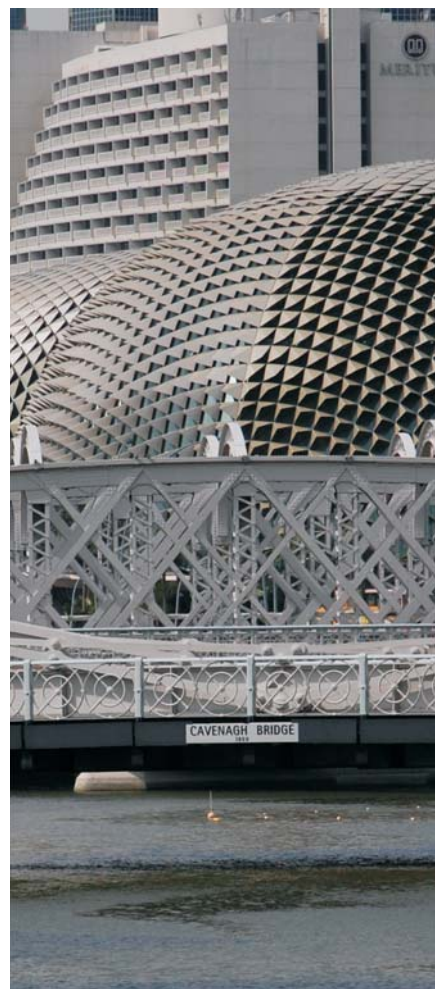

Marcin Grabowski

RYWALIZACJA CZY INTEGRACJA?

Procesy i organizacje integracyjne
w regionie Azji i Pacyfiku
na przełomie XX i XXI wieku

RYWALIZACJA CZY INTEGRACJA?
PROCESY I ORGANIZACJE INTEGRACYJNE
W REGIONIE AZJI I PACYFIKU NA PRZEŁOMIE XX I XXI WIEKU

SOCIETAS

**seria pod redakcją
BOGDANA SZLACHTY**

93

Marcin Grabowski

Rywalizacja czy integracja?
Procesy i organizacje integracyjne
w regionie Azji i Pacyfiku
na przełomie XX i XXI wieku

Kraków 2015

Copyright: Marcin Grabowski, 2015

Recenzent
prof. dr hab. Edward Halizak

Redakcja
Ewa Popielarz

Projekt okładki
Emilia Dajnowicz

ISBN 978-83-7638-601-0 (wersja papierowa)
978-83-7638-726-0 (e-book)
<https://doi.org/10.12797/9788376387260>

Praca powstała w ramach projektu badawczego *Architektura instytucjonalna Azji i Pacyfiku – stan obecny i perspektywy rozwoju* (numer projektu N N116 542440).

Druk monografii został sfinansowany ze środków
Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych UJ

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431-27-43, 12 663-11-67
e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:
www.akademicka.pl

Pamięci Taty

Spis treści

Wykaz skrótów.....	9
Wstęp.....	13
Stan badań.....	15
Metodologia oraz przeprowadzone badania	17
Struktura pracy	18
Rozdział I	27
Teoretyczne założenia systemu regionalnego i integracji w regionie Azji i Pacyfiku	27
1.1. Podejście systemowe w stosunkach międzynarodowych	28
1.1.1. Analiza systemu.....	30
1.1.2. Poziomy analizy.....	31
1.1.3. Zmienne w systemie.....	34
1.1.4. Struktura systemu.....	35
1.1.5. Modele systemów	36
1.2. Biegunowość w systemie Azji i Pacyfiku	38
1.2.1. System jednobiegunowy.....	38
1.2.2. System dwubiegunowy	41
1.2.3. System trójbiegunowy.....	46
1.2.4. System wielobiegunowy.....	47
1.3. Procesy integracyjne w systemie regionalnym	52
1.3.1. Klasyczne teorie integracji.....	53
1.3.2. Regiony i regionalizm	57
1.3.2. Czynniki i etapy międzynarodowej integracji gospodarczej.....	64
Rozdział II	71
Dynamika rozwojowa regionu Azji i Pacyfiku w latach 1989-2014: wymiar transnarodowy	71
2.1. Obszar Azji i Pacyfiku	71
2.2. Zmiany demograficzne w regionie	77
2.3. Zróżnicowanie religijne i etniczne	86
2.4. Potencjał i zróżnicowanie gospodarcze regionu	99
2.5. Obszary regionalnej integracji gospodarczej	123

Rozdział III	139
Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku (APEC): integracja regionu Pacyfiku	139
3.1. Geneza powstania i początki APEC.....	140
3.2. Cele APEC.....	146
3.3. Struktura APEC	152
3.3.1. Sekretariat APEC.....	153
3.3.2. Grupa Wybitnych Osobistości (EPG)	156
3.3.3. Poziom polityczny.....	157
3.3.4. Poziom roboczy	161
3.3.5. Reforma struktury APEC	163
3.4. Filary APEC	167
3.4.1. Liberalizacja i ułatwienia w handlu i inwestycjach	168
3.4.2. Współpraca w Sferach Gospodarczej i Technicznej (ECOTECH) ..	179
3.5. Partnerstwo Transpacyficzne (TPP) jako wyzwanie dla APEC	185
3.6. Ocena działalności i perspektywy APEC.....	188
Rozdział IV.....	197
ASEAN jako kluczowa organizacja w Azji Wschodniej	197
4.1. Rozwój ASEAN w latach 1967-2015	197
4.1.1. Geneza ASEAN i pierwsze dekady rozwoju	197
4.1.2. Zmiany w latach 90. XX w.	200
4.1.3. ASEAN w XXI wieku	209
4.2. Cele i zasady działania ASEAN	220
4.3. Struktura ASEAN.....	223
4.4. Wspólnota ASEAN – Filary działalności organizacji.....	230
4.4.1. Wspólnota Gospodarcza ASEAN	231
4.4.2. Wspólnota Polityczna i Bezpieczeństwa ASEAN	238
4.4.3. Wspólnota Społeczno-Kulturowa ASEAN.....	242
4.5. ASEAN jako oś współpracy regionalnej w Azji Wschodniej	244
4.5.1. ASEAN Plus Jeden	245
4.5.2. ASEAN Plus Trzy (APT).....	249
4.5.3. Szczyt Azji Wschodniej (EAS)	255
4.5.4. Forum Regionalne ASEAN (ARF).....	263
4.6. Próba oceny i możliwości rozwoju ASEAN	269
Podsumowanie.....	275
Potencjał integracyjny.....	276
Współpraca gospodarcza	277
Filary integracji gospodarczej	278
Koncepcje biegunowości systemu	280
Architektura instytucjonalna regionu	281
Wykaz tabel.....	287
Wykaz wykresów i rysunków.....	288
Bibliografia	289
Indeks osób	323

Wykaz skrótów

ABAC	– APEC Business Advisory Council – Rada Doradcza APEC ds. Biznesu
ACU	– <i>Asian Currency Unit</i> – Azjatycka Jednostka Walutowa
ADB	– Asian Development Bank – Azjatycki Bank Rozwoju
AEC	– <i>ASEAN Economic Community</i> – Wspólnota Gospodarcza ASEAN
AFTA	– <i>ASEAN Free Trade Area</i> – Strefa Wolnego Handlu ASEAN
AICHR	– ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights – Międzyrządowa Komisja ASEAN ds. Praw Człowieka
AIIB	– Asian Infrastructure Investment Bank – Azjatycki Bank Inwestycji Infrastrukturalnych
AMM	– ASEAN Ministerial Meeting – Spotkanie Ministerialne ASEAN
AMRO	– ASEAN+3 Macroeconomic Research Office – Biuro Badań Makroekonomicznych ASEAN+3
APEC	– Asia-Pacific Economic Cooperation – Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku
APIAN	– APEC International Assessment Network – Międzynarodowa Sieć Oceny APEC
APT (ASEAN+3)	– ASEAN Plus Three – ASEAN Plus Trzy
ARF	– ASEAN Regional Forum – Forum Regionalne ASEAN
ASC	– ASEAN Socio-Cultural Community – Wspólnota Społeczno-Kulturowa ASEAN
ASEAN	– Association of South East Asian Nations – Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej
ASEM	– <i>Asia-Europe Meeting</i> – Spotkania Azja-Europa
BMC	– Budget and Management Committee – Komitet ds. Budżetu i Zarządzania APEC
CAPs	– <i>Collective Action Plans</i> – Wspólne plany działania APEC
CEPEA	– Comprehensive Economic Partnership for East Asia – Całościowe Partnerstwo Gospodarcze dla Azji Wschodniej
ChRL	– Chińska Republika Ludowa
CLMV	– Cambodia-Laos-Myanmar-Vietnam – Kambodża–Laos–Mjanma–Wietnam (jako grupa analityczna w ASEAN)
CMI	– <i>Chiang Mai Initiative</i> – Inicjatywa z Chiang Mai
CPR	– Committee of Permanent Representatives – Komitet Stałych Przedstawicieli (ASEAN)
CTI	– Committee on Trade and Investment – Komitet ds. Handlu i Inwestycji APEC
DFAT	– Department of Foreign Affairs and Trade – Departament Spraw Zagranicznych i Handlu Australii
EABER	– East Asian Bureau for Economic Research – Biuro Badań Gospodarczych Azji Wschodniej (w Canberze)
EAEC	– East Asia Economic Caucus – Ugrupowanie Gospodarcze Azji Wschodniej
EAFTA	– <i>East Asia Free Trade Area</i> – Strefa Wolnego Handlu Azji Wschodniej
EAS	– East Asia Summit – Szczyt Azji Wschodniej
EASG	– East Asia Study Group – Grupa Studyjna ds. Azji Wschodniej

EAVG	– East Asia Vision Group – Grupa na rzecz Wizji Azji Wschodniej
EC	– Economic Committee – Komitet Gospodarczy APEC
ECOTECH	– <i>Economic and Technical Cooperation</i> – Współpraca Gospodarcza i Techniczna APEC
EPA	– <i>Economic Partnership Agreement</i> – Umowa o partnerstwie gospodarczym
EPG	– Eminent Persons Group – Grupa Wybitnych Osobistości APEC
ERIA	– Economic Research Institute for ASEAN and East Asia – Instytut Badań Gospodarczych dla ASEAN i Azji Wschodniej
EVSL	– <i>Early Voluntary Sectoral Liberalization</i> – Wczesna Dobrowolna Liberalizacja Sektorowa
FEALAC	– The Forum for East Asia – Latin America Cooperation – Forum Współpracy Gospodarczej Azji Wschodniej i Ameryki Łacińskiej
FTA	– <i>Free Trade Area</i> – Strefa Wolnego Handlu
FTAA	– <i>Free Trade Area of Americas</i> – Strefa Wolnego Handlu Ameryk
FTAAP	– <i>Free Trade Area of the Asia-Pacific</i> – Strefa Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku
GATT	– <i>General Agreement on Tariffs and Trade</i> – Układ Ogólny w sprawie Cei i Handlu
HDI	– <i>Human Development Index</i> – Indeks Rozwoju Społecznego
IAI	– <i>Initiative for ASEAN Integration</i> – Inicjatywa na rzecz Integracji ASEAN
IAPs	– <i>Individual Action Plans</i> – Indywidualne Plany Działania APEC
IFAP	– <i>APEC Investment Facilitation Action Plan</i> – Plan APEC w zakresie ułatwień inwestycji
IMF	– International Monetary Fund – Międzynarodowy Fundusz Walutowy
IOR-ARC	– The Indian Ocean Rim Association for Regional Cooperation – Forum Współpracy Regionalnej Oceanu Indyjskiego
IPR	– Institute of Pacific Relations – Instytut Stosunków Międzynarodowych Pacyfiku
IPR	– <i>intellectual property rights</i> – prawa własności intelektualnej
ISEAS	– Institute of Southeast Asian Studies (obecnie ISEAS Yusof Ishak Institute) – Instytut Studiów nad Azją Południowo-Wschodnią (Singapur)
KNU	– klauzula najwyższego uprzywilejowania
MAPA	– <i>Manila Action Plan for APEC</i> – Plan Działania z Manili
MITI	– Ministry of International Trade and Industry – Ministerstwo Handlu Międzynarodowego i Przemysłu Japonii
MOFA	– Ministry of Foreign Affairs – Ministerstwo Spraw Zagranicznych Japonii
NAFTA	– <i>North America Free Trade Agreement</i> – Północnoamerykański Układ Wolnego Handlu
NATO	– North Atlantic Treaty Organization – Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego
OAA	– <i>Osaka Action Agenda</i> – Agenda Działań z Osaki
OECD	– Organization for Economic Cooperation and Development – Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
OPEC	– Organization of the Petroleum Exporting Countries – Organizacja Państw Eksportujących Ropę Naftową
OPTAD	– Organization for Pacific Trade and Development – Organizacja na rzecz Handlu i Rozwoju Pacyfiku
PAFTA	– <i>Pacific Free Trade Area</i> – Strefa Wolnego Handlu Pacyfiku
PAFTAD	– Pacific Trade and Development Conference – Konferencja ds. Handlu i Rozwoju Pacyfiku
PBEC	– Pacific Basin Economic Council – Rada Gospodarcza Basenu Pacyfiku
PBF	– Pacific Business Forum – Forum Biznesu Pacyfiku
PECC	– Pacific Economic Cooperation Council – Rada Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku
PKB	– produkt krajowy brutto
PNG	– Papua-Nowa Gwinea

PPP	– <i>Purchasing Power Parity</i> – parytet siły nabywczej
PRB	– produkt regionalny brutto
PSU	– <i>Policy Support Unit</i> – Jednostka Wsparcia Politycznego APEC
RCEP	– <i>Regional Comprehensive Economic Partnership</i> – Regionalne Całościowe Partnerstwo Gospodarcze
RMB	– renminbi (waluta ChRL)
ROO	– <i>Rules of Origin</i> – reguły pochodzenia
RTA	– <i>Regional Trade Agreements</i> – regionalne porozumienia handlowe
SCE	– <i>SOM Steering Committee on Economic and Technical Cooperation</i> – Komitet Kierowniczy Wyższych Urzędników ds. Współpracy w Dziedzinach Gospodarczej i Technicznej APEC
SEATO	– <i>South East Asia Treaty Organization</i> – Organizacja Paktu Azji Południowo-Wschodniej
SFRC	– <i>Senate Committee on Foreign Relations</i> – Komisja Spraw Zagranicznych Senatu USA
SOM	– <i>Senior Officials Meeting</i> – Spotkania wyższych urzędników APEC
TAC	– <i>Treaty of Amity and Cooperation</i> – Traktat o Przyjaźni i Współpracy w Azji Południowo-Wschodniej
TFAP	– <i>Trade Facilitation Action Plan</i> – Plan APEC w zakresie ułatwień handlu
TFP	– <i>Total Factor Productivity</i> – łączna produktywność czynników produkcji
TIFA	– <i>Trade and Investment Framework Agreements</i> – Porozumienia ramowe w sprawie handlu i inwestycji
TILF	– <i>Trade and Investment Liberalization and Facilitation</i> – Program ułatwień w handlu i inwestycjach APEC
TPP	– <i>Trans-Pacific Partnership</i> – Partnerstwo Transpacyficzne
UNESCAP	– <i>United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific</i> – Komisja Gospodarczo-Społeczna Narodów Zjednoczonych ds. Azji i Pacyfiku
VAP	– <i>Vientiane Action Programme</i> – Program Działania z Vientiane
WB	– <i>World Bank</i> – Bank Światowy
WTO	– <i>World Trade Organization</i> – Światowa Organizacja Handlu

Wstęp

W 2014 r. Międzynarodowy Fundusz Walutowy ogłosił, że wielkość gospodarki Chińskiej Republiki Ludowej, mierzona za pomocą parytetów siły nabywczej (*purchasing power parities* – PPP), przekroczyła wielkość gospodarki Stanów Zjednoczonych. Tym samym w regionie Azji i Pacyfiku doszło nominalnie do zrównania potencjałów gospodarczych dwóch kluczowych państw regionu, co skłoniło do refleksji na temat utrzymania dotychczasowego kształtu systemu międzynarodowego w tym regionie, gdzie dominującym graczem państwowym są nadal Stany Zjednoczone. Przy okazji nasuwa się też drugie pytanie – jakie mechanizmy mogą doprowadzić do zachowania *status quo*, a jakie będą kluczowe dla zmian w systemie?

Ostatnie 25 lat, czyli okres od zakończenia zimnej wojny, to nieustanny wzrost znaczenia regionu Azji i Pacyfiku w świecie, ale też okres stopniowego budowania coraz ściślejszych powiązań instytucjonalnych, które można uznać za komplementarne bądź konkurencyjne. Swoistym ukoronowaniem instytucjonalizacji, przynajmniej w Azji Południowo-Wschodniej, jest projekt utworzenia do końca 2015 r. Wspólnoty ASEAN, która będzie się składać z trzech elementów: Wspólnoty Gospodarczej, Wspólnoty Politycznej i Bezpieczeństwa oraz Wspólnoty Społeczno-Kulturowej. Również w szerszym regionie Azji i Pacyfiku powstają nowe inicjatywy integracyjne, takie jak np. Partnerstwo Transpacyficzne (*Trans-Pacific Partnership* – TPP).

Istniejąca w regionie architektura instytucjonalna jest wypadkową wielu czynników, w tym często konkurencyjnych interesów podstawowych aktorów systemu regionalnego, czyli państw narodowych. Można to zaobserwować zarówno na poziomie rywalizacji wewnątrz instytucji czy organizacji integracyjnych, jak i pomiędzy nimi. Biorąc pod uwagę powyższe czynniki kształtujące tę architekturę, zdecydowano się na analizę procesów integracyjnych w regionie Azji i Pacyfiku, z ciągle dominującą rolą Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku (*Asia-Pacific Economic Cooperation* – APEC), oraz w jego subregionie – Azji Wschodniej, gdzie centralną organizacją pozostaje Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (*Association of South-East Asian Nations* – ASEAN).

APEC to największa (pod względem ludności, produktu regionalnego brutto oraz terytorium), choć nie w pełni rozwinięta, instytucja integracyjna na świe-

cie (można umieścić ją na poziomie reżimu międzynarodowego). Została powołana w 1989 r. Biorąc pod uwagę jej bieżący potencjał, można założyć, że organizacja ta ma szansę w przyszłości stać się najważniejszą organizacją integracyjną, jeśli przezwycięży pojawiające się problemy. Z drugiej strony APEC jest organizacją niezmiernie interesującą, gdyż w świetle dominujących tendencji w integracji międzynarodowej oraz prądów teoretycznych prawie niemożliwe jest stworzenie organizacji obejmującej swym zasięgiem aż tak wiele skrajnie zróżnicowanych podmiotów (członkowie APEC różnią się w każdym z możliwych aspektów: pod względem systemów politycznych, społecznych, gospodarczych, religijnych, a dodatkowo posiadają różne podłoże historyczne i kulturowe). W kontekście integracji gospodarczej należy też zwrócić uwagę na niespotykaną gdzie indziej formułę otwartego regionalizmu, którą przyjęto w ramach APEC, a która również budzi istotne kontrowersje. Choć analizy wskazują, że integracja w tej formule może być znacznie korzystniejsza niż tradycyjna integracja oparta na wzorcach dyskryminacyjnych (np. strefa wolnego handlu), wydaje się, że stopniowo ten właśnie wzorzec zaczyna przeważać wśród gospodarek członkowskich APEC.

ASEAN zostało utworzone w 1967 r. Organizacja ta początkowo stawiała sobie za cel wyeliminowanie sporów terytorialnych i napięć między swoimi członkami oraz przeciwstawianie się zagrożeniom, które wynikały z konfliktów indochińskich i działalności ruchów partyzanckich wspieranych przez Chińską Republikę Ludową (ChRL). Decyzja o zacieśnieniu współpracy była wynikiem zwycięstwa komunistów w Wietnamie, Laosie i Kampuczy/Kambodży. Zmiana sytuacji politycznej na początku lat 90. XX w. doprowadziła do redefinicji celów polityki ASEAN, które to (skupiając obecnie 10 państw Azji Południowo-Wschodniej oraz współpracując ściśle z Chinami, Japonią, Koreą Południową i rozwijając współpracę z Indiami, Australią i Nową Zelandią) wyrasta stopniowo na lidera integracji gospodarczej i politycznej Azji Wschodniej. Ważną rolę w Basenie Pacyfiku odgrywa też utworzone w 1994 r. Forum Regionalne ASEAN (ASEAN Regional Forum – ARF), które skupia 27 podmiotów (głównie z obszaru Azji i Pacyfiku, ale również państwa Azji Południowej i Unię Europejską). ARF ma na celu budowę środków zaufania oraz pokojowe rozwiązywanie sporów. Rola ARF jest tym większa, że w regionie brakuje zinstytucjonalizowanego systemu bezpieczeństwa.

Bliższe spojrzenie na te organizacje pokazuje zarówno pewien poziom integracji, szczególnie w oparciu o czynniki transnarodowe (głównie gospodarcze), jak i rywalizację mocarstw regionalnych, czy to wewnątrz ich struktur, czy to pomiędzy nimi. Jest to widoczne szczególnie w obecnym współzawodnictwie popieranej przez USA koncepcji Partnerstwa Transpacyficznego, którego umowa została zawarta w październiku 2015 r. (w negocjacjach nie uczestniczyła ChRL), oraz wspieranej przez Chiny koncepcji Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (*Regional Comprehensive Economic Partnership* – RCEP), w którego negocjacjach nie uczestniczą Stany Zjednoczone.

Stan badań

Tematyka, która została omówiona w książce, jest przedmiotem szerokiego zainteresowania badaczy na świecie. Dużą uwagę poświęcają jej naukowcy pracujący w uczelniach regionu (szczególnie USA, Australii, Korei), a także ośrodki badawcze, wśród których warto wymienić działającą (w formie rozproszonej) we wszystkich państwach APEC sieć APEC Study Centers czy analogicznie w państwach ASEAN sieć ASEAN-ISIS (tutaj wyróżnia się CSIS w Dżakarcie). Z ośrodków analitycznych warto wymienić Asian Development Bank Institute w Tokio, Center for Strategic and International Studies w Waszyngtonie, Brookings Institution w Waszyngtonie, Council on Foreign Relations w Nowym Jorku, East Asian Bureau of Economic Research w Canberze, Institute of Southeast Asian Studies w Singapurze czy Korean Institute for International Economic Policy w Seulu.

Tematyka ta jest też podejmowana przez szereg czasopism naukowych, spośród których na uwagę zasługują „ASEAN Economic Bulletin”, „Asia-Europe Journal”, „Asian Affairs”, „Asian Development Review”, „Asian Economic Journal”, „Asian Perspective”, „Asian Survey”, „Asia-Pacific Review”, „Australian Journal of International Affairs”, „Contemporary Southeast Asia”, „Current History”, „Foreign Affairs”, „Indian Foreign Affairs Journal”, „International Affairs”, „International Organization”, „International Political Science Review”, „International Relations of the Asia-Pacific”, „International Security”, „International Studies Quarterly”, „Japanese Studies”, „Journal of Asian Economics”, „Journal of East Asian Studies”, „Journal of International Economics”, „Journal of Peace Research”, „Pacific Affairs”, „Pacific Economic Papers”, „The Pacific Review”, „The Washington Quarterly”, „World Development” czy „World Politics”.

Jeśli chodzi o wydawnictwa zwarte, w odniesieniu do systemu regionalnego można zwrócić uwagę na prace: M. Beeson, *Institutions of the Asia-Pacific. ASEAN, APEC and Beyond* (2009) oraz *Regionalism and Globalization in East Asia. Politics, Security and Economic Development* (2014); K. Palmer Kaup (ed.), *Understanding Contemporary Asia-Pacific* (2007); M. Wesley, *The Regional Organizations of the Asia-Pacific. Exploring Institutional Change* (2003); V. Aggarwal, Min Gyo Koo (eds.), *Asia's New Institutional Architecture. Evolving Structures for Managing Trade, Financial and Security Relations* (2008); J. Ikenberry, M. Mastanduno (eds.), *International Relations Theory and the Asia-Pacific* (2003); D. McDougall, *Asia-Pacific in World Politics* (2007); D. Shambaugh, M. Yahuda (eds.), *International Relations of Asia* (2014); E. Frost, *Asia's New Regionalism* (2008); D. Weatherbee, *Southeast Asia. The Struggle for Autonomy* (2015); Ming Wang, *The Political Economy of East Asia. Striving for Wealth and Power* (2008) czy wreszcie wieloaspektową pracę S. Pekkanen, J. Ravenhill, R. Foot (eds.), *The Oxford Handbook of the International Relations of Asia* (2014).

Problematyka APEC jest ujęta w publikacjach: I. Yamazawa, *Asia Pacific Economic Cooperation (APEC). Challenges and Tasks for the Twenty-First Century* (2000); J. Ravenhill, *APEC and the Construction of Pacific Rim Regionalism*

(2001); F. Bergsten (ed.), *Whither APEC? The Progress to Date and Agenda for the Future* (1997); M. Borthwick et al., *The Future of APEC and Regionalism in Asia Pacific. Perspectives from the Second Track* (2005); R. Feinberg (ed.), *APEC as an Institution. Multilateral Governance in the Asia-Pacific* (2003); J. McKay, *A Renewed Vision for APEC. Meeting New Challenges and Grasping New Opportunities* (2005); R. Miranti, D. Hew, *APEC in the 21st Century* (2004); C. Morrison, E. Pedrosa (eds.), *An APEC Trade Agenda. The Political Economy of a Free Trade Agenda of the Asia-Pacific* (2007) czy K. Kesavapany, H. Lim (eds.), *APEC at 20: Recall, Reflect, Remake* (2009).

W zakresie problematyki ASEAN i integracji w ramach Azji Wschodniej istotnymi pozycjami są: S. Narine, *Explaining ASEAN. Regionalism in Southeast Asia* (2002); J. Okamoto, *ASEAN's New Role in the Asia Pacific Region. Can it Be a Driving Force of Wider Regional Economic Cooperation?* (1995); R. Emmers, *Cooperative Security and the Balance of Power in ASEAN and the ARF* (2003); D. Hew (ed.), *Brick by Brick: The Building of an ASEAN Economic Community* (2007); D. Hew (ed.), *Roadmap to an ASEAN Economic Community* (2005); E. Solidum, *The Politics of ASEAN. An Introduction to Southeast Asian Regionalism* (2003); S. Tay, J. Estanislao, H. Soesastro (eds.), *Reinventing ASEAN* (2001); C. Dent, *East Asian Regionalism* (2008); A. Acharya, *Constructing a Security Community in Southeast Asia: ASEAN and the Problem of Regional Order* (2014); S. Basu Das et al. (eds.), *The ASEAN Economic Community. A Work in Progress* (2013).

W Polsce tematyka ta jest nieco słabiej omówiona, ale stopniowo przybiera kształt, który koncentruje się na tym regionie. Warto tutaj przede wszystkim wskazać na publikacje Edwarda Haliżaka, który od wielu lat zajmuje się tą problematyką, w tym szczególnie monumentalną i wieloaspektową pracę *Stosunki międzynarodowe w regionie Azji i Pacyfiku* (1999), która najpełniej spośród pozycji polskojęzycznych analizuje temat, do którego odniesiono się także w niniejszej pracy (warto też wspomnieć o bardzo ważnej monografii tego autora: *Wspólnota Pacyfiku a Wspólnota Wschodnioazjatycka* z 2006 r., której założenia były niezmiernie istotne dla niniejszej analizy). Przy analizie regionu warto wziąć pod uwagę dwutomową pracę zbiorową pod redakcją Krzysztofa Gawlikowskiego i Małgorzaty Ławacz *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. Przemiany polityczne i społeczne. Studia i szkice* (2004). Istotny wkład w popularyzację wiedzy o zjawiskach gospodarczych regionu wnoszą też Bogusława Drelich-Skulska, zarówno poprzez publikacje, które tworzy lub redaguje (np. *Azja-Pacyfik. Obraz gospodarczy regionu* (2007), *Procesy integracyjne w regionie Azji i Pacyfiku* (2008) czy *Biznes międzynarodowy w regionie Azji i Pacyfiku* (2009), a przede wszystkim niezmiernie istotną dla tematyki podejmowanej w książce pracę *Regionalizm ekonomiczny Azji Wschodniej* (2012)), jak i przez coroczne konferencje poświęcone tej tematyce. Warto też zwrócić uwagę na cztery prace młodych badaczy, które w ostatnich latach ukazały się w Polsce, a mianowicie: Ł. Fijałkowski, *Regionalny wymiar bezpieczeństwa w Azji Południowo-Wschodniej. Normy – instytucje – ład regionalny* (2010); M. Szatlach, *Interregio-*

nalizm w międzynarodowych stosunkach politycznych (2012); K. Klecha-Tylec, *Regionalizm w teorii i praktyce państw Azji Wschodniej* (2013) oraz B. Michalski, *Międzyregionalne porozumienia handlowe. Transpacyficzny regionalizm jako alternatywa dla „wolnego” handlu?* (2014).

Metodologia oraz przeprowadzone badania

Dla prowadzenia analizy integracji w regionie Azji i Pacyfiku przyjęto hipotezę, że czynniki na poziomie transnarodowym (szczególnie te w obszarze gospodarczym) wspierają procesy integracyjne w regionie, podczas gdy czynniki na poziomie międzynarodowym (rozumianym jako międzypaństwowy) tę integrację utrudniają.

Podstawowym nurtem teoretycznym, do którego odniesiono się w pracy, jest podejście systemowe, które pozwala analizować region Azji i Pacyfiku jako odrębny system międzynarodowy, z istniejącymi tam elementami, interakcjami i strukturą. Analizę prowadzono na trzech poziomach. Pierwszy z nich to poziom narodowy, w ramach którego skupiono się na możliwych konfiguracjach biegunowości systemu, odnosząc się do poszczególnych państw narodowych. Na tym poziomie można zaobserwować głównie współzawodnictwo aktorów systemu, którzy współpracują przede wszystkim ze względu na potrzebę wzmocnienia swojego potencjału w systemie. Drugi z poziomów to poziom transnarodowy, w którym istotną rolę odgrywają czynniki sprzyjające bądź utrudniające integrację (kwestie religii czy grup etnicznych), jednak to tutaj w największym stopniu można zaobserwować rolę tych elementów, które integracji sprzyjają (szczególnie w obszarze gospodarczym). Na trzecim poziomie odniesiono się do czynników systemowych, skupiając się głównie na obszarze instytucji i organizacji regionalnych. Z jednej strony należy je traktować jako kluczowy element procesów integracyjnych, z drugiej jednak mamy do czynienia ze współzawodnictwem pomiędzy nimi. Do analizy wykorzystano też teorie regionalizmu oraz integracji gospodarczej.

Analiza była prowadzona w oparciu o źródła, szczególnie zaś dokumenty istniejących w regionie organizacji międzynarodowych oraz różnego rodzaju analizy czy raporty, jak również szeroką gamę opracowań. W badaniach wykorzystano metody jakościowe (szczególnie częściowo ustrukturyzowane wywiady, analizę dyskursu), jak i ilościowe w oparciu o zagregowane dane tworzone przez instytucje regionalne, jak Azjatycki Bank Rozwoju (Asian Development Bank – ADB), Komisja Gospodarczo-Społeczna Narodów Zjednoczonych ds. Azji i Pacyfiku (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific – UNESCAP), Międzynarodowy Fundusz Walutowy (International Monetary Fund – IMF), Bank Światowy (World Bank – WB), czy same analizowane organizacje, tj. APEC i ASEAN.

Badania prowadzące do powstania tej książki rozpoczęły się już w 2004 r., kiedy autor miał okazję przebywać w APEC Study Center Columbia University

w Nowym Jorku, a były kontynuowane w APEC Study Center działającym w ramach School of International and Pacific Studies Uniwersytetu Kalifornijskiego w San Diego. Oba pobyty były możliwe dzięki programowi Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund (SYLFF). W kolejnych latach autor przebywał dwukrotnie w Waszyngtonie (Sigur Center for Asian Studies, George Washington University – lata 2008 i 2015), w Korea Institute for International Economic Policy w Seulu (2011), Graduate School of Asia-Pacific Studies na Uniwersytecie Waseda (2012), w Komisji Narodów Zjednoczonych ds. Azji i Pacyfiku (UNESCAP) w Bangkoku (2014) czy Nordic Institute of Asian Studies w Kopenhadze (2014).

Kluczowe dla przeprowadzenia badań niezbędnych do napisania tej książki były jednak dwa pobyty badawcze sfinansowane w ramach grantu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (*Architektura instytucjonalna Azji i Pacyfiku – stan obecny i perspektywy rozwoju* – numer projektu N N116 542440). Przyznane środki pozwoliły przeprowadzić badania w Singapurze (w Institute of Southeast Asian Studies, ale przede wszystkim w Sekretariacie APEC) oraz Dżakarcie (Centre for Strategic and International Studies, a przede wszystkim w Sekretariacie ASEAN, obsługującym też organizacje pochodne od ASEAN) oraz w East Asian Bureau of Economic Research (EABER) w Canberze.

Struktura pracy

Praca została podzielona na cztery rozdziały.

W pierwszym z nich omówiono teoretyczne założenia systemu regionalnego, takie jak analiza systemu, poziomy analizy, struktura systemu, zmienne czy modele systemów. Przenalizowano też teorie związane z integracją regionalną, same kwestie regionów i regionalizmu, a wreszcie czynniki i etapy międzynarodowej integracji gospodarczej. Tutaj również odniesiono się do międzynarodowego poziomu w systemie, podejmując próbę przeanalizowania możliwych konfiguracji i biegunowości w systemie regionalnym Azji i Pacyfiku oraz roli kluczowych podmiotów, tj. USA, Chin, Japonii, Indii, Australii, Rosji, ASEAN i warunkowo Unii Europejskiej w systemie regionalnym.

Uwzględniając założenia podejścia systemowego, pierwszy rozdział książki omawia teorie funkcjonowania systemu międzynarodowego, z uwzględnieniem jego struktury (w tym potencjalnych wersji struktury systemu, jego istoty, funkcjonowania i rozwoju). W rozdziale skupiono się też na zachowaniu poszczególnych aktorów tego systemu, szczególnie zaś na czynnikach, które skłaniają ich do współpracy, a w dalszej kolejności sprawiają, iż zachodzą procesy integracyjne, ale też tych, które powodują, że dochodzi do rywalizacji czy wręcz konfrontacji.

W oparciu o przedstawione teorie w kolejnych rozdziałach podjęta zostanie w pierwszej kolejności próba opisu systemu Basenu Pacyfiku, aby wyodrębnić i ukazać jego cechy szczególne oraz ewolucję w ostatnich 25 latach. Przy anali-

zie tego systemu przyjęto, za Johnem Burtonem, że istnieje możliwość wyizolowania podsystemu z systemu międzynarodowego. W takim przypadku system będzie odnosił się do zespołu relacji obejmujących wszystkie jednostki na danym poziomie, jednakże przy założeniu, iż systemy mogą posiadać różne cechy na różnych poziomach analizy¹.

Wnioski wynikające z obserwacji systemu i jego dynamiki zostaną wykorzystane do jego opisu. W kolejnych fazach zaś na podstawie opisu systemu oraz różnych teorii (rozumianych jako szeroko pojęte teorie stosunków międzynarodowych²) podjęta zostanie próba jego wyjaśnienia. Przedstawione w pierwszym rozdziale teorie są w zamierzeniu punktem wyjścia do odpowiedzi na postawioną we wstępie hipotezę³.

Kluczowym dla pracy jest problem regionów i regionalizmu. W pierwszym rozdziale przedstawiono pokrótce pojęcie regionalizmu oraz czynniki, które sprawiają, iż integracja zachodzi zwłaszcza w aspekcie regionalnym. Analizie poddane zostały kryteria wydzielania regionów, jak również struktura systemu regionalnego.

Skrótowo też zostały nakreślone czynniki międzynarodowej integracji gospodarczej, poczynwszy od teorii klasycznych, aż do istotnych aspektów funkcjonowania obecnej gospodarki światowej oraz procesów skłaniających kraje do wstępowania w bloki integracyjne. W tym podrozdziale omówione zostały również etapy międzynarodowej integracji gospodarczej, co może ułatwić prognozowanie rozwoju bloków gospodarczych w regionie Azji i Pacyfiku.

Jeśli region Azji i Pacyfiku będziemy analizować jako system międzynarodowy, warto zwrócić uwagę na dwa ważne problemy. Po pierwsze – system re-

¹ Por. J. Burton, *Systems, States, Diplomacy and Rules*, Cambridge University Press, Cambridge 1966, s. 14.

² Mimo ciągłego rozwoju dyscypliny stosunków międzynarodowych problematyka dotycząca teorii wywołuje w niej nadal kontrowersje. Stanowi ona niezbędny warunek, aby stosunki międzynarodowe przekraczały barierę opisu rzeczywistości (tj. wkraczały w obszary wyjaśniania i przewidywania), por. P. V i o t t i, M. K a u p p i, *International Relations Theory. Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*, Allyn & Bacon, Boston 1999, s. 3-5. Badacze podkreślają jednak, że w stosunkach międzynarodowych występuje problem z wielorakością uwarunkowań historycznych, co powoduje, iż niemożliwe jest stworzenie teorii, która miałaby do wszystkich tych zróżnicowanych warunków zastosowanie, por. S. B u r c h i l l, *Wstęp*, [w:] S. B u r c h i l l et al., *Teorie stosunków międzynarodowych*, przeł. P. F r a n k o w s k i, Książka i Wiedza, Warszawa 2006, s. 11. Ten sam autor zaznacza jednak, iż od czasu opublikowania przez M. W i g h t a w 1966 r. słynnego eseju *Why Is There No International Relations Theory* (M. W i g h t, *Why Is There No International Relations Theory*, [w:] *Diplomatic Investigations. Essays in the Theory of International Politics*, eds. H. B u t t e r f i e l d, M. W i g h t, Allen & Unwin, London 1991, s. 17-34) niedostatek teorii stosunków międzynarodowych znacznie się zmniejszył, głównie za sprawą gwałtownego wzrostu aktywności w tej dziedzinie od lat 70., por. S. B u r c h i l l, *op. cit.*, s. 19-20.

³ Szczególnie w warstwie wyjaśniającej warto zwrócić uwagę na ograniczenia wynikające z natury samego badacza, jego zainteresowania teoretyczne, wybór istotnych kwestii *etc.* Szerzej na ten temat oraz na temat podejścia deskryptywnego, eksplanacyjnego i preskryptywnego w stosunkach międzynarodowych por. W. C o p l i n, Ch. K e g l e y, *Analyzing International Relations. A Multimethod Introduction*, Praeger Publisher, New York 1975, s. 2-7, 362-371.

gionalny może być analizowany w trzech wymiarach: transnarodowym (obejmującym relacje na poziomie niższym niż międzyrządowe), międzynarodowym (równoważnym z międzyrządowym) oraz ponadnarodowym lub systemowym (w przybliżeniu obszar zinstytucjonalizowanych i w pewnym zakresie konkurencyjnych stosunków w regionie Azji Wschodniej lub Basenu Pacyfiku). Do poszczególnych poziomów będą się odwoływać rozdziały niniejszej książki, przy czym analiza polityki poszczególnych państw będzie miała charakter marginalny, stąd zostanie zamieszczona w pierwszym rozdziale przy omawianiu koncepcji biegunowości, analiza relacji transnarodowych zostanie ujęta w rozdziale drugim, a rozdziały trzeci i czwarty omówią dwie wizje ukształtowania rzeczywistości organizacyjnej, tj. region Azji i Pacyfiku vs. Azja Wschodnia.

Drugi problem to złożoność i wielopoziomowość systemu regionalnego Azji i Pacyfiku, który nie tylko uwzględnia czynniki systemowe, jak instytucje wielostronne, relacje między głównymi potęgami, współzależności gospodarcze i technologiczne, ale też podsystemowe, szczególnie charakterystyczne np. dla Azji Północno-Wschodniej, Południowo-Wschodniej czy Południowej, jak kwestie etniczne, konflikty historyczne, konflikty graniczne. Następnie istotne są obszary funkcjonalne, istniejące bądź w całym regionie (kwestie handlu i inwestycji), bądź w podregionie (jak piractwo, triady przestępcze, subregionalne dylematy bezpieczeństwa). Obszar czwarty to pewne czynniki niezmiennie, głównie związane z geografią czy granicami fizycznymi. W piątym zestawie zmiennych możemy znaleźć kwestie historyczne, które są istotnym czynnikiem utrudniającym integrację w regionie, wreszcie jako obszar szósty można przyjąć zachowanie państw, będących w ciągłym procesie ewolucji, kontestacji i re-negocjacji systemu⁴.

Rozdział drugi został poświęcony dynamice rozwojowej regionu Azji i Pacyfiku w ostatnich 25 latach, szczególnie w zakresie demografii i gospodarki. Przedstawiono w nim też kwestie geografii regionu, rolę czynników religijnych i etnicznych w procesach integracyjnych, a wreszcie kluczową kwestię potencjałów gospodarczych poszczególnych krajów. Stanowiło to punkt wyjścia do analizy czterech obszarów integracji gospodarczej w regionie, a mianowicie integracji w zakresie handlu, integracji infrastrukturalnej, współpracy w zakresie finansowym i monetarnym, a wreszcie obszaru regionalnych dóbr publicznych.

Nawiązując do przedstawionego w pierwszym rozdziale podejścia systemowego, w drugim podjęta została próba odpowiedzi na pytanie, czym rzeczywiście jest region Azji i Pacyfiku (system regionalny), jakie są jego granice, charakterystyka demograficzna czy społeczno-kulturowa, jakie występują tutaj zagrożenia, a wreszcie jak przebiega proces integracji, głównie gospodarczej.

⁴ Klasyfikacja ta pochodzi z tekstu D. Shambaugh, *International Relations In Asia. A Multi-dimensional Analysis*, [w:] D. Shambaugh, M. Yehuda, *International Relations of Asia*, Rowman and Littlefield, Lanham 2014, s. 3. Znajdują się tutaj odwołania do E. Goeh, *The Struggle for Order. Hegemony, Hierarchy, and Transition in Post-Cold War East Asia*, Oxford University Press, Oxford 2013.

W rozdziale drugim omówiony jest poziom, który możemy określić mianem transnarodowego, i głównie na tym poziomie występujące czynniki oraz zmiany, jakie zaszły w regionie w ciągu ostatnich 25 lat.

Podstawowa dychotomia, która występuje w regionie, ewoluując jednak w okresie po 1989 r., to utrwalanie się systemu Azji i Pacyfiku oraz podsystemu Azji Wschodniej (w początku lat 90. XX w. bardziej Azji Południowo-Wschodniej). Niewątpliwie obszar Azji i Pacyfiku można traktować jako kluczowy z punktu widzenia systemu światowego ze względu na jego położenie, rozmiary i zróżnicowanie, które to cechy wynikają z faktu, iż łączy on odrębne regiony, takie jak: Azja Wschodnia, Australia i Oceania, Ameryki Północna i Południowa.

Po krótkim wprowadzeniu w strukturę geograficzną omówieniu poddana została demografia regionu, gdyż ta czyni go wyjątkowym. W odniesieniu do danych demograficznych charakterystyce poddano strukturę społeczno-kulturową tego obszaru. Interakcje pomiędzy ludźmi i cywilizacjami wydają się kluczowe dla określania potencjału integracyjnego. Zróżnicowanie w kwestiach społecznych, kulturowych, religijnych, językowych czy narodowościowych w omawianym regionie jest na tyle duże, że w świetle istniejących teorii integracyjnych może stanowić istotną przeszkodę w budowaniu bloków integracyjnych.

Kolejną omawianą kwestią jest sytuacja gospodarcza regionu, w skład którego wchodzi państwa o bardzo dużych gospodarkach, państwa o gospodarkach niewielkich, państwa wysoko rozwinięte czy wreszcie państwa rozwijające się. Te ząbające się kategorie stanowią spore wyzwanie zarówno dla teoretyków, jak i praktyków integracji regionalnej. Fakt, że państwa w tej kategorii bardzo mocno się różnią, stanowi kolejną przeszkodę w tworzeniu ugrupowań integracyjnych, a nawet harmonijnej współpracy międzynarodowej. Zróżnicowanie rozwojowe wydaje się jedną z kluczowych kategorii wpływających na zachodzące w regionie procesy. Pokróćce omówione zostały tutaj podstawowe mechanizmy i wzorce rozwojowe w regionie oraz wzajemny wpływ rozwoju i procesów integracyjnych.

W odniesieniu do powyższego ukazany został stan rozwoju procesów integracyjnych w regionie, poprzez analizę zaawansowania tychże zarówno w podstawowej sferze handlu i inwestycji, ale też biorąc pod uwagę sferę monetarną i finansową, obszar regionalnych dóbr publicznych czy wreszcie infrastruktury transgranicznej.

Rozdział trzeci został poświęcony przede wszystkim kluczowej instytucji integrującej region Azji i Pacyfiku, tj. APEC. Omówiono genezę tego ugrupowania, cele i założenia jego działalności, strukturę instytucjonalną, w tym problem reformy funkcjonowania APEC, oraz dwa podstawowe obszary działalności organizacji. Przedstawiono też Partnerstwo Transpacyficzne jako wyzwanie dla działalności APEC, odnosząc rozwój obu organizacji do zmian w polityce zagranicznej USA. W rozdziale znalazła się też próba oceny sukcesów i porażek APEC.

W kolejnych podrozdziałach rozdziału trzeciego zostały omówione najważniejsze aspekty APEC, poczynając od genezy powstania tej instytucji oraz zmian,

które w niej zaszły, szczególnie w związku ze szczytem przywódców gospodarczych w Seattle w 1993 r. Stanowiło to punkt wyjścia do analizy struktury organizacyjnej ugrupowania, w ramach której zostały omówione coroczne szczyty przywódców gospodarczych, spotkania ministerialne, spotkania wyższych urzędników, działalność Sekretariatu APEC oraz poszczególne grupy robocze, zadaniowe i eksperckie. W pracy przyjęto, że instytucjonalizacja ugrupowania jest kluczowa nie tylko dla jego rozwoju, ale również dla wypełniania jego obecnych zadań. Przyjęto, że dla funkcjonowania APEC są potrzebne zmiany obecnej struktury i jej profesjonalizacja, z czym związany jest m.in. stosowny wzrost finansowania. W związku z powyższym problemom zarówno obecnej struktury instytucjonalnej, jak i możliwości reform i prób reformatorskich w tym zakresie poświęcono fragment niniejszego rozdziału.

Analizie poddane zostały również główne cele i filary APEC, wśród których wymienia się: liberalizację i ułatwienia w handlu i inwestycjach oraz współpracę w dziedzinie gospodarczej i technicznej.

Przedstawiona została też analiza poszczególnych etapów rozwoju APEC – poczynawszy od zdefiniowania celów i powstania ugrupowania w 1989 r., poprzez pierwsze spotkanie liderów APEC w Seattle. Prześledzone zostały rezultaty najważniejszych spotkań i rozwój APEC. Poczynając od ustalenia celów z Bogor (*Bogor Goals*) w 1994 r., w ramach których miano wprowadzić wolny handel do 2010 r. (do 2020 r. dla krajów rozwijających się), poprzez Agendę Działania z Osaki (*Osaka Action Agenda* – OAA), w ramach której sprecyzowano sposób osiągnięcia tych celów, Plan Działania z Manili (*Manila Action Plan for APEC* – MAPA), w którym przedstawiono szczegółowy schemat dochodzenia do celów z Bogor, oraz przygotowane po raz pierwszy Indywidualne Plany Działania (*Individual Action Plans* – IAPs). Wreszcie omówiony został przygotowany w Vancouver program Wczesnej Dobrowolnej Liberalizacji Sektorowej (*Early Voluntary Sectoral Liberalization* – EVSL) oraz wybór kolejnych sektorów do liberalizacji podczas spotkania w Kuala Lumpur.

Warto tutaj podkreślić problemy, przed jakimi stanęło APEC w związku z azjatyckim kryzysem gospodarczym z lat 1997-1998. Pokróćce omówione zostały też zmiany polegające na wprowadzeniu elektronicznej wersji IAPs z Bandar Seri Begawan. Wyzwaniem, z którym powinno się zmierzyć APEC, co próbuje zrobić, jest też proliferacja różnego rodzaju preferencyjnych porozumień handlowych, która powoduje powstanie sieci niejasnych reguł, zdecydowanie podnoszących koszty transakcyjne i ostatecznie utrudniających współpracę gospodarczą. Stąd wypracowywanie rozwiązań modelowych w tym zakresie wydaje się podejściem właściwym.

Ważne tutaj jest podkreślenie słuszności obranego przez APEC w 2000 r. kierunku rozwoju – w stronę wdrażania ułatwień w handlu i inwestycjach. Nie mniej istotne jest też wzmocnienie wysiłków na rzecz reformy strukturalnej wewnątrz poszczególnych gospodarek APEC. Nie zapominając oczywiście o głównym celu, którym jest wolny handel, instytucja powinna wziąć pod uwagę, że

niezmiernie ciężko będzie doprowadzić do sytuacji, w której porozumienie regionalne, rozciągające przywileje na państwa trzecie, będzie korzystniejsze dla gospodarek członkowskich APEC niż istniejące dotychczas porozumienia preferencyjne bądź wiążące, a co ważniejsze, zakładające wzajemność, wielostronne umowy handlowe w ramach Światowej Organizacji Handlu. W tej sytuacji wskazane wydaje się, aby APEC stało się raczej kołem zamachowym WTO, tym bardziej że wiele kluczowych sprzeczności przekładających się na impas negocjacji wielostronnych wiąże się z gospodarkami członkowskimi APEC.

Lata 2005-2006 to działania na rzecz powrotu do realizacji celów z Bogor [Plan Działania (Mapa drogowa) z Busan – *Busan Roadmap*, oraz Plan Działania z Hanoi – *Hanoi Action Plan*]. Wreszcie w 2007 r. mamy do czynienia z kolejnym bardzo znaczącym rozszerzeniem pola zainteresowania APEC na zmiany klimatyczne oraz bezpieczeństwo energetyczne (Sydney 2007). W kolejnych latach widoczne było też zaangażowanie, przynajmniej deklaratywne, APEC w promocję reformy strukturalnej wewnątrz gospodarek członkowskich oraz większa dbałość o integrację infrastrukturalną.

Omówiona została też rola drugiego, bardzo istotnego filaru APEC, tj. współpracy w sferach gospodarczej i technicznej (*Economic and Technical Cooperation* – ECOTECH). W pracy przyjęto, że wskazane jest wzmacnianie tego filaru APEC, choć wiąże się to zapewne ze zwiększonymi kosztami oraz potrzebą większej sprawności organizacyjnej. Efekty wzmacniania współpracy w sferach gospodarczej i technicznej mogą być długotrwałe, a jednocześnie przekonać do większego zaangażowania się kraje, które są sceptyczne w kwestiach integracji.

Warto też zwrócić uwagę na rozszerzenie pola działania APEC i jego wizji w stronę aspektów bezpieczeństwa, oficjalnie bezpieczeństwa handlu oraz bezpieczeństwa humanitarne. Było ono bezpośrednim następstwem ataków terrorystycznych na USA z 11 września 2001 r., a jednocześnie, jak przyjmuje się w tej pracy, posiada właściwości dysfunkcjonalne w stosunku do ugrupowania. Co więcej, wydaje się, że takie rozszerzenie *spectrum* działalności nie tylko nie sprawia, że APEC jest w stanie zajmować się rzeczywiście większą liczbą zagadnień, ale wręcz doprowadza do rozdrobnienia stosunkowo skromnych zasobów, w tym zasobów ludzkich, co w konsekwencji przyczynia się do znacznego osłabienia roli instytucji i możliwości jej działania w obszarach podstawowych.

W ostatnim podrozdziale przedstawiona została próba oceny tej instytucji, jak również możliwości jej rozwoju w przyszłości, szczególnie poprzez pokazanie specyficznej dychotomii, tj. rozwój APEC w formie OECD Pacyfiku albo stworzenie Strefy Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku (*Free Trade Area of the Asia-Pacific* – FTAAP), a przez to tworzenie ugrupowania dyskryminacyjnego w stosunku do państw trzecich.

Ostatni, czwarty rozdział skupił się na integracji w Azji Wschodniej, procesie uznawanym za konkurencyjny wobec integracji w regionie Azji i Pacyfiku. Za punkt wyjścia posłużyło Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej. Omówiono jego historię, szczególnie rozwój w XXI w., cele i zasady

działania, strukturę organizacyjną, a przede wszystkim założenia tzw. Wspólnoty ASEAN, na którą składają się Wspólnota Gospodarcza ASEAN, Wspólnota Polityczna i Bezpieczeństwa ASEAN i Wspólnota Społeczno-Kulturowa ASEAN. W rozdziale tym omówiono również rolę ASEAN jako swoistej osi współpracy regionalnej, odnosząc się do organizacji pochodnych, takich jak ASEAN+3, Szczyt Azji Wschodniej (EAS) czy Forum Regionalne ASEAN.

W kolejnych podrozdziałach została pokrótce omówiona geneza powstania oraz najważniejsze działania i decyzje ASEAN z okresu poprzedzającego zakończenie zimnej wojny. Opisana została też działalność organizacji w latach 90. ubiegłego stulecia, przy czym uwagę skierowano na kluczowe fakty i momenty z działalności organizacji, takie jak decyzja o utworzeniu Strefy Wolnego Handlu ASEAN (*ASEAN Free Trade Area* – AFTA), indochińskie rozszerzenie ASEAN (o Wietnam, Laos, Mjanmę i Kambodżę), problem wyrównywania różnic rozwojowych w organizacji oraz wpływ kryzysu azjatyckiego na ASEAN. Scharakteryzowane zostaną też najważniejsze dla organizacji decyzje z XXI w., w tym szczególnie związane z wejściem w życie Karty ASEAN i rozwojem Wspólnoty ASEAN.

W dalszej kolejności zostały przedstawione podstawowe cele i zasady działania organizacji, w kontekście których zwrócono uwagę na tzw. Drogę ASEAN (*ASEAN Way*) i odniesienie do efektywności działania tej organizacji. Uwaga została też zwrócona na strukturę tej organizacji, którą omówiono pod kątem ewentualnego zacieśniania współpracy i dalszej instytucjonalizacji potrzebnej, jak przyjęto, dla dalszego rozwoju organizacji i współpracy w jej ramach.

Wreszcie zostały omówione trzy podstawowe filary Wspólnoty ASEAN, mającej powstać do końca 2015 r., a opierać się o Wspólnotę Gospodarczą, Wspólnotę Polityczną i Bezpieczeństwa oraz Wspólnotę Społeczno-Kulturową. Zostały też scharakteryzowane zapisy Karty ASEAN, przyjętej w 2007 r. na szczycie w Singapurze, która była przełomem w działalności Stowarzyszenia. Warto tutaj zwrócić uwagę na fakt, że ASEAN coraz bardziej wzoruje się na modelu integracji europejskiej, przynajmniej w warstwie symbolicznej, gdyż realizacja ambitnych celów napotyka na wiele przeszkód związanych zarówno z gospodarką, jak i polityką państw o relatywnie młodej niepodległości.

Kolejny fragment przybliży stosunki ASEAN z krajami trzecimi oraz strategię balansowania (*hedging*) pomiędzy mocarstwami. Ta część pracy stawia sobie za zadanie określenie, czy ASEAN możemy traktować jako aktora w koncepcji biegunowości systemu Pacyfiku, czy należy raczej przyjąć, że organizacja ta jest przedmiotem polityki wielkich mocarstw regionalnych i globalnych. Zarysowane zostaną stosunki z krajami CER (Australią i Nową Zelandią, przy większym nacisku na Australię), ChRL, Indiami, Koreą Południową, Japonią, tj. krajami, które utworzyły wraz z krajami ASEAN Szczyt Azji Wschodniej w 2005 r. oraz negocjują utworzenie Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (RCEP).

Jest to także punkt wyjścia do analizy organizacji pochodnych w stosunku do ASEAN, tj. ASEAN+3 (APT) oraz Szczytu Azji Wschodniej (EAS), w tym ich

roli w architekturze regionalnej i funkcji, jakie mogłyby spełniać, biorąc pod uwagę wpływ głównych graczy na scenie regionalnej. Pokróćce przedstawione zostało też Forum Regionalne ASEAN, które, choć ujmowane jako instytucja pochodna od ASEAN, może być traktowane jako organizacja Basenu Pacyfiku, istotna z punktu widzenia interesów Stanów Zjednoczonych.

* * *

W tym miejscu pragnę podziękować wszystkim, którzy pomogli mi w badaniach prowadzących do powstania tej pracy, szczególnie prof. Peterowi Drysdale, kierującemu EABER, prof. Hugh Patrickowi z APEC Study Center Uniwersytetu Columbia, prof. Richardowi Feinbergowi z APEC Study Center na Uniwersytecie Kalifornijskim w San Diego, prof. Shujiro Uracie, który kierował Global Institute for Asian Regional Integration (GIARI) w ramach Uniwersytetu Waseda, ambasadorowi Ong Keng Yongowi, byłemu Sekretarzowi Generalnemu APEC, dr. Denisowi Hew, kierującemu obecnie APEC Policy Support Unit w Singapurze, dr. Lee Poh Onnowi z ISEAS, prof. Tommy'emu Kohowi z Ministerstwa Spraw Zagranicznych Singapuru, który aktywnie wspierał mnie w czasie obu pobytów tamże, pomagając nawiązać kontakty niezbędne dla prowadzenia zwłaszcza badań jakościowych.

Podziękowania kieruję również pod adresem dwojga moich studentów, mgr Agnieszki Batko i mgr. Michała Magdonia, którzy wspierali mnie w zbieraniu danych do tej pracy. Za cenne uwagi i lekturę pierwszej wersji maszynopisu pragnę też podziękować dr Ewie Trojnar z Instytutu Bliskiego i Dalekiego Wschodu UJ.

Pragnę również podziękować za cenne uwagi, wskazówki i wsparcie prof. dr. hab. Edwardowi Halizakowi, kierującemu Instytutem Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego, którego prace w znacznej mierze inspirowały moje zainteresowania badawcze i który był recenzentem mojej pracy doktorskiej, a także tej monografii.

Największe podziękowania składam prof. dr. hab. Andrzejowi Mani, promotorowi mojej pracy doktorskiej, który wspiera mnie praktycznie od początku studiów magisterskich, zarówno w sprawach naukowych, jak i prywatnych, służył też nieocenioną pomocą przez cały okres badań i przygotowywania tej pracy, w tym w pozyskiwaniu grantów badawczych. Jestem mu także wdzięczny za pomysł tytułu seminarium *Rywalizacja czy integracja*, wykorzystany w tytule tej książki.

Rozdział I

Teoretyczne założenia systemu regionalnego i integracji w regionie Azji i Pacyfiku

Teoretyczna analiza regionu Azji i Pacyfiku na gruncie stosunków międzynarodowych nie jest z pewnością łatwym zadaniem, gdyż z jednej strony można mówić o możliwościach zastosowania do wyjaśnienia zjawisk tutaj zachodzących klasycznych paradygmatów, jak realizm, liberalizm, konstruktywizm czy szkoła angielska¹, z drugiej – o zestawie teorii niższego rzędu, które w sposób adekwatny wyjaśniają konkretne zjawiska w regionie². Stopniowo zresztą obserwuje się w coraz większym zakresie zarówno dostosowanie poszczególnych nurtów teoretycznych do rzeczywistości regionu Azji i Pacyfiku³, jak i próby tworzenia azjatyckiej teorii stosunków międzynarodowych⁴. W niniejszej pracy

¹ Skrótowe omówienie podstawowych paradygmatów znajduje się w pracy: M. Grabowski, *Wiek Pacyfiku – polityka Stanów Zjednoczonych wobec regionu Azji i Pacyfiku po roku 1989*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 21-35, *Prace Amerykanistyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego*.

² Świetną analizę wybranych studiów przypadków przez pryzmat np. teorii hegemonicznej stabilności, równowagi sił, liberalizmu instytucjonalnego, teorii konstruktywistycznej, teorii socjalizacji normatywnej czy współzależności gospodarczej możemy znaleźć w pracy *International Relations Theory and the Asia-Pacific*, eds. J. Ikenberry, M. Mastanduno, Columbia University Press, New York 2003, *Columbia International Affairs Online. Books*.

³ Warto tutaj zwrócić uwagę na szereg artykułów omawiających zastosowanie poszczególnych teorii stosunków międzynarodowych w Azji, zob. M. Mastanduno, *Realism and Asia*; S. Haggard, *The Liberal View of the International Relations of Asia*; D. Leheny, *Constructivism and International Relations in Asia*; Yuen Foong Khong, *Foreign Policy Analysis and the International Relations in Asia*; B. Buzan, *The International Society Approach and Asia*; A. Acharya, *International Relations Theory and the „Rise of Asia”*, wszystkie [w:] *The Oxford Handbook of the International Relations of Asia*, eds. S. Pekkanen, J. Ravenhill, R. Foot, Oxford University Press, Oxford–New York 2014, s. 25-137, *Oxford Handbooks*.

⁴ Warto sięgnąć do pracy *Non-Western International Relations Theory. Perspectives on and beyond Asia*, eds. A. Acharya, B. Buzan, Routledge, New York 2010. W Polsce problem ten podjęto podczas konferencji zorganizowanej na Uniwersytecie Warszawskim, w rezultacie której powstała praca *Re-Wizje i Re-Orientacje. Myśl pozaeuropejska w nauce o stosunkach międzynarodowych*, red. M. Gawrycki, J. Zajaczkowski, A. Bógdał-Brzezińska, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.

zdecydowano o skupieniu się na podejściu systemowym oraz analizie regionalizmu i integracji gospodarczej⁵.

Analiza rzeczywistości społecznej pozwala przyjąć, że układa się ona w pewien system, który składa się z określonych elementów i relacji pomiędzy nimi oraz struktur, w ramach których do tych interakcji dochodzi. Niewątpliwie można też przyjąć, że analizowana w prezentowanej pracy rzeczywistość to rzeczywistość systemu międzynarodowego. Stąd uznano, że podejście systemowe będzie kluczowe do analizy opisywanego tutaj systemu regionalnego, a w zasadzie dwóch konkurujących ze sobą systemów, tj. systemu regionu Azji i Pacyfiku bądź Basenu Pacyfiku⁶ oraz konkurującego z nim w pewnym zakresie podsystemu, tj. podsystemu Azji Wschodniej⁷. Biorąc pod uwagę obszar, ludność oraz rolę regionu Azji i Pacyfiku w świecie, a także rolę poszczególnych aktorów, którzy w tym regionie się znajdują bądź mają tu swoje interesy⁸, region ten będzie traktowany jako kluczowy dla świata.

1.1. Podejście systemowe w stosunkach międzynarodowych

Podejście systemowe w stosunkach międzynarodowych jest jednym z najbardziej rozpowszechnionych w badaniach⁹. Jest to stosunkowo szerokie i wielopłaszczyznowe zagadnienie, które doczekało się bogatej literatury w teorii stosunków międzynarodowych¹⁰. Jednak sama idea systemu międzynarodowego

⁵ Warto też pamiętać, że adaptacja tzw. zachodnich teorii stosunków międzynarodowych do wyjaśniania zjawisk zachodzących w regionie Azji i Pacyfiku, w szczególności zaś Azji Wschodniej, jest zawsze obciążona ryzykiem i należy wziąć pod uwagę zwłaszcza dziedzictwo historyczne i kulturowe odróżniające ten system międzynarodowy. Bardzo dobrą analizę tego problemu przedstawia D. Kang, *International Relations Theory and East Asian History. An Overview*, „Journal of East Asian Studies” 2013, vol. 13. Na problem ten, szczególnie w odniesieniu do Chin, zwraca uwagę R. Mitter, *History. Unfinished Business in East Asia*, „Current History” 2014, vol. 113, no. 764.

⁶ Określenie „Basen Pacyfiku” będzie używane zamiennie z określeniami „region Pacyfiku”, „pierścień Pacyfiku” bądź „region Azji i Pacyfiku”, pomimo różnic znaczeniowych. W przypadku użycia któregośkolwiek z tych określeń należy przyjąć, iż odnosi się ono do obszaru, który obejmuje kraje położone na bądź graniczące w jakiś sposób z Pacyfikiem (Oceanem Spokojnym); zastosowane będzie też kryterium instytucjonalne (oparcie na członkostwie w APEC lub ARF).

⁷ Azja Wschodnia to specyficzne określenie regionu, które w stosunkach międzynarodowych odnosi się do geograficznych nazw dwóch obszarów: Azji Północno-Wschodniej i Azji Południowo-Wschodniej.

⁸ Ze względu na wzrastające powiązania oraz znaczenie omówiona zostanie również rola kilku podmiotów, które nie są położone nad Pacyfikiem, jednakże mają tam istotne interesy bądź są członkami organizacji regionalnych. Dotyczy to w szczególności Indii oraz Unii Europejskiej.

⁹ Wcześniejszą wersję zamieszczonych tutaj rozważań na temat podejścia systemowego można znaleźć w artykule: M. Grabowski, *Koncepcja biegunowości w systemach międzynarodowych regionu Azji i Pacyfiku*, „Politeja” 2010, nr 12, s. 411-432.

¹⁰ W polskiej literaturze krótkie odniesienia dotyczące podejścia systemowego możemy znaleźć w licznych pracach traktujących o teorii stosunków międzynarodowych bądź o między-

wywołuje głębokie spory wśród teoretyków zarówno w aspekcie analizy, jak i nawet konceptualizacji systemu międzynarodowego. Najważniejsze debaty teoretyczne i metodologiczne w drugiej połowie XX w. koncentrowały się na tym aspekcie stosunków międzynarodowych. Warto zaznaczyć, że pojęcie to może być kojarzone z pracami Immanuela Wallersteina, niemniej jednak w niniejszej pracy przyjmuje się jako określenie bazowe termin „system międzynarodowy” bądź „system światowy”, który nie powinien być tu, jeśli wyraźnie nie zostanie to wskazane, rozumiany w znaczeniu, jakie przyjmuje Wallerstein¹¹.

Podejście systemowe ma także zastosowanie w problematyce integracji międzynarodowej, procesów podejmowania decyzji w polityce zagranicznej czy konfliktów międzynarodowych¹².

Szczegółowe zastosowania dla przywoływanego podejścia charakteryzują James Dougherty i Robert Pfaltzgraff, zwracając uwagę na:

- 1) rozwój modeli systemów międzynarodowych z określonymi wzorcami interakcji;
- 2) procesy podejmowania decyzji, w których decydenci w jednym kraju tworzą politykę zagraniczną, wchodząc w interakcje z innymi krajami, odpowiadając na dane wejściowe (*inputs*) ze środowiska zewnętrznego i wewnętrznego;
- 3) analizę interakcji pomiędzy narodowym systemem politycznym a jego wewnętrznymi podsystemami, jak opinia publiczna, grupy interesów, kultura;
- 4) analizę zewnętrznych grup (*linkage groups*), które mają związek z omawianym systemem narodowym, tj. innych systemów politycznych, aktorów, struktur systemu międzynarodowego;

narodowych stosunkach politycznych. Kompleksowe ujęcie tego problemu przedstawia T. Łoś-Nowska, *Stosunki międzynarodowe. Teorie, systemy, uczestnicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006, s. 127-225, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 2868.

¹¹ Takie podejście prezentują w swej pracy B. Buzan i R. Little, ukazując problemy z konceptualizacją pojęcia systemu międzynarodowego w historiografii stosunków międzynarodowych w szkole amerykańskiej oraz angielskiej i przełożenie problemów systemu na historię światową. Autorzy skupiają się też w swojej pracy na problemie nazewnictwa: odróżnieniu systemu międzynarodowego od światowego czy globalnego. „System światowy” może być łatwo kojarzony z pracami I. Wallersteina i jego współpracowników, co mogłoby wywoływać pewne problemy terminologiczne (jeśli chodzi o ten aspekt, zob. np. I. Wallerstein, *The Modern World-System*, Academic Press, New York 1974; idem, *Patterns and Perspectives of the Capitalist World Economy*, [w:] P. Viotti, M. Kauppi, *op. cit.*, s. 369-376; I. Wallerstein, *The World-System after the Cold War*, „Journal of Peace Research” 1993, vol. 30, no. 1; A. Jelonek, K. Tysza, *Koncepcje rozwoju społecznego*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2001, s. 169-178). Użycie terminu „system globalny”, aczkolwiek w obecnej fazie rozwoju systemu międzynarodowego uzasadnione, utrudniałoby jego analizę we wcześniejszych okresach historycznych, poza tym skupienie się na pojęciu „systemu międzynarodowego” pozwala przykładać większą wagę do interakcji wewnątrzsystemowych. Por. B. Buzan, R. Little, *International Systems in World History. Remaking the Study of International Relations*, Oxford University Press, New York 2000, s. 17-34.

¹² Niektóre aspekty podejścia systemowego właściwe bardziej teoriom integracyjnym zostaną szerzej omówione w dalszej części rozdziału.

- 5) badanie powiązań pomiędzy grupami zewnętrznymi (*linkage groups*) i tymi wewnątrz, które są w głównej mierze odpowiedzialne za politykę zagraniczną, jak elity kreujące politykę zagraniczną, personel militarny, biznesmeni zaangażowani w handel międzynarodowy¹³.

Sam termin „system” może być jednak rozumiany wielorako. W kontekście systemu można mówić o:

- 1) teoretycznych ramach kodowania danych o zjawiskach politycznych;
- 2) scalonym zbiorze stosunków opartym na hipotetycznym zbiorze politycznych zmiennych;
- 3) zbiorze stosunków między politycznymi zmiennymi w systemie międzynarodowym uważanym za istniejący w rzeczywistości;
- 4) jakimkolwiek zbiorze zmiennych oddziałujących na siebie¹⁴.

Każda z tych opcji może być istotna dla prowadzenia analizy systemu Azji i Pacyfiku oraz zmiennych aktorów działających w ramach tego systemu. Słuszność takiego podejścia potwierdzają inne definicje systemu międzynarodowego, np. George’a Modelskiego, według którego system to „charakterystyczne wzorce działań i oddziaływań tworzących go elementów”¹⁵ czy Raymonda Arona definiującego go jako „grupę państw utrzymujących regularne stosunki, zdolnych do wspólnych działań w przypadku zagrożenia”¹⁶.

1.1.1. Analiza systemu

Podejście systemowe można zastosować, uwzględniając trzy czynniki: elementy, interakcje i strukturę¹⁷. Aby jednak w szerszym zakresie zrozumieć kształt danego systemu, warto odpowiedzieć na następujące pytania:

- Jaka jest skala systemu?

¹³ Trzeba wziąć pod uwagę, że te pola analityczne są ze sobą ściśle powiązane. Aby zrozumieć interakcje pomiędzy jednostkami na poziomie narodowym (krajami), będącymi częścią systemu międzynarodowego, należy przeanalizować i zrozumieć proces podejmowania decyzji i system na poziomie narodowym w poszczególnych jednostkach. System narodowy może być tutaj traktowany jako podsystem systemu międzynarodowego. Por. J. Dougherty, R. Pfaltzgraff, *Contending Theories of International Relations. A Comprehensive Survey*, Harper & Row Publishers, New York 1990, s. 148.

¹⁴ Klasyfikacja ta przedstawiona jest w pracy J. Dougherty, R. Pfaltzgraff, *op. cit.*, s. 136, tłumaczenie cyt. za: E. Cziomer, L. Zyblikiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 2000, s. 95.

¹⁵ G. Modelski, *Agraria and Industria. Two Models of the International System*, [w:] *The International System. Theoretical Essays*, eds. K. Knorr, S. Verba, Princeton University Press, Princeton NJ 1961, cyt. za: T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 135.

¹⁶ Ta definicja wyklucza z góry wiele ze zmiennych, które wydają się istotne w pracy, przyjmując typowo państwo-centriczną koncepcję systemu międzynarodowego. W związku z powyższym może być traktowana raczej pomocniczo, dla zilustrowania pewnych trendów w określonych nurtach stosunków międzynarodowych. Por. R. Aron, *War and Peace. A Theory of International Relations*, Doubleday, Garden City NY 1966, cyt. za: T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 135.

¹⁷ Por. *ibidem*, s. 130.

- ▶ Czy system jest ułożony w sposób linearny, czy jego struktura jest określona przez większą liczbę współrzędnych (*multiordinate*)?
- ▶ Jakie rodzaje jednostek dominują w systemie?
- ▶ Czy zdolność interakcyjna systemu jest wysoka czy niska?
- ▶ Jakie typy procesów definiują system?
- ▶ Jakie rodzaje struktur posiada system?
- ▶ Jak jednostki i struktury współdziałają ze sobą nawzajem?¹⁸

Inną klasyfikację zagadnień niezbędnych przy analizie systemowej przedstawia Dougherty i Pfaltzgraff. Według nich należy zwrócić uwagę na:

- ▶ wewnętrzną organizację i wzorce wzajemnego oddziaływania kompleksów elementów, które zgodnie z hipotezą bądź obserwacją istnieją jako system;
- ▶ stosunek i granice między systemem a jego środowiskiem oraz, w szczególności, charakter i oddziaływanie wkładów ze środowiska i wyjść ku środowisku;
- ▶ funkcje spełniane przez system, struktury do wykonywania takich funkcji i ich wpływ na stabilność systemu;
- ▶ homeostatyczne mechanizmy posiadane przez system do utrzymania stałego stanu lub równowagi;
- ▶ klasyfikację systemów jako otwartych bądź zamkniętych, organizmicznych bądź nieorganizmicznych;
- ▶ konstruowanie hierarchicznych poziomów systemów, umiejscawianie podsystemów wewnątrz systemów i wzorce wzajemnych oddziaływań zarówno między podsystemami, jak i między podsystemami a samym systemem¹⁹.

1.1.2. Poziomy analizy

W niniejszej publikacji, przywołując pracę Barry'ego Buzana i Richarda Little, odniesiono się do pięciu poziomów analizy systemowej. Są to:

- 1) systemy międzynarodowe, czyli największe konglomeraty współdziałających lub współzależnych jednostek, które nie posiadają ponad sobą poziomu systemu (obecnie można to odnieść do poziomu całej planety);
- 2) podsystemy międzynarodowe, czyli grupy jednostek w ramach systemu międzynarodowego, które mogą być wyróżnione z systemu międzyna-

¹⁸ Bardziej dokładnie można zwrócić uwagę na to, jak daleko w przeszłości jesteśmy w stanie identyfikować system międzynarodowy i jego prekursorów; jak zwiększa się zdolność interakcyjna oraz jaką rolę pełni w procesie wzrostu i scalania systemów; jakie jednostki dominują na różnych etapach rozwoju systemów międzynarodowych i czy zmiany jednostek są kluczowe dla zrozumienia transformacji systemów międzynarodowych; jak wpływają na systemy zmiany w poszczególnych warstwach społecznych, ekonomicznych, polityczno-militarnych. Szerzej na ten temat zob. B. Buzan, R. Little, *International Systems...*, s. 109-110.

¹⁹ J. Dougherty, R. Pfaltzgraff, *op. cit.*, s. 151-152, tłumaczenie cyt. za: E. Cziomer, L. Zyblikiewicz, *op. cit.*, s. 96.

rodowego ze względu na specyficzną naturę lub intensywność ich interakcji/współzależności (podsystemy mogą być wyróżnione w oparciu o kryteria geograficzne, np. organizacje regionalne, takie jak ASEAN, ale może mieć też miejsce wyróżnienie podsystemu opartego na powiązaniach funkcjonalnych, np. OECD, OPEC);

- 3) jednostki (*units*), czyli podmioty złożone z różnych podgrup, organizacji, wspólnot, podmiotów indywidualnych, wystarczająco spójnych, aby być zdolnymi do świadomego podejmowania decyzji (możemy im nadać status aktora), i wystarczająco niezależnych, aby można je było odróżnić od innych (np. państwa, narody, korporacje transnarodowe)²⁰;
- 4) podjednostki (*subunits*), czyli zorganizowane grupy podmiotów indywidualnych w ramach jednostek, które są w stanie (lub próbują) wpływać na zachowanie jednostek (np. biurokracje, grupy lobbujące);
- 5) podmioty indywidualne, które stanowią najniższy poziom większości analiz w naukach społecznych²¹.

Dla prowadzonej analizy szczególnie istotny jest poziom podsystemu, którym jest Basen Pacyfiku bądź region Azji i Pacyfiku. W podanej powyżej klasyfikacji, która trafnie oddaje problem poziomów analizy systemowej, podsystem ten może być traktowany jako poziom pomiędzy systemem globalnym a podsystemem w znaczeniu organizacji regionalnej²². W ramach prowadzonej analizy przyjęto dodatkowo modyfikację polegającą na uznaniu tego podsystemu jako poziomu systemu, co więcej – przy analizie systemowej będą następować odwołania do systemu Basenu Pacyfiku czy systemu Azji Wschodniej. W związku z powyższym przyjęto redukcję poziomów analizy do trzech, tj. poziomu systemowego, utożsamianego z instytucjami regionalnymi Azji Wschodniej bądź Basenu Pacyfiku, poziomu jednostek systemu, utożsamianego z państwami narodowymi, a wreszcie poziomu transnarodowego, w ramach którego analizowane są zarówno podmioty indywidualne, jak i korporacje czy grupy religijne²³.

W podsystemie Basenu Pacyfiku pod uwagę wzięte zostaną inne kryteria, takie jak skala systemu, sektory i zdolności interakcyjne, w tym liczba (skala

²⁰ W pracy przyjęto, że poziomem jednostek będzie poziom państw narodowych, co stanowi modyfikację przedstawionej teorii.

²¹ Por. B. Buzan, R. Little, *International Systems...*, s. 69.

²² Trzeba jednak zaznaczyć, iż autorzy przytoczonej klasyfikacji nie traktują poziomów analizy jako źródeł wyjaśniania w jakichkolwiek procesach. Są to raczej odnośniki ontologiczne, w których umiejscawia się wyjaśnienia i wyniki. Autorzy zaznaczają też, że nie należy z nich wyciągać wzorców relacji międzypoziomowych. Por. *ibidem*.

²³ W języku polskim problem ten podjęto w pracy *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, red. E. Haliżak, M. Pietraś, Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2013. Warto szczególnie zwrócić uwagę na następujące teksty: E. Haliżak, *Poziomy analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych*, s. 19-32; J. Czaputowicz, *System międzynarodowy jako poziom analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych*, s. 33-45; T. Łoś-Nowaś, *Państwowy poziom analizy w stosunkach międzynarodowych*, s. 89-111 oraz M. Pietraś, *Przestrzeń transnarodowa jako poziom analizy w nauce o stosunkach międzynarodowych*, s. 129-167.

i częstotliwość interakcji oraz idące za tym ściślejsze lub luźniejsze określenie wymagań w tym zakresie, ważne są też możliwości wchodzenia w interakcje, jak dystans czy możliwości technologiczne) i rodzaj interakcji (odnosząc się do kwestii, czy systemy wymagają oddziaływań polityczno-militarnych, czy stosunki ekonomiczne i kulturowe są wystarczające do ukształtowania systemu oraz jaką rolę spełniają), wreszcie struktury systemu (zastanawiając się, czy wszystkie systemy wymagają struktury i jak określić w tej strukturze dylemat hierarchia vs. anarchia – czy jako dwa modele, czy jako krańce *spectrum* możliwości, w końcu czy systemy o strukturze łańcuchowej, czy też jednowymiarowej są wystarczające, czy wszystkie jednostki systemu muszą być w kontakcie z wszystkimi pozostałymi oraz jak na strukturę wpływa zróżnicowanie jednostek – strukturalne i funkcjonalne)²⁴.

Warto w odniesieniu do powyższego zwrócić uwagę szczególnie na rodzaje interakcji, gdyż w niniejszej pracy interakcje w sektorach ekonomicznym i kulturowym są szczególnie istotne, co wynika ze specyfiki omawianego regionu.

Należy też odnieść się do tradycyjnego, anarchicznego, pojmowania struktury systemu międzynarodowego, ponieważ szczególnie w regionie Azji Wschodniej hierarchiczne podejście do stosunków międzynarodowych jest głęboko zakorzenione. Na ten aspekt zwraca uwagę David Kang w artykule *The Theoretical Roots of Hierarchy in International Relations*, odnosząc się do omawianego regionu. Nie umniejszając roli relatywnej dystrybucji siły²⁵, podkreśla on, iż dla tych państw nie jest to jedyna istotna zmienna. Skupia się także na preferencjach i intencjach państw, reputacji, mechanizmach adaptacyjnych czy procesach wewnętrznych, które determinują wzorce i stabilność tego systemu wbrew tradycyjnym teoriom anarchicznym, według których w omawianym regionie powinno dojść do konfliktu²⁶.

²⁴ Dylematy te zostały przedstawione przez B. Buzana i R. Little w artykule opublikowanym w 1994 r., którego celem była analiza samego pojęcia systemu, swoistego skrzywienia badawczego wynikającego z silnie europocentrycznego odniesienia badań systemowych, założenia, że system międzynarodowy jest anarchiczny, i ahistorycznego podejścia do tego problemu, wreszcie odniesienia teorii systemów do historii stosunków międzynarodowych. Por. B. B u z a n, R. L i t t l e, „*International System: Theory Meets History*”, *International Political Science Review* 1994, vol. 15, no. 3.

²⁵ Niektóre aspekty, do których odniesienia można znaleźć w tym podrozdziale (jak np. dystrybucja siły czy anarchia w systemie międzynarodowym), zostaną omówione w podrozdziałach późniejszych, w których pokrótce przedstawione są główne nurty w stosunkach międzynarodowych.

²⁶ Zdaniem Davida Kanga hierarchia w systemie międzynarodowym może być rozumiana jako tendencja kontrastująca z podejściem na zasadzie równowagi sił (*balance of power*). Zauważa on, opierając się na pracach innych badaczy stosunków międzynarodowych w tym regionie, że zarówno wyścig zbrojeń, jak i dylemat bezpieczeństwa czy wreszcie obawy o hegemoniczną pozycję któregoś z państw są o wiele słabsze w Azji, niż wynikałoby to z przewidywań teorii realistycznych w stosunkach międzynarodowych. Dodatkowo wzrost instytucjonalny w tym regionie jest o wiele szybszy, niż oczekiwano, a podzielane normy i wartości w pewien sposób jednoczą Azjatów. W związku z powyższym D. Kang próbuje znaleźć uzasadnienie teoretyczne dla tych wzorców zachowań, ukazując rolę preferencji państw, sposobu, w jaki je przedstawiają innym

1.1.3. Zmienne w systemie

Warto też zwrócić uwagę na kategorie zmiennych, które należy przeanalizować przy badaniu systemu. Teoria systemów opiera się na analizie zmiennych. Możemy ją zdefiniować jako serię twierdzeń odnoszących się do relacji niezależnych i zależnych zmiennych, w których zmianom jednej lub kilku zmiennych towarzyszą lub następują po nich zmiany innych zmiennych lub kombinacji zmiennych²⁷.

Wśród tych zmiennych wyróżniamy zmienne niezależne i zależne. Do pierwszej kategorii zaliczyć można uczestników stosunków międzynarodowych, struktury systemu (jak układy czy sojusze), cechy środowiska (naturalne, wojskowe, polityczne, technologiczne). W drugiej kategorii można umieścić pozycje i role uczestników stosunków międzynarodowych, stabilność lub niestabilność systemu, zdolność do wpływania na środowisko²⁸.

Dla ułatwienia analizy systemowej możemy wydzielić następujące sektory analizy:

- 1) sektor militarny – związany z użyciem siły oraz zdolnością aktorów do prowadzenia wojen; należy tu zwrócić uwagę na zdolności ofensywne i defensywne oraz wzajemne postrzeganie intencji;
- 2) sektor polityczny, w ramach którego skupiamy się na roli władzy, uznania, stabilności organizacyjnej systemów rządowych oraz ideologiach legitymizujących je; ważne są kwestie, czy istnieje akceptacja innych jednostek jako równych, czy uznaje się hierarchię, a jeśli tak, to czy status nadrzędności–podporządkowania jest uznany przez obie strony; ważne jest też pojmowanie tego sektora, który może być traktowany z pozycji realistycznej, czyli państwo-centricznej, lub liberalnej, gdzie odnosimy się do instytucji, norm, regulacji, zarządzania; możliwe jest też wydzielenie sektora prawnego;
- 3) sektor gospodarczy – odnosi się do stosunków handlu, produkcji, finansów oraz do tego, jak aktorzy uzyskują dostęp do zasobów naturalnych, kapitału, rynków niezbędnych do utrzymania akceptowalnego poziomu zamożności i władzy politycznej;

aktorom; ma to doniosły wpływ na fakt, czy państwa się siebie obawiają, czy sobie ufają, czy współzawodniczą, czy wreszcie szukają sposobu, żeby się do siebie dopasować. W dalszej części pracy aspekty te będą przeanalizowane szerzej. Por. D. K a n g, *The Theoretical Roots of Hierarchy in International Relations*, „Australian Journal of International Affairs” 2004, vol. 58, no. 3.

²⁷ J. Dougherty, R. Pfaltzgraff, *op. cit.*, s. 136-137.

²⁸ Należy jednak wziąć pod uwagę, iż „zależność” zmiennych wynika z poziomu analizy, który przyjmujemy jako wyjściowy. Przytoczona klasyfikacja pochodzi z pracy T. Ł o ś - N o w a k, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 135. Ze względu na zróżnicowane poziomy analizy, szczególnie w odniesieniu do polityki zagranicznej USA, gdzie poziomem tym będą również jednostki, podjednostki, a nawet podmioty indywidualne, nie można przyjąć przedstawionych kategorii zmiennych jako zmiennych niezależnych, mimo że przy systemowym lub podsystemowym poziomie analizy można je tak traktować.

- 4) sektor społeczny lub społeczno-kulturowy – skupia się na kwestiach wspólnej tożsamości, ewolucji języków, kultury, tożsamości religijnej i narodowej, zwyczajów; w sektorze tym mówimy o interakcjach między ludźmi i cywilizacjami;
- 5) sektor środowiskowy – odnosi się do stosunków pomiędzy aktywnością ludzką a biosferą planety, od której zależy większość naszych przedsięwzięć²⁹.

W niniejszej pracy podjęta będzie próba odniesienia się do wszystkich sektorów omówionych powyżej, przy czym ze względu na charakter pracy niektóre z nich zostaną potraktowane szerzej (por. rozdział II). Należy zaznaczyć, że w poszczególnych częściach omawianego systemu waga konkretnych sektorów, w ramach których występują zmienne, jest różna. Dotyczy to szczególnie różnic pomiędzy państwami wschodniego Pacyfiku (jak Kanada, USA oraz dzieląca z tymi państwami wiele wartości kulturowych Australia) oraz zachodniego Pacyfiku, czyli Azji Wschodniej.

1.1.4. Struktura systemu

Dla opisu systemu należy zwrócić uwagę również na inne elementy związane z jego strukturą. System może być zorganizowany w sposób luźny lub ścisły, może cechować się stabilnością lub jej brakiem. Dezorganizacja stabilnego systemu międzynarodowego wymaga użycia stosunkowo dużej siły. W przypadku systemu niestabilnego, który jest bardziej niepewny, łatwiej zaburzyć jego równowagę. Każdy jednak system dąży do osiągnięcia, utrzymania lub, w przypadku zaburzeń, powrotu do stanu równowagi. System, który jest stabilny, jest w stanie absorbować nowe komponenty i przetwarzać różne dane wejściowe (*inputs*), funkcjonując przy tym w normalny sposób, dostosowując się do zmian i dopasowując swoje zachowanie w przypadku otrzymania negatywnego sprzężenia zwrotnego³⁰. Można założyć, że system Basenu Pacyfiku jest obecnie systemem stabilnym.

Przy opisie stanu systemu należy też zwrócić uwagę na dwa aspekty, tj. współzależność oraz poziom interakcji. Pierwszy odnosi się do sytuacji, w której zmiana pozycji, interesów czy racji jednego z podmiotów stosunków

²⁹ Klasyfikacja ta jest przywoływana za: B. B u z a n, R. L i t t l e, *International Systems...*, s. 73-74. W tym kontekście, przyjmując nieco inną klasyfikację, możemy przywołać tzw. czynniki stosunków międzynarodowych, wśród których można wyróżnić czynniki tradycyjne, jak: (1) czynniki geograficzne i geopolityczne (obecnie mniejszy nacisk kładzie się na tzw. determinizm geograficzny, ale ciągle istotne są regiony bogate w złoża surowców energetycznych); (2) czynniki demograficzne; (3) czynniki ekonomiczne; (4) czynniki kulturowe i ideologiczne (takie jak czynniki kulturowo-cywilizacyjne, ideologiczne, etniczno-narodowe); (5) prawo międzynarodowe oraz czynniki dynamizujące, jak: (1) rozwój nauki i techniki, (2) czynnik ekologiczny, (3) globalizacja. Por. A. C z a r n o c k i, *Czynniki międzynarodowych stosunków politycznych*, [w:] *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. M. P i e t r a ś, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007, s. 44-61.

³⁰ Por. J. D o u g h e r t y, R. P f a l t z g r a f f, *op. cit.*, s. 139.

międzynarodowych wywiera wpływ na innych³¹. Współzależność ogranicza autonomię danego podmiotu, nie można jednak apriorycznie stwierdzić, czy korzyści wyniesione z nałożonych ograniczeń będą przewyższały koszty. Zależy to od dwóch wprowadzonych przez Josepha Nye'a i Roberta Keohane'a wymiarów: wrażliwości (*sensitivity*) oraz podatności na zranienia (*vulnerability*)³². Wrażliwość odnosi się do sytuacji, w której dany podmiot ponosi koszty działań z zewnątrz, zanim zostanie zmieniona polityka. Podatność na zranienia zaś dotyczy kosztów, które są ponoszone również po zmianie polityki³³. Edward Morse uważa, iż wzrastający poziom współzależności zwiększa prawdopodobieństwo zaistnienia kryzysu w systemie oraz daje każdemu z aktorów możliwość manipulowania kryzysem dla własnych celów politycznych³⁴.

Wraz ze wzrostem współzależności w systemie rośnie też poziom interakcji, rozumianych nie tylko jako żądania i odpowiedzi, czyli działania państw narodowych, organizacji międzynarodowych i innych aktorów pozapaństwowych, ale też transakcje transgranicznych, wliczając handel, turystykę, inwestycje, technologię czy przepływ idei³⁵. Zwiększająca się liczba interakcji sprawia, że struktura systemu staje się niewydolna, co prowadzi do jego przeładowania, a w konsekwencji do kryzysu³⁶.

1.1.5. Modele systemów

W stosunkach międzynarodowych możemy mówić o różnych koncepcjach systemu³⁷, w tym miejscu warto jednak zwrócić uwagę na sześć modeli teoretycz-

³¹ Por. O. Young, *Interdependencies in World Politics*, „International Journal” 1996, vol. 24.

³² Tłumaczenia tych dwóch terminów za: E. Cziomer, L. Zyblikiewicz, *op. cit.*, s. 130; inne tłumaczenie tych terminów, a w szczególności terminu *vulnerability*, a co za tym idzie – nieznacznie inne ich rozumienie, możemy znaleźć u T. Łoś-Nowak, która używa określeń: wrażliwość wybranych określeń (obszarów) zależności (*sensitivity*) oraz ich podatność (*vulnerability*) na zmiany. Por. T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 151. W obu przypadkach istnieją pewne problemy znaczeniowe, przy czym termin „podatność na zranienia” wydaje się bardziej trafny.

³³ Jako wyjaśnienie możemy przytoczyć problem kryzysu naftowego wywołanego wzrostem cen w dwóch krajach, z których każdy importuje 35% ropy naftowej. Ich wrażliwość wydaje się podobna, jednak kraj, który może użyć innych wewnętrznych źródeł energii jest mniej podatny na zranienia niż ten, który takiej możliwości nie ma. Por. J. Nye, R. Keohane, *Power and Interdependence. World Politics in Transition*, Little, Brown and Company, Boston 1977, s. 11-19.

³⁴ Por. E. Morse, *Modernization and the Transformation of International Relations*, Free Press, New York 1976, s. 130, *Perspectives on Modernization*.

³⁵ Por. J. Dougherty, R. Pfaltzgraff, *op. cit.*, s. 138.

³⁶ A. Scott uważa, że o ile działania podejmowane przez poszczególnych aktorów systemu są celowe, to w zderzeniu z działaniami innych aktorów ulegają one zniekształceniu, agregują się i mieszają z innymi, co sprawia, że proces w systemie jest pozbawiony kierunku oraz mechanizmów kontroli, a to w rezultacie powoduje, iż rezultaty podejmowanych działań pokrywają się tylko w części z założeniami. Por. A. Scott, *The Logic of International Interaction*, „International Studies Quarterly” 1977, vol. 21, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2600233>.

³⁷ W zależności od zakorzenienia teoretycznego badacza mamy do czynienia z różnymi pojęciami do systemów. J. David Singer przyjmuje **behavioralną** koncepcję systemu międzynarodowego, zakładając, że każdy aspekt rzeczywistości może być przedstawiony poprzez współ-

nych opracowanych przez Mortona Kaplana. Modele te są konstruktami heurystycznymi, a tylko dwa z nich miały odpowiedniki w historii, przy czym w swej pracy Kaplan opisuje ich wersje uproszczone w stosunku do tych, które rzeczywiście istniały. Sześć modeli przedstawionych przez Kaplana to:

- 1) system równowagi sił – system, w którym nie istnieją podsystemy polityczne, a aktorzy w nim są „aktorami narodowymi”, w tym systemie konieczne jest występowanie przynajmniej pięciu takich kluczowych aktorów, acz preferowana jest większa liczba³⁸;
- 2) luźny system dwubiegunowy – w systemie możliwe jest uczestnictwo aktorów ponadnarodowych, w tym aktorów blokowych (np. NATO, blok komunistyczny) oraz aktorów uniwersalnych, jak np. ONZ; każdy z tych bloków posiada dominującego aktora, który stanowi biegun systemu; normy systemu są różnicowane pomiędzy różnych aktorów w zależności od ich funkcji w systemie;
- 3) ścisły system dwubiegunowy – jest zbliżony do luźnego systemu dwubiegunowego, różnica polega na tym, że system ten jest stabilny, kiedy obaj jego aktorzy blokowi są zorganizowani hierarchicznie, dodatkowo w systemie nie istnieją w zasadzie aktorzy narodowi, którzy nie są w blokach, a także nie istnieje aktor uniwersalny;
- 4) system uniwersalny – mógłby się on rozwinąć w przypadku rozszerzenia funkcji aktora uniwersalnego w luźnym systemie dwubiegunowym, ważne jest, iż taki system będzie posiadał podsystem polityczny; byłby to system zintegrowany i oparty na solidarności, będzie też posiadał mechanizmy, które będą wykonywać funkcje sędownicze, ekonomiczne, polityczne i administracyjne;

zależne jednostki, które tworzą system. W ten sposób można przyjąć, że zawsze możliwe jest analizowanie rzeczywistości bądź to z perspektywy systemu, bądź jednostek. W swej **neorealistycznej** koncepcji systemu międzynarodowego K. Waltz polemizuje z Singerem, gdyż w koncepcji systemu przedstawionej przez Singera zachowanie poszczególnych państw nie jest podyktowane strukturą systemu międzynarodowego, u Waltza zaś taka zależność, tj. zależność zachowania jednostek (państw) od struktury systemu, występuje. Neorealistyczna koncepcja systemu K. Waltza spotyka się znów z krytyką ze strony **konstruktywisty** – A. Wendta, który uważa, iż przedstawiony przez Waltza model jest niewystarczająco teoretyczny, a przede wszystkim brakuje w nim wyraźnego rozróżnienia pomiędzy strukturą systemu a strukturami tworzących go jednostek. Dla Wendta system jest tym, czym uczynią go tworzące go jednostki, a to jest pochodną ich postrzegania siebie i innych aktorów, a także systemu jako takiego. Współzawodnictwo w systemie wynika z faktu, że system jest w ten sposób rozumiany przez tworzących go aktorów. Por. B. Buzan, R. Little, *International Systems...*, s. 36-43.

³⁸ Aktorzy ci zachowują się następująco: (1) dążą do zwiększenia swoich możliwości (*capabilities*) raczej negocjując niż walcząc; (2) walczą raczej, niż decydują się przegapić okazję do zwiększenia swoich możliwości; (3) wolą raczej zaprzestać walki niż doprowadzić do eliminacji kluczowego aktora narodowego; (4) działają, aby zapobiegać jakiegokolwiek koalicji lub dążeniom pojedynczego aktora, który dąży do uzyskania pozycji dominującej w odniesieniu do reszty systemu; (5) działają w celu powstrzymania aktorów, którzy wpisują się w ponadnarodowe zasady organizacyjne; (6) pozwalają na wejście aktorów pokonanych lub takich, których plany zostały powstrzymane, do systemu w roli akceptowanych partnerów, mogą też zgodzić się na wzrost pozycji aktora niekluczowego do pozycji partnera, co wiąże się z potrzebą utrzymania określonej liczby kluczowych aktorów na określonym poziomie w celu utrzymania stabilności systemu.

- 5) system hierarchiczny w formach: nie-dyrektywnej, czyli oparty na regułach obowiązujących w demokracjach (jeśli wyewoluuje z systemu uniwersalnego), lub dyrektywnej, którego podstawą będą reguły autokratyczne (jeśli zostanie na siłę wprowadzony w systemie dwubiegunowym lub uniwersalnym) – istotą jego działania jest bezpośredni wpływ na podmioty indywidualne, a aktorzy narodowi tracą swoją dominującą rolę w takim systemie; mechanizmy integracyjne obejmują szerszy zakres spraw niż w systemie uniwersalnym;
- 6) system weta jednostkowego – odpowiadałby on stanowi natury w rozumieniu Thomasa Hobbesa, czyli sytuacji, kiedy każdy jest przeciw każdemu, ale jednocześnie nie zrobi nikomu czegoś, czego sam by od drugiej strony nie chciał doświadczyć; mógłby on istnieć w sytuacji, gdyby każdy z aktorów posiadał broń mogącą zniszczyć dowolnego innego aktora, acz niezabezpieczającą przed zniszczeniem jego samego, wszyscy aktorzy byłiby równi w systemie, a aktor uniwersalny nie miałby racji bytu³⁹.

1.2. Biegunowość w systemie Azji i Pacyfiku

Kolejnym zagadnieniem, któremu warto poświęcić uwagę, jest problem biegunowości systemu, związany z liczbą dominujących, kluczowych dla systemu aktorów, czyli mocarstw, które determinują formę systemu, tj. ustanawiają i zabezpieczają zasadnicze jego normy.

Biorąc pod uwagę obecną sytuację oraz możliwe scenariusze rozwoju, omówione zostaną możliwe formy koncentracji potencjałów w systemie, tj. systemy jedno-, dwu-, trój- i wielobiegunowy. Projekcje te zostaną odniesione do omawianego regionu⁴⁰.

1.2.1. System jednobiegunowy

W systemie jednobiegunowym istnieje tylko jeden podmiot, supermocarstwo, które jest w stanie określać normy rządzące systemem i narzucać innym określone wzory zachowań zarówno w sferze stosunków politycznych i militarnych, ale też gospodarczych, handlowych czy finansowych. Dominujące mocarstwo rozstrzyga też spory pomiędzy pozostałymi podmiotami i może ograniczać rolę, a nawet wykluczać z systemu aktorów, którzy zagrażają jego pozycji. Relacje pomiędzy poszczególnymi elementami systemu są zwykle hierarchiczne, acz współpraca oparta na określonych regułach warunkuje jego wysoką sprawność⁴¹.

³⁹ Por. M. Kaplan, *System and Process in International Politics*, John Wiley & Sons, New York 1957, s. 21-53.

⁴⁰ Ciekawe omówienie tego problemu możemy znaleźć u T. Łoś-Nowa k, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 172-186 oraz u J. Rourke, *International Politics on the World Stage*, McGraw Hill, Guilford 1997, s. 64-77.

⁴¹ T. Łoś-Nowa k, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 173.

O systemie jednobiegunowym zaczęto mówić w kontekście zakończenia zimnej wojny, a jako hegemonia tego systemu wymieniano Stany Zjednoczone⁴², widząc w tym państwie jedyną siłę, która zdolna jest do odpowiedzialnego przywództwa również w bardziej kompleksowym układzie sił, który wyłonił się z zakończonej rywalizacji Wschodu z Zachodem⁴³. Dyskusyjne wydaje się uznawanie USA za hegemonia systemu międzynarodowego, a samego systemu za system jednobiegunowy⁴⁴.

W swoim artykule Niall Ferguson podkreśla rolę USA i potrzebę utrzymywania przez nie hegemonicznego statusu ze względu na brak innej siły, która mogłaby być alternatywą dla tego kraju. Według niego alternatywą dla systemu z jednym mocarstwem jest nie „multilateralna utopia, ale anarchiczny koszmar nowego ciemnego wieku”⁴⁵. Za systemem międzynarodowym, w którym USA zajmują dominującą pozycję, optuje też Zbigniew Brzeziński⁴⁶. W swoim eseju opartym na teorii hegemonicznej stabilności podobną wizję przedstawia Ethan Kapstein, który uważa (opierając się na pojęciu dystrybucji siły na poziomie systemowym), iż nie ma w zasadzie alternatywy szczególnie dla systemu gospodarczego zdominowanego przez USA, który kształtuje międzynarodowy handel, finanse i inwestycje⁴⁷.

⁴² Por. wykład wygłoszony przez Ch. Krauthammera w 1990 r., w którym mówi on: „Założono, że stary system dwubiegunowy dał początek systemu wielobiegunowemu, z siłą rozproszoną w nowych centrach Japonii, Niemczech (i/lub Europie), Chinach, zmniejszonym Związku Radzieckim/Rosji. To błąd. Bezpośredni system postzimnowojenny nie jest wielobiegunowy, jest jednobiegunowy. Centrum światowej siły jest niekwestionowane supermocarstwo, Stany Zjednoczone, któremu towarzyszą jego zachodni alianti”. C. K r a u t h a m m e r, *The Unipolar Moment Revisited*, „The National Interest” 2002/2003. no. 71.

⁴³ W artykule, w którym J. Nye przygląda się strategii USA po zimnej wojnie, polemizuje on z argumentami o zmniejszającej się roli i sile USA, a przywództwo tego kraju uznaje za konieczne, podobnie jak utrzymywanie sojuszy, gdyż gwałtowne wycofanie się z nich mogłoby doprowadzić do niepokojów w Europie i Japonii, przynosząc w konsekwencji niestabilny system wielobiegunowy. Por. J. N y e, *American Strategy after Bipolarity*, „International Affairs” 1990, vol. 66, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2623071>.

⁴⁴ Jak pisze S. Huntington, supermocarstwo w systemie jednobiegunowym jest zdolne do samodzielnego rozwiązywania ważnych problemów światowych oraz powstrzymania innych od angażowania się w nie. Jego zdaniem USA takiego warunku nie spełniają. S. H u n t i n g t o n, *The Lonely Superpower*, „Foreign Affairs” 1999, vol. 78, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/20049207>. Trzeba jednak zwrócić uwagę, iż w podsystemie Basenu Pacyfiku pozycja USA jest znacznie silniejsza niż w systemie światowym w ogóle bądź w innych podsystemach regionalnych (wyjątek stanowiłby na pewno podsystem Ameryki Północnej, gdybyśmy go wydzielali).

⁴⁵ Por. N. F e r g u s o n, *A World Without Power*, „Foreign Policy” 2004, no. 143, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/4152908>. Warto też zwrócić uwagę na pracę tego autora: *Colossus. The Price of America's Empire*, New York 2004.

⁴⁶ Trzeba jednak zaznaczyć, iż Z. Brzeziński sugeruje przekształcenie istniejącego systemu międzynarodowego (w tym istniejących instytucji), aby w bardziej zrównoważonym świecie utrzymać dominację USA. Jak pisał ten autor: „Ameryka to nie tylko pierwsze i jedyne naprawdę globalne supermocarstwo, ale prawdopodobne jest, że będzie też ostatnim”. Por. Z B r z e z i ń s k i, *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York 1997, s. 209.

⁴⁷ Jak uważa ten autor, Japonia nie wykazuje zainteresowania w odbudowie azjatyckiej sfery dobrej koniunktury, Chiny stają się coraz bardziej zależne od rynków światowych, Rosja jest

W tradycyjnym, realistycznym paradygmacie stosunków międzynarodowych przyjmowano, iż podstawą jego organizacji jest anarchia oparta na suwerennej równości państw, trzeba jednak zaznaczyć, iż obecnie coraz istotniejszy staje się problem hierarchii w stosunkach międzynarodowych. Akceptacja i istnienie tego założenia nie negują tradycyjnych założeń teorii stosunków międzynarodowych – sprawiają raczej, że ich analiza staje się bardziej kompleksowa⁴⁸.

Warto też zwrócić uwagę, iż posiadanie statusu hegemonu w systemie niesie za sobą duże koszty oraz problem pretendentów, którzy chcą zająć pozycję dominującego aktora w systemie. Jak stwierdził niemiecki komentator polityczny Josef Joffe: „Mocarstwo powoduje powstanie jeszcze lepszego przeciwmocarstwa (*counterpower*); to najstarsza reguła polityki światowej”⁴⁹. W perspektywie teoretycznej tezę powyższą przytacza również Nye, pisząc, iż daleko sięgające interesy mocarstwa nadwątłają jego siłę wewnątrz, co w połączeniu z innymi czynnikami skutkuje przejściem pozycji dominującej przez pretendenta (*challenger*), którym może być zarówno przeciwnik, jak i sojusznik⁵⁰.

Po zakończeniu zimnej wojny, a nawet na początku XXI w. można było spotkać się z opiniami, iż problem dylematu jednobiegunowość–wielobiegunowość jest czasem uznawany za przeżytek XX w., w którym dwa lub więcej krajów walczyło o dominację. Po upadku Związku Radzieckiego klasyczny konflikt między państwowym na poziomie całego systemu międzynarodowego wydaje się odległą ewentualnością, stąd odniesienie do unipolarności/multipolarności jawi się jako bezzasadne⁵¹.

gospodarczym Pigmejem, który potrzebuje od Zachodu kapitału, technologii i żywności, a musi eksportować surowce energetyczne i nieprzetworzone surowce, aby uzyskać twardą walutę. Unia Europejska zaś nie jest wystarczająco zintegrowana w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa, a dodatkowo brak jej zdolności militarnych. Por. E. Kapstein, *Does Unipolarity Have a Future*, [w:] E. Kapstein, M. Mastanduno, *Unipolar Politics. Realism and State Strategies after the Cold War*, Columbia University Press, New York 1999, rozdz. 12. Warto jednak zauważyć, nie zgadzając się w pełni z prezentowanym stanowiskiem, iż sytuacja opisywanych w tym eseju krajów zmieniła się znacznie przez ostatnie 10 lat (od czasu jego publikacji) i, choć na ówczas można uznać przedstawione twierdzenia za właściwe, należy odnotować zmiany w gospodarce światowej, które spowodowały szczególnie wzrost roli Rosji jako państwa surowcowego, wzrost roli Chin, których gospodarka jest kluczowa dla USA, czy wreszcie zakończenie kryzysu gospodarczego w Japonii i spadek pozycji samych USA w systemie międzynarodowym, co będzie przedmiotem dalszych rozważań.

⁴⁸ Akceptacja porządku hierarchicznego w polityce światowej nie musi oznaczać przyjęcia założenia o istniejącej tam władzy politycznej, nie można jednak odrzucać całkowicie tego pojęcia w odniesieniu do systemu międzynarodowego, a przyglądając się problemowi hegemonii da się zaobserwować to bardzo wyraźnie. Por. D. Lake, *Escape from the State of Nature. Authority and Hierarchy in World Politics*, „International Security” 2007, vol. 32, no. 1.

⁴⁹ Cyt. za: S. Brooks, W. Wohlforth, *American Primacy in Perspective*, „Foreign Affairs” 2002, vol. 81, no. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/20033237>.

⁵⁰ Przywołując tę teorię, Nye zaznacza jednak, iż z kilku względów nie jest ona w pełni adekwatna do sytuacji USA w końcu XX w. Por. J. Nye, *Bound to Lead. The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York 1990, s. 107. Ciekawie problem pretendentów i ich potencjalnych opcji zachowań omawia A. Hurrell, *Hegemony, Liberalism and Global Order. What Space for Could-be Great Powers*, „International Affairs” 2006, vol. 82, no. 1.

⁵¹ Taką tezę, przy uzasadnianiu której przyjmuje się jednak wyłonienie się Stanów Zjednoczonych jako jedyne dominującego mocarstwa światowego, promują F. Schuller, T. Grant,

W kontekście wzrostu potęgi Chińskiej Republiki Ludowej właściwa wydaje się z kolei powtórna analiza pozycji USA w systemie globalnym czy też systemie Azji i Pacyfiku jako hegemonu tego systemu. Pomimo serii opracowań dotyczących potencjalnego upadku USA⁵², takie diagnozy wydają się przedwczesne, co wynika z wielowymiarowości potęgi Stanów Zjednoczonych, umożliwiającej utrzymanie kluczowej pozycji w systemie mimo względnego spadku potęgi, zwłaszcza gospodarczej⁵³. Dużo będzie tutaj zapewne zależeć od polityki prowadzonej przez same USA, z czego coraz bardziej zdają sobie sprawę⁵⁴.

1.2.2. System dwubiegunowy

W systemie dwubiegunowym występują dwaj aktorzy (lub koalicje aktorów) o zbliżonych potencjałach (mogą istnieć aktorzy niezwiązani z blokami, ale są oni neutralni i nie zagrażają pozycji któregokolwiek z głównych aktorów). System taki cechuje się zwykle silną wrogością pomiędzy aktorami biegunowymi. Głównymi zasadami rządzącymi w takim systemie są: próba eliminacji drugiego bloku poprzez osłabianie go, o ile jest to możliwe, lub walkę, jeśli ryzyko nie przekracza akceptowalnego poziomu, oraz zwiększanie relatywnej przewagi nad konkurencyjnym blokiem poprzez kooptację innych do własnego i zapobieganie dołączaniu do bloku konkurencyjnego⁵⁵.

Systemy dwubiegunowe są często postrzegane jako stosunkowo stabilne, choć nie eliminujące w pełni wojen⁵⁶. Kenneth Waltz zwracał uwagę, że sys-

Executive Diplomacy. Multilateralism, Unilateralism and Managing American Power, „International Affairs” 2003, vol. 79, no. 1.

⁵² Zob. np. F. Zakaria, *Koniec hegemonii Ameryki*, przeł. S. Korczyński, wstęp i post. A. Kostarczyk, Nadir Media Lazar, Warszawa 2009; D. Calleo, *Follies of Power. America's Unipolar Fantasy*, Cambridge University Press, Cambridge 2009; Ch. Kupchan, *The End of the American Era. U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-First Century*, Random House, New York 2002; G. Lundestad, *The Rise and Decline of the American „Empire”. Power and Its Limits in Comparative Perspective*, Oxford University Press, Oxford 2012.

⁵³ Zob. J. Joffe, *The Myth of America's Decline. Politics, Economics, and a Half Century of False Prophecies*, W.W. Norton, New York 2014, s. 165-213; analizę Z. Brzezińskiego, *Strategiczna wizja. Ameryka a kryzys globalnej potęgi*, przeł. K. Skonieczny, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013 (warto zwrócić uwagę na prognozę dla świata, w którym USA nie będą już hegemonem, co spowoduje chaos w systemie: s. 105-165); czy świetną pracę J. Nye, *Is the American Century Over*, Polity Press, Cambridge 2015, *Global Futures Series*.

⁵⁴ Por. N. Monteiro, *Theory of Unipolar Politics*, Cambridge University Press, New York 2014, s. 3-6, *Cambridge Studies in International Relations*, 132; Ch. Kupchan, P. Turbowitz, *Grand Strategy for a Divided America*, [w:] *American Foreign Policy. Theoretical Essays*, eds. J. Ikenberry, P. Turbowitz, Oxford University Press, New York-Oxford 2015, s. 583-589. Tutaj warto też spojrzeć na przygotowywane przez Departament Stanu *Quadrennial Diplomacy and Development Reviews*, z lat 2010: *Leading Through Civilian Power*; oraz 2015: *Enduring Leadership In a Dynamic World*, [online] www.state.gov, 10 IV 2015.

⁵⁵ Por. J. Rourke, *op. cit.*, s. 65-66.

⁵⁶ Są to jednak wojny nie między głównymi aktorami systemu, ale raczej toczone na jego peryferiach, poza tym można określić je mianem konfliktów o niskiej intensywności. Por. J. Mersheimer, *Back to the Future. Instability in Europe after the Cold War*, „International Security” 1990, vol. 15, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2538981>.

tem wielobiegunowy jest bardziej stabilny, ale też podatniejszy na wojny. System dwubiegunowy okazał się zaś w wysokim stopniu pokojowy, ale mniej stabilny niż jego poprzednik⁵⁷. Niektórzy badacze określają jednak system dwubiegunowy jako bardziej niebezpieczny, gdyż czyniący konflikty o dużej skali bardziej prawdopodobnymi⁵⁸.

Problem systemu dwubiegunowego możemy rozpatrywać w odniesieniu do USA, które można uznać za państwo posiadające pozycję hegemoniczną w Basenie Pacyfiku (oraz w świecie), i Chińskiej Republiki Ludowej, która może być traktowana jako pretendent (szczególnie zaś w sytuacji, kiedy doszłoby do szerszej współpracy ChRL z Indiami, co jednak nie wydaje się w chwili obecnej bliską perspektywą⁵⁹). W tym kontekście istnieje poważne ryzyko niestabilności w przypadku tranzycji podsystemu Basenu Pacyfiku w kierunku dwubiegunowości⁶⁰.

Wydaje się jednak, że system Azji i Pacyfiku nie spełnia podstawowego, charakteryzowanego przez Roberta Gilpina, warunku, tj. żadne z tych dwu mocarstw nie widzi wystarczających korzyści ze zmiany w systemie ze względu na fakt, że zaangażowanie potencjału w zmianę systemu powoduje, iż mocarstwo, które osiąga w pierwszym etapie korzyści ze zmiany, może nie być w stanie przeznaczyć wystarczających środków na utrzymanie nowej, wytworzonej po zmianie równowagi systemu, co powoduje w konsekwencji spadek jego pozycji⁶¹. Stąd raczej możemy mówić o współzależności, która determinuje nieklasyczną

⁵⁷ K. Waltz, *The Emerging Structure of International Politics*, „International Security” 1993, vol. 18, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2539097>.

⁵⁸ H. Binnendijk w tym kontekście, opierając się na przykładach z odleglejszej historii, przestrzega przed obecnym trendem, który jego zdaniem jest pójsciem w kierunku dwubiegunowości. Uważa on jednak, iż może on ulec odwróceniu. Por. H. Binnendijk, *Back to Bipolarity?*, „The Washington Quarterly” 1999, vol. 22, no. 4.

⁵⁹ Taki scenariusz rozważa C. Prestowitz, skupiając się na roli Chin w produkcji, a Indii jako centrum badawczo-rozwojowego i usługowego, co czyniłoby te gospodarki komplementarnymi. Zob. C. Prestowitz, *„Chindia” Tilts the Playing Field*, „Current History” 2006, vol. 105, no. 690.

⁶⁰ Ryzyko takie jest związane m.in. z faktem, że dla mocarstw problem pozycji w systemie międzynarodowym jest jednym z kluczowych czynników wywołujących rywalizację mogącą prowadzić do wojny. Ciekawą analizę tego problemu przedstawiają K. R. Asler, W. Thompson, *Explaining Rivalry Escalation to War: Space, Position, and Contiguity in the Major Power Subsystem*, „International Studies Quarterly” 2000, vol. 44, no. 3.

⁶¹ Zwraca on uwagę na stabilność oraz warunki i przebieg zmian w systemie międzynarodowym, podkreślając, że: (1) System międzynarodowy jest stabilny, jeśli żadne z państw nie wierzy, iż odniesie korzyści ze zmiany w systemie; (2) Państwo podejmie próbę zmiany systemu międzynarodowego, jeśli przewidywane korzyści przewyższą przewidywane koszty; (3) Państwo będzie poszukiwać możliwości zmian w systemie poprzez ekspansję terytorialną, polityczną i gospodarczą do czasu, kiedy koszt krańcowy dalszej zmiany będzie równy lub wyższy zyskowi krańcowemu; (4) Kiedy zostaje osiągnięta równowaga pomiędzy korzyściami i kosztami dalszej zmiany i ekspansji, pojawia się tendencja do silniejszego wzrostu kosztów utrzymania nowego *status quo* niż możliwości jego utrzymania; (5) Jeśli nie zostanie rozwiązany problem nierównowagi systemu, będzie się on zmieniał aż do momentu osiągnięcia nowej równowagi odzwierciedlającej nową dystrybucję siły w systemie. Zob. R. Gilpin, *War and Change in World Politics*, [w:] P. Vioti, M. Kauppi, *op. cit.*, s. 149-150.

transformację pomiędzy dwoma aktorami systemu, co stoi w pewnej sprzeczności z założeniami teorii tranzycji potęgi A.F.K. Organskiego i Jacka Kuglera⁶².

Duże obawy USA o stosunkowo szybki wzrost roli ChRL były związane z pierwszym Szczytem Azji Wschodniej. Wzbudziło je niebezpieczeństwo, że nowa organizacja może ograniczyć wpływy APEC, a przez to USA w regionie, a jednocześnie pozbawić Stany Zjednoczone pozycji, która zapewniała im dotychczas miejsce głównego rozgrywającego. Bardzo silne obawy wzbudzało też prawdopodobieństwo, że przywództwo w nowej organizacji przejmie Chińska Republika Ludowa⁶³. Pierwszy szczyt odbył się w Kuala Lumpur w Malezji w 2005 r. Dzięki inicjatywom dyplomatycznym Japonii oraz poparciu krajów Azji Południowo-Wschodniej do udziału w szczycie zaproszono też Indie, Australię i Nową Zelandię, co pozwoliło zredukować niebezpieczeństwo dominacji Chin w organizacji i uspokoiło nieco USA⁶⁴. Zwołanie Szczytu, z którego wykluczone były USA, z pewnością mogło być uznane za klęskę dyplomacji, szczególnie wielostronnej, Stanów Zjednoczonych. Na problem ten zwracano uwagę w opracowaniach *think-tanków* i dokumentach strategicznych w początkach kadencji Baracka Obamy, a działalność sekretarz stanu Hilary Clinton zmierzała m.in. do zmiany tego stanu rzeczy, doprowadzając do dołączenia USA do Szczytu Azji Wschodniej w listopadzie 2011 r.⁶⁵ W pewnym zakresie wydarzenie to zakończyło okres symbolicznego wykluczenia USA z instytucji regionalnych w Azji Wschodniej, jednak to właśnie kwestia rywalizacji w obszarze multilateralnym wydaje się kluczowa dla ukształtowania systemu regionalnego.

Koncepcja tzw. zwrotu w kierunku Azji i Pacyfiku (*pivoting, rebalancing*) wydaje się tu kluczowym elementem. Wśród działań na rzecz zwiększenia roli USA w tym regionie szczególną uwagę zwraca się na komponent militarny, tj. rozmieszczenie *marines* w Darwin w Australii, obecność floty w Singapurze, współpracę militarną z Filipinami. Mniejszą wagę przykładą się do dwóch pozo-

⁶² Szersza analiza stosunków dwustronnych, oparta o tę teorię, znajduje się w pracy A. Mania, M. Grabowski, *Rola Departamentu Stanu w polityce USA wobec Chińskiej Republiki Ludowej w okresie pierwszej kadencji prezydenckiej Baracka Obamy (2009-2013)*, [w:] *Teoria i praktyka stosunków międzynarodowych. Dziedzictwo intelektualne profesora Ziemowita Jacka Pietrasia*, red. M. Pietras et al., Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014, s. 389-404.

⁶³ Zob. B. Vaughn, *East Asian Summit. Issues for Congress*, CRS Report for Congress, Washington 2005.

⁶⁴ Zob. idem, *East Asian Summit (EAS). Issues for Congress*, CRS Report for Congress, Washington 2006. Na uwagę zasługuje szczególnie dramatyczna zmiana wydźwięku raportu (przytaczanego w wersji z 2005 r. powyżej) po szczycie. Por. też B. Malik, *The East Asia Summit*, „Australian Journal of International Affairs” 2006, vol. 60, no. 2.

⁶⁵ Na temat znaczenia tego wydarzenia zob. A. Burns, *U.S. Joins East Asia Summit. Implications for Regional Cooperation. An Interview with Ann Marie Murphy*, National Bureau of Asian Research, 2011, [online] http://www.nbr.org/downloads/pdfs/NBR/NARP_Murphy_in_interview_11172011.pdf, 20 VI 2015; oraz komentarz D. Capie, A. Acharya, *The United States and East Asia Summit. A New Beginning?*, 20 November 2011, [online] <http://www.eastasiaforum.org/2011/11/20/the-united-states-and-the-east-asia-summit-a-new-beginning>, 20 VI 2015.

stałych komponentów, tj. intensyfikacji współpracy wielostronnej, czego szczególnym symbolem było dołączenie USA do Szczytu Azji Wschodniej w listopadzie 2011 r. (poprzedzone przystąpieniem do Traktatu o przyjaźni i współpracy – *Treaty of Amity and Cooperation*, TAC) oraz negocjacje w obszarze Partnerstwa Transpacyficznego (*Trans-Pacific Partnership* – TPP)⁶⁶, czyli strefy wolnego handlu wysokiej jakości (zakończone w październiku 2015 r.)⁶⁷.

Dużo zależeć będzie tutaj od faktu, że USA będą traktowane jako aktor wewnątrzregionalny (wtedy przyjmujemy, że istnieje region Azji i Pacyfiku) bądź pozaregionalny (kiedy mówimy o regionie Azji Wschodniej). Konkluzje, które wynikają z takiej analizy, są kluczowe dla zrozumienia procesów zachodzących obecnie w regionie, a także działań Stanów Zjednoczonych podejmowanych dla zachowania swojej pozycji głównego aktora sceny regionalnej. Najbardziej oczywistym potencjalnym konkurentem USA w tym kontekście wydaje się Chińska Republika Ludowa. W związku z powyższym należy przyjąć dwóch potencjalnych hegemonów systemu – o ile obecnym, naturalnym i najpewniej stosunkowo długookresowym jeszcze hegemonem Basenu Pacyfiku są i będą Stany Zjednoczone, to w przypadku ukształtowania systemu międzynarodowego, który będzie systemem wschodnioazjatyckim⁶⁸, wyłączającym USA, taką pozycję może wypracować sobie Chińska Republika Ludowa, a nawet tzw. Większe Chiny⁶⁹, które włączą w swoje struktury Tajwan⁷⁰.

⁶⁶ Zob. szerzej na temat TPP: M. Grabowski, *Will Trans-Pacific Strategic Partnership Agreement Increase the Competitiveness of the Asia-Pacific Region?*, [w:] *Faces of Competitiveness in Asia Pacific*, red. B. Skulska, A. Jankowiak, Publishing House of Wrocław University of Economics, Wrocław 2011, s. 61-73, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 191.

⁶⁷ Por. M. Manyin et al., *Pivot to the Pacific? The Obama Administration's „Rebalancing” Toward Asia*, CRS Report for Congress, Washington 2012; K. Campbell, B. Andrews, *Explaining the US „Pivot” to Asia*, Chatham House, August 2013, [online] http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Americas/0813pp_pivottoasia.pdf, 20 VI 2015; czy świetne opracowanie R. Sutter et al., *Balancing Acts. The U.S. Rebalance and Asia-Pacific Stability*, Sigur Center for Asian Studies, August 2013, [online] http://www2.gwu.edu/~sigur/assets/docs/BalancingActs_Compiled1.pdf, 15 VI 2015.

⁶⁸ Na temat dwóch wizji porządku międzynarodowego w regionie zob. E. Haliżak, *Wspólnota Pacyfiku a Wspólnota Wschodnioazjatycka*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2006, *Żurawia Papers*, z. 8.

⁶⁹ Por. L. Jakobsen, „A Greater Chinese Union”. *Striving Toward a Solution of Taiwan's Unresolved Future Status*, „Asia-Europe Journal” 2008, vol. 6. Stan stosunków między Chińską Republiką Ludową a Republiką Chińską na Tajwanie opisują Ł. Gacek, E. Trojnar, *Pokojowe negocjacje czy twarda gra? Rozwój stosunków ponad Cieśniną Tajwańską*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013, *Societas – Księgarnia Akademicka*, 54.

⁷⁰ Na wzrastającą rolę ChRL w regionie Azji Południowo-Wschodniej, szczególnie w aspekcie, w którym dotychczas USA były niekwestionowanym liderem, tj. *soft power*, zwraca uwagę raport Congressional Research Service. Zob. T. Lum, W. Morrison, B. Vaughn, *China's „Soft Power” in Southeast Asia*, CRS Report for Congress, Washington 2008. Na temat roli tego aspektu potęgi w ogólnej strategii Chin, w tym we wzrastającej roli ChRL w Azji, zob. Y. Ung Nam Cho, J. Ho Jeong, *China's Soft Power. Discussion, Resources, and Prospects*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.3.453>; D. Shambaugh, *Return to the Middle Kingdom? China and Asia in the Early Twenty-First Century*, [w:] *Power Shift. China and Asia's New Dynamics*, ed. D. Shambaugh, University of California Press, Berkeley 2005. Poważ-

Biorąc pod uwagę wzrastający poziom współzależności pomiędzy USA i ChRL (szczególnie współzależności gospodarczej – USA są kluczowym odbiorcą chińskich produktów, ChRL zaś jest kluczowym wierzycielem USA)⁷¹ oraz wolę obu tych państw do pozostania na szczycie systemu Azji i Pacyfiku, nie wydaje się, żeby mogło dojść do gwałtownych zmian w systemie⁷². Najprawdopodobniej będziemy mieli jednak do czynienia ze stopniowym zmniejszeniem w systemie roli USA i utratą obecnej pozycji na korzyść Chińskiej Republiki Ludowej, co może skutkować powstaniem systemu dwubiegunowego w regionie.

Mimo wskazanego powyżej odwrócenia negatywnego trendu osłabiania pozycji Stanów Zjednoczonych w regionie, związanego m.in. z tzw. zwrotem ku Azji i Pacyfikowi (*pivoting, rebalancing*), relatywna pozycja USA w relacjach z ChRL, ale też w regionie będzie się osłabiać. Z tego powodu istotne jest właściwe prowadzenie przez USA takiej polityki zagranicznej, której efektem będzie wzmocnienie instytucji wielostronnych, co pozwoli wyhamować proces przejścia do systemu dwubiegunowego, a w konsekwencji spowolnić osłabianie pozycji w regionie⁷³.

ne obawy w związku ze wzrastającą pozycją Chin w Azji Południowo-Wschodniej można znaleźć w tekście J. Lee, *China's ASEAN Invasion*, „The National Interest” 2007, no. 89. Inną perspektywę, podającą w wątpliwość *soft power* ChRL (m.in. w związku z wydarzeniami na Morzu Południowochińskim z ostatnich lat), przedstawia J. Sun, *Soft Power's Rise and Fall in East Asia*, „Current History” 2013, vol. 112, no. 755.

⁷¹ Na wzrastającą rolę w systemie globalnym, szczególnie zaś globalnym handlu (ale także na wysiłki ChRL w celu coraz ściślejszej integracji gospodarczej w Azji) oraz potrzebę rzeczywistego partnerstwa pomiędzy USA i ChRL zwraca uwagę C. Fred Bergsten, *A Partnership of Equals*, „Foreign Affairs” 2008, vol. 87, no. 4.

⁷² R. Ross zwraca uwagę, że pomimo dominującej obecnie w świecie unipolarności Azja Wschodnia pozostaje dwubiegunowa, gdyż słabsze mocarstwa regionalne w Azji Wschodniej, tj. Japonia i Rosja, nie są wystarczająco silne (ze względów geograficznych), by zająć pozycję biegunów, a Chiny i USA mogą stworzyć zbalansowany i pokojowy system dwubiegunowy w regionie, gdyż ich zainteresowania nie są skierowane na te same obszary. Zob. R. Ross, *The Geography of the Peace. East Asia In the Twenty-First Century*, „International Security” 1999, vol. 23, no. 4. Podobną koncepcję przedstawia B. Cumings, *China's Bullying No Match for US Pacific Power*, „Current History” 2014, vol. 113, no. 764.

⁷³ Szerzej na ten temat zobacz np. B. Jentleson, *American Foreign Policy. The Dynamics of Choice in the 21st Century*, W.W. Norton and Company, New York 2014, s. 419-433; R. Flaminio, *U.S.-China Relations*, [w:] *Issues for Debate in American Foreign Policy. Selections from CQ Researcher*, Sage-CQ Press, Washington 2012, s. 400-421 (pewne trendy opisane w tekście uległy zmianie w związku z poprawą sytuacji gospodarczej w USA, ale generalne wnioski są poprawne); R. Foot, A. Walter, *China, The United States, and Global Order*, Cambridge University Press, Cambridge–New York 2011; R. Sutter, *Foreign Relations of the PRC. The Legacies and Constraints of China's International Politics since 1949*, Rowman and Littlefield, Lanham 2013, s. 181-210; *Tangled Titans. The United States and China*, Rowman and Littlefield, ed. D. Shambaugh, Lanham 2013. W kontekście wzrastającej roli ChRL warto spojrzeć na pracę D. Shambaugh, *China Goes Global. The Partial Power*, Oxford University Press, Oxford–New York 2013; czy pracę S. Hailmann, D. Schmidt, *China's Foreign Political and Economic Relations. An Unconventional Global Power*, Lanham 2014, *State and Society in East Asia*, zob. zwłaszcza s. 145-204.

1.2.3. System trójbiegunowy

System trójbiegunowy mógłby być uznany za odmianę systemu wielobiegunowego, jednakże z uwagi na jego specyfikę oraz historyczną i obecną rolę w systemie Basenu Pacyfiku zostanie potraktowany odrębnie. W takim systemie państwo może zająć pozycję „osi” trójkąta, czyli rozgrywającego. Taka sytuacja ma miejsce, kiedy państwo ma dobre stosunki z dwoma pozostałymi podmiotami systemu, które są wobec siebie nastawione wrogo. Najgorszą zaś sytuacją jest bycie tym „niepasującym”, kiedy to dwaj pozostali aktorzy systemu są nastawieni do siebie przyjaźnie i jednocześnie wrogo do danego podmiotu⁷⁴. Jako regułę zachowań w takim systemie można sugerować próbę utrzymania dobrych stosunków z dwoma pozostałymi aktorami, ewentualnie w wersji minimalnej unikanie z nimi relacji wrogich, a także starania o zapobieganie bliskiej współpracy pomiędzy dwoma pozostałymi aktorami⁷⁵.

Z formalnego punktu widzenia nie mieliśmy w historii do czynienia z systemem trójbiegunowym, ale za taki w skali świata, a szczególnie w odniesieniu do regionu Azji i Pacyfiku, może być uznany stan stosunków pomiędzy Związkiem Radzieckim, Chińską Republiką Ludową i Stanami Zjednoczonymi Ameryki od lat 60. XX w.⁷⁶ Koncepcja stosunków trójstronnych, czy systemu trójbiegunowego, została stosunkowo silnie zakorzeniona w pracach i myśli teoretycznej dotyczących stosunków międzynarodowych w regionie Azji i Pacyfiku. Obecnie kluczowym trójkątem strategicznym w regionie wydaje się trójkąt USA–Japonia–Chiny⁷⁷, choć nie można też lekceważyć innych potencjalnych układów, szczególnie z udziałem Rosji.

Na taki układ stosunków w systemie ciągle zwraca silną uwagę Chińska Republika Ludowa, manewrując pomiędzy Rosją a Stanami Zjednoczonymi (stąd m.in. Szanghajska Organizacja Współpracy), ale też między Unią Europejską a Stanami Zjednoczonymi (głównie w aspekcie gospodarczym i walki z sankcjami gospodarczymi)⁷⁸. O „trójkątnych” stosunkach można też mówić w odniesie-

⁷⁴ Do analizy zachowań w systemie trójbiegunowym można wykorzystać teorię koalicyjnych gier wieloosobowych, w tym wypadku triady, por. Z. Pietraś, *Teoria gier jako sposób analizy podejmowania decyzji politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1997, s. 110-112, *Społeczeństwa, Demokracje, Konstytucje*, t. 5.

⁷⁵ Por. O. Rourke, *op. cit.*, s. 66.

⁷⁶ Szerzej na temat trójbiegunowości zob. *China, the United States, and the Soviet Union. Tri-polarity and the Policy Making in the Cold War*, ed. R. Ross, M.E. Sharpe, Armonk 1993, *passim*, *Studies on Contemporary China*. Na temat trójstronnej dyplomacji tamtego okresu zob. M. Grabowski, *An Overview of Sino-American Relations 1989-2001*, „Ad Americam” 2006, vol. 5.

⁷⁷ Zob. Ming Zhang, *The Emerging Asia-Pacific Triangle*, „Australian Journal of International Affairs” 1998, vol. 52, no. 1; *The Age of Uncertainty. The U.S.-China-Japan Triangle from Tiananmen (1989) to 9/11 (2001)*, eds. E. Vogel, Yuan Ming, Akihiko Tanaka, Harvard University Asia Center, Cambridge 2004, *Harvard East Asian Monographs*.

⁷⁸ Zob. szerzej na temat stosunków w tym „trójkącie”: D. Shambaugh, *The New Strategic Triangle. U.S. and European Reactions to China's Rise*, „The Washington Quarterly” 2005, vol. 28, no. 3.

niu do Chin, Indii i USA⁷⁹. Pojawiają się też głosy o trójkącie Rosja–Chiny–Indie, który miałyby zbalansować obecność USA w regionie, a może i w świecie. W tym kontekście możemy jednak mówić raczej o potencjalnych próbach tworzenia systemu dwubiegunowego, a dokładniej drugiego bieguna systemu, przy czym prawdopodobieństwo takiego trójkąta wydaje się stosunkowo niskie ze względu na fakt, że USA mają szersze powiązania z każdym z uczestników niż oni między sobą⁸⁰. Stąd można zaryzykować stwierdzenie, że USA mają bardzo duże szanse, aby być rozgrywającym, a przynajmniej uczestnikiem większości trójkątów strategicznych mogących ukształtować się w systemie Azji i Pacyfiku⁸¹.

1.2.4. System wielobiegunowy

System wielobiegunowy charakteryzuje się posiadaniem wielu niezależnych centrów, które mogą określać reguły oraz są zdolne do dystrybucji i redystrybucji siły. Aby mógł funkcjonować sprawnie, powinno go tworzyć przynajmniej pięć potęg, które łączy wspólny system wartości, określone sprzężenia i interesy, a także wola utrzymania istniejącego stanu systemu. Układ pentagonalny jest postrzegany jako stabilniejszy, ponieważ łatwiej stworzyć w nim koalicje o względnie stabilnym potencjale⁸². Z drugiej strony wielu badaczy podkreśla, iż wraz ze wzrostem liczby aktorów rośnie też nieprzewidywalność, złożoność czy niestabilność systemu światowego. Należy podkreślić, iż w systemie multipolarnym każda zmienna może stanowić wyzwanie dla całego systemu, przez co stabilność takiego systemu wydaje się stosunkowo trudna do utrzymania⁸³.

Problem stabilności w systemie wielobiegunowym został poddany analizie teoretycznej przez Karla Deutscha i Davida Singera. Przyjęli oni koncepcję sta-

⁷⁹ Zob. J. Garver, *The China-India-U.S. Triangle. Strategic Relations in the Post-Cold War Era*, „NBR Analysis”, vol. 13, no. 5, The National Bureau of Asian Research 2002, [online] <http://www.nbr.org/publications/analysis/vol13no5/Triangle.html>.

⁸⁰ H. Pant, *Feasibility of the Russia-China-India Strategic Triangle. Assessment of Theoretical and Empirical Issues*, „International Studies” 2006, vol. 43, no. 1; warto też zwrócić uwagę na porównanie Indii, Chin i Japonii w tym kontekście, zob. S. Charlton, *Comparing Asian Politics. India, China, and Japan*, Boulder 2015, s. 329-349.

⁸¹ Zob. np. *Getting the Triangle Straight. Managing China-Japan-US Relations*, eds. G. Curtis, R. Kokubun, Wang Jisi, Japan Center for International Exchange, Tokyo–New York 2010; problem ten będzie też poruszony w pracy, która ma się ukazać w październiku 2015 r. i dotyczyć relacji USA z dwoma sojusznikami, tj. Japonią i Koreą, zob. *Asia's Alliance Triangle. US-Japan-South Korea Relations at a Tumultuous Time*, ed. G. Rozman, Palgrave Macmillan, New York 2015, *Asian-Palgrave Macmillan Series* (w druku w momencie sporządzania maszynopisu); czy poruszające kwestie współpracy USA, Japonii i Australii. Oprócz kwestii współpracy trójstronnej wartościowa jest analiza minilateralizmu strategicznego/bezpieczeństwa w regionie: W. Tow, *The Trilateral Strategic Dialogue, Minilateralism, and Asia-Pacific Order Building*, [w:] *US-Japan-Australia Security Cooperation. Prospects and Challenges*, ed. Y. Tatsumi, Stimson Center, Washington 2015, s. 23-35.

⁸² Na temat zastosowania teorii koalicyjnych gier wieloosobowych w układzie tetragonalnym i pentagonalnym zob. Z. Pietraś, *op. cit.*, s. 112-114.

⁸³ Por. T. Łoś-Nowak, *Stosunki międzynarodowe...*, s. 177-181.

bilności, w której system zachowuje wszystkie kluczowe cechy, żaden z aktorów nie zajmie pozycji dominującej, większość podmiotów systemu przetrwa oraz nie zdarzy się żadna poważna wojna. Konkluzją z tej analizy było stwierdzenie, iż w miarę oddalania się od dwubiegunowości w stronę wielobiegunowości częstotliwość wojen powinna się zmniejszać i, przynajmniej w krótkim okresie, system będzie bardziej stabilny⁸⁴.

Teza ta stała się przedmiotem silnej polemiki, zwłaszcza ze strony Kennetha Waltza, który uważał, że system dwubiegunowy wykazuje silniejsze skłonności do stabilności, gdyż dwa mocarstwa są w stanie moderować użycie siły przez inne państwa oraz wchłaniać możliwie destabilizujące zmiany, których nie mogłyby kontrolować. David Singer i Melvin Small przeprowadzili, na podstawie danych historycznych, m.in. analizę hipotezy, że system bliższy dwubiegunowości będzie doświadczać więcej wojen. Nie znalazła ona jednak potwierdzenia⁸⁵.

System wielobiegunowy jest rozpatrywany w niniejszym opracowaniu jako bardzo prawdopodobny docelowy kształt systemu Basenu Pacyfiku. W takim przypadku możemy wziąć pod uwagę następujące bieguny:

- 1) Stany Zjednoczone, które można traktować jako obecnego hegemonu;
- 2) Chińską Republikę Ludową, która jest pretendentem, a w aspekcie regionu Azji Wschodniej jednym z mocarstw dominujących⁸⁶;
- 3) Japonię, która stanowi mocarstwo sektorowe w sektorze gospodarczym (choć problemem jest tutaj spowolnienie gospodarcze, którego kraj doświadcza od początku lat 90. XX w., istotne są także zmiany wprowadzane w życie w ramach tzw. Abenomiki⁸⁷), co jest szczególnie widoczne w jej zaangażowaniu i odpowiednim korzystaniu z instrumentu, jakim jest oficjalna pomoc rozwojowa (*official development aid* – ODA)⁸⁸; jest też istotnym wsparciem dla pozycji USA, przy czym zaszłości historyczne utrudniają jej objęcie samodzielnej roli przywódczej w regionie (warto jednak zwrócić uwagę na gorącą dyskusję na temat zmian w konstytucji, szczególnie ostatnie działania premiera Shinzo Abe z 2014 r., związa-

⁸⁴ Por. K. Deutsch, D. Singer, *Multipolar Power Systems and International Stability*, „World Politics” 1964, vol. 16, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2009578>.

⁸⁵ Opis polemiki i analizy za: E. Cziomer, L. Zyblikiewicz, *op. cit.*, s. 101.

⁸⁶ Role Stanów Zjednoczonych oraz Chińskiej Republiki Ludowej zostały omówione w odniesieniu do potencjalnego systemu unilateralnego i bilateralnego.

⁸⁷ Nazwa od nazwiska japońskiego premiera Shinzo Abe. Polityka polegająca początkowo na stymulowaniu gospodarki poprzez stymulację fiskalną, łagodniejszą politykę monetarną (dodruk jena) oraz reformę strukturalną (ten element pozostaje raczej w fazie planów). Zob. J. Hausman, J. Wieland, *Abenomics. Preliminary Analysis and Outlook*, „Brookings Papers on Economic Activity”, Spring 2014, [online] http://www.brookings.edu/~media/projects/bpea/spring%202014/2014a_hausman, 10 VI 2015; D. Botman, S. Danninger, J. Schiff, *Can Abenomics Succeed? Overcoming the Legacy of Japan's Lost Decades*, International Monetary Fund, Washington 2015.

⁸⁸ Zob. *Japan's Official Development Assistance White Paper 2013. Japan's International Cooperation*, Ministry of Foreign Affairs of Japan 2014, [online] <http://www.mofa.go.jp/policy/oda/white/2013/pdfs/all.pdf>, 15 VI 2015.

ne z reinterpretacją artykułu 9 japońskiej konstytucji, które to zmiany pozwoliłyby Japonii stać się „normalnym mocarstwem”, z aktywniejszą rolą polityczno-militarną w świecie)⁸⁹;

- 4) Rosję, która od początku XXI w. ponownie, w nieco większym stopniu angażuje się w region Azji i Pacyfiku. Zaangażowanie to można obserwować szczególnie w czasie trzeciej kadencji Władimira Putina, a w tym kontekście wspomina się także o rosyjskim zwrocie w kierunku Pacyfiku – *Pacific pivot*, który wiąże się m.in. ze zmianą sytuacji geopolitycznej w Europie po rosyjskiej aneksji Krymu i sankcjach państw zachodnich. W przypadku skupienia większej uwagi na tym regionie świata Rosja może stać się istotnym graczem, szczególnie w sytuacji, kiedy weszłaby w rzeczywisty sojusz z ChRL (w odniesieniu do Rosji istotne jest posiadanie przez nią zasobów surowców energetycznych, kluczowych dla rozwoju Azji Wschodniej, oraz deklarowana wspólnie z Chinami niechęć do świata unipolarnego, co oznacza przeciwstawianie się dominacji USA, choć rzeczywisty sojusz strategiczny między tymi krajami jest mocno wątpliwy, m.in. ze względu na rywalizację geopolityczną w Azji Centralnej)⁹⁰;
- 5) Australię (ewentualnie z Nową Zelandią, jako CER – *Closer Economic Relations*) – aktora o mniejszym potencjale, acz stosunkowo istotnego ze względu na bliską współpracę, w tym militarną, z USA, zasoby surowcowe, które sprawiają, że coraz bliższa jest jego współpraca z krajami Azji, szczególnie Chinami⁹¹, oraz rolę ideologiczną w regionie (kluczowy aktor dla powstania Rady Współpracy Gospodarczej Pacyfiku – Pacific Economic Cooperation Council, PECC; Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku – Asia-Pacific Economic Cooperation, APEC; czy odpowiedzialny za propozycję dalszej integracji w obszarze Basenu Pacyfiku

⁸⁹ Zob. *Diplomatic Bluebook 2014*, Ministry of Foreign Affairs of Japan, [online] http://www.mofa.go.jp/fp/pp/page22e_000566.html, 15 VI 2015; H. T a n a k a, A. L i f f, *Japan's Foreign Policy and East Asian Regionalism*, Council of Foreign Relations, New York 2009; K. T o g o, *Japan's Foreign Policy, 1945-2009. The Quest for a Proactive Policy*, International Institute for Asian Studies, Leiden 2009; A. S a k a k i, *Japan's Security Policy. A Shift in Direction under Abe?*, „SWP Research Paper” Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin 2015.

⁹⁰ Zob. M. S u s s e x, *Putin's Pivot. The Russians are Coming to Asia*, Lowy Institute, 2015, [online] <http://www.lowyinterpreter.org/post/2015/06/09/Putins-pivot-The-Russians-are-coming-to-Asia.aspx>, 20 VI 2015; *Russia's Prospects in Asia*, ed. S. B l a n k, Strategic Studies Institute, National Defense University, Carlisle 2010, *SSI Monograph*; A. K i r e e v a, *Russia's East Asia Policy. New Opportunities and Challenges*, „Perceptions” 2012, vol. 17, no. 4; A. K u c h i n s, *Russia and the CIS in 2013. Russia's Pivot to Asia*, „Asian Survey” 2014, vol. 54, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2014.54.1.129>; A. P e t e r s e n, K. B a r y s c h, *Russia, China and the Geopolitics of Energy in Central Asia*, Center for European Policy Reform, London 2011; D. T r e n i n, *Moscow on the Pacific. The Missing Piece in the „Pivot” to Asia*, „Current History” 2012, vol. 111, no. 747.

⁹¹ Analitycy zwracają uwagę na swoiste rozdarcie Australii pomiędzy sojusz z USA a powiązania, szczególnie gospodarcze, z Azją, w tym z Chinami. Na temat stosunków amerykańsko-chińskich zob. D. U r e n, *The Kingdom and the Quarry. China, Australia, Greed and Greed*, Black Inc., Collingwood 2012.

w ramach nieudanej inicjatywy Wspólnoty Azji i Pacyfiku – Asia-Pacific Community, APC, stworzonej przez Kevina Rudda)⁹²;

- 6) Indie, aktora o znacząco rosnącym potencjale, ale spoza regionu Azji i Pacyfiku – choć w tym kontekście warto zwrócić uwagę na promowany przez Kevina Rudda termin „region Indo-Pacyfiku”⁹³ (rola Indii może wzrosnąć szczególnie w przypadku rzeczywistego sojuszu z Chinami, warto zwrócić uwagę na aktywną tzw. Politykę Wschodnią Indii – *Look East Policy*, a po objęciu przez Narendrę Modiego fotela premiera w maju 2014 r. – *Act East Policy*)⁹⁴;
- 7) Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (Association of Southeast Asian Nations – ASEAN), które może stać się w odległej przyszłości istotnym aktorem ponadnarodowym, a którego rola będzie rosła wraz ze wzrostem stopnia integracji; obecnie warto zwrócić szczególną uwagę na jego udział w kreowaniu wartości, a także pozycję w tworzących się organizacjach regionalnych, warto też odnieść się do integracji w ramach przyjętej w 2007 r. Karty ASEAN (*ASEAN Charter*), przewidującej powstanie zgodnie z założeniami do końca 2015 r. Wspólnoty ASEAN opartej na trzech filarach (gospodarczy, społeczno-kulturowy oraz polityczny i bezpieczeństwo)⁹⁵;

⁹² Zob. kluczowe dokumenty rządu Australii: *Defending Australia in the Asia-Pacific Century. Force 2030*, Australian Government. Department of Defense, Canberra 2009; oraz *Defense White Paper 2013*, Australian Government. Department of Defense, Canberra 2013, [online] <http://www.defence.gov.au/Whitepaper/Links.asp>, 15 VI 2015; oraz *Australia in the Asian Century. White Paper*, Australian Government, Canberra 2012, [online] <http://www.eaber.org/node/24056>, 15 VI 2015. Zob. też artykuły M. Wesley, *Australia Faces the Asian Century*, „Current History” 2010, vol. 109, no. 728; M. Grabowski, *Regional Integration in the Asia-Pacific. Is There Anything Left from Asia-Pacific Community Proposal*, [w:] *Joint Second Cycle Degree in International Relations. Europe in the Visegrad Perspective. On-Line Reader*, ed. G. Pożarlik, s. 51-77, [online] <http://visegradstudies.eu/student-area/reader>, 15 VI 2015; H. White, *Australian Choices in the Asian Century*, [w:] *International Relations of Asia*, eds. D. Shambaugh, M. Yahuda, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2014, s. 247-266; A. Carr, *Is Australia a Middle Power? A Systemic Impact Approach*, „Australian Journal of International Affairs” 2014, vol. 68, no. 1.

⁹³ Zob. np. K. Rudd, *East Asia's Strategic and Economic Future. Chinese Perspectives and American Responses*, An Address at the Launch of Zbigniew K. Brzezinski Institute Convened by the Center for Strategic and International Studies Washington DC, 1 October 2014, [online] http://csis.org/files/publication/141001_Kevin_Rudd_Brzezinski_Address_Bi-lingual.pdf, 15 VI 2015.

⁹⁴ Zob. analizy poszczególnych wymiarów polityki zagranicznej Indii w pracy *India in the Contemporary World. Polity, Economy and International Relations*, eds. J. Zajaczkowski, J. Schottli, M. Thampa, Routledge, New Delhi 2014, s. 205-384; D. Malone, *Does the Elephant Dance? Contemporary Indian Foreign Policy*, Oxford University Press, Oxford-New York 2011; R. Paul, *India's Role in Asia. A Rising Regional Power*, [w:] *International Relations of Asia*, s. 173-196; D. Rajendram, *India's New Asia-Pacific Strategy. Modi acts East*, Lowy Institute, December 2014, [online] <http://www.lowyinstitute.org/files/indias-new-asia-pacific-strategy-modi-acts-east.pdf>, 20 VI 2015.

⁹⁵ Rola ASEAN i organizacji od niego pochodnych zostanie omówiona w czwartym rozdziale pracy.

- 8) W pewnych sytuacjach, szczególnie w odniesieniu do stosunków międzyregionalnych, pod uwagę powinna być brana Unia Europejska, jako aktor ekstraterytorialny, acz posiadający istotne interesy w regionie, instytucjonalizowane częściowo poprzez ASEM (Spotkania Azja-Europa – *Asia-Europe Meetings*) oraz udział w Forum Regionalnym ASEAN (ASEAN Regional Forum – ARF). Rola Unii Europejskiej w kształtowaniu ładu w regionie wydaje się raczej przedmiotowa niż podmiotowa, choć warto zwrócić uwagę na kreowanie przez nią wzorców integracyjnych. Trudno mówić oczywiście o podmiotowości UE jako bieguna systemu Azji i Pacyfiku, jednak w wymienionych wyżej obszarach warto ją uwzględnić⁹⁶.

Biorąc pod uwagę powyższy kontekst, można sądzić, że w regionie Azji i Pacyfiku będziemy mieli do czynienia z systemem jednobiegunowym, który stopniowo będzie ewoluował w stronę dwubiegunowości (już teraz obserwowanej w systemie Azji Wschodniej), a w dalszym okresie – w stronę systemu wielobiegunowego, ze względu na istnienie w systemie wielu aktorów o dużym lub rosnącym potencjale. Bardzo istotnym aspektem będzie tutaj rola organizacji międzynarodowych, które mogą znacząco przyczynić się do spokojnych przekształceń w ramach systemu, mogą też przejmować coraz więcej zadań obecnego hegemonu. Warto jednak zwrócić uwagę, że istotne będzie, czy powstanie system Azji Wschodniej, czy system Basenu Pacyfiku (regionu Azji i Pacyfiku), gdyż w tym pierwszym przypadku (tj. systemu Azji Wschodniej) o wiele bardziej prawdopodobna wydaje się ewolucja systemu Azji Wschodniej w kierunku jednobiegunowego, przy założeniu, że hegemonem stanie się Chińska Republika Ludowa ze względu na jej zwiększający się potencjał. W przypadku systemu Basenu Pacyfiku (regionu Azji i Pacyfiku) przez długi okres przewagę będą w stanie utrzymać Stany Zjednoczone, choć dużo zależy tutaj od właściwego prowadzenia przez nie polityki zagranicznej, szczególnie w aspekcie multilateralnym⁹⁷. W tym kontekście możemy mówić o rywalizacji w kilku obszarach:

⁹⁶ Zob. Sung-Hoon Park, *ASEM and the Future of Asia-Europe Relations. Background, Characteristics and Challenges*, „Asia-Europe Journal” 2004, vol. 2; Yung Chul Park, Yunjong Wang, *Can East Asia Emulate European Economic Integration?*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2002, KIEP Discussion Paper, 02-09; D. Milliot, *Asia-Europe Meeting on the International Stage*, [w:] *Paths to Regionalisation. Comparing Experiences in East Asia and Europe*, Singapore 2005, *Asia-Europe Research Series. Regionalism & Regional Security*; S. Bersick, *Europe's Role in Asia. Distant but Involved*, [w:] *International Relations of Asia*, s. 115-146.

⁹⁷ Do oceny syntetycznej pozycji międzynarodowej używa się różnych narzędzi. Jednym z nich jest opracowany przez R. Cline'a wzór wyliczający tę pozycję w następujący sposób: $P = (C+E+M) \times (S+W)$, gdzie P oznacza potęgę państwa, C to tzw. masa krytyczna wynikająca z ludności i terytorium, E to potęga gospodarcza, M potęgę militarną, S odnosi się do strategii państwa, a W woli uczestniczenia. Formuła przytoczona za: E. Haliżak, *Pozycja ekonomiczna ChRL*, [w:] *Chiny w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, A. Ziętek, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2003, s. 60. Nawiązując do tego wzoru, francuski ekonomista J. Caro sporządził dwa rankingi państw, w których Chińska Republika Ludowa znalazła się na drugiej pozycji na świecie (pierwszą pozycję zajmują w obu przypadkach USA). *Ibidem*, s. 60-61. Wzrastającą pozycję ChRL

- 1) Rywalizacja pomiędzy kluczowymi jednostkami systemu, prowadząca najpewniej do powolnej ewolucji tegoż w kierunku dwu-, a później wielobiegunowości; szczególne znaczenie ma tutaj rywalizacja pomiędzy USA a Chinami;
- 2) Rywalizacja pomiędzy koncepcjami geopolitycznymi/geoekonomicznymi – z jednej strony Azja Wschodnia, z drugiej region Azji i Pacyfiku/Basen Pacyfiku – kluczowa dla pozycji USA w systemie;
- 3) Rywalizacja między blokami integracyjnymi wspieranymi przez poszczególne państwa – szczególną rolę odgrywa tutaj koncepcja lansowanego przez USA Partnerstwa Transpacyficznego (TPP), w którym nie uczestniczy obecnie Chińska Republika Ludowa, i przeciwstawiona jej koncepcja Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (RCEP), w którym uczestniczy 16 państw, pierwotnych członków Szczytu Azji Wschodniej, a nie uczestniczą USA;
- 4) Rywalizacja wewnątrz ugrupowań integracyjnych, co jest widoczne zarówno w APEC, jak i w ASEAN i organizacjach od niego pochodnych, jak ASEAN Plus Trzy, czy Szczyt Azji Wschodniej (EAS), a co zostanie opisane w dalszej części pracy.

1.3. Procesy integracyjne w systemie regionalnym

Po II wojnie światowej w nauce o stosunkach międzynarodowych nastąpił wzrost zainteresowania procesami integracyjnymi, co wiązało się z rozwojem samej dyscypliny, ale przede wszystkim było odpowiedzią na zachodzące w Europie procesy integracyjne⁹⁸, a także instytucjonalizację wspólnoty bezpieczeństwa w obszarze transatlantyckim⁹⁹.

Procesy integracyjne, związane z międzynarodową integracją w sferach gospodarczej, politycznej i militarnej, stopniowo zaczęły rozprzestrzeniać się na inne obszary świata, a wraz z nadchodzeniem kolejnych dekad XX w. integracja, szczególnie zaś integracja regionalna, zwiększała zarówno swój zasięg, jak i liczbę obszarów, które były nią objęte. Stopniowo możemy też mówić o coraz dynamiczniejszym rozwoju międzyregionalizmu/interregionalizmu. Możemy też zauważyć coraz silniejszą instytucjonalizację procesów integracyjnych, przejawiającą się we wzroście roli reżimów i organizacji międzynarodowych.

w różnych wymiarach: gospodarczym, militarnym, strategii polityki zagranicznej czy wreszcie *soft power*, omawia R. Sutter, *Why Does China Matter?*, „The Washington Quarterly” 2003-2004, Winter.

⁹⁸ Podpisanie Traktatu Paryskiego tworzącego Europejską Wspólnotę Węgla i Stali (EWWiS) w 1951 r. oraz Traktatów Rzymskich tworzących Europejską Wspólnotę Gospodarczą (EWG) oraz Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (EURATOM) w 1957 r.

⁹⁹ Utworzenie Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (*North Atlantic Treaty Organization*) w 1949 r.

Na przyczyny szczególnej intensyfikacji tych procesów, które najczęściej pojawiają się w literaturze przedmiotu, zwraca uwagę Elżbieta Stadtmüller, wymieniając:

- 1) upadek dwubiegunowego systemu światowego i komunizmu, dzięki czemu możliwe są dowolne konfiguracje we współpracy, ale przez co jednocześnie należało znaleźć zastępstwo dla supermocarstw, które wcześniej spełniały rolę gwarantów bezpieczeństwa; taką rolę miały przejąć stowarzyszenia regionalne;
- 2) rozpowszechnianie się idei wolnorynkowych, a także dążenie wielu rządów i społeczeństw do zajęcia odpowiedniego miejsca na ponadnarodowym rynku;
- 3) presję problemów globalnych, których rozwiązywanie może być łatwiejsze dzięki bliskiej współpracy z innymi, przynajmniej na poziomie regionalnym;
- 4) politykę USA doby administracji Clintona, która była nastawiona na współpracę regionalną;
- 5) nacisk międzynarodowych organizacji finansowych i gospodarczych w celu podejmowania się trudnych rozwiązań w gospodarce, które wymagały często wspierania ze strony silniejszych państw regionu;
- 6) rozwój UE w latach 90., który był kuszącym przykładem efektywnej współpracy, ale też wyzwaniem dla innych regionów;
- 7) zmiany, które zachodziły w sferze bezpieczeństwa militarnego na przełomie wieków, w tym wzrost zagrożeń i konfliktów, ich asymetryczność i wewnątrzpaństwowy charakter, co w świetle nieefektywności ONZ oraz systemu multilateralnego opartego na tej organizacji zachęcało do poszukiwania innych niż oparte na tym globalnym systemie rozwiązań¹⁰⁰.

1.3.1. Klasyczne teorie integracji

Analizę klasycznych teorii integracji warto rozpocząć od funkcjonalizmu przedstawionego przez Davida Mitrany'ego w pracy *A Working Peace System* wydanej po raz pierwszy już w 1943 r.¹⁰¹ Według niego państwo można zdefiniować jako zbiór pewnych funkcji, które obywatele powierzają mu do spełnienia. Stopniowe przejmowanie tych funkcji przez organizację ogólnosiwiatową może doprowadzić do pokoju. Podejście uniwersalistyczne uzasadniał tym, iż rywalizacja między blokami regionalnymi mogłaby być równie szkodliwa, co między

¹⁰⁰ E. Stadtmüller, *Regionalizm i regionalizacja jako przedmiot badań naukowych w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Regionalizacja w stosunkach międzynarodowych. Aspekty polityczno-gospodarcze*, red. K. Jędrzejczyk-Kuliniak et al., Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 28-29.

¹⁰¹ Por. D. Mitrany, *A Working Peace System*, Quadrangle Books, Chicago 1966.

poszczególnymi państwami, a zmieniałyby się tylko skala¹⁰². Przekazanie pewnych funkcji np. organizacji międzynarodowej, która może spełniać je lepiej niż rząd danego państwa, gdyż troszczyć się o to będą eksperci, spowoduje wzrost poparcia dla obejmowania nowych dziedzin procesami integracyjnymi. Suwerenność będzie w ten sposób przekazywana poprzez funkcje, przez które nowy podmiot będzie też zyskiwał dodatkowe uprawnienia czy środki działania¹⁰³. Poszczególne agencje funkcjonalne będą musiały też koordynować swoje działania, najpierw w obrębie własnego sektora odpowiedzialności (np. transportu), później zaś między sektorami. W trzecim etapie dojdzie do powstania międzynarodowych agencji doradczych, które będą odpowiedzialne za planowanie czy rozwój. Wreszcie może, acz nie musi, dojść do stworzenia jakiegoś politycznego ośrodka koordynującego te procesy. Stopniowo dojdzie jednak, poprzez proces rozprzestrzeniania (*ramification*), do przesunięcia suwerenności oraz władzy do nowego ośrodka¹⁰⁴. Koncepcja ta, choć niewątpliwie wymaga modyfikacji w odniesieniu do analizowanych procesów integracji w Basenie Pacyfiku, może być ciekawym narzędziem analitycznym, wzięwszy pod uwagę niechęć państw tego regionu do tworzenia wspólnot politycznych.

Neofunkcjonalizm był odpowiedzią Ernsta Haasa na nurt funkcjonalizmu. Dla tego autora integracja to proces, w ramach którego aktorzy polityczni z różnych krajów zostają przekonani do przeniesienia swych lojalności, oczekiwań i aktywności politycznej w stronę nowego centrum, którego instytucje posiadają lub domagają się jurysdykcji nad istniejącymi wcześniej państwami narodowymi¹⁰⁵. W pewnym sensie neofunkcjonalizm uwzględnia i modyfikuje założenia przedstawione przez funkcjonalistów, podważa jednak kilka z nich, zwracając w szczególności uwagę, iż:

- 1) nie można oddzielić władzy (*power*) od dobrobytu (*welfare*), gdyż władzę możemy traktować tylko jako środek do zapewnienia dobrobytu

¹⁰² W takim przypadku zwiększyłaby się dodatkowo samowystarczalność nowych jednostek, która zdaniem Mitrany'ego jest przyczyną podziałów, *ibidem*, s. 45. Ważny jest również fakt, iż pewne funkcje wymagają współdziałania w obszarze globalnym, *ibidem*, s. 70-71.

¹⁰³ Jak pisał Mitrany: „Suwerenność nie może być efektywnie przeniesiona poprzez formułę, ale tylko poprzez funkcje. Przez powierzenie władzy i konkretnego zadania, niosące za sobą przekazanie określonych uprawnień i środków, ułamek suwerenności zostaje przeniesiony ze starej władzy na nową”, *ibidem*, s. 31.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 73-76.

¹⁰⁵ E. Haas, *The Uniting of Europe*, Stanford University Press, Stanford 1958, s. 16. W tym miejscu warto również przytoczyć definicję integracji, którą przyjmował Leon Lindberg, zwracając uwagę, iż w procesie integracji narody rezygnują z niezależnego prowadzenia polityki zagranicznej i kluczowych aspektów polityki wewnętrznej, w zamian za to podejmując wspólne decyzje lub delegując proces decyzyjny na nowe organy centralne (tworzy się wspólny system decyzyjny), przy czym większe ugrupowania tworzą się bez użycia przemocy. Por. L. Lindberg, *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Stanford University Press, Stanford 1963; oraz i d e m, *Political Integration as a Multidimensional Phenomenon Requiring Multivariate Measurement*, [w:] *Regional Integration. Theory and Research*, eds. L. Lindberg, S. Scheingold, Harvard University Press, Cambridge 1971, cyt. za: J. Dougherty, R. Pfaltzgraff, *op. cit.*, s. 433.

społeczeństwu, a określone funkcjonalnie programy międzynarodowe zwiększają zarówno dobrobyt, jak i integrację;

- 2) w procesie uczenia nie następuje, jak utrzymują funkcjoniści, przesunięcie od orientacji rządów na władzę w kierunku działań skierowanych na uzyskanie dobrobytu, ale doświadczenia integracyjne w jednym z kontekstów funkcjonalnych będą stosowane w innych obszarach, co w końcu może prowadzić do powstania pewnych uogólnień wynikających z objęcia integracją większej liczby obszarów funkcjonalnych, a co za tym idzie rozwiązań prawno-instytucjonalnych; nie musi to jednak być regułą, tak jak i rozwiązania z jednej sfery funkcjonalnej nie muszą przenosić się na inną;
- 3) wątpliwe jest założenie, iż oddanie integracji w ręce ekspertów i/lub dobrowolnych grup przynosi najszybsze efekty – może mieć to miejsce, jeśli grupy będą pochodzić ze zbliżonych obszarów – regionów, gdyż wtedy można mówić o podzieleniu przez nie wartości i oczekiwań, przy czym eksperci muszą być świadomi politycznych implikacji swoich działań;
- 4) w odniesieniu do lojalności politycznej, która, jak utrzymują funkcjoniści, będzie przenoszona na podmioty najlepiej spełniające kluczowe funkcje, zwraca uwagę, iż ta Weberowska racjonalność nie ma zastosowania do wielu społeczeństw, gdzie nie występuje, bo nie może występować, uczestnictwo ogółu w życiu politycznym (systemy oligarchiczne, autorytarne czy totalitarne)¹⁰⁶.

W przypadku neofunkcjonalizmu integracja nie dokonuje się, jak wcześniej u funkcjonalistów, automatycznie i w oderwaniu od polityki, ale niejako w interesie państw, choć w obszarach funkcjonalnych. Przy tym do realizacji pewnych zadań funkcjonalnych potrzebne jest też zaangażowanie instytucji międzynarodowej w dziedzinie pokrewnej, w związku z czym następuje przelewanie się (*spill-over*) zadań na poziomie instytucji integracyjnej (w ten sposób rozpoczynając od integracji w dziedzinach niekontrowersyjnych można przejść do takich, w których integracja byłaby na początku niemożliwa ze względu na zbyt duże różnice interesów). W przypadku neofunkcjonalizmu możemy mówić o integracji w sferze regionalnej, ponieważ integracja zachodzi łatwiej w sytuacji, gdy istnieje wspólnota wartości i oczekiwań, a także homogeniczność podmiotów¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Szerzej na ten temat zob. E. Haas, *Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, Stanford 1964, s. 47-50.

¹⁰⁷ Koncepcja Haasa była modyfikowana przez niego, ale też przez innych autorów. Warto tu zwrócić uwagę na pracę Philippe'a Schmittera, który rozszerzył ideę *spill-over* o m.in. *spill-around*, czyli wzrost w dziedzinie funkcji, które wykonuje organizacja regionalna, za którą nie idzie jednak wzrost władzy oraz *build-up*, czyli wzrost autonomii decyzyjnej i władzy organizacji integracyjnej, bez zagłębiania się w nowe obszary integracyjne. Por. P. Schmitter, *A Revised Theory of Regional Integration*, „International Organization” 1970, vol. 24, no. 4. Również J. Nye i R. Keohane kwestionowali założenia koncepcji *spill-over*, zwracając uwagę, iż nie można mówić o regularności, a raczej o przypadkowości procesu przelewania się. Por. J. Nye, R. Keohane, *International Interdependence and Integration*, cyt. za: E. Haliżak, *Wspólnota Pacyfiku a Wspólnota Wschodnioazjatycka*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2006, s. 11.

Nie wgłębiając się w transakcjonizm stworzony przez Karla Deutscha, warto zwrócić uwagę na aspekt, który może być użyteczny przy badaniu perspektyw integracyjnych w Basenie Pacyfiku, szczególnie w odniesieniu do zróżnicowanych perspektyw rozwoju APEC, jako organizacji w zasadzie transregionalnej, i ASEAN (wraz z pochodnymi¹⁰⁸), jako organizacji zakorzenionej w Azji Wschodniej. Deutsch odnosił swoje teorie do wspólnoty bezpieczeństwa, ale z powodzeniem można wziąć je pod uwagę również przy analizie innych aspektów integracji. Deutsch analizuje warunki, w jakich może dojść do utworzenia połączonej (*amalgamated*) wspólnoty bezpieczeństwa, i wymienia:

- 1) wzajemną zgodność podstawowych wartości;
- 2) wyróżniające wzorce zachowań;
- 3) oczekiwanie wspólnych korzyści, które nadejdą przed obciążeniami związanymi z tworzeniem tej wspólnoty;
- 4) znaczący wzrost możliwości w dziedzinie politycznej i administracyjnej, w odniesieniu przynajmniej do części uczestniczących podmiotów;
- 5) wyższy wzrost gospodarczy po stronie części uczestniczących podmiotów oraz rozwój tzw. kluczowych obszarów, wokół których zgrupowane są obszary względnie słabsze;
- 6) nieprzerwane więzi dla komunikacji społecznej, zarówno geograficznie pomiędzy terytoriami, jak i pomiędzy różnymi warstwami społecznymi;
- 7) rozszerzająca się elita polityczna;
- 8) mobilność ludzi, przynajmniej wśród warstw istotnych politycznie;
- 9) wielość transakcji i form komunikacji¹⁰⁹.

Warto też omówić koncepcje czynników integracji przedstawione przez Josepha Nye'a. Szczególnie istotny jest, zgodny z przedstawionymi powyżej, tzw. potencjał integracyjny, czyli czynniki sprzyjające integracji, wśród których wymienia on:

- 1) symetrię lub równość gospodarczą podmiotów – czynnik ten uznaje on za szczególnie istotny w przypadku integracji regionalnej, przy czym jeśli udaje się wyodrębnić obszary kluczowe, jego znaczenie może być mniejsze¹¹⁰;

¹⁰⁸ W pracy za pochodne ASEAN uznawane są: ASEAN+3 (*ASEAN Plus Three* – APT), Szczyt Azji Wschodniej (*East Asia Summit* – EAS) oraz Forum Regionalne ASEAN (*ASEAN Regional Forum*), które w jakiś sposób wyewoluowały z tej organizacji.

¹⁰⁹ Aby utworzyć pluralistyczną wspólnotę bezpieczeństwa, trzeba spełnić trzy warunki: (1) zgodność wartości wśród decydentów, (2) wzajemna przewidywalność zachowania wśród decydentów podmiotów, które mają być podmiotami integracji, (3) wzajemna zdolność do reakcji i szybkiej odpowiedzi. Podmioty takiej wspólnoty rezygnują z wojny jako środka rozwiązywania sporów. Por. K. Deutsch et al., *Political Community and the North Atlantic Area. International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton 1957, *Publication of the Center for Research on World Political Institutions*, cyt. za: J. Dougherty, R. Pfaltzgraff, *op. cit.*, s. 436.

¹¹⁰ Istotny jest tutaj fakt, iż w przypadku dużych dysproporcji pomiędzy podmiotami może dojść do silnej dominacji któregoś z nich. Problemy wynikające stąd możemy obserwować złasz-

- 2) zgodność wartości wśród elit – Nye podkreśla, że im wyższa ta zgodność, tym większa szansa, iż ugrupowanie nie straci swojego tempa integracji;
- 3) istnienie pluralizmu – dzięki temu może zwiększać się liczba grup mających interes w zachodzących procesach integracyjnych, które mogą dążyć zarówno do utrzymania tempa w sferach objętych już integracją, jak i do rozszerzenia jej na nowe obszary;
- 4) zdolność państw członkowskich do adaptacji i reakcji – w tym wymiarze zwraca się uwagę na stabilność wewnętrzną – im lepiej decydenci radzą sobie z problemami wewnętrznymi, tym większa szansa, że będą w stanie efektywnie uczestniczyć w ugrupowaniu integracyjnym¹¹¹.

Powyższe teorie zostaną wykorzystane przy analizie procesów integracyjnych zachodzących w omawianym obszarze, szczególnie w odniesieniu do zmian, które można było zaobserwować w latach 1989-2015 w organizacjach będących głównym przedmiotem analizy niniejszej pracy, tj. APEC i ASEAN.

1.3.2. Regiony i regionalizm

W procesach integracyjnych, które możemy obecnie obserwować, kluczową rolę odgrywają regiony, gdyż to w ich ramach następuje najczęściej zarówno integracja gospodarcza, jak i polityczna. Louis Cantori i Steven Spiegel zdefiniowali podsystem regionalny jako grupę pobliskich i współdziałających państw, które posiadają jakieś powiązania etniczne, językowe, kulturowe, społeczne i historyczne, a których poczucie tożsamości może dodatkowo być wzmocnione poprzez działania podejmowane przez podmioty zewnętrzne w stosunku do tego systemu¹¹².

Warto przedstawić tu kompleksową definicję regionalizmu, przyjętą przez Williama Thompsona, który zwracał uwagę na takie cechy podsystemu regionalnego, jak:

cza w procesie tworzenia Szczytu Azji Wschodniej, co zostanie omówione bardziej szczegółowo w dalszej części pracy.

¹¹¹ Warto też zwrócić uwagę na trzy czynniki związane z postrzeganiem integracji, tj.: (1) sprawiedliwość w rozdziale korzyści z integracji – im bardziej wydaje się, iż korzyści są dzielone sprawiedliwie, tym większa szansa na dalszą integrację; (2) przekonanie decydentów, że integracja wpływa na rozwiązywanie ich zewnętrznych problemów, takich jak zależność od eksportu, zagrożenie ze strony mocarstw, zmiana statusu w systemie międzynarodowym; (3) niskie widoczne koszty integracji, szczególnie w jej początkowej fazie. Por. J. Nye, *Peace in Parts. Integration and Conflict in Regional Organization*, Little, Brown, Boston 1971, *Perspectives on International Relations*, cyt. za: J. Dougherty, R. Pfaltzgraff, *op. cit.*, s. 444-445.

¹¹² System taki może być zdefiniowany przez cztery zmienne: (1) istotę i poziom spójności podmiotów (podobieństwo jednostek, ich komplementarność, poziom interakcji); (2) powiązania komunikacyjne w regionie; (3) poziom siły w podsystemie (w rozumieniu obecnej lub potencjalnej możliwości i chęci wpływania przez jedno państwo na proces decyzyjny w innych, będących częścią systemu); (4) strukturę stosunków wewnątrz regionu. Por. *The International Politics of Regions. A Comparative Approach*, eds. L. Cantori, S. Spiegel, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1970, s. 7-20, 607.

- 1) bliskość geograficzna;
- 2) regularność i intensywność interakcji pomiędzy aktorami do stopnia, który sprawia, iż zmiana w jednym punkcie systemu wpływa na inne jego punkty;
- 3) wewnętrzne i zewnętrzne uznanie grupy państw jako wyróżnionego obszaru;
- 4) rozmiar, obejmujący przynajmniej dwóch, a częściej większą liczbę aktorów¹¹³.

Na koniec warto przytoczyć prostą i klarowną definicję stworzoną przez Josepha Nye'a, który określa region jako grupę państw połączonych poprzez zarówno powiązania geograficzne, jak i pewien stopień wzajemnej współzależności¹¹⁴.

Regionalizm zaś jest charakteryzowany przez Christophera Denta jako struktury, procesy porozumienia, które współpracują w celu budowy większej spójności w ramach pewnego regionu w obszarach gospodarczym, politycznym, bezpieczeństwa, społeczno-kulturowym i innych powiązań, a które można podzielić na procesy mikroskali, gdzie kluczowe są działania podmiotów indywidualnych czy społeczeństwa obywatelskiego (Dent określa to mianem regionalizacji) oraz inicjatywy, które możemy powiązać z polityką publiczną, a które wiążą się z działalnością państwa (zdaniem Denta da się je określić mianem regionalizmu)¹¹⁵. W niniejszej pracy nie wprowadza się takiego rozróżnienia, przyjmując jednak, że oba procesy prowadzą do większej spójności, jak wskazano w powyższej definicji.

We współczesnych badaniach zwraca się uwagę na wielość wymiarów regionalności. Bjorn Hette wymienia tutaj:

- 1) regionalną przestrzeń (*space*) – osadzoną w geograficznym terytorium; przy czym jako konstrukt społeczny może ona podlegać zmianom (rozumienie Europy);
- 2) regionalny kompleks (*complex*) – istnieją tutaj translokalne stosunki, ale mogą być konfliktowe, oparte na równowadze sił, mogą też budować imperia;
- 3) regionalne społeczeństwo (*society*) – może być zorganizowane zarówno spontanicznie, jak i formalnie, jedno- lub wielopłaszczyznowo, przy założeniu współpracy różnych krajów;

¹¹³ Por. W. Thompson, *The Regional Subsystem. A Conceptual Explication and a Propositional Inventory*, „International Studies Quarterly” 1973, vol. 17, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/3013464>. Na tej podstawie Raimo Vayrynen określił podsystem regionalny jako byt, który cechuje się wyróżnialnością oraz bliskością, nie tylko w sensie geograficznym, ale też politycznym i gospodarczym. Bliskość podlega instytucjonalizacji środkami interakcji i wspólnych organizacji. Por. R. Vayrynen, *Regional Conflict Formations. An Intractable Problem of International Relations*, „Journal of Peace Research” 1984, vol. 21, no. 4.

¹¹⁴ Por. J. Nye, *International Regionalism*, Little Brown, Boston 1968, s. VII.

¹¹⁵ Zob. Ch. Dent, *East Asian Regionalism*, Routledge, New York 2008, s. 7.

- 4) regionalną społeczność (*community*) – mamy tu do czynienia z wielością kontaktów społecznych, wysokim stopniem zaufania do siebie w ramach regionu, a wreszcie podzieleniem celów i wartości;
- 5) regionalną zinstytucjonalizowaną jednostkę (*polity*) – w tym przypadku możemy mieć do czynienia z tworem o charakterze federacji, procesy zachodzące w ramach integracji mogą przypominać procesy formowania się państw, przy czym nie musimy mieć do czynienia z jego finalnym powstaniem, gdyż wykształcone mechanizmy współpracy mogą być wystarczające¹¹⁶.

Zdaniem Edwarda Haliżaka integracja regionalna ma miejsce ze względu na to, że państwa nie są w stanie zaspokajać rosnących stale pod względem jakościowym i ilościowym potrzeb i interesów. W związku z tym należy stosować coraz bardziej efektywne formy współpracy międzynarodowej. Ponieważ różnice w systemie globalnym są zbyt duże, by integracja ta przebiegała na poziomie globalnym, regionalizm jest swego rodzaju odpowiedzią na te tendencje¹¹⁷. Ten sam badacz podkreśla, iż regionalizm jest potrzebny dla zapewnienia ładu globalnego i stabilności systemu międzynarodowego, szczególnie po zimnej wojnie, kiedy zanikł system dwubiegunowy, w związku z czym współpraca ugrupowań regionalnych i mocarstw wydaje się kluczowa w związku ze wzrostem roli regionalnego wymiaru bezpieczeństwa¹¹⁸.

Po zimnej wojnie, w związku z intensyfikacją procesów globalizacyjnych, zaczęto również zwracać większą uwagę na tzw. nowy regionalizm, który jest bardziej otwarty i inkluzywny niż wcześniejsze odmiany tego prądu. Jest też spontanicznie kreowany przez partnerów, gdyż wynika z naturalnych potrzeb ekonomicznych, politycznych, społecznych, bezpieczeństwa czy kulturowych, prowadząc nie tylko do handlowych, a nawet nie tylko gospodarczych wymiarów współpracy¹¹⁹.

Regionalizm jest także narzędziem realizacji i promocji wspólnych celów w jednym lub większej liczbie obszarów funkcjonalnych. W związku z tym można mówić o regionalizmie słabym, który polega na promocji swego rodzaju regionalnej świadomości czy wspólnoty, i dojść aż do silnego regionalizmu, któ-

¹¹⁶ Zob. B. Hette, *The New Regionalism Revisited*, cyt. za: E. Stadtmüller, *op. cit.*, s. 25-26.

¹¹⁷ E. Haliżak zwraca uwagę, iż czynnikami sprzyjającymi powstawaniu regionów są wspólne interesy wynikające z bliskości geograficznej, podobne ustroje społeczno-polityczne, zbliżony poziom rozwoju gospodarek i ich komplementarność czy inne cechy wspólne, do których zalicza język, kulturę, tradycje historyczne, religię. Por. E. Haliżak, *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, [w:] *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, red. E. Haliżak, R. Kuźnia, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.

¹¹⁸ Por. E. Haliżak, *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych po zimnej wojnie*, „Sprawy Międzynarodowe” 1996, nr 2.

¹¹⁹ Por. E. Stadtmüller, *op. cit.*, s. 23-24. Szeroka analiza tzw. nowego regionalizmu i różnic pomiędzy nim a regionalizmem klasycznym jest dostępna w: K. Klecha-Tylec, *Regionalizm w teorii i praktyce państw Azji Wschodniej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 31-34.

rego istotą jest konsolidacja regionalnych grup i sieci w pan- lub subregionalne grupy sformalizowane na podstawie porozumień międzypaństwowych oraz organizacje¹²⁰.

Wieloaspektowe przedstawienie czynników integracji regionalnej, nie tylko od strony teoretycznej, ale głównie w odniesieniu do integracji występującej w Azji Wschodniej, możemy znaleźć w pracy Jane Drake-Brockman oraz Petera Drysdale'a. Zwracają oni uwagę na następujące czynniki, które skłaniają do zaangażowania się w ten proces:

- 1) budowa swego rodzaju poczucia bezpieczeństwa wśród państw sąsiadujących ze sobą – istotne są tu zarówno względy polityczne, jak i gospodarcze (z tego względu wskazane jest partnerstwo z krajami o komplementarnej strukturze gospodarczej, które nie narazi na niebezpieczeństwo kluczowych i wrażliwych sektorów);
- 2) radzenie sobie ze sporami handlowymi – integracja regionalna stwarza możliwości dialogu pomiędzy partnerami w kwestiach spornych związanych z handlem¹²¹;
- 3) budowa potencjału dla rozwoju – procesy integracji regionalnej pozwalają na poszerzenie rynku dla handlu i inwestycji, a co za tym idzie prowadzą do wzrostu konkurencyjności, co przekłada się na rozwój w poszczególnych podmiotach uczestniczących w tych procesach;
- 4) odskocznia dla liberalizacji wielostronnej – integracja w skali regionalnej często jest wyrażeniem pragnienia otwarcia na świat, a wzmocnienie potencjału uczestniczących podmiotów czy stworzenie nowego podmiotu powoduje większą konkurencyjność na rynku globalnym¹²²;
- 5) polityka zabezpieczania dyplomacji handlowej – kraje uczestniczące w procesach integracji regionalnej (w tym wypadku autorzy odnoszą się do obszaru Zachodniego Pacyfiku) starają się zabezpieczać na wypadek kolejnych niepowodzeń rund negocjacyjnych w ramach Światowej Organizacji Handlu¹²³;

¹²⁰ Szerzej na ten temat zob. L. Fawcett, *Exploring Regional Domains. A Comparative History of Regionalism*, „International Affairs” 2004, vol. 80, no. 3. Autor zwraca uwagę na pozytywne aspekty regionalizmu, który poza promocją współpracy w dziedzinach politycznej, gospodarczej czy bezpieczeństwa może przyczynić się do demokratyzacji, rozwoju procesów państwowotwórczych, może hamować agresywne zachowanie silnych państw, tworzyć i ugruntowywać normy oraz wartości, zwiększać przejrzystość oraz przewidywalność państw i instytucji międzynarodowych, a wreszcie pomagać w radzeniu sobie z negatywnymi efektami globalizacji.

¹²¹ Jako przykład możemy tutaj wymienić współpracę Japonii i USA w kwestii sporów handlowych, która miała miejsce na łonie APEC. Autorzy zwracają jednak uwagę, iż taka współpraca może powodować trudności w szerszych porozumieniach, szczególnie tych, które mogłyby być zawierane w ramach Światowej Organizacji Handlu (*World Trade Organization* – WTO), dających finalnie większe efekty.

¹²² Autorzy podkreślają, iż nie zawsze będzie to odskocznia dla liberalizacji globalnej (postrzeganej jako lepsza opcja), a regionalne bloki handlowe mogą nawet stać się przeszkodą w szerszej liberalizacji.

¹²³ Taka forma zabezpieczenia może być swego rodzaju samospełniającym się proroctwem – integracja regionalna czy nawet integracja w postaci umów dwustronnych może odciągać uwagę

6) „efekt papugi” – integracja następuje, bo obecnie jest modna¹²⁴.

Edward Haliżak określa w swojej pracy etapy integracji regionalnej, które wyglądają następująco:

- 1) pojawia się świadomość regionalna, zarówno wśród elit, jak i warstw społecznych państw sąsiadujących w danym regionie, świadomość ta jest skutkiem wykształcenia się więzi opartych na wspólnych wartościach, postawach, celach działania, a także poczucia odrębności;
- 2) na skutek powstania tej świadomości ujawniają się wspólne potrzeby i interesy społeczeństw z danego regionu, które znajdują odzwierciedlenie w programach, koncepcjach, doktrynach ideologiczno-politycznych;
- 3) wspólne potrzeby i interesy sprawiają, iż wzrasta poziom interakcji pomiędzy państwami i społeczeństwami w regionie, więc pojawiają się trwałe regulacje procesów interakcji, które pozwalają na efektywne działania państw w regionie, jak konsultacje, konferencje, normy prawa regionalnego; instytucje te służą stabilizacji, legitymizacji i szerszej integracji;
- 4) jako końcowy etap integracji może dojść do unii politycznej, czyli powstania nowego państwa, które posiada uprawnienia zarówno w polityce wewnętrznej, jak i zagranicznej, oddane mu przez jednostki składowe¹²⁵.

Warto też odnieść się do problemu globalizacji, który coraz częściej pojawia się we współczesnym świecie, oraz teorii stosunków międzynarodowych¹²⁶. Regionalizm w tym aspekcie może być traktowany dwojako – jako etap pośredni pomiędzy systemem opartym na państwach narodowych a systemem globalnym, ale też jako środek powstrzymujący te procesy. Można zwrócić tu uwagę na cztery potencjalne role aktorów regionalnych:

od procesu wielostronnej liberalizacji w skali światowej oraz zmniejszać bodźce do forsowania porozumień na szerszym forum, a w konsekwencji powodować niepowodzenia procesu negocjacji wielostronnych.

¹²⁴ Procesy integracyjne w Europie są coraz bardziej zaawansowane, rozwijają się ugrupowania integracyjne w Amerykach, więc należy rozwijać je też w innych regionach świata. Przytoczona klasyfikacja za: J. Drake - Brockman, P. Drysdale, *History of Regional Economic Integration in East Asia*, s. 2-3, [online] http://www.crawford.anu.edu.au/pdf/staff/peter_drysdale/mexico.pdf, 15 IV 2014.

¹²⁵ Por. E. Haliżak, *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, s. 282-283.

¹²⁶ Wśród teoretyków toczy się spór, czy globalizacja przybiera na sile, czy jest w odwrocie, jak przebiegają te procesy, jaki będzie ich wynik, jaki wpływ wywierają na gospodarkę światową i gospodarki poszczególnych państw *etc.* Zob. szerzej np. I. Clark, *Globalization and International Relations Theory*, Oxford University Press, Oxford–New York 1999; T. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, Farrar Straus and Giroux, New York 1999; K. Ohmae, *The Borderless World. Power and Strategy in the Interlinked Economy*, HarperBusiness, New York 1990; *Growth, Inequality and Globalization. Theory, History, and Policy*, eds. P. Agihion, J. Williamson, Cambridge University Press, Cambridge–New York 1998, *Raffaele Mattioli Lectures*; D. Held et al., *Global Transformations. Politics, Economics, and Culture*, Stanford University Press, Stanford 1999; S. Sassen, *Globalization and Its Discontents. Essays on the New Mobility of People and Money*, New Press, New York 1997; J. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents*, Penguin Books, London 2002.

- 1) powstrzymywanie negatywnego globalizmu (związanego z negatywnymi efektami działania globalnych sił rynkowych);
- 2) łagodzenie patologicznej anarchii (związanej z brakiem odpowiedniego zarządzania na poziomie państw narodowych – bądź to nadmierną kontrolą i nadużyciami, bądź osłabieniem instytucji państwa i związanym z tym chaosem);
- 3) promocja pozytywnego globalizmu (wzmacnianie globalnej zdolności do osiągnięcia pożądaných celów w świecie);
- 4) promocja pozytywnego regionalizmu (osiąganie celów na poziomie regionalnym poprzez wzmacnianie i orientację regionalnych struktur zarządzania)¹²⁷.

Bardzo ciekawym, nowym zjawiskiem, z nasileniem którego mamy do czynienia od końca XX w., jest interregionalizm, który przejawia się w powstawaniu powiązań pomiędzy różnymi regionami¹²⁸. Przykładami takich, często niezbyt rozwiniętych, organizacji międzyregionalnych są: Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku (Asia-Pacific Economic Cooperation – APEC), Spotkania Azja-Europa (Asia-Europe Meeting – ASEM), Strefa Wolnego Handlu Ameryk (Free Trade Area of Americas – FTAA), Forum Współpracy Gospodarczej Azji Wschodniej i Ameryki Łacińskiej (The Forum for East Asia – Latin America Cooperation – FEALAC), Forum Współpracy Regionalnej Oceanu Indyjskiego (The Indian Ocean Rim Association for Regional Cooperation – IOR-ARC). Zjawisko interregionalizmu wiąże się, z małymi wyjątkami, ze wzrastającą dynamiką procesów regionalnych, w wyniku których coraz więcej organizacji regionalnych zaczęło prowadzić swoją własną politykę zagraniczną, nawiązując kontakty z innymi organizacjami regionalnymi. Szczególną aktywność w tym procesie

¹²⁷ Autor odnosi się w tym artykule do procesów, które miały miejsce po zimnej wojnie – do niemożności z jednej strony samych mocarstw, a z drugiej Organizacji Narodów Zjednoczonych do zaspokojenia potrzeb humanitarnych ludzkości. Por. R. Falk, *Regionalism and World Order After the Cold War*, „Australian Journal of International Affairs” 1995, vol. 49, no. 1. Na rolę regionalizmu w radzeniu sobie z wyzwaniami globalizacji zwraca też uwagę A. Hurrell, pisząc, iż: (1) to w regionie najlepiej można pogodzić potrzeby globalnego kapitalizmu i politycznej regulacji i zarządzania; (2) łatwiej na poziomie regionu negocjować głęboką integrację, ze względu na stopień zgodności wartości czy konsensusu społecznego; (3) dla wielu krajów rozwijających się może to być krok do gospodarki globalnej w sposób kontrolowany i negocjowany przez nie; (4) dla krajów rozwiniętych daje to możliwość pogodzenia liberalizacji rynków z poziomem zabezpieczeń socjalnych; (5) wreszcie, ponieważ idea regionalizmu rozprzestrzeniła się w świecie poprzez współzawodnictwo instytucjonalne (UE-NAFTA), nauczanie i wsparcie (wsparcie UE dla liberalizacji w Ameryce Łacińskiej), a także warunkowość (proces rozszerzenia UE). Por. A. Hurrell, *The Regional Dimension in International Relations Theory*, [w:] *Global Politics of Regionalism. Theory and Practice*, eds. M. Farrel, B. Hettne, L. van Langenhove, Pluto Press, London 2005, s. 42-43.

¹²⁸ Analizę teoretyczną integracji międzyregionalnej można znaleźć w polskich pracach: M. Szatlach, *Interregionalizm w międzynarodowych stosunkach politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2012, s. 86-126; czy w kontekście ekonomicznym B. Michalski, *Międzyregionalne porozumienia handlowe. Transpacyficzny regionalizm jako alternatywa dla „wolnego” handlu?*, Difin, Warszawa 2014, s. 73-106.

przejawia najbardziej zaawansowana organizacja integracyjna – Unia Europejska. Organizacje międzyregionalne znajdują się najczęściej na stosunkowo niskim stopniu rozwoju instytucjonalnego¹²⁹.

Na koniec warto w kontekście niniejszej monografii pokreślić fakt, iż regionalizm możemy traktować często jako środek prowadzenia polityki przez wielkie mocarstwa. Szczególnie aktywne są na tym polu Stany Zjednoczone, które dostosowują swoją politykę globalną do potrzeb poszczególnych regionów z jednej strony, z drugiej zaś starają się tak kierować procesami integracji regionalnej, aby przebiegała ona zgodnie z oczekiwaniami tego państwa¹³⁰. Wiąże się z tym m.in. sekurytyzacja regionalizmu, czyli przesuwanie punktu ciężkości procesów regionalnych na sprawy bezpieczeństwa (zarówno w tradycyjnym wymiarze, jak i w odniesieniu do przestępczości zorganizowanej, narkotyków, terroryzmu)¹³¹.

Wpływ wielkich mocarstw na procesy regionalizacji był szczególnie widoczny w okresie zimnej wojny, kiedy nie istniały w zasadzie organizacje regionalne cechujące się neutralnością w tym konflikcie, a większość procesów integracyjnych była wynikiem działań inspirujących je mocarstw, szczególnie zaś Stanów Zjednoczonych. W okresie po zimnej wojnie logika rywalizacji dwubiegunowej nie ma zastosowania, ale ugrupowania regionalne nadal są przedmiotem uwagi mocarstw spoza danego regionu, które to mocarstwa w swej polityce kierują się posiadaniem zasobów strategicznych, wolumenem handlu i inwestycji czy naciskami ze strony silnych wewnętrznych grup lobbujących. W zamian za to mogą one zapewniać pewien poziom dóbr, takich jak pomoc zagraniczna czy bezpieczeństwo, co obniża koszty funkcjonowania państw i organizacji regionalnej. Można przyjąć, iż ugrupowanie regionalne powinno posiadać hegemonia. Może to być hegemon zarówno wewnątrz niego (niekoniecznie jedno państwo, w UE takim ośrodkiem integracji były Niemcy i Francja), jak i zewnętrzny, który będzie inspirował procesy integracyjne, zapobiegał konfliktom, przy czym hegemonia ta powinna wynikać nie tylko z posiadania odpowiednich zasobów, ale przede wszystkim posiadać legitymizację w regionie¹³².

¹²⁹ Mówi się o spełnianiu przez nie następujących funkcji: (1) równoważącej – dla kluczowych graczy takich forów; (2) instytucjonalizacyjnej – jest to dodatkowa warstwa instytucjonalizacji pomiędzy systemem państw narodowych, organizacji regionalnych a systemem globalnym; (3) racjonalizacyjnej – decyzje podejmowane na tak szerokim forum muszą zyskać szerokie uznanie, często w środowiskach o sprzecznych interesach, w związku z czym pozwalają na wydłużenie procesu, w ramach którego może dojść do pewnych dostosowań u poszczególnych aktorów; (4) ustalania porządku (*agenda-setting*) – stanowią fora, na których można pracować nad sprawami, które mają być przedmiotem uzgodnień globalnych, budować koalicje dla tych spraw; (5) budowania tożsamości – w odniesieniu do poszczególnych regionów. Por. *Interregionalism and International Relations*, eds. H. Hanggi, R. Roloff, J. Ruland, Routledge, London–New York 2006, s. 3-60, *Routledge Advances in International Relations and Global Politics*, 38.

¹³⁰ Por. E. Haliżak, *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych*, s. 284.

¹³¹ Zob. A. Hurrell, *The Regional Dimension...*, s. 46.

¹³² Por. M. Ayob, *From Regional System to Regional Society. Exploring Key Variables in the Construction of Regional Order*, „Australian Journal of International Affairs” 1999, vol. 53, no. 3.

1.3.2. Czynniki i etapy międzynarodowej integracji gospodarczej

Po II wojnie światowej mieliśmy do czynienia z dwiema falami regionalizmu gospodarczego¹³³. Pierwsza miała miejsce w latach 50. i 60. XX w. i, jak już wspomniano wcześniej, często nie wynikała z inicjatywy członków bloku regionalnego, najczęściej też powstałe wówczas ugrupowania integracyjne nie cechowały się dużą trwałością¹³⁴. Druga rozpoczęła się w połowie lat 80. Powstałe wówczas ugrupowania uznawane są za znacznie trwalsze, a globalizacja z pewnością była jednym z bodźców, które wpłynęły na tak szybki rozwój regionalizmu tego okresu. Wiąże się to z faktem, że państwa, starając się zwiększyć swą konkurencyjność w gospodarce globalnej, budują bloki regionalne. Niewątpliwy wpływ na te procesy wywiera także działalność korporacji transnarodowych, które zwiększają handel, inwestycje, transfery finansowe, budują łańcuchy produkcyjne w oparciu o filie przedsiębiorstw umieszczone w różnych regionach świata, bazując na racjonalności ekonomicznej, nie zaś na podziałach politycznych¹³⁵.

Jako podstawowe cele procesów regionalnej integracji gospodarczej wymienia się:

- 1) większą efektywność gospodarowania, z której wynika wzrost dochodu narodowego;
- 2) unowocześnienie gospodarki będące efektem strukturalnych zmian w produkcji;
- 3) zanik ograniczeń w przepływie towarów, usług, ludzi i czynników produkcji;
- 4) ułatwienia w dostępie do zewnętrznych zasobów produkcyjnych, szczególnie surowców i myśli technicznej;
- 5) ułatwienie dostępu do rynków zagranicznych;
- 6) uzyskanie wyższych cen w eksporcie i imporcie;

Richard Falk zwraca uwagę, iż regionalizm może spełniać rolę narzędzia do powstrzymywania planów amerykańskich, polegających na ustanowieniu nieterytoryalnego imperium globalnego, które to plany zyskały nową dynamikę po 11 września 2001 r. Por. R. Falk, *Regionalism and World Order. The Changing Global Setting*, [w:] *Theories of New Regionalism. A Palgrave Reader*, eds. F. Söderbaum, T. Shaw, New York 2003, s. 70-71, *International Political Economy Series* (Palgrave Macmillan (Firm)).

¹³³ Można też mówić o pewnego rodzaju regionalizmie gospodarczym w okresie przed II wojną światową, również w Azji Wschodniej – wiązał się on z panującym tam systemem kolonialnym i polegał na związaniu gospodarek z imperium, ale także istnieniu bloków monetarno-fiskalnych opartych o funta szterlinga, franka, dolara, guldena czy jena japońskiego (można w tym wypadku mówić raczej o międzyregionalizmie niż o regionalizmie, gdyż nie występowała bliskość geograficzna między państwami związanymi tymi reżimami, np. Filipiny–USA). Reżimy monetarno-fiskalne oparte na panowaniu mocarstw kolonialnych stanowiły swego rodzaju rdzeń gospodarek poszczególnych krajów kolonialnych, a powiązania gospodarcze często nie miały wiele wspólnego z racjonalnością ekonomiczną. Por. M. Dutt, *Economic Regionalization in the Asia-Pacific. Challenges to Economic Cooperation*, Edward Elgar, Northampton 1999, s. 11.

¹³⁴ Wyjątkiem mogą być ugrupowania zachodnioeuropejskie, a z innych regionów świata za stosunkowo trwałe można uznać Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN).

¹³⁵ Por. T. Cohn, *Global Political Economy. Theory and Practice*, Longman, New York 2003, s. 276-278, 307.

7) rozwój międzynarodowej specjalizacji i współpracy w dziedzinie produkcji;

8) obniżenie kosztów postępu technicznego oraz wzrost jego tempa¹³⁶.

Ciągle istnieje jednak w świecie spór o to, czy należy promować wolny handel (czy szerzej – prowadzić politykę gospodarczą, z której wynika otwartość na inne gospodarki w świecie, gdyż klasyczne teorie są adaptowane również do mobilności czynników produkcji), czy stosować politykę protekcjonistyczną.

Zwolennicy wolnego handlu skupiają się na następujących korzyściach:

- 1) efektywna alokacja zasobów w gospodarce światowej;
- 2) obniżenie poziomu cen, które wynika z faktu, że o cenach decydują koszty wytwarzania w najkorzystniejszych warunkach;
- 3) przyspieszenie postępu technologicznego i innowacyjnego;
- 4) podniesienie poziomu dobrobytu w poszczególnych krajach oraz w skali globalnej¹³⁷.

Zwolennicy ochrony rynku krajowego zwracają uwagę, iż całkowicie wolny handel, czy szerzej – otwarta gospodarka, nie są wskazane, gdyż:

- 1) należy chronić nowe gałęzie przemysłu (jest to szczególnie istotne w przypadku prób poszerzenia specjalizacji kraju, co jest konieczne dla zapewnienia stabilnej struktury gospodarczej);
- 2) należy chronić zatrudnienie (nagłe wystawienie na konkurencję może powodować masowe bankructwa, wzrost bezrobocia, destabilizację społeczno-polityczną);
- 3) rynek jest niedoskonały (nie występuje całkowicie wolny rynek w handlu światowym, a nawet gdyby tak było, i tak mielibyśmy do czynie-

¹³⁶ P. Bożyk, J. Misala, M. Puławski, *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998, cyt. za: W. Michalczyk, *Teoria i praktyka międzynarodowej integracji gospodarczej*, [w:] *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, red. J. Rymarczyk, M. Wróblewski, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 292, *Międzynarodowe Stosunki Gospodarcze – Arboretum*, 3.

¹³⁷ Por. M. Domiter, *Polityka wymiany międzynarodowej*, [w:] *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, s. 59. Teorie dotyczące korzyści płynących z wolnego handlu są prawie tak stare jak nauka ekonomii, a przywołać tu można klasyczne teorie ekonomiczne: teorię przewagi absolutnej A. Smitha, teorię przewagi komparatywnej D. Ricardo, które jednak opierały się o modele gospodarki jednoczynnikowej, ewentualnie dotyczyły dwóch towarów. Aby wziąć pod uwagę większą ilość towarów oraz aspekt pieniężny możemy wykorzystać model Dornbuscha-Fischera-Samuelsona, który po raz pierwszy został zaprezentowany w 1977 r. Warto też zwrócić uwagę na twierdzenie i późniejszą teorię Heckschera-Ohlina, związaną z wyposażeniem krajów w czynniki produkcji (w ujęciu względnym) – początkowo opublikowane w Szwecji w 1919 r. W reakcji na niemożność wyjaśnienia pewnych zjawisk w gospodarce światowej przez te teorie oraz na zachodzące procesy zmian powstały też inne teorie, z których warto wymienić teorię korzyści skali, teorie handlu wewnątrzgałęziowego, koncepcje opóźnienia naśladowczego i cyklu życia produktu czy koncepcje nakładającego się popytu. Teorie te są istotne przy analizie integracji gospodarczej w Azji Wschodniej. Szerzej na ten temat zob. A. Budnikowski, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 41-112; P. Krugman, M. Obstfeld, *Ekonomia międzynarodowa. Teoria i polityka*, t. 1, red. przekł. J.J. Michałek, W. Siwiński, przeł. P. Gierałtowski et al., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 41-210.

nia z ograniczoną mobilnością czynników produkcji, szczególnie zaś ludzi)¹³⁸;

- 4) należy utrzymywać dodatni bilans płatniczy (konieczność utrzymywania rezerw dewizowych zapewniających możliwość regulowania zobowiązań wobec zagranicy)¹³⁹.

W kontekście nowego regionalizmu gospodarczego warto za Bogusławą Skulską zwrócić uwagę na założenie, że to region jest najważniejszym podmiotem kreowania dobrobytu i podstawą rozwoju gospodarczego, a analizy w tym nurcie wiążą się z szerokim spektrum narzędzi – od teorii sterowania w systemach międzynarodowych, przez endogeniczne teorie wzrostu, ekonomię instytucjonalną czy psychologię poznawczą, przyjmując, że przewaga konkurencyjna wynika z regionalnego środowiska biznesowego, które powoduje powstanie nowych sił produkcyjnych bądź kreację i uwalnianie innowacji w przedsiębiorstwach¹⁴⁰.

Najczęściej o tym, jak będzie przebiegać integracja gospodarcza, decyduje gra sił wewnętrznych i niekoniecznie jest to związane z racjonalnością eko-

¹³⁸ Na niedoskonałości rynku w kontekście niedoskonałości konkurencyjnej, wysokich barier wejścia, koncentracji produkcji, ale też sytuacji, w których rządy interweniują dla poprawy pozycji oligopolistycznej koncernów mających swoje centrale w danych krajach, zwraca uwagę E. Chyliński, *Główne tendencje zmian współczesnej polityki handlowej – stopień integracji poprzez handel*, [w:] *Procesy integracyjne i dezintegracyjne w gospodarce światowej*, red. K. Żukrowska, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2007, s. 15-49. W tekście tym autorka omawia też wpływ międzynarodowej liberalizacji handlu na politykę handlową niektórych państw (w tym m.in. USA i UE), ocenę roli ograniczeń importowych, w tym ich miary, czy wpływ niedoskonałości rynków międzynarodowych na politykę handlową.

¹³⁹ Zwolennicy protekcjonizmu handlowego sięgają jeszcze dalej do teorii ekonomicznych, gdyż opierają się najczęściej na merkantylizmie. Por. M. Guzek, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze. Zarys teorii i polityki handlowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 51-59; zob. też: A. Budnikowski, *op. cit.*, s. 217-243. W celu ochrony rynku stosuje się bariery taryfowe, czyli cła, instrumenty parataryfowe, które formalnie cłami nie są, działają jednak analogicznie jak cła (np. opłaty wyrównawcze, wyższe podatki pośrednie) i pozataryfowe, jak ograniczenia ilościowe (kontyngenty, plafony), dobrowolne ograniczenia eksportu, normy techniczne i sanitarne, licencje, subsydia eksportowe, depozyty importowe, zamówienia publiczne, reguły pochodzenia. Por. M. Guzek, *op. cit.*, s. 166-192; A. Budnikowski, *op. cit.*, s. 167-216; P. Krugman, M. Obstfeld, *op. cit.*, s. 269-306. Zwykle przyjmuje się, iż nacjonalizm przeciwstawia się międzynarodowej integracji gospodarczej. Ciekawie problem ten opisuje Stephen Shulman, który podkreśla, iż dążenia do większej autonomii, jedności czy tożsamości narodu wymagają skupienia się na internacjonalizacji w zakresie gospodarczym, co pozwala ugruntować pozycję gospodarczą. Dodatkowo można mówić o poparciu organizacji secesjonistycznych (podawane są przykłady organizacji z Quebecu, Indii, Ukrainy), które w internacjonalizacji widzą szansę na wyższy stopień autonomii w ramach większej organizacji. Por. S. Shulman, *Nationalist Sources of International Economic Integration*, „International Studies Quarterly” 2000, vol. 44, no. 3.

¹⁴⁰ B. Skulska przedstawia też krytykę założeń nowego regionalizmu w oparciu głównie o prace G. Bristowa (*Critical Reflections on Regional Competitiveness. Theory, Policy and Practice*, Routledge, London-New York 2010, *Routledge Studies in Human Geography*, 31), zwracając uwagę na wyodrębnienie pewnych instytucji i przyznanie im specjalnego znaczenia, nadmierną koncentrację na łagodnym instytucjonalizmie i środowisku biznesowym, nieprzejrzyste ramy współzależności biznesu i państwa. Zob. B. Skulska, *Regionalizm ekonomiczny Azji Wschodniej. Jedno spojrzenie – różne wymiary*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2012, s. 28-30.

nomiczną. Zwykle interesy podmiotów nastawionych proeksportowo i tych, które więcej importują, są przeciwstawne. Również interesy konsumentów i producentów są bardzo często odmienne, a działania, które poprawiają pozycję przedsiębiorstw na rynku krajowym, są zwykle działaniami zmuszającymi konsumentów do zakupu towarów droższych lub niższej jakości. Stąd bardzo ważna jest siła poszczególnych grup lobbujących w państwach, które są lub mają się stać członkami ugrupowań regionalnej integracji gospodarczej. Równie istotne wydają się preferencje dominujących sił politycznych, które często nie zwracają uwagi na rachunek ekonomiczny, ale traktują liberalizację gospodarczą jako środek do liberalizacji politycznej w państwach, które mają się stać członkami ugrupowania integracyjnego. Ważne są również uwarunkowania systemu międzynarodowego. W tym kontekście zwraca się uwagę na fakt, iż regionalna integracja gospodarcza po zakończeniu zimnej wojny jest związana z obniżającą się pozycją hegemoniczną USA¹⁴¹. Lawrence Krause i Joseph Nye podkreślają, iż teorie integracji gospodarczej były tworzone przez liberalnych ekonomistów w oderwaniu od rzeczywistości politycznej, stąd występuje duża rozbieżność pomiędzy teorią a praktyką integracji gospodarczej, gdyż bardzo często poświęca się racjonalność gospodarczą na rzecz realizacji celów politycznych. Tezy te znajdują bardzo silne odzwierciedlenie w procesach integracji gospodarczej Basenu Pacyfiku¹⁴².

W ramach międzynarodowej integracji gospodarczej możemy wyróżnić, w oparciu o zmodyfikowaną teorię Béli Balassy, następujące etapy:

- 1) handel na podstawie reguł wypracowanych przez WTO;
- 2) porozumienie ramowe – zakłada obniżenie niektórych stawek celnych oraz bardzo często harmonogram negocjacji w sprawie strefy wolnego handlu;
- 3) umowa o partnerstwie gospodarczym (*Economic Partnership Agreement* – EPA) – zakłada usunięcie większości wewnętrznych barier handlowych, często uwzględnia usunięcie barier w przepływie usług;
- 4) strefa wolnego handlu – następuje tu zniesienie ceł i innych barier (parataryfowych, pozataryfowych) oraz ograniczeń w handlu pomiędzy członkami ugrupowania, każdy z krajów może prowadzić niezależną politykę w zakresie taryf celnych i autonomiczną politykę handlową w odniesieniu do państw trzecich;
- 5) unia celna – zawiera elementy wskazane wyżej, a dodatkowo jej członkowie ustanawiają wspólną taryfę celną oraz prowadzą jednolitą politykę handlową wobec państw trzecich;

¹⁴¹ Por. E. Mansfield, H. Milner, *The New Wave of Regionalism*, „International Organization” 1999, vol. 53, no. 3.

¹⁴² Por. L. Krause, J. Nye, *Reflections on the Economics and Politics of International Economic Organizations*, „International Organization” 1975, vol. 29, no. 1.

- 6) wspólny rynek – uczestnicy ugrupowania zapewniają przepływ towarów, usług, kapitału i siły roboczej, gwarantując realizację elementów jak w powyższych;
- 7) unia walutowa – w tym przypadku dochodzi dodatkowo do koordynacji lub unifikacji polityki walutowej (etapem końcowym jest wprowadzenie wspólnej waluty);
- 8) unia ekonomiczna – mamy tu do czynienia z koordynacją lub unifikacją polityki gospodarczej, co jest potrzebne ze względu na potencjalne zaburzenia konkurencyjności, które mogłyby się pojawić w przypadku różnic w tych politykach;
- 9) unia polityczna – kraje integrujące się prowadzą również wspólną politykę zewnętrzną i politykę bezpieczeństwa;
- 10) pełna integracja gospodarcza – organy ponadnarodowe uzyskują tutaj uprawnienia do prowadzenia wspólnej polityki monetarnej, fiskalnej, społecznej i stabilizacyjnej¹⁴³.

Najczęściej w teorii międzynarodowych stosunków gospodarczych przyjmuje się, że pierwszym etapem międzynarodowej integracji gospodarczej jest strefa wolnego handlu, biorąc jednak pod uwagę stan i perspektywy procesów integracji gospodarczej w regionie Azji i Pacyfiku, jak również założenia i praktykę polityki handlowej Stanów Zjednoczonych, w pracy wprowadzono również etapy, które poprzedzają dochodzenie do strefy wolnego handlu, co ułatwi analizę zachodzących w regionie procesów.

W tym kontekście warto zwrócić uwagę na dwa zjawiska, które wiążą się z integracją gospodarczą. Są to mianowicie: efekt kreacji handlu oraz efekt przesunięcia handlu. Efekt kreacji handlu wynika z faktu, iż kraje, które wchodzą do ugrupowania integracyjnego, znoszą bariery w handlu wewnętrznym, a co za tym idzie – dobra i usługi, które wcześniej były trudniej dostępne ze względu na ograniczenia taryfowe i pozataryfowe, stają się tańsze i łatwiej dostępne, zwiększa się więc wartość obrotów handlowych wewnątrz ugrupowania integracyjnego. Jednocześnie następuje jednak efekt przesunięcia handlu – ze względu na wprowadzenie stawek celnych, czasem wyższych, wobec krajów trzecich następuje odwrócenie się dotychczasowych nabywców od dóbr i usług, które stają się droższe (jeśli wspólna stawka celna jest wyższa) bądź zachowują tę samą cenę przy spadku cen towarów, na które zniesiono cła i inne ograniczenia, co powoduje przesunięcie w kierunku towarów od producentów wewnątrz ugrupowania integracyjnego, którzy niekoniecznie są najbardziej konkurencyjni¹⁴⁴.

¹⁴³ Por. B. Balassa, *The Theory of International Economic Integration*, George Allen & Unwin Ltd., London 1964, cyt. za: W. Michalczyk, *op. cit.*, s. 294-295; oraz D. Nanto, *East Asian Regional Architecture. New Economic and Security Arrangements and U.S. Policy*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2006, s. 9.

¹⁴⁴ Por. W. Michalczyk, *op. cit.*, s. 295-297. W celu zapewnienia jak najwyższego poziomu kreacji handlu i zapobieżenia efektowi przesunięcia handlu Układ Ogólny w sprawie Ceł i Handlu (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*) zawiera artykuł 24, który mówi, iż poziom

W kontekście pojawiających się idei integracji walutowej w obszarze Azji Wschodniej (szczególnie zaś ASEAN) warto też zwrócić uwagę na pojęcie tzw. optymalnego obszaru walutowego, stworzone przez Roberta Mundella. Dostrzegając wiele pozytywnych aspektów wprowadzenia wspólnej waluty (bądź usztywnienia kursów walutowych, które z ekonomicznego punktu widzenia jest analogiczne)¹⁴⁵, zwraca on uwagę, iż niezbędna jest tutaj pełna mobilność czynników produkcji, gdyż państwa zostają pozbawione narzędzi polityki monetarnej. Ważne jest też zapewnienie harmonizacji gospodarek wchodzących w skład jednolitego obszaru walutowego, gdyż tylko w ten sposób można zminimalizować ryzyko tzw. wstrząsów asymetrycznych, które mogłyby wynikać z niezgodności cykli koniunkturalnych¹⁴⁶. W tym kontekście można przyjąć, że integracja walutowa w omawianym regionie jest mało prawdopodobna, a jeśli następowałaby w pewnych podregionach, mogłoby to w dłuższym okresie okazać się niekorzystne, a wręcz niebezpieczne dla tamtejszych gospodarek.

ceł i innych obciążeń ugrupowania integracyjnego (w tym wypadku unii celnej) w stosunku do państw trzecich nie powinien być wyższy niż poziom tych obciążeń, który istniał przed powołaniem takiego ugrupowania. Por. T. C o h n, *op. cit.*, s. 281-282.

¹⁴⁵ W. Michalczyk wymienia tutaj: (1) eliminację ryzyka kursowego, co wiąże się z obniżką kosztów zabezpieczenia transakcji czy racjonalizacją długoterminowych decyzji; (2) brak kosztów wymiany walut; (3) uproszczenie księgowości, za którym idzie obniżka kosztów; (4) efektywniejsze i tańsze zarządzanie obiegiem gotówki; (5) cenowe ujednolicenie rynku (pozwalające na efektywniejszą alokację zasobów); (6) możliwość centralizacji zaopatrzenia (nie ma potrzeby dywersyfikacji dostaw dla zabezpieczenia się przed ryzykiem kursowym); (7) scalenie rynków kapitałowych; (8) osiągnięcie korzyści skali i synergii ujednoliconych rynków. Por. W. M i c h a l c z y k, *op. cit.*, s. 299.

¹⁴⁶ Por. B. G a v i n, P. d e L o m b a e r d e, *Economic Theories of Regional Integration*, [w:] *Global Politics of Regionalism...*, s. 75-81; W. M i c h a l c z y k, *op. cit.*, s. 298-307.

Rozdział II

Dynamika rozwojowa regionu Azji i Pacyfiku w latach 1989-2014: wymiar transnarodowy

2.1. Obszar Azji i Pacyfiku

Określenie granic geograficznych regionu wydaje się dość łatwym zadaniem, szczególnie jeśli przyjmiemy anglosaskie pojęcie Basenu Pacyfiku (*Pacific Basin*) czy też Pierścienia Pacyfiku (*Pacific Rim*). Nieco trudniej zdefiniować ten obszar, jeśli założymy, że mamy do czynienia z regionem Azji i Pacyfiku, choć możemy przyjąć, że mówimy o obszarze połączonym geograficznie, funkcjonalnie czy instytucjonalnie z Oceanem Spokojnym.

W przedstawionej definicji regionu Azji i Pacyfiku wykorzystane zostały kryteria geograficzne, instytucjonalne (przynależność do określonych organizacji) oraz geopolityczne/geoekonomiczne, przy czym szczególny nacisk będzie położony na tę drugą grupę kryteriów¹. Edward Haliżak zwraca uwagę, że:

- ▶ pojęcia „Pacyfik”, *Pacific Rim*, *Pacific Basin* pojawiły się w nazewnictwie w latach 70. ubiegłego wieku za sprawą amerykańskich środowisk naukowych, aby połączyć kraje Azji Wschodniej oraz USA, Kanadę, Australię i Nową Zelandię, doprowadzając do sytuacji, w której te cztery państwa będą traktowane jako nieodłączna część regionu;
- ▶ region Azji i Pacyfiku to symbioza dwóch pojęć – Azji i Pacyfiku, a regiony te cechują różne tradycje historyczne, kultura, poziom rozwoju, badacze zaś poszukują wspólnych cech, które są podstawą wyodrębniania wspólnych interesów i przynależności do regionalnej wspólnoty Pacyfiku; ponieważ wybór powiązań jest tu kluczowym wyznacznikiem, w zależności od wybranych kryteriów pewne państwa mogą być włączane lub wyłączone z regionu;
- ▶ można traktować region w kategoriach geoekonomicznych, tj. odnosząc się do faktu, że to głównie powiązania gospodarcze pomiędzy poszcze-

¹ Podział ten został wykorzystany i przedstawiony w pracy M. Grabowski, *Wiek Pacyfiku...*, s. 38-40.

gólnymi subregionami (wymienionymi poniżej) sprawiają, iż powstaje system regionalny; w tym kontekście szczególną uwagę zwraca się na powiązania pomiędzy Ameryką Północną i Azją Wschodnią².

Ciekawy i wart przytoczenia punkt widzenia na strukturę regionu przedstawia Thomas Crump, który wyróżnia tzw. Stary Pacyfik, obejmujący Azję Wschodnią (Chiny, Japonię, Koreę Pn., Koreę Pd. i Tajwan) oraz Azję Południowo-Wschodnią (Indonezję, Kambodżę, Malezję, Filipiny, Papuę-Nową Gwineę (PNG), Singapur, Tajlandię i Wietnam), a także tzw. Nowy Pacyfik, do którego zalicza Rosję, Kanadę, USA, Australię i Nową Zelandię. W swojej analizie zwraca on uwagę na terytorium i liczbę ludności związaną z Pacyfikiem, co jest szczególnie istotne w przypadku Rosji, gdzie tylko ok. 5 (z 17) mln km² oraz tylko 8 (ze 146) mln ludzi posiada takie powiązania, oraz Ameryki Północnej, gdzie takie powiązania posiada 3,3 (z 19) mln km² oraz 47 (z 306) mln ludzi (uwzględniając Alaskę, Kolumbię Brytyjską, Waszyngton, Oregon i Kalifornię)³.

Region Azji i Pacyfiku, który ostatnio w związku ze wzrastającą pozycją Indii nazywany jest też regionem Indo-Pacyfiku⁴, możemy podzielić na następujące regiony (podsystemy regionalne): Ameryki Północnej, Ameryki Południowej, Australii i Oceanii (w tym archipelagi Melanezji, Mikronezji i Polinezji), Azji Wschodniej (w tym kraje Azji Północno-Wschodniej oraz Południowo-Wschodniej) oraz Azji Południowej (tutaj łączność z Pacyfikiem jest raczej w przestrzeni geopolitycznej bądź geoeconomicznej).

Ze względu na charakter pracy zdecydowano się, że podstawowym kryterium w definiowaniu regionu Azji i Pacyfiku będzie podejście instytucjonalne, zakładające przynależność do dwóch organizacji, tj. Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku (APEC) lub Forum Regionalnego ASEAN (ARF).

Punktem wyjścia oraz głównym przedmiotem zainteresowania będzie przynależność do Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku (APEC), która to organizacja grupuje 21 gospodarek⁵ w tym regionie. W związku z przynależnością do APEC i kryterium geograficznym łącznie, możemy wydzielić następujące podsystemy regionalne:

² Por. E. Haliżak, *Stosunki międzynarodowe w regionie Azji i Pacyfiku*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 1999, s. 53-54. Pojęcie geoeconomii, czyli połączenia geografii i ekonomii, zostało spopularyzowane przez E. Luttwaka, *From Geopolitics to Geo-Economics. Logic of Conflict, Grammar of Commerce*, „The National Interest” 1990, no. 20. W Polsce kluczowa dla paradygmatu geoeconomicznego jest praca Edwarda Haliżaka, a analizę nurtu podjęto szczególnie w rozdziałach: E. Haliżak, *Geneza geoeconomii – ideowe i materialne przesłanki; Pojęcie i istota przestrzeni geoeconomicznej; O istocie geoeconomicznego działania*, [w:] *Geoeconomia*, red. E. Haliżak, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2012, s. 17-49.

³ Por. T. Crump, *Asia-Pacific*, Continuum Books, London 2007, s. VI.

⁴ Zob. K. Rud, *op. cit.*; D. Rajendram, *op. cit.*, szerzej w rozdziale pierwszym.

⁵ Ze względu na fakt, że członkami APEC są trzy „państwa” chińskie, tj. Chińska Republika Ludowa, Republika Chińska (na Tajwanie) oraz Hongkong, w APEC nie traktuje się członków organizacji jako państwa, a jako gospodarki, analogicznie używając określenia przywódcy ekonomiczni w odniesieniu do liderów gospodarek członkowskich.

- ▶ Ameryki Północnej – Kanadę, Stany Zjednoczone oraz Meksyk;
- ▶ Ameryki Południowej – Peru i Chile;
- ▶ Australii i Oceanii – Australia, Nowa Zelandia, Papua-Nowa Gwinea;
- ▶ Azji Północno-Wschodniej – Rosja, Chińska Republika Ludowa⁶, Japonia, Republika Korei⁷, Tajwan, Hongkong⁸;
- ▶ Azji Południowo-Wschodniej, w którego skład w odniesieniu do APEC wchodzi: Brunei, Filipiny, Indonezja, Malesja, Singapur, Tajlandia i Wietnam.

Szersze traktowanie regionu zakłada przynależność instytucjonalną w ramach Forum Regionalnego ASEAN (ARF). Forum to jest organizacją skupiającą także aktorów pozaregionalnych, takich jak Unia Europejska. Utworzone w 1994 r., skupia 27 podmiotów i ma za zadanie podejmować tematykę polityczną i bezpieczeństwa⁹. Zastosowanie szerszego kontekstu analizy związane z członkostwem w ARF wydaje się uzasadnione ze względu na fakt, iż większość jego członków prowadzi interesy w regionie Azji i Pacyfiku i jest głęboko z nim powiązana. W tym kontekście uwzględnione zostaną następujące grupy aktorów w odniesieniu do poszczególnych regionów¹⁰:

- ▶ Ameryka Północna – Stany Zjednoczone, Kanada;
- ▶ Australia i Oceania – Australia, Nowa Zelandia, Papua-Nowa Gwinea;
- ▶ Azja Północno-Wschodnia – Chińska Republika Ludowa, Japonia, Korea Południowa, **Korea Północna, Mongolia**, Rosja;
- ▶ Azja Południowo-Wschodnia – Brunei, Filipiny, Indonezja, **Kambodża, Laos**, Malesja, **Mjanma/Birma**, Singapur, Tajlandia, Timor Wschodni, Wietnam;

⁶ Nazwa Chińska Republika Ludowa będzie używana zamiennie z nazwą Chiny i jeśli w tekście pojawia się nazwa Chiny, a nie zaznaczono inaczej, należy odnosić to do Chińskiej Republiki Ludowej.

⁷ Określenia Republika Korei (RK) oraz Korea Południowa będą używane zamiennie, analogicznie dla Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej (KRLD) będzie zamiennie używane określenie Korea Północna.

⁸ Hongkong jest częścią Chińskiej Republiki Ludowej (od 1997 r., kiedy to został przejęty od Wielkiej Brytanii), posiadając odrębny system społeczno-gospodarczy (zgodnie z zastosowaną przy przejęciu zasadą „jeden kraj – dwa systemy”). Na temat systemu społeczno-politycznego Hongkongu w ramach tej zasady zob. M i n g S i n g, *Hong Kong's Democrats Hold Their Own*, „Journal of Democracy” 2009, vol. 20, no. 1. Hongkong pozostaje gospodarką członkowską APEC. Warto też zauważyć, że gospodarki te nie są w pełni zintegrowane. Na temat integracji tych dwóch gospodarek, a także Tajwanu, który również jest osobnym podmiotem w APEC, zob. Y. C h e u n g, M. C h i n n, E. F u j i i, *China, Hong Kong, and Taiwan. A Quantitative Assessment of Real and Financial Integration*, „China Economic Review” 2004, vol. 14. W opracowaniu tym, opierając się m.in. na parytetach stóp procentowych w celu oceny rzeczywistej mobilności kapitału, czy zmiany parytetów siły nabywczej w celu oszacowania integracji w sektorze dóbr i usług, autorzy zwracają uwagę na coraz wyższy stopień integracji Chin kontynentalnych oraz Hongkongu. Więcej na temat Hongkongu po przejęciu tego organizmu przez ChRL zob. L o r d W i l s o n, *Hong Kong. Ten Years On*, „Asian Affairs” 2007, vol. 38, no. 3. Szczegółowe informacje na temat Hongkongu zob. Economist Intelligence Unit, „Country Profile. Hong Kong” (London) 2005, ed. D. Web.

⁹ Szerzej o ARF w rozdziale czwartym książki.

¹⁰ Wyłuszczone państwa, które nie są członkami APEC.

- ▶ Azja Południowa – **Bangladesz, Indie, Pakistan, Sri Lanka;**
- ▶ **Unia Europejska** – aktor spoza terytorium Azji i Pacyfiku¹¹.

Podmioty, które przynależą do obydwu organizacji, będą w pierwszej kolejności podstawą prezentowanych analiz niniejszej pracy. Zostały one też wyszczególnione w tabeli 2.1, przedstawiającej powierzchnię oraz dane oddające dynamikę populacji (analogicznie w innych klasyfikacjach).

Nie można jednak zapominać o innych państwach regionu, szczególnie zaś państwach wyspiarskich leżących na Oceanie Spokojnym (upraszczając: archipelagi Melanezji, Mikronezji i Polinezji), takich jak Federacja Mikronezji, Fidżi, Kiribati, Nauru, Niue, Palau, Samoa, Tonga, Tuvalu, Vanuatu, Wyspy Cooka, Wyspy Marshalla, Wyspy Salomona. Instytucjonalnym ucieleśnieniem tych państw jest Forum Wysp Pacyfiku (Pacific Islands Forum – PIF)¹². Z Pacyfikiem graniczą

¹¹ Spośród członów APEC do ARF nie należą Chile, Meksyk, Peru, Tajwan i Hongkong. O ile brak członkostwa dwóch ostatnich jest dość oczywisty w kontekście spraw, którymi zajmuje się ARF, o tyle w odniesieniu do Chile, Meksyku i Peru warto zwrócić uwagę na ich małe zaangażowanie w sprawy regionu i poczucie przynależności do „wspólnoty Pacyfiku”. W odniesieniu do Meksyku warto odnotować, iż w istniejących strategiach politycznych Basen Pacyfiku zajmuje bardzo ważną rolę ze względu na możliwość dywersyfikacji szeroko pojętych stosunków międzynarodowych (w tym powiązań gospodarczych i zmniejszenia uzależnienia od północnego sąsiada), nie przekłada się to jednak na rzeczywisty poziom stosunków z krajami Azji i Pacyfiku. Może to wynikać z konfliktów wewnętrznych wśród elity politycznej tego państwa. Por. J. Faust, U. Franke, *Attempts at Diversification. Mexico and Pacific Asia*, „The Pacific Review” 2002, vol. 15, no. 2. Warto też zwrócić uwagę na pewne zmiany w tym trendzie, które widoczne są w negocjacjach między Japonią i Meksykiem ws. strefy wolnego handlu (przy czym inicjatywa w tej sprawie należy do Japończyków i wiąże się głównie z ich celami i założeniami), zob. M. Solis, S. Katada, *The Japan-Mexico FTA. A Cross-Regional Step in the Path towards Asian Regionalism*, „Pacific Affairs” 2007, vol. 80, no. 2.

¹² Oprócz wymienionych tu 13 mikropaństw w skład PIF wchodzi także Australia, Nowa Zelandia oraz Papua-Nowa Gwinea. Członkami stowarzyszonymi są Nowa Kaledonia i Polinezja Francuska, będące terytoriami zależnymi Francji. Dokładniejsze informacje na temat wybranych państw tego regionu zob. Economist Intelligence Unit, „Country Profile. Pacific Islands. Cook Islands, Kiribati, Nauru, Tuvalu, Federated States of Micronesia, Marshall Islands, Palau” (London) 2005. Bardzo ciekawą i niezwykle kompleksową analizę tego regionu (obejmującą problematykę współpracy i instytucji takich jak: Uniwersytet Południowego Pacyfiku, Agencję Rybołówstwa Południowego Pacyfiku, linii lotniczych Air Pacific, problemy wartościowania importu i stawek celnych, regionalnego panelu audytorów, hurtowego zakupu paliw przez te kraje, regionalnego urzędu statystycznego czy wspólnej ochrony praw własności intelektualnej) przygotowano w ramach projektu pomocy technicznej Azjatyckiego Banku Rozwoju; warto zwrócić uwagę na studia: G. Hassall, *An Assessment of the Scope for Regional Cooperation, Integration and Collective Provision on Security Issues*; Th. Sampson, *Notes on the Economic Performance of Small States 1995-2003*; R. Duncan, *Quantitative Assessment of the Cost of Governance Failure in Fiji Islands, Nauru, Papua New Guinea, and Solomon Islands*; Secretariat of the Pacific Islands Chiefs of Police, *Pacific Islands Police Peacekeeping Operations. A Cost-Benefit Analysis*; T. Walmsley, S. Ahmed, Ch. Parsons, *The Impact of Liberalizing Labour Mobility in the Pacific Region*; Th. Sampson, *Aid to the Pacific Past, Present and Future*, wszystkie opracowania w: *Toward a New Pacific Regionalism. An Asian Development Bank, Commonwealth Secretariat, Joint Report to the Pacific Islands Forum Secretariat*, Working Papers 2005, vol. 3, Asian Development Bank, [online] <http://www10.iadb.org/intal/intalcdi/pe/2010/06982.pdf>, 15 III 2012. W ramach tego samego projektu zwrócono również uwagę na wartość integracji regionalnej w tym obszarze ze

też niektóre państwa Ameryki Środkowej i Południowej, nieposiadające powiązań instytucjonalnych z regionem, takie jak: Gwatemala, Salwador, Nikaragua, Kostaryka, Panama, Kolumbia, Ekwador. Państwa te zostały celowo pominięte w przedmiotowej analizie.

Warto też przyjrzeć się samemu terminowi „Azja”, który wywodzi się z europejsko-śródziemnomorskiego kręgu kulturowego. Słowo *asu* oznaczało wschód słońca. W języku greckim słowo *azjos* odnosiło się do imperium perskiego, znacząc „obcy” lub „wrogi”. Nazwa ta przyjęła się w związku z kolonizacją kontynentu przez Europejczyków w XVIII w., mając początkowo zabarwienie zdecydowanie pejoratywne. Stopniowo, wraz z końcem epoki kolonialnej, określenie rozpowszechniło się, tracąc jednocześnie swoje negatywne konotacje, a obecnie bycie Azjatą jest przedmiotem dumy mieszkańców kontynentu. Warto przy tym zaznaczyć, że sami Azjaci definiują się tak raczej w celu pokazania swojej odrębności w stosunku do mieszkańców innych kontynentów, gdyż dla nich istnieje raczej pojęcie cywilizacji chińskiej, koreańskiej czy khmerskiej, nie zaś azjatyckiej¹³.

Kluczowym dla naszych rozważań jest podstawowy fakt związany z geografiami regionu, tj. olbrzymie rozmiary Pacyfiku. Ocean ten, o powierzchni ok. 156 mln km², będący największym zbiornikiem wodnym na świecie, zajmuje ok. 1/3 powierzchni Ziemi, a przy tym więcej niż zajmują wszystkie lądy naszej planety (ok. 149 mln km²). Odległości pomiędzy poszczególnymi państwami w tym systemie są na tyle duże, że utrudniają powstanie zintegrowanego systemu, gdyż zarówno kontakty polityczne, ale w szczególności gospodarcze i społeczne, są kosztowne i utrudnione. Stąd możemy stwierdzić, że istniejące przeszkody natury środowiskowej i geograficznej utrudniały przez wiele lat powstanie Wspólnoty Pacyfiku. Rozwój środków transportu i komunikacji, szeroko pojęta globalizacja, a także zmiana doktryny geopolitycznej przez USA sprawiły, że Pacyfik stopniowo stał się łącznikiem, nie zaś przestrzenią, która dzieli.

Region Azji i Pacyfiku jest często traktowany jako „region widmo”, biorąc pod uwagę jego zróżnicowanie kulturowe, różne systemy polityczne, a także „rozczłonkowaną” strukturę geograficzną i wspólnoty. Fakt, że olbrzymi ocean znajduje się w centrum tego obszaru, a poszczególne państwa umieszczone są na jego wybrzeżach, ma kluczowe znaczenie dla tworzenia rdzenia, wokół

względem na: (1) przewyższenie ograniczeń wynikających z małego potencjału poszczególnych podmiotów; (2) zapewnienie właściwego dystansu do nacisków, na które narażone są rządy ze strony wewnętrznej (własnych społeczeństw) oraz zewnętrznej (donorów pomocy zagranicznej); (3) stworzenie bardziej legitymizowanych forów, które mogłyby projektować i kreować właściwe instytucje dla Pacyfiku; (4) zapewnienie demograficznych „zaworów bezpieczeństwa” i lepszych możliwości gospodarczych dla małych rynków; (5) mediację w regionalnych kryzysach i konfliktach, por. G. H a s s a l, Th. S a m p s o n, *Toward a New Pacific Regionalism. An Asian Development Bank-Commonwealth Secretariat Joint Report to the Pacific Islands Forum Secretariat*, vol. 2, Asian Development Bank, Manila 2005, s. 34.

¹³ Por. E. H a l i ż a k, *Stosunki międzynarodowe w regionie Azji i Pacyfiku*, s. 51-52.

którego mogłaby zachodzić integracja peryferii regionu, a raczej dla sytuacji, w której nie mamy do czynienia z rdzeniem w rozumieniu takim, o jakim można było mówić w przypadku Unii Europejskiej czy Północnoamerykańskiego Układu o Wolnym Handlu (NAFTA). O ile z gospodarczego punktu widzenia mogłaby to być Japonia, ewentualnie wspierana przez Chiny, Tajwan i Koreę Południową, to stopień ich integracji z regionem oraz budowy instytucji regionalnych (szczególnie jako ich rdzeń) jest ciągle bardzo niski, również biorąc pod uwagę integrację gospodarczą i porozumienia handlowe. Z drugiej strony Stany Zjednoczone uznawane są za rdzeń raczej na Półkuli Zachodniej niż na Pacyfiku¹⁴.

Ten specyficzny region, którego centrum stanowi ocean, wpływa też na kształtowanie się określonych szans i problemów. Kluczowe dla handlu na Pacyfiku są następujące porty morskie: Bangkok (Tajlandia), Hongkong (Chiny), Kaohsiung (Tajwan), Los Angeles (USA), Manila (Filipiny), Pusan (Korea Południowa), San Francisco (USA), Seattle (USA), Szanghaj (Chiny), Singapur, Sydney (Australia), Władywostok (Rosja), Wellington (Nowa Zelandia), Jokohama (Japonia)¹⁵. To dzięki nim tak oddalone od siebie obszary wiodą ożywiony handel. Jednak ze względu na dominujący wpływ morza na region, bezpieczeństwo szlaków morskich, szczególnie tych, które stanowią swego rodzaju „wąskie gardła” całego transportu morskiego, tj. Cieśnin Malakka i Singapurskiej, Cieśniny Beringa, Cieśniny Luzon i Kanału Panamskiego, stanowi sprawę kluczową dla utrzymania spójności regionu Azji i Pacyfiku¹⁶.

W tym kontekście należy nawiązać do przywołanych w pierwszym rozdziale teorii związanych z inter-regionalizmem czy trans-regionalizmem oraz koncepcją budowy regionu Azji i Pacyfiku w oparciu o pewne instytucje integracyjne, szczególnie zaś APEC¹⁷, co określane jest mianem hybrydowego regionalizmu¹⁸.

Niewątpliwie jednak integracja w obrębie Pacyfiku w odniesieniu do czynników geograficznych i geopolitycznych jest o wiele trudniejsza niż w innych regionach (podregionach tego olbrzymiego regionu), takich jak Azja Południowo-

¹⁴ Taki pogląd przedstawia Jessie Hoon, *Regionalism in the Asia Pacific. Is Geography a Destiny?*, „Area” 2001, vol. 33, no. 3. Zgodnie z jego tezą regionalizm w regionie Azji i Pacyfiku nie jest skoncentrowany na budowie i właściwym administrowaniu przestrzeni regionalną, ale raczej utrzymaniu kolektywnej azjatyckiej kultury politycznej, w której nacisk jest kładziony na suwerenność państwową. Przytoczone w akapicie twierdzenia dotyczące potencjalnych aktorów, którzy mogliby stanowić rdzeń procesu integracyjnego, opiera on na pracy R. Feinberga, *Comparing Regional Integration in Non-Identical Twins. APEC and the FTAA*, paper presented at the APEC Study Center Consortium Annual Meeting, Brunei, 26-28 May 2000.

¹⁵ Dane za *The CIA World Factbook 2014*, [online] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 15 II 2014.

¹⁶ Dane dotyczące kluczowych przewężeń szlaków morskich za: *ibidem*.

¹⁷ Będzie temu poświęcony rozdział trzeci książki.

¹⁸ Zob. R. Hu, *Building Asia Pacific Regional Architecture. The Challenge of Hybrid Regionalism*, The Brookings Institution Center for Northeast Asian Policy Studies, July 2009, [online] http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2009/7/asia-pacific-hu/07_asia-pacific_hu.pdf, 20 V 2015.

-Wschodnia¹⁹ czy Azja Wschodnia²⁰. Stąd (biorąc pod uwagę przeanalizowane wyżej czynniki) możemy wnioskować o przewadze projektów integracyjnych w Azji Wschodniej w stosunku do analogicznych w odniesieniu do Basenu Pacyfiku²¹.

2.2. Zmiany demograficzne w regionie

Rola regionu Azji i Pacyfiku w systemie światowym wynika m.in. z jego potencjału demograficznego, a dokładniej z faktu, że region ten zamieszkuje ok. 2/3 ludności świata (obecnie ponad 4,5 mld mieszkańców, jeśli oprzemy się o wybrane tutaj kryterium instytucjonalne).

W tabeli 2.1 przedstawiono powierzchnię państw regionu oraz liczbę ludności w poszczególnych państwach regionu Azji i Pacyfiku w wybranych latach (1989, 2000, 2014) w oparciu o kryterium przynależności instytucjonalnej²². Przedstawiono też dynamikę zmian demograficznych w latach 1989-2014 (w całym okresie oraz średnioroczny wzrost ludności)²³. W tabeli przedstawiono też stosowne wielkości dla organizacji regionalnych, w tym, dla celów porównawczych, dla Unii Europejskiej. Jeśli chodzi o wzrost w liczbach bezwzględnych, to w ostatnich 25 latach najwięcej ludzi przybyło w Indiach (ok. 425 mln), w Chińskiej Republice Ludowej (ok. 245 mln), Indonezji (77 mln), Pakistanie (77 mln) oraz w Stanach Zjednoczonych (72 mln).

¹⁹ Jeśli chodzi o Azję Południowo-Wschodnią, zob. D.R. SarDesai, *Southeast Asia. Past and Present*, Westview Press, Boulder 2013, s. 5-73; S. Simon, *Southeast Asian International Relations. Is There Institutional Traction?*, [w:] *International Relations in Southeast Asia. Between Bilateralism and Multilateralism*, eds. N. Ganesan, R. Amer, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2010, s. 37-64; R. Dayley, C. Neher, *Southeast Asia in the New International Era*, Westview Press, Boulder 2013, s. 1-25; N. Knight, M. Heazle, *Understanding Australia's Neighbours. An Introduction to East and Southeast Asia*, Cambridge University Press, New York 2011, s. 5-22; D. Weatherbee, *International Relations in Southeast Asia. The Struggle for Autonomy*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham 2015, s. 1-25; D. McDougall, *Asia-Pacific in World Politics*, Lynne Rienner, Boulder 2007, s. 6-7.

²⁰ W celu lepszego zrozumienia tego regionu warto zapoznać się m.in. z pracami: C. Mackerras (ed.), *Eastern Asia: An Introductory History*, Longman, Frenchs Forest 2000; P. Ebrey, A. Walthall, J. Palais (eds.), *East Asia: A Cultural, Social, and Political History*, Houghton Mifflin Company, Boston 2006; K. Palmer Kaup (ed.), *Understanding Contemporary Asia-Pacific*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 2007; K. Gawlikowski, *Azja Południowo-Wschodnia jako region historyczno-kulturowy*, „Azja Pacyfik”, t. 5, 2002.

²¹ Tezę o w pewnym zakresie sztucznie wykreowanym regionie Azji i Pacyfiku, którego celem jest w znacznej mierze zapewnienie USA naturalnego miejsca jako podmiotu wewnątrzsystemowego, nie zaś pozasystemowego (jak w przypadku Azji Wschodniej) popiera D. McDougall, *Asia-Pacific in World Politics*, Lynne Rienner, Boulder 2007, s. 6-7.

²² W odniesieniu do podmiotów będących członkami APEC lub ARF, wyjąwszy jednak Unię Europejską, będącą członkiem ARF, zdecydowanie jednak aktorem pozaterytorialnym i niebiorącym bezpośredniego udziału w procesach integracyjnych regionu. Analogiczne kryterium będzie stosowane przy kolejnych wykresach, o ile nie zaznaczono inaczej.

²³ Przy rozbiciu danych na poszczególne lata można zaobserwować spadającą dynamikę wzrostu ludności w regionie.

Tabela 2.1. Powierzchnia i ludność państw Azji i Pacyfiku
(w oparciu o przynależność do APEC i/lub ARF)

Lp.	Podmiot	Po- wierzchnia (km ²)	Liczba ludności w 1989 r.	Liczba ludności w 2000 r.	Liczba ludności w 2014 r.	Zmiana liczby ludności w latach 1989- -2014 (%)	Średnia roczna stopa zmiany liczby ludności w latach 1989- -2014
1	Australia	7 687 000	16 814 400	19 153 000	23 490 736	39,71	1,59
2	Bangladesz	144 000	104 779 345	132 383 265	158 512 570	51,28	2,05
3	Birma/ Mjanma	678 500	41 445 433	48 453 000	53 718 958	29,61	1,18
4	Brunei	5 770	249 743	331 801	423 205	69,46	2,78
5	Chile	757 000	12 981 032	15 454 402	17 772 871	36,91	1,48
6	ChRL	9 596 000	1 118 650 000	1 262 645 000	1 364 270 000	21,96	0,88
7	Filipiny	300 000	60 410 438	77 651 848	100 096 496	65,69	2,63
8	Hongkong	1 092	5 686 200	6 665 000	7 241 700	27,36	1,09
9	Indie	3 287 600	851 374 699	1 042 261 758	1 267 401 849	48,87	1,95
10	Indonezja	1 919 400	175 460 614	208 938 698	252 812 245	44,08	1,76
11	Japonia	377 800	123 116 000	126 843 000	127 131 800	3,26	0,13
12	Kambodża	181 000	8 768 664	12 222 871	15 408 270	75,72	3,03
13	Kanada	9 984 000	27 379 000	30 769 700	35 540 419	29,81	1,19
14	Korea Pd.	98 500	42 449 038	47 008 111	50 423 955	18,79	0,75
15	Korea Pn.	120 500	19 895 397	22 840 225	25 026 588	25,79	1,03
16	Laos	236 800	4 122 737	5 388 281	6 894 098	67,22	2,69
17	Malezja	329 800	17 707 064	23 420 751	30 187 896	70,49	2,82
18	Meksyk	1 972 500	84 326 921	103 873 607	123 799 215	46,81	1,87
19	Mongolia	1 564 000	2 141 016	2 397 473	2 881 415	34,58	1,38
20	Nowa Zelandia	268 700	3 299 200	3 857 700	4 509 700	36,69	1,47
21	Pakistan	803 900	107 865 403	143 832 014	185 132 926	71,63	2,87
22	Papua- Nowa Gwinea	462 800	4 057 467	5 379 226	7 476 108	84,26	3,37
23	Peru	1 285 200	21 325 690	26 000 080	30 769 077	44,28	1,77
24	Rosja	17 075 000	147 721 000	146 596 557	143 819 569	-2,64	-0,11
25	Singapur	700	2 930 900	4 027 900	5 469 700	86,62	3,46

26	Sri Lanka	65 610	16 825 000	19 102 000	20 639 000	22,67	0,91
27	Stany Zjednoczone	9 826 600	246 819 000	282 162 411	318 857 056	29,19	1,17
28	Tajlandia	514 000	55 833 321	62 343 379	67 222 972	20,40	0,82
29	Tajwan	35 600	20 156 587	22 276 672	23 373 517	15,96	0,66
30	Timor Wschodni	15 000	730 158	853 585	1 212 107	66,01	2,64
31	Wietnam	329 600	64 774 000	77 630 900	90 730 000	40,07	1,60
32	Unia Europejska	4 324 800	476 286 726	487 975 692	508 308 718	6,72	0,27
33	ASEAN	4 495 570	431 702 914	520 409 429	622 963 840	44,30	1,77
34	EAS16/ RCEP	25 811 170	2 587 406 251	3 022 177 998	3 460 191 880	33,73	1,35
35	EAS18	52 712 770	2 981 946 251	3 450 936 966	3 922 868 505	31,55	1,26
36	TPP12	32 824 670	621 722 950	713 525 252	808 681 675	30,07	1,20
37	APEC	62 827 062	2 252 147 615	2 553 029 743	2 825 418 237	25,45	1,02

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych odpowiednio: dla powierzchni *The CIA World Factbook 2015*, [online] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, 15 IV 2015; oraz dla liczby ludności w poszczególnych latach *Total Population (in Number of People)*, World Bank Databank, [online] <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, 15 IV 2015. Dane dotyczące organizacji oraz trendów zmian – obliczenia własne. W przypadku Tajwanu, ze względu na brak danych w World Bank, wykorzystano National Statistics of the Republic of China (Taiwan) – ostatnie dane obejmują rok 2013, nie zaś 2014, [online] http://eng.stat.gov.tw/public/data/dgbas03/bs2/yearbook_eng/y008.pdf, 20 VI 2015.

W tabeli zestawiono także dane w odniesieniu do instytucji regionalnych, które są kluczowe z punktu widzenia oceny rywalizacji i integracji w regionie, tj. Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN)²⁴, Szczytu Azji Wschodniej (EAS), zarówno w jej pierwotnej strukturze z 16 państwami członkowskimi (EAS16)²⁵, które obecnie negocjują powstanie Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (RCEP), jak i po przyjęciu w 2011 r. Rosji i Stanów Zjednoczonych (EAS18)²⁶. Przedstawiono też dane dla 21 państw, które są członkami Forum Współpracy Azji i Pacyfiku (APEC)²⁷ oraz negocjują

²⁴ W skład ASEAN wchodzi Brunei, Filipiny, Indonezja, Kambodża, Laos, Malezja, Mjanma, Singapur, Tajlandia i Wietnam.

²⁵ W skład EAS16 wchodzi oprócz 10 państw ASEAN również Chińska Republika Ludowa, Japonia i Korea Południowa oraz Indie, Australia i Nowa Zelandia.

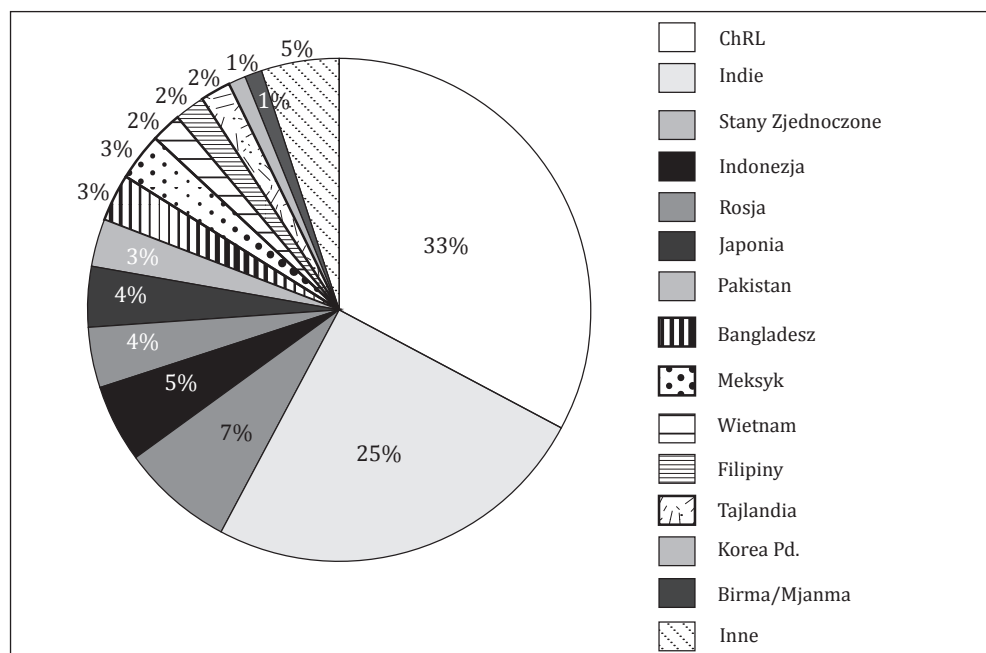
²⁶ EAS18 to wyżej wymienione 16 państw oraz Rosja i Stany Zjednoczone.

²⁷ W skład APEC wchodzi następujące podmioty: Australia, Brunei, Chile, Chińska Republika Ludowa, Filipiny, Hongkong, Indonezja, Japonia, Kanada, Korea Południowa, Malezja, Meksyk, Nowa Zelandia, Papua-Nowa Gwinea, Peru, Rosja, Singapur, Stany Zjednoczone, Tajlandia, Tajwan (jako Chiny-Tajpei) i Wietnam.

umowę Partnerstwa Transpacyficznego (TPP)²⁸. Wzrost liczby ludności ASEAN był w ostatnim 25-leciu zdecydowanie wyższy (44%) niż w przypadku innych organizacji regionalnych (między 25% dla APEC, a 35% dla EAS16). Warto też zwrócić uwagę na fakt, że liczba ludności państw ASEAN w roku 2014 wynosiła 623 mln, państw EAS16 – 3,46 mld, państw APEC – 2,83 mld, a państw negocjujących TPP – 808 mln. W kontekście skali EAS16/RCEP wydaje się przynosić potencjalnie najwięcej korzyści, choć nie można zapominać o APEC i formule otwartego regionalizmu.

Na wykresach 2.1 oraz 2.2 przedstawiono udział ludności poszczególnych państw regionu względem jego całkowitej ludności odpowiednio w latach 1989 oraz 2014, opierając się znów na kryterium instytucjonalnym.

Wykres 2.1. Udział ludności poszczególnych państw
w ludności regionu Azji i Pacyfiku w roku 1989
(w oparciu o kryterium instytucjonalne, uwzględniono podmioty
zawarte w tabeli 2.1)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *Total Population (in Number of People)*, World Bank Databank, [online] <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, 15 IV 2015.

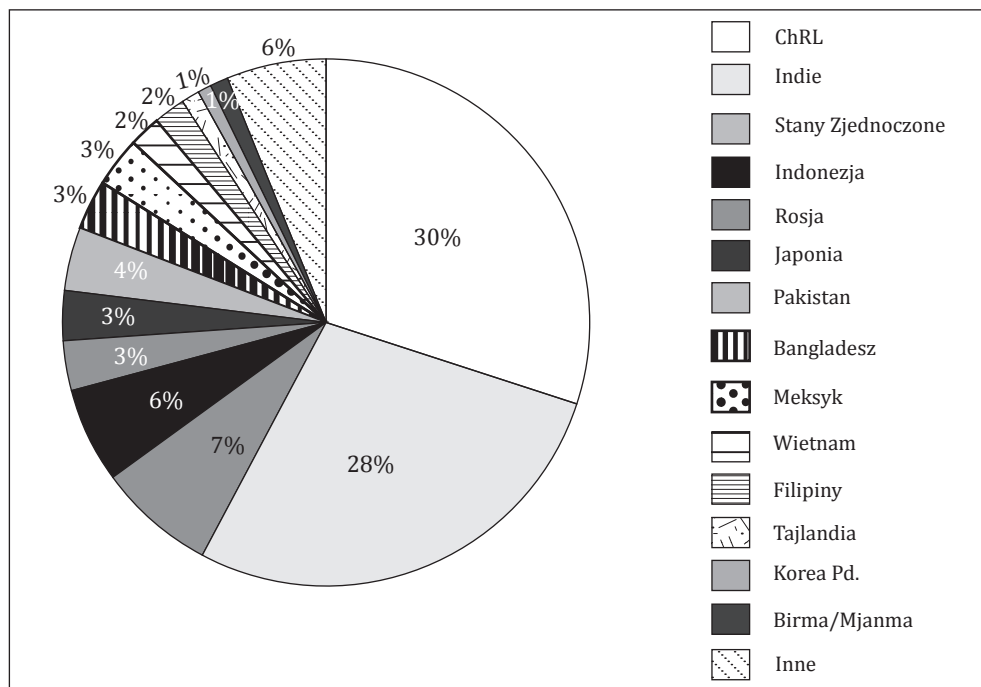
W kategorii „inne” zawierają się podmioty, które nie zostały ujęte osobno na wykresie, są zawarte w tabeli 2.1, a ich ludność jest mniejsza od ludności Birmy/Mjanmy.

W celu określenia potencjału demograficznego należy zwrócić uwagę nie tylko na liczebność zasobów ludzkich, ale także na inne wskaźniki, w szczegól-

²⁸ Podmiotami negocjującymi tę umowę są: Australia, Brunei, Chile, Japonia, Kanada, Malezja, Meksyk, Nowa Zelandia, Peru, Singapur, Stany Zjednoczone i Wietnam.

Wykres 2.2. Udział ludności poszczególnych państw
w ludności regionu Azji i Pacyfiku w roku 2014

(w oparciu o kryterium instytucjonalne, uwzględniono podmioty zawarte w tabeli 2.1)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *Total Population (in Number of People)*, World Bank Databank, [online] <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, 15 IV 2015.

W kategorii „inne” zawierają się podmioty, które nie zostały ujęte osobno na wykresie, są zawarte w tabeli 2.1, a ich ludność jest mniejsza od ludności Birmy/Mjanmy.

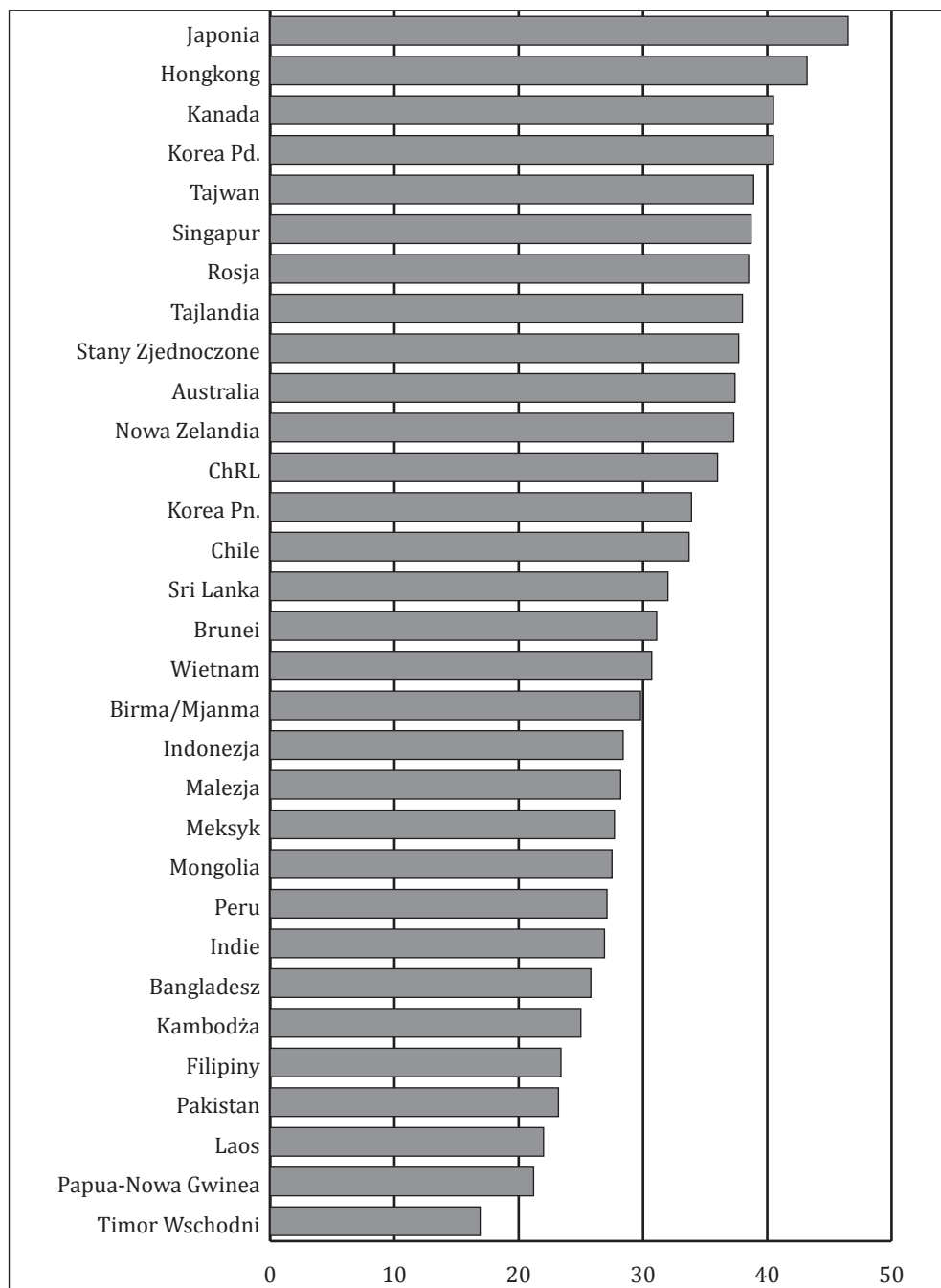
ności pozwalające określić perspektywy rozwoju demograficznego poszczególnych podmiotów regionu (do których należy odnieść np. prognozy potrzeb infrastrukturalnych, związanych z zapotrzebowaniem na zasoby naturalne oraz miejsca pracy). Należy też uwzględniać czynniki społeczne, które wydają się niezmiernie istotne dla omawianego regionu, w szczególności zaś jego „potencjału integracyjnego”²⁹.

Wykres 2.3 przedstawia medianę³⁰ wieku ludności w poszczególnych państwach, wykres 2.4 zaś – łączny przyrost liczby ludności w wybranych krajach w latach 1989-2014. Wskaźniki te obrazują nam, które państwa regionu mogą

²⁹ Zdefiniowanego zgodnie z kryteriami J. Nye’a czy w oparciu o kryteria wspólnoty bezpieczeństwa K. Deutscha, wreszcie opierając się na neofunkcjonalnych teoriach integracji E. Haasa, co zostało omówione w rozdziale pierwszym.

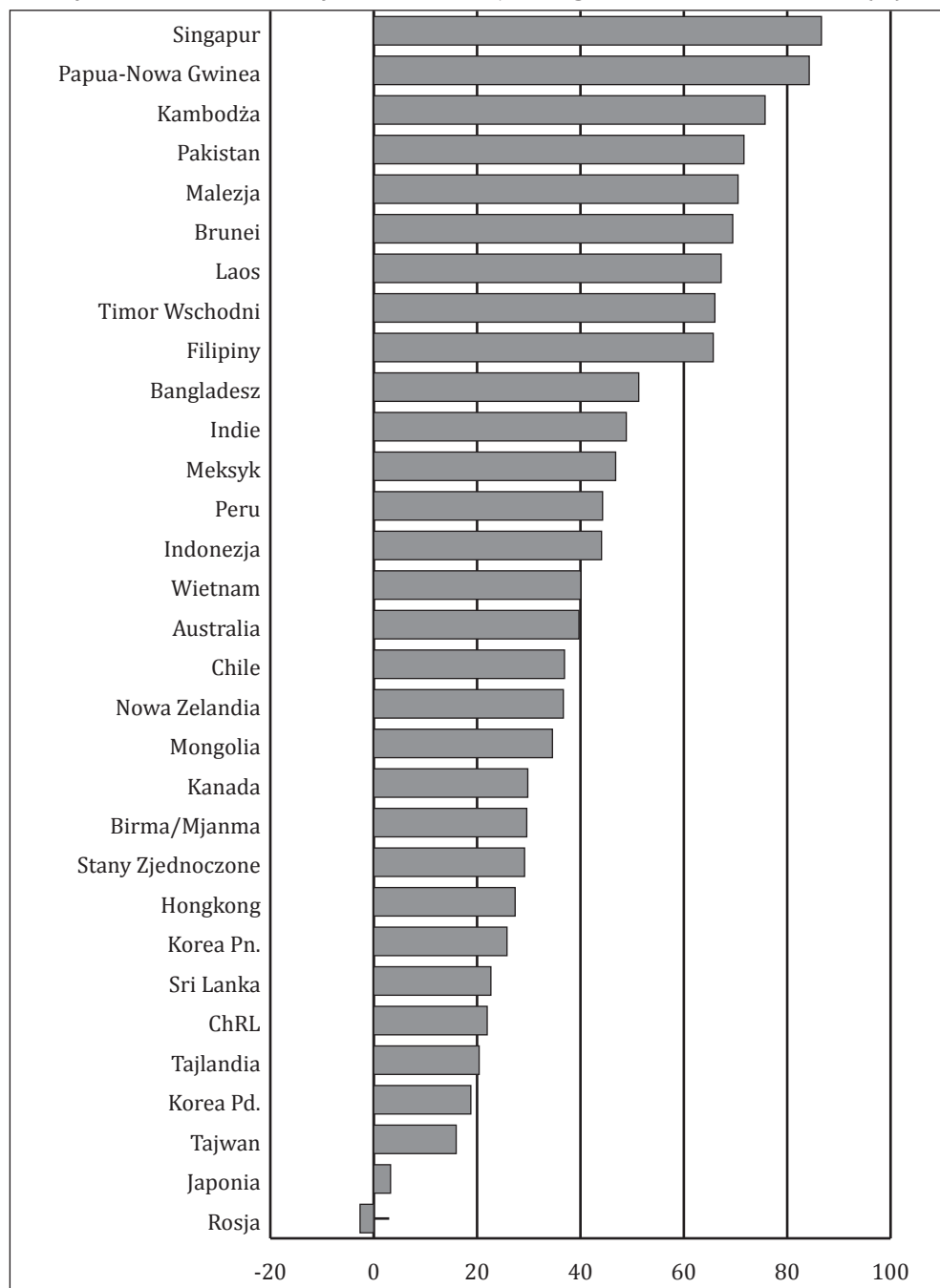
³⁰ Mediana to wartość środkowa w statystyce, czyli taka, powyżej i poniżej której możemy umieścić taką samą ilość elementów zbioru, w tym wypadku liczbę ludności.

Wykres 2.3. Mediana wieku ludności państw regionu w roku 2015

Źródło: Opracowanie własne na podstawie prognoz dla roku 2015: *World Population Prospects. The 2012 Revision*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York 2013, [online] <https://data.un.org/Data.aspx?d=PopDiv&f=variableID%3A41>, 20 V 2015.

Wykres 2.4. Zmiana liczby ludności w krajach regionu w latach 1989-2014 (%)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Total Population (in Number of People)*, World Bank Databank, [online] <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, 15 IV 2015.

się w najbliższym czasie borykać z problemami starzenia się społeczeństwa³¹. W odniesieniu do mediany wieku warto zwrócić uwagę szczególnie na rozwinięte państwa regionu Azji Wschodniej: Japonię, gdzie problem jest największy (mediana wieku to 46,5 roku), Hongkong, Singapur, Koreę Południową, Tajwan, Tajlandię czy Chińską Republikę Ludową (we wszystkich tych krajach mediana przekracza 35 lat), państwa Ameryki Północnej: Kanadę i Stany Zjednoczone, a także Rosję, Australię i Nową Zelandię. We wszystkich tych państwach problem starzenia się społeczeństwa i dostosowania systemu społeczno-gospodarczego do jego potrzeb może stanowić lub już stanowi poważne wyzwanie. Są to jednak najczęściej społeczeństwa stosunkowo zamożne (co ukazuje tabela 2.5).

Warto jednak odnieść się do przypadków szczególnych. W tym kontekście należy ukazać Rosję, która posiada medianę wieku 38,5, ale przede wszystkim ujemną stopę przyrostu naturalnego (w latach 1989-2004 ludność Rosji, jako jedyne kraju w regionie, zmniejszyła się o 2,64%, co dało średnioroczną ujemną stopę przyrostu naturalnego -0,11%), co może wiązać się z bardzo dużymi trudnościami społeczno-gospodarczymi, których doświadczył ten kraj, szczególnie w drugiej połowie lat 90. XX w.³² Niski przyrost naturalny mogliśmy obserwować okresowo w Korei Północnej oraz Birmie/Mjanmie³³, gdzie istotne są też poważne trudności polityczno-gospodarcze, które ograniczają przyrost naturalny. W przypadku Stanów Zjednoczonych, Kanady czy Australii sytuacja demograficzna różni się nieco od możliwych scenariuszy dla krajów na tak wysokim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, gdyż zmienia ją wysoki poziom imigracji. Przypadkiem szczególnym jest także Chińska Repub-

³¹ Na temat problemu starzenia się społeczeństw Azji Wschodniej zob. *Ageing in Southeast and East Asia. Family, Social Protection, Policy Challenges*, ed. Lee Hock Guan, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2008.

³² Populacja Rosji kurczyła się w dekadach 1990-2010 o ok. 700 tys. osób rocznie (chodzi o przyrost naturalny, sytuację poprawiała duża imigracja, zwłaszcza z krajów byłego ZSRR), a średnia długość życia w tym kraju wynosi ok. 70 lat, w tym 65 lat dla mężczyzn, co stawia ten kraj w sytuacji zbliżonej do wielu rozwijających się krajów w Afryce (w ostatnich latach nastąpiła tutaj znaczna poprawa). W tym kontekście istotne są alkoholizm, uzależnienie od narkotyków, przestępczość, rozwój HIV/AIDS, wysoki współczynnik palaczy, zanieczyszczenie środowiska. Poprawa jest między innymi wynikiem faktu, że poprzedni prezydent Dmitrij Miedwiediew zaanalogował w 2007 r. projekty zmierzające do poprawy systemu edukacji, zdrowia, rolnictwa, mieszkalnictwa, na które przeznaczone będzie 9% PKB Rosji. Por. C. Ziegler, *Russia and the CIS in 2007. Putin's Final Year?*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.1.133>.

³³ W odniesieniu do tego kraju będą używane oba określenia – nazwa Mjanma została nadana w 1989 r. przez rządzącą od 1988 r. *juntę* wojskową, Państwową Radę na rzecz Przywrócenia Prawa i Porządku (*State Law and Order Restoration Council* – SLORC, przemianowaną w 1997 r. na Państwową Radę na rzecz Pokoju i Rozwoju – *State Peace and Development Council*). Nazwa ta jest pochodną lokalnej formy *Myanma Naingngandaw*. Stany Zjednoczone nie uznają władzy SPDC, w związku z tym nie uznają też nazwy Mjanma, stąd nadal stosowana jest tam nazwa Birma. Szerzej na temat Birmy/Mjanmy i sytuacji społeczno-polityczno-gospodarczej tego kraju zob. Economist Intelligence Unit, „Country Profile. Myanmar (Burma)” (London) 2005, ed. D. Richards. Na temat nazwy zob. też: L. Dittmer, *Burma vs. Myanmar. What's in a Name?*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 6, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.6.885>.

lika Ludowa, w której przyrost naturalny został sztucznie zahamowany przez wprowadzenie tzw. polityki jednego dziecka³⁴. Wprawdzie doprowadziła ona do zahamowania przyrostu naturalnego, wywołuje jednak poważne problemy, szczególnie w związku ze starzeniem się społeczeństwa tego stosunkowo jeszcze ubogiego kraju. Pojawiające się problemy spowodowały stopniowe łagodzenie polityki jednego dziecka, a istotną zmianą była decyzja z 2013 r., że pary, w których przynajmniej jedno z małżonków było jedynakiem, mogą posiadać dwójkę dzieci³⁵.

Z drugiej strony mamy do czynienia z państwami o wysokim przyroście naturalnym i niskiej medianie wieku. Państwa te są najczęściej stosunkowo ubogie – medianę wieku poniżej 25 posiadają Timor Wschodni, Papua-Nowa Gwinea, Laos, Pakistan, Filipiny i Kambodża. Szybki przyrost demograficzny ogranicza stopę wzrostu PKB kraju w krótkim okresie, dodatkowo państwa te muszą borykać się z problemami dużych grup młodych ludzi gotowych do wejścia na rynek pracy, przestępczością, która występuje w większym zakresie wśród ludzi młodych, problemem budowy odpowiedniego systemu szkolnictwa czy infrastruktury sportowej. Co więcej, kraje, które posiadają młodsze społeczeństwa, są mniej stabilne, istnieje też większe ryzyko, że będą skłonne zaangażować się w konflikt międzynarodowy³⁶. Warto też w odniesieniu do charakterystyki demograficznej regionu przywołać nietradycyjne aspekty bezpieczeństwa, jak maskulinizacja wielu społeczeństw tego regionu, która objawia się nie tylko w postaci proporcji liczby mężczyzn względem kobiet, ale także przez pozycję kobiet w poszczególnych społeczeństwach³⁷.

³⁴ Polityka ta została wprowadzona w 1979 r. w oparciu o naukowo-cybernetyczne modele Song Jianga bez analizy wpływu na społeczeństwo, a w znacznej mierze na podstawie XIX-wiecznych teorii Th. Malthusa, na podstawie których powiązano biedę w Chinach ze zbyt liczną ludnością. Por. S. Greenhalgh, *Missile Science, Population Science. The Origins of China's One-Child Policy*, „The China Quarterly” 2005, vol. 182. Początkowo planowano, że w 2000 r. stopa przyrostu naturalnego w Chinach wyniesie 0%, a wprowadzanie tej polityki odbywało się bardzo rygorystycznie, stopniowo jednak łagodzono ją, szczególnie na terenach wiejskich oraz w odniesieniu do mniejszości narodowych i etnicznych. Dużym problemem w związku z surowym przestrzeganiem polityki jednego dziecka w miastach, przy łagodniejszym podejściu na wsiach, staje się znacznie silniejszy wzrost demograficzny wśród osób biedniejszych i słabiej wykształconych, mieszkających w społecznościach wiejskich, oraz coraz szybsze starzenie się lepiej rozwiniętych społeczności miejskich. Por. K. Tomala, *Planowanie rodziny warunkiem modernizacji kraju*, [w:] *Chiny. Przemiany państwa i społeczeństwa w okresie reform 1978-2000*, red. K. Tomala, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2001, s. 269-285.

³⁵ Zob. M. Whyte, *Modifying China's One Child Policy*, E-International Relations, 2 February 2014, [online] http://scholar.harvard.edu/files/martinwhyte/files/modifying_chinas_one-child_policy.pdf, 15 VI 2015.

³⁶ Jak stwierdził J. Joffe: „sześćdziesięciolatkiem nie walczą, walczą dwudziestolatkiem”. J. Joffe, *Wielkie mocarstwa*, przeł. S. Bitner, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999, s. 34, *Prognozy XXI Wieku*.

³⁷ Bardzo ciekawą analizę roli nadmiernej nierówności płciowej i związanej z nią bardzo niskiej pozycji społecznej kobiet (począwszy od pasywnego i aktywnego zabijania noworodków płci żeńskiej, poprzez przemoc wobec kobiet) w odniesieniu do konfliktogenności społeczeństw w największych krajach Azji (związanej m.in. z nadwyżką mężczyzn) oraz skłonności do tworzenia autorytarnych systemów politycznych przedstawiają V. Hudson, A. Den Boer, *A Surplus*

Nietrudno zauważyć, że potrzeby i dążenia państw o wysokiej dynamice przyrostu naturalnego, które posiadają młodsze społeczeństwa, będą się różnić od potrzeb krajów borykających się z problemem starzenia się ludności, szczególnie jeśli na ten pierwszy czynnik nałożyć się istotne zróżnicowanie gospodarcze podmiotów. Czynnik opisany powyżej, jako kolejny po geograficznym, nie sprzyja tworzeniu bloków integracyjnych w obrębie Pacyfiku, a nawet w obrębie Azji Wschodniej czy Południowo-Wschodniej.

2.3. Zróżnicowanie religijne i etniczne

Kolejnym czynnikiem istotnym dla oceny potencjału integracyjnego w regionie jest zróżnicowanie religijne i etniczne. W obu przypadkach możemy mówić o elementach pewnej struktury transnarodowej, przy czym w przypadku religii może to być bardziej widoczne w kontekście jakościowym (wpływu na kulturę czy społeczeństwa). W przypadku zróżnicowania etnicznego istotne są rozmiary diaspory w danym kraju (w kontekście rozważań tej pracy szczególnie ważna jest diaspora chińska)³⁸.

W tabeli 2.2 przedstawiono zróżnicowanie poszczególnych krajów regionu pod względem religijnym.

Jeśli poddamy analizie strukturę religijną regionu Azji i Pacyfiku, możemy wyróżnić kilka grup krajów. Mamy do czynienia z krajami o korzeniach chrześcijańskich i dominacji religii chrześcijańskich, jak Stany Zjednoczone, Kanada, Meksyk, Peru, Chile, czyli kraje Wschodniego Pacyfiku, Australia i Nowa Zelandia, a także Papua-Nowa Gwinea z Oceanii. W krajach azjatyckich, które są przedmiotem niniejszej analizy, chrześcijanie zdecydowanie dominują w Timorze Wschodnim, co wiąże się z portugalskim dziedzictwem kolonialnym³⁹,

of Men, A Deficit of Peace. Security and Sex Ratios in Asia's Largest States, „International Security” 2002, vol. 26, no. 4.

³⁸ O roli religii jako obszaru motywowanego politycznie, a także spoiwa narodu zob. H. Ch o, P. Kat zen ste in, *In the Service of State and Nation. Religion in East Asia*, [w:] *Religion and International Relations Theory*, ed. J. S ny d e r, Columbia University Press, New York 2011, s. 169-199, *Religion, Culture, and Public Life*.

³⁹ Timor Wschodni pozostawał we władaniu portugalskim do 1975 r., kiedy najpierw ogłosił niepodległość, wkrótce zaś został zajęty przez wojska indonezyjskie i ogłoszony 27 prowincją Indonezji, która to decyzja nie została uznana przez ONZ. Brutalna okupacja kraju pochłonęła życie ok. 200 tys. Timorczyków. W 1999 r. odbyło się referendum, w którym zdecydowana większość mieszkańców (78%) opowiedziała się za niepodległością, jednak proindonezyjskie bojówki wywołały zamieszki, w których zginęło ok. 1300 ludzi, a ok. 260 tys. musiało opuścić swoje domy. Przy pomocy sił ONZ pod dowództwem Australii udało się doprowadzić do uspokojenia sytuacji, a Timor Wschodni uzyskał niepodległość 20 maja 2002 r. Państwo to nadal boryka się z bardzo dużymi problemami społeczno-gospodarczymi. Wydaje się, że dziedzictwo katolickie mogło być czynnikiem jednoczącym mieszkańców tego kraju. Zob. R. Ma r g e s s o n, B. Va u g h n, *East Timor. Internal Strife, Political Turmoil, and Reconstruction*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2007. Na temat trudnego procesu budowy państwowości w Timorze Wschodnim, w szczególności zaś wewnętrznych walk o władzę i różnic regionalnych, zob. S. B a h i n, *Building the State in Timor-Leste*, „Asian Survey” 2007, vol. 47, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S0022286X07000000>.

Tabela 2.2. Zróżnicowanie religijne w krajach regionu

Podmiot	Chrze- ścijań- stwo	Islam	Bez afiliacji religij- nej	Hindu- izm	Bud- yzm	Wie- rzenia ludowe	Inne religie	Juda- izm
Australia	67,3%	2,4%	24,2%	1,4%	2,7%	0,7%	0,8%	0,5%
Bangladesz	0,2%	89,8%	< 0,1%	9,1%	0,5%	0,4%	< 0,1%	< 0,1%
Birma/ Mjanma	7,8%	4,0%	0,5%	1,7%	80,1%	5,8%	0,2%	< 0,1%
Brunei	9,4%	75,1%	0,4%	0,3%	8,6%	6,2%	0,1%	< 0,1%
Chile	89,4%	< 0,1%	8,6%	< 0,1%	< 0,1%	1,5%	0,2%	0,1%
Chiny	5,1%	1,8%	52,2%	< 0,1%	18,2%	21,9%	0,7%	< 0,1%
Filipiny	92,6%	5,5%	0,1%	< 0,1%	< 0,1%	1,5%	0,1%	< 0,1%
Hong Kong	14,3%	1,8%	56,1%	0,4%	13,2%	12,8%	1,5%	< 0,1%
Indie	2,5%	14,4%	< 0,1%	79,5%	0,8%	0,5%	2,3%	< 0,1%
Indonezja	9,9%	87,2%	< 0,1%	1,7%	0,7%	0,3%	0,1%	< 0,1%
Japonia	1,6%	0,2%	57,0%	< 0,1%	36,2%	0,4%	4,7%	< 0,1%
Kambodża	0,4%	2,0%	0,2%	< 0,1%	96,9%	0,6%	< 0,1%	< 0,1%
Kanada	69,0%	2,1%	23,7%	1,4%	0,8%	1,2%	0,9%	1,0%
Korea Południowa	29,4%	0,2%	46,4%	< 0,1%	22,9%	0,8%	0,2%	< 0,1%
Korea Północna	2,0%	< 0,1%	71,3%	< 0,1%	1,5%	12,3%	12,9%	< 0,1%
Laos	1,5%	< 0,1%	0,9%	< 0,1%	66,0%	30,7%	0,7%	< 0,1%
Malezja	9,4%	63,7%	0,7%	6,0%	17,7%	2,3%	0,2%	< 0,1%
Meksyk	95,1%	< 0,1%	4,7%	< 0,1%	< 0,1%	< 0,1%	< 0,1%	< 0,1%
Mongolia	2,3%	3,2%	35,9%	< 0,1%	55,1%	3,5%	< 0,1%	< 0,1%
Nowa Zelandia	57,0%	1,2%	36,6%	2,1%	1,6%	0,5%	0,7%	0,2%
Pakistan	1,6%	96,4%	< 0,1%	1,9%	< 0,1%	< 0,1%	< 0,1%	< 0,1%
Papua-Nowa Gwinea	99,2%	< 0,1%	< 0,1%	< 0,1%	< 0,1%	0,4%	0,2%	< 0,1%
Peru	95,5%	< 0,1%	3,0%	< 0,1%	0,2%	1,0%	0,3%	< 0,1%
Rosja	73,3%	10,0%	16,2%	< 0,1%	0,1%	0,2%	< 0,1%	0,2%
Singapur	18,2%	14,3%	16,4%	5,2%	33,9%	2,3%	9,7%	< 0,1%
Sri Lanka	7,3%	9,8%	< 0,1%	13,6%	69,3%	< 0,1%	< 0,1%	< 0,1%
Stany Zjednoczone	78,3%	0,9%	16,4%	0,6%	1,2%	0,2%	0,6%	1,8%
Tajlandia	0,9%	5,5%	0,3%	0,1%	93,2%	< 0,1%	< 0,1%	< 0,1%
Tajwan	5,5%	< 0,1%	12,7%	< 0,1%	21,3%	44,2%	16,2%	< 0,1%
Timor Wschodni	99,6%	0,1%	< 0,1%	< 0,1%	< 0,1%	0,1%	< 0,1%	< 0,1%
Wietnam	8,2%	0,2%	29,6%	< 0,1%	16,4%	45,3%	0,4%	< 0,1%

Źródło: *Global Religious Diversity. Half of the Most Religiously Diverse Countries are in Asia-Pacific Region*, Pew Research Center, April 2014, [online] <http://www.pewforum.org/files/2014/04/Religious-Diversity-full-report.pdf>, 22 IV 2015.

należy jednak pamiętać o fakcie, że ludność tego kraju liczy ok. 1 mln, co w skali regionu jest wielkością mikroskopijną; oraz na Filipinach, gdzie religia ta jest wynikiem hiszpańskiego dziedzictwa kolonialnego⁴⁰. Chrześcijanie stanowią też największą grupę religijną w Korei Południowej (ponad 29%, w tym większość stanowią protestanci), przy czym ciekawy jest silny wzrost i duża ranga praktyk religijnych w tym kraju⁴¹.

Krajem chrześcijańskim jest także Rosja, w której dominuje i kształtuje charakter prawosławie. Jednak 70-letnie dziedzictwo komunizmu sprawiło, iż społeczeństwo w znacznej mierze uległo ateizacji, a odrodzenie praktyk religijnych przypada dopiero na lata 90., a w szczególności początki XXI w. Trzeba też zaznaczyć, że Kościół prawosławny wspiera w Rosji władze oraz ambicje wielkomocarstwowe państwa, mimo formalnego oddzielenia tych dwóch sfer⁴². Prawosławie, będące religią chrześcijańską, odróżnia jednak ten kraj od innych krajów „chrześcijańskich” w regionie, w których to chrześcijaństwo możemy traktować jako jeden z głównych wyznaczników „cywilizacji Zachodu”.

Kolejną ważną religią w regionie jest buddyzm. W regionie Azji i Pacyfiku mieszka ok. 481 mln buddystów, co stanowi 98,7% buddystów na świecie⁴³. Ta narodzona na przełomie VI i V w. p.n.e. w Indiach religia stosunkowo szyb-

org/10.1525/as.2007.47.2.250; M. Arnold, *Challenges Too Strong for the Nascent States of Timor-Leste. Petitioners and Mutineers*, „Asian Survey” 2009, vol. 49, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2009.49.3.429>.

⁴⁰ Filipiny pozostawały pod zwierzchnością hiszpańską do 1898 r., kiedy to na mocy traktatu w Paryżu po wojnie amerykańsko-hiszpańskiej zostały przyznane USA.

⁴¹ Chrześcijaństwo pojawiło się w Korei ok. 1880 r., ale do II wojny światowej nie było zakorzenione w tym kraju. Tym bardziej zaskakujący jest fakt, że w tym tradycyjnie buddyjskim kraju (choć buddyzm został wyparty z Korei przez neokonfucjanizm w XIV w., a jego pozycja została przywrócona po II wojnie światowej) praktyki religijne, jak np. rozpowszechnienie modlitwy przed jedzeniem, czy obecność Kościołów, szczególnie ewangelickich, w mediach są tak głębokie. Por. J. Lie, A. Kim, *South Korea in 2007. Scandals and Summits*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.1.116>.

⁴² Analitycy zwracają również uwagę na fakt, że mimo formalnej wolności wyznawania religii, separacji Kościoła i państwa oraz ich równości wobec prawa dyskryminacja muzułmanów oraz żydów jest stosunkowo silna w Rosji. Dodatkowo, dzięki lobbingowi Kościoła prawosławnego wprowadzono utrudnienia w działalności misyjnej na terenie Federacji Rosyjskiej. Zob. P. Walters, *Turning Outwards or Turning Inwards? The Russian Orthodox Church Challenged by Fundamentalism*, „Nationalities Papers” 2007, vol. 35, no. 5. Ciekawą analizę wpływu rosyjskiego Kościoła prawosławnego na społeczeństwo obywatelskie, w tym wpływu Patriarchatu Moskiewskiego na zahamowanie procesów tworzenia tego społeczeństwa, a przez to rozwoju demokracji, przedstawia Z. Knox, *Russian Society and the Orthodox Church*. Routledge, London–New York 2004, *BASEES/RoutledgeCurzon Series on Russian and East European Studies*, 13. Historię specyficznej symbiozy Kościoła i państwa w Rosji opisuje D. Pospelovsky, *The Orthodox Church in the History of Russia*, St Vladimir’s Seminary Press, Crestwood 1998. Informacje na temat prześladowań Kościoła prawosławnego w XX w. zob. N. Davis, *A Long Walk To Church. A Contemporary History of Russian Orthodoxy*, Westview Press, Boulder 2003.

⁴³ Krajami z największą liczbą buddystów są Chiny (244 mln, 50% buddystów świata), Tajlandia (64 mln), Japonia (46 mln), Birma/Mjanma (38 mln), Sri Lanka (14 mln). Por. *The Global Religious Landscape. A Report on the Size and Distribution of the World’s Major Religious Groups as of 2010*, Pew Research Center, December 2012, [online] <http://www.pewforum.org/files/2014/01/global-religion-full.pdf>, 20 IV 2015.

ko rozprzestrzeniła się w Azji, gdyż nie naruszała społecznego porządku, nie zmieniała struktury klasowej, wreszcie nie wymagała i nie wymaga formalnego przyjęcia w poczet jej członków czy porzucenia dotychczasowych wierzeń⁴⁴. Buddyzm nie jest religią jednolitą – w różnych też formach przyjął się w poszczególnych krajach Azji, przy czym w samych Indiach ustąpił hinduizmowi. Tradycja buddyzmu Therawada (czyli nauki starszych), zwanego też hinajaną (czyli buddyzmem „małego wozu”⁴⁵), dominuje na Półwyspie Indochińskim: w Birmie/Mjanmie, Kambodży, Laosie, Tajlandii, występuje też na części terytorium Wietnamu (przy czym w Wietnamie czy Chinach dąży się do ateizacji kraju, stąd wysoki odsetek osób bez afiliacji religijnej). Buddyzm „wielkiego wozu”, czyli mahajana, rozpowszechnił się w Indiach, Chinach, Japonii, Korei i Wietnamie⁴⁶. W żadnym z tych krajów nie jest dziś religią dominującą, a najsilniejsze wpływy wydaje się mieć w Korei Południowej, gdzie buddyści stanowią ponad 23% mieszkańców. Silną rolę buddyzmu możemy zaobserwować w Singapurze,

⁴⁴ Buddyzm opiera się na tzw. czterech szlachetnych prawdach: (1) Prawdzie o istnieniu cierpienia (*dukkha*), (2) Prawdzie o powstawaniu cierpienia (*samudaya*), (3) Prawdzie o wygaszaniu cierpienia (*nirodha*), (4) Prawdzie o drodze do wygaszania cierpienia (*magga*). Droga ta wiedzie poprzez ośmioraką ścieżkę, której elementy można ująć skrótowo w następujących kategoriach: (1) wiedza i postrzeganie, (2) cnota i moralność, (3) koncentracja i medytacja. Warto też zwrócić uwagę na pięć zasad buddyzmu, które są adaptowane do potrzeb dzisiejszego świata: (1) nie zabijaj – interpretowane szerzej, jako zasada wyrzeczenia się użycia przemocy; (2) nie kradnij – w której to kategorii zawiera się również zakaz oszustw czy wyzysku ekonomicznego; (3) nie kłam – co interpretowane jest również jako zakaz obrzucania wyzwiskami czy plotkowania; (4) nie korzystaj niewłaściwie z seksu – co oznacza celibat dla mnichów i mniszek, a dla świeckich zakaz cudzołóstwa, napastowania seksualnego czy wykorzystywania, w tym także w małżeństwie (Budda nie rozważał kwestii seksu przedmałżeńskiego, a tradycje buddyjskie różnią się w tym zakresie); (5) nie spożywaj alkoholu i narkotyków – co jest interpretowane jako zakaz jakiegokolwiek zaciemniania umysłu, a obecnie interpretowane również jako odwodzenie się od rzeczywistości za pomocą filmów, telewizji, Internetu. Szerzej na temat buddyzmu por. A. Basham, *Indie. Od początku dziejów do podboju muzułmańskiego*, Państwowy Instytut Wydawniczy, przeł. Z. Kubiak, Warszawa 1973, s. 311-344, *Rodowody Cywilizacji*; P. Williams, *Buddhist Thought. A Complete Introduction to the Indian Tradition*, Routledge, London-New York 2000; D. Keown, *Buddyzm*, przeł. T. Jurewicz, Prószyński i S-ka, Warszawa 1997, *Bardzo Krótkie Wprowadzenie*; M. D'onza Chiodo, *Buddyzm*, przeł. K. Stopa, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, *Mała Biblioteka Religii*; J. Snelling, *Buddyzm*, przeł. R. Bartoń, Poznań 1999; U. Baatz, *Buddyzm*, przeł. J. Marek, Zys i S-ka, Warszawa 2004, *Religie Świata; Buddyzm*, red. J. Drabina, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 1271, *Studia Religioznawcza*, z. 37; Th. Schweert, *Buddyzm. Powstanie – dzieje – nauka*, przeł. P. Pachciarek, Verbinum, Warszawa 2003, *Seria Religioznawcza ABC*; C. Prebish, *A to Z of Buddhism*, Scarecrow Press, Lanham 2001; *Buddhism*, ed. P. Harvey, Continuum, London-New York 2001, *World Religions, Themes and Issues*.

⁴⁵ Nazwa ta została nadana przez wyznawców buddyzmu późniejszego, zwanego „buddyzmem wielkiego wozu” (*mahajana*), w którym zbawienie było dostępne dla wszystkich, a nie zarezerwowane dla wąskiej grupy mnichów. Por. A. Khoury, *Buddyzm*, [w:] *Pięć wielkich religii świata*, red. E. Brunner-Traut, przeł. J. Doktor, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1996, s. 61-62.

⁴⁶ Na temat buddyzmu *mahajana* zob. P. Williams, *Buddyzm Mahajana*, przeł. H. Smagacz, Wydawnictwo „A”, Kraków 2000, *Seria Buddyzm*.

w którym konsekwentnie rośnie jego wpływ, stopniowo odbierając zwolenników taoizmowi i innym tradycyjnym wierzeniom chińskim⁴⁷. Około 18% mieszkańców stanowią też wyznawcy buddyzmu w Malezji, gdzie religia ta jest w znacznej mierze religią diaspory chińskiej. Buddyzm, który dotarł do Chin, mieszał się początkowo z taoizmem, a stopniowo znaczną rolę zaczęły w nim odgrywać sekty, z których najbardziej znana jest szkoła buddyzmu chan (założona przez indyjskiego mnicha Bodhidharmę, który dotarł do Chin w 520 r.⁴⁸), znana również w Japonii i tam rozpowszechniona jako zen⁴⁹. Kolejna z tradycji, czyli „wóz diamentowy” (wadźrajana, buddyzm tantryczny, lamaizm), przetrwała dziś tylko w Mongolii (gdzie wyznawcy buddyzmu stanowią ok. 55% społeczeństwa) oraz w Tybecie⁵⁰.

W Japonii, gdzie rozpowszechnił się buddyzm zen, mamy do czynienia, jak pokazuje tabela 2.2, ze specyficzną mieszanką buddyzmu i szintoizmu. Szintoizm to zbiór tradycyjnych wierzeń japońskich, które dość swobodnie są adaptowane przez mieszkańców tego kraju. Religia ta została uznana za religię państwową w Japonii w okresie przemian Meiji (ok. 1868 r.) i pozostawała nią aż do 1945 r., będąc jedną z podstaw militarystyki i imperializmu japońskiego. Po kapitulacji Japonii w 1945 r. cesarz Hirohito został zmuszony do wyrzeczenia się atrybutów boskości, a religia ta przestała być religią państwową, pozostając dziś głównie w sferze wierzeń prywatnych i swoistego folkloru⁵¹. Symbolicznie nadal odgrywa ważną rolę w polityce, co pokazują kontrowersje związane z wizytami

⁴⁷ W latach 1990-2003 nastąpił wśród Chińczyków mieszkających w Singapurze wzrost odsetka wyznawców buddyzmu z 39,4% do 53,6%, przy jednoczesnym spadku wyznawców taoizmu i innych tradycyjnych wierzeń chińskich, których odsetek zmniejszył się od czasu swej największej popularności w 1980 r. z 38,2% do 10,8%. Analizując przypadek Singapuru, warto zwrócić uwagę na stały wzrost wyznawców religii chrześcijańskich, szczególnie wśród młodszych, lepiej wykształconych i mówiących po angielsku Chińczyków. Por. E. Ta n, *Re-engaging Chineseness. Political, Economic and Cultural Imperatives of Nation-building in Singapore*, „The China Quarterly” 2003, vol. 175.

⁴⁸ Teoria ta, uznawana często za legendarną, budzi jednak sporo kontrowersji w samych Chinach, a często przyjmuje się, że dopiero w VII w., za panowania dynastii Tang, medytacyjna forma buddyzmu rozpowszechniła się w Chinach. Por. M. Künstler, *Dzieje kultury chińskiej*, Ossolineum, Wrocław 1994, s. 179-186.

⁴⁹ Więcej na temat buddyzmu zen zob. H. Dumoulin, *Zen Buddhism. A History*, Macmillan, New York 2005, *Nanzan Studies in Religion and Culture, Treasures of the World's Religions Series*; por. też: P. Swanson, „Zen is not Buddhism”. *Recent Japanese Critiques of Buddha-Nature*, „Numen” 1993, vol. 40, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/3270201>.

⁵⁰ Por. A. Khoury, *op. cit.*, s. 71-75; szerzej na temat buddyzmu tybetańskiego zob. klasyczną pracę L. Waddell, *The Buddhism of Tibet Or Lamaism*, W. Heffer, Cambridge 1973.

⁵¹ Więcej na temat szintoizmu zob. S. Littleton, *Shinto. Origins, Rituals, Festivals, Spirits, Sacred Places*, Oxford University Press, Oxford-New York 2002; Inoue Nobutaka, *Shinto. A Short History*, trans. M. Teeuwen, J. Breen, Routledge, London-New York 2003. Na temat religii w Japonii, w tym religii ludowych, szintoizmu, buddyzmu, chrześcijaństwa, nowych religii w tym kraju, ale także jego kultury i wzajemnych związków tych sfer, wreszcie powiązania religii i polityki, zob. *Japanese Religions. Past and Present*, eds. I. Reader, E. Andreason, F. Stefánsson, University of Hawaii Press, Honolulu 1993.

polityków japońskich w utworzonej w 1869 r. świątyni Yasukuni, upamiętniającej osoby poległe w wojnach toczonych przez Japończyków, w tym zbrodniarzy wojennych klasy „A”, skazanych na śmierć przez Trybunał w Tokio⁵².

Należy wreszcie zwrócić uwagę na hinduizm, który jest dominującą religią tylko w jednym kraju regionu (i to rozumianego rozszerzając w oparciu o kryterium członkostwa w ARF), czyli Indiach, gdzie wyznaje go ok. 970 mln ludzi, a kraj zamieszkuje ponad 94% hinduistów ze świata. Mniejszości hinduistyczne występują też w Bangladeszu (ok. 9% mieszkańców), Indonezji, Malezji, Pakistanie i Singapurze. Hinduizm nie jest jednorodną religią, ale raczej grupą wierzeń i praktyk (ok. 10 tys. odłamów), które posiadają pewne cechy wspólne, więc jego rola jako unifikatora wyznawców nie jest tak silna. Jednak dla ukształtowania kultury i charakteru jego wyznawców, a przez to społeczeństwa, zwłaszcza w Indiach, gdzie dominacja tej religii jest najsilniejsza, posiada znaczenie fundamentalne. Warto zwłaszcza zwrócić uwagę na rolę hinduizmu jako czynnika utrzymującego pewną strukturę społeczną, w tym wysoce kontrowersyjny system kastowy, w znacznej mierze utrudniający rozwój gospodarczy, oraz na aspekty etyczne tej religii (zbliżone w wielu wymiarach do buddyzmu)⁵³.

Kolejną religią, która ma doniosły wpływ na region, pochodząc jednak spoza niego, jest islam. Mimo faktu, że zwykle jest on kojarzony z Bliskim Wschodem, ponad 60% muzułmanów żyje w krajach, które są przedmiotem niniejszej analizy. Wyznawcy islamu stanowią dominującą grupę w Pakistanie (96%) oraz Bangladeszu (90%), a także liczącą się mniejszość w Indiach (ponad 14%)⁵⁴. Krajem posiadającym największą populację muzułmańską w świecie jest Indonezja, gdzie muzułmanie stanowią ponad 87% ludności, a religia ta datuje swoje wpływy od ok. XIV w. Jedyną wyspą indonezyjską, która oparła się islamizacji, jest Bali. Wpływy islamu są również bardzo silne w Malezji, gdzie religię tę wyznaje ok. 64% mieszkańców, oraz w Sułtanacie Brunei, gdzie ich odsetek wynosi

⁵² Od 1946 r., kiedy zakazano działalności Yasukuni jako instytucji państwowej, działa ona dalej jako przedsięwzięcie prywatne, a szczególne kontrowersje wywołują wizyty w niej japońskich premierów, por. Daiki Shibuichi, *The Yasukuni Shrine Dispute and the Politics of Identity in Japan. Why All the Fuss?*, „Asian Survey” 2005, vol. 45, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2005.45.2.197>.

⁵³ Szerzej na temat hinduizmu oraz jego roli w Indiach zob. P. Schreiner, *Hinduizm*, [w:] *Pięć wielkich religii...*, s. 19-47; A. Basham, *op. cit.*, s. 355-403; V. Krishnamurthy, *Essentials of Hinduism*, Narosa Pub. House, New Delhi 1989; K. Knott, *Hinduism*, Oxford University Press, New York 1998; H. Ellinger, *Hinduizm*, przeł. G. Sowinski, Znak, Kraków 1997, *Krótko i Węzłowato*; M. Kudelska, *Hinduizm*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006, *Mała Biblioteka Religii*; Th. Schweer, *Hinduizm. Powstanie – dzieje – nauka*, przeł. P. Pachciarek, Verbinum, Warszawa 2003, *Seria Religioznawcza ABC*. Bardzo ciekawy obraz hinduizmu daje kompleksowa praca *The Hindu World*, eds. S. Mittal, G. Thursby, Routledge, New York–London 2004, *Routledge Worlds*, zob. szczególnie s. 309-403 w odniesieniu do społeczeństwa i struktury społecznej.

⁵⁴ Por. M. Dziekan, *Cywilizacja islamu w Azji i Afryce*, Książka i Wiedza, Warszawa 2007, s. 380-409; H. Haqqani, *Statement*, [w:] *Islam in Asia*, Hearing before the Subcommittee on Asia and the Pacific of the Committee on International Relations, House of Representatives, U.S. Government Printing Office, Washington 2004, s. 31-37.

75%⁵⁵. Jednak islam w Azji Południowo-Wschodniej znacząco różni się od tego, który znamy z Bliskiego Wschodu (postrzeganego często przez pryzmat sekty Wahabitów z Arabii Saudyjskiej), a można nawet zaryzykować twierdzenie, że posiada więcej cech lokalnych, związanych m.in. z bardzo dużym synkretyzmem religijnym tego obszaru, niż cech typowych dla islamu bliskowschodniego⁵⁶. Wyznawcy islamu stanowią też istotne grupy na Filipinach, gdzie skupieni są głównie na Mindanao oraz w Tajlandii, w której zamieszkują cztery południowe prowincje. Są również obecni w Singapurze, Birmie/Mjanmie, Kambodży i Timorze Wschodnim⁵⁷. Należy także zwrócić uwagę na specyfikę islamu w Azji Południowo-Wschodniej:

- 1) islam w Azji Południowo-Wschodniej jest raczej umiarkowany i tolerancyjny, co wynika z przemieszania z innymi religiami regionu, tradycyjnej równości płci w tym obszarze, otwartości dla handlu i pokojowego współistnienia różnych grup;
- 2) islam jest zarówno religijną, jak i polityczną siłą w regionie, ale raczej nie dąży do utworzenia państwa islamskiego, a zarówno w Malezji, jak i Indonezji muzułmanie wykazują się postępowością i orientacją prodemokratyczną;
- 3) podziały religijne i etniczne współistnieją w regionie, stąd potencjalne konflikty religijne będą też konfliktami etnicznymi;
- 4) nawet jeśli pewne grupy są określane mianem islamskich, to konflikty z ich udziałem mają podłoże w znacznej mierze gospodarcze (jak w południowych prowincjach Tajlandii czy w indonezyjskim Aceh);
- 5) poziom ortodoksji wśród wyznawców islamu znacząco się różni, podobnie ze stopniem asymilacji w poszczególnych krajach;
- 6) państwa muzułmańskie z regionu Azji Południowo-Wschodniej utrzymują bliskie stosunki zarówno z innymi państwami muzułmańskimi, jak i z nie-muzułmańskimi⁵⁸.

Należy wreszcie wspomnieć o dwóch prądach filozoficzno-religijnych narodzonych w Chinach na przełomie VI i V w. p.n.e. Pierwszy z nich to konfucjanizm, który w zasadzie nie jest religią, a jego wpływ na kraje Azji Wschodniej i Po-

⁵⁵ Największe populacje muzułmańskie posiadają w liczbach bezwzględnych: Indonezja (210 mln), Indie (176 mln), Pakistan (167 mln) i Bangladesz (134 mln). Zob. *The Global Religious Landscape...*

⁵⁶ Zob. M. Dziekan, *op. cit.*, s. 343-379. Por. D. Ramage, *Statement. Indonesia and Malaysia*, [w:] *Islam in Asia*, s. 16-30. Zob. też: K. Kamayotsu, *Islam and Nation Building in Southeast Asia. Malaysia and Indonesia in Comparative Perspective*, „Pacific Affairs” 2002, vol. 75, no. 5, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/4127290>.

⁵⁷ Zob. kompleksową pracę, obejmującą analizę roli islamu w poszczególnych krajach Azji Południowo-Wschodniej oraz najważniejsze fragmenty kluczowych tekstów źródłowych dot. islamu i jego odniesień do poszczególnych sfer życia i państwowości: *Voices of Islam in Southeast Asia. A Contemporary Sourcebook*, eds. G. Fealy, V. Hooker, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2006.

⁵⁸ Zob. M. Weiss, *Statement*, [w:] *Islam in Asia*, s. 6-16.

łudniowo-Wschodniej wydaje się nie do przecenienia. Drugi, taoizm, powstał w pewnej mierze w opozycji do konfucjanizmu.

Zwolenników taoizmu możemy spotkać dziś na Tajwanie (gdzie występuje specyficzna mieszanka buddyzmu i taoizmu), w Singapurze, w Hongkongu, w Chińskiej Republice Ludowej i w Malezji⁵⁹. Taoizm stopił się też z wieloma innymi religiami występującymi w regionie, przez co jego wpływ na tamtejsze społeczeństwa jest większy, niż wynika to z odsetka jego wyznawców. Taoizm, którego stworzenie przypisuje się Laozi, filozofowi urodzonemu w VI stuleciu w Chinach, od początku stał w sprzeczności z konfucjanizmem⁶⁰, sprzeciwiając się jego surowym nakazom społecznym, a preferując raczej coś, co dziś określibyśmy mianem leseferyzmu historycznego⁶¹.

Ostatnim z omawianych prądów myślowych, gdyż określenie „religia” nie byłoby w tym kontekście właściwe, jest konfucjanizm. Wydaje się, że jest on kluczem do zrozumienia dynamiki rozwojowej i stosunków społecznych w regionie, tym bardziej że nawet w krajach, w których nie jest prądem dominującym, tradycyjnie konfucjańska diaspora chińska odgrywa istotną rolę w gospodarce. Sam konfucjanizm, oparty na naukach mistrza Kong, czyli Konfucjusza, urodzonego w VI w. p.n.e., może być uznany za prąd utrwalający porządek społeczny, acz nakazujący przyjmowanie norm społecznych w oparciu o zasadę humanitaryzmu i uwzględnienie zmian społecznych oraz racjonalności⁶². Ciekawie

⁵⁹ W zasadzie pokrywa się to ze strefą „większych Chin”, w Malezji zaś występuje duża mniejszość chińska.

⁶⁰ Taoizm był religią ludową, a jak zauważa J. Fairbank: „wykształcony Chińczyk piastując urząd był konfucjanistą, a taoistą, gdy stanowiska nie zajmował”. Zob. J. Fairbank, *Historia Chin. Nowe spojrzenie*, Wydawnictwo Marabut, Gdańsk 1996, s. 51, *Narody i Cywilizacje*.

⁶¹ Podstawowe twierdzenia zawarte w nauce Laozi to: (1) uznanie, że we wszechświecie wszystko przebiega według pewnych wzorców, niemożliwych do zdefiniowania (*dao* – droga); (2) potęga lub cnota (*de*) pojawia się w sposób naturalny, nie jest zaś wynikiem starań czy wysiłków; (3) najlepszym sposobem działań jest *wuwei*, czyli działanie przez niedziałanie; (4) wszelkie przeciwieństwa, w tym życie i śmierć, niezależnie od tego, czy wykluczają się, czy dopełniają, są nierozłączne; (5) najskuteczniejszą drogą pokonywania problemów jest niestawianie oporu; (6) normatywne i nakazowe systemy etyczne i moralne, jak np. konfucjanizm, charakteryzują się tym, że raczej dodają problemy, niż je rozwiązują. Por. D. Lusthaus, *Laozi, [w:] Wielcy myśliciele Wschodu*, red. I. McGreal, przeł. Z. Łomnicka, I. Kałużńska, Wydawnictwo al fine, Warszawa 1997, s. 11. Więcej na temat taoizmu zob. M. Darga, *Taoizm*, przeł. J. Pawłowska, Interpar, Warszawa 2004, *Religie Świata – Interspar*; B. Toporov, C. Hansen, *Taoizm*, przeł. S. Musielak, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2003, *Dla Żółtodziobów*.

⁶² Podstawowe wartości głoszone przez Konfucjusza to: (1) *ren*, czyli humanitarność – największa cnota człowieka, a dążenie do niej powinno być najważniejszym celem edukacji; (2) *li* – normy społeczne, których przestrzeganie jest drogą do osiągnięcia *ren*; (3) normy społeczne nie zostały ustalone raz na zawsze, mogą podlegać zmianom w zależności od sytuacji; (4) *yi* – to zasada racjonalizmu – rządzi ona przyjęciem norm społecznych, oznaczając właściwy charakter człowieka; (5) edukacja jednostki to przygotowanie do społeczeństwa miłującego pokój; (6) władca powinien kierować społeczeństwem w oparciu o zasadę humanitarności; (7) jeśli naród pozostaje w chaosie, to rządzenie nim wymaga wcielania norm społecznych. Por. J. Wu, *Konfucjusz (Kong Fuzi), [w:] Wielcy myśliciele Wschodu*, s. 3. Więcej na temat konfucjanizmu zob. X. i Z. h. o. n. g. Y. a. o., *RoutledgeCurzon Encyclopedia of Confucianism*, Routledge, London–New York 2003, *Rout-*

opisuje rolę jednostki w odniesieniu do konfucjanizmu Francis Fukuyama, polemizując w pewnej mierze z powyższym poglądem i zwracając uwagę, że jeśli przyjmiemy konfucjanizm za dominujący systemem wartości w Azji, zobaczymy, iż opisuje on etyczny świat, w którym ludzie rodzą się nie z prawami, ale z obowiązkami w odniesieniu do serii hierarchicznie ustawionych władz, zaczynając od rodziny, a kończąc na państwie i władcy, a w systemie tym nie ma miejsca dla indywidualności i praw jednostki⁶³. Rola konfucjanizmu jest bardzo istotna w rozwoju gospodarczym regionu, dla którego ważne są dwa aspekty tego prądu, tj. połączenie autorytaryzmu politycznego z kompetencjami technokratycznymi oraz mniej lub bardziej zinstytucjonalizowana fuzja władzy politycznej i gospodarczej w formie bliskich związków biznesu i władzy politycznej⁶⁴.

Tabela 2.3. Zróżnicowanie etniczne państw regionu

Australia	Biali 92% , Azjaci 7%, Aborygeni i inni – 1%
Bangladesz	Bengali 98% , inni 2%
Birma/ Mjanma	Birmańczycy 68% , Shan 9% , Karen 7% , Rakhine 4%, Chińczycy 3%, Indusi 2%, Mon 2%, inni 5%
Brunei	Malajowie 66% , Chińczycy 10% , rdzenni mieszkańcy 3%, inni 21%
Chile	Biali i ludność nie-rdzenna 89%, Mapuche 9%, Aymara 1%, inne grupy rdzenne 1%
ChRL	Chińczycy Han 91,6% , Zhuang 1,3%, Ujgurzy, Hui, Yi, Tybetańczycy, Miao, Manchu, Mongołowie, Buyi, Koreańczycy i inne narodowości 7,1%
Filipiny	Tagalog 28,1%, Cebuano 13,1%, Ilocano 9%, Bisaya/Binisaya 7,6%, Hiligaynon Ilonggo 7,5%, Bikol 6%, Waray 3,4%, inni 25,3%
Hongkong	Chińczycy 93,1%, Indonezyjczycy 1,9%, Filipińczycy 1,9%, inni 3%
Indie	Indo-Aryjczycy 72%, Drawidyjczycy 25%, inni 3 %
Indonezja	Jawajczycy 40,1% , Sundajczycy 15,5% , Malajowie 3,7%, Batakowie 3,6%, Madurowie 3%, Minangkabau 2,7%, Betawijczycy 2,9%, Bugilijczycy 2,4%, Balijszczy 1,7%, Aczinowie 1,4%, Dajakowie 1,4%, Sasakowie 1,3%, Chińczycy 1,2%, inni i nieokreśleni 18%
Japonia	Japończycy 98,5% , Koreańczycy 0,5%, Chińczycy 0,4%, inni 0,7%
Kambodża	Khmerzy 90% , Wietnamczycy 5%, Chińczycy 1%, inni 4%

ledge-Curzon *Encyclopedias of Religion*; i d e m, *An Introduction to Confucianism*, Cambridge University Press, Cambridge 2000. Na temat wpływu konfucjanizmu na region Azji Wschodniej zob. G. R o z m a n, *The East Asia Region. Confucian Heritage and Its Modern Adaptation*, Princeton University Press, Princeton 1991.

⁶³ Por. F. F u k u y a m a, *Asian Values, Korean Values, and Democratic Consolidation*, cyt. za: C. B a k e r, *Korea. Challenges for Democratic Consolidation*, [w:] *Asia-Pacific. A Region in Transition*, ed. J. R o l f e, Asia Pacific Center for Security Studies, Honolulu 2004, s. 182.

⁶⁴ Por. Y u m e i Z h a n g, *Pacific-Asia. The Politics of Development*, Routledge, London–New York 2004, s. 33.

Kanada	Kanadyjczycy 32,2%, mieszkańcy pochodzenia europejskiego 78%, Chińczycy 4,5%, Indianie Północnoamerykańscy 4,2%, inni 51% (ponieważ każdy z respondentów mógł zadeklarować więcej niż jedną tożsamość etniczną, procenty nie sumują się do 100)
Korea Pd.	kraj homogeniczny (niewielka mniejszość chińska)
Korea Pn.	kraj homogeniczny (niewielka mniejszość chińska)
Laos	Lao 54,6%, Khmou 10,9%, Hmong 8%, Tajowie 3,8%, Phutai 3,3%, Leu 2,2%, Katang 2,1%, Makong 2,1%, inni 13%
Malezja	Malajowie 50,1%, Chińczycy 22,6%, rdzenni mieszkańcy 11,8%, Indusi 6,7%, inni 0,7%, bez obywatelstwa 8,2%
Meksyk	Metysi (Amerindianie i Hiszpanie) 62%, Amerindianie lub w przeważającej mierze Amerindianie 28%, inni (głównie Europejczycy) 10%
Mongolia	Mongołowie (głównie Chałchasi) 82%, Kazachowie 4%, inni 13%
Nowa Zelandia	Europejczycy 71%, Maorysi 14,1%, Azjaci 11,3%, ludy Pacyfiku 7,6%, inni 2,7%, niezdefiniowani 5,4%
Pakistan	Pendżabi, Sindhowie, Pasztunowie, Balochowie, Muhadźirowie
Papua-Nowa Gwinea	Melanezyjczycy, Papuasi, Negrito, Mikronezyjczycy, Polinezyjczycy
Peru	Indianie Amerykańscy 45%, Metysi (Indianie Amerykańscy i Biali 37%), Biali 15%, Czarni, Japończycy, Chińczycy i inni 3%
Rosja	Rosjanie 77,7%, Tatarzy 3,7%, Ukraińcy 1,4%, Baszkirowie 1,1%, Czuwasze 1%, Czeczeni 1%, inni i nieokreśleni 14,1%
Singapur	Chińczycy 74,2%, Malajowie 13,3%, Indusi 9,2%, inni 3,3%
Sri Lanka	Syngalezi 74,9%, Tamilowie 15,6%, Maurowie 9,2%, inni 0,5%,
Stany Zjednoczone	Biali 80%, Czarni 12,9%, Azjaci 4,4%, Indianie Amerykańscy i rdzenni mieszkańcy Alaski 1%, rdzenni mieszkańcy Hawajów i innych wysp Pacyfiku 0,2%, dwie i więcej ras 1,6% (w USA nie wyróżnia się podczas spisu ludności grupy latynoskiej, przyjmując, że Latynosi mogą przynależeć do każdej z ras, a ich udział w populacji szacuje się na ok. 15%)
Tajlandia	Tajowie 95,9% (wśród nich powinno się wyróżnić tajskich Chińczyków, którzy stanowią ok. 14%), Birmańczycy 2,2%, inni 2,2%
Tajwan	Tajwańczycy 84%, Chińczycy kontynentalni 14%, rdzenni mieszkańcy 2%
Timor Wschodni	Austronezyjczycy (Malajo-Polinezyjczycy), Papuasi, niewielka mniejszość chińska
Wietnam	Wietnamczycy 85,7%, Tay 1,9%, Tajowie 1,7%, Muong 1,5%, Khmerzy 1,5%, Mong 1,2%, Nung 1,1%, inni 5,3%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *The CIA World Factbook 2015*, wyłuszczenia własne, pokreślono aspekty, do których odniesienie znajduje się w tekście poniżej i które uznano za istotne z punktu widzenia determinacji charakteru danego kraju.

Kolejnym czynnikiem, na który należy zwrócić uwagę w niniejszej pracy, a który odgrywa istotną rolę w regionie, jest kwestia zróżnicowania etnicznego, przedstawiona w tabeli 2.3⁶⁵. Rozpoczynając analizę od krajów wschodniego Pacyfiku, możemy stwierdzić, że zdecydowanie przeważają w nich mieszkańcy biali pochodzenia europejskiego (USA, Kanada) lub Indianie Amerykańscy i Metysi (Meksyk, Peru, Chile). W Australii i Nowej Zelandii dominują również mieszkańcy biali. W połączeniu z dominacją w tych krajach wyznań chrześcijańskich możemy mówić o kręgu kultury zachodniej, przy czym należy wyróżnić tutaj państwa latynoamerykańskie.

Trudniejsza sytuacja występuje na terenie Papui-Nowej Gwinei, Filipin i Timoru Wschodniego – wprawdzie dominuje tam religia chrześcijańska (w przypadku Filipin i Timoru Wschodniego – katolicyzm, w przypadku Papui-Nowej Gwinei – wyznania protestanckie), ale struktura etniczna jest o wiele bardziej skomplikowana (szczególnie dotyczy to Filipin, które są państwem wieloetnicznym, co wiąże się z ich wyspiarską strukturą – w tym wypadku dziedzictwo historyczne oraz religijne może być czynnikiem ułatwiającym spójność kraju)⁶⁶. Filipiny są też krajem, który jest predestynowany do bycia swoistym katalizatorem procesów integracyjnych w ramach Basenu Pacyfiku – dziedzictwo trzech kultur, związane z położeniem w Azji, byciem pod dominacją hiszpańską, a później amerykańską, sprawia, że jest to idealny łącznik w ramach APEC⁶⁷. Wydaje się jednak, że związki tych krajów z Azją są na tyle silne, iż nie będą istnieć przeszkody w integracji tych krajów z potencjalnym bądź istniejącym ugrupowaniem integracyjnym Azji Wschodniej, szczególnie jeśli w jego tworzenie zaangażuje się Australia lub Australia i Nowa Zelandia (jako CER), co ma miejsce w przypadku Szczytu Azji Wschodniej.

⁶⁵ Bardzo ciekawą, kompleksową analizę problemu w odniesieniu do regionu (uwzględniającą Indie, Pakistan, Sri Lankę, Mjanmę, Tajlandię, Malezję i Singapur, Indonezję, Filipiny, Chiny, Australię, Nową Zelandię oraz niektóre wyspy Pacyfiku) możemy znaleźć w pracy *Government Policies and Ethnic Relations in Asia and the Pacific*, eds. M. Brown, S. Ganguly, MIT Press, Cambridge 1997, *CSIA Studies in International Security*. Warto szczególnie zwrócić uwagę na esej M. Brown, *The Impact of Government Policies on Ethnic Relations*, [w:] *ibidem*, s. 511-575, gdzie przedstawione jest m.in. znaczenie konfliktów etnicznych dla aktorów międzynarodowych. Zob. też: R. Safman, *Minorities and State-building in Mainland Southeast Asia*, [w:] *Myanmar: State, Society and Ethnicity*, eds. N. Ganesan, Kyaw Yin Hlaing, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2007, s. 30-59.

⁶⁶ Kościół katolicki stanowi istotną siłę polityczną, spełniał też ważną rolę w walce z reżimem F. Marcosa (który pod koniec swojej drugiej kadencji prezydenckiej w 1972 r. ogłosił stan wojenny i utrzymywał władzę do 1986 r.), pomagając w przejęciu władzy przez Corazon Aquino (przez wyprowadzenie tłumów na ulice); podobnie było w 2000 r., kiedy mieszkańcy domagali się ustąpienia prezydenta Estrady w związku ze skandalami korupcyjnymi, „błogosławieństwo” Kościoła otrzymała też Gloria Macapagal Arroyo w czasie dyskusyjnych wyborów prezydenckich z 2004 r. Por. Economist Intelligence Unit, „Country Profile. Philippines” (London) 2005, ed. D. Webb, s. 4-12.

⁶⁷ Na pierwszym ministerialnym spotkaniu APEC filipiński delegat J. Estanislao pokazał się jako bardzo silny zwolennik włączenia krajów Ameryki Łacińskiej do procesów APEC. Zob. Yoichi Funabashi, *Asia Pacific Fusion. Japan's Role in APEC*, Institute for International Economics, Washington 1995, s. 18.

Kraje muzułmańskiego kręgu kulturowego Azji Południowo-Wschodniej, głównie Indonezja i Malesja⁶⁸, są organizmami silnie zróżnicowanymi etnicznie – dotyczy to szczególnie Indonezji, w przypadku której ciężko mówić o narodzie, gdyż państwo to składa się z wielu grup etnicznych, sztucznie powiązanych w organizm państwowy, który czyni z jego mieszkańców Indonezyjczyków. W przypadku obu tych krajów, a także Brunei oraz należącej do buddyjskiego kręgu kulturowego Tajlandii należy zwrócić uwagę na liczącą się diaspore chińską, która paradoksalnie w przypadku naszych rozważań może przyczyniać się istotnie do budowy wspólnoty Azji Wschodniej, zwłaszcza że stanowi zwykłą elitę finansową tych krajów⁶⁹.

⁶⁸ Na temat wyzwań w kwestii budowania państwa i zmian w ostatnim okresie zob. D. Sofijan, E. Trojnar, *The Challenge of Building a Multi-Ethnic State in Malaysia*, „Hemispheres. Studies on Cultures and Societies” 2011, no. 26.

⁶⁹ Z. Brzeziński zwracał uwagę, że mniejszość chińska kontroluje 90% gospodarki Indonezji, 75% gospodarki Tajlandii, 50-60% gospodarki Malesji, a także gospodarkę Singapuru, Hongkongu i Tajwanu. Por. Z. Brzeziński, *The Grand Chessboard...*, s. 211. Jeśli chodzi o udział indonezyjskiej diaspory chińskiej (liczącej ok. 3% społeczeństwa i heterogenicznej), uznawano ją zwykle za mniejszość handlującą, niezainteresowaną uczestnictwem w polityce, choć widoczną szczególnie na szczeblu lokalnym (jednak nawet w latach 90. odnotowano zatargi z tą mniejszością, np. w 1998 r. Dżakarcie), zob. L. Suryadinata, *Chinese Politics in Post-Suharto's Indonesia. Beyond the Ethnic Approach?*, „Asian Survey” 2001, vol. 41, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2001.41.3.502>; na temat diaspory chińskiej w Tajlandii zob. W. Callahan, *Nationalism. Diasporic Chinese and Neo-Nationalism in China and Thailand*, „International Organization” 2003, vol. 53, no. 3. Z drugiej strony trzeba zwrócić uwagę na publikacje podkreślające, iż diaspory mogą być czynnikiem konfliktogennym w społeczeństwach, w których żyją; szerzej na ten temat zob. Y. Shain, A. Barth, *Diasporas and International Relations Theory*, „International Organization” 2003, vol. 57, no. 3. Na temat diaspory chińskiej w Azji Południowo-Wschodniej zob. M. Armstrong, R. Armstrong, K. Mulliner, *Chinese Populations in Contemporary Southeast Asian Societies. Identities, Interdependence and International Influence*, Curzon Press, Richmond 2001. Por. też: T. Ang-Sze, *The Ethnic Chinese in the Philippines. Political Position and Participation in Political Process*; L. Suryadinata, *Ethnic Chinese Political Participation and the Revival of Chinese Culture. Post-Suharto Developments*; Thung Ju Lan, *Assimilation, Integration and Chinese Organizations After the Fall of Soeharto's New Order. Would They Provide a New Direction and Hope?*, wszystkie w: *Chinese Diaspora Since Admiral Zheng He, With Special Reference to Maritime Asia*, ed. Leo Suryadinata, Chinese Heritage Centre, Singapore 2007, s. 309-349. Kompleksowe omówienie problemów chińskiej diaspory (nie tylko w Azji) można też znaleźć w dwutomowej pracy *The Chinese Diaspora. Selected Essays*, eds. Wang Ling-chi, Wang Gungwu, Singapore 1998. Warto zapoznać się z artykułami: L. Suryadinata, *Patterns of Chinese Political Participation in Four ASEAN States. A Comparative Study*; Chou Yu-min, *The Role of Overseas Chinese Capital in the Economic Integration of East Asia*, [w:] *ibidem*, t. 1, odpowiednio: s. 49-61, 111-118. Ostatni z wymienionych artykułów jest szczególnie istotny w kontekście rozwoju Azji Wschodniej, w tym Chin, jako otwartych gospodarek, a także integracji poszczególnych regionów w samych Chinach i integracji poszczególnych gospodarek ze sobą oraz roli kapitału diaspory chińskiej w tych procesach. Nie możemy oczywiście zapominać o problemie zarówno diaspory chińskiej, jak i partii komunistycznych związanych z Chinami w Azji Południowo-Wschodniej po utworzeniu ChRL, kiedy mniejszość ta wywoływała bardzo silne konflikty w goszczących ją społeczeństwach. Problem migracji w Azji Północno-Wschodniej i związane z nim kontrowersje (szczególnie potencjalne problemy w sytuacji upadku Korei Północnej, ale też problem migracji chińskich na rosyjski Daleki Wschód) omawia artykuł Tsuneo Akaha, *Cross-Border Migration*

Ważne są też kraje, które wydają się wysoko homogeniczne, jednak zamieszkujące je mniejszości są przyczyną wielu wewnętrznych problemów etnicznych oraz problemów związanych z przestrzeganiem praw człowieka. Dotyczy to Chińskiej Republiki Ludowej, w której mniejszości stanowią 8,4%, co jednak daje ponad 100 mln ludzi, z których znaczne grupy żyją w określonych regionach kraju, gdzie ustanowiono regiony autonomiczne⁷⁰, a także Birmy/Mjanmy, w którym to kraju prześladowaniom poddawani byli członkowie mniejszości Karen i Shan, a gdzie nadal mamy do czynienia z konfliktami etnicznymi, odżywającymi po częściowej liberalizacji systemu politycznego od 2011 r.⁷¹

Wydaje się, że mniejszości narodowe mogą być zainteresowane wchodzeniem w skład większych struktur integracyjnych, gdyż w ich ramach będą mogły lepiej realizować swoje interesy. Dotyczy to także podmiotów wymienionych wcześniej społeczeństw wieloetnicznych (szczególnie Filipin, Indonezji)⁷² oraz państw takich jak Indie czy Pakistan, w których występuje wielość różnego rodzaju grup etnicznych. W tym kontekście zróżnicowanie etniczne państw, a także migracje (szczególnie zaś tworzenie regulacji umożliwiających swobodne przemieszczanie się siły roboczej, kluczowego czynnika produkcji, którego kosztochłonność w bardzo wysokim stopniu decyduje o konkurencyjności oraz strukturze poszczególnych gospodarek) mogą być uznane za czynniki sprzyjające integracji, zwłaszcza w aspekcie gospodarczym, choć jednocześnie wiążące się z potencjalnymi konfliktami, szczególnie widocznymi w bardzo zróżnicowanych obszarach integracyjnych, jak Azja Wschodnia czy tym bardziej Basen Pacyfiku⁷³.

as a New Element of International Relations in Northeast Asia. A Boon to Regionalism or a New Source of Friction?, „Asian Perspective” 2004, vol. 28, no. 2.

⁷⁰ Nei Mongol (Mongolia Wewnętrzna), gdzie mieszkają Mongołowie; Xizang (Tybet), gdzie mieszkają Tybetańczycy; Xinjiang zamieszkany przez Ujgurów; Guangxi będące głównym skupiskiem ludu Zhuang oraz Ningxia, gdzie skupia się mniejszość Hui.

⁷¹ Por. A. Saw U, *Reflections on Confidence-building and Cooperation among Ethnic Groups in Myanmar. A Karen Case Study*; Sai Kham Mong, *The Shan in Myanmar*, [w:] *Myanmar. State, Society...*, odpowiednio: s. 219-235, 256-274.

⁷² Problem separatyzmu grup narodowych w Mjanmie/Birmie, gdzie mamy do czynienia z ruchami ludów Karen, Karennis, Shan i Mon; Indonezji, gdzie problemy występują w Aceh, Riau, Papui, Sulawesi, Bali; czy Filipin, gdzie separatyzm jest widoczny wśród Bangsamoro na Mindanao – omawiają V. Wee, K. Jayasuriya, *New Geographies and Temporalities of Power. Exploring the New Fault-Lines of Southeast Asia*, „The Pacific Review” 1997, vol. 15, no. 4. Kompleksową analizę kwestii etnicznych w poszczególnych krajach Azji można znaleźć w zbiorze esejów *Multination States in Asia. Accommodation or Resistance*, eds. J. Bertrand, A. Laliberte, Cambridge University Press, New York 2010.

⁷³ Por. S. Shulman, *op. cit.* Na problem nieregulowanego przemieszczania się grup ludności, konfliktów etnicznych, przemytu ludzi oraz migracji zarobkowych (również nieregulowanych) zwraca uwagę A. Dupont, *East Asia Imperilled. Transnational Challenges to Security*, Cambridge University Press, Cambridge–New York 2001, s. 135-172, *Cambridge Asia-Pacific Studies*. Warto zobaczyć też raport OECD, skupiający się na migracjach wykwalifikowanej siły roboczej: *Migration and the Labour Market in Asia. Recent Trends and Policies*, Organization of Economic Cooperation and Development, Paris 2002.

Warto też zwrócić uwagę, że opisane powyżej procesy, szczególnie związane z przemieszczaniem się wyznawców konkretnych religii, ich wzajemnym przenikaniem się, przyjmowaniem wartości społeczeństw, w których się one zakorzeniały, a także synkretyzmem różnych prądów filozoficznych i religijnych, stanowią dobrą podstawę dla zaistnienia, pomimo opisanych różnic, procesów integracyjnych w świadomości społecznej. Podobny wpływ mogą mieć mniejszości etniczne. Dotyczy to głównie Azji Wschodniej. Jeśli wziąć pod uwagę kontekst społeczno-kulturowy, integracja w tym regionie jest o wiele bardziej prawdopodobna i wykonalna niż integracja w obrębie Basenu Pacyfiku⁷⁴. Z drugiej strony mamy obecnie do czynienia z procesami, dzięki którym następuje szybkie przenikanie się kultur z obu stron Pacyfiku – działalność telewizji, przejmowanie prądów muzycznych, nurtów artystycznych (Manga w Ameryce, Disney w Azji), upowszechnianie sportów typowych dla innych kultur (*baseball* w Japonii, *judo* i *sumo* w Ameryce), wzrastająca popularność języka angielskiego czy fakt, że coraz więcej Azjatów studiuje na uczelniach amerykańskich, a tamtejsi biznesmeni, inżynierowie, a także przedstawiciele elit politycznych, gospodarczych i społecznych są często wykształceni w USA – wszystko to sprawia, że stopniowo mamy do czynienia ze zbliżeniem kulturowym w Basenie Pacyfiku⁷⁵.

Proces tworzenia regionu społeczno-kulturowego w obrębie Azji i Pacyfiku, jeśli obecny trend się utrzyma, będzie trwał bardzo długo, a występujące i przedstawione powyżej różnice pomiędzy krajami wschodniego i zachodniego Pacyfiku z pewnością stanowią poważną, jedną z wielu zresztą, przeszkodę w budowaniu tożsamości regionalnej. Jeśli odniesiemy powyższe rozważania i ich wyniki do przedstawionych przez Louisa Cantoriego i Stevena Spiegla wyznaczników podsystemu regionalnego, w których zwraca się uwagę na powiązania etniczne, językowe, kulturowe, społeczne i historyczne⁷⁶, tym wyraźniej możemy zaobserwować trudności, które pojawiają się przy kreowaniu wspólnoty Basenu Pacyfiku.

2.4. Potencjał i zróżnicowanie gospodarcze regionu

Omawiany w pracy region, jak pokazują dane i analiza z poprzednich podrozdziałów, jest zdywersyfikowany w bardzo wysokim stopniu. Zróżnicowanie geograficzne, demograficzne, społeczne i kulturowe regionu Azji i Pacyfiku sta-

⁷⁴ Na fakt, że obszar Azji-Pacyfiku nie jest naturalnym regionem, a świadomość regionalna może wynikać z procesów instytucjonalizacji, zwraca uwagę L. Buszynski, *Russia and South-east Asia. A New Relationship*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 2, s. 136-163. Na problem czynników społeczno-kulturowych w integracji w Basenie Pacyfiku (w tym na kwestie dekolonizacji, ideologii, kultury, migracji czy komunikacji) zwracał uwagę tuż po zakończeniu zimnej wojny G. Segal, *Rethinking the Pacific*, Clarendon Press, Oxford 1990, s. 85-182.

⁷⁵ Na aspekty te zwraca uwagę, nazywając je zapłodnieniem krzyżowym (w odniesieniu do idei), Yoichi Funabashi, *op. cit.*, s. 27-31.

⁷⁶ Są one przytoczone w rozdziale pierwszym.

nowi ważną przeszkodę dla jego integracji. Wydaje się jednak, że czynniki gospodarcze mogą w pewnym stopniu pokazać, że odrębność podmiotów po obu stronach Oceanu Spokojnego w tym wymiarze jest mniejsza⁷⁷. Nie oznacza to jednak, że czynniki te będą wskazywać automatycznie na potencjał integracyjny regionu, który cechuje się olbrzymim zróżnicowaniem również w tej sferze.

Udział najważniejszych gospodarek regionu Azji i Pacyfiku w wartości produktu regionalnego brutto – PRB (mierzonego za pomocą parytetów siły nabywczej)⁷⁸ w roku 1989 przedstawia wykres 2.5, zaś w roku 2014 – wykres 2.6. Kluczowym elementem jest obserwowana zmiana pozycji Stanów Zjednoczonych, których PKB stanowił w roku 1989 ok. 38% produktu regionalnego brutto, a w roku 2014 już tylko 26% PRB. Co ważniejsze, pod koniec 2014 r. USA stały się drugą co do wielkości gospodarką regionu, ustępując pierwszeństwa Chińskiej Republice Ludowej, której udział w PRB wzrósł z 7% do 26%. Widoczny jest także spadek pozycji Japonii, której udział w PRB zmniejszył się z 14% do 7%, oraz Rosji, która zmniejszyła swój udział w PRB z 11% do 5%. Z kolei możemy obserwować wzrost pozycji Indii, które zwiększyły swój udział w PRB z 6% do 11%, stając się trzecią gospodarką regionu Indo-Pacyfiku.

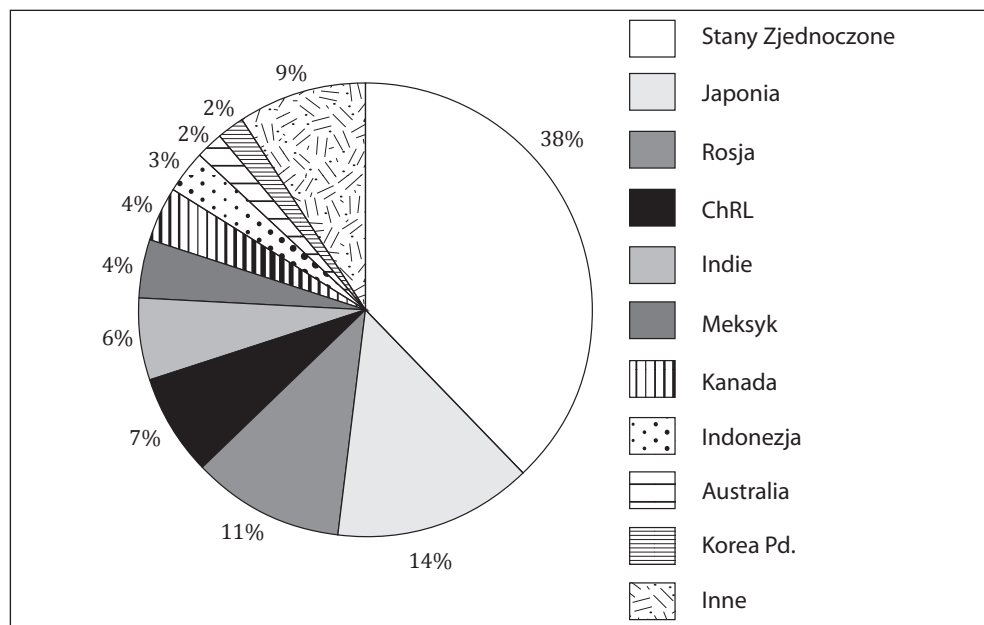
W tabeli 2.4 przedstawiono wysokość PKB państw regionu w latach odpowiednio: 1989, 2000 i 2014. Ukazano też, w formie ciekawostki, szacunki opublikowane przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy dla roku 2020. W ostatniej kolumnie pokazano skalę wzrostu PKB w całym okresie 1989-2014. Bez wątplenia wrażenie robi zmiana PKB Chińskiej Republiki Ludowej, gdzie całkowity wzrost wyniósł ponad 1700%, ale też inne kraje regionu mogą być dumne ze swoich osiągnięć w tym zakresie, dotyczy to Kambodży (950%), Wietnamu (885%), Laosu (870%), Indii (ponad 800%) oraz wysoko rozwiniętego Singapuru (ponad 760%).

W tabeli 2.4 pokazano też wartość PRB wybranych ugrupowań regionalnych – pod względem skali przodują tutaj APEC (58 bln USD), Szczyt Azji Wschodniej – EAS18 (ponad 60 bln USD). Dążące do utworzenia Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (RCEP) kraje EAS16 mają sumę PKB o wartości ok. 39 bln USD, zaś USA wraz z 11 partnerami negocjacji TPP – 29,6 bln USD, przy czym ponad połowa tego potencjału to potencjał samych USA (17 bln USD). Najmniejszym pod tym względem ugrupowaniem jest ASEAN, gdzie łączna war-

⁷⁷ W połowie lat 90. XX w. Kishore Mahbubani zwracał uwagę na konieczność dziejową „osmozy kulturalnej”, stwierdzając, że dwa światy kulturalne po dwóch stronach Pacyfiku nie mogą istnieć. Zaznaczał, że o ile wartości kulturowe są przenoszone do krajów Azji Wschodniej, to mieszkańcy Ameryki Północnej i Australii są wciągani w region w oparciu o czystą logikę gospodarczą, ale w końcu proces ten stanie się dwukierunkowy. Mielibyśmy tutaj do czynienia ze zmianami wartości kulturowych w oparciu o wartości ekonomiczne. Wydaje się, że jest to kluczowy czynnik i najbardziej prawdopodobna droga, która może prowadzić do pełniejszej integracji w Basenie Pacyfiku. Por. K i s h o r e M a h b u b a n i, *The Pacific Way*, „Foreign Affairs” 1995, vol. 74, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/20047022>.

⁷⁸ Podobnie jak w poprzednich zestawieniach przyjęto instytucjonalne pojęcie regionu oparte na członkostwie w APEC i/lub ARF i wyjąwszy Unię Europejską (będącą członkiem ARF, acz wyłączoną ze względu na pozaterytorialność).

Wykres 2.5. Udział najważniejszych gospodarek Azji i Pacyfiku w wartości produktu regionalnego brutto (liczonego wg PPP) w roku 1989

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *World Development Indicators*, World Bank, [online] <http://databank.worldbank.org/data//reports.aspx?source=2&Topic=3#>, 24 VI 2015.

W kategorii „inne” zawierają się podmioty, które nie zostały ujęte osobno na wykresie, są zawarte w tabeli 2.4, a wielkość ich PKB jest mniejsza od wartości PKB Korei Południowej.

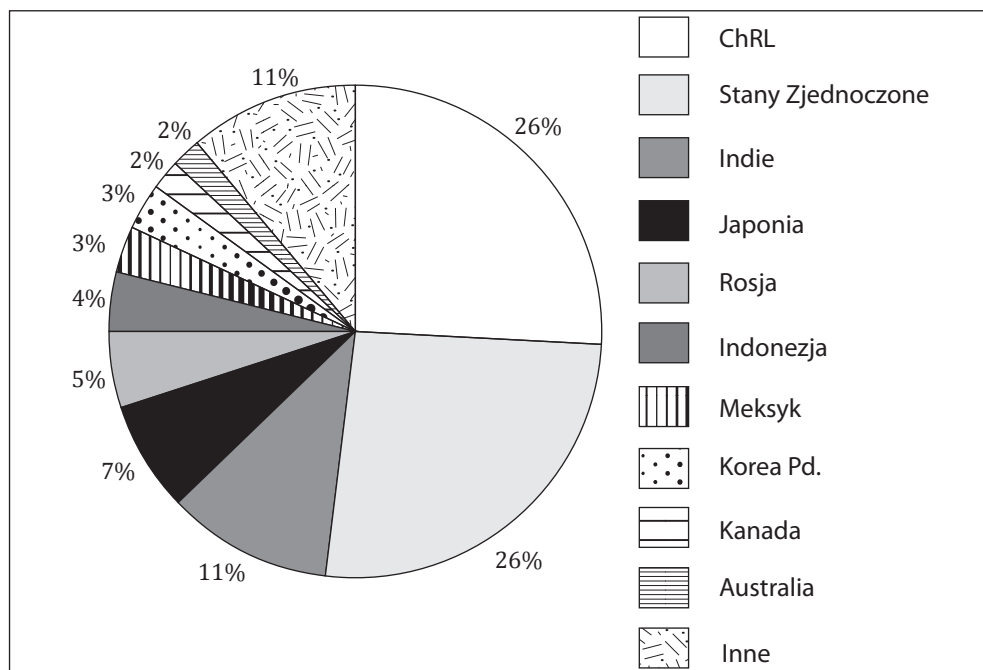
tość PRB wynosi mniej niż 6,5 bln USD. Tutaj jednak istotne będą inne czynniki, o których mowa w rozdziale czwartym.

Zróżnicowanie PKB *per capita* w państwach omawianego regionu przedstawia wykres 2.7. Wykres prezentuje wartości dla roku 1989 oraz 2014, przy czym kraje zostały uszeregowane według rosnącego PKB w roku 2014.

Obserwując zróżnicowanie wysokości PKB *per capita*, możemy wyróżnić w regionie kilka grup krajów, przy czym, jeśli oprzeć się na klasyfikacji przyjętej przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy, są to kraje wysoko rozwinięte, do których należą Stany Zjednoczone, Kanada, Australia, Japonia, Nowa Zelandia oraz cztery kraje określane mianem nowo uprzemysłowionych krajów azjatyckich, tj. Republika Korei, Singapur, Specjalny Region Administracyjny Hongkongu oraz Tajwan (traktowany przez MFW jako prowincja Chin), a także kraje rozwijające się i rynki wschodzące, w skład której to grupy wejdą pozostałe kraje⁷⁹. Biorąc pod uwagę przyjęte na wykresie kryterium wysokości dochodu

⁷⁹ Dane na temat klasyfikacji krajów przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy zob. *World Economic Outlook Uneven Growth Short- and Long-Term Factors*, International Monetary Fund, Washington 2015, s. 150-153, [online] <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/>

Wykres 2.6. Udział najważniejszych gospodarek Azji i Pacyfiku w wartości produktu regionalnego brutto (liczonego wg PPP) w roku 2014

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *World Development Indicators*, World Bank, [online] <http://databank.worldbank.org/data//reports.aspx?source=2&Topic=3#>, 24 VI 2015. W kategorii „inne” zawierają się podmioty, które nie zostały ujęte osobno na wykresie, są zawarte w tabeli 2.4, a wielkość ich PKB jest mniejsza od wartości Australii.

per capita, do tej grupy krajów należałoby również zaliczyć Brunei⁸⁰. Wyrażną różnicę w PKB *per capita* (ponad 10 tys. USD) możemy zaobserwować między dochodami Nowej Zelandii a Rosji, która należy do krajów rozwijających się. Wraz z grupą krajów takich jak: Malezja, Chile, Meksyk, Tajlandia i ChRL, możemy wyróżnić je spośród krajów rozwijających się. Pozostałe kraje są ciągle na bardzo niskim poziomie rozwoju. Kraje wysoko czy średnio rozwinięte występują w różnych podregionach Azji i Pacyfiku, nie będąc zdeterminowane geograficznie, a szczególnie od lat 80. XX w. rozwój w Azji Wschodniej jest coraz bardziej dynamiczny, co może wpływać pozytywnie na procesy integracyjne w Basenie Pacyfiku.

pdf/text.pdf, 12 VI 2015. Używane w opracowaniach określenie „kraj” nie musi odnosić się do jednostki terytorialnej posiadającej podmiotowość prawnomiędzynarodową i uznawanej za państwo przez prawo międzynarodowe i praktykę.

⁸⁰ Brunei jest klasyfikowane przez MFW jako rynek wschodzący. W klasyfikacji MFW nie jest ujęta Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna, niebędąca członkiem tej organizacji. Por. *ibidem*, s. 151.

Tabela 2.4. Wartość PKB (PPP) krajów regionu oraz instytucji regionalnych, zmiana PKB w latach 1989-2014

	PKB PPP w 1989 r. (mln USD)	PKB PPP w 2000 r. (mln USD)	PKB PPP w 2014 r. (mln USD)	PKB PPP – szacunek na 2020 r. (mln USD)	Zmiana PKB w latach 1989- -2014 (%)
Australia	305 420,00	549 961,00	1 095 384,00	1 449 532,00	359
Bangladesz	83 977,00	180 210,00	533 739,00	879 473,00	636
Birma/ Mjanma***	ND	51 902,00	241 980,00	427 585,00	466
Brunei	12 210,00	19 587,00	30 212,00	44 080,00	247
Chile	71 672,00	175 159,00	409 329,00	558 953,00	571
ChRL	1 013 746,00	3 608 290,00	17 617 321,00	28 229 144,00	1 738
Filipiny	150 272,00	261 127,00	692 223,00	1 100 727,00	461
Hongkong	92 369,00	179 705,00	397 507,00	535 609,00	430
Indie	911 698,00	2 100 670,00	7 375 898,00	12 708 363,00	809
Indonezja	473 296,00	958 481,00	2 676 081,00	4 155 459,00	565
Japonia	2 155 163,00	3 236 671,00	4 750 771,00	5 521 726,00	220
Kambodża	5 248,00	13 254,00	49 960,00	84 525,00	952
Kanada	537 446,00	908 074,00	1 591 580,00	1 985 811,00	296
Korea Pł.	283 047,00	773 396,00	1 778 823,00	2 438 750,00	628
Korea Pł.**	ND	22 000,00	40 000,00	ND	ND
Laos	3 953,00	9 661,00	34 400,00	58 972,00	870
Malezja	106 315,00	292 345,00	746 078,00	1 106 955,00	702
Meksyk	646 440,00	1 210 609,00	2 140 564,00	2 924 975,00	331
Mongolia	6 442,00	7 924,00	34 760,00	53 823,00	540
Nowa Zelandia	49 802,00	85 172,00	158 864,00	205 530,00	319
Pakistan	180 102,00	368 908,00	882 313,00	1 298 277,00	490
Papua-Nowa Gwinea	3 563,00	6 882,00	18 066,00	28 364,00	507
Peru	75 488,00	133 643,00	371 344,00	542 649,00	492
Rosja*	1 594 049,00	1 530 618,00	3 564 549,00	3 975 744,00	224
Singapur	59 225,00	164 940,00	452 686,00	604 809,00	764

Sri Lanka	31 117,00	77 629,00	217 445,00	352 288,00	699
Stany Zjednoczone	5 657 700,00	10 284 750,00	17 418 925,00	22 488 616,00	308
Tajlandia	202 050,00	441 715,00	985 516,00	1 378 263,00	488
Tajwan	187 121,00	480 963,00	1 074 525,00	1 517 568,00	574
Timor Wsch.***	ND	1 085,00	6 066,00	4 873,00	559
Wietnam	57 678,00	159 786,00	510 689,00	802 072,00	885
ASEAN	1 070 247,00	2 372 798,00	6 419 825,00	9 763 447,00	600
EAS16/RCEP	5 789 123,00	12 726 958,00	39 196 886,00	60 316 492,00	677
EAS18	13 040 872,00	24 542 326,00	60 180 360,00	86 780 852,00	461
TPP12	9 734 559,00	17 220 697,00	29 676 426,00	38 235 708,00	305
APEC	13 734 072,00	25 461 874,00	58 481 037,00	81 595 336,00	426

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *World Economic Outlook Database*, International Monetary Fund, [online] <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/index.aspx>, 24 VI 2015.

* W przypadku Rosji najwcześniejsze dane pochodzą z roku 1992, do tych danych odniesiono wzrost PKB.

** WEO nie podaje danych dla Korei Północnej (nie jest członkiem MFW), dane są szacunkowe z lat 2000 i 2013, pochodzą z CIA World Factbook.

*** Dla Timoru Wschodniego i Birmy/Mjanmy wzrost PKB jest obliczony dla lat 2000-2014.

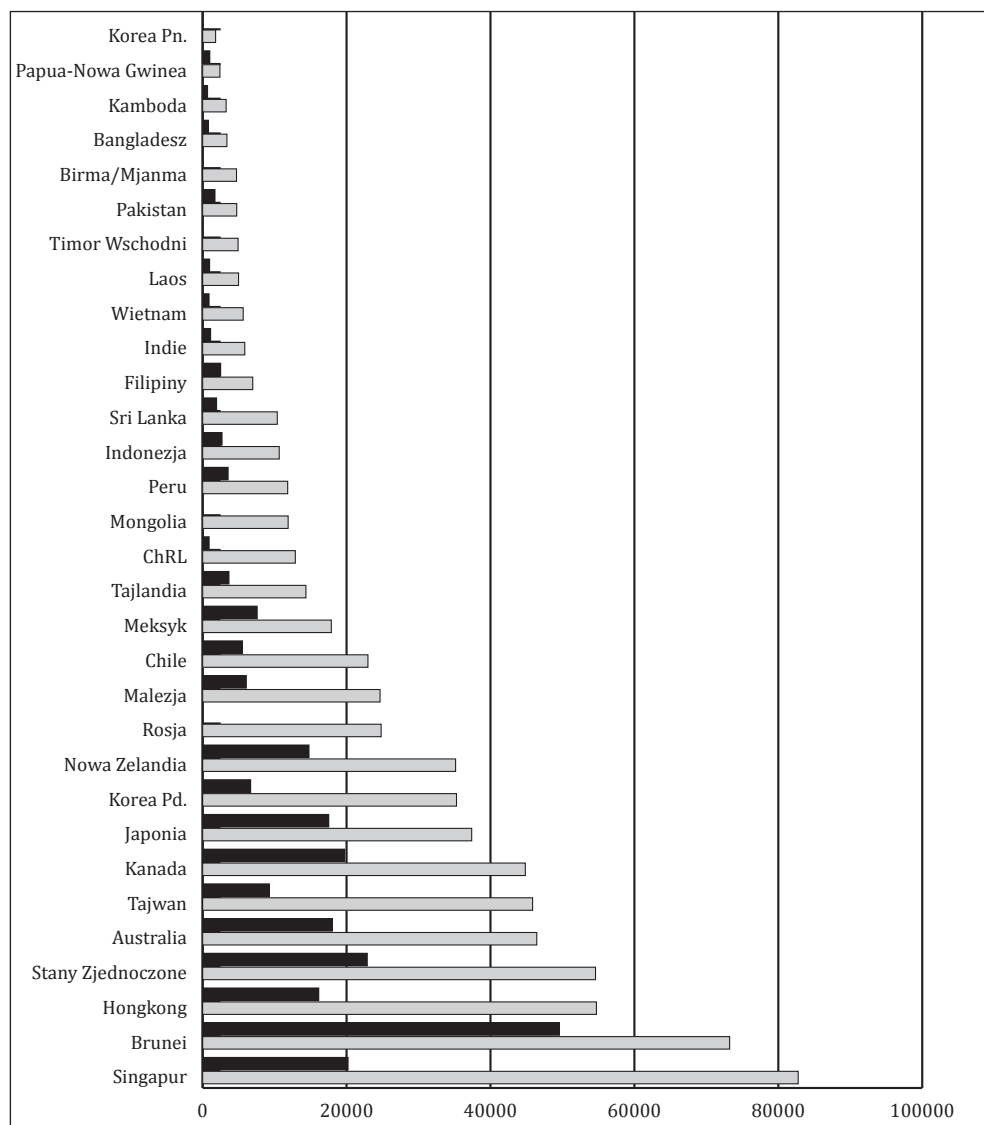
W tabeli 2.5 ujęto wartości PKB *per capita* dla krajów regionu i odpowiednio dla lat: 1989, 2000, 2014, jak również szacunki MFW dla roku 2020.

Wartość dochodu *per capita* wydaje się ważna nie tylko dla określenia poziomu rozwoju gospodarczego danego kraju, ale także dla wskazania jego potencjału integracyjnego. W zależności od stopnia rozwoju inne czynniki będą decydowały o tym, czy kraj przystąpi do tworzącego się ugrupowania integracyjnego bądź znajdzie się w grupie inicjującej jego utworzenie. Kraje posiadające gospodarki wysoko rozwinięte zwracają uwagę na dostęp do nowych rynków, tanią siłę roboczą, możliwość eksportu towarów wysoko przetworzonych, podczas gdy kraje pozostające na niskim poziomie rozwoju mają możliwość przyjęcia kapitału, technologii, *know-how*, ale też skorzystania z programu tzw. wczesnych zniw, w ramach którego cła i inne ograniczenia⁸¹ w potencjalnym ugrupowaniu integracyjnym będą znoszone nierównomiernie (tj. większe korzyści z integracji będą odnosić kraje o niższym dochodzie bądź potencjalnie wyższych korzyściach – np. ChRL oferuje często taki program swoim partnerom porozumień o preferencyjnym handlu).

W ramach ugrupowania integracyjnego powinno się dążyć do wyrównywania poziomu rozwoju gospodarczego, co jest istotne zarówno ze względu

⁸¹ Wyszczególnione szerzej w rozdziale pierwszym.

Wykres 2.7. Zróżnicowanie PKB *per capita* w państwach regionu w roku 1989 oraz w roku 2014 (USD)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *World Development Indicators*, World Bank, [online] <http://databank.worldbank.org/data//reports.aspx?source=2&Topic=3#>, 24 VI 2015.

Dla niektórych krajów (Korea Północna, Birma/Mjanma, Timor Wschodni, Rosja) brak danych za rok 1989, pokazano więc wartość PKB *per capita* z roku 2014. Kraje zostały uszeregowane rosnąco wg wartości PKB *per capita* w roku 2014.

Tabela 2.5. Wartość PKB (PPP) *per capita* dla krajów regionu

	PKB PPP <i>per capita</i> w 1989 r. (USD)	PKB PPP <i>per capita</i> w 2000 r. (USD)	PKB PPP <i>per capita</i> w 2014 r. (USD)	PKB PPP <i>per capita</i> – szacunek na rok 2020 (USD)
Australia	18 033,00	28 732,05	46 433,30	57 088,69
Bangladesz	801,47	1 361,28	3 373,45	5 225,27
Birma/ Mjanma	ND	1 119,09	4 706,00	7 959,21
Brunei	49 574,36	60 303,55	73 233,03	97 031,68
Chile	5 528,80	11 375,60	22 971,44	29 460,25
ChRL	899,48	2 846,93	12 879,85	20 003,58
Filipiny	2 500,37	3 400,54	6 961,63	9 829,77
Hongkong	16 130,07	26 775,75	54 722,12	71 194,73
Indie	1 103,42	2 041,10	5 855,31	9 327,53
Indonezja	2 690,68	4 646,85	10 640,90	15 177,48
Japonia	17 517,04	25 519,99	37 389,79	44 405,52
Kambodża	679,48	1 084,34	3 262,56	5 048,00
Kanada	19 748,21	29 629,73	44 843,44	52 926,68
Korea Pd.	6 667,93	16 452,39	35 277,35	47 134,48
Korea Pn.*	ND	1 000,00	1 800,00	ND
Laos	966,48	1 792,92	4 986,71	7 635,77
Malezja	6 072,34	12 442,91	24 654,19	33 060,60
Meksyk	7 578,57	11 998,07	17 880,51	22 817,77
Mongolia	ND	3 314,96	11 881,80	16 825,66
Nowa Zelandia	14 774,56	22 048,63	35 151,75	43 282,38
Pakistan	1 709,56	2 682,38	4 736,25	6 217,09
Papua-Nowa Gwinea	989,81	1 341,59	2 399,27	3 248,12
Peru	3 541,56	5 301,75	11 817,04	15 747,79
Rosja	ND	10 462,19	24 805,49	27 666,97
Singapur	20 206,99	40 949,63	82 762,15	106 048,65
Sri Lanka	1 932,35	4 203,65	10 372,18	16 131,95
Stany Zjednoczone	22 879,18	36 432,51	54 596,65	67 697,20
Tajlandia	3 654,37	7 138,40	14 354,30	19 886,91
Tajwan	9 283,36	21 590,45	45 853,74	63 767,52
Timor Wsch.	ND	1 208,85	4 927,97	3 308,18
Wietnam	890,46	2 058,15	5 634,91	8 314,03

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *World Economic Outlook Database*, International Monetary Fund, [online] <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/index.aspx>, 24 VI 2015.

* WEO nie podaje danych dla Korei Północnej (nie jest ona członkiem MFW), dane są szacunkowe z lat 2000 i 2013, pochodzą z CIA World Factbook.

na czynniki gospodarcze (szczególnie na dalszym etapie integracji, gdy w grę wchodzi konieczność zharmonizowania cykli koniunkturalnych), ale także społeczne. Szansa na powodzenie procesów integracyjnych jest tym większa, im wyższa świadomość społeczna członkostwa. Korzyści z członkostwa w tych ugrupowaniach mogą wpływać na wyrównywanie się poziomu zamożności czy łatwiejszą budowę zaufania pomiędzy integrującymi się podmiotami⁸².

Niezależnie od problemów, z którymi muszą mierzyć się gospodarki regionu (w jednym z nich jest w wielu przypadkach bardzo niski poziom rozwoju gospodarczego), ostatnie 25 lat to z pewnością okres sukcesów tamtejszych modeli rozwojowych, z niewielkimi wyjątkami, zarówno w odniesieniu do konkretnych krajów (tutaj wyróżnia się na minus w omawianym okresie Japonia), jak i okresów (tutaj czas azjatyckiego kryzysu gospodarczego z lat 1997-1998 był okresem spadków w wielu krajach). W tabeli 2.6 pokazano średnią roczną dynamikę wzrostu PKB w krajach regionu dla okresów pięcioletnich, tj. 1990-1994, 1995-1999, 2000-2004, 2005-2009, 2010-2014, co pozwoli zobrazować zmiany w dynamice rozwojowej oraz średnią roczną stopę wzrostu dla całego okresu 1990-2014.

Na wykresie 2.8 możemy zaobserwować średnią roczną dynamikę wzrostu PKB w krajach omawianego regionu dla okresu 1990-2014. Najgorzej pod tym względem wypada niezbyt zamożna Rosja (dynamika ze wskazanego okresu to 0,8% rocznie). Na tak zły wynik miało przede wszystkim wpływ załamanie gospodarki tego kraju w okresie schyłku ZSRR i zaraz po jego rozpadzie oraz, w mniejszym stopniu, pokłosie azjatyckiego kryzysu gospodarczego, który, jako kryzys rosyjski, zrujnował gospodarkę tego kraju po 1998 r. (co widać w tabeli 2.6). Podobnie źle wygląda sytuacja w Japonii (1,11% rocznie w ostatnich 25 latach), gdzie mieliśmy do czynienia z tzw. straconą dekadą, która rozwinęła się w ponad dwie dekady stagnacji. Poprawę tej sytuacji wiązano z zainicjowaną przez premiera Shinzo Abe w 2012 r. polityką reform gospodarczych, tzw. Abenomią, która jednak, po krótkotrwałej euforii związanej ze złagodzeniem polityki monetarnej, nie przynosiła oczekiwanych rezultatów, głównie ze względu na brak reform strukturalnych w japońskiej gospodarce⁸³. Względnie niskie (choć zdecydowanie zadowalające) średnie stopy wzrostu notują gospodarki wysoko rozwinięte, jak USA, Kanada, Nowa Zelandia czy Australia (w tym przypadku widzimy jednak wyższe stopy wzrostu, głównie dzięki boomowi surowcowemu), co jest zgodne z teorią wzrostu gospodarczego, gdyż przy wysoko

⁸² Problem zróżnicowania rozwojowego poszczególnych krajów i jego wpływu na procesy integracyjne na przykładzie ASEAN, planującego utworzenie ASEAN Economic Community (AEC), oraz Unii Europejskiej, posiadającej duże sukcesy w zwalczaniu nierówności w tym zakresie, przedstawiają ciekawie L. Carlos Salazar, S. Basu Das, *Bridging the ASEAN Developmental Divide. Challenges and Prospects*, „ASEAN Economic Bulletin” 2007, vol. 24, no. 1.

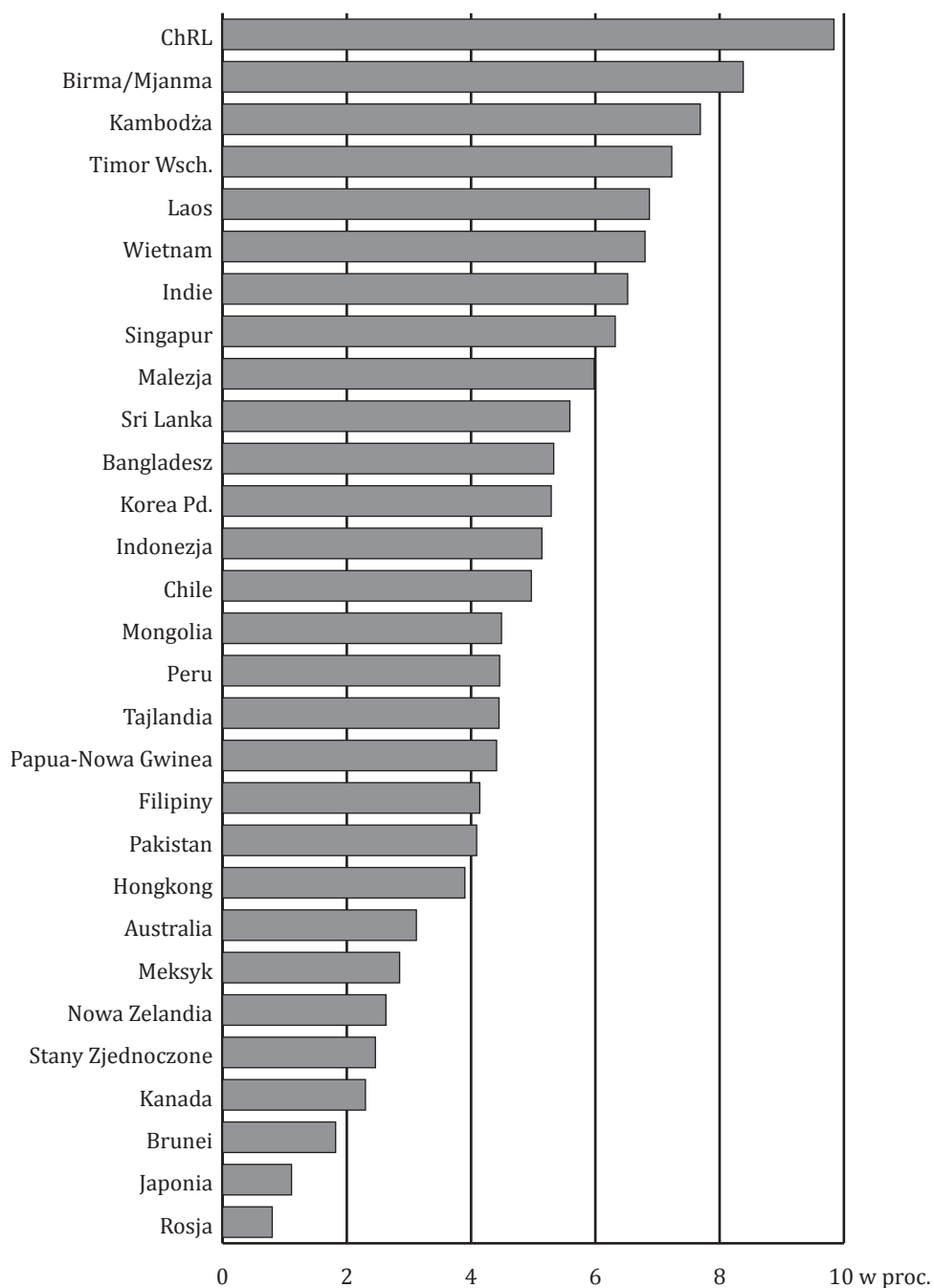
⁸³ Szerzej na temat Abenomiki zob. J. McBride, *Abenomics and Japanese Economy*, Council on Foreign Relations Backgrounder, March 2015, [online] <http://www.cfr.org/japan/abenomics-japanese-economy/p30383>, 15 VI 2015.

Tabela 2.6. Średnioroczna dynamika wzrostu PKB w regionie w proc.

	Średni roczny wzrost PKB w l. 1990- -1994 (%)	Średni roczny wzrost PKB w l. 1995- -1999 (%)	Średni roczny wzrost PKB w l. 1999- -2004 (%)	Średni roczny wzrost PKB w l. 2004- -2009 (%)	Średni roczny wzrost PKB w l. 2009- -2014 (%)	Średni roczny wzrost PKB w l. 1990- -2014 (%)
Australia	2,31	4,24	3,38	3,08	2,60	3,12
Bangladesz	4,63	4,80	4,84	6,27	6,14	5,33
Birma/ Mjanma	5,07	7,17	12,92	ND	8,37	8,38
Brunei	2,49	1,68	2,57	0,25	2,11	1,82
Chile	7,33	5,42	4,00	3,48	4,63	4,97
ChRL	10,90	9,12	9,18	11,42	8,58	9,84
Filipiny	1,86	3,64	4,52	4,39	6,27	4,14
Hongkong	5,60	1,67	4,33	4,11	3,77	3,90
Indie	4,70	6,84	5,65	8,14	7,26	6,52
Indonezja	7,99	1,68	4,57	5,64	5,81	5,14
Japonia	2,15	0,79	1,39	-0,28	1,49	1,11
Kambodża	9,10	6,88	8,47	8,20	6,95	7,69
Kanada	1,20	3,56	2,94	1,25	2,56	2,30
Korea Pd.	7,98	5,38	5,72	3,62	3,74	5,29
Korea Pn.	ND	ND	ND	ND	ND	ND
Laos	6,13	6,42	5,98	7,73	8,11	6,87
Malezja	9,31	5,19	5,47	4,11	5,80	5,98
Meksyk	4,34	2,89	2,11	1,58	3,34	2,85
Mongolia	-4,43	3,78	5,29	6,74	11,09	4,49
Nowa Zelandia	2,34	3,26	3,91	1,45	2,08	2,63
Pakistan	4,54	3,41	4,34	4,64	3,54	4,09
Papua-Nowa Gwinea	8,91	-0,28	0,42	5,71	7,99	4,41
Peru	2,85	3,56	3,58	6,50	5,80	4,46
Rosja	-8,76	-1,05	6,86	4,10	2,83	0,80
Singapur	9,26	5,34	5,23	5,33	6,44	6,32
Sri Lanka	5,58	4,94	3,96	6,04	7,44	5,59
Stany Zjednoczone	2,44	4,03	2,69	0,94	2,21	2,46
Tajlandia	9,01	1,54	5,14	2,98	3,60	4,45
Tajwan	ND	ND	ND	ND	ND	ND
Timor Wsch.	ND	ND	5,08	7,83	8,78	7,23
Wietnam	7,32	7,51	6,75	6,54	5,86	6,80

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *World Development Indicators*, World Bank, [online] <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&Topic=3#>, 24 VI 2015.

Wykres 2.8. Średnioroczna dynamika wzrostu PKB
w krajach regionu w latach 1990-2014

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *World Development Indicators*, World Bank, [online] <http://databank.worldbank.org/data//reports.aspx?source=2&Topic=3#>, 24 VI 2015.

rozwinętej gospodarce dalszy wzrost krańcowej produktywności czynników produkcji jest stosunkowo trudny.

Jeśli chodzi o najwyższą dynamikę wzrostu, zdecydowanie należy zwrócić uwagę na Chińską Republikę Ludową, gdzie średnia stopa wzrostu PKB wyniosła w ostatnich 25 latach prawie 10% (choć w ostatnich latach spada, w 2014 r. wyniosła 7,3%, a na rok 2015 analitycy przewidują dalszy spadek dynamiki)⁸⁴. Bardzo wysokie stopy wzrostu notowały też skrajnie ubogie kraje kontynentalnej Azji Południowo-Wschodniej – Wietnam, Laos, Kambodża i Birma/Mjanma, które w pewnym zakresie (widać to szczególnie w przypadku Wietnamu od reform z roku 1986, tzw. polityki *doi moi*) podążają za chińskimi wzorcami rozwojowymi⁸⁵. Da się to też zauważyć w odniesieniu do Indii, które w początkach lat 90. XX w. zliberalizowały gospodarkę dzięki działalności rządu premiera Narasimha Rao i jego ministra finansów Manmohana Singha⁸⁶.

Dla oceny poziomu rozwoju oraz potencjału integracyjnego warto też wziąć pod uwagę inne czynniki, jak struktura gospodarki, udział sektora zewnętrznego (eksport, import, inwestycje zagraniczne), indeks rozwoju społecznego (*Human Development Index*⁸⁷ – HDI), stopień występowania ubóstwa w społeczeństwie oraz poziom rozwoju infrastruktury⁸⁸. Częściowo zostały one przedstawione w tabelach 2.7 i 2.8⁸⁹.

⁸⁴ W tym kontekście warto spojrzeć na analizę przygotowaną przez Justina Yifu Lina i Fan Zhanga, którzy zwracają uwagę, że Chińska Republika Ludowa nadal ma szansę utrzymać wysoką stopę wzrostu gospodarczego, gdyż wciąż istnieje luka technologiczna, stąd Chiny mogą korzystać z tzw. „renty za zapóźnienie”; pozytywnie na ów wzrost mogą też wpływać inwestycje infrastrukturalne, które obserwujemy w Chinach od kilku dekad; wreszcie możliwa (a nawet konieczna) jest reforma strukturalna, która da dodatkowy impuls pro wzrostowy. Jako warunki kluczowe autorzy wymieniają dobrze funkcjonujące rynki, niewielkie inwestycje, rozwój strukturalny i efektywny rząd. Zob. J. Yifu Lin, Fan Zhang, *Sustainign Growth of the People's Republic of China*, „Asian Development Review” 2015, vol. 32, no. 1.

⁸⁵ Na temat rozwoju w Indochinach zob. J. Dodsworth, *How Indochina's Economies Took Off*, „Finance & Development”, June 1997, [online] <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1997/03/pdf/dodswort.pdf>, 15 IV 2015.

⁸⁶ Na temat rozwoju gospodarczego w Indiach zob. K. Kochar et al., *India's Pattern of Development. What Happened, What Follows?*, IMF Working Paper, January 2006, [online] <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2006/wp0622.pdf>, 15 IV 2015.

⁸⁷ Wskaźnik ten określa poziom rozwoju danego kraju w oparciu o wartość PKB *per capita*, przewidywaną w chwili narodzin długość życia, procent osób umiejących czytać i pisać oraz dostęp do edukacji (uwzględniając czas jej trwania).

⁸⁸ Na te wskaźniki zwracają uwagę L. Carlos Salazar, S. Basu Das, *op. cit.*

⁸⁹ Szersze i bardzo rozbudowane dane dotyczące poszczególnych parametrów gospodarczych i rozwojowych w regionie Azji i Pacyfiku (odnoszące się zarówno do wskaźników regionalnych, jak i poszczególnych państw), a zawierające dane dotyczące ubóstwa, nierówności, rozwoju społecznego, edukacji, środowiska naturalnego, użycia ziemi, produkcji rolnej, ochrony zdrowia, odżywiania, śmiertelności i przewidywanej długości życia, ludności, zatrudnienia i pracy, dochodu narodowego brutto i kompozycji dochodu narodowego, stopy oszczędności, tworzenia kapitału, inflacji, wskaźników handlu zagranicznego, finansów rządowych, inwestycji zagranicznych, podaży pieniądza, poziomu rezerw walutowych, zadłużenia zagranicznego, przepływów pieniężnych – można znaleźć w opracowaniu Azjatyckiego Banku Rozwoju: *Asian Development Outlook 2015. Financing Asia's Future Growth*, Asian Development Bank, Manila 2015, [online] <http://www.adb.org/sites/default/files/publication/154508/ado-2015.pdf>, 20 VI 2015.

Na wykresie 2.9 zaprezentowano wartości indeksu rozwoju społecznego (HDI) dla państw Azji i Pacyfiku w roku 2013. Zgodnie z przyjętą przez Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju metodologią kraje są klasyfikowane w ramach czterech grup: bardzo wysoki poziom rozwoju społecznego⁹⁰ – w regionie zaliczają się do nich Australia (2), Stany Zjednoczone (5), Nowa Zelandia (7), Kanada (8), Singapur (9), Hongkong (15), Korea Południowa (15), Japonia (17), Sułtanat Brunei (30) i Chile (41); wysoki poziom rozwoju społecznego – tutaj UNDP klasyfikuje Rosję (57), Malezję (62), Meksyk (71), Sri Lankę (73), Peru (82), Tajlandię (89) i Chińską Republikę Ludową (91); średni poziom rozwoju społecznego – Mongolia (103), Indonezja (108), Filipiny (117), Wietnam (121), Timor Wschodni (128), Indie (135), Kambodża (136), Laos (139) i Bangladesz (142); a wreszcie niski poziom rozwoju społecznego, gdzie lokowane są Pakistan (146), Birma/Mjanma (150) oraz Papua-Nowa Gwinea (157). Wydaje się, że klasyfikacja UNDP jest dość optymistyczna, ale należy wziąć pod uwagę wzrost HDI na świecie w okresie od 1990 r., kiedy wprowadzono ten wskaźnik, oraz fakt mniej więcej równego rozkładu krajów na cztery grupy analityczne⁹¹.

Na wykresie 2.10 przedstawiono wartość indeksu GINI, który pokazuje, w jakim stopniu podział dochodów w społeczeństwie różni się od wartości idealnej równości⁹². Wartość tego wskaźnika możemy w jakimś stopniu odnieść do możliwości występowania w społeczeństwie klasy o średnich dochodach, która zwykle jest szczególnie zainteresowana stabilizacją systemu polityczno-gospodarczego⁹³. Często także, widząc i zdając sobie sprawę z występowania korzyści z integracji oraz uczestnicząc znacząco w procesach tzw. II ścieżki (*track II*), tj. tworzenia instytucji i organizacji pozarządowych, które nawiązują sieć kontaktów poza oficjalnymi kanałami, przyczyniają się znacznie do wyższego stopnia integracji regionalnej⁹⁴. Niską wartość indeksu GINI notują

⁹⁰ W nawiasach podano miejsce w rankingu krajów (miejsce pierwsze to najwyższa wartość HDI).

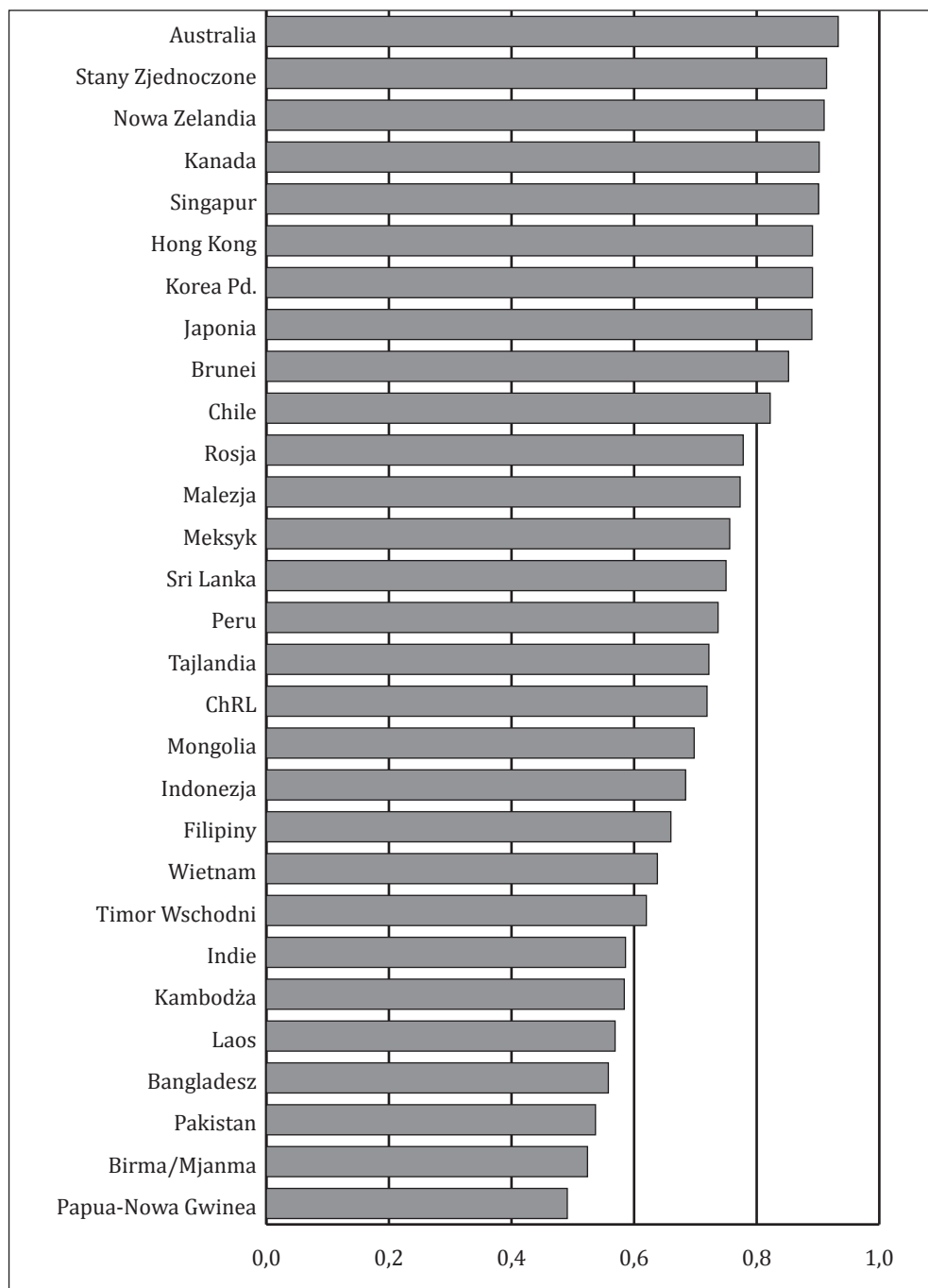
⁹¹ Wartość HDI dla najniższej (na pozycji 187) lokowanego Nigru wynosi 0,338.

⁹² Wartość „0” tego wskaźnika odnosiłaby się do sytuacji pełnej równości, wartość zaś „1” – do pełnej nierówności. Więcej na temat konstrukcji indeksu GINI oraz innych sposobów mierzenia nierówności zob. *Asian Development Outlook 2015...*, s. 54.

⁹³ Należy jednak uwzględnić tutaj występowanie społeczeństw o niskich lub bardzo niskich dochodach, w których podział tych dochodów jest względnie równomierny, trudno jednak mówić o występowaniu klasy średniej w powszechnie przyjętym rozumieniu tego określenia.

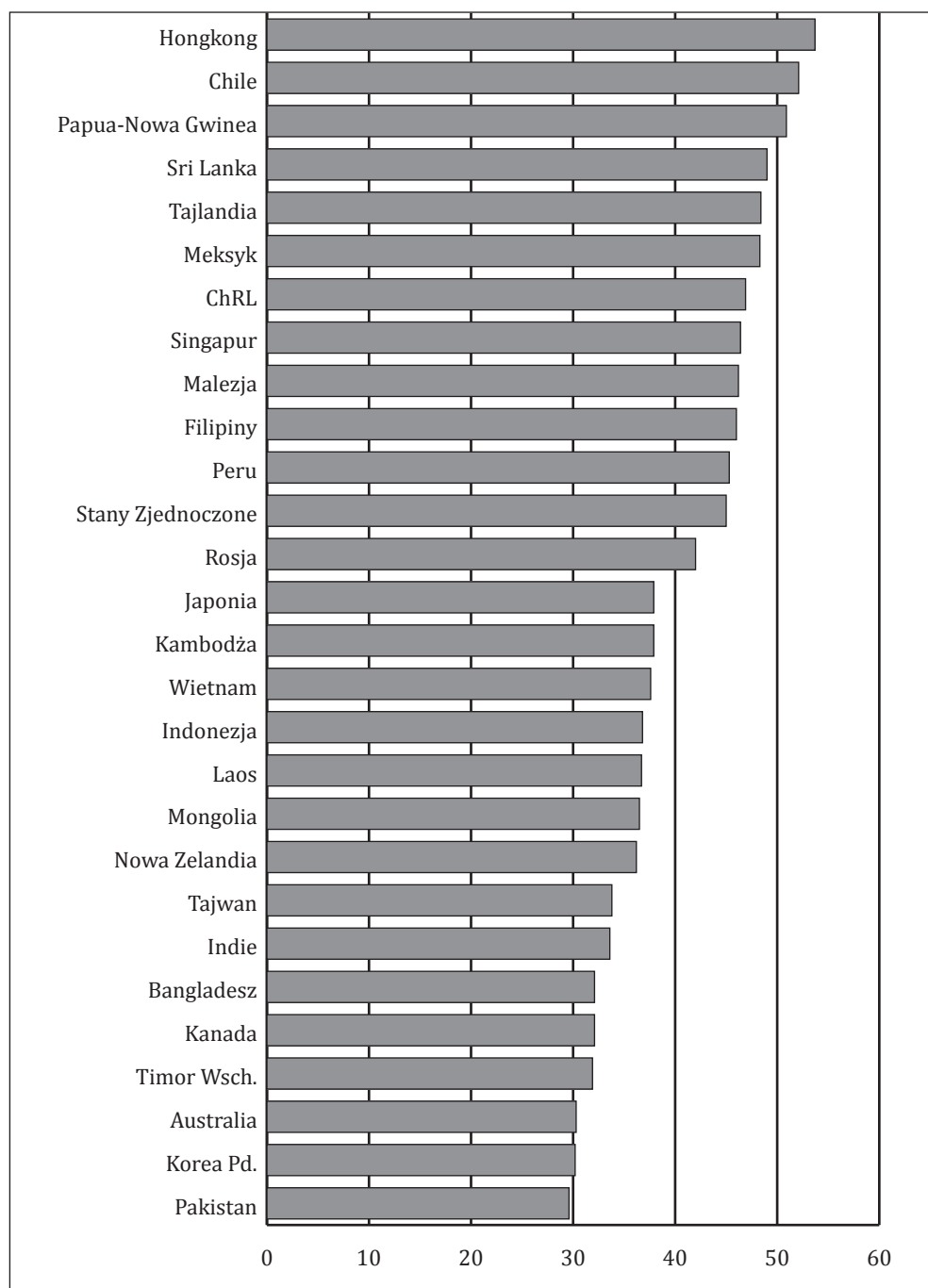
⁹⁴ Klasa średnia w krajach Azji i Pacyfiku różni się jednak od tej, którą znamy z Europy Zachodniej oraz Ameryki Północnej, i możemy ją określić mianem klasy w stanie tworzenia się. Warto też zaznaczyć, że uczestnictwo tej klasy w życiu politycznym jest ciągle stosunkowo niskie w porównaniu z analogicznymi modelami w Ameryce Północnej i Europie. Ciekawie problem ów, a także perspektywy rozwoju klasy średniej w regionie Azji-Pacyfiku przedstawia A.Y. So, *The Middle Class in Asia-Pacific. The Second-Phase Research and Future Trajectory*, „Asian Perspective” 2004, vol. 28, no. 2. Różne aspekty związane ze społeczeństwem obywatelskim w krajach Azji Południowo-Wschodniej (szczególnie w odniesieniu do organizacji pozarządowych działających w obszarach religii, etniczności, *gender* i środowiska naturalnego) omówione są w esejach składających się na pracę *Civil Society in Southeast Asia*, ed. Lee Hock Guan, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2004.

Wykres 2.9. Indeks rozwoju społecznego państw Azji i Pacyfiku w roku 2013

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Human Development Index and its Components*, Human Development Reports, United Nations Development Program, [online] <http://hdr.undp.org/en/content/table-1-human-development-index-and-its-components>, 23 VI 2015.

Wykres 2.10. Index GINI w krajach regionu Azji i Pacyfiku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *CIA World Factbook 2015*.

z jednej strony Kanada, Australia, Nowa Zelandia, z drugiej zaś strony państwa na stosunkowo niskim poziomie rozwoju gospodarczego, często o dziedzictwie gospodarki socjalistycznej, jak Pakistan, Mongolia, Bangladesz czy Laos. Bardzo wysokie zróżnicowanie podziału dochodu występuje tradycyjnie w krajach Ameryki Łacińskiej, Chile, Peru, Meksyku, ale także w Hongkongu, Papui-Nowej Gwinei, Chińskiej Republice Ludowej, Malezji czy USA.

Tabela 2.7 pokazuje udział poszczególnych sektorów w wytwarzaniu PKB. Wskaźnik ten pomaga nam określić z jednej strony stopień rozwoju gospodarczego (przyjmuje się, że w krajach o wyżej rozwiniętych gospodarkach udział sektora usług rośnie⁹⁵), z drugiej zaś – możliwości integracyjne, a także komplementarność gospodarek. Określając dominujące sektory, możemy wskazać, gdzie należy szukać siły danej gospodarki i gdzie istnieją możliwości inwestycyjne. W tabeli tej ujęto też zatrudnienie w poszczególnych sektorach – w tym wypadku możemy zwrócić uwagę na fakt, jak wydajne są sektory i jak wykorzystane są zasoby siły roboczej (odnosząc odsetek pracujących w danym sektorze do odsetka PKB wytwarzanego przez ten sektor), co znów może wskazywać, jakie obszary współpracy, szczególnie handlowej i inwestycyjnej, mogą być korzystne. Dodatkowo warto zwrócić uwagę, że sektory nieefektywne to często sektory tradycyjne, których przedstawiciele domagają się większej ochrony ze względu na niemożność konkutowania na zliberalizowanym rynku, co powoduje, że głównie te sektory stają się przeszkodą w negocjowaniu preferencyjnych porozumień handlowych.

Tabela 2.7. Struktura udziału procentowego poszczególnych sektorów w wytwarzaniu PKB oraz procentowa struktura zatrudnienia w poszczególnych sektorach gospodarek krajów regionu

	Struktura PKB			Struktura zatrudnienia		
	Rolnictwo	Przemysł	Usługi	Rolnictwo	Przemysł	Usługi
Australia	3,7	28,9	67,4	3,6	21,1	75,0
Bangladesz	15,1	26,5	58,3	47,0	13,0	40,0
Birma/ Mjanma	37,1	21,3	41,6	70,0	7,0	23,0
Brunei	0,8	66,5	32,8	4,2	62,8	33,0
Chile	3,5	35,5	61,1	13,2	23,0	63,9

⁹⁵ Możemy założyć, że wiąże się to z coraz wyższą wydajnością sektora rolnictwa i przemysłu, która to wydajność wystarcza dla zaspokojenia potrzeb wewnętrznych i eksportowych, a jednocześnie z coraz większą specjalizacją (korzystamy z pracy specjalistów w sektorze usług), większą ilością wolnego czasu i pieniędzy.

ChRL	9,2	42,6	48,2	33,6	30,3	36,1
Filipiny	11,3	31,2	57,4	30,0	16,0	54,0
Hongkong	0,1	6,6	93,3	0,0	6,6	93,4
Indie	17,9	24,2	57,9	49,0	20,0	31,0
Indonezja	14,2	45,5	40,3	38,9	13,2	47,9
Japonia	1,2	24,5	74,3	2,9	26,2	70,9
Kambodża	32,7	25,5	41,8	48,7	19,9	31,5
Kanada	1,7	28,2	70,1	2,0	19,0	79,0
Korea Pd.	2,3	38,3	59,4	5,7	24,0	70,4
Korea Pn.	22,4	47,6	30,0	37,0	63,0	
Laos	23,7	32,2	44,1	73,1	6,1	20,6
Malezja	9,3	34,7	56,0	11,0	36,0	53,0
Meksyk	3,5	36,4	60,1	13,4	24,1	61,9
Mongolia	12,2	35,0	52,8	28,6	21,0	50,4
Nowa Zelandia	3,8	26,6	69,6	7,0	19,0	74,0
Pakistan	25,1	21,3	53,6	44,0	22,0	33,0
Papua-Nowa Gwinea	26,3	39,0	34,8	85,0	ND	ND
Peru	7,1	36,7	56,2	25,8	17,4	56,8
Rosja	4,0	36,3	59,7	9,7	27,8	62,5
Singapur	0,0	25,0	75,0	1,3	14,8	83,9
Sri Lanka	10,2	33,1	56,7	31,8	25,8	42,4
Stany Zjednoczone	1,6	20,7	77,7	0,7	20,3	79,1
Tajlandia	11,6	32,6	55,8	32,2	16,7	51,1
Tajwan	1,9	34,1	64,1	5,0	36,1	58,9
Timor Wschodni	5,2	72,8	22,1	64,0	10,0	26,0
Wietnam	17,9	38,1	44,0	48,0	21,0	31,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z *The CIA World Factbook 2015*.

Obszar Azji, szczególnie zaś Azji Wschodniej, jest traktowany jako wzór sukcesów rozwojowych, co zresztą znajduje potwierdzenie, jeśli spojrzymy na dane dotyczące wzrostu PKB w regionie czy PKB *per capita*. Fenomen wzrostu gospodarczego w Azji był i jest szeroko dyskutowany w literaturze, przy czym wydaje się, że można zidentyfikować szereg czynników, które były kluczowe dla tego procesu. Wśród nich badacze wymieniają:

- ▶ wysoką stopę oszczędności i inwestycji, która pozwoliła na gwałtowną akumulację kapitału i późniejsze zmiany strukturalne w gospodarkach;
- ▶ inwestycje w edukację i szkolenia, które wspierały akumulację kapitału ludzkiego, przyjęcie zaawansowanej technologii, co znów doprowadzało do wzrostu łącznej produktywności czynników produkcji (*Total Factor Productivity* – TFP), jak również produktywności w rolnictwie;
- ▶ rozsądną politykę fiskalną i monetarną, która zapewniała stabilność makroekonomiczną oraz tworzenie kapitału finansowego;
- ▶ pozytywną rolę państwa dzięki odpowiednim instytucjom oraz sprawnej biurokracji⁹⁶;
- ▶ względnie otwartą politykę handlową i wysoki wzrost eksportu produktów przetworzonych, jak również odejście od eksportu głównie surowców w celu budowy szerokiej i bezpiecznej bazy aktywności gospodarczych;
- ▶ relatywnie sprawiedliwą dystrybucję dochodów, która zapewniała udział w rozwoju gospodarczym⁹⁷;
- ▶ korzystne środowisko międzynarodowe (zarówno geopolityczne, jak i geograficzne) oraz dostęp do rynków zagranicznych w kontekście bliskości i możliwości przyjęcia takiej masy produkcji z krajów azjatyckich⁹⁸.

⁹⁶ Zarówno w kontekście rozsądnej polityki fiskalnej i monetarnej, jak i w obszarze sprawnej biurokracji w wielu krajach regionu, szczególnie Azji Południowo-Wschodniej, a jeszcze bardziej Południowej, argumenty te wydają się mocno dyskusyjne, szczególnie w kontekście tzw. *crony capitalism* (kapitalizmu kolesiowskiego). Zob. np. D. K a n g, *Transaction Costs and Crony Capitalism in East Asia*, „Comparative Politics” 2003, vol. 35, no. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/4150189>. Przeciwnie stanowisko prezentował np. H a - J o o n C h a n g, *The Hazard of Moral Hazard. Untangling the Asian Crisis*, „World Development” 2000, vol. 28, no. 4. Analizę współpracy między sektorami politycznym i biznesowym w Azji przeprowadzają też: K. F i e l d s, *Not a Piece. Developmental States, Industrial Policy, and Evolving Patterns of Capitalism in Japan, Korea, and Taiwan*, s. 46-67 oraz E. G o m e z, *State-Business Linkages in Southeast Asia. The Developmental State, Neo-liberalism, and Enterprise Development*, s. 68-88, oba artykuły w: *East Asian Capitalism. Diversity, Continuity and Change*, eds. A. W a l t e r, X i a o k e Z h a n g, Oxford University Press, Oxford 2012.

⁹⁷ Ta teza jest dyskusyjna w kontekście wysokiego indeksu Giniego przytoczonego powyżej, szczególnie w odniesieniu do niektórych krajów.

⁹⁸ Klasyfikacja cyt. za: J. M a s w a n a, *Economic Development Patterns and Outcomes in Africa and Asia*, „Revue Congolaise d'Economie – Congo Economic Review”, Working Paper WP04/06, 2006, s. 10-11, [online] http://www.econ.kyoto-u.ac.jp/~maswana/document_04.pdf, 12 V 2015. Przedstawiona klasyfikacja zawiera wiele uproszczeń, których nie dało się uniknąć przy generalizacjach. Nieco szerzej te kwestie omawia M i n g W a n, *The Political Economy of East Asia. Striving*

Dla wspierania zarówno rozwoju gospodarczego, jak i integracji gospodarczej w regionie bardzo duże znaczenie mają wypracowane i przyjęte wzorce rozwojowe, wśród których szczególną uwagę należy poświęcić modelowi „lecącego klucza gęsi” stworzonemu przez japońskiego ekonomistę Kaname Akamatsu. W modelu tym (powstałym w latach 30. XX w., ale rozpowszechnionym na Zachodzie w latach 60.) pokazywano industrializację regionu postępującą od Azji Północno-Wschodniej, a w zasadzie Japonii (która dołączyła do OECD w 1964 r.), w kierunku Azji Południowo-Wschodniej. Japonia w tym modelu stawała się kluczowym dostawcą kapitału i technologii potrzebnych dla rozwoju innych krajów, ale także dostarczała model rozwoju, przez co proces industrializacji według przyjętego wzorca następował stopniowo w Korei Południowej, Tajwanie, Singapurze, a później Malezji, Indonezji czy Tajlandii. Kolejne kraje, otrzymując *know-how* oraz kapitały, powoli podążają za przykładem lidera, co wpływa na zmniejszenie się przepaści technologicznej i stopniowe umieszczenie danego kraju wyżej na drabinie rozwoju gospodarczego. Stopniowo kraje te przejmują z kolei rolę liderów w stosunku do niżej od nich postawionych krajów⁹⁹.

Odnosząc się do modelu rozwojowego w Azji Wschodniej, warto też zwrócić uwagę, że oparty jest on w znacznej mierze na strategii proeksportowej, czy też wzmiankowanej wyżej otwartości modelu gospodarczego, która to strategia wydaje się uzasadniona i przynosi korzyści dla rozwoju regionu z kilku względów:

- 1) uczestnictwo w handlu, w tym produkcja proeksportowa i promocja pozwala zdobywać doświadczenie w zakresie najnowszych technologii produkcji i marketingu, przynosząc innowacje, powodując dyfuzję technologii w gospodarce, powodując zaistnienie korzyści skali i co za tym idzie, wzrost zysków;
- 2) model ten pozwala przezwyciężyć problem głównych przeszkód w rozwoju kraju, tj. braku odpowiednich funduszy dla inwestowania w rozwój, szczególnie dotyczy to rezerw walutowych, które są niezbędne do sfinansowania zakupów zagranicznych, a ich pozyskiwanie z eksportu, a nie z pożyczek wydaje się rozsądniejsze ze względu na ryzyko kryzysów;
- 3) wzrost eksportu pozwala przezwyciężyć problem wysokiego deficytu bilansu płatniczego;
- 4) strategia proeksportowa pozwala także ograniczyć presję inflacyjną i spiralę wzrostu wynagrodzeń, gdyż powoduje ona rzeczywistą apre-

for Wealth and Power, Washington 2008, s. 21-48, 131-160. Zob. też analizę sprzed azjatyckiego kryzysu gospodarczego: S. Collins, B. Bosworth, *Economic Growth in East Asia. Accumulation versus Assimilation*, „Brookings Papers on Economic Activity” 1996, no. 2, [online] http://www.brookings.edu/~media/Projects/BPEA/1996-2/1996b_bpea_collins_bosworth_rodrik.PDF; <http://dx.doi.org/10.2307/2534621>, 12 VI 2015.

⁹⁹ Por. Yumei Zhang, *op. cit.*, s. 19; zob. też: Shigehisa Kasahara, *The Asian Developmental State and the Flying Geese Paradigm*, Discussion Papers, United Nations Conference on Trade and Development, no. 213, November 2013, [online] http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/osgdp20133_en.pdf, 12 V 2015.

cją waluty, a przyptywające kapitały pozwalają zwiększać wynagrodzenia¹⁰⁰.

Tabela 2.8 przedstawia stosunek eksportu, importu i skumulowanych napływających inwestycji zagranicznych do PKB w krajach regionu, które to wskaźniki w znacznej mierze pokazują stopień umiędzynarodowienia poszczególnych gospodarek regionu. Najwyższe wskaźniki w obszarze eksportu mają Hongkong i Singapur, które w pewnym zakresie są krajami tranzytowymi, posiadającymi też korzystne dla podmiotów zagranicznych systemy podatkowe. Na kolejnych miejscach lokuje się kraje Azji Południowo-Wschodniej, takie jak Wietnam, Malezja, Tajlandia czy Kambodża, a także coraz intensywniej współpracująca z zagranicą Mongolia czy mocno umiędzynarodowiona gospodarczo Korea Południowa. Niskie wskaźniki umiędzynarodowienia mierzone stosunkiem eksportu i importu do PKB posiadają kraje słabo rozwinięte i odizolowane od światowego systemu gospodarczego, jak Pakistan, Birma/Mjanma, bądź o bardzo dużych (mierzonych wartością PKB) gospodarkach, jak Japonia czy Stany Zjednoczone. Strategia proeksportowa czy szerzej – otwartej gospodarki, jest głównym czynnikiem wzrostu w krajach Azji Południowo-Wschodniej, przy czym wysoka wartość eksportu i importu przypomina, że kraje te są raczej elementami łańcuchów produkcyjnych czy też łańcuchów wartości dodanej, a sama wartość dodana powstająca w nich niekoniecznie jest bardzo wysoka. Jeśli chodzi o stosunek inwestycji do PKB, znów na czołowych miejscach są Hongkong i Singapur (co czasem jest zabiegiem statystycznym), później zaś mamy gwałtownie rozwijającą się i przyciągającą inwestycje do sektora surowcowego Mongolię.

Na wykresie 2.11 przedstawiono zmianę stosunku eksportu do PKB w latach 1989-2014. Większość krajów regionu odnotowała w tym czasie wzrost udziału eksportu w PKB, wyjątkami są Sri Lanka, Chile, Pakistan i Indonezja. Największe wzrosty zanotowały Hongkong, Wietnam, Kambodża, Tajlandia, Mongolia, Laos i Korea Południowa (wszystkie powyżej 20% wzrostu udziału eksportu w PKB).

Proeksportowy (czy szerzej – oparty o gospodarkę otwartą) model rozwojowy jest szczególnie korzystny dla integracji regionalnej, gdyż sprzyja transferowi technologii, rozwojowi poszczególnych krajów, inwestycjom zagranicznym

¹⁰⁰ Niektórzy badacze, szczególnie po azjatyckim kryzysie finansowym, sugerują jednak stopniowe zmiany w tym modelu (zwracając m.in. uwagę, że azjatycki kryzys finansowy mógł wynikać z tej właśnie strategii rozwoju), polegające na opieraniu wzrostu gospodarczego raczej na popycie wewnętrznym niż strategii proeksportowej. Jednak analiza przeprowadzona przez ADB w oparciu o dane z pięciu krajów: Chińskiej Republiki Ludowej, Indii, Republiki Korei, Filipin i Tajlandii (z lat 1993-2003), nie potwierdziła odejścia od tego modelu rozwojowego. Por. J. Felipe, J. Lim, *Export or Domestic Led Growth in Asia*, Economic and Research Department Working Paper Series, no. 69, Asian Development Bank, Manila 2005. Szerszą analizę regionalnych wzorców rozwojowych przeprowadzoną na początku lat 90. XX w., kiedy gospodarki te przeżywały gwałtowny rozwój, szczególnie w odniesieniu do Japonii i tzw. nowo uprzemysłowionych krajów regionu (NIC), można znaleźć w: M. Shibusawa, Z. Ahmad, B. Bridges, *Pacific Asia in the 1990s*, Routledge for the Royal Institute of International Affairs, London–New York 1992, s. 4-34 (analiza skupia się na przepływach handlowych, inwestycjach i pomocy bilateralnej).

Tabela 2.8. Stosunek eksportu, importu i skumulowanych napływających inwestycji zagranicznych do PKB w krajach regionu

	Eksport (% PKB)			Import (%PKB)			Skumulowane inwestycje zagraniczne – napływ netto (%PKB)		
	1989	2000	2014	1989	2000	2014	1989	2000	2013
Australia	15,14	19,43	20,92	17,02	21,47	21,42	2,42	3,28	3,32
Bangladesz	5,54	12,34	19,76	12,79	16,98	25,23	0,00	0,53	1,00
Birma/ Mjanma	2,93	0,49	bd	3,16	0,59	bd	bd	bd	3,84
Brunei*	61,81	67,35	76,16	35,21	35,82	32,48	bd	bd	5,56
Chile	35,39	29,29	33,78	30,65	28,58	32,29	4,52	6,13	6,96
ChRL	11,45	20,68	22,61	12,87	18,68	18,92	0,98	3,19	3,67
Filipiny	28,11	51,37	29,12	30,27	53,36	31,46	1,32	2,76	1,37
Hongkong	130,13	141,76	219,62	118,66	137,36	219,58	bd	36,07	27,87
Indie	6,90	12,77	23,59	8,01	13,66	25,96	0,08	0,75	1,51
Indonezja	24,29	40,98	23,72	21,41	30,46	24,48	0,67	-2,76	2,56
Japonia*	10,24	10,88	16,15	8,75	9,43	18,99	-0,03	0,17	0,15
Kambodża***	16,06	49,85	68,37	32,67	61,76	75,79	bd	4,06	8,83
Kanada	25,12	44,41	31,56	25,06	38,77	32,47	1,07	8,94	3,85
Korea Pd.	28,53	35,01	50,64	26,62	32,94	45,31	0,45	1,65	0,98
Korea Pn.	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd
Laos	12,13	30,10	40,28	32,00	44,21	49,49	0,56	1,96	3,81
Malezja	71,38	119,81	79,65	65,31	100,60	69,88	4,29	4,04	3,70
Meksyk	19,00	26,28	32,73	19,06	26,85	33,66	1,25	2,65	3,54
Mongolia	22,49	54,00	53,49	53,88	67,89	55,98	bd	4,72	17,15
Nowa Zelandia*	26,35	35,75	29,24	25,63	32,77	27,52	3,70	7,30	-0,27
Pakistan	13,88	13,44	12,35	21,75	14,69	18,82	0,52	0,42	0,57
Papua-Nowa Gwinea	40,65	66,18	bd	52,75	49,24	bd	5,74	2,72	0,12
Peru	17,87	16,79	22,26	bd	18,79	23,88	0,27	1,59	4,59
Rosja*	21,90	44,06	28,61	21,01	24,03	22,68	bd	1,05	3,33
Singapur	179,54	189,18	187,64	168,51	176,89	163,21	9,20	17,20	21,44
Sri Lanka	27,26	39,02	22,33	36,76	49,62	30,88	0,28	1,06	1,36
Stany Zjednoczone*	8,91	10,66	13,49	10,45	14,32	16,52	1,21	3,12	1,76
Tajlandia	34,92	66,78	75,05	37,49	58,14	67,68	2,46	2,74	3,69
Tajwan	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd	bd
Timor Wschodni**	bd	9,78	12,13	bd	168,48	124,57	bd	bd	3,52
Wietnam	23,85	49,97	86,40	34,06	53,28	83,13	0,06	3,86	5,20

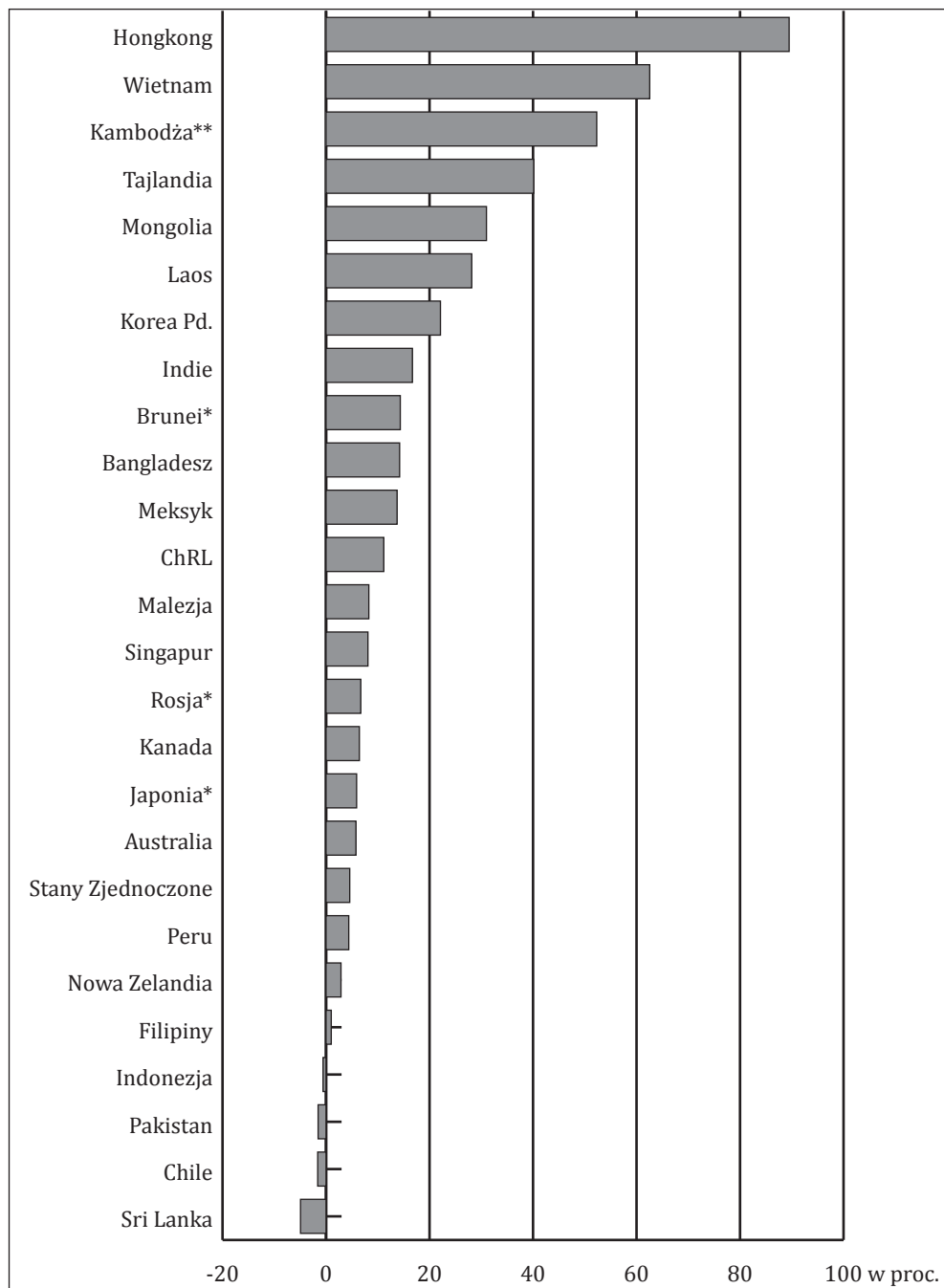
* Dane dotyczące eksportu i importu za rok 2013.

** Dane dotyczące eksportu i importu za rok 2012.

*** Najwcześniejsze dane dotyczące eksportu i importu za rok 1993.

Źródło: *World Development Indicators*, World Bank, [online] <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&Topic=3#>, 24 VI 2015.

Wykres 2.11 Zmiana stosunku eksportu do PKB w latach 1989-2014

* Dane dotyczące eksportu i importu za rok 2013.

** Najwcześniejsze dane dotyczące eksportu i importu za rok 1993.

Źródło: *World Development Indicators*, World Bank, [online] <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&Topic=3#>, 24 VI 2015.

oraz rozbijaniu łańcuchów produkcji na poszczególne kraje, co jest szczególnie popularne w regionie¹⁰¹.

Wraz z osiąganiem coraz wyższego poziomu rozwoju inne grupy czynników odgrywają istotną rolę dla dalszego wzrostu. Do tych czynników odniósł się Jemal-ud-din Kassum, wiceprzewodniczący Banku Światowego ds. Azji i Pacyfiku. Zwrócił on uwagę na następujące aspekty:

- 1) o ile czynniki takie jak koszty pracy, dostępność zasobów oraz otwartość rynków są ciągle istotne, zdolność kraju do współzawodnictwa w gospodarce światowej zależy w bardzo wysokim stopniu od stabilności, przejrzystości i rzetelności systemu prawnego i sądowego, poziomu korupcji oraz efektywnego łańcucha zaopatrzenia;
- 2) robienie interesów w Azji Wschodniej stało się łatwiejsze, a zainteresowanie otwieraniem rynków, skoordynowanym z redukcją barier taryfowych i pozataryfowych, jak również harmonizacją standardów w regionie jest bardzo duże;
- 3) nastąpiła duża zmiana w organizacji i lokowaniu aktywności gospodarczej, a Azja Wschodnia musi zrozumieć, że inwestorzy, biznesmeni, turyści, a do pewnego stopnia nawet pracownicy, mają wybór gdzie się udać; bardzo duża redukcja kosztów handlu, transportu i przepływów kapitałowych pozwoliła na rozbicie procesów produkcyjnych i ulokowanie poszczególnych etapów w różnych krajach¹⁰².

W przededniu globalnego kryzysu finansowego jako podstawowe wyzwania dla rozwoju regionu Azjatycki Bank Rozwoju wymieniał:

- 1) stabilizację makroekonomiczną, budowę równowagi strukturalnej, budowę instytucji wspierających przyszły wzrost;
- 2) wzrastającą inflację, presję na wzrost wartości kredytów i gwałtownie wzrastający poziom rezerw walutowych (wskazany był wzrost stóp procentowych oraz aprecjacja walut rodzimych);

¹⁰¹ Regionalne sieci produkcji (i związany z nią handel wewnątrzgałęziowy) oraz specjalizacja w odniesieniu do określonych komponentów są istotne z punktu widzenia wzrostu dobrobytu, gdyż tworzą nowe miejsca pracy i wzmacniają wydajność poprzez wzrost konkurencyjności. Jest to model szczególnie atrakcyjny dla małych krajów, a dodatkowo bardziej odpowiada modelowi otwartego regionalizmu, który jest promowany w regionie Azji i Pacyfiku (w przeciwieństwie do modelu europejskiego, który jest dyskryminacyjny i bardziej skierowany do wewnątrz). Wzrost dobrobytu wynika z eliminacji zakłóceń rynku oraz minimalizacji efektu przesunięcia handlu. Por. S. Arndt, *Production Networks in an Economically Integrated Region*, „ASEAN Economic Bulletin” 2001, vol. 18, no. 1.

¹⁰² Przedstawione w prezentacji fakty sugerują podjęcie przez poszczególne rządy następujących działań: (1) oczyszczenie i wzmocnienie sektora bankowego w celu zapewnienia szybkiego i niezawodnego wsparcia dla rosnących gospodarek, konsumentów i inwestorów; (2) systemy prawne muszą funkcjonować niezależnie i przejrzystie, aby inwestorzy mieli pewność, że reguły gry istnieją i są takie same dla wszystkich; (3) służba celna, ułatwienia w handlu, usługi dla biznesu muszą być szybkie i uczciwe; (4) standardy zarządzania korporacyjnego powinny być podnoszone i harmonizowane. Por. Jemal-ud-din Kassum, *Economic Developments and Challenges in the East Asia Region*, Presentation at State Development Planning Commission, Beijing, 25 October 2002, [online] <http://go.worldbank.org/KXVJX6J9E0>, 10 IV 2008.

- 3) napięcia w skali makro odzwierciedlające częściowo istniejące utrudnienia strukturalne (np. ograniczenia w rozwoju rolnictwa przyczyniają się do wzrostu cen żywności oraz napięć dotyczących gospodarowania ziemią);
- 4) integrację regionalną i globalną, która wymaga silnej spójności polityki makroekonomicznej i rozsądnego zarządzania;
- 5) fakt, że rozwijająca się Azja mogłaby lepiej spożytkować swoje olbrzymie rezerwy walutowe, zmniejszając lukę infrastrukturalną i zapewniając podstawowe dobra publiczne bądź ograniczając dług publiczny i tworząc większą przestrzeń fiskalną na nadchodzące lata (niektóre kraje podejmują wysiłki w tym celu – RK, ChRL);
- 6) zarządzanie kursami wymiany walut (często są one dalekie od rzeczywistej wartości);
- 7) problem rozsądnego zabezpieczania się przed kapitałem spekulacyjnym (przyjęte przez Tajlandię zasady wydają się zbyt surowe);
- 8) fakt, że szybki wzrost gospodarczy zniechęca częściowo do reform, ale należy je podjąć właśnie podczas dobrej koniunktury;
- 9) dla ChRL wyzwania związane z bardziej równomiernym podziałem korzyści ze wzrostu;
- 10) w Indiach dla utrzymania wzrostu i zapewnienia miejsc pracy potrzebę tworzenia sprawnego i rozwijającego się sektora przedsiębiorstw, a w celu utrzymania dynamiki jego rozwoju należy skupić się na usunięciu niedoskonałości infrastrukturalnych oraz regulacji dotyczących rynku pracy, które mogłyby odstraszać inwestorów;
- 11) w niektórych krajach problem ze zmniejszającą się dynamiką inwestycji (Filipiny, Pakistan, Indonezja, Malezja, Tajlandia);
- 12) w wielu krajach regionu problemy z korupcją, utrudnieniami w prowadzeniu działalności gospodarczej, uciążliwą administracją, problemami z egzekwowaniem umów;
- 13) brak odpowiedniej infrastruktury i brak pracy nad zmianą tego stanu rzeczy jako jedna z podstawowych barier rozwoju;
- 14) potrzebę zwrócenia uwagi na wzrost oparty na dwóch filarach – sektorze produkcyjnym i usługowym, które potrzebują siebie nawzajem do rozwoju;
- 15) ograniczenia w edukacji, które mogą również być istotną barierą rozwojową¹⁰³.

W opublikowanym w 2015 r. przez Azjatycki Bank Rozwoju przeglądzie/raporcie Asian Development Outlook zwrócono uwagę na następujące prognozy i wyznaczniki wzrostu w Azji:

¹⁰³ Por. *Asian Development Outlook 2007. Growth amid Change*, Asian Development Bank, Manila 2007, s. 5-8.

- 1) poziom wzrostu gospodarczego w latach 2015-2016 będzie zbliżony do dotychczasowego (nieco ponad 6% w skali roku), a niskie ceny surowców (w tym ropy naftowej) i poprawa sytuacji gospodarczej w krajach rozwiniętych będą temu wzrostowi sprzyjać (wzrost i reformy strukturalne w Indiach oraz rozwój w krajach ASEAN powinny równoważyć wolniejszy wzrost w Chinach);
- 2) rozwijające się kraje Azji od czasów globalnego kryzysu finansowego miały 60-procentowy udział w globalnym wzroście gospodarczym, przy czym kraje, których gospodarki oparte są o eksport surowców, mogą doświadczyć spowolnienia tempa wzrostu;
- 3) ze względu na spadające ceny surowców zmniejszeniu uległa inflacja, co pozwoli na złagodzenie polityki monetarnej w niektórych krajach i pobudzenie popytu wewnętrznego;
- 4) ze względu na spadające ceny surowców, zwłaszcza ropy naftowej, więcej krajów będzie notowało nadwyżki w bilansie obrotów bieżących;
- 5) zmiany w korzystnym środowisku międzynarodowym mogą spowolnić wzrost gospodarczy, najważniejsze czynniki ryzyka spoza regionu to kryzys w Grecji i Rosji, stopniowy wzrost stóp procentowych w USA (ryzyko odpływu kapitału) oraz możliwość wzrostu cen ropy naftowej na skutek kryzysów geopolitycznych¹⁰⁴.

2.5. Obszary regionalnej integracji gospodarczej

Jak już wspomniano, jednym z celów integracji gospodarczej powinno być zmniejszanie nierówności¹⁰⁵, co powoduje wzrost poparcia dla zachodzących procesów, a jednocześnie ułatwia tworzenie jednolitego organizmu gospodarczego i radzenie sobie z pojawiającymi się wyzwaniami.

Dla zmniejszenia poziomu tych nierówności pomiędzy członkami ASEAN w lipcu 2001 r. Spotkanie Ministerialne ASEAN (*ASEAN Ministerial Meeting – AMM*) przyjęło deklarację z Hanoi, zwracając uwagę na następujące aspekty pozwalające zmniejszyć nierówności w regionie, które możemy odnieść do całego regionu Azji i Pacyfiku, a w większym stopniu regionu Azji Wschodniej:

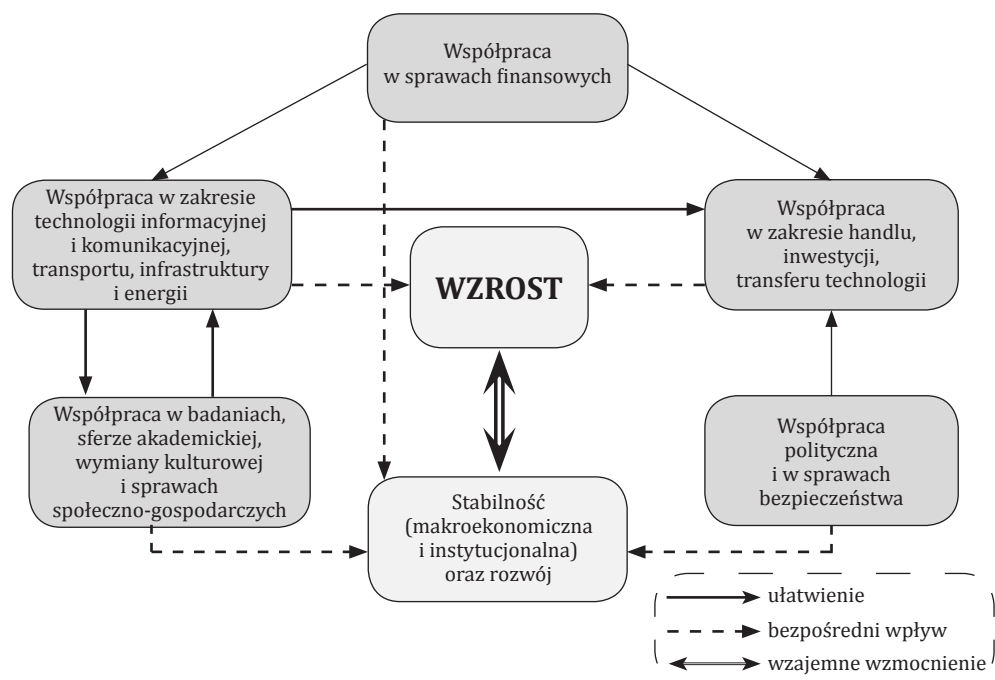
¹⁰⁴ Por. *Asian Development Outlook 2015...*, s. XII-XIII.

¹⁰⁵ Niektórzy badacze zwracają jednak uwagę na korzyści ze zróżnicowania poziomów rozwoju oraz swego rodzaju komplementarność pomiędzy państwami rozwijającymi się i rozwiniętymi, która sprawia, że integracja pomiędzy tymi dwiema grupami państw wydaje się procesem korzystnym i w pewnej mierze naturalnym (jako przykłady komplementarności można zwrócić uwagę na: zaawansowane technologie – mało wydajne i pracochłonne technologie, wysoki – niski poziom kwalifikacji zasobów ludzkich, wysoki – niski koszt siły roboczej itd. Por. K. Żukrowska, *Zróżnicowanie rozwojowe jako warunek pokonywania opóźnień rozwojowych*, [w:] *Zróżnicowanie rozwoju jako impuls pro wzrostowy w gospodarce światowej*, red. K. Żukrowska, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2008, s. 61-75, *Wyzwania Społeczno-Ekonomiczne*.

- 1) rozbudowa infrastruktury, szczególnie infrastruktury transportowej i energetycznej;
- 2) rozwój zasobów ludzkich, w tym wzmocnienie instytucji i programów szkoleniowych, doskonalenie znajomości języka angielskiego, umiejętności potrzebnych do funkcjonowania w gospodarce opartej na wiedzy w erze informacyjnej, szkolenie służby cywilnej;
- 3) wzmocnienie potencjału w zakresie technologii informacyjnej i komunikacyjnej (*Information and Communications Technology – ICT*);
- 4) regionalna integracja gospodarcza, dzięki której może dojść do wzmocnienia potencjału nowych członków ugrupowań integracyjnych, co pozwoli zintegrować ich gospodarki z gospodarką regionu¹⁰⁶.

Rysunek 2.1 pokazuje wpływ integracji i współpracy w poszczególnych sektorach na wzrost w regionie. Obrazując graficznie istotne sfery integracji i przedstawiając ich bezpośredni lub pośredni (ułatwiający) wpływ na wzrost w regionie, zwraca on uwagę na fakt, że kluczowa dla tego regionu jest stabilność makroekonomiczna oraz instytucjonalna.

Rys. 2.1. Współpraca regionalna w różnych sektorach i jej współzależności

Źródło: *Meeting the Challenges in an Era of Globalization by Strengthening Regional Development Cooperation*, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, United Nations, New York 2004, s. 26.

¹⁰⁶ Por. R. Severino, *The ASEAN Developmental Divide and the Initiative for ASEAN Integration*, „ASEAN Economic Bulletin” 2007, vol. 24, no. 1.

Niewątpliwie współpraca regionalna może pomóc w przewyżczeniu wielu wyzwań, które wymieniono powyżej, co wraz z dostosowaniem gospodarek, a także otoczenia prawno-instytucjonalnego do przedstawionych uprzednio założeń jest bardzo istotne dla współpracy w regionie. Do pokonania, szczególnie jeśli mówimy o procesach integracyjnych w Basenie Pacyfiku, pozostaje jednak wiele innych przeszkód, wśród których można wyróżnić następujące aspekty:

- 1) są istotne różnice w głębokości i zasięgu współpracy regionalnej w poszczególnych podregionach;
- 2) współpraca i więzi pomiędzy poszczególnymi podregionami są słabe;
- 3) kładzie się nacisk na handel i powiązane z nim zagadnienia, podczas gdy rozwojowy aspekt integracji, tak jak i inne sektory, nie są wystarczająco doceniane;
- 4) istnieje duży zakres zagadnień, w odniesieniu do których kraje Azji i Pacyfiku muszą zmierzyć się z wyzwaniami globalizacji¹⁰⁷.

Szymon Mazurek wskazuje na cztery główne kwestie, wokół których koncentrują się zagadnienia integracji regionalnej w regionie Azji i Pacyfiku:

- 1) usuwanie barier handlowych za pomocą bilateralnych i multilateralnych porozumień o wolnym handlu i partnerstwie gospodarczym, a także utworzenie regionalnej strefy wolnego handlu;
- 2) dominująca rola międzynarodowych łańcuchów produkcji;
- 3) tworząca się regionalna współpraca finansowa, która jest odpowiedzią na azjatycki kryzys finansowy z 1997 r., a ma zapewnić stabilność sektora finansowego w regionie;
- 4) zakres, przebieg i perspektywy instytucjonalizacji współpracy w regionie¹⁰⁸.

Jako podstawowe przyczyny wzmocnienia regionalizmu w Azji wymienia się:

- 1) doświadczenia i lekcje związane z kryzysem finansowym z 1997 r.;
- 2) impas w rundzie katarskiej rozmów w ramach WTO;
- 3) sukces NAFTA oraz ekspansję Unii Europejskiej;
- 4) poprawiające się stosunki pomiędzy krajami Azji i Pacyfiku;
- 5) gwałtowny rozwój gospodarczy oraz ekspansja ChRL i Indii, które znacząco powiększyły rynek regionalny¹⁰⁹.

Integracja w czterech głównych obszarach, tj. dotycząca handlu, transportu, współpracy w dziedzinie technologii informacyjnej i komunikacyjnej oraz finansów, została przeanalizowana w raporcie *Meeting the Challenges in an Era of Globalization by Strengthening Regional Development Cooperation* przy-

¹⁰⁷ Por. *Meeting the Challenges in an Era of Globalization by Strengthening Regional Development Cooperation*, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, United Nations, New York 2004, s. 129.

¹⁰⁸ Zob. S. Mazurek, *Charakterystyka regionalizmu azjatyckiego*, [w:] *Azja-Pacyfik. Obraz gospodarczy regionu*, red. B. Drelich-Skulska, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 52.

¹⁰⁹ Por. *Progress of Regional Cooperation and Integration in Asia and the Pacific*, The Boao Forum for Asia, Annual Report 2007, Asian Development Bank, Manila 2007, s. XIV.

gotowanym przez Społeczno-Ekonomiczną Komisję Narodów Zjednoczonych ds. Azji i Pacyfiku¹¹⁰, zaś raport *Progress of Regional Cooperation and Integration in Asia and the Pacific* przygotowany przez Azjatycki Bank Rozwoju zwraca uwagę na następujące sfery integracji w regionie Azji i Pacyfiku: handel i inwestycje, współpraca w sferze monetarnej i finansowej, zarządzanie regionalnymi dobrami publicznymi oraz infrastruktura transgraniczna¹¹¹.

Do szerszego zakresu zagadnień, które jednak także można ująć w wyżej wymienione kategorie, odniesiono się w świetnym opracowaniu Azjatyckiego Banku Rozwoju *Institutions for Regional Integration. Towards an Asian Economic Community*, gdzie przeanalizowano integrację w zakresie łańcuchów produkcji i integracji handlowej, mobilności siły roboczej, integracji finansowej, konwergencji makroekonomicznej, problemu infrastruktury i połączeń transgranicznych, stref wolnego handlu, współpracy makroekonomicznej i finansowej czy regionalnych dóbr publicznych¹¹².

W sferze integracji handlowej należy zwrócić uwagę na następujące zagadnienia:

- 1) harmonizację tzw. talerza spaghetti regionalnych porozumień handlowych¹¹³, tj. sieci różnorodnych porozumień handlowych, bilateralnych i multilateralnych, umów o wolnym handlu, preferencyjnych umów handlowych, w których bardzo dużym problemem są tzw. reguły pochodzenia towarów utrudniające handel w regionie (tabela 2.9 przedstawia porozumienia o wolnym handlu, negocjacje i dyskusje wybranych krajów azjatyckich i innych w 2015 r.), aby uczynić je zgodnymi z wielostronnym systemem handlowym opartym na regułach WTO¹¹⁴;

¹¹⁰ Por. *Meeting the Challenges in an Era of Globalization by Strengthening Regional Development Cooperation*, s. 41-126.

¹¹¹ Por. *Progress of Regional Cooperation and Integration in Asia and the Pacific*, s. 9-62.

¹¹² Zob. *Institutions for Regional Integration. Towards an Asian Economic Community*, Asian Development Bank, Hong Kong 2011, s. 28-82.

¹¹³ Należy tutaj zauważyć, iż preferencyjne porozumienia handlowe mogą znacząco przyczynić się do rozwoju obszaru, który jest takimi porozumieniami objęty, niosąc następujące potencjalne szanse, ale też zagrożenia: (1) zwiększenie możliwości transferu technologii pomiędzy wyżej i niżej rozwiniętymi gospodarkami, zwiększając wydajność poprzez specjalizację; (2) zwiększenie skali połączonych gospodarek; (3) w zależności od przyjętej polityki taryfowej można zmniejszać bądź zwiększać efekt przesunięcia handlu – obniżenie stawek zewnętrznych zmniejsza efekt przesunięcia handlu, wspólna taryfa zewnętrzna powoduje, że nie następuje zniekształcenie handlu wewnątrz ugrupowania; (4) im więcej sektorów jest objętych porozumieniem, tym lepiej, gdyż mamy do czynienia z większą konkurencją, specjalizacją, a w konsekwencji – większymi korzyściami z porozumienia; (5) warto zwrócić uwagę na porozumienia, które obniżają koszty transakcyjne i wspierają reformy wewnętrzne w poszczególnych krajach; (6) proste i przejrzyste reguły pochodzenia zmniejszają potencjał nieproduktywnego poszukiwania zysku i korupcji; (7) mechanizmy rozstrzygania sporów ograniczają ryzyko konfliktów pomiędzy członkami; (8) spotkania liderów dają okazję do uzgodnień dotyczących dalszej integracji, postępowania wobec WTO, wypracowania strategii. Por. *Main Features of Preferential Trade Arrangements*, [w:] *Asian Development Outlook 2002*, cyt. za: *Meeting the Challenges in an Era of Globalization by Strengthening Regional Development Cooperation*, s. 42.

¹¹⁴ Na problem ten, rekomendując również opisane w kolejnym punkcie utworzenie jednolitego porozumienia handlowego w Azji Wschodniej, zwraca uwagę Masahiro Kawai, *Evolving*

- 2) dążenie do utworzenia Strefy Wolnego Handlu Azji Wschodniej (*East Asia Free Trade Area* – EAFTA), gdyż przy obecnym systemie istnieje ryzyko tworzenia tzw. systemów opartych o piastę i szprychy (*hub-and-spokes*), w których rolę konkurujących piast będą odgrywać ASEAN, Chiny lub Japonia, co jednak raczej doprowadzi do ograniczenia głębokości procesów integracyjnych, szczególnie w skali świata, a nie ich intensyfikacji¹¹⁵. Obecnie proces ten został potencjalnie rozszerzony w ramach negocjacji Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (RCEP), które obejmują 16 krajów członkowskich EAS (bez USA i Rosji)¹¹⁶;
- 3) skupienie współpracy na harmonizacji standardów produkcyjnych, handlu usługami oraz poprawieniu systemu patentowego¹¹⁷;
- 4) zwiększenie współpracy w obszarach takich jak: ułatwienia w handlu, handel tranzytowy, regionalne porozumienia inwestycyjne w celu pełnego wykorzystania potencjału rosnącego handlu¹¹⁸;
- 5) specyfikę azjatyckiego modelu współpracy, w którym bardzo istotną rolę zajmuje eksport części i integracja wertykalna, co jest istotne nie tylko z punktu widzenia polityki handlowej, ale też kursowej (acz sprawia, że

Economic Architecture in East Asia, ADB Institute Discussion Paper, no. 84, Asian Development Bank Institute, Tokyo 2007, s. 10-12, 23-24. Inaczej postrzega regionalne porozumienia handlowe I. Yamazawa, wskazując na fakt, że jeśli ich negocjacje postępują równolegle z negocjacjami WTO, mogą przyczynić się do postępu procesu negocjacji wielostronnych. Por. I. Yamazawa, *Whither East Asian Regionalism*, „Asia-Pacific Review” 2001, vol. 8, no. 2. W analizie przygotowanej dla *Asian Development Bank Institute* zwraca się również uwagę na oba aspekty, tj. problemy, jakie powoduje sieć różnorodnych preferencyjnych porozumień handlowych, ale też korzyści, które wynikają ze stopniowej, coraz szerszej liberalizacji handlu w regionie. Dane empiryczne pochodzące z analizy sektora małych i średnich przedsiębiorstw wskazują, że nie wpływają one negatywnie na prowadzoną przez nie działalność gospodarczą, acz 27% firm zwracało uwagę, iż skomplikowane reguły pochodzenia znacząco podnoszą koszty prowadzenia działalności gospodarczej. Por. Masahiro Kawai, Ganeshan Wignaraja, *The Asian „Noodle Bowl”. Is It Serious for Business?*, „ADB Working Paper Series” 2009, no. 136.

¹¹⁵ Szerzej na ten temat: Fan Zhai, *Preferential Trade Agreements in Asia. Alternative Scenarios of „Hub and Spoke”*, ERD Working Paper, no. 83, Asian Development Bank, Manila 2006.

¹¹⁶ Zob. S. Hamanaka, *Trans-Pacific Partnership versus Regional Comprehensive Economic Partnership. Control of Membership and Agenda Setting*, ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration, no. 146, December 2014, [online] <http://www.adb.org/sites/default/files/publication/152753/reiwp-146.pdf>, 15 VI 2015.

¹¹⁷ Na fakt, że czysta liberalizacja handlu przynosi coraz mniejsze korzyści, zwracają uwagę Ramgopal Agarwala, Brahm Prakash, *Regional Cooperation in Asia. Long-term Progress, Recent Retrogression, and the Way Forward*, ERD Working Paper Series, no. 28, Asian Development Bank, Manila 2002, s. 19-20.

¹¹⁸ Razeen Sally i Rahul Sen, analizując politykę handlową w Azji Południowo-Wschodniej i odnosząc ją do kontekstu regionalnego, a także globalnego, zwracają uwagę, że nie można liczyć w przypadku tego regionu na istotny wpływ czynników zewnętrznych na reformę polityki handlowej, a siłą napędową reform liberalizacyjnych i regulacyjnych powinny być jednostronne działania rządów. Por. R. Sally i R. Sen, *Whither Trade Policies in Southeast Asia? The Wider Asian and Global Context*, „ASEAN Economic Bulletin” 2005, vol. 22, no. 1.

jej rola staje się ograniczona), podczas gdy czynniki podażowe wydają się bardziej istotne w wynikach działalności eksportowej¹¹⁹;

- 6) potrzebę stopniowej liberalizacji przepływu siły roboczej – jest to szczególnie trudny problem w krajach regionu ze względu na bardzo duże zróżnicowanie w poziomie życia¹²⁰.

Tabela 2.9. Porozumienia o strefie wolnego handlu (FTA), negocjacje i dyskusje dla wybranych krajów Azji Wschodniej i innych (2015)

	ChRL	Japonia	Korea Pd.	Tajwan	ASEAN	Singapur	Indonezja	Tajlandia	Malezja	USA	Australia	Inne
ChRL		D	N	nd	F	F	C	C	C	nd	F*	a
Japonia	D		N	nd	F	F	F	F	F	nd	F	b
Korea Pd.	N	N		nd	F	F	N	N	C	F	F	c
Tajwan	nd	nd	nd		nd	F	nd	nd	nd	nd	nd	d
ASEAN	F	F	F	nd						nd	F**	e
Singapur	F	F	F	F			F	F	F	F	F	f
Indonezja	C	F	N	nd		F		F	F	D	N	g
Tajlandia	C	F	N	nd		F	F		F	N	F	h
Malezja	C	F	C	nd		F	F	F		N	F	i
Filipiny	N	F	F	nd		F	F	F	F	D	N	j
Wietnam	C	F	N	nd		F	F	F	F	nd	N	k
Australia	F*	F	F	nd	F**	F	N	F	F	F		l
Nowa Zelandia	F	nd	F	F	F**	F	N	F	F***	nd	F	m

Oznaczenia: F – istniejąca FTA (może być nie wdrożona w pełni), C – częściowa FTA (wiele sektorów nie włączonych bądź planowanych dla przyszłego wdrożenia w ramach FTA), N – negocjacje FTA, D – dyskusje na temat FTA

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: strona internetowa Azjatyckiego Centrum Integracji Regionalnej (*Asia Regional Integration Center* – ARIC), <http://aric.adb.org/fta> (lipiec 2015 r.), strona internetowa Światowej Organizacji Handlu, <http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx> (1 VII 2015)¹²¹

*Źródło: Strona internetowa Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Handlu Australii, <http://dfat.gov.au/trade/agreements/chafta/Pages/australia-china-fta.aspx> (1 VII 2015)

** ASEAN-Australia-Nowa Zelandia

*** Zakończenie procesu implementacji zaplanowano na rok 2016

¹¹⁹ Por. Juthathip Jongwanich, *Determinants of Export Performance in East and South-east Asia*, ERD Working Paper, no. 106, Asian Development Bank, Manila 2007.

¹²⁰ Por. Ramgopal Agarwala, Brahm Prakash, *op. cit.*, s. 20-21.

¹²¹ Pierwotne opracowanie, które zostało wykorzystane jako wzór i uaktualnione, to D. Nanto, *East Asian Regional Architecture: New Economic and Security Arrangements and U.S. Policy*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2008, s. 9.

^aChiny posiadają FTA z Hongkongiem, Makao, Chile, Szwajcarią, Islandią, EFTA, Kostaryką, Peru oraz Pakistanem. Negocjacje trwają z Radą Współpracy Zatoki Perskiej, Norwegią, Południowoafrykańską Unią Celną oraz Sri Lanką; ^bJaponia posiada FTA z Peru, Indiami, Szwajcarią, Meksykiem, Chile i Brunei oraz Mongolią (umowa nie weszła jeszcze w życie). Negocjacje trwają z Radą Współpracy Zatoki Perskiej, Unią Europejską, Kanadą, Kolumbią i Turcją; ^cKorea Płd. posiada FTA z Chile, EFTA, Stanami Zjednoczonymi, Kanadą, Unią Europejską, Peru, Turcją oraz Kolumbią (umowa nie weszła jeszcze w życie). Trwają negocjacje z Radą Współpracy Zatoki Perskiej oraz Meksykiem; ^dTajwan posiada FTA z Panamą, Gwatemalą, Nikaraguą, Salwadorem, Hondurasem; ^eASEAN posiada Bliskie Partnerstwo Gospodarcze z Indiami. Trwają negocjacje z Unią Europejską; ^fSingapur posiada FTA z Indiami, EFTA, Jordanią, jest członkiem Transpacyficznego Strategicznego Porozumienia Gospodarczego z Brunei, Radą Współpracy Zatoki Perskiej, Chile, Kostaryką, Peru i Unią Europejską. Trwają negocjacje z Kanadą, Egiptem, Pakistanem, Meksykiem, Turcją oraz Ukrainą; ^gIndonezja jest członkiem Regionalnego Porozumienia ws. Współpracy Handlowej i Gospodarczej Południowego Pacyfiku, posiada FTA z Pakistanem. Trwają negocjacje z Indiami oraz dyskusje z USA i EFTA; ^hTajlandia posiada FTA z Bahrajnem i Chile (obie umowy nie weszły jeszcze w życie), Laosem oraz Peru. Trwają negocjacje z Indiami i Unią Europejską; ⁱMalezja posiada FTA z Chile, Brunei, Turcją (umowa nie weszła jeszcze w życie), Bliskie Partnerstwo Gospodarcze z Pakistanem i Umowę o Współpracy Gospodarczej z Indiami. Trwają negocjacje z Unią Europejską; ^jFilipiny negocjują FTA z EFTA; ^kWietnam posiada FTA z Chile. Negocjacje trwają z EFTA, Unią Europejską oraz Unią Celną Rosji, Białorusi i Kazachstanu; ^lAustralia posiada FTA z Chile (z wyjątkiem cukru) i Papuą Nową Gwineą. Trwają negocjacje z Radą Współpracy Zatoki Perskiej oraz Indiami; ^mNowa Zelandia jest członkiem Transpacyficznego Strategicznego Porozumienia Gospodarczego z Brunei, Chile i Singapurem i posiada FTA z Radą Współpracy Zatoki Perskiej. Trwają negocjacje z Indiami oraz Unią Celną Rosji, Białorusi i Kazachstanu.

Integracja infrastrukturalna wydaje się kluczowa ze względu na potrzebę połączenia rynków narodowych, w tym połączenia fizycznego, które stanowi kamień węgielny dla współpracy gospodarczej i integracji. Fizyczne połączenie rynków, w szczególności rozbudowane szlaki transportowe i komunikacyjne, są kluczowe dla przemieszczania się dóbr, usług, kapitału ludzi i informacji pomiędzy poszczególnymi krajami¹²². Oprócz połączeń drogowych i kolejowych należy zadbać też o rozwój infrastruktury z dziedziny informacji i komunikacji, gdyż wymiana informacji, handel elektroniczny, a szerzej – wprowadzanie innowacji w tej dziedzinie jest dla obniżania kosztów transakcyjnych równie ważne, jak istnienie dróg, ropociągów czy linii kolejowych¹²³.

Ekspert ADB zwraca uwagę, że równie ważne, co budowa „twardej infrastruktury”, jest tworzenie odpowiednich regulacji, które pozwalają wykorzystać odpowiednio stworzoną infrastrukturę komunikacyjną. Poprawa stanu dróg i linii kolejowych obniża koszty transportu i logistyki, ale zróżnicowanie systemów

¹²² Ciekawie problem ten omawia Manabu Fujimura, zwracając uwagę na rolę transportowej infrastruktury transgranicznej w odniesieniu do kosztów handlu i inwestycji oraz wzrostu gospodarczego. Autor omawia też przyczyny asymetrii kosztów i korzyści (którymi mogą być różnice geograficzne, wielkości gospodarki, historii instytucjonalnej i potencjału) oraz istotę tej infrastruktury jako dobra kolektywnego. Por. Manabu Fujimura, *Cross-Border Transport Infrastructure, Regional Integration and Development*, ADB Institute Discussion Paper, no. 16, Asian Development Bank, Tokyo 2006.

¹²³ Jeśli chodzi o infrastrukturę IT w Azji, to ciekawe omówienie różnych aspektów oraz ich roli zarówno w regionie, jak i poszczególnych państwach regionu można znaleźć w pracy Chia Siow Yue, Jamus Jerome Lim, *Information Technology in Asia. New Development Paradigms*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2002.

prawnych i regulacyjnych, nieefektywne systemy kontroli celnej i inne nieusuńnięte bariery mogą zniweczyć korzyści osiągnięte dzięki poprawie w „twardej infrastrukturze”. Ważne jest też, żeby sprawiedliwie, choć niekoniecznie równo, podzielić koszty tworzenia takiej infrastruktury. Muszą też istnieć odpowiednie bodźce, które sprawią, że będzie się opłacało inwestować w tę infrastrukturę, tzn. korzyści uzyskane dzięki niej muszą przekraczać koszty¹²⁴.

W zakresie infrastruktury transportowej należy zwrócić uwagę na:

- 1) poprawę infrastruktury transportowej i jej zdolności;
- 2) poprawę zdolności logistycznych;
- 3) usunięcie barier nie-fizycznych;
- 4) reformę usług transportowych i opracowanie jasnych wskazówek politycznych;
- 5) rozwój potencjału ludzkiego i instytucjonalnego¹²⁵.

Jako przykład wieloaspektowych regulacji w zakresie infrastruktury można podać stworzony przez ASEAN Plan na rzecz Działań w Transporcie i Komunikacji (1994-1996), który zawierał następujące elementy:

- 1) rozwój wielu rodzajów transportu i ułatwień w handlu, co umożliwi dostarczanie towarów „od drzwi do drzwi”, ograniczając czas oraz koszty marketingu i dystrybucji;
- 2) rozwój wzajemnych połączeń w telekomunikacji, zarówno stacjonarnej, jak i mobilnej, dotyczącej danych, elektronicznych systemów wymiany informacji i komunikacji dla handlu i biznesu, a także harmonizacja usług telekomunikacyjnych wewnątrz ASEAN i z sieciami globalnymi;
- 3) harmonizacja prawa dotyczącego transportu drogowego w celu ułatwienia poruszania się przez granice lądowe;
- 4) poprawa zarządzania przestrzenią powietrzną w celu zwiększenia efektywności jej wykorzystania;
- 5) stworzenie regulacji dotyczących transportu materiałów niebezpiecznych oraz odpadów przemysłowych na lądzie i w wodzie dla zapewnienia bezpieczeństwa;
- 6) rozwój zasobów ludzkich w sektorach transportowym i komunikacyjnym dla zwiększenia efektywności operacyjnej i lepszego wykorzystania potencjału¹²⁶.

¹²⁴ Por. *Regional Cooperation and Integration Strategy*, Asian Development Bank, Manila 2006, s. 11-12.

¹²⁵ Por. *Meeting the Challenges in an Era of Globalization by Strengthening Regional Development Cooperation*, s. 68-71. Szerzej na temat programów dotyczących rozwoju infrastruktury zob. Haruhiko Kuroda, Masahiro Kawai, R. Nangia, *Infrastructure and Regional Cooperation*, ADB Institute Discussion Paper, no. 76, Asian Development Bank Institute, Tokyo 2007. Zob. też: *Progress of Regional Cooperation and Integration in Asia and the Pacific*, s. 49-62.

¹²⁶ Por. *ASEAN Plan of Action in Transport and Communications*, cyt. za: *Meeting the Challenges in an Era of Globalization by Strengthening Regional Development Cooperation*, s. 71-72.

Dla Azji Południowo-Wschodniej kluczowym obecnie dokumentem w zakresie integracji infrastrukturalnej jest Ogólny plan działania na rzecz spójności ASEAN (*Masterplan on ASEAN Connectivity*) z 2010 r., obejmujący spójność w zakresie połączeń fizycznych, instytucjonalnych oraz międzyludzkich¹²⁷.

Kluczowym obecnie dokumentem, przyjętym jako aneks do Deklaracji Liderów Gospodarczych APEC z Pekinu z 2014 r., jest Plan APEC na rzecz spójności APEC na lata 2015-2025 (*APEC Connectivity Blueprint for 2015-2025*), gdzie zwraca się uwagę na trzy główne obszary, tj. infrastrukturę fizyczną (sieci transportowe, partnerstwo publiczno-prywatne, rozwój infrastruktury IT i komunikacyjnej, infrastrukturę energetyczną), połączenia instytucjonalne (wydajność łańcuchów produkcji, ułatwienia w handlu, modernizacja procedur celnych, reformy strukturalne) oraz współpracę międzyludzką – P2P (wymiany studenckie, podróże biznesowe, turystykę i mobilność siły roboczej)¹²⁸.

Choć integracja infrastrukturalna jest nieodzownym elementem rozwoju współpracy gospodarczej, a szczególnie budowy ugrupowania integracyjnego, to koszty inwestycji w infrastrukturę przekraczają możliwości większości z państw regionu, szczególnie w sytuacji, gdy te zamożne są zwykle mniejsze (wyjątkiem jest Japonia). Na lata 2010-2020 potrzeby inwestycyjne w zakresie infrastruktury energetycznej, transportowej, telekomunikacyjnej i wodno-kanalizacyjnej oszacowano na ok. 750 mld USD rocznie. Jak dotąd jednak rynki azjatyckie nie były w stanie zapewnić skutecznego finansowania mimo posiadania przez wiele krajów znaczących rezerw walutowych¹²⁹.

Pewną zmianę w tym zakresie może przynieść tworzony z inicjatywy Chińskiej Republiki Ludowej Azjatycki Bank Inwestycji Infrastrukturalnych (Asian Infrastructure Investment Bank – AIIB), który ChRL zdecydowała się dofinansować sumą 50 mld USD, a do której to inicjatywy chęć przystąpienia zgłosiło 57 państw z całego świata¹³⁰.

Potrzeba intensyfikacji współpracy w dziedzinie monetarnej i finansowej stała się widoczna szczególnie po azjatyckim kryzysie finansowym z lat 1997-

¹²⁷ Więcej na temat *Masterplan on ASEAN Connectivity* w rozdziale czwartym. Zob. też *Masterplan on ASEAN Connectivity*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2010.

¹²⁸ *APEC Connectivity Blueprint for 2015-2025*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2014/2014_aelm/2014_aelm_annexd.aspx, 22 V 2015.

¹²⁹ Zob. B. Bhattacharyay, *Financing Asia's Infrastructure. Modes of Development and Integration of Asian Financial Markets*, ADBI Working Paper Series, no. 229, Asian Development Bank Institute, Tokyo 2010, [online] <http://www.adbi.org/working-paper/2010/07/12/3937.financing.asia.infrastructure>, 12 IV 2015.

¹³⁰ Warto wziąć pod uwagę, że AIIB jest postrzegany jako kolejny element kontestacji światowej infrastruktury finansowej, zdominowanej przez USA, a sama inicjatywa wynika m.in. z faktu, że USA nie zgodziły się na powiększenie kwot udziałowych ChRL w Międzynarodowym Funduszu Walutowym. Szerzej na temat inicjatywy: D. R u n d e et al., *Asian Infrastructure Investment Bank*, Center for Strategic and International Studies, March 2015, [online] <http://csis.org/publication/asian-infrastructure-investment-bank>, 20 VI 2015; J.T. D r e y e r, *The Asian Infrastructure Investment Bank. Who Will Benefit?*, Foreign Policy Research Institute, April 2015, [online] http://www.fpri.org/docs/dreyer_-_aiib.pdf, 22 V 2015.

-1998, który zniweczył osiągnięcia wcześniejszych dekad szybkiego wzrostu gospodarczego. Kryzys odsłonił też słabość krajów Azji Wschodniej w sytuacji, kiedy trzeba było radzić sobie z nagłymi zmianami na zglobalizowanych rynkach finansowych, ale jednocześnie wskazał na konieczność stworzenia rozbudowanej regionalnej architektury finansowej¹³¹. Kryzys rozprzestrzenił się z Tajlandii do Malesji, Indonezji, na Filipiny i do Korei Południowej. Międzynarodowe instytucje finansowe (szczególnie zaś Międzynarodowy Fundusz Walutowy) skupiły się na krajowych (czy wschodnioazjatyckich) przyczynach kryzysu¹³². Wśród nich wymieniano niewłaściwe zarządzanie bankami i innymi instytucjami finansowymi, bańkę spekulacyjną na rynku nieruchomości i papierów wartościowych, zjawisko zwane *crony capitalism* (czyli kapitalizm koleśi), polegające na skrzyżowaniu interesów rządów i sfery biznesowej czy niewłaściwie zarządzane kursy wymiany walut (waluty były sztywno związane z dolarem amerykańskim), a wreszcie wysokie deficyty bilansu obrotów bieżących czy niewielki wzrost krańcowej produktywności czynników produkcji. Inne źródła kryzysu, takie jak wpływ kapitału spekulacyjnego, były marginalizowane¹³³.

W celu wzmocnienia regionalnej współpracy monetarnej i finansowej dla zapewnienia stabilności gospodarczej i finansowej, skupiono się na następujących potrzebach:

- 1) zarządzaniu wzrastającą współzależnością Azji Wschodniej w dziedzinie handlu, inwestycji i przepływów finansowych;
- 2) ustanowieniu regionalnych mechanizmów samopomocy dla efektywnego zapobiegania, zarządzania i rozwiązywania kryzysów finansowych;
- 3) zabezpieczeniu regionalnej stabilności finansowej, istotnej dla stabilności gospodarek narodowych oraz stabilności w skali globalnej.

W związku z kryzysem stworzono (głównie w oparciu o mechanizm ASEAN+3) *Economic Review and Policy Dialogue*, w którym zawierały się: system monitoringu gospodarczego, system monitoringu przepływów kapitałowych, zarządzania i oceny ryzykami makroekonomicznymi i oceny sektora finansowego, wzmocnienie warunków systemu bankowego i finansowego. Dla

¹³¹ Zob. Wing Thye Woo, *The Asian Financial Crisis. Hindsight, Insight, Foresight*, „ASEAN Economic Bulletin” 2000, vol. 17, no. 2; Yunjong Wang, *The Asian Financial Crisis and the Need for Regional Financial Cooperation*, Seoul 1999, KIEP Working Paper, no. 99-14; A. Jelonek, J. Smulski, *Kryzys finansowy końca lat 90. w Azji Południowo-Wschodniej – jego konsekwencje i postępy w integracji w ramach ASEAN*, [w:] *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. Przemiany polityczne i społeczne*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004, s. 384-393; L. Gough, *Asia Meltdown. The End of the Miracle*, Capstone Publishing Limited, Oxford 1998, s. 91-132.

¹³² Więcej na temat roli MFU i reakcji tej organizacji na azjatycki kryzys gospodarczy zob. D. Lombardi, *The International Monetary System through the Lens of Emerging Asia*, [w:] *Asia and Policymaking for the Global Economy*, eds. K. Dervis, Masahiro Kawai, D. Lombardi, Asian Development Bank Institute Brookings Institution Press, Tokyo–Washington D.C. 2011, s. 153-157.

¹³³ M. Khor, *The Economic Crisis in East Asia. Causes, Effects, Lessons*, [online] <http://sitere-sources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/WDR/malaysia/khor.pdf>, 15 IV 2013.

zabezpieczenia się przed skutkami kryzysu walutowego, w tym ataku spekulacyjnego na walutę danego kraju czy grupy krajów, stworzono Inicjatywę Chiang Mai (*Chiang Mai Initiative*), która jest systemem porozumień *swapowych*, umożliwiających wspieranie atakowanej waluty przez silniejsze finansowo w danym momencie kraje regionu¹³⁴. Inicjatywa Azjatyckiego Rynku Obligacji (*Asian Bond Market Initiative*) również ma na celu ograniczenie konieczności polegania tylko na finansowaniu poprzez banki krajowe oraz pożyczki krótkoterminowe, dodatkowo jest ona wzmocniona przez Azjatycki Fundusz Obligacji (*Asian Bond Fund*), który został stworzony w 2003 r. Bardzo ważną sprawą jest też harmonizacja standardów księgowych, raportowania i regulacji, uproszczenia podatków i procedur rejestracyjnych, wzmocnienia regionalnych instytucji ratingowych i usunięcia przeszkód, które utrudniają rozwój instrumentów finansowych w regionie¹³⁵.

Kluczową zmianą w rozwoju współpracy finansowej w Azji Wschodniej była z pewnością multilateralizacja Inicjatywy z Chiang Mai (CMI) z 2010 r., która doprowadziła do zwiększenia dostępnych dla regionu środków do 120 mld USD¹³⁶, a wreszcie utworzenie Biura Analiz Makroekonomicznych ASEAN+3 (*AMRO ASEAN+3 Macroeconomic Research Office*) w 2011 r.¹³⁷

Działania, które zostały podjęte po azjatyckim kryzysie gospodarczym z lat 1997-1998, z pewnością możemy uznać za źródło relatywnie miękkiego ładowania gospodarek Azji Wschodniej w obecnym kryzysie gospodarczym, ale z drugiej strony niedorozwinięte (czy słabo rozwinięte w porównaniu z USA lub Europą, szczególnie Zachodnią) rynki finansowe odegrały również istotną rolę w tym, że Azja Wschodnia w mniejszym stopniu została dotknięta przez kryzys¹³⁸.

¹³⁴ W ramach inicjatywy poszczególne kraje deklarują, jaką sumę ze swoich rezerw walutowych mogą przeznaczyć na skupowanie waluty, która stała się przedmiotem ataku spekulacyjnego, co chroni ją przed gwałtownym spadkiem kursu.

¹³⁵ Por. *Regional Cooperation and Integration Strategy*, s. 14-15. Szerzej na ten temat zob. Pradumna Rana, *Monetary and Financial Cooperation in East Asia. The Chiang Mai Initiative and Beyond*, ERD Working Paper, no. 6, Asian Development Bank, Manila 2002. Poza sprawami już omówionymi autor zwraca w tej pracy uwagę na wysiłki zmierzające do koordynacji polityki makroekonomicznej oraz kursów wymiany walut. Por. też: Chang Li Lin, Ramkishan Rajan, *Regional Responses to the Southeast Asian Financial Crisis. A Case of Self-Help or No Help?*, „Australian Journal of International Affairs” 1999, vol. 53, no. 3; Ramkishan Rajan, *Monetary and Financial Cooperation in Asia. Taking Stock of Recent Ongoing*, „International Relations of the Asia-Pacific” 2008, vol. 8, no. 1.

¹³⁶ Szerzej na temat Inicjatywy z Chiang Mai i jej multilateralizacji, azjatyckiego rynku obligacji i współpracy finansowej w Azji Wschodniej zob. B. Skulska, *op. cit.*, s. 152-163.

¹³⁷ Zob. Chalongphob Sussangkarn, *The Chiang Mai Initiative Multilateralization. Origin, Development and Outlook*, ADBI Working Paper Series, no. 230, Tokyo 2010; oraz J. Ciorciari, *Chiang Mai Initiative Multilateralization. International Politics and Institution-Building in Asia*, „Asian Survey” 2011, vol. 51, no. 5, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2011.51.5.926>.

¹³⁸ Masahiro Kawai, *Global Financial Crisis and Implications for ASEAN*, [w:] *Global Financial Crisis. Implications for ASEAN*, Singapore 2009, Report (Institute of Southeast Asian Studies. ASEAN Studies Centre), no. 6, s. 3-5.

Obecnie pewną uwagę poświęca się możliwości stworzenia Azjatyckiej Unii Walutowej, w oparciu o teorię optymalnego obszaru walutowego oraz doświadczenia Unii Europejskiej. Regionalny system monetarny wydaje się potrzebny krajom Azji w celu ustabilizowania kursów wymiany walut pomiędzy nimi oraz lepszego zarządzania walutami rezerwowymi i koordynacji polityki makroekonomicznej, jeśli będziemy brać pod uwagę możliwość szerszej współpracy gospodarczej w przyszłości. Jeśli chodzi o odniesienie do teorii optymalnego obszaru walutowego, to kryteria takie jak otwartość czy poziom inflacji sprzyjają integracji monetarnej. Z drugiej jednak strony niestabilność rzeczywistych kursów wymiany walut, poziom integracji finansowej oraz synchronizacji gospodarczej są dużo mniej korzystne, podobnie jest z warunkami politycznymi¹³⁹.

Co ciekawe, jeśli spojrzymy na okres przed kryzysem walutowym, można zaryzykować stwierdzenie, że w Azji istniała forma związania walut ze sobą poprzez sztywne ustalenie kursu wobec dolara (czyli jednostronny mechanizm kursowy)¹⁴⁰, co jednak okazało się przekleństwem dla tego regionu, szczególnie biorąc pod uwagę efekt tzw. trzeciej waluty, czyli silnie umacniającego się dolara (wobec jena japońskiego), co osłabiło konkurencyjność walut południowo-azjatyckich w stosunku do jena. W odniesieniu do tworzenia wspólnej waluty brano pod uwagę trzy opcje, tj. stworzenie bloku opartego o jena japońskiego, przywiązanie wszystkich walut na sztywno do dolara amerykańskiego czy wreszcie stworzenie wspólnego koszyka walut, co wydaje się jedynym sensownym rozwiązaniem, jeśli region nie chciałby być narażony na bycie zależnym od zewnętrznej polityki monetarnej. W tym kontekście istotne jest stworzenie azjatyckiego mechanizmu kursowego (*Exchange Rate Mechanism* – ERM). Z pewnością na tle pozostałych rozwiązań ERM i wspólny koszyk walut wydają się najsensowniejsze, biorąc pod uwagę ich elastyczność; pozostają narzędziami, które mogłyby być wprowadzone w życie w najbliższym czasie¹⁴¹.

¹³⁹ Por. Kyung Tae Lee, Deok Ryong Yoon, *A Roadmap for East Asian Monetary Integration. The Necessary First Step*, Seoul 2007, KIEP Working Paper, 07-04; M. Font-Vilalta, J. Costa-Font, *A Note on the Feasibility of a Monetary Area in the East Asia*, „Asia-Europe Journal” 2006, vol. 4; J. Tan Nuo In g, *The Possibility of an Asian Monetary Union Drawing from the EMU Experience*, „Asia-Europe Journal” 2003, vol. 1.

¹⁴⁰ Możemy to porównać z sytuacją, w której Kosowo jednostronnie przyjęło euro jako swoją walutę, nie ma jednak wpływu na politykę monetarną Europejskiego Banku Centralnego (oczywiście przyjęcie euro powoduje, że kurs nie może być uwolniony, podczas gdy sztywny kurs można zmienić).

¹⁴¹ Na temat różnych możliwości tworzenia mechanizmu kursowego oraz integracji walutowej w regionie zob. P. Wilson, *Prospects for Asian Monetary Cooperation. Pipedream or Possible Reality?*, [w:] F. Sjöholm, J. Tongzon, *Institutional Change in Southeast Asia*, European Institute of Japanese Studies Routledge Curzon, London–New York 2005, s. 189-194, *European Institute of Japanese Studies East Asian Economics & Business Series*. Szerzej problem ten omówiony jest w pracy odnoszącej się w ogóle do japońskiej polityki regionalnej, w tym roli Japonii w azjatyckim kryzysie gospodarczym, zob. Shigeko Hayashi, *Japan and East Asian Monetary Regionalism. Towards a Proactive Leadership Role?*, Sheffield Centre for Japanese Studies Routledge, London–New York 2006, s. 82-123, *Sheffield Centre for Japanese Studies/Routledge Series*.

Dyskusja o tworzeniu wspólnej waluty w regionie odnosiła się zwykle do kreacji bloku opartego o jena japońskiego¹⁴², podczas gdy w oparciu o względne potencjały poszczególnych gospodarek, szczególnie gospodarki chińskiej, to właśnie blok bazujący na chińskim juanie (RMB) wydaje się sensowniejszy. Ciężko jednak w tym momencie wyobrazić sobie integrację walutową w oparciu o chińską walutę, nie tylko ze względów politycznych, ale też ze względu na fakt, że juan musi wprawdzie stać się w pełni wymieniającą walutą międzynarodową.

Pojawia się jeszcze jeden pragmatycznie rozpatrywany czynnik – japoński jen to silna (twarda) waluta, którą możemy porównywać z marką niemiecką (DM) z czasów przed wprowadzeniem euro. Obserwując przedstawione wyżej analizy, można stwierdzić, że to Japonia w największym stopniu zyskałaby na wprowadzeniu sztywnych kursów walutowych, które poprawiłyby jej konkurencyjność w eksporcie zarówno w regionie, jak i w świecie, korzystając ze słabszego „regionalnego jena”, czyli waluty osłabionej przez waluty niedowartościowane (silny jen był jednym z kluczowych powodów stagnacji gospodarczej w tym kraju, a osłabione przez gospodarki PIIGS euro – jedną z przyczyn eksportowego sukcesu Niemiec)¹⁴³.

Z drugiej strony chiński juan uchodzi za walutę niedowartościowaną, co ma służyć jako narzędzie podnoszące konkurencyjność chińskich produktów na rynkach międzynarodowych, stąd dla Chin nie ma powodu, by forsować powstanie bloku opartego na juanie. Japonia przyjęła zresztą bardzo prostą metodę, która jest podstawą tzw. Abenomiki, czyli polityki gospodarczej drugiego rządu Shinzo Abe, a mianowicie dewaluację poprzez nieograniczony wręcz dodruk pieniędzy, co ma m.in. pobudzić inflację w tym zmagającym się z deflacją kraju oraz spowodować (i powoduje) konkurencyjne osłabienie jena. Taka polityka (ukrytego protekcjonizmu) jest jednak o tyle niebezpieczna, że może powodować analogiczne reakcje pozostałych państw, czy to w regionie, czy w świecie, i będziemy mieli do czynienia z klasycznym problemem wywoływanym przez kryzysy gospodarcze w świecie¹⁴⁴.

Czwartym filarem integracji jest współpraca w zakresie zarządzania regionalnymi dobrami publicznymi, które w tym przypadku utożsamiane są z takimi dobrami, z których korzystają dwa lub więcej krajów regionu. Państwa regionu mogą skupiać się na zapewnianiu ich dostarczania, a raczej dbania o nie (w literaturze dobra, które ADB definiuje jako regionalne dobra publiczne, często są

¹⁴² C. Kearney, C. Muckley, *Reassessing the Evidence of an Emerging Yen Block in North and Southeast Asia*, „IIIS Discussion Paper” 2004, no. 41.

¹⁴³ Zob. analizę porównawczą integracji walutowej w Europie i Azji: M. Grabowski, *Monetary Integration in Europe and Asia and Economic Crises*, [w:] *The World in Economic Crisis. Remarks from the SYLFF Community*, eds. M. Grabowski, P. Laidler, Wydawnictwo Uniwersyteu Jagiellońskiego, Kraków 2012, s. 57-74.

¹⁴⁴ Por. T. Harris, *Don't Declare Victory for Abenomics Yet*, *East Asia Forum*, 24 May 2013, [online] <http://www.eastasiaforum.org/2013/05/24/dont-declare-victory-for-abenomics-yet>, 15 VI 2013.

odnoszone do aspektów bezpieczeństwa miękkiego), oraz rozpowszechnianiu informacji i wyników badań poprzez publikacje, warsztaty, wspólne standardy. Wśród dóbr publicznych istotnych z regionalnego punktu widzenia należy wymienić takie jak:

- 1) ochrona środowiska naturalnego – w tej dziedzinie sytuacja współpracy regionalnej, ale też działań poszczególnych krajów przedstawia się bardzo niekorzystnie¹⁴⁵, choć w ostatnich latach możemy zaobserwować poprawę świadomości w tym zakresie¹⁴⁶;
- 2) problem czystej energii i bezpieczeństwa energetycznego, który wydawał się szczególnie istotny w kontekście drastycznych wzrostów cen surowców energetycznych w 2008 r., a w perspektywie długofalowej z pewnością powróci z jeszcze większym nasileniem (szczególnie w odniesieniu do Chińskiej Republiki Ludowej i Indii)¹⁴⁷, choć obecnie jest mniej widoczny w związku ze spadkiem cen surowców energetycznych¹⁴⁸;
- 3) zwalczanie chorób zakaźnych, których przenoszenie jest związane ze zwiększoną mobilnością ludzi, zniesieniem ograniczeń w komunikacji, a których rozprzestrzenianie się wywołuje olbrzymie straty gospodarcze (SARS, HIV/AIDS, ptasia grypa, malaria)¹⁴⁹;

¹⁴⁵ Por. Sangbum Shin, *East Asian Environmental Co-operation. Central Pessimism, Local Optimism*, „Pacific Affairs” 2007, vol. 80, no. 1; E. Economy, *The Environment and Development in the Asia-Pacific Region*, [w:] *Fires Across the Water. Transnational Problems in Asia*, ed. J. Shin, Council on Foreign Relations, New York 1998, s. 45-71. W kontekście problemów środowiskowych Azji warto zwrócić też uwagę na wystąpienia R. Greenspan Bell, E. Economy, M. Sherpa i Ch. Flavina, *Asia's Environmental Challenges*, Hearing before the Subcommittee on Asia and the Pacific of the Committee on International Relations, House of Representatives, 22 September 2004, U.S. Government Printing Office, Washington 2004, odpowiednio: s. 8-10, 12-15, 20-22, 25-27. Warto też zwrócić uwagę na szerszą analizę problemu ujętą w dyskusji pomiędzy P. Adcock, K. Butt, T. Sawa, H. Margulis, *Global Climate Change. Economic Implications and Opportunities for the U.S. and Japan*, [w:] *The Asian Century. Implications for Japan, the Region and the U.S.*, Highlights from 2007-2008 Japan Society Corporate Program, Japan Society Inc., New York 2008, s. 26-33.

¹⁴⁶ Zob. *Environment Operational Directions 2013-2020. Promoting Transitions to Green Growth in Asia and the Pacific*, Asian Development Bank, Manila 2013.

¹⁴⁷ W tym kontekście zob. np.: E. Chanlett-Avery, *Rising Energy Competition and Energy Security in Northeast Asia. Issues for U.S. Policy*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2008; Tsutomu Toichi, *Energy Security in Asia and Japanese Policy*, „Asia-Pacific Review” 2003, vol. 10, no. 1; B. Gavin, S. Lee, *Regional Energy Cooperation in North East Asia. Lessons from the European Experience*, „Asia-Europe Journal” 2007, vol. 5; Xu Yi-Chong, *China's Energy Security*, „Australian Journal of International Affairs” 2006, vol. 60, no. 2.

¹⁴⁸ Por. *Asian Development Outlook 2015 Financing Asia's Future Growth*, s. 1-44.

¹⁴⁹ Zob. M. Caballero-Anthony, *SARS in Asia. Crisis, Vulnerabilities, and Regional Responses*, „Asian Survey” 2005, vol. 45, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2005.45.3.475>; Ajay Tandon, *Macroeconomic Impact of HIV/AIDS in the Asian and Pacific Region*, ERD Working Paper, no. 75, Asian Development Bank, Manila 2006. Jeśli chodzi o perspektywę amerykańską, zob. wystąpienia K. Cravero, B. Gill, V. Yeldandi, H. Burkhalter, *HIV/AIDS in Asia*, Hearing before the Committee on Asia and the Pacific of the Committee on International Relations, House of Representatives, One Hundred Eight Congress, 21 July 2004, U.S. Government Printing Office, Washington 2004.

- 4) odpowiedź i możliwość szybkiej reakcji na klęski żywiołowe;
- 5) właściwe zarządzanie (*good governance*), wysiłki na rzecz zwalczania korupcji, prania brudnych pieniędzy¹⁵⁰;
- 6) walka z handlem ludźmi¹⁵¹ i przestępczością transgraniczną¹⁵².

Na wzajemne powiązania czterech wymienionych powyżej filarów integracji zwraca uwagę raport ADB z 2006 r., w którym podkreśla się, że wzrost połączeń fizycznych pozytywnie oddziałuje na rynki i zasoby, co sprzyja wzrostowi skali i konkurencyjności gospodarek. Korzyści z istnienia takich połączeń zwiększają się, gdy rośnie wolumen handlu i inwestycji. Fizyczne połączenie gospodarek (poprzez różne kanały komunikacji) sprawia, że wzrasta mobilność siły roboczej. Jednocześnie następuje wzrost transakcji monetarnych i finansowych zarówno za pomocą kanałów oficjalnych, jak i nieoficjalnych, jednak powiązania te sprawiają, że ewentualna niestabilność może przenieść się na kraje sąsiadujące. Aby utrzymać stabilność finansową i makroekonomiczną, a także zapobiegać kryzysom finansowym, potrzebna jest większa współpraca i integracja w zakresie monetarnym i finansowym. W związku ze wzrostem powiązań transgranicznych stopniowo musimy mierzyć się z coraz większą liczbą problemów

¹⁵⁰ Por. R. Cronin, *Challenges of Governance in Asia. Significance for Regional Security and Stability*; J. Ravenhill, *Globalization and Economic Governance in East Asia. Responding to the New Rules of the Game in Foreign Investment*; L. Greenwood, *Globalization and Economic Governance in East Asia. A New Model for Development*; M. Haas, *Internal Security, Democratization, and Globalization in Southeast Asia*, wszystkie powyższe w: *Growth and Governance in Asia*, ed. Yoichiro Sato, Asia-Pacific Center for Security Studies, Honolulu 2004, odpowiednio: s. 9-24, 25-38, 87-96, 145-154; J. Quah, *Curbing Asian Corruption. An Impossible Dream?*, „Current History” 2006, April; W. Sandholtz, M. Gray, *International Integration and National Corruption*, „International Organization” 2003, vol. 57, no. 4. W tym ostatnim tekście autorzy zwracają uwagę na współzależność pomiędzy integracją gospodarczą i spadkiem korupcji (im bardziej zintegrowana z jakąś organizacją gospodarka, tym mniejszy stopień korupcji).

¹⁵¹ W dziedzinie międzynarodowego handlu ludźmi możemy obserwować coraz większą instytucjonalizację współpracy między krajami Azji i Pacyfiku, gdyż wysiłki poszczególnych państw w tej sferze okazywały się wyjątkowo nieefektywne. Problem skuteczności tej współpracy (porozumienia w ramach ARF, ASEM, Procesu z Bali) omawia artykuł R. Emmers, B. Greener-Barcham, N. Thomas, *Institutional Arrangements to Counter Human Trafficking in the Asia Pacific*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 3.

¹⁵² Problem współpracy w zwalczaniu przemytu narkotyków w ramach ASEAN oraz współpracy ASEAN i Chin omawia R. Emmers, *International Regime-Building in ASEAN. Cooperation Against the Illicit Trafficking and Abuse of Drugs*, „Contemporary Southeast Asia” 2007, vol. 29, no. 3. Autor zwraca uwagę, iż pomimo wysiłków, szczególnie ChRL, współpraca w regionie w tym zakresie pozostaje raczej na poziomie luźnych konsultacji i daleka jest od stworzenia sprawnego reżimu. Jeśli chodzi o zwalczanie przestępczości, zob. S. Flynn, *Asian Drugs, Crime, and Control*, [w:] *Fires Across the Water...*, s. 18-44. Problem bezpieczeństwa humanitarnego w regionie omawia M. Caballero-Anthony, *Revisioning Human Security in Southeast Asia*, „Asian Perspective” 2004, vol. 28, no. 3. Szerzej na temat regionalnych dóbr publicznych w regionie Azji i Pacyfiku zob. *Progress of Regional Cooperation and Integration in Asia and the Pacific*, s. 37-48. Szersze omówienie problemów populacji, zanieczyszczenia środowiska, zmian klimatycznych, energii, żywności, wody, przestępczości transgranicznej, przemytu narkotyków czy epidemii AIDS przedstawia A. Dupont, *East Asia Imperilled...*, s. 35-134, 173-227.

takich jak degradacja środowiska naturalnego, choroby zakaźne, przestępczość *etc.* W tym celu należy ustanowić odpowiednie mechanizmy współpracy¹⁵³.

Dla integracji w wyżej wymienionych czterech obszarach istotne jest istnienie wsparcia instytucjonalnego, które pozwala scalać dotychczasowe osiągnięcia, rozszerzać proces, pogłębiać integrację, a wreszcie zapewnia kompatybilność integracji regionalnej i globalnej. W kontekście rozwoju instytucji regionalnych raport Azjatyckiego Banku Rozwoju z 2011 r. wymienia następujące cele:

- ▶ wzmocnienie i racjonalizacja instytucji nadrzędnych, w tym utworzenie stałych sekretariatów szczególnie dla ASEAN+3 oraz Szczytu Azji Wschodniej;
- ▶ rozwój instytucji funkcjonalnych (w obszarze subregionalnym i obszarach funkcjonalnych, jak integracja finansowa i monetarna);
- ▶ utworzenie nowych panazjatyckich instytucji i wzmocnienie istniejących, jak Pan-Azjatyckie Forum Infrastruktury, Azjatycka Strefa Wolnego Handlu, Azjatycki Fundusz Walutowy, Azjatycki Dialog Stabilności Finansowej, Azjatycka Rada Doradców Prawnych czy Rada Azjatyckiej Współpracy Gospodarczej.

W konsekwencji miałyby to dać podstawę do tworzenia Azjatyckiej Wspólnoty Gospodarczej¹⁵⁴.

Nie wydaje się, żeby na obecnym etapie było to możliwe, szczególnie biorąc pod uwagę rywalizację zarówno między państwami wewnątrz organizacji integracyjnych, jak i między tymi organizacjami.

¹⁵³ Por. *Regional Cooperation and Integration Strategy*, s. 17.

¹⁵⁴ Por. *Institutions for Regional Integration. Toward an Asian Economic Community*, s. XVIII-XXV.

Rozdział III

Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku (APEC): integracja regionu Pacyfiku

Integracja transpacyficzna wydaje się stosunkowo trudna, biorąc pod uwagę rozmiary samego Oceanu Spokojnego, który stanowi swego rodzaju spoiwo czy rdzeń tego procesu, a dodatkowo region, który tworzy, charakteryzuje olbrzymie zróżnicowanie w każdym możliwym zakresie, tj. systemów politycznych, historii, dziedzictwa kulturowego, religii czy gospodarek. W tym kontekście powstanie APEC, jako podstawowej instytucji integracyjnej w regionie, należy traktować jako sukces, a jednocześnie, spoglądając przez powyższy pryzmat, można zrozumieć stosunkowo niski poziom rozwoju integracji w ramach APEC, jak również niski poziom instytucjonalizacji samego APEC.

Trzeci rozdział książki poświęcony jest analizie Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku (APEC)¹, jedyne ugrupowanie o zasięgu ogólnoregionalnym. Skupiając 21 gospodarek regionu, w tym USA, Rosję, Japonię i trzy „państwa” chińskie, oraz obejmując ok. 37% ludności świata, 57% Produktu Światowego Brutto oraz 47% handlu², forum to wydaje się kluczowe nie tylko z punktu widzenia systemu regionalnego Azji i Pacyfiku, ale także systemu światowego. Ugrupowanie jest istotne jako instytucjonalny łącznik głównie Ameryki Północnej i Azji Wschodniej³, uzasadniając obecność i aktywność w regionie Stanów Zjednoczonych. Istotny jest też fakt, że APEC zrzesza wszystkich kluczowych aktorów Basenu Pacyfiku.

¹ W literaturze spotkać się również można z nazwą Rada Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku oraz, wydającą się najdokładniejszą z punktu widzenia dokładności przekładu, Współpraca Gospodarcza Azji i Pacyfiku. Ze względu na fakt, iż współpraca ta posiada jednak pewną strukturę organizacyjną, a jednocześnie w znacznej mierze opiera się na dialogu i konsultacjach przy zachowaniu pełnej dobrowolności, w pracy będzie używana nazwa Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku, która odzwierciedla też informacje zawarte w oficjalnym serwisie internetowym APEC, mówiącym, że „APEC działa jako wspólne, wielostronne **forum** gospodarcze i handlowe” (podkr. autora), cyt. za: www.apec.org, 12 IV 2015.

² Dane za: *APEC at a Glance 2015*, APEC Secretariat, Singapore 2015, [online] http://publications.apec.org/publication-detail.php?pub_id=1610, 15 VII 2015.

³ Choć gospodarki członkowskie APEC to również Australia, Nowa Zelandia, Peru czy Chile.

3.1. Geneza powstania i początki APEC

Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku (APEC) powstało formalnie, kiedy w dniach 6-7 listopada 1989 r. zgromadzili się w Canberze ministrowie z 12 państw założycielskich tego ugrupowania, tj. Australii, Brunei, Filipin, Indonezji, Japonii, Kanady, Republiki Korei, Malezji, Nowej Zelandii, Singapuru, Stanów Zjednoczonych oraz Tajlandii. Przybyli oni na zaproszenie premiera Australii Roberta Hawke'a i to właśnie Australii oraz ściśle współpracującej z nią w tym zakresie Japonii należy przypisać kluczową rolę w powstaniu tego ugrupowania.

W wystosowanym w styczniu 1989 r. podczas spotkania w Seulu zaproszeniu premier Hawke zaapelował o bardziej efektywną współpracę Azji i Pacyfiku ze względu na rosnącą współzależność gospodarek regionu. Współpraca i konsultacje miałyby na celu:

- 1) wzmocnienie wielostronnego systemu handlowego oraz poprawę szans na sukces rundy urugwajskiej GATT;
- 2) zapewnienie możliwości oceny szans i zagrożeń związanych ze zwiększeniem handlu i inwestycji w regionie Azji i Pacyfiku;
- 3) określenie zasięgu wspólnych interesów gospodarczych⁴.

Zarówno w deklaracji końcowej, jak i w przytaczanym powyżej podsumowaniu zwracano uwagę na szczególną rolę ASEAN w procesie tworzenia APEC oraz przyszłej roli mechanizmu instytucjonalnego Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej w dalszym rozwoju i wzmacnianiu regionalnej współpracy gospodarczej⁵. Warto odnotować ten fakt, gdyż proces ASEAN oraz organizacji pochodnych od tego Stowarzyszenia (szczególnie zaś APT, EAS) może być traktowany jako konkurencyjny do procesu APEC⁶. Państwa członkowskie ASEAN, szczególnie Malezja⁷, włączając się w proces APEC, żywiły poważne wątpliwości, czy tożsamość ASEAN nie rozmyje się w większej organizacji. W związku z powyższym w 1990 r. doszło do spotkania ministrów spraw

⁴ Główne tezy przytoczone za podsumowaniem spotkania ministerialnego przygotowanym przez jego przewodniczącego, ministra spraw zagranicznych Australii Garetha Evansa, zob. *Chairman's Summary Statement, Asia-Pacific Economic Cooperation Ministerial Meeting, Canberra, 6-7 November 1989*, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, APEC Secretariat, Singapore 1994, s. 41.

⁵ Por. *ibidem*; oraz *Joint Statement, Asia-Pacific Economic Cooperation Ministerial Meeting, Canberra, 6-7 November 1989*, [w:] *ibidem*, s. 38.

⁶ Na taki aspekt problemu zwraca uwagę np. E. Haliżak (choć uważa, że kształtująca się tożsamość azjatycka i potencjalna Wspólnota Azji Wschodniej jest daleka od realizacji i nie niesie zagrożenia dla Wspólnoty Pacyfiku), zob. E. Haliżak, *Wspólnota Pacyfiku...*, s. 140-143. Dychotomia pomiędzy Azją Wschodnią a Pacyfikiem była punktem wyjścia dla analizy systemu instytucjonalnego regionu.

⁷ Swoją wizję tej rywalizacji opisuje we wspomnieniach wspierający East Asian Economic Grouping/East Asian Economic Caucus i zwracający uwagę na niekorzystną dla integracji wschodnioazjatyckiej rolę dyplomacji USA Mahathir bin Mohamad, długoletni premier Malezji (1981-2003). Zob. Mahathir bin Mohamad, *A Doctor in the House. The Memoirs of Tum Dr Mahathir Mohamad*, Petaling Jaya 2011, s. 610-617.

zagranicznych państw ASEAN w Kuching (Malezja), na którym przyjęto zasady uczestnictwa tych państw w APEC (Konsensus z Kuching). Zasady te przedstawiają się w skrócie następująco:

- 1) powinna zostać zachowana tożsamość i spójność ASEAN;
- 2) APEC powinno się opierać na zasadach równości, sprawiedliwości, wzajemnych korzyści, biorąc pod uwagę różnice w rozwoju gospodarczym i społeczno-politycznym państw regionu;
- 3) APEC nie powinno być nakierowane na tworzenie zamkniętego bloku gospodarczego czy handlowego, ale winno wspierać otwarty, wielostronny system gospodarczy i handlowy w świecie;
- 4) APEC powinno być forum konsultacyjnym w sprawach gospodarczych i nie powinno dążyć do przyjmowania obowiązujących wytycznych dla członków;
- 5) APEC powinno mieć na celu wzmacnianie indywidualnej i kolektywnej zdolności członków do prowadzenia analiz gospodarczych oraz ułatwianie bardziej efektywnych wzajemnych konsultacji w celu zdefiniowania i promocji ich wspólnych interesów, a wreszcie promocji tych interesów na forach wielostronnych;
- 6) APEC powinno rozwijać się stopniowo i pragmatycznie, szczególnie w odniesieniu do instytucjonalizacji, jednak bez hamowania dalszej ekspansji⁸.

Zasady te są również ciekawe i istotne z punktu widzenia rozwoju i działalności samego APEC, zwłaszcza że w znacznej mierze zdecydowały one o sposobie funkcjonowania tego ugrupowania⁹.

Geneza APEC sięga lat 60. XX w., kiedy to powstały pierwsze organizacje działające na rzecz integracji Basenu Pacyfiku oraz pojawiły się pierwsze propozycje w tej dziedzinie¹⁰. Jak wspomniano wyżej, kluczową rolę w procesie

⁸ Por. *Appendix 5.2. Kuching Consensus*, [w:] A. Elek, *Back to Canberra. Founding APEC*, [w:] *The Evolution of PECC. The First 25 Years*, Pacific Economic Cooperation Council Secretariat, Singapore 2005, s. 82.

⁹ Z podobnymi stwierdzeniami można się spotkać w kilku publikacjach, zob. np. M. Beeson, *Institutions of the Asia-Pacific. ASEAN, APEC and Beyond*, Routledge, London–New York 2009, s. 17, *Global Institutions Series*; czy H. Soesastro, *APEC's Overall Goals and Objectives, Evolution and Current Status*, [w:] *APEC as an Institution. Multilateral Governance in the Asia-Pacific*, ed. R. Feinberg, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2003, s. 33. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że zasady te, zgodne w znacznej mierze z zasadami, którymi kieruje się ASEAN, znanymi jako *ASEAN-Way*, przyczyniały i przyczyniają się do niepowodzeń wielu projektów w APEC (choć oczywiście są one tylko pochodną spektrum członkostwa i zróżnicowanych interesów członków tej organizacji).

¹⁰ Poszukując głębiej, można się też odwołać do działającego w okresie międzywojennym (a w zasadzie do roku 1954, choć szczytowy okres działalności przypada na okres międzywojenny) Instytutu Stosunków Międzynarodowych Pacyfiku (*Institute of Pacific Relations* – IPR), utworzonego oficjalnie w 1925 r. z inicjatywy międzynarodowego odgałęzienia *Young Men's Christian Association* (YMCA). Na pierwszym spotkaniu tej organizacji pojawili się delegaci z Australii, Chin, Filipin, Hawajów, Kanady, Korei (nieformalnie), Nowej Zelandii i Stanów Zjednoczonych.

tworzenia ugrupowania regionalnego w Basenie Pacyfiku odegrali ekonomiści z Japonii oraz Australii. Oba te kraje czuły się w jakiejś mierze *outsiderami* w regionie¹¹, będąc jednocześnie predysponowanymi do stanowienia swoistego łącznika pomiędzy Wschodem a Zachodem. Dodatkowo mieliśmy do czynienia ze swego rodzaju odcięciem ich od rynków Europy – w przypadku Australii było to osłabianie więzów z Wielką Brytanią, które w sferze ograniczeń w dostępności do rynku mogło się zmaterializować po przystąpieniu tej ostatniej do Wspólnot Europejskich, w przypadku zaś Japonii było obrazowane przez nieprzyznanie jej klauzuli najwyższego uprzywilejowania (KNU) w handlu z Europą pomimo przystąpienia do GATT¹².

Pierwszą koncepcję ugrupowania, które skupiałoby państwa Pacyfiku, a w zasadzie pięć państw regionu, tj. Australię, Japonię, Nową Zelandię, Kanadę i Stany Zjednoczone, przedstawił japoński ekonomista Kiyoshi Kojima. W 1965 r., podczas konferencji Japan Economic Research Center (JERC), zaproponował on utworzenie Strefy Wolnego Handlu Pacyfiku (*Pacific Free Trade Area* – PAFTA). Miał to być regionalny blok handlowy, oparty o zasadę dyskryminacji w zakresie taryf celnych wobec państw trzecich, a zbudowany w odpowiedzi na Europejską Wspólnotę Gospodarczą. Zakładał on wzmocnienie współpracy w Basenie Pacyfiku w oparciu o liberalizację handlu i specjalizację produkcji¹³.

W 1968 r. odbyła się pierwsza, finansowana również przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych Japonii (Ministry of Foreign Affairs – MOFA) Konferencja

Instytut stał się podstawowym miejscem do prowadzenia analiz i debat w odniesieniu do spraw politycznych i gospodarczych regionu. Swoją strukturą przypominał on nieco PECC czy inne organizacje tzw. drugiej ścieżki (*Track II*), działające obecnie w Basenie Pacyfiku. Podstawowe problemy zaczęły się, kiedy wśród delegatów pojawili się Europejczycy, co wywoływało ostre spory o kolonializm, a także, kiedy w USA rozgorzał okres tzw. czerwonej paniki (*red scare*) wywołanej przez senatora Josepha McCarthy'ego. Zob. M. B o r t h w i c k, *Building Momentum. The Movement Toward Pacific Economic Cooperation to 1980*, [w:] *The Evolution of PECC...*, s. 2-4. Szerzej na temat IPR: P. H o o p e r, *A Brief History of the Institute of Pacific Relations*, [online] <http://mcel.pacificu.edu/aspac/papers/scholars/hooper/hooper.htm>, 12 III 2007.

¹¹ Australia ze względu na znaczne różnice społeczno-kulturowe i ścisłe związki z państwami anglosaskimi, Japonia ze względu na dziedzictwo II wojny światowej.

¹² Zob. J. R a v e n h i l l, *APEC and the Construction of Pacific Rim Regionalism*, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 50-51.

¹³ Por. *Pacific Trade and Development. Papers and Proceedings of a Conference Held by the Japan Economic Research Center*, red. K i y o s h i K o j i m a, Tokyo 1968, *Nihon Keizai Kenkyū Sentā, Center Paper*. Wkrótce potem, tj. w marcu 1967 r., Kojima rozpoczął podróż promującą tę ideę w środowiskach akademickich regionu, w czasie której spotkał m.in. Petera Drysdale'a i Johna Crawforda z Australian National University, Franka Holmesa z Victoria Univeristy w Wellington, Howarda Johnsa z East-West Center w Honolulu czy Hugh Patricka, który pracował wówczas w Yale University. Okazali się oni kluczowi dla promocji i stopniowego wdrażania idei integracji w Basenie Pacyfiku. Por. Yasumasa Komori, *The Construction of Regional Institutions in the Asia-Pacific and East Asia. Origins, Motives, and Evolution*, Ph.D. dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of Public and International Affairs of the University of Pittsburgh, 2007, s. 84, materiał uzyskany za pomocą elektronicznej bazy danych dysertacji dostępnej w George Washington University, materiał w posiadaniu autora.

ds. Handlu i Rozwoju Pacyfiku (*Pacific Trade and Development* – PAFTAD). Głównie za sprawą delegacji amerykańskiej szybko porzucono wówczas ideę Strefy Wolnego Handlu Pacyfiku (PAFTA), która zdecydowanie stała w sprzeczności z globalnym podejściem i globalnymi celami polityki USA. Konferencje PAFTAD odbywają się od tego czasu regularnie, w odstępach ok. 18 miesięcy, i stały się podstawowym miejscem wymiany poglądów dla ekonomistów związanych ze środowiskiem akademickim, rządem, a także ugrupowaniami regionalnymi. Dzięki temu, że uczestnicy tych konferencji wywodzą się w większości ze środowisk akademickich, osiągnięcie przez nich konsensusu i wypracowanie innowacyjnych idei było i jest łatwiejsze niż w przypadku polityków i rządów¹⁴.

W podobnym czasie, tj. w roku 1967 r., została utworzona w Tokio Rada Gospodarcza Basenu Pacyfiku (*Pacific Basin Economic Council* – PBEC), skupiająca przedstawicieli biznesu z pięciu państw, które w zamierzeniu Kojimy miały wejść w skład PAFTA. Organizowane corocznie konferencje tej organizacji pokazywały, że środowiska gospodarcze mogą być i są główną siłą napędową integracji w obszarze Pacyfiku¹⁵.

Ponieważ propozycja PAFTA Kojimy nie spotkała się z większym zainteresowaniem, przeformułował on ją, skupiając się w większym stopniu na utworzeniu organizacji promującej handel międzypaństwowy w obrębie Pacyfiku. Zaproponowana przez niego Organizacja na rzecz Handlu i Rozwoju Pacyfiku (*Organization for Pacific Trade and Development* – OPTAD) miała na celu integrację w sferze funkcjonalnej, nie zaś instytucjonalnej, co podkreślał, a modelem dla tej organizacji miała stać się OECD. Nieco inną wersję tej propozycji przedstawił wówczas australijski ekonomista Peter Drysdale¹⁶, który proponował całkowitą rezygnację z uprawnień regulacyjnych organizacji oraz dopuszczenie do niej państw rozwijających się. Żadna z opcji nie spotkała się wówczas z szerszym zainteresowaniem¹⁷.

¹⁴ Szczegółowy opis pierwszych konferencji PAFTAD, osób zaangażowanych w ich organizację, omawianych tematów i zmian w strukturze tego projektu przedstawia H. Patrick, *From PAFTAD to APEC. Economists Networks and Public Policymaking*, Discussion Paper no. 2, „Discussion Paper Series”, APEC Study Center, Columbia University, New York 1997, s. 10-14.

¹⁵ Szerzej na temat tej organizacji zob. E. Maris, M. Overland, *The History of the Pacific Basin Economic Council 1967 to 1997. Bridging the Pacific*, Pacific Basin Economic Council, Wellington-Honolulu 1997. Oficjalny serwis internetowy dostępny pod adresem: www.pbec.org, 15 VI 2015. Na temat historii i osiągnięć PBEC można przeczytać w publikacji przygotowanej z okazji czterdziestolecia powstania organizacji: *Pacific Basin Economic Council. Bridging the Pacific 1967-2007*, [online] <http://www.pbec.org/images/stories/publications/PBEC%20-2040th%20Year%20Anniversary%20Book.pdf>, 15 VI 2015.

¹⁶ Peter Drysdale kieruje obecnie East Asian Bureau of Economic Research, działającym w ramach Australian National University w Canberze. Dzięki jego uprzejmości autor miał możliwość prowadzenia w tym ośrodku badań w okresie od czerwca do sierpnia 2013 r., koncentrując się głównie na kwestiach APEC oraz Szczytu Azji Wschodniej (EAS).

¹⁷ Por. J. Ravenhill, *APEC and the Construction...*, s. 52; M. Borthwick, *op. cit.*, s. 6; Yasumasa Komori, *op. cit.*, s. 85.

Sytuacja zaczęła się zmieniać w drugiej połowie lat 70. W 1976 r. Saburo Okita oraz John Crawford przedstawili tę propozycję swoim rządům, a trzy lata później Hugh Patrick we współpracy z Peterem Drysdale'em przygotowali analizę w ramach *Congressional Research Service* (CRS), która została początkowo przedstawiona Komisji Spraw Zagranicznych Senatu USA (Senate Committee on Foreign Relations – SFRC). Zarówno przedstawiony raport, jak i późniejsze przesłuchania w Kongresie (również w Izbie Reprezentantów) przyciągnęły uwagę do tego projektu. Propozycję wsparła również intelektualnie Brookings Institution (z Lawrence'em Krause'em, który wtedy pracował dla tej instytucji), a Richard Snyder, były ambasador USA w Korei, rozpoczął tworzenie grupy eksperckiej dla wsparcia tego pomysłu. Pozytywnie do propozycji odniósł się ówczesny Asystent Sekretarza Stanu ds. Azji i Pacyfiku Richard Holbrooke. Również w innych krajach regionu odbywały się konferencje na ten temat (Malezja, Japonia, Indonezja)¹⁸.

Wsparcie idei zarówno ze strony środowisk akademickich, jak i biznesowych oraz niektórych sfer rządowych doprowadziło do spotkania w Canberze w 1980 r., na którym powstała unikalna instytucja, łącząca trzy wyżej wymienione środowiska (Pacific Economic Cooperation Council – PECC) – była to w znacznej mierze zasługa Japonii i Australii, podobnie jak w 1989 r. utworzenie APEC. Szczególną rolę odegrali w tym procesie, pokazując znaczną zręczność dyplomatyczną, japoński premier Masayoshi Ohira i premier Australii Malcolm Frazer¹⁹. Przed seminarium w Canberze zwracano uwagę na problemy utrudniające integrację w regionie²⁰. Mimo to w dniach 15-17 września 1980 r. odbyło się w Canberze seminarium, w trakcie którego zastanawiano się nad czynnikami, które sprzyjają rozwojowi idei wspólnoty Pacyfiku, obszarami, w których możliwa jest współpraca pomiędzy potencjalnymi kandydatami i for-

¹⁸ Por. M. Borthwick, *op. cit.*, s. 6-7. Raport: H. Patrick, P. Drysdale, *Evaluation of a Proposed Asian-Pacific Regional Economic Organization*, [w:] *An Asia-Pacific Regional Economic Organization. An Exploratory Concept Paper for the Committee on Foreign Relations, U.S. Senate*, Congressional Research Service, Washington 1979.

¹⁹ Por. M. Borthwick, *op. cit.*, s. 8-9; H. Patrick, *PECC, APEC and East Asian Economic Cooperation. Prime Minister Ohira Legacy and Issues in the 21st Century*, [w:] *The Evolution of PECC...*, s. 140.

²⁰ Obszary wrażliwe obejmowały: (1) świadomość dużego zróżnicowania kulturowego i ideologicznego, ludności, terytorium, potencjału gospodarczego; (2) obawę o osłabienie ASEAN i Forum Południowego Pacyfiku (*South Pacific Forum*); (3) obawę o zdominowanie nowej instytucji przez mocarstwa takie jak Japonia lub USA; (4) obawy o trudności związane z brakiem stosunków dyplomatycznych pomiędzy niektórymi podmiotami; (5) problem ze stosunkami pomiędzy państwami socjalistycznymi i o gospodarkach rynkowych (w tle była rywalizacja USA-ZSRR, wiele krajów związanych było z ruchem państw niezaangażowanych); (6) głęboko podzielany pogląd, że nowa organizacja powinna zająć się sprawami gospodarczymi, a nie politycznymi i bezpieczeństwem; (7) problem z włączeniem Tajwanu i Hongkongu, które były istotnymi gospodarkami, acz nie posiadały podmiotowości prawnomiędzynarodowej; (8) obawy o możliwość dyskryminacji, która będzie przeszkodą dla wielostronnej liberalizacji handlu (w ramach GATT). Zob. A. Elek, *The Birth of PECC. The Canberra Seminar*, [w:] *The Evolution of PECC...*, s. 16.

mą ich uczestnictwa, a także krokami, które należy w tym celu podjąć. Udało się też wypracować rekomendacje, które służyły określeniu dalszych kierunków rozwoju PECC²¹. Bez wątpienia wiele problemów, przed którymi stanęli uczestnicy seminarium, a później PECC, zostało rozwiązanych dopiero przez APEC, przy czym część z nich, w tym kluczowe problemy zróżnicowania uczestników procesu, ciągle pozostaje do rozwiązania, o ile oczekiwalibyśmy dalszego rozwoju APEC²².

Rozwój PECC i konsolidacja struktury tej organizacji²³, w tym utworzenie stałego komitetu (1983), Forum Polityki Handlowej (*Trade Policy Forum*, 1985), a wreszcie utworzenie centralnego funduszu PECC, nowych grup zadaniowych (ds. transportu, telekomunikacji, turystyki) i rozpoczęcie wydawania *Pacific Economic Outlook* (1988), istotnie przyczyniły się do procesu powstania APEC. Również w 1988 r., podczas spotkania w Osace, zdecydowano o utworzeniu grupy zadaniowej *ad hoc* ds. rozwoju instytucjonalnego, która stała się punktem wyjścia do utworzenia w ramach PECC instytucji międzyrządowej. Premier Robert Hawke i australijski Departament Spraw Zagranicznych i Handlu (Department of Foreign Affairs and Trade – DFAT) oraz japońskie Ministerstwo Handlu Międzynarodowego i Przemysłu (Ministry of International Trade and Industry – MITI) odegrały kluczową rolę w organizacji pierwszego spotkania ministerialnego APEC²⁴.

²¹ Zob. *ibidem*, s. 19-23, szczegółowe rekomendacje w: *Appendix 2.1*, [w:] *ibidem*, s. 29-30. Warto zwrócić uwagę na zawarte tam zapisy dotyczące utworzenia grup zadaniowych ds.: (1) handlu (w tym dostępu do rynków, dostosowania strukturalnego, industrializacji krajów rozwijających się), (2) inwestycji bezpośrednich (w tym wskazówek dla inwestorów oraz harmonizacji polityk wobec FDI), (3) energii, (4) zasobów morskich Pacyfiku, (5) usług międzynarodowych (takich jak transport, komunikacja, wymiany edukacyjne). Zwracano też uwagę na potrzebę wzmocnienia PAFTAD i PBEC.

²² Zob. rozdział drugi.

²³ Struktura, zadania, przesłanki i działalność PECC zostały bardzo dobrze scharakteryzowane w oświadczeniu po spotkaniu w Vancouver w 1986 r., zob. *Statement on Pacific Economic Cooperation, 1986. PECC V, Vancouver Statement, Canada*, [online] www.pecc.org, 25 IV 2014.

²⁴ Kluczowe były tu problemy w negocjacjach Rundy Urugwajskiej GATT, obawy o coraz bardziej integrującą się Europę oraz Amerykę Północną (w 1988 r. podpisano umowę o strefie wolnego handlu USA–Kanada) – te czynniki pojawiają się w raporcie MITI z 1988 r.: Ministry of International Trade and Industry, *Aratanaru Ajia Taiheiyō Kyōryoku-wo Motomete (Towards a New Asia Pacific Cooperation)*, Tokyo 1988; oraz we wspomnieniach premiera Hawke’a: R. Hawke, *The Hawke Memoirs*, William Heinemann, Melbourne 1994 – oba źródła za: Takashi Tera-da, *The Genesis of APEC. Australian-Japanese Political Initiatives*, „Pacific Economic Papers” 1999, no. 298. Tam również szczegółowy opis tego, jak doszło do zwołania pierwszego spotkania ministerialnego, charakterystyka środowiska gospodarczego i politycznego Azji i Pacyfiku, aktywności poszczególnych aktorów instytucjonalnych i osobowych, wysiłków i strategii dyplomatycznych, reakcji poszczególnych krajów i spotkania w Canberze. Charakterystyka tego spotkania też w: A. Elek, *Back to Canberra...*, s. 65-79. Temat integracji gospodarczej Basenu Pacyfiku w latach 80. podejmował w Polsce E. Haliżak, *Integracja gospodarcza w regionie Pacyfiku w latach 80.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1990.

Tabela 3.1. Instytucje i propozycje poprzedzające powstanie APEC

PAFTA <i>Pacific Free Trade Area</i>	Strefa Wolnego Handlu Pacyfiku, propozycja prof. Kiyoshiego Kojimy z 1965 r., blok integracyjny (zakładający dyskryminację państw trzecich), który miał obejmować Australię, Nową Zelandię, Kanadę, Japonię i USA – nie weszła nigdy w życie.
PBEC <i>Pacific Basin Economic Council</i>	Rada Gospodarcza Basenu Pacyfiku – utworzona w Tokio w 1967 r., początkowo skupiała przedstawicieli biznesu z Australii, Nowej Zelandii, Kanady, Japonii, USA. Istnieje do dziś.
PAFTAD <i>Pacific Trade and Development (Conference)</i>	Konferencja ds. Handlu i Rozwoju Pacyfiku – pierwsze spotkanie odbyło się w 1968 r. z inicjatywy MITI w Tokio, gromadzi środowiska naukowe i, w mniejszym zakresie, rządowe oraz organizacje regionalnych, jedna z kluczowych organizacji wypracowujących idee integracji regionalnej, kluczową rolę odegrali Kiyoshi Kojima, Saburo Okita (Japonia), Peter Drysdale (Australia), Hugh Patrick (USA). Istnieje do dziś.
OPTAD <i>Organization for Pacific Trade and Development</i>	Organizacja na rzecz Handlu i Rozwoju Pacyfiku – propozycja organizacji, która miała skupić się na integracji w sferze funkcjonalnej, przy czym propozycja ta ewoluowała w czasie, przypisywana jest Johnowi Crawfordowi i Saburze Okicie, którzy przedstawili ją w 1976 r. rządowi Australii i Japonii, a następnie elementy przedstawiono w raporcie CRS przygotowanym przez Petera Drysdale’a i Hugh Patricka – wcześniejsze wersje propozycji nie spotkały się z szerszym oddźwiękiem.
PECC <i>Pacific Economic Cooperation Council</i>	Rada Współpracy Gospodarczej Pacyfiku – organizacja skupiająca środowiska naukowe, biznesowe i rządowe, której pierwsze spotkanie odbyło się w 1980 r. w Canberze, była i jest kluczowa dla wypracowywania idei dla APEC, pierwszym przewodniczącym był John Crawford z Australii, a w pierwszym spotkaniu wzięli udział przedstawiciele z Australii, Filipin, Indonezji, Japonii, Kanady, Korei Południowej, Malezji, Nowej Zelandii, Południowego Pacyfiku (Papui-Nowej Gwinei, Tonga oraz Biura Współpracy Gospodarczej Południowego Pacyfiku), Singapuru, Stanów Zjednoczonych i Tajlandii. Organizacja istnieje do dziś, stanowiąc istotny element tzw. ścieżki II (<i>Track II</i>).

Źródło: Opracowanie własne

3.2. Cele APEC

Podczas pierwszego spotkania ministerialnego, które odbyło się w Canberze, szeroko dyskutowany był problem, jakie cele ma realizować forum, które właśnie powstawało. Istniało wprawdzie szerokie zaplecze intelektualne, jak również stworzona przez to zaplecze, a omówiona powyżej, baza do dyskusji, jednak to właśnie spotkanie było kluczowe dla sprecyzowania tych celów.

Ich podsumowanie przygotował Gareth Evans, minister spraw zagranicznych Australii, który przewodniczył obradom. Jako ogólne zasady dla współpracy w ramach APEC, co do których udało się osiągnąć konsensus podczas tego spotkania, wymienił on:

- 1) podtrzymanie wzrostu i rozwoju regionu oraz przyczynienie się w ten sposób do wzrostu i rozwoju gospodarki światowej;

- 2) uwzględnienie we współpracy zróżnicowania regionu, w tym różnic w systemach społecznych, gospodarczych oraz poziomach rozwoju;
- 3) przywiązanie do otwartego dialogu i konsensusu, przy równym poszanowaniu poglądów wszystkich uczestników;
- 4) oparcie współpracy na nieformalnych, konsultacyjnych wymianach poglądów pośród gospodarek Azji i Pacyfiku;
- 5) skupienie się na obszarach, gdzie jest miejsce na promocję wspólnych interesów i osiąganie wspólnych korzyści;
- 6) dążenie do wzmocnienia wielostronnego, otwartego systemu handlowego, przy wzięciu pod uwagę interesów gospodarek Azji i Pacyfiku, przy czym wykluczono utworzenie bloku handlowego;
- 7) wzmocnienie korzyści ze współzależności zarówno w regionie, jak i gospodarce światowej, w tym pobudzanie przepływu dóbr, usług, kapitału i technologii;
- 8) współpracę i dopełnianie się z istniejącymi organizacjami rządowymi (ASEAN) i pozarządowymi (PECC) w regionie;
- 9) uczestnictwo w oparciu o siłę powiązań gospodarczych z regionem, przy możliwości rozszerzenia na zasadzie konsensusu wszystkich członków²⁵.

Niewątpliwie wyżej wymienione zasady, na których miała się opierać współpraca w ramach nowo powstającego ugrupowania, obejmują szeroką gamę zagadnień, opierając się w znacznej mierze na wzmiankowanych już tutaj dokonaniach instytucji poprzedzających APEC. Wydaje się, że omówione i w jakiejś mierze uzgodnione cele są naturalne dla grupy państw tworzących Forum. Nie ulega jednak wątpliwości, że przyjęto bardzo ostrożną formułę integracji – założone wyżej elementy, w których osiągnięto konsensus podczas dyskusji, mogły sugerować, że osiągnięcie wyższego stopnia integracji będzie trudne, szczególnie jeśli wziąć pod uwagę omówione wcześniej słabości tzw. potencjału integracyjnego²⁶.

Warto zwrócić uwagę na dwa aspekty, które wymienione są w punkcie 6. Pierwszy to dążenie do wzmocnienia wielostronnego systemu handlowego, które należy analizować tutaj szczególnie w kontekście toczącej się wówczas Rundy Urugwajskiej GATT. Rola państw APEC w zakończonych sukcesem negocjacjach, w tym utworzeniu Światowej Organizacji Handlu (World Trade Organization – WTO), była bardzo istotna²⁷. Drugi aspekt to założenie, że APEC nie

²⁵ *Chairman's Summary Statement, Asia-Pacific Economic Cooperation Ministerial Meeting, Canberra, 6-7 November 1989*, s. 46-47.

²⁶ Por. rozdział drugi, gdzie przedstawione wcześniej w rozdziale pierwszym koncepcje odniesiono do regionu Azji i Pacyfiku.

²⁷ W tym kontekście należy zwrócić uwagę na tematykę poszczególnych spotkań ministerialnych i deklaracje, które przyjmowano na kolejnych spotkaniach oraz możliwość (z której korzystano) uzgadniania stanowisk negocjacyjnych. Por. deklaracje uzgadniane podczas spotkań ministerialnych i dołączane jako aneksy do wspólnych stanowisk z tych spotkań: *APEC Declaration*

przekształci się w blok handlowy. Nie bez znaczenia tutaj był wpływ koncepcji otwartego regionalizmu, promowanych szczególnie silnie przez naukowców z Australii, w których to koncepcjach wykluczono dyskryminację krajów trzecich (znajdujących się poza APEC) w procesie znoszenia ograniczeń w handlu²⁸. Koncepcje te stały się później podstawą w definiowaniu celów z Bogor. Wiązały się one w znacznej mierze z silnym przywiązaniem do wielostronnej liberalizacji handlu, która była popierana przez państwa uczestniczące w procesie, zarówno ze względów politycznych (tutaj szczególną rolę odgrywały USA), ale też gospodarczych, gdyż mogły one przynieść największe korzyści²⁹.

Formalne zdefiniowanie celów, zasięgu działania, reguł współpracy, uczestnictwa i organizacji APEC miało miejsce podczas spotkania ministerialnego w Seulu (1991)³⁰.

W deklaracji z Seulu zdefiniowano zasady uczestnictwa w APEC, czyniąc to ugrupowanie otwartym dla gospodarek, które posiadają silne powiązania

on the Uruguay Round, Singapore, 30 July 1990; APEC Declaration on the Uruguay Round, Seoul, 14 November 1991; APEC Statement on the Uruguay Round, Bangkok, 11 September 1992; Declaration of APEC Ministers on the Uruguay Round, Seattle, November 19, 1993, wszystkie powyższe w: Selected APEC Documents 1989-1994, odpowiednio: s. 62, 75, 86-87, 101-102.

²⁸ Szerzej na temat otwartego regionalizmu zob. R. Gar n a u t, *Open Regionalism and Trade Liberalization. An Asia-Pacific Contribution to the World Trade System*, Institute of Southeast Asian Studies Allen and Unwin, Singapore-Sydney 1996, *ISEAS Current Economic Affairs Series*, s. 16-41.

²⁹ Warto zwrócić uwagę na przykładowe projekcje korzyści przedstawiane jako prognozy wzrostu PKB w dwóch państwach (Chinach i Meksyku) w zależności od formy integracji regionalnej przyjętej przez te państwa, które zostały przedstawione przez J. Drake-Brockman i P. Drysdale'a (odniesienie do danych handlowych z 1995 r.). W odniesieniu do Chin, przy założeniu, że korzyści mierzone stopą wzrostu PKB będą w przypadku porozumień integracyjnych w ramach WTO wynosić 100%, to w przypadku porozumień w ramach APEC wynosiłyby 61%, w przypadku ASEAN+3 – 41%, w przypadku +3 (tj. Chiny, Japonia, Korea Południowa) – 35%, w przypadku Chin, Hongkongu i Tajwanu – 28%, a w przypadku ASEAN+1 (czyli porozumienia ASEAN i Chin) – tylko 7%. Jeśli chodzi o Meksyk, korzyści z integracji w ramach WTO to 100%, FTAA to 41%, NAFTA+Brazylia, Chile, Argentyna to 32%, NAFTA i Ameryka Środkowa to 14%, a NAFTA to 6%. Por. J. Drake - B r o c k m a n, P. D r y s d a l e, *op. cit.*, s. 6-7.

³⁰ W Deklaracji APEC z Seulu określono następujące cele dla APEC: (1) podtrzymanie wzrostu i rozwoju regionu, co miało jednocześnie przyczyniać się do wzrostu i rozwoju gospodarki światowej; (2) wzmocnienie korzyści ze współzależności zarówno w regionie, jak i gospodarce światowej, uwzględniając pobudzanie przepływu dóbr, usług, kapitału i technologii; (3) rozwijanie i wzmacnianie otwartego wielostronnego systemu handlowego w interesie Azji i Pacyfiku, jak również innych gospodarek; (4) redukcja barier w handlu dobrami i usługami zgodnie z zasadami GATT w obszarach, w których mają one zastosowanie, i bez szkody dla państw trzecich. Cele te miano osiągnąć za pomocą: (1) wymiany informacji i konsultacji w zakresie polityk mających odniesienie do wspólnych wysiłków gospodarek APEC w celu podtrzymania wzrostu, wzajemnego dostosowania oraz redukcji nierówności gospodarczych; (2) rozwoju strategii w celu ograniczenia przeszkód w przepływie dóbr i usług, a także inwestycji zarówno na świecie, jak i w regionie; (3) promocji handlu regionalnego, inwestycji, przepływów zasobów finansowych, rozwoju zasobów ludzkich, transferu technologii, współpracy przemysłowej oraz rozwoju infrastruktury; (4) współpracy w określonych sektorach, jak energia, środowisko, rybołówstwo, turystyka, transport i telekomunikacja. Por. *Seoul APEC Declaration, Seoul 14 November 1991*, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, s. 71-72.

gospodarcze z regionem Azji i Pacyfiku oraz zaakceptują cele i zasady APEC określone w Deklaracji. W celu przyjęcia nowych członków wymagany jest konsensus dotychczasowych uczestników. Stopniowo do APEC dołączyły: Chińska Republika Ludowa, Hongkong, Tajwan (1991), Meksyk, Papua-Nowa Gwinea (1993), Chile (1994), Peru, Rosja, Wietnam (1998). W latach 1993-1997 miało miejsce pierwsze moratorium na członkostwo w APEC. Stosunkowo dużym zaskoczeniem dla wszystkich było przyjęcie do APEC Rosji w 1998 r., a odrzucenie kandydatury Indii, które już wtedy były istotnym graczem regionu, wdrażającym politykę „spojrzenia na wschód” (*Look East Policy*). Kolejne moratorium wprowadzono w 1998 r. na 10 lat i przedłużono do 2010 r. na szczycie w Sydney (2007)³¹. W roku 2010 podczas szczytu w Jokohamie moratorium zostało przedłużone w zasadzie bezterminowo³².

Przedstawione cele i sposoby ich realizacji wydają się adekwatne w odniesieniu do teorii integracji gospodarczej, a także potrzebne, jeśli ich autorzy chcieli myśleć o rzeczywistej integracji regionu. Widać przy tym wyraźnie wpływ środowiska naukowego na wypracowanie strategii rozwoju APEC. Wydaje się również, że optymizm po załamaniu się dwublokowego podziału świata i rozwój zarówno procesów globalizacyjnych, jak i regionalizacyjnych sprawiały, że stawiane cele i założenia były bardzo ambitne. Można jednak stwierdzić, iż już wtedy zdawano sobie sprawę z dużych trudności, a może nawet z niemożliwości osiągnięcia założonych celów nawet w dłuższej perspektywie czasowej. W początkowym okresie formowania się APEC nie było konkretnych pomysłów, jak te ambitne zamierzenia i cele zrealizować, pozostając wiernym szczególnie pryncypiom otwartego regionalizmu.

Już w początkowym okresie działalności APEC mocno zastanawiano się, jaką rolę może ono pełnić w regionie – poza dość popularnym nurtem, tj. APEC jako OECD Pacyfiku, pojawiały się obawy o dublowanie pracy Społeczno-Ekonomicznej Komisji (Narodów Zjednoczonych) ds. Azji i Pacyfiku ([United Nations] Economic and Social Commission for Asia and the Pacific – [UN]ESCAP) czy Azjatyckiego Banku Rozwoju (Asian Development Bank – ADB), a w związku z tym – o zasadność tworzenia dodatkowego, niepotrzebnego forum. Zwra-

³¹ Wydaje się, że problem członkostwa Indii nie jest skomplikowany (tzn. Indie są atrakcyjnym partnerem gospodarczym regionu Azji i Pacyfiku czy – jak wspomiano wcześniej – Indo-Pacyfiku, szczególnie w kontekście zadeklarowanej w 2014 r. przez premiera Narendrę Modiego *Act East Policy*), z drugiej jednak strony liczba potencjalnych kandydatów, którzy byliby zainteresowani dołączeniem do APEC w przypadku przyjęcia Indii, może poważnie utrudnić i utrudnia APEC racjonalne podjęcie decyzji. *Ibidem*, s. 73 oraz w oparciu o wywiady prowadzone podczas pobytu badawczego w Sekretariacie APEC w 2012 r. Na temat problemów członkostwa w APEC zob. Yuen Pau Woo, *A Review of APEC Membership and Issues Surrounding the Admission of New Members*, APEC Study Centers Consortium Meeting, Viña del Mar, Chile, 26-29 May 2004, materiał w posiadaniu autora, zaczerpnięty z płyty CD uzyskanej dzięki uprzejmości biblioteki Sekretariatu APEC podczas pobytu badawczego w Singapurze we wrześniu 2008 r.

³² Zob. *APEC-2012 Priorities*, [online] http://apec2012.ru/docs/about/apec_forum, 12 III 2015.

cano uwagę na silne grupy lobbujące, które powodowały, że inicjatywa ta będzie podtrzymana, pomimo jej wątpliwej wartości – chodziło o polityków, którzy mogli w ten sposób w miarę bezpiecznie zdobywać punkty na arenie międzynarodowej, unikając tym samym problemów we własnym kraju, urzędników służby cywilnej, którzy chcieli wykorzystać możliwości podróżowania czy przenieść się do organizacji zapewniającej znacznie wyższe wynagrodzenia niż ich krajowe (znów biorąc przykład z OECD), wreszcie o naukowców i firmy konsultingowe, dla których ta inicjatywa mogłaby stanowić źródło dochodów i wpływów³³.

Od początku swojej działalności APEC rozpoczęto pracę w poszczególnych obszarach funkcjonalnych, jak również przygotowanie projektów, co można potraktować jako najbardziej obiecujące działania z praktycznego punktu widzenia.

W 1989 r. zdecydowano o rozpoczęciu dwóch projektów:

- 1) przeglądu danych dotyczących przepływów handlowych (towarów i usług) oraz kapitałowych (w tym inwestycji bezpośrednich)³⁴;
- 2) analizy mechanizmów w celu identyfikacji możliwości współpracy w dziedzinie transferów handlowych, inwestycyjnych i technologicznych³⁵.

Podczas kolejnego spotkania ministerialnego w Singapurze (1990) przyjęto siedem projektów, nad którymi rozpoczęto prace³⁶, a w czasie spotkania ministerialnego w Seulu w 1991 r. do powyższych siedmiu dodano trzy kolejne projekty sektorowe³⁷.

³³ Powyższe poglądy za artykułem H. Hughes, *Does APEC Make Sense?*, „ASEAN Economic Bulletin” 1991, vol. 8, no. 2. Autorka, co ciekawe, pisała ten tekst jako pracownik *Australian National University*, z którego wywodzili się najwięksi propagatorzy i twórcy idei APEC. Te poglądy wydają się stosunkowo istotne dla dalszej, ograniczonej instytucjonalizacji APEC oraz bardzo ograniczonego budżetu tego Forum.

³⁴ W celu określenia, gdzie należy poprawić porównywalność danych, gdzie występują luki w danych, gdzie należy tworzyć bazy danych.

³⁵ W celu: tworzenia wspólnych sektorowych grup przemysłowych (szczególnie w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw), utworzenia bazy danych możliwości handlowych, promocji regionalnych stowarzyszeń izb przemysłowych, tworzenia wspólnych projektów studiów inwestycyjnych, budowy powiązań między przedsiębiorstwami. Dane dotyczące projektów za: *Chairman's Summary Statement, Asia-Pacific Economic Cooperation Ministerial Meeting, Canberra, 6-7 November 1989*, s. 48. Szczegółowe dane dotyczące programu działania w sektorach: (1) studiów gospodarczych, (2) handlu, (3) inwestycji, transferu technologii oraz powiązanych aspektów rozwoju zasobów ludzkich, (4) współpracy sektorowej, zob. *ibidem*, s. 51-54.

³⁶ Były to: (1) przegląd danych handlowych i inwestycyjnych; (2) promocja handlu – programy i mechanizmy współpracy; (3) rozwój inwestycji i transferu technologii w regionie Azji i Pacyfiku; (4) Wielostronna Inicjatywa Rozwoju Zasobów Ludzkich Azji i Pacyfiku; (5) regionalna współpraca energetyczna; (6) program zachowania zasobów morskich – problem zanieczyszczenia mórz w regionie APEC; (7) telekomunikacja. Szczegółowy opis projektów zob. *Joint Statement, Asia-Pacific Economic Cooperation Ministerial Meeting, Singapore, 29-31 July 1990*, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, s. 58-60.

³⁷ Były to: (1) współpraca w zakresie rybołówstwa; (2) współpraca w zakresie transportu; (3) współpraca w zakresie turystyki. Wszystkie 10 projektów zob. *Joint Statement, Asia-Pacific*

Współpraca w poszczególnych sferach funkcjonalnych miała być kierowana przez tzw. pasterzy (*shepherds*), czyli wyższych urzędników z poszczególnych państw członkowskich APEC, zwykle najbardziej zainteresowanych danymi obszarami działalności organizacji i projektami³⁸. Spojrzenie na kraje, które podjęły się kierowania poszczególnymi obszarami funkcjonalnymi może być dla badacza bardzo cenne w celu pobieżnego określenia priorytetów poszczególnych krajów członkowskich APEC w początkowym okresie funkcjonowania ugrupowania.

Bez wątpienia projekty, które rozpoczęto już od pierwszego spotkania ministerialnego APEC w Canberze, a których rozwój zarówno ilościowy, jak i jakościowy miał miejsce w następnych latach, trafnie odzwierciedlały potrzeby rodzącego się ugrupowania, jak również szerszej pojętej integracji w regionie Azji i Pacyfiku. Wydaje się jednak, iż zarówno ze względów politycznych, jak przede wszystkim ekonomicznych (związanych z ograniczeniami budżetowymi, technicznymi, brakiem odpowiednich zasobów ludzkich *etc.*) w wielu kluczowych sferach nie udało się na ich bazie wypracować odpowiednich rezultatów³⁹.

Economic Cooperation Ministerial Meeting, Seoul, 12-14 November 1991, [w:] Selected APEC Documents 1989-1994, s. 67-69.

³⁸ W 1991 r. projektami w poszczególnych sferach kierowali: (1) przegląd danych handlowych i inwestycyjnych – Japonia, Stany Zjednoczone, Singapur; (2) promocja handlu – programy i mechanizmy współpracy – Republika Korei, Malezja, Tajlandia; (3) rozwój inwestycji i transferu technologii w regionie Azji i Pacyfiku – Japonia, Indonezja, Filipiny; (4) Wielostronna Inicjatywa Rozwoju Zasobów Ludzkich Azji i Pacyfiku – Japonia, Republika Korei, Tajlandia, Indonezja, Kanada, Malezja; (5) regionalna współpraca energetyczna – Australia; (6) program zachowania zasobów morskich – problem zanieczyszczenia mórz w regionie APEC – Kanada, Nowa Zelandia, Indonezja; (7) telekomunikacja – Stany Zjednoczone; (8) współpraca w zakresie rybołówstwa – Nowa Zelandia, Tajlandia, Japonia; (9) współpraca w zakresie transportu – Stany Zjednoczone; (10) współpraca w zakresie turystyki – Stany Zjednoczone. Dane przytoczone za: H. Hughes, *op. cit.*

³⁹ Ciekawe konkluzje na temat obecnego podejścia projektowego w APEC przedstawia R. Feinberg, który zwraca uwagę, że większość projektów finansowanych przez APEC obecnie to warsztaty, konferencje, krótkoterminowe szkolenia, tworzenie baz danych, badania zorientowane na politykę i publikacje. Istnieje mała szansa na finansowanie dużych, kluczowych projektów. W swoim artykule przedstawia on szczegółowo zasady zgłaszania, przygotowania i selekcji projektów, zwracając jednak uwagę na kilka ważnych aspektów: (1) proces akceptacji projektów jest długi, kompleksowy i czasochłonny, szczególnie biorąc pod uwagę skromną wielkość grantów; (2) najczęściej projekty są kierowane przez urzędników rządowych, którzy w ten sposób szukają dofinansowania do projektów swoich rządów; (3) ostateczny wpływ projektów w APEC jest niewielki; (4) nie należy oczekiwać obiektywnej i rzetelnej oceny projektów; (5) Sekretariat APEC w Singapurze zapewnia wartościowe wsparcie administracyjne, ale mógłby robić więcej, szczególnie gdyby go wzmocniono w zakresie zdolności analitycznych. Artykuł odwołuje się do słabości w podejściu projektowym w APEC. Zob. R. Feinberg, *Project Selection and Evaluation. APEC's Budget and Management Committee and the Secretariat*, [w:] *APEC as an Institution...*, s. 73-81.

3.3. Struktura APEC

Obecna struktura APEC została przedstawiona na rysunku 3.1, gdzie umieszczono też informacje o poszczególnych spotkaniach ministerialnych oraz grupach roboczych i zadaniowych. W skrócie można napisać, iż składa się ona z poziomu politycznego, do którego należy zaliczyć: spotkania liderów, spotkania ministerialne oraz Radę Doradczą APEC ds. Biznesu (ABAC), oraz poziomu roboczego, na którym prowadzone są spotkania wyższych urzędników, a także poszczególnych komitetów i grupy robocze.

Na spotkaniu w Canberze w 1989 r. postanowiono, iż zbyt wcześnie było, aby decydować o jakiejś strukturze organizacyjnej, zarówno dla forum na szczeblu ministerialnym, jak i dla mechanizmu wspierającego. Zdecydowano się jednak przyjąć zaproszenia Singapuru oraz Korei do zorganizowania kolejnych spotkań w latach 1990-1991⁴⁰. W ten sposób zapoczątkowano ideę kraju/gospodarki⁴¹, która miała corocznie gościć, a później przewodniczyć APEC w poszczególnych latach.

Podmiot goszczący APEC w danym roku pełni rolę przewodniczącego APEC i gospodarza spotkań APEC, przewodniczy corocznym spotkaniom liderów APEC (szczytom) oraz spotkaniom ministerialnym, gości też spotkania wyższych urzędników oraz coroczną konferencję APEC Study Centers Consortium, a do 2009 r. wyznaczał dyrektora wykonawczego Sekretariatu APEC⁴². To do obowiązków tego właśnie państwa w największym stopniu należy ustalanie priorytetów działalności ugrupowania w danym roku. W tabeli 3.2 przedstawiono gospodarki goszczące APEC w latach 1989-2015 (a także plany na lata 2016-2022).

⁴⁰ Zob. *Joint Statement, Asia-Pacific Economic Cooperation Ministerial Meeting, Canberra, 6-7 November 1989*, s. 39.

⁴¹ Głównie ze względu na członkostwo w APEC trzech państw chińskich, tj. Chińskiej Republiki Ludowej, Hongkongu oraz Tajwanu (występującego pod nazwą Chiński Tajpej – *Chinese Taipei*), w APEC nie używa się określenia „państwa członkowskie”, zastępując je określeniem „gospodarki członkowskie” i przyjmując za punkt wyjścia odrębność obszarów celnych. Obecnie wszystkie, wyjąwszy Hongkong, gospodarki członkowskie APEC są *de facto* państwami, co jednak nie zmienia faktu, że najpoważniejsze kontrowersje istnieją ze względu na członkostwo w tej organizacji Tajwanu. Ze względu na naciski ChRL prezydent Tajwanu nie może uczestniczyć w spotkaniach liderów (szczytach) APEC. Zob. Economist Intelligence Unit, „Country Profile. Taiwan” (London) 2008, ed. D. Kilbinder, s. 16. Określenia „państwa” i „gospodarki” w odniesieniu do członków APEC będą używane zamiennie, z uwzględnieniem powyższych zastrzeżeń.

⁴² Podczas spotkania ministerialnego w Limie (Peru) w 2008 r. zatwierdzono decyzję SOM, aby mianować dyrektora wykonawczego (*Executive Director*) na stały okres od 2010 r. Procedura selekcji zakończyła się w 2009 r. Zob. *Joint Statement, 20th APEC Ministerial Meeting, Lima, Peru, 19-20 November 2008*, [w:] *Key APEC Documents 2008*, APEC Secretariat, Singapore 2008, s. 28. Zaplanowano wówczas, że dyrektor ten będzie funkcjonariuszem międzynarodowym i będzie powoływany na okres trzech lat. Na podstawie rozmowy autora z Tan Ee Khoonem, Dyrektorem Operacyjnym (*Chief Operating Officer*) w Sekretariacie APEC, przeprowadzonej we wrześniu 2008 r. podczas pobytu badawczego w Singapurze.

Tabela 3.2. Gospodarki goszczące APEC w latach 1989-2022

Rok	Gospodarka goszcząca	Rok	Gospodarka goszcząca
1989	Australia	2006	Wietnam
1990	Singapur	2007	Australia
1991	Republika Korei	2008	Peru
1992	Tajlandia	2009	Singapur
1993	Stany Zjednoczone	2010	Japonia
1994	Indonezja	2011	Stany Zjednoczone
1995	Japonia	2012	Rosja
1996	Filipiny	2013	Singapur
1997	Kanada	2014	Chińska Republika Ludowa
1998	Malezja	2015	Filipiny
1999	Nowa Zelandia	2016	Peru
2000	Brunei	2017	Wietnam
2001	Chińska Republika Ludowa	2018	Papua-Nowa Gwinea
2002	Meksyk	2019	Chile
2003	Tajlandia	2020	Malezja
2004	Chile	2021	Nowa Zelandia
2005	Republika Korei	2022	Tajlandia

Źródło: Serwis internetowy APEC (www.apec.org) oraz dokumenty APEC.

3.3.1. Sekretariat APEC

Instytucjonalizacja APEC rozpoczęła się w 1992 r., kiedy podczas spotkania ministerialnego w Bangkoku zdecydowano o utworzeniu Sekretariatu APEC. Zgodnie z zapisami w *Bangkok Declaration on Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC) Institutional Arrangements* Sekretariat miał być mechanizmem wspierającym w celu ułatwiania i koordynacji działalności Forum, miał też zapewniać wsparcie logistyczne i techniczne, a także administrować sprawami finansowymi APEC, według zaleceń SOM. Działalność Sekretariatu miała być prowadzona w imieniu gospodarek członkowskich APEC, według zaleceń ministrów przekazywanych przez wyższych urzędników (SOM)⁴³.

⁴³ Zob. *Bangkok Declaration on Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC) Institutional Arrangements*, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, s. 88-89.

Tym samym wykluczono, a problem ten pozostaje aktualny do dziś, możliwość działalności pracowników Sekretariatu APEC jako funkcjonariuszy międzynarodowych⁴⁴, co znacząco obniża ich efektywność oraz rolę i pozycję samego Sekretariatu. Sekretariat mieści się w Singapurze. W celu realizacji zadań Sekretariatu zdecydowano o utworzeniu Funduszu APEC (w wysokości do 2 mln USD na 1993 r.), który miał pochodzić ze składek członków w systemie proporcjonalnym, ustalanych przez ministrów⁴⁵.

Kiedy zastanawiano się nad powołaniem APEC, szczególnie w australijskich kręgach twórców tej instytucji, rozważano możliwość utworzenia organizacji na kształt OECD Azji i Pacyfiku⁴⁶, przy czym jej działalność miałaby być wspierana przez rządy narodowe oraz Pacific Economic Cooperation Council (PECC). Pojawiło się tu jednak kilka wątpliwości, przede wszystkim związanych z obawami o możliwe ograniczenie suwerenności państw członkowskich, co, szczególnie w obszarze Azji Wschodniej, jest bardzo poważnym wyzwaniem, gdyż kraje te stosunkowo niedawno uzyskały niezależność. Poza tym uznano, że duża, kosztowna struktura administracyjna byłaby mniej elastyczna i trudniej byłoby się jej dostosować do mających ewoluować realiów APEC. Dodatkowo mniejsze kraje obawiały się ograniczenia swojej roli, gdyby zdecydowano się na rozległą strukturę biurokratyczną. Wydaje się, że przyjęte rozwiązanie jest jednym z najgorszych, jeśli w perspektywie mielibyśmy liczyć na znaczące wzmocnienie i rozwój APEC⁴⁷.

Obecnie Sekretariat APEC liczy ok. 21 urzędników programowych, oddelegowanych przez placówki dyplomatyczne państw członkowskich na okres ok. 2-3 lat. Każdy z urzędników ma nadzorować 4-5 grup roboczych/zadanie-

⁴⁴ Od końca pierwszej dekady XXI w. wprowadzane są stopniowo zmiany – bardziej szczegółowy opis w dalszej części, poświęconej reformie sekretariatu (pierwszym pracownikiem, który nie został oddelegowany przez placówki dyplomatyczne, był Dyrektor Zarządzający – *Chief Operating Officer*, również personel pomocniczy i techniczny jest rekrutowany lokalnie).

⁴⁵ Budżet APEC jest corocznie przyjmowany przez Spotkanie Ministerialne, a nadzór nad jego realizacją, nad wydatkami APEC, a także kwestie audytu (poprzez zewnętrznego audytora) zostały oddane SOM. Zob. *Bangkok Declaration on Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC) Institutional Arrangements*, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, s. 89-90. Maksymalna suma wydatków, którą miało określić SOM, wynosiła 2 mln USD. Zob. *Joint Statement, Asia-Pacific Economic Cooperation Ministerial Meeting, Bangkok, 10-11 September 1992*, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, s. 84.

⁴⁶ Tego typu propozycje pojawiały się już w początkowych koncepcjach organizacji integracyjnych Pacyfiku (jak OPTAD P. Drysdale'a) czy w ramach pierwotnych propozycji Roberta Hawke'a. Jeśli chodzi o praktyczne kroki, które należałoby podjąć w celu realizacji tej idei, wymienia się: artikulację unikalnej roli APEC w regionalnym rozwoju polityki, zapewnienie stałego, profesjonalnego personelu dla Sekretariatu APEC oraz przeniesienie części aktywności wcześniejszych inicjatyw integracyjnych do Sekretariatu. Niewątpliwie wzrost finansowania również wydaje się kluczowy. Biorąc pod uwagę obecne tendencje w reformie APEC, przesuwanie się APEC w tym kierunku jest bardzo realną perspektywą. Por. D. MacDuff, Yuen Pau Woo, *APEC as a Pacific OECD Revisited*, [w:] *APEC as an Institution...*, s. 47-64.

⁴⁷ Por. J. Ravenhill, *APEC and the Construction...*, s. 130-132. Autor, opierając się na wypowiedziach pierwszego Dyrektora Wykonawczego APEC, Williama Bodde, sugeruje, iż taka struktura, osłabiona dodatkowo nadzwyczaj wąską pozycją Dyrektora Wykonawczego APEC, miała właśnie na celu uniemożliwienie rozwoju instytucjonalnego tej organizacji.

wych, co czyni tę pracę w zasadzie niemożliwą do wykonania, tym bardziej że budżet APEC jest nadzwyczaj skromny (od 1999 r. jest to ok. 3,4 mln USD rocznie, od 2009 r. zaplanowano podniesienie tego budżetu o 30% do ok. 5 mln USD⁴⁸, przy czym ze strony oficjalnej APEC wynika, że suma nie uległa zwiększeniu⁴⁹).

Sekretariatem kieruje dyrektor wykonawczy (*Executive Director*), który do 2009 r. był oddelegowany przez kraj przewodniczący APEC w danym roku (w randze ambasadora). Funkcję jego zastępcy pełnił urzędnik wyznaczony przez kraj przewodniczący APEC w kolejnym roku, co pozwalało mu przygotowywać się do kierowania instytucją⁵⁰. Ten maksymalnie dwuletni okres, w czasie którego urzędnicy zajmowali kluczowe pozycje wykonawcze, znacząco utrudniał rozwój instytucjonalny APEC. Od 2010 r. dyrektor wykonawczy APEC pochodzi z konkursu i jest mianowany na trzyletnią kadencję, co wzmacnia jego pozycję, a jak pokazuje praktyka – brak wsparcia dla silniejszej instytucjonalizacji APEC sprawia, że zmiana ta nie ma rzeczywistego przełożenia na działalność tej instytucji⁵¹.

Ponadto nadmiar projektów, grup roboczych, spotkań sprawia, że APEC staje się zbiorem nieskoordynowanych działań, często nienależycie finansowanych, którym brakuje celu i w których (w przeciwieństwie do pierwotnych założeń) brakuje skonkretyzowanych liderów (*shepherds*), gdyż kraje dowolnie przyłączają się do grup projektowych.

Jako podstawowe niedoskonałości w funkcjonowaniu Sekretariatu wymieniano:

- 1) brak ciągłości – związany z ww. maksymalnie dwuletnim czasem sprawowania kluczowych stanowisk wykonawczych, tym bardziej że osoby je zajmujące poświęcają większość czasu na podróżowanie na różnora-

⁴⁸ Dodatkowo Japonia od 1997 r. przekazuje wsparcie w wysokości 1,6-4,6 mln USD rocznie w celu realizacji projektów, które pomagają wspierać liberalizację i ułatwienia w handlu i inwestycjach. Dane za oficjalnym serwisem internetowym APEC: www.apec.org, decyzja o wzroście finansowania została podjęta podczas 19 Spotkania Ministerialnego w Sydney w 2007 r., zob. *Joint Statement, 19th APEC Ministerial Meeting, Sydney, Australia, 5-6 September 2007*, [w:] *Key APEC Documents 2007*, APEC Secretariat, Singapore 2007, s. 20.

⁴⁹ Zob. *Frequently Asked Questions*, [online] <http://www.apec.org/FAQ.aspx>, 25 VI 2015.

⁵⁰ Warto jednak zauważyć, iż *Deputy Executive Director* niekoniecznie przebywał w Sekretariacie APEC, a nawet w Singapurze. Problemem jest też fakt, iż urzędnicy, którzy są oddelegowani do pracy w APEC, niekoniecznie muszą wykonywać pracę na rzecz tej organizacji, gdyż mogą być w danym czasie potrzebni dla innych zadań, a nawet w innych krajach. W czasie pobytu autora w Sekretariacie APEC w 2008 r. *Deputy Executive Director* Michael Tay przebywał głównie w Moskwie, gdzie był ambasadorem. Ciągłe słaba jest pozycja administrującego Sekretariatem Dyrektora Operacyjnego – *Chief Operating Officer* (COO), który nie ma formalnej zwierzchności nad pracującymi tam dyplomatami. Wnioski z obserwacji własnych oraz rozmowy z pełniącym funkcję COO Tan Ee Khoonem przeprowadzonej we wrześniu 2008 r. podczas pobytu badawczego w Sekretariacie APEC w Singapurze.

⁵¹ W 2012 r. podczas pobytu badawczego w Singapurze autor przeprowadził wywiad z ówczesnym Dyrektorem Wykonawczym APEC, ambasadorem Mohamadem Noor Yacobem, pierwszym mianowanym w nowej procedurze, który pokazywał odważne plany dalszego wzmacniania Sekretariatu. Wydaje się, że cele te nie zostały zrealizowane.

- kie spotkania odbywające się poza Singapurem, więc stosunkowo trudno im skupić się na zarządzaniu;
- 2) brak zapewnienia specjalistów – ktokolwiek zostanie wyznaczony przez poszczególne kraje członkowskie, musi zostać przydzielony do zadań, w których najlepiej się sprawdzi (bądź do których mu najbliższej), co ogranicza zdolność Sekretariatu w zakresie specjalistycznych zagadnień w poszczególnych projektach;
 - 3) brak podstawowych praktyk zarządzania – nie ma spotkań, instrukcji z procedurami, oceny działalności, systemu rozwoju zawodowego *etc.*;
 - 4) bardzo ograniczona zdolność do zajmowania się nowo pojawiającymi się zagadnieniami – w zasadzie możliwości Sekretariatu nie pozwalają mu na wsparcie w kierowaniu poszczególnymi grupami roboczymi i projektami (w związku z czym są kraje, które, posiadając odpowiednie zaplecze, kierują znaczącą liczbą grup roboczych i zadaniowych, oraz takie, które nie mają wpływu na działalność ugrupowania);
 - 5) bardzo trudno jest Sekretariatowi radzić sobie ze zwiększającą się liczbą zadań, rozszerzającym się spektrum działalności APEC⁵².

Sekretariat APEC jest jednym z elementów działalności ugrupowania. Mając na uwadze jego dotychczasową działalność i funkcje, jego reforma i wzmocnienie powinny być kluczowe dla dalszego rozwoju APEC. Niezależnie też, w jakim kierunku pójdzie rozwój instytucjonalny, to właśnie Sekretariat, w którym powinni pracować funkcjonariusze międzynarodowi i który powinien mieć zapewniony odpowiedni poziom finansowania, zdaje się kluczowym elementem rozwoju instytucjonalnego ugrupowania.

3.3.2. Grupa Wybitnych Osobistości (EPG)

W 1992 r. w Bangkoku zdecydowano o powołaniu grupy doradczej, która miała opracować kompleksową wizję dla APEC – tzw. Grupy Wybitnych Osobistości (*Eminent Persons Group* – EPG), której przewodniczył amerykański ekonomista i wielki entuzjasta procesu integracji Basenu Pacyfiku C. Fred Bergsten⁵³. Pierwszy raport przygotowany przez EPG został przedstawiony podczas przewodnictwa USA w APEC. Miało to istotne znaczenie dla kształtu procesów integracyjnych w ramach tej instytucji, kierując je ku liberalizacji handlu i inwestycji, co było (i jest) zgodne z oczekiwaniami USA w stosunku do niej⁵⁴. Liberalizacja handlu i inwestycji jest korzystniejsza dla państw przemysłowio-

⁵² Por. S. Goodings, *The APEC Secretariat. A Management Perspective*, [w:] *APEC as an Institution...*, s. 68-70.

⁵³ Kieruje on obecnie *Peterson Institute for International Economics* w Waszyngtonie i ciągle bardzo silnie angażuje się w projekty integracyjne obejmujące Basen Pacyfiku (obecnie szczególnie FTAAP).

⁵⁴ Na ten aspekt dążeń USA w ramach APEC zwracał uwagę Harry Harding, dyrektor *National Committee of U.S.-China Relations* oraz *Atlantic Council of the United States*, a także członek *Council of Foreign Relations* i były członek *The Defense Policy Board*, podczas rozmowy z autorem w grudniu 2008 r. w czasie pobytu badawczego w Waszyngtonie.

nych będących członkami tej instytucji. Współpracy w dziedzinie gospodarczej i technicznej (ECOTECH), którą można potraktować jako podstawowy warunek do rozwoju procesów integracyjnych⁵⁵, nie został nadany równy priorytet. Można wiązać to ze znacznie większymi trudnościami, które stanęłyby przed członkami APEC, gdyby próbowały skupić się na tej sferze aktywności⁵⁶.

Znaczenie EPG, działającej tylko trzy lata, trudno przecenić, gdyż to ona była mechanizmem przygotowującym strategię dla ugrupowania oraz jego swoistym kołem zamachowym. Wiele z odrzuconych rekomendacji mogłoby zmienić działalność i rolę APEC⁵⁷. Kiedy przestała działać, Sekretariat, mimo współpracy z organizacjami tzw. II ścieżki (*Track II*), nie był w stanie wypracować spójnej wizji rozwojowej dla APEC⁵⁸.

3.3.3. Poziom polityczny⁵⁹

Z formalnego punktu widzenia kluczową rolę w APEC pełni spotkanie liderów gospodarczych – szczyt APEC, który odbywa się corocznie w państwie przewodniczącym tej instytucji. Pierwszy z tych szczytów odbył się w 1993 r. na Blake Island w pobliżu Seattle w stanie Waszyngton. Zaproszenia na szczyt

⁵⁵ Zob. uwagi na temat integracji infrastruktury w rozdziale drugim.

⁵⁶ Por. J. Ravenhill, *APEC and the Construction...*, s. 128-129.

⁵⁷ Większość z kluczowych rekomendacji, które zostały przedstawione w raportach z lat 1993, 1994 i 1995, została ostatecznie odrzucona przez organy poziomu politycznego. Wśród odrzuconych rekomendacji z pierwszego raportu można wymienić: zmianę nazwy na Asia Pacific Economic Community, przyjęcie mechanizmu rozstrzygania sporów, pracę na stałe urzędników w Sekretariacie APEC (rekomendacja jak dotychczas niewdrożona). Wzajemne uznanie standardów produktów jest ciągle w fazie negocjacji. W 1994 r. przyjęto natomiast program liberalizacji handlu w regionie (cele z Bogor), rozpoczęto program ułatwień w handlu i inwestycjach (*Trade and Investment Facilitation* – TIF), przyjęto kodeks inwestycyjny Azji i Pacyfiku (1995) oraz wprowadzono regularne spotkania ministrów finansów. Z drugiego raportu zgodzono się na kompletną liberalizację handlu do 2020 r. (obecnie wydaje się to niemożliwe do wykonania), odrzucono przyjęcie mechanizmu zabezpieczającego, który byłby bardziej rygorystyczny i bardziej kompleksowy niż ten przyjęty przez WTO, a nie podano pod dyskusję założenia, że liberalizacja handlu może być warunkowa (negocjowana) bądź bezwarunkowa (jednostronna). Z trzeciego raportu odrzucono wdrożenie zasad WTO w dwukrotnie krótszym w stosunku do wynegocjowanego okresie, odrzucono zajęcie się problemem polityki antydumpingowej, odrzucono utworzenie Funduszu Technologicznego Azji i Pacyfiku, nie wdrożono wzmocnienia i zastosowania niewiążących zasad inwestowania. Dane przytoczone za *ibidem*, s. 128. Poszczególne raporty: *A Vision for APEC. Towards an Asia Pacific Economic Community*, Asia-Pacific Economic Cooperation, Report of the Eminent Persons Group to APEC Ministers, Singapore, October 1993; *Achieving APEC Vision. Free and Open Trade in the Asia Pacific*, Asia-Pacific Economic Cooperation, Second Report of the Eminent Persons Group, Singapore, August 1994; *Implementing the APEC Vision*, Asia-Pacific Economic Cooperation, Third Report of the Eminent Persons Group, Singapore, August 1995.

⁵⁸ Wśród tych organizacji warto wymienić PECC, ASC (*APEC Study Centers Consortium*), APIAN (*APEC International Assessment Network*). Współpraca z organizacjami II ścieżki wydaje się szczególnie istotna ze względu na pozbawienie APEC tzw. pamięci instytucjonalnej, której rolę mogą w jakiejś mierze spełniać wymienione instytucje czy sieci instytucji badawczych.

⁵⁹ APEC jest organizacją skupiającą gospodarki członkowskie, definiowane jako odrębne obszary celne. Stąd określenie „poziom polityczny” ma charakter umowny (jest ono jednak stosowane w oficjalnych dokumentach), a „szczyt” APEC to formalnie spotkanie przywódców gospodarek ugrupowania.

wysłał wprawdzie prezydent Bill Clinton, ale znacząca rola w odniesieniu do tej koncepcji przypadła znów Australii, której premier Paul Keating próbował zgromadzić liderów gospodarek APEC na spotkanie, które miałyby zdynamizować ugrupowanie. Prezydent Bush, jak pisał sam Keating, był temu niechętny, a sytuacja zmieniła się, kiedy na gospodarza Białego Domu został wybrany Bill Clinton, który zgodził się na tę inicjatywę. Keatingowi pozostało przekonanie liderów z Azji Południowo-Wschodniej, szczególnie zaś prezydenta Indonezji Suharto oraz Chińczyków, co się udało. Problemem był też udział Malezji, gdyż Mahathir bin Mohammad promował East Asian Economic Group (przemianowaną na East Asian Economic Caucus). Warto też zwrócić uwagę na rolę w tym procesie Sandry Kristoff, która wówczas w NSC odpowiadała za sprawy Azji i Pacyfiku i była zwolenniczką integracji w ramach APEC⁶⁰.

Oficjalnie to spotkania liderów wyznaczają agendę dla APEC⁶¹. W rzeczywistości są one ostatnim ogniwem procesów decyzyjnych w APEC, gdyż praca nad projektami zaczyna się najczęściej na poziomie komitetów lub grup roboczych, później dane zagadnienia są rozpatrywane przez SOM, wreszcie przez spotkania ministerialne, a na koniec pojawiają się w deklaracjach liderów, które też są najostrożniejsze i jak najmniej kontrowersyjne w swym wydźwięku⁶². Często też spotkania liderów są krytykowane za bycie tzw. okazją do zrobienia sobie zdjęcia⁶³, a także za skupianie się na sprawach bieżących i atrakcyjnych medialnie, a nie na kluczowych dla rozwoju APEC⁶⁴.

Spotkania te są kluczowe również ze względu na możliwość nawiązania dialogu liderów regionu, zarówno na płaszczyźnie wielostronnej, jak i dwustronnej (podczas nich liderzy przygotowują sobie plan spotkań z przywódcami innych uczestniczących państw). Nie ulega też wątpliwości, że okazja ta jest wysoko ceniona w państwach członkowskich APEC, gdyż w przeciwieństwie do innych spotkań (np. ARF⁶⁵) liderzy zwykle uczestniczą w szczytach APEC, dzięki czemu udaje się rozwiązać wiele problemów w stosunkach dwustronnych⁶⁶.

⁶⁰ Zob. P. Keating, *Engagement. Australia Faces the Asia-Pacific*, Macmillan, Sydney 2000, s. 82-85, 88-90.

⁶¹ Informacje na temat podstawowych elementów struktury organizacyjnej APEC oparte są o dane zawarte w serwisie internetowym organizacji: www.apec.org.

⁶² Szerzej na temat procesu decyzyjnego w APEC w odniesieniu do polityki handlowej zob.: J. D a m o n d, *The APEC Decision-Making Process for Trade Policy Issues. The Experience and Lessons of 1994-2001*, [w:] *APEC as an Institution...*, s. 85-109.

⁶³ Tradycyjnie liderzy gospodarek APEC podczas każdego ze spotkań robią sobie zdjęcie w stroju narodowym kraju, w którym goszczą. Często też jest to jedyny dostrzegany na świecie aspekt spotkań tej organizacji.

⁶⁴ Na ten aspekt zwracał autorowi w rozmowie uwagę Vincent Liu, dyrektor programowy (*Program Director*) w Sekretariacie APEC, podkreślając, że liderów państw ciężko skłonić, by podczas takich spotkań skupiali się na celach długodystansowych zamiast tych najbardziej bieżących i palących. Rozmowa została przeprowadzona we wrześniu 2008 r. podczas pobytu badawczego w Singapurze.

⁶⁵ ARF nie ma instytucji spotkania liderów państw i rządów, czyli szczytu, ale nawet spotkania ministerialne w ramach Forum są często wysoce „niekompletne”.

⁶⁶ Przykładem może być spotkanie prezydentów Clintona i Jianga w czasie szczytu APEC w Manili w 1996 r., w czasie którego doszło do znacznego załagodzenia sytuacji po kryzysie na

Wydaje się, że najważniejsze decyzje szczebla politycznego podejmowane są podczas spotkań ministerialnych (*Ministerial Meetings*), które odbywają się corocznie bezpośrednio przed spotkaniami liderów APEC. To właśnie spotkanie ministerialne w Canberze zainicjowało działalność Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku. W czasie tych spotkań ministrowie spraw zagranicznych oraz ministrowie właściwi ds. handlu/gospodarki analizują coroczną działalność ugrupowania oraz przygotowują rekomendacje, które często później w skróconej formie znajdują się w deklaracjach ze szczytów APEC. To również dokumenty ze spotkań ministerialnych zawierają kluczowe informacje na temat ewolucji celów, polityk oraz struktury APEC na przestrzeni ostatnich 20 lat.

Oprócz spotkań ministerialnych odbywają się również sektorowe spotkania ministerialne, na których podejmuje się szczegółową tematykę, przy czym w zależności od bieżącej sytuacji politycznej i gospodarczej rola tych spotkań ulega zmianom (podczas kryzysu azjatyckiego, podobnie jak podczas obecnego kryzysu, rola spotkań ministrów finansów zdecydowanie wzrasta, czego wyrazem jest przenoszenie treści z dokumentów tych spotkań do deklaracji liderów APEC). W poszczególnych sektorowych spotkaniach ministerialnych biorą udział odpowiednio ministrowie właściwi ds. edukacji, energii, finansów, handlu, kopalnictwa, małych i średnich przedsiębiorstw, problematyki oceanicznej, reformy strukturalnej, regionalnej współpracy naukowo-technicznej, rozwoju zasobów ludzkich, spraw kobiet, środowiska i zrównoważonego rozwoju, telekomunikacji i informacji, turystyki, transportu i zdrowia. Wykaz ich dotychczasowych spotkań zawiera rysunek 3.1⁶⁷.

Cieśninie Tajwańskiej oraz uzgodnienia terminu wizyty Jianga w Waszyngtonie na 1997 r., a także wizyty Clintona w Pekinie na 1998 r. Por. D. L a m p t o n, *Same Bed, Different Dreams. Managing U.S.-China Relations, 1989-2000*, University of California Press, Berkeley 2001, s. 54. Również pierwszy szczyt APEC w Seattle w 1993 r. był opisywany przez źródła chińskie jako punkt zwrotny w stosunkach USA-ChRL po wydarzeniach na placu Tiananmen, choć w zasadzie doszło tylko do odczytania przez obu prezydentów (Clintona i Jianga) przygotowanych wcześniej oświadczeń. Por. *Chinese President Jiang Zemin Attends the Seattle Summit*, [w:] *Chronology of China-US Relations*, [online] <http://www.china.org.cn/english/china-us/26890.htm>, 20 III 2009; P. T y l e r, *A Great Wall. Six Presidents and China. An Investigative History*, Public Affairs, New York 1999, s. 400. Także szczyt APEC w Auckland w Nowej Zelandii, gdzie spotkali się prezydenci Bill Clinton i Jiang Zemin, był kluczowy dla przełamania impasu w negocjacjach ws. przystąpienia ChRL do WTO, a wcześniej nadania Chinom stałej klauzuli najwyższego uprzywilejowania (*Permanent Normal Trade Relations* – PNTR). Negocjacje zostały zawieszone po zbombardowaniu ambasady chińskiej w Belgradzie w maju 1999 r. w czasie ofensywy NATO przeciw Jugosławii. Por. J. F e w s m i t h, *The Politics of China's Accession to the WTO*, „Current History” 2000, September.

⁶⁷ Dokumenty z poszczególnych spotkań ministerialnych oraz sektorowych spotkań ministerialnych można znaleźć w serwisie internetowym APEC: <http://www.apec.org/Meeting-Papers/Ministerial-Statements.aspx>, 15 VI 2015; w wersji drukowanej dostępne są w przywoływanych przy okazji stosownych odniesień oraz umieszczonych w bibliografii zbiorach dokumentów: *Selected APEC Documents 1989-1994*, a później odpowiednio z lat: 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, oraz *Key APEC Documents 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014*, wydawanych w Singapurze przez Sekretariat APEC w latach odpowiadających zamieszczonym tam dokumentom.

Rada doradcza APEC ds. biznesu (APEC Business Advisory Council – ABAC) została stworzona decyzją spotkania ministerialnego z 1995 r., kiedy nie przedłużono mandatu EPG⁶⁸. W jej skład weszło do trzech reprezentantów biznesu/sektora prywatnego z gospodarek członkowskich APEC, przy uwzględnieniu, że powinno być reprezentowane szerokie spektrum biznesu, w tym małe i średnie przedsiębiorstwa, oraz zapewniona pewna ciągłość. Do zadań ABAC zaliczono doradztwo w sprawach istotnych dla biznesu oraz przedstawianie informacji w sprawach dotyczących biznesu lub perspektywy biznesowej w poszczególnych obszarach współpracy na prośbę różnych podmiotów APEC. Finansowanie ABAC, w tym jej sekretariatu, miało być niezależne od centralnego funduszu APEC i pochodzić głównie ze źródeł prywatnych, przy czym dopuszczono pewne odstępstwa od tej zasady podczas tworzenia ABAC⁶⁹. ABAC jest kierowana przez reprezentanta kraju przewodniczącego APEC w danym roku, a współkierowana przez przedstawicieli krajów przewodniczących APEC w roku poprzedzającym i następującym (odpowiednik tzw. Trojki w Unii Europejskiej). Spotkania ABAC odbywają się cztery razy do roku, a jej przedstawiciele uczestniczą w corocznych spotkaniach ministerialnych. Przygotowują też coroczne raporty i zalecenia dla APEC⁷⁰. Zalecenia te są z jednej strony stosunkowo postępowe i sprzyjają rozwojowi znacznie głębszej integracji (potwierdzając tezę o integracji w oparciu o siły rynkowe), z drugiej zaś widać, że bardzo wiele z przyjmowanych rekomendacji powtarza się w kolejnych dokumentach, nie ma też znaczącego postępu w zakresie realizacji tych zaleceń (co pokazuje ujęte w przypisie porównanie zaleceń z lat 2008 i 2014)⁷¹.

⁶⁸ Dziękując za wartościowe rady i rekomendacje uzyskane od EPG, ministrowie zdecydowali, że podobny mechanizm lub grupa doradcza może być utworzona w dowolnym czasie, jeśli zajdzie taka potrzeba, jednak skład grupy będzie tworzony na nowo. ABAC została utworzona zgodnie z rekomendacjami Pacific Business Forum, które przygotowywało analizy w latach 1994-1995. Zob. *Pacific Business Forum, The Osaka Action Plan. Roadmap to Realizing the APEC Vision, Executive Summary*, [w:] *Selected APEC Documents 1995*, APEC Secretariat, Singapore 1995, s. 159-160; oraz *Joint Statement, Asia-Pacific Economic Cooperation, Ministerial Meeting, Osaka, November 16-17, 1995*, [w:] *Selected APEC Documents 1995*, s. 171.

⁶⁹ Szczegółowe informacje zob. *Guidelines on the APEC Business Advisory Council*, [w:] *Selected APEC Documents 1995*, s. 176-177.

⁷⁰ Szczegółowe informacje na temat ABAC zob. w serwisie internetowym APEC: <http://www.apec.org/Groups/Other-Groups/APEC-Business-Advisory-Council.aspx>, 20 V 2015; lub <https://www.abaconline.org/v4/index.php>, 20 V 2015; raporty dostępne są pod adresem: <https://www.abaconline.org/v4/contenta temat.php?ContentID=1311>, 20 V 2015.

⁷¹ W raporcie przygotowanym w 2008 r. podczas przewodnictwa Peru w APEC, a zatytułowanym *Mind the Gap. Making Globalization an Opportunity for All*, skupiono się na: (1) odpowiedzi na zawieszenie rundy rozwoju WTO z Doha i potrzebie dalszej liberalizacji handlu, wzywając także do intensyfikacji wysiłków w tym celu w regionie Azji i Pacyfiku; (2) zachęcaniu liderów do dalszych prac nad Strefą Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku (FTAAP), która może być sposobem konwergencji wielu istniejących obecnie w tym obszarze stref wolnego handlu; (3) odpowiedzi na globalny kryzys finansowy, zachęcając do zwiększenia zaufania do rynków finansowych poprzez stworzenie bardziej przejrzystego mechanizmu regulacyjnego, w tym zapewnienie przejrzystości na rynku instrumentów pochodnych; (4) potrzebie wspierania rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, w tym mikroprzedsiębiorstw; (5) sprawie podaży i cen żywności, zachęcając do zwiększenia pro-

3.3.4. Poziom roboczy

Najważniejszymi spotkaniami poziomu roboczego są spotkania wyższych urzędników (*Senior Officials Meeting*), które odbywają się trzy lub cztery razy do roku w państwie przewodniczącym APEC. Wyżsi urzędnicy kierują komitetami, grupami roboczymi oraz zadaniowymi. Przygotowują oni rekomendacje i raporty na spotkania ministerialne oraz spotkania liderów APEC. Na poziomie roboczym działają cztery komitety, z którymi współpracują grupy robocze i zadaniowe, a także podkomitety i grupy eksperckie.

Komitet ds. Handlu i Inwestycji (*Committee on Trade and Investment – CTI*)⁷² odpowiada za działalność APEC w zakresie liberalizacji oraz ułatwień w handlu i inwestycjach⁷³. Decyzja o jego powstaniu zapadła podczas spotkania ministerialnego w 1993 r. w Seattle⁷⁴. Wymieniając cele tego komitetu, zwrócono uwa-

duktywności i płynności rynku oraz wprowadzenia w życie przyjętego w 1999 r. projektu *APEC Food System*; (6) ułatwieniach w przepływie inwestycji, szczególnie zaś potrzebie uproszczenia i przejrzystości reguł inwestowania oraz wprowadzeniu w życie *Investment Facilitation Action Plan*; (7) ułatwieniach w przepływach handlowych, wspierając regulacje graniczne, które nie powodują opóźnień w przepływie towarów oraz wejście w życie *Second Trade Facilitation Action Plan*; (8) wdrożeniu reformy strukturalnej w APEC, w ramach której wprowadzane będą zmiany w poszczególnych gospodarkach członkowskich; (9) zapewnieniu dostępu do siły roboczej oraz potrzebie jej mobilności; (10) wspieraniu innowacji, poprzez tworzenie systemu patentowego o wysokiej efektywności; (11) wspieraniu rozwoju opartego na technologii informacyjnej i komunikacyjnej (*Information and Communication Technology – ICT*); (12) zapewnieniu bezpieczeństwa energetycznego; (13) łagodzeniu zmian klimatycznych; (14) pogłębianiu i wzmacnianiu rynków finansowych, w tym tworzeniu uregulowań dla tzw. mikrofinansowania, stworzeniu regionalnego dialogu infrastrukturalnego dla tych rynków, promowaniu dobrego zarządzania w bankowości oraz zajęciu się *sovereign wealth funds*, których rozprzestrzenianie się w ostatnich latach było bardzo silne w regionie; (15) promowaniu społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility – CSR*). Zob. *Mind the Gap. Making Globalization an Opportunity for All*, APEC Business Advisory Council, Report to APEC Economic Leaders, Lima 2008, s. 17-32. W raporcie z 2014 r. podjęto tematykę: (1) przyspieszenia liberalizacji handlu i inwestycji; (2) stworzenia Strefy Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku – FTAAP; (3) budowy efektywnych łańcuchów wartości dodanej; (4) zwiększania spójności (*connectivity*) w ramach łańcuchów dostaw; (5) stworzenia nowej agendy w sprawie usług; (6) przyspieszenia rozwoju infrastruktury i ułatwień dla inwestycji infrastrukturalnych; (7) stworzenia planu działania na rzecz spójności (*connectivity*) APEC; (8) zaangażowania sektora prywatnego w inwestycje infrastrukturalne; (9) rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw; (10) poprawy sytuacji ekonomicznej kobiet; (11) przyspieszenia proekologicznego wzrostu (*green growth*); (12) bezpieczeństwa energetycznego; (13) zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego; (14) współpracy w sektorze wydobywczym; (15) rozwoju systemów opieki zdrowotnej; (16) promocji rządów prawa, (17) przyspieszenia rozwoju rynków finansowych dla wsparcia wzrostu; (18) urbanizacji. Zob. *Building Asia-Pacific Community. Mapping Long-Term Prosperity*, APEC Business Advisory Council, Report to APEC Economic Leaders, Beijing 2014, s. 19-37.

⁷² Oficjalne informacje na temat CTI dostępne w Internecie: <http://www.apec.org/Groups/Committee-on-Trade-and-Investment>, 25 VI 2015.

⁷³ Działalność APEC w tym zakresie jest opisana szerzej w podrozdziale 3.4.1, gdzie omawiane są poszczególne filary APEC.

⁷⁴ Wcześniej działania związane z handlem i inwestycjami były powierzone Nieformalnej Grupie ds. Regionalnej Liberalizacji Handlu (*Informal Group on Regional Trade Liberalization*), aczkolwiek w deklaracji o powstaniu CTI odwoływano się do Deklaracji APEC z Seulu z 1991 r.

gę zarówno na potrzebę spójnej perspektywy i głosu APEC w odniesieniu do problemów handlu i inwestycji w skali globalnej, jak i na dążenie do liberalizacji i rozwijania handlu i inwestycji w regionie, w tym wzmacnianie przepływu dóbr, usług, kapitału i technologii⁷⁵. Szczegółowo działalność CTI przedstawiono w Agendzie Działania z Osaki (*Osaka Action Agenda – OAA*)⁷⁶.

Komitet Kierowniczy Wyższych Urzędników ds. Współpracy w Dziedzinach Gospodarczej i Technicznej (*SOM Steering Committee on Economic and Technical Cooperation – SCE*)⁷⁷ ma za zadanie wsparcie utrzymania wzrostu i zrównoważonego rozwoju w regionie oraz zmniejszanie zróżnicowania gospodarczego pomiędzy państwami członkowskimi APEC, a także wspieranie rozwoju i dobrobytu poszczególnych społeczeństw i pogłębianie ducha wspólnoty w regionie Azji i Pacyfiku. Podstawy współpracy w dziedzinie gospodarczej i technicznej, a co za tym idzie działalności tego komitetu można znaleźć w Agendzie Działania z Osaki (OAA) z 1995 r.⁷⁸ oraz w deklaracji z 1996 r.⁷⁹ Stopniowy wzrost rangi komitetu może być odbierany jako pozytywna przesłanka na przyszłość, jednakże pod warunkiem, że albo dojdzie do rozbudowy zaplecza finansowego, logistycznego itd. i dopasowania go do liczby istniejących projektów, albo do zmniejszenia liczby projektów i dostosowania ich do możliwości APEC i SCE⁸⁰.

Komitet Gospodarczy (*Economic Committee – EC*)⁸¹ skupia się obecnie na promowaniu i wdrażaniu reformy strukturalnej w gospodarkach APEC. Komitet ten został ustanowiony w 1994 r. podczas spotkania ministerialnego w Dżakar-

oraz z Bangkoku z 1992 r., w których mówiono o celach APEC. CTI miał służyć realizacji tych celów. Por. *Declaration on an Asia-Pacific Economic Cooperation Trade and Investment Framework, Seattle, November 19, 1993*, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, s. 103-104.

⁷⁵ Zakres działalności komitetu miał obejmować: (1) sprawy związane ze stosunkami gospodarek APEC z gospodarką globalną; (2) przeszkody i utrudnienia w przepływie dóbr, usług, inwestycji i technologii; (3) zmniejszenie kosztów transakcyjnych, które wpływają na przepływ handlu i inwestycji w regionie; (4) sprawy związane z handlem i inwestycjami, które pojawiają się w związku z działalnością grup roboczych APEC; (5) sposoby zachęcenia sektora biznesowego do udziału w ewolucji polityk handlowych, identyfikacji barier oraz potencjalnych rozwiązań korzystnych dla regionu. Por. *ibidem*, s. 104-105.

⁷⁶ Dokładniejsze przywołanie tego dokumentu znajdzie się w części poświęconej liberalizacji handlu i inwestycji w APEC, w podrozdziale 3.4.1. Zob. też *The Osaka Action Agenda. Implementation of the Bogor Declaration*, [w:] *Selected APEC Documents 1995*, s. 5-38, aneksy na s. 39-123.

⁷⁷ Oficjalne informacje na temat SCE dostępne w Internecie: <http://www.apec.org/Groups/SOM-Steering-Committee-on-Economic-and-Technical-Cooperation.aspx>, 20 VI 2015.

⁷⁸ Por. *The Osaka Action Agenda. Implementation of the Bogor Declaration*, s. 26-38.

⁷⁹ *Deklaracja na temat porozumienia ramowego APEC na rzecz wzmocnienia współpracy gospodarczej i rozwoju*. Zob. *Declaration on an Asia-Pacific Economic Cooperation Framework for Strengthening Economic Cooperation and Development*, Manila, Republic of the Philippines, November 1996, [w:] *Selected APEC Documents 1996*, APEC Secretariat, Singapore 1997, s. 144-147.

⁸⁰ Komitet działa od 1998 r., początkowo jako podkomitet, później jako Komitet ds. Współpracy Gospodarczej i Technicznej, a wreszcie od 2006 r. jako SCE, co świadczy o wzrastającej roli tego filara współpracy w APEC. Por. *Joint Statement, The Seventeenth APEC Ministerial Meeting*, Busan, Republic of Korea, 15-16 November 2005, s. 20.

⁸¹ Oficjalne informacje na temat EC dostępne w Internecie: <http://www.apec.org/Groups/Economic-Committee.aspx>, 20 VI 2015.

cie. Zwrócono wtedy uwagę na potrzebę przygotowywania rzetelnych analiz długoterminowych trendów ekonomicznych i studiów dotyczących zagadnień sektorowych⁸². W analizach i przygotowaniu reformy strukturalnej dąży się do wzmocnienia struktury instytucjonalnej, regulacji, polityki poszczególnych rządów, co ma na celu poprawę funkcjonowania rynków, a przez to usuwanie przeszkód dla prowadzenia działalności gospodarczej w państwach członkowskich APEC. Istotnym osiągnięciem EC jest stworzenie w 2014 r. strategii na rzecz reformy strukturalnej, obejmującej pięć głównych obszarów: rozwój rynków pracy, otwartość, przejrzystość i konkurencyjność rynków, wsparcie kobiet oraz małych i średnich przedsiębiorstw, zabezpieczenie socjalne, poprawa działania rynków finansowych⁸³.

Komitet ds. Budżetu i Zarządzania (Budget and Management Committee – BMC)⁸⁴ pełni rolę doradczą dla SOM w zakresie spraw budżetowych, administracyjnych oraz zarządzania APEC. Odpowiada też za monitoring i ewaluację projektów, a także przygotowuje rekomendacje ws. poprawy wydajności i efektywności. Zarządza on m.in. rachunkiem operacyjnym APEC, z którego finansuje się projekty ECOTECH, oraz specjalnym rachunkiem na rzecz liberalizacji i ułatwień w handlu i inwestycjach, na rzecz którego środki przekazuje na mocy deklaracji z 1995 r. Japonia. Dodatkowo od 2005 r. zarządza też Funduszem Wsparcia APEC, który ma wspierać budowę potencjału gospodarczego⁸⁵.

3.3.5. Reforma struktury APEC

Dostrzegając problemy, jakie pojawiały się w kolejnych latach działalności APEC, rozpoczęto pracę nad zreformowaniem tej instytucji⁸⁶. Kompleksową analizę

⁸² Na spotkaniu ministerialnym omówiono wówczas również zadania dla tego komitetu, wśród których znalazły się: (1) przygotowanie 1995 APEC Economic Outlook; (2) cyrkulacja kluczowych informacji gospodarczych; (3) analiza tzw. projektu 3E – Wzrost Gospodarczy, Energia i Środowisko (*Economic Growth, Energy, Environment*); (4) badanie powiązań pomiędzy prywatyzacją a liberalizacją handlu; (5) analiza powiązań przemysłowych i technologicznych w regionie; (6) studium nadmiernych ruchów w zakresie kursów wymiany walut na handel i inwestycje w regionie. Por. *Joint Statement, Asia-Pacific Economic Cooperation Ministerial Meeting, Jakarta, November 11-12, 1994*, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, s. 117.

⁸³ Rekomendacje zostały włączone do deklaracji liderów z 2014 r.: *Beijing Agenda for an Integrated, Innovative and Interconnected Asia-Pacific*, 2014 Leaders' Declaration, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2014/2014_aelm.aspx, 20 VI 2015.

⁸⁴ Oficjalne informacje na temat BMC dostępne w Internecie: <http://www.apec.org/Groups/Budget-and-Management-Committee.aspx>, 20 VI 2015.

⁸⁵ Został on zapoczątkowany przez dotację Australii w wysokości 1 mln AUD. W jego ramach w ostatnich latach wydzielono też fundusze na rzecz bezpieczeństwa humanitarne, ptasiej grypy czy wdrażania II Planu Działania na rzecz ułatwień w handlu (TFAP II). Dane ze strony Komitetu ds. budżetu i zarządzania APEC, dostępne w Internecie: <http://www.apec.org/Projects/Funding-Sources.aspx>, 20 VI 2015.

⁸⁶ Należy mieć jednak na uwadze, że reforma struktury APEC, a także jakiegokolwiek próby instytucjonalizacji tej organizacji napotykały i napotykają duże przeszkody, szczególnie w krajach Azji Wschodniej, które stosunkowo niedługo cieszą się suwerennością, więc cedowanie jej na podmioty międzynarodowe, a docelowo, jak można by sobie wyobrazić, ponadnarodowe, wydaje

potrzeb w tym względzie oraz możliwych rozwiązań przygotowała w 2002 r. w swoim trzecim raporcie Międzynarodowa Sieć Oceny APEC (*APEC International Assessment Network – APIAN*). W raporcie zwracano uwagę na fakt, że APEC, choć ma na swoim koncie znaczące osiągnięcia, traci jednak grunt, co wynika choćby z faktu, że struktura stworzona dla powstającej w 1989 r. instytucji nie jest właściwa dla ugrupowania po blisko 15 latach działalności i wymaga szerokich zmian w następujących aspektach:

- 1) w zakresie zarządzania (*management*), gdzie skupiano się na: potrzebie wzmocnienia roli Dyrektora Wykonawczego (*Executive Director*) oraz powoływania go na kilkuletnią kadencję; konieczności poprawy zarządzania Sekretariatem, w tym stworzenia stanowiska wyższego urzędnika odpowiedzialnego za tę sferę aktywności; sugestii, aby eksperci byli zatrudniani na kontrakty wieloletnie, co wzmocni zdolności analityczne i ewaluacyjne Sekretariatu; możliwości przeniesienia części zadań różnych ciał APEC do wzmocnionego Sekretariatu (szczególnie dotyczyło to EC i CTI);
- 2) w zakresie kierowania (*governance*) APEC zwrócono uwagę na konieczność jak najszybszego wdrożenia specyficznego podejścia tzw. *pathfinder approach*, dzięki czemu możliwe stałoby się tworzenie „koalicji chętnych” (*coalitions of the willing*) lub „elastycznego konsensusu” (*flexible consensus*) wokół konkretnych spraw, zachęcano też do zastosowania tego mechanizmu do przyjętych wcześniej przez liderów deklaracji;
- 3) w zakresie reformy działalności APEC sugerowano konieczność bardziej otwartego podkreślania, że rozwój polityczny jest jednym z celów APEC; potrzebę przeorganizowania działalności w zakresie ECOTECH i włączenia tam rozwoju zasobów ludzkich; traktowanie projektów APEC jako modelowych i zwielokrotnianie ich, by przy niewielkich rozmiarach dało się osiągać konkretne korzyści; potrzebę współpracy APEC w zakresie liberalizacji i ułatwień w handlu i inwestycjach przy osiąganiu celów z Doha⁸⁷.

się praktycznie niemożliwe do osiągnięcia, a w ten sposób postrzegane są próby wzmocnienia instytucji APEC. Warto też zauważyć rolę niepodległości w systemie tzw. wartości azjatyckich. Próby, które opisane są w tym podrozdziale, odnoszą się do stosunkowo nisko zinstytucjonalizowanej organizacji, która była wzorem dla opracowujących ją naukowców, tj. OECD, a i tak wywołały stosunkowo duże kontrowersje, mimo że ich przyjmowanie i wdrażanie na poziomie samego APEC jest stosunkowo powolne. Warto także zauważyć sprzeczność, która występuje pomiędzy „podejściem azjatyckim” a neoliberalnym, czyli bliższym krajom po wschodniej stronie Pacyfiku. Na temat kontrowersji dotyczących instytucjonalizacji APEC zob. N. G a l l a n t, R. S t u b b s, *APEC's Dilemmas. Institution Building Around the Pacific Rim*, „Pacific Affairs” 1997, vol. 70, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2760772>. Na problemy pojawiające się w kontekście PECC i APEC jako protoreżimów międzynarodowych oraz brak wyraźnego hegemonu, który mógłby być liderem procesu w ramach APEC, zwracał uwagę V. A g g a r w a l, *Building International Institutions in Asia-Pacific*, „Asian Survey” 1993, vol. 33, no. 11, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2644997>.

⁸⁷ Dodatkowo w zakresie współpracy z grupami pozarządowymi zwrócono uwagę na potrzebę: lepszego dialogu ze społeczeństwem obywatelskim, sektorem prywatnym i organizacjami pozarządowymi; stworzenia mechanizmu ewaluacji rekomendacji przygotowywanych przez ABAC, a w zakresie reformy finansowej: APEC powinno próbować zdobywać współfinansowanie

Warto zauważyć, że, szczególnie w 2006 r., mieliśmy do czynienia z różnymi propozycjami reform, przygotowywanymi m.in. przez SOM, grupę reformatorów *Friends of the Chair* (FOTC)⁸⁸, ambasadora Trana – Dyrektora Wykonawczego APEC w 2006 r., ABAC czy Lowy Institute w Australii. Wśród tych rozlicznych propozycji na uwagę zasługuje zgłoszona przez FOTC⁸⁹.

Istotne zmiany w tej mierze zostały zapoczątkowane przez Spotkanie Ministerialne w 2005 r., gdzie zdecydowano o reformie w trzech aspektach: stabilności finansowej (liderem miała być Australia), podwyższaniu wydajności dzięki lepszej koordynacji (liderem miała być Japonia) oraz wdrażaniu tzw. reformy ciągłej (liderem miał być Singapur). Zdecydowano też o podziale zadań pomiędzy Komitet Budżetu i Zarządzania oraz Sekretariat APEC⁹⁰. Kolejne zmiany wprowadzano w następnych latach, kiedy to zdecydowano o utworzeniu stanowiska Dyrektora Operacyjnego (*Chief Operating Officer*) w 2007 r. (spotkanie w Hanoi)⁹¹ oraz rozpoczęto prace nad przeniesieniem części spotkań do Singapuru w celu redukcji ich kosztów (spotkanie w Sydney)⁹². Również w Sydney zdecydowano o utworzeniu Jednostki Wsparcia Politycznego (Policy Support Unit – PSU), która jest finansowana z dobrowolnych składek, a została dołączona do Sekretariatu APEC. Jej zadaniem jest zapewnienie zdolności analitycz-

dla swych projektów (np. z ADB, BŚ); pozostałe gospodarki APEC powinny również wnieść wkład do centralnego funduszu, dołączając tym samym do Japonii; APEC musi zrationalizować swą strukturę finansową (zbyt dużo pieniędzy wydaje się na podróże, diety i spotkania, zbyt mało na funkcjonowanie Sekretariatu oraz projekty). Raport jest dostępny w formie wydanej przez APIAN w 2002 r. broszury (w posiadaniu autora) oraz przedrukowanej w publikacji ISEAS: *Remaking APEC as an Institution. The Tird APIAN Policy Report*, [w:] *APEC as an Institution...*, s. 3-26.

⁸⁸ Grupa ta składała się z Dyrektora Wykonawczego Sekretariatu APEC i jego zastępcy, przewodniczącego BMC oraz urzędników z Australii, Chin, Peru, Singapuru, USA i Wietnamu.

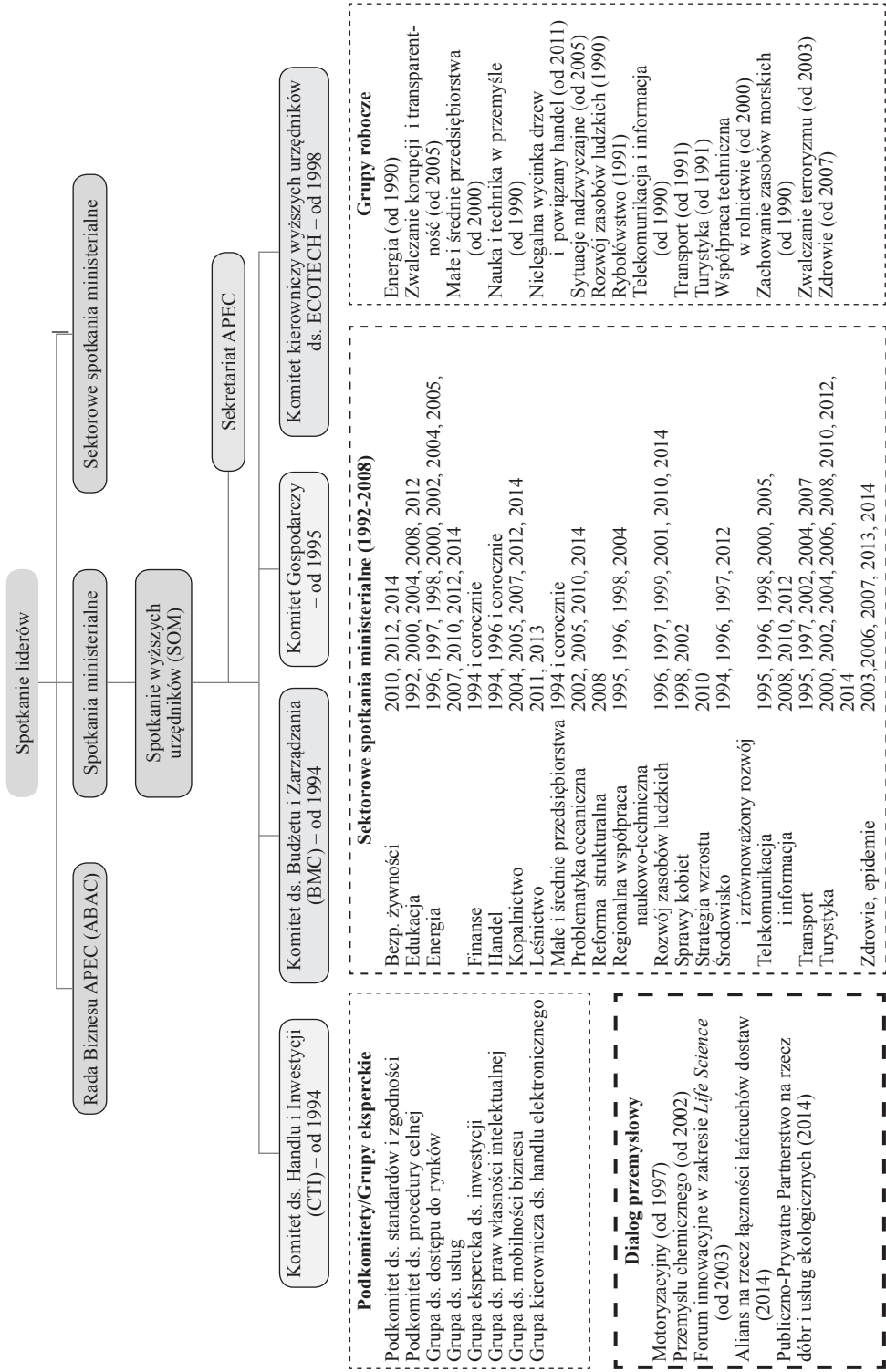
⁸⁹ Zwracano w niej uwagę na: (1) poprawę wydajności operacyjnej (liderem był tu Singapur) – skupiono się tutaj na potrzebie oceny istotności istniejących grup roboczych i zadaniowych, wzmocnieniu roli przewodniczących, ocenie, czy liczba spotkań może być zredukowana; (2) promocję powiązań operacyjnych (liderem była Australia) – potrzeba bliższej koordynacji pomiędzy komitetami, stworzenia mechanizmu oceny rekomendacji ABAC, promocji powiązań z procesem ministrów finansów, wspólnotą badawczą oraz sektorem prywatnym; (3) podniesienie dynamizmu operacyjnego (liderem były USA) – zwiększenie wydajności APEC i zorientowanie na wynik, rewitalizacja profilu, poprawa wydajności Sekretariatu APEC, promocja dobrych praktyk i *pathfinder model*. Zarówno opisana tutaj propozycja, jak i omówienie pozostałych wymienionych znajdują się w referacie przygotowanym przez H. Soesastro, *An „Agenda-driven” Reform for APEC*, APEC Study Center, CSIS Indonesia, ASCC Conference, Ho Chi Minh City, 23-24 May 2006, Vietnam, materiał w posiadaniu autora, zaczerpnięty z płyty CD uzyskanej dzięki uprzejmości biblioteki Sekretariatu APEC podczas pobytu badawczego w Singapurze we wrześniu 2008 r.

⁹⁰ Por. *Joint Statement, The Seventeenth APEC Ministerial Meeting*, Busan, Republic of Korea, 15-16 November 2005, s. 28.

⁹¹ Por. *Joint Statement, 18th APEC Ministerial Meeting*, Ha Noi, Viet Nam, 15-16 November 2006, [w:] *Key APEC Documents 2006*, APEC Secretariat, Singapore 2006, s. 27-28. W dokumencie zwracano również uwagę na wymienione wcześniej w tekście, a przygotowane w raporcie SOM, elementy poprawy funkcjonowania APEC związane z: poprawą wydajności operacyjnej, promocją powiązań instytucjonalnych, zwiększeniem dynamizmu operacyjnego, wzmocnieniem Sekretariatu, integracją z ABAC, ustanowieniem agendy bardziej zorientowanej na cel.

⁹² Zob. *Joint Statement, 19th APEC Ministerial Meeting*, Sydney, Australia, 5-6 September 2007, s. 20.

Rysunek 3.1. Struktura APEC

Źródło: Serwis internetowy APEC (www.apec.org).

nych, wsparcia politycznego oraz koordynacji rozbudowy zdolności APEC w zakresie reform handlu, inwestycji i gospodarczych⁹³.

Również w 2008 r. zaszły w tej mierze bardzo ważne zmiany, gdyż ministrowie zgodzili się przekazać zatwierdzanie projektów SOM oraz BMC, rozpoczęto też prace nad kwartalnymi sesjami, na których taka działalność będzie miała miejsce. Zdecydowano też o powoływaniu od 2009 r. Dyrektora Wykonawczego na trzyletnią kadencję. Ważną zmianą było również rozpoczęcie działalności przez PSU oraz utworzenie w Singapurze *U.S.-APEC Technical Assistance and Training Facility*, elastycznego mechanizmu, który będzie wspierał budowę potencjału Sekretariatu APEC i gospodarek członkowskich, a także reformę zarządzania projektami w APEC⁹⁴.

Odnosząc stopniowo wprowadzane reformy do przedstawionych w 2002 r. propozycji APIAN, można z pewnością zauważyć, iż z czasem wprowadzanych jest coraz więcej elementów zaproponowanych tam, w oparciu zresztą o porównanie struktury APEC oraz OECD. Z drugiej jednak strony trzeba wziąć pod uwagę, że tempo wprowadzania tych zmian na pewno nie jest zadowalające, a poziom finansowania podstawowej instytucji, jaką jest i powinien być Sekretariat, jest daleki od potrzeb, jeśli ma ona stać się instytucją odpowiednio efektywną.

3.4. Filary APEC

Działalność APEC skupiona jest w dwóch obszarach, które stopniowo ewoluowały wraz z ewolucją samej instytucji. Zmieniała się nie tylko struktura tych filarów, ale także ich rola dla procesu integracji gospodarek członkowskich Forum. Oficjalne dokumenty APEC mówią o trzech filarach, tj. liberalizacji handlu i inwestycji, współpracy w dziedzinach gospodarczej i technicznej oraz ułatwieniach w działalności gospodarczej⁹⁵. Biorąc jednak pod uwagę bardzo dużą współzależność pomiędzy liberalizacją oraz ułatwieniami w handlu i inwestycjach (TILF) oraz znaczenie TILF i ECOTECH, w niniejszej pracy zdecydowano o skupieniu się na dwóch podstawowych obszarach.

W literaturze można też znaleźć inne klasyfikacje, które dokładniej charakteryzują pewne procesy, wyznaczają takie obszary działalności APEC jak: wymianę informacji i budowę wzajemnego zaufania; ułatwienia w handlu i inwestycjach; liberalizację handlu i inwestycji oraz współpracę gospodarczą i techniczną⁹⁶;

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ Zob. *Joint Statement, 20th APEC Ministerial Meeting*, Lima, Peru, 19-20 November 2008, s. 28.

⁹⁵ *Trade and Investment Liberalization, Business Facilitation, Economic and Technical Cooperation*. Przytoczono za: *APEC at a Glance*, APEC Secretariat, Singapore 2008.

⁹⁶ Wydaje się, że pierwszy z wymienionych tutaj „filarów” czy raczej pierwsze z zadań, choć nie zostało oficjalnie za filar uznane, może być nawet uznane za największe osiągnięcie APEC. Ciężko jednak scharakteryzować to zadanie na tyle dokładnie, żeby stało się przedmiotem oficjalnych działań organizacji. Zob. I. Yamazawa, *APEC Ideas and Reality. History and Prospects*,

liberalizację oraz ułatwienia w handlu i inwestycjach; współpracę w dziedzinach gospodarczej i technicznej oraz współpracę makroekonomiczną i finansową⁹⁷. Warto też zwrócić uwagę na stopniowe rozszerzanie agendy APEC o aspekty związane z szeroko pojętym bezpieczeństwem humanitarnym, a będących pochodną zamachów terrorystycznych z 11 września 2001 r.⁹⁸

3.4.1. Liberalizacja i ułatwienia w handlu i inwestycjach

Ten filar działalności APEC należy traktować jako kluczowy z punktu widzenia rozwoju i dynamiki ugrupowania. Wyjątkową cechą tej instytucji jest oparcie jej na zasadzie otwartego regionalizmu (zakładającego w pewnym uproszeniu, ale i z marginesem błędu, niedyskryminację w stosunku do krajów trzecich), który był popierany przez fora doradcze. Rola otwartego regionalizmu była szczególnie istotna w kontekście wsparcia, jakiego APEC udzielało wielostronnym negocjacom w ramach GATT/WTO⁹⁹.

[w:] *Asia Pacific Economic Cooperation (APEC). Challenges and Tasks for the Twenty-First Century*, ed. I. Yamazawa, Routledge, London–New York 2000, s. 8, *Pacific Trade and Development Conference Series*.

⁹⁷ Współpraca makroekonomiczna i finansowa zyskała na znaczeniu w kontekście azjatyckiego kryzysu gospodarczego, ale inicjatywy przyjęte w tym okresie nie stały się trwałym elementem APEC, choć obserwując obecny kryzys, można spotkać się znów z zalecanymi tam rozwiązaniami, jak wzmocnienie nadzoru nad rynkami, systemów finansowych, konieczność wzmocnienia potencjału MFW *etc.* Omówiony podział można znaleźć w pracy H y u n g d o A h n, *APEC After 10 Years. Is APEC Sustainable*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 1999, s. 17–23, *KIEP Working Paper*, 99-08. Tam też wymieniono (s. 23–24) działania, które należy podjąć dla zapobieżenia kryzysom finansowym w przyszłości. Szczegółowe omówienie potrzebnych działań, w tym: zdrowe środowisko makroekonomiczne, stabilny i przejrzysty system prawny i regulacyjny, rozwinięta infrastruktura rynkowa oraz instrumenty finansowe i kapitałowe, można znaleźć w dokumencie z filipińskiego spotkania ministrów finansów w 1997 r. Zob. *Voluntary Principles In Promoting Financial And Capital Market Development*, Forth APEC Ministers Meeting, Cebu, Republic of the Philippines, 5–6 April 1997, [w:] *Selected APEC Documents 1997*, APEC Secretariat, Singapore 1998, s. 37–38.

⁹⁸ Również w tym kontekście pojawiają się głosy, że bezpieczeństwo można traktować jako czwarty filar APEC. Dokładną analizę roli problemów bezpieczeństwa w APEC przedstawia J e a - S e u n g L e e, *Beyond Trade Liberalization. Rethinking the APEC Agenda*, paper prepared for APEC Study Center Consortium Conference/PECC Trade Forum, 23 May 2005, Hotel Shilla, Jeju, Korea, materiał w posiadaniu autora, zaczerpnięty z płyty CD uzyskanej dzięki uprzejmości biblioteki Sekretariatu APEC podczas pobytu badawczego w Singapurze we wrześniu 2008 r.

⁹⁹ Oparcie się na wielostronnej liberalizacji handlu mogło przynieść o wiele korzystniejsze rezultaty niż liberalizacja w odniesieniu do samego Basenu Pacyfiku. Zob. przywoływane w podrozdziale 3.1.2 dane z pracy J. Drake-Brockman i P. Drysdale'a. Przywiązanie liderów APEC oraz badaczy i kluczowych działaczy okresu tworzenia i rozwoju APEC do tej koncepcji można zaobserwować zarówno w przyjmowanych deklaracjach (omawianych w podrozdziale 3.1.2), jak również w pracach teoretycznych. Rolę APEC w liberalizacji handlu światowego w ramach GATT podkreślał pierwszy przewodniczący EPG, Fred Bergsten, zwracając uwagę na wyjątkowość tej organizacji: unikanie tworzenia zewnętrznych barier, a przez to efektu odwrócenia handlu, ale stworzenia za to grupy gospodarek, która będzie w stanie zarówno wesprzeć proces globalnych negocjacji handlowych w ramach GATT, jak i rozwiązać problemy na poziomie regionalnym, których na poziomie globalnym rozwiązać się nie dało. Por. F. B e r g s t e n, *APEC and World Trade. A Force for Worldwide Liberalization*, „Foreign Affairs” 1994, May/June. Rolę Azji i Pacyfiku oraz

Koncepcja otwartego regionalizmu, jak pisze Fred Bergsten, to próba pogodzenia rozwoju preferencyjnych porozumień handlowych z globalnym systemem handlowym opartym na zasadach GATT/WTO. Autor, mający kluczowy wkład w raport EPG, na którym oparła się koncepcja otwartego regionalizmu w APEC, przedstawia pięć opcji rozumienia tego pojęcia (wersje te niekoniecznie są wzajemnie wykluczające się), tj.:

- 1) otwarte członkostwo,
- 2) bezwarunkowa klauzula najwyższego uprzywilejowania,
- 3) warunkowa klauzula najwyższego uprzywilejowania,
- 4) liberalizacja globalna,
- 5) ułatwienia w handlu.

Raport EPG uwzględniał w zasadzie wszystkie opcje poza pierwszą, pozwalając na używanie różnych ścieżek, a właściwie łączenie ich. Warto podkreślić ten fakt, gdyż uproszczone postrzeganie otwartego regionalizmu zakłada, że adaptowana jest tylko druga ścieżka, tj. bezwarunkowa klauzula najwyższego uprzywilejowania w stosunku do państw trzecich¹⁰⁰.

Postulat wolnego i otwartego handlu w Basenie Pacyfiku, acz z podkreśleniem założenia o kluczowej roli globalnej liberalizacji w ramach GATT, pojawił się w pierwszym raporcie EPG przygotowanym na zorganizowany na Blake Island w pobliżu Seattle szczyt liderów APEC¹⁰¹.

Przełom i kluczowe decyzje w tym zakresie miały miejsce podczas spotkania liderów w Bogor w Indonezji w 1994 r., kiedy to zgodzono się na ustanowienie jako celu APEC wolnego i otwartego handlu w regionie nie później niż w roku 2010 dla gospodarek wysoko rozwiniętych oraz do roku 2020 dla kra-

samego APEC jako lidera liberalizacji handlu i inwestycji w ramach WTO oraz lidera procesu WTO, a także działania, które należało podjąć, aby taką pozycję utrzymać, przedstawia też R. G a r n a u t, *APEC, the WTO and Asia-Pacific Leadership for Global Trade and Investment Liberalization*, Columbia University's APEC Study Center, New York 1997, *Discussion Paper Series* (Columbia University, APEC Study Center). Na temat roli, którą można przypisać APEC w kontekście jego potencjału ekonomicznego, a przez to możliwości wpływania na globalne negocjacje handlowe zarówno z historycznego punktu widzenia, jak i milenijnej rundy negocjacyjnej WTO, w tym strategii APEC zarówno krótko-, średnio-, jak i długoterminowych (a w tym kontekście pojawiającego się problemu regionalizmu, otwartego regionalizmu czy multilateralizmu), zob. S u n g - H o o n P a r k, *The Relationship between the WTO and APEC. Trade Policy Options for APEC in the 21st Century*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 1999, *KIEP Working Paper*, 99-20, *APEC Analysis Series*, 99-02.

¹⁰⁰ Por. F. B e r g s t e n, *Open Regionalism*, [w:] *Whither APEC? The Progress to Date and Agenda for the Future*, ed. F. B e r g s t e n, Institute for International Economics, Washington 1997, s. 83-103, *Special Reports* (Institute for International Economics (U.S.)), 9. Ciekawą analizę otwartego regionalizmu w kontekście APEC, a w odniesieniu szczególnie do wzrastającej w regionie proliferacji preferencyjnych porozumień handlowych, można znaleźć w pracy S e o k - y o u n g C h o i, *Revisiting the Open Regionalism of APEC. Assessment and New Challenges*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2004, *APEC Study Series*, 04-01, zob. szczególnie s. 49-61.

¹⁰¹ *A Vision for APEC. Towards an Asia Pacific Economic Community*, *Asia-Pacific Economic Cooperation, Report of the Eminent Persons Group to APEC Ministers*, s. 15-21. Raport ten został pozytywnie przyjęty przez liderów APEC zgromadzonych na szczycie, por. *APEC Leaders Economic Vision Statement, Blake Island, 20 November 1993*, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, s. 2.

jów rozwijających się. Zwrócono przy tym szczególną uwagę, że APEC nie ma być zamkniętym blokiem handlowym, a liberalizacja i ułatwienia będą też obejmować państwa trzecie. W oświadczeniu liderów mówiono o promocji wolnego przepływu dóbr, usług i kapitału, a także o potrzebie ułatwień w handlu (*trade facilitation*), gdyż sama liberalizacja nie rozwija handlu wystarczająco silnie¹⁰².

Przyjęte cele opierały się na dwóch raportach, przygotowanych przez Grupę Wybitnych Osobistości (EPG) oraz Forum Biznesu Pacyfiku (Pacific Business Forum – PBF). W pierwszym z nich sugerowano, aby proces liberalizacji rozpoczął się w roku 2000, a zakończył w 2020, przy uwzględnieniu zróżnicowania gospodarczego członków APEC¹⁰³, zaś w raporcie Pacific Business Forum sugerowano rozpoczęcie usuwania barier jak najszybciej, ustanawiając jako datę końcową rok 2002 dla krajów rozwiniętych, zaś 2010 dla rozwijających się¹⁰⁴. Liderzy zdecydowali się na wykorzystanie rekomendacji z obu tych dokumentów, decydując się na datę końcową procesu w 2020 r., a jednocześnie na rozpoczęcie liberalizacji natychmiast, jednak na zasadzie pełnej dobrowolności.

Ponieważ sam cel wolnego oraz otwartego handlu i inwestycji nie był zoperacjonalizowany, przystąpiono do przygotowania zasad, które miały skonkretyzować działania zmierzające do jego osiągnięcia. Zasady wdrażania przyjętych w Deklaracji z Bogor celów przedstawiono w Agendzie Działania z Osaki z 1995 r.¹⁰⁵

Dokument określał też 15 obszarów, w których należy podjąć działania dla osiągnięcia celów z Bogor¹⁰⁶. W obszarach tych poszczególne działania miały

¹⁰² Por. *APEC Economic Leaders Declaration on Common Resolve*, Bogor, Indonesia, 15 November 1994, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, s. 6-7. Trudny proces dochodzenia do konsensusu oraz kształt negocjacji „od wewnątrz” i kluczową w nich rolę prezydenta Indonezji Suharto przedstawił w swych wspomnieniach P. Keating, *op. cit.*, s. 98-117.

¹⁰³ Zob. *Achieving APEC Vision. Free and Open Trade in the Asia Pacific*, *Asia-Pacific Economic Cooperation, Second Report of the Eminent Persons Group*, s. 27-48.

¹⁰⁴ W raporcie PBF podkreślano konieczność inkorporacji niewiążących zasad inwestowania w regionie Azji i Pacyfiku (*Asia-Pacific Investment Code*) do krajowych systemów prawnych, przy czym zwracano szczególną uwagę na przejrzystość, niedyskryminację, klauzulę narodową, prawo zakładania działalności gospodarczej, zasady sprawozdawczości, zachęty inwestycyjne oraz mechanizm rozstrzygania sporów. Zob. *A Business Blueprint for APEC, Strategies for Growth and Common Prosperity*, *Pacific Business Forum Report*, 15 October 1994, Executive Summary, [w:] *Selected APEC Documents 1989-1994*, s. 27, 30-31.

¹⁰⁵ Były one następujące: (1) całościowość – miano uwzględnić wszystkie przeszkody, które mogłyby utrudniać wolny handel i inwestycje; (2) spójność z zasadami WTO; (3) porównywalność – pomiędzy poszczególnymi gospodarkami APEC; (4) nie-dyskryminacja – redukcja barier zarówno w stosunku do członków APEC, jak i państw trzecich; (5) przejrzystość – w odniesieniu do prawa, regulacji oraz procedury administracyjnej mogących mieć wpływ na przepływ dóbr, usług i kapitału; (6) blokada – na nowe środki, które mogłyby podnosić poziom protekcjonizmu; (7) wspólny start, ciągły proces oraz zróżnicowane programy liberalizacji; (8) elastyczność – w związku ze zróżnicowaniem gospodarek członkowskich APEC; (9) współpraca. *The Osaka Action Agenda. Implementation of the Bogor Declaration*, s. 5-6.

¹⁰⁶ Były to: (1) cła – uwzględniając obniżanie oraz przejrzystość polityki w tym zakresie; (2) bariery pozataryfowe – zarówno redukcja, jak i przejrzystość; (3) usługi – usuwanie restrykcji w dostępie do rynku usług oraz stopniowe nadawanie klauzuli najwyższego uprzywilejowania (KNU) i klauzuli narodowej dla podmiotów z innych państw; (4) inwestycje – zarówno dążenie

być prowadzone zarówno indywidualnie – przez każdą z gospodarek członkowskich – jak i wspólnie, poprzez budowanie potencjału dla liberalizacji.

W 1996 r. powstał Plan Działania z Manili, w którym odniesiono się do trzech rodzajów działań podejmowanych przez członków:

- ▶ indywidualnych planów działania (*Individual Action Plans* – IAPs), które były wykazem działań poszczególnych gospodarek APEC na drodze do osiągnięcia celów z Bogor;
- ▶ wspólnych planów działania (*Collective Action Plans* – CAPs), które miały zawierać środki uzgodnione przez różne fora APEC, a mające odnosić się głównie do ułatwień w handlu, inwestycjach i prowadzeniu działalności gospodarczej w regionie;
- ▶ połączonych działań (*joint activities*) w zakresie współpracy gospodarczej i technicznej¹⁰⁷.

Plan Działania z Manili odnosił się do działań zgrupowanych w sześciu obszarach:

- 1) większy dostęp do rynków – bariery taryfowe i pozataryfowe;
- 2) wzrost dostępu do rynków w odniesieniu do usług;
- 3) zapewnienie otwartego reżimu inwestycyjnego;
- 4) redukcja kosztów prowadzenia działalności gospodarczej;
- 5) budowa otwartego i wydajnego sektora infrastruktury;
- 6) wzmocnienie współpracy gospodarczej i technicznej¹⁰⁸.

Przedstawiony pokrótce powyżej, a przyjęty w kolejnych dokumentach sposób liberalizacji handlu i inwestycji w APEC został określony jako „wspólny

do nadawania KNU oraz klauzuli narodowej, przejrzystości, jak i pomoc techniczna oraz współpraca; (5) standardy i zgodność – dążenie do ujednolicania, usuwania barier technicznych dla handlu, wzajemnego uznania, rozwoju infrastruktury technicznej; (6) procedury celne – uproszczenie i harmonizacja; (7) prawo własności intelektualnej – skuteczna ochrona; (8) polityka konkurencji; (9) zamówienia rządowe; (10) deregulacja – w odniesieniu do regulacji krajowych utrudniających swobodny dostęp do rynku lub nadmiernych w stosunku do potrzeb, do których się odnoszą; (11) reguły pochodzenia – uzgodnienie ze standardami przyjmowanymi w WTO; (12) rozstrzyganie sporów – głównie przejrzystość reguł i procedur oraz nacisk na porozumienia arbitrażowe; (13) mobilność biznesmenów; (14) wdrażanie rezultatów Rundy Urugwajskiej GATT i porozumienia o WTO; (15) gromadzenie informacji i analizy. W każdej z wymienionych sfer OAA przedstawiała cel, wskazówki dla gospodarek APEC oraz proponowane wspólne działania. OAA określała też sposób przygotowania, konsultacji i oceny planów, które w odniesieniu do liberalizacji handlu i inwestycji miała przedstawić każda gospodarka członkowska. Por. *The Osaka Action Agenda. Implementation of the Bogor Declaration*, s. 6-25.

¹⁰⁷ W trzeciej z tych sfer, tj. współpracy gospodarczej i technicznej, zwracano uwagę, że należy doprowadzić do sytuacji, w której nie będzie dochodzić do transferu zasobów z jednej gospodarki do innej, ale priorytetem będzie wspólne budowanie potencjału w oparciu o dzielenie się wiedzą i doświadczeniem. Zob. *Manila Action Plan for APEC*, [w:] *Selected APEC Documents 1996*, s. 8-11. Ciekawą ocenę i analizę liberalizacji handlu ramach APEC, w tym w szczególności MAPA, można znaleźć w: M. P a n g e s t u, *Assessing APEC Trade Liberalization*, [w:] *Whither APEC?...*, s. 21-39.

¹⁰⁸ Szczegółowe informacje, zarówno podsumowujące wcześniejsze dokonania, jak i zawierające główne założenie poszczególnych gospodarek APEC w tych sześciu obszarach, ale też wspólnych działań w sektorze ECOTECH oraz najważniejsze założenia indywidualnych planów działania członków APEC, jak i wspólnych planów działania oraz działań w sektorze współpracy gospodarczej i technicznej można znaleźć w: *Manila Action Plan for APEC*, s. 12-125.

unilateralizm" (*concerted unilateralism*), oparty na powyższych trzech typach działań, ale przede wszystkim na woli politycznej poszczególnych członków ugrupowania. Bardzo ważną rolę miała odgrywać w tym procesie presja ze strony innych jego uczestników, w związku z czym istotne było zapewnienie transparentności i porównywalności przedstawianych i realizowanych indywidualnych planów działania¹⁰⁹. Korzyści z realizacji zawartych w tych planach zobowiązań, czyli pełnej liberalizacji w ramach APEC, były szacowane na 54 mld do nawet 519 mld USD¹¹⁰. Ważnym krokiem naprzód w realizacji postulatów przejrzystości i porównywalności było przygotowanie systemu e-IAP, w ramach którego indywidualne plany działania są dostępne poprzez stronę APEC, co znacznie ułatwia korzystanie z nich i porównania¹¹¹. Z czasem rozbudowano też procedurę oceny tych planów (*peer review*), angażując w nią ekspertów¹¹².

Kolejną próbą przyspieszenia liberalizacji w ramach APEC był program wczesnej dobrowolnej liberalizacji sektorowej (*Early Voluntary Sectoral Liberalization* – EVSL), w ramach którego wybrano priorytetowe sektory, w których liberalizacja miałaby następować szybciej i być gwarantowana wiążącym porozumieniem w ramach WTO¹¹³. Spotkanie ministerialne w Vancouver (opierając się na wskazówkach szczytu z Subic z 1996 r.¹¹⁴) wybrało 15 sektorów, co do których była największa szansa, oparta na zgodzie największej liczby państw, za-

¹⁰⁹ Na potrzebie porównywalności oraz innych aspektach oceny postępów w liberalizacji w ramach APEC jako jednego z kluczowych narzędzi stymulujących te procesy skupił się mocno P. Petri, *Measuring and Comparing Progress in APEC*, „ASEAN Economic Bulletin” 1997, vol. 14, no. 1.

¹¹⁰ Takie dane przedstawił w 1997 r. P. Petri, przy czym późniejsze analizy przedstawione w 2000 r. przez Scollaya i Gilberta wskazywały, że korzyści te wahały się w zakresie 60-80 mld USD. Co ciekawe, w niektórych sektorach w odniesieniu do podmiotów, które były uczestnikami preferencyjnych porozumień handlowych, można było mówić o niekorzystnym wpływie jednostronnej liberalizacji handlu (odnosiło się to do Kanady, Meksyku, Malezji i Indonezji – członków odpowiednio NAFTA i AFTA). Por. I. Yamazawa, R. Scollay, *Towards an Assessment of APEC Trade Liberalization and Facilitation*, [w:] *APEC as an Institution...*, s. 111-114.

¹¹¹ Poszczególne indywidualne plany działania oraz ich ocena (*peer review*) dostępne są w oficjalnym serwisie APEC: www.apec-iap.org, 20 VI 2015.

¹¹² Na temat indywidualnych planów działania oraz problemów z zapewnieniem ich właściwej oceny (jak również działań różnych forów APEC w odniesieniu do CAPs), i porównywalności oraz wdrożeniem systemu e-IAP zob. Chen-Sheng Ho, *APEC's TILF Agenda. Progress and Future Directions*, [w:] R. Miranti, D. Hew, *APEC in the 21st Century*, Institute for Southeast Asian Studies, Singapore 2004, s. 21-60. Zob. też: Yuen Pau Woo, *A Review of the APEC Individual Action Plan Peer Review Process*, [w:] M. Borthwick et al., *The Future of APEC and Regionalism in Asia Pacific. Perspectives from the Second Track*, Centre for Strategic and International Studies-Pacific Economic Cooperation Council, Jakarta-Singapore 2005, s. 73-82.

¹¹³ Zachętą do tego typu działań stało się podpisane w 1996 r. na szczycie APEC Porozumienie ws. technologii informacyjnych (*Information Technology Agreement* – ITA), które dwa tygodnie później na spotkaniu ministerialnym WTO w Singapurze uzyskało formę wiążącej umowy, otwartej do podpisu dla wszystkich członków WTO. Co ciekawe, mimo że APEC formalnie odgrywało wiodącą rolę w tym porozumieniu, tylko 13 członków tej organizacji przyłączyło się do umowy. W ramach porozumienia do 2000 r. cła i bariery pozataryfowe na półprzewodniki i inne komponenty sprzętu IT miały być zredukowane bądź wyeliminowane. Por. I. Yamazawa, R. Scollay, *op. cit.*, s. 118, 128.

¹¹⁴ Zob. *APEC Economic Leaders Declaration. From Vision to Action*, Subic, Republic of the Philippines, 25 November 1996, [w:] *Selected APEC Documents 1996*, s. 2.

stosowania EVSL¹¹⁵. Z tych 15 wytypowano dziewięć, w odniesieniu do których działania miały być podjęte w pierwszej kolejności¹¹⁶. Propozycja uzyskała duże wsparcie ze strony ministrów zgromadzonych w 1998 r. w Kuala Lumpur¹¹⁷. Podczas spotkania ministrów odpowiedzialnych za handel ustalono, że istotne jest uczestnictwo we wszystkich sektorach, przy uwzględnieniu wszystkich trzech środków (cła, bariery pozataryfowe, współpraca gospodarcza i techniczna), co w zasadzie unicestwiło tę propozycję¹¹⁸. Co więcej, wspomniana propozycja spowodowała, że w ramach APEC ujawniły się rywalizujące ze sobą bloki, a rywalizacja ta była szczególnie widoczna między Ameryką Północną i Azją Wschodnią. Choć upadek tego projektu zmniejszył napięcia, ich konsekwencje miały dalszy wpływ na APEC i procesy integracyjne Basenu Pacyfiku¹¹⁹.

¹¹⁵ Wybrane sektory to: dobra i usługi związane ze środowiskiem naturalnym, sektor energetyczny, ryby i produkty z ryb, sektor spożywczy, zabawki, kauczuk naturalny i syntetyczny, produkty leśne, nawozy, kamienie szlachetne i biżuteria, sektor motoryzacyjny, rośliny oleiste i ich produkty, wyposażenie i instrumenty medyczne, chemikalia, lotnictwo cywilne, wzajemne uznanie w sektorze telekomunikacyjnym. Por. *Early Voluntary Sectoral Liberalization. Annex to the Ministers' Joint Statement*, [w:] *Selected APEC Documents 1997*, s. 21-22.

¹¹⁶ Wybrane zostały: dobra i usługi związane ze środowiskiem naturalnym, sektor energetyczny, ryby i produkty z ryb, zabawki, produkty leśne, kamienie szlachetne i biżuteria, wyposażenie i instrumenty medyczne, chemikalia, wzajemne uznanie w sektorze telekomunikacyjnym. *Ibidem*, s. 22.

¹¹⁷ Zob. *Joint Statement, Tenth APEC Ministerial Meeting*, Kuala Lumpur, Malaysia, 14-15 November 1998, [w:] *Selected APEC Documents 1998*, Asia-Pacific Economic Cooperation Secretariat, Singapore 1999, s. 7-8 (w cytowanym wydaniu w paginacji występuje błąd, wskazując na strony 19-20). W załączniku do Deklaracji Liderów z 18 listopada mówiono, że EVSL to „znaczący krok dla postępu tempa liberalizacji w APEC”, zwracając uwagę na znaczące osiągnięcia w tym projekcie, w tym udział 16 gospodarek członkowskich oraz aspekty takie jak cła, ułatwienia w handlu i inwestycjach, współpracę gospodarczą i techniczną. Zob. *Kuala Lumpur Action Programme on Skills Development, Attachment to the APEC Economic Leaders' Declaration, 18 November 1998*, [w:] *Selected APEC Documents 1998*, s. 21-22.

¹¹⁸ Zob. *Statement of the Chair, APEC Meeting of Ministers Responsible for Trade*, Kuching, Malaysia, 22-23 June 1998, [w:] *Selected APEC Documents 1998*, s. 69-70. Szczególnie istotny okazał się tutaj opór Japonii ze względu na sektory rybołówstwa oraz leśnictwa, które miały być powiązane z mającymi się rozpocząć w 2000 r. negocjacjami WTO, a jednocześnie mogły wywołać zbyt duże problemy wewnętrzne w samej Japonii. Por. I. Y a m a z a w a, R. S c o l l a y, *op. cit.*, s. 118-119. W kontekście EVSL mieliśmy również do czynienia z istotną dyskusją związaną z wyborem metod, którymi powinno się liberalizować handel, przy przeciwstawieniu wersji WTO, w której sukces wynikał z jasno określonych obowiązków stron, wiążących prawnie zobowiązań, wzajemności i niedyskryminacji. W przypadku APEC oparcie się o dobrowolne zobowiązania i brak pewności co do zachowania partnerów spowodowały, że próbowano skierować się ku modelowi WTO. Eksperyment ten (EVSL) spowodował jednak, że APEC skierowało się w stronę swoich początków, czyli OECD Pacyfiku. Por. J. R a v e n h i l l, *APEC and the WTO. Which Way Forward for Trade Liberalization*, „Contemporary Southeast Asia” 1999, vol. 21, no. 2. Ciekawe porównanie liberalizacji przy wykorzystaniu EVSL (ale także innych aspektów APEC) z liberalizacją w Unii Europejskiej, w kontekście możliwego wykorzystania wzorców europejskich w APEC (w którym poza presją innych uczestników procesu brakuje takich mechanizmów), pojawiło się też w artykule R. L a n g h a m m e r, *Regional Integration APEC Style. Lessons from Regional Integration EU Style*, „ASEAN Economic Bulletin” 1999, vol. 16, no. 2.

¹¹⁹ Problem ten opisuje M. W e s l e y, *APEC's Mid-Life Crisis? The Rise and Fall of Early Voluntary Sectoral Liberalization*, „Pacific Affairs” 2001, vol. 74, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2672077>. Ciekawą i odważną analizę potencjalnych działań liberalizacyjnych i rewitali-

Kolejne lata to stopniowe przesuwanie się APEC w kierunku wdrażania ułatwień w handlu i w prowadzeniu działalności gospodarczej¹²⁰, a także rozszerzanie agendy. Ważne miejsce zajmowało tutaj wsparcie ugrupowania dla rundy negocjacyjnej WTO z Doha¹²¹.

Istotnym krokiem w kierunku realizacji celów z Bogor był szczyt liderów w Chinach w 2001 r., na którym przyjęto Porozumienie z Szanghaju (*Shanghai Accord*), które, poza poszerzeniem wizji APEC, zawierało kilka istotnych elementów mogących pozytywnie wpłynąć na procesy liberalizacyjne¹²².

Istotne było przyjęcie *Trade Facilitation Action Plan*, przedstawionego liderom podczas spotkania w Los Cabos w Meksyku (2002). W ramach tego planu zakładano zmniejszenie kosztów transakcyjnych o 5% w przeciągu pięciu lat. Wydaje się, że kierunek ułatwień w handlu stopniowo stawał się coraz istotniejszy, a postęp w tej dziedzinie może być kluczowy dla APEC¹²³.

zujących APEC po EVSL przedstawił Sang-yirl Nam, zwracając uwagę na sześć punktów: (1) redefinicja i przegląd celów z Bogor; (2) jasne zdefiniowanie relacji APEC i WTO; (3) koncentracja na wybranych sektorach liberalizacji, gdyż IAPs nie są wystarczające dla osiągnięcia celów z Bogor; (4) skłonienie podgrup w ramach APEC, by nie podminowywały wysiłków liberalizacyjnych; (5) wzmocnienie roli współpracy filarów APEC, tj. liberalizacji, ułatwień i ECOTECH; (6) szybka liberalizacja w wybranych sektorach, aby uwiarygodnić proces i nadać mu dynamikę. Zob. S a n g - y i r l N a m, *APEC Trade Liberalization After EVSL*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2000, s. 23-25, *APEC Study Series*, 00-07.

¹²⁰ Aktywność APEC w celu ułatwienia działalności gospodarczej miała miejsce już wcześniej. W raporcie z 2000 r. przygotowanym przez Sekretariat APEC wymieniono działania, które APEC podjęło w 10 kluczowych obszarach, tj.: uznawaniu standardów, procedurach celnych, handlu elektronicznym, podróżach biznesowych, telekomunikacji, energii, rybołówstwie, bankowości i usługach finansowych, przemyśle motoryzacyjnym, zamówieniach rządowych, informacji biznesowej online. Zob. *APEC. Getting Results for Business*, APEC Secretariat, Singapore 2000, s. 4-41.

¹²¹ Por. S u n g - H o o n P a r k, *Issues of the WTO New Round and APEC's Role*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 1999.

¹²² W ich ramach: (1) poszerzono i zaktualizowano Agendę działania z Osaki (OAA); (2) przyjęto tzw. *pathfinder approach* w celu przyspieszenia niektórych inicjatyw APEC (określenie to oznacza, że grupa krajów może przystąpić do szybszego wdrażania pewnych polityk; może być porównane z mechanizmem ściślejszej współpracy w ramach UE; szczegółowe omówienie podobieństw i różnic, a także czynników, które decydują o możliwości zastosowania tego mechanizmu w UE i APEC, zob. H u n g d a h S u, *Politics of Differentiation. Enhanced Cooperation in the EU and the Pathfinder in APEC*, „Asia Europe Journal” 2007, vol. 5); (3) zwrócono uwagę na polityki handlowe w odniesieniu do tzw. „nowej gospodarki”, w tym liberalizację usług oraz prawa własności intelektualnej; (4) zwrócono uwagę na ułatwienia w handlu (*trade facilitation*), podkreślając potrzebę obniżenia kosztów transakcyjnych o 5% w ciągu następnych pięciu lat; (5) przyjęto reguły przejrzystości; (6) wzmocniono mechanizmy implementacyjne, w tym proces wzajemnego przeglądu IAPs oraz ECOTECH. Por. *Shanghai Accord*, [w:] *Key APEC Documents 2001*, s. 7-9. Analizę podjętych decyzji można znaleźć w pracy H o n g y u l H a n, *Implementing the Bogor Goals of APEC*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2002, *passim*.

¹²³ Por. *APEC Trade Facilitation Action Plan*, 2002, [online] http://www.apec.org/~media/Files/AboutUs/Action%20Plans/03_cti_tfactionplan.pdf, 15 IV 2015; oraz *APEC's Second Trade Facilitation Action Plan*, 2007, [online] <http://www.apec.org/en/Groups/Committee-on-Trade-and-Investment/~media/1E898BBD474347F8807AB1EB44E1C6DE.ashx>, 15 IV 2015. Analizę dotyczącą roli ułatwień w handlu, szczególnie w odniesieniu do dwóch głównych aspektów, tj. ułatwień na granicach, czyli reform procedur celnych, oraz ułatwień wewnątrz poszczególnych

Istotne wydaje się też przyjęcie w 2004 r. w Santiago de Chile dokumentu na temat dobrych praktyk w odniesieniu do regionalnych i bilateralnych stref wolnego handlu (*Regional Trade Arrangements/Free Trade Arrangements – RTAs/FTAs*) w ramach APEC, gdyż problem ten stał się kluczowy dla rozwoju ugrupowania¹²⁴.

W Planie Działania (*Roadmap*) z Busan (2005) zwrócono uwagę na elementy, które są konieczne dla realizacji celów z Bogor, tj.:

- 1) wsparcie wielostronnego systemu handlowego;
- 2) wzmocnienie indywidualnych i wspólnych planów działania;
- 3) promocja wysokiej jakości RTAs/FTAs;
- 4) agenda prowadzenia działalności gospodarczej z Busan;
- 5) strategiczne podejście do budowy potencjału;
- 6) zastosowanie *pathfinder approach*¹²⁵.

Założenia przyjęte w Planie Działania (*Roadmap*) z Busan zostały doprecyzowane w Planie Działania z Hanoi przyjętym w kolejnym roku¹²⁶. W tym samym roku na Spotkaniu Ministerialnym został przedstawiony wspólny raport ABAC i PECC i zdecydowano o rozważeniu propozycji utworzenia Strefy Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku (*Free Trade Area of the Asia-Pacific – FTAAP*)¹²⁷.

krajów, czyli działań w zakresie poprawy infrastruktury (w tym interesujące studia przypadków), przedstawia raport australijskiego Departamentu Spraw Zagranicznych i Handlu: *APEC Economies. Realizing the Benefits of Trade Facilitation. A Report Prepared for the APEC Ministerial Meeting, Los Cabos, Mexico 2002*, Department of Foreign Affairs and Trade, Canberra 2002.

¹²⁴ Zasady te obejmowały: (1) zgodność z zasadami i celami APEC, (2) zgodność z WTO, (3) zobowiązania idące dalej niż wynegocjowane w ramach WTO, (4) całościowość, (5) przejrzystość, (6) ułatwienia w handlu, (7) mechanizmy konsultacji i rozwiązywania sporów, (8) proste reguły pochodzenia, (9) współpracę, (10) zrównoważony rozwój, (11) dostęp stron trzecich, (12) klauzulę periodycznego przeglądu. Por. *Best Practice for RTAs in APEC*, dostępne na płycie CD dołączonej do *Key APEC Documents 2004*, APEC Secretariat, Singapore 2004. Problem proliferacji preferencyjnych porozumień handlowych został omówiony w rozdziale drugim. Omówienie i analiza tego zjawiska, w tym jakości preferencyjnych porozumień handlowych w regionie znajduje się w raporcie MFW: T. Feridhanu Setyawan, *Preferential Trade Agreements in the Asia-Pacific Region*, IMF Working Paper, WP/05/149, International Monetary Fund 2005, [online] <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2005/wp05149.pdf>, 15 IV 2015.

¹²⁵ Szerzej: *A Mid-term Stocktake of Progress Towards the Bogor Goals. Busan Roadmap to Bogor Goals, The Seventeenth APEC Ministerial Meeting*, Busan, Republic of Korea, 15-16 November 2005, [w:] *Key APEC Documents 2005*, s. 39-41.

¹²⁶ Plan opisuje harmonogramy działań w następujących sektorach: (1) wsparcie wielostronnego systemu handlowego, (2) wzmocnienie wspólnych i indywidualnych działań, (3) promocja wysokiej jakości RTAs/FTAs, (4) agenda biznesu z Busan: ułatwienia w handlu w rozbić na poszczególne aspekty, rozwój sektora prywatnego, gospodarka cyfrowa i ochrona praw własności intelektualnej, inwestycje, przejrzystość i walka z korupcją, bezpieczeństwo handlu, reforma strukturalna, *pathfinder initiatives*, (5) wzmocnienie ECOTECH, zob. *Ha Noi Action Plan to Implement the Busan Roadmap towards the Bogor Goals*, [online] <http://www.mofa.go.jp/policy/economy/apec/2006/action.pdf>, 10 IV 2014.

¹²⁷ Liderzy podczas spotkania w Sydney w 2007 r. zdecydowali, że zbadają opcje i perspektywy utworzenia FTAAP, por. *Strengthening our Community, Building a Sustainable Future*, 15th APEC Economic Leaders' Meeting, Sydney, Australia, 9 September 2007, [w:] *Key APEC Documents 2007*,

Wiązało się to z większym zaangażowaniem USA w regionalizm Azji i Pacyfiku, w tym w ideę utworzenia FTAAP po zwołaniu Szczytu Azji Wschodniej w 2005 r. W kolejnych latach prowadzono analizy dotyczące tego pomysłu, a w związku z globalnym kryzysem finansowym oraz opóźnieniami w rundzie negocjacyjnej WTO z Doha członkowie ABAC wezwali w sierpniu 2009 r. liderów APEC, aby ci podjęli zdecydowane działania w celu stworzenia FTAAP, która to strefa mogłaby być czytelnym sygnałem, że region opiera się protekcjonizmowi¹²⁸.

W Raporcie dla ministrów z 2008 r. CTI skupił się na następujących kwestiach¹²⁹:

- 1) wsparciu międzynarodowego systemu handlowego – w tym na dążeniu do zakończonych sukcesem negocjacji WTO w ramach rundy rozwoju z Doha;
- 2) wspieraniu wysokiej jakości regionalnych porozumień handlowych (RTAs) oraz stref wolnego handlu, co odbywa się poprzez wypracowywanie rozwiązań modelowych w poszczególnych sferach¹³⁰;

s. 2. Przygotowane przez ABAC i PECC studium zawiera osiem szkiców, opisujących m.in. perspektywy poszczególnych kluczowych gospodarek APEC (USA, Chiny, Japonia) w odniesieniu do FTAAP, a także inne czynniki mogące potencjalnie mieć wpływ na to przedsięwzięcie. Wydaje się jednak, że szanse jego powodzenia w świetle przytoczonych szkiców, szczególnie ze względu na trudności w wymienionych wyżej trzech kluczowych gospodarkach, są niewielkie. Por. *An APEC Trade Agenda? The Political Economy of a Free Trade Agenda of the Asia-Pacific*, eds. C. Morrison, E. Pedrosa, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2007.

¹²⁸ Zdaniem członków ABAC tylko tworzenie globalnego popytu może przyspieszyć wychodzenie z kryzysu. Zwrócili oni uwagę, że FTAAP nie obejmowałaby tylko handlu towarami, ale też sektor usług, inwestycje i istotne dla biznesu uregulowania wewnętrzne (*behind-the-border*). Według nich jest to instrument zapewnienia regionowi wzrostu, z którego wszyscy skorzystają w jednakowym stopniu. Por. *Business Leaders Push for Free Trade Area of the Asia-Pacific*, APEC Business Advisory Council, Danang Viet Nam, 27 August 2009, [online] www.apec.org/~20090827_business_leaders.html, 20 IV 2010.

¹²⁹ Zostały one później omówione przez ministrów, a wreszcie pokrótce przez liderów zgromadzonych w Limie w dniach 22-23 listopada 2008 r.

¹³⁰ W 2008 r. skupiono się na polityce konkurencji, środowisku, zabezpieczeniach oraz czasowej możliwości wjazdu biznesmenów, a także przedstawionych przez ABAC kwestiach administracji celnej i ułatwieniach w handlu. W latach 2005-2008 przyjmowano następujące regulacje: (1) ułatwienia w handlu (2005); (2) rozwiązywanie sporów (2006); (3) współpraca (2006); (4) zamówienia rządowe (2006); (5) przejrzystość (*transparency*) (2006); (6) bariery techniczne dla handlu (2006); (7) handel w odniesieniu do dóbr (2006); (8) ograniczenia sanitarne i fitosanitarne (2007); (9) reguły pochodzenia oraz procedury pochodzenia (2007); (10) handel elektroniczny (2007); (11) administracja celna i ułatwienia w handlu (2008); (12) czasowy wjazd biznesmenów (2008); (13) środowisko (2008); (14) polityka konkurencji (2008); (15) zabezpieczenia (2008). Szczegółowe informacje na temat przyjętych regulacji można znaleźć w załączniku do raportu z 2008 r., zob. *APEC Model Measures for RTAs/FTAs, Appendix 2*, [w:] *2008 Committee on Trade and Investment Annual Report to Ministers*, APEC Secretariat, Singapore 2008, s. 54-104. Jeśli chodzi o problem rozprzestrzeniania się regionalnych i dwustronnych porozumień handlowych w ramach APEC, zob. H. Soesastro, *Challenges to APEC Trade Policy. The Doha Development Agenda and RTAs/FTAs*, „CSIS Working Paper Series”, WPE 069, May 2003, [online] <http://www.csis.or.id/papers/wpe069>, 20 V 2010.

- 3) ułatwieniach w handlu i przejrzystości, co odnosi się do wdrażania *II Trade Facilitation Action Plan* (który ma być wprowadzany poprzez działania wspólne, indywidualne oraz tzw. *pathfinder initiatives*¹³¹);
- 4) gospodarce cyfrowej oraz wzmocnieniu praw własności intelektualnej, w tym budowaniu potencjału i współpracy w dziedzinie ochrony przed piractwem¹³²;
- 5) inwestycjach, wspierając m.in. przygotowanie *APEC Investment Facilitation Action Plan* na lata 2008-2010¹³³.

Zgromadzeni w Limie liderzy odnieśli się do kryzysu gospodarczego, a w deklaracji zwrócono uwagę zarówno na dążenie do realizacji celów z Bogor, jak i perspektywy powołania Strefy Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku (FTAAP) oraz wdrażanie II Planu ułatwień w zakresie handlu (TFAP II), Planu ułatwień w zakresie inwestycji (IFAP), a także rozwiązań modelowych w zakresie RTAs, FTAs, jak również ochrony praw własności intelektualnej i wzmocnienia rynków kapitałowych¹³⁴.

W 2010 r. w dokumencie *Pathways to FTAAP* przyjętym na szczycie APEC w Jokohamie założono, że będzie to całościowa strefa wysokiej jakości, która będzie obejmować kwestie inwestycyjne i handlowe „następnej generacji”¹³⁵. Takie podejście dawało przynajmniej teoretyczną szansę na stworzenie rzeczywistej wartości dodanej w stosunku do istniejących porozumień. W ostatnich latach wsparcie Stanów Zjednoczonych dla inicjatywy zostało zredukowane ze względu na skupienie się tego kraju na projekcie Partnerstwa Transpacyficznego (*Trans-Pacific Partnership* – TPP), a poparcie dla idei FTAAP jest widoczne po stronie Chińskiej Republiki Ludowej.

Prace nad projektem są jednak kontynuowane, a w listopadzie 2014 r. przyjęto Plan działania na rzecz udziału APEC w stworzeniu FTAAP (*The Beijing Roadmap for APEC's Contribution to the Realization of the FTAAP*), gdzie powtórzono założenia na temat strefy wolnego handlu wysokiej jakości, ale też zwrócono uwagę na fakt, że nie może to kolidować z realizacją do 2020 r. celów z Bogor, a wreszcie powinno minimalizować negatywne efekty tzw. talerza spaghetti preferencyjnych porozumień handlowych. Zdecydowano też o podjęciu

¹³¹ II Plan Działania na rzecz Ułatwień w Handlu zob. *Second Trade Facilitation Action Plan (TFAP II). Key Performance Indicators (KPI) and Reporting Methodologies, Appendix 3*, [w:] 2008 Committee on Trade and Investment Annual Report to Ministers, s. 105-118.

¹³² Oparto się tutaj na sześciopunktowej liście kontrolnej, która zawiera: infrastrukturę, inwestycje, innowacje, kapitał intelektualny, przepływ intelektualny oraz integrację. Por. *APEC Digital Prosperity Checklist, Appendix 5*, [w:] 2008 Committee on Trade and Investment Annual Report to Ministers, s. 123-135.

¹³³ Zob. *APEC Investment Facilitation Action Plan (IFAP), Appendix 6*, [w:] 2008 Committee on Trade and Investment Annual Report to Ministers, s. 137-149.

¹³⁴ Zob. *A New Commitment to Asia-Pacific Development. Sixteenth APEC Economic Leaders' Meeting*, Lima, Peru, 22-23 November 2008, [w:] *Key APEC Documents 2008*, s. 5-7.

¹³⁵ Zob. *Pathways to FTAAP*, Yokohama, 14 November 2010, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2010/2010_aelm/pathways-to-ftaap.aspx, 15 VI 2010.

działań studyjnych i przygotowawczych do późniejszego tworzenia FTAAP¹³⁶. Jak wspomniano, wbrew deklaracjom szanse na stworzenie FTAAP wydają się ograniczone, biorąc pod uwagę inicjatywy, które przyciągają uwagę głównych graczy regionu, tj. TPP i RCEP.

Bardzo istotne wydaje się stopniowe kierowanie uwagi APEC w stronę reformy strukturalnej¹³⁷, która obejmuje dążenie do wytworzenia w państwach członkowskich APEC środowiska sprzyjającego działalności gospodarczej. Jest to bardzo ważne z punktu widzenia rozwoju handlu i inwestycji oraz zrównoważonego rozwoju gospodarek APEC. Wydaje się, że ten kierunek rozwoju powinien stać się kluczowym obszarem, w którym instytucja będzie się rozwijać, przy czym niewątpliwie pojawiające się problemy, związane z faktem, że reformy dotyczą środowiska wewnątrz krajowego (*behind the borders*) oraz w wielu aspektach są kosztowne, spowodują, iż postęp w omawianych dziedzinach będzie trudny i powolny. Reforma strukturalna w ramach APEC obejmuje: reformę regulacyjną, politykę konkurencji, zarządzanie korporacyjne (*corporate governance*), zarządzanie w sektorze publicznym oraz wzmocnienie infrastruktury gospodarczej i prawnej¹³⁸.

Działania te znalazły też wsparcie w czasie szczytu w Jokohamie w 2010 r.¹³⁹, a za ich wdrażanie odpowiada Komitet Gospodarczy APEC (*Economic Committee*). W ramach tzw. *APEC New Strategy for Structural Reform*, dla której rekomendacje włączono do Deklaracji Liderów z 2014 r., a której wdrażanie powinno zakończyć się w roku 2015, zwraca się uwagę na pięć głównych obszarów, które mają znaczenie dla wzrostu gospodarczego, tj.:

- 1) wsparcie otwartych, dobrze działających, transparentnych i konkurencyjnych rynków;
- 2) wsparcie szkoleń, edukacji i szans na rynku pracy;

¹³⁶ Zob. *The Beijing Roadmap for APEC's Contribution to the Realization of the FTAAP*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2014/2014_aelm/2014_aelm_annexa.aspx, 16 V 2015.

¹³⁷ Założenia wdrażania tej reformy można znaleźć już w Agendzie Liderów z Santiago de Chile z 2004 r., choć prace nad nią uległy intensyfikacji szczególnie w roku 2007, zob. *Leader's Agenda to Implement Structural Reform (LAISR)*, Santiago, Chile, November 2004, [w:] *2006 APEC Economic Policy Report*, APEC Secretariat, Singapore 2006, s. 26.

¹³⁸ Więcej informacji na ten temat i wybrane studia przypadków w pięciu obszarach zob. *APEC Structural Reform*, APEC Secretariat, Singapore 2008. Kompleksowe ujęcie reformy strukturalnej i jej roli w APEC, w tym w odniesieniu do problemu zrównoważonego rozwoju w regionie, ze zwróceniem szczególnej uwagi na problem reformy regulacyjnej można znaleźć w: *2006 APEC Economic Policy Report*, s. 1-52. Raport zawiera też sprawozdania poszczególnych gospodarek członkowskich obejmujących nieco szersze, acz zróżnicowane, wachlarze zagadnień. Raporty z lat kolejnych są poświęcone szczegółowym zagadnieniom: zarządzaniu w sektorze publicznym (raport z 2007 r.) oraz polityce konkurencji (raport z 2008 r.). Por. *2007 APEC Economic Policy Report*, APEC Secretariat, Singapore 2007; *2008 APEC Economic Policy Report*, APEC Secretariat, Singapore 2008.

¹³⁹ Zob. *Yokohama Declaration – The Yokohama Vision. Bogor and Beyond*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2010/2010_aelm.aspx, 22 III 2015.

- 3) wsparcie rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, zwiększenie szans dla kobiet i osób defaworyzowanych;
- 4) wsparcie zrównoważonych fiskalnie programów socjalnych;
- 5) wsparcie lepiej działających i efektywnie regulowanych rynków finansowych¹⁴⁰.

Działania w zakresie reform strukturalnych są istotne niezależnie od integracji w regionie Azji i Pacyfiku, gdyż zwiększają efektywność poszczególnych systemów gospodarczych, przyczyniając się do rozwoju konkretnych krajów, stąd ten obszar działalności APEC należy uznać za priorytetowy z punktu widzenia korzyści gospodarczych dla regionu.

3.4.2. Współpraca w Sferach Gospodarczej i Technicznej (ECOTECH)

W historii rozwoju APEC mieliśmy do czynienia z różnymi metaforami opisującymi zachodzące procesy, a także istniejącą strukturę – jedna z nich głosi, że ECOTECH to tylne koło zamachowe APEC (kołem przednim miałyby być liberalizacja handlu i inwestycji), która to metafora miała ukazywać dynamikę zachodzących procesów¹⁴¹.

Jak wspomniano wcześniej w niniejszej pracy¹⁴², budowa potencjału i infrastruktura konieczna dla rozwoju kontaktów gospodarczych są kluczowe i to na nich powinna się opierać współpraca w organizacjach gospodarczych. W APEC to właśnie współpracy w dziedzinach gospodarczej i technicznej powierzono to zadanie, acz środki, które przeznaczane są na te procesy, są wysoce niewystarczające. Ze względu na znaczące różnice potencjału gospodarczego, jak również olbrzymie braki infrastrukturalne, które występowały szczególnie u azjatyckich członków APEC, współpraca w tej dziedzinie wydaje się kluczowa dla harmonijnego rozwoju instytucji¹⁴³.

Istotne postanowienia w tej dziedzinie znalazły się w Agendzie Działania z Osaki (OAA) z 1995 r., gdzie przedstawiono trzy podstawowe cele bardzo dobrze charakteryzujące współpracę w dziedzinach gospodarczej i technicznej:

- 1) realizacja ECOTECH w APEC miała na celu osiągnięcie zrównoważonego wzrostu i sprawiedliwego rozwoju oraz redukcję zróżnicowania gospo-

¹⁴⁰ Zob. szerzej: *APEC New Strategy for Structural Reform*, Singapore 2014, [online] <http://www.apec.org/Groups/Economic-Committee.aspx>, 12 III 2015.

¹⁴¹ Por. M. Krongkaew, *The Wheel that Drives APEC. The Critical Role and Mandate of ECOTECH in APEC*, [w:] *APEC as an Institution...*, s. 153-154.

¹⁴² Zob. podrozdział 2.4.

¹⁴³ Bank Światowy szacował, że potrzeby inwestycyjne Azji w latach 1995-2004 wyniosą ok. 2 bln USD. Potrzeby te obejmowały: elektrownie, systemy zaopatrzenia w wodę, telekomunikacyjne, lotniska, autostrady i inne elementy infrastruktury. To spowodowało, że szczególnie podczas szczytu w Subic (Filipiny) w 1996 r. zwrócono szczególną uwagę na ten aspekt współpracy w ramach APEC. Por. A. Oxley, *The ECOTECH Agenda – APEC's other Side. Will Infrastructure be APEC's New Orientation?*, „Australian APEC Study Center Issues Paper” 1997, no. 10, [online] <http://www.monash.edu.au/ausapec/iss10.htm>, 10 IV 2009.

darczego gospodarek APEC, jak również poprawę warunków socjoekonomicznych¹⁴⁴;

- 2) współpraca miała się opierać na wzajemnym szacunku i równości, wzajemnych korzyściach i pomocy, konstruktywnym i rzeczywistym partnerstwie i budowie konsensusu – gospodarki APEC miały dokonywać dobrowolnych kontrybucji zgodnych z ich możliwościami;
- 3) wdrażając ECOTECH, gospodarki APEC miały rozwijać środowisko, które będzie korzystne dla efektywnego działania mechanizmów rynkowych oraz integrowania sektora prywatnego¹⁴⁵.

Zidentyfikowano również wówczas 13 sektorów, w których miano współpracować¹⁴⁶, a w kolejnym roku w Deklaracji Liderów z Subic (Filipiny) określono sześć obszarów priorytetowych dla ECOTECH¹⁴⁷.

Przywiązanie do potrzeby realizacji celów z Bogor i uznanie ich za kluczowe dla APEC spowodowało, że liberalizacja, a później również ułatwienia w handlu i inwestycjach były traktowane priorytetowo w stosunku do ECOTECH. Przyczyn zmian należy upatrywać w kryzysie azjatyckim, a także roli w APEC gospodarek rozwijających się¹⁴⁸. Jednak ta ambitna agenda napotkała w kolejnych latach poważne problemy¹⁴⁹.

¹⁴⁴ Przy czym zaznaczano również, że takie wysiłki będą ułatwiać wzrost handlu i inwestycji w regionie.

¹⁴⁵ Dla realizacji tych celów zdecydowano, z poszanowaniem autonomii poszczególnych gospodarek APEC, o wdrożeniu trzech podstawowych elementów: wspólnych zasad polityki, wspólnych działań, dialogu politycznego. Zob. *The Osaka Action Agenda. Implementation of the Bogor Declaration*, s. 26-27.

¹⁴⁶ Były to wówczas: (1) rozwój zasobów ludzkich; (2) nauka i technika w sferze przemysłowej; (3) małe i średnie przedsiębiorstwa; (4) infrastruktura gospodarcza; (5) energia; (6) transport; (7) telekomunikacja i informacja; (8) turystyka; (9) dane inwestycyjne i handlowe; (10) promocja handlu; (11) zachowanie zasobów morskich; (12) rybołówstwo; (13) technologia rolna. Szczegółowy wykaz zaplanowanych działań w tych obszarach zob. *ibidem*, s. 27-37.

¹⁴⁷ Były to: (1) rozwój kapitału ludzkiego; (2) promocja bezpiecznych i wydajnych rynków kapitałowych; (3) wzmocnienie infrastruktury gospodarczej; (4) inwestycje w technologie przyszłości; (5) promocja zrównoważonego pod kątem środowiska naturalnego wzrostu; (6) wspieranie rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw. Por. *APEC Economic Leaders Declaration. From Vision to Action*, Subic, Republic of the Philippines, 25 November 1996, s. 3.

¹⁴⁸ Na rolę państw rozwijających się w kształtowaniu agendy APEC zwraca uwagę A. Elek, *Achieving APEC's ECOTECH Targets. A Progress Report and Proposals*, Paper presented at the ASCC Conference, 23-24 May 2002, Merida, Mexico, materiał w posiadaniu autora, zaczerpnięty z płyty CD uzyskanej dzięki uprzejmości biblioteki Sekretariatu APEC podczas pobytu badawczego w Singapurze we wrześniu 2008 r. Warto zauważyć, że ECOTECH jest rozumiany przez tego autora jako całokształt działalności APEC, która nie mieści się w zakresie liberalizacji oraz ułatwień w handlu i inwestycjach. Cytowany referat dużą rolę poświęca też istotnemu elementowi, tj. planom działania w odniesieniu do ECOTECH, a także roli sektora technologii informacyjnej i komunikacyjnej, która z czasem zaczęła odgrywać coraz większą rolę w APEC.

¹⁴⁹ Wśród nich należy wymienić przede wszystkim następujące ograniczenia: (1) brak odpowiednich zasobów; (2) brak wystarczającej władzy; (3) brak zdolności technicznych; (4) zbyt zróżnicowany zakres zadań w obszarze ECOTECH; (5) brak współpracy i wsparcia zarówno z wewnątrz, jak i z zewnątrz. Szczegółową charakterystykę problemów przedstawia M. K o r n g k a e w,

Te problemy z pewnością miały wpływ na reformę tego obszaru działalności APEC, który od roku 2007 cieszy się wyższym statusem¹⁵⁰. Jednocześnie zrewidowano listę obszarów, w których działa ECOTECH¹⁵¹.

W 2008 r. w APEC zrealizowano 91 projektów związanych z ECOTECH, z których 77 zostało zatwierdzonych przez Komitet ds. Budżetu i Zarządzania, pozostałe zaś były realizowane przez poszczególne państwa członkowskie bądź ich grupy. Z tych 77 najwięcej było poświęconych bezpieczeństwu humanitarnemu (22%), wzrostowi jakości życia za pomocą zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do środowiska naturalnego (20,7%) oraz rozwojowi kapitału ludzkiego (20,6%)¹⁵².

W roku 2010 przyjęto Program Ramowy, który definiował priorytety ECOTECH oraz kryteria finansowania projektów. Pięć kluczowych obszarów, które zostały zidentyfikowane jako priorytety ECOTECH to:

- 1) regionalna integracja gospodarcza;
- 2) społeczny wymiar globalizacji;
- 3) zabezpieczenie jakości życia dzięki zrównoważonemu wzrostowi;
- 4) reforma strukturalna;
- 5) bezpieczeństwo humanitarne¹⁵³.

W latach 2010-2013 do zrównoważonego wzrostu odnosiło się 37% realizowanych projektów, 28% dotyczyło bezpieczeństwa humanitarnego, 20% – społecznego wymiaru globalizacji, 12% – regionalnej integracji gospodarczej, a tylko 3% reformy strukturalnej¹⁵⁴.

Economic and Technical Cooperation in APEC. New Beginning or Revised Agenda?, [w:] *APEC in the 21st Century*, s. 67-70.

¹⁵⁰ Na potrzebę harmonizacji relacji pomiędzy TILF i ECOTECH zwracali uwagę J. Chiang i C. Ho podczas konferencji ASCC w Wietnamie w 2006 r., zob. J. Chiang, C. Ho, *New Thinking on Harmonizing APEC's ECOTECH-TILF Relationship*, Paper presented at the ASCC Conference, 23-24 May 2006, Ho Chi Minh City, Viet Nam, materiał w posiadaniu autora, zaczerpnięty z płyty CD uzyskanej dzięki uprzejmości biblioteki Sekretariatu APEC podczas pobytu badawczego w Singapurze we wrześniu 2008 r.

¹⁵¹ Obecnie są to: (1) rozwój kapitału ludzkiego; (2) rozwój stabilnych i wydajnych rynków poprzez reformę strukturalną; (3) wzmocnienie infrastruktury gospodarczej; (4) ułatwianie przepływu technologii i inwestycje w technologie przyszłości; (5) wzrost jakości życia za pomocą zrównoważonego rozwoju w odniesieniu do środowiska naturalnego; (6) rozwój i wzmacnianie dynamiki małych i średnich przedsiębiorstw; (7) integracja z gospodarką globalną; (8) bezpieczeństwo humanitarne i budowanie potencjału w obszarze przeciwdziałania terroryzmowi; (9) promocja i rozwój gospodarek opartych na wiedzy; (10) odniesienie się do społecznego wymiaru globalizacji. Priorytety wymienione za: *2008 Senior Officials Report on Economic and Technical Cooperation*, APEC Secretariat, Singapore 2008, s. 9.

¹⁵² Dane za: *ibidem*, s. 9-11. Szczegółowe podsumowanie projektów ECOTECH zawiera Aneks 9 do tego raportu.

¹⁵³ Zob. *2010 APEC Senior Officials' Report on Economic and Technical Cooperation*, [online] http://publications.apec.org/publication-detail.php?pub_id=1075, 20 IV 2015.

¹⁵⁴ Zob. *ECOTECH Project by Priorities*, [online] <http://www.apec.org/Groups/SOM-Steering-Committee-on-Economic-and-Technical-Cooperation.aspx>, 20 V 2015.

Niewątpliwie liczba realizowanych projektów oraz zakres działań czyni z obszaru ECOTECH obecnie kluczowy filar działalności APEC. Niestety wymienione powyżej niedostatki, które wpływają na działalność SCE, w szczególności zaś skromne zasoby oraz bardzo szeroki zakres działania, który regularnie ulega poszerzeniu, sprawiają, że filar ten nie może w pełni spełniać postawionych przed nim zadań. Wymienione powyżej procentowe zaangażowanie SCE w poszczególne projekty pokazuje, że coraz większy obszar zajmują takie, które nie mieściły się w oryginalnym mandacie APEC, tj. związane z bezpieczeństwem humanitarnym oraz przeciwdziałaniem terroryzmowi, jak również reakcjami na zagrożenia ekologiczne. Biorąc pod uwagę szczupłość środków, którymi dysponuje APEC, a także opór kluczowych graczy we wdrażaniu niektórych rozwiązań, nie wydaje się, żeby instytucja mogła osiągnąć wyraźne sukcesy w odniesieniu do tych sfer aktywności, a wręcz wskazane byłoby, aby pozostała przy swym pierwotnym mandacie w zakresie ECOTECH.

Kolejnym obszarem, który wydaje się istotny w agendzie APEC, jest kwestia ochrony środowiska oraz ograniczenia zużycia energii i zapewnienia dostępu do niej. Problem ten został wyraźnie podkreślony w czasie szczytu APEC w Sydney, gdzie liderzy przyjęli *Deklarację ws. zmian klimatycznych, bezpieczeństwa energetycznego oraz czystego rozwoju*¹⁵⁵. Deklarację tę można, wraz z innymi dokumentami z tego szczytu, traktować jako zbytnią rozbudowę agendy APEC, przy bardzo ograniczonych zasobach. Problem ten był jednak szeroko podejmowany podczas kolejnych szczytów APEC, zwłaszcza po zakończeniu pierwszej fazy globalnego kryzysu finansowego. Szczególną uwagę poświęcono mu podczas szczytu we Władywostoku w 2012 r.¹⁵⁶, w mniejszym zakresie odnosząc się do niego podczas szczytu w Honolulu w 2011 r.¹⁵⁷

Ostatnim wreszcie obszarem, który warto omówić w niniejszym tekście, jest kwestia integracji infrastrukturalnej. Choć wydaje się, że to kluczowy element dla budowy spójnego regionu, ze względu na koszty (a w przypadku niektórych państw brak woli inwestowania odpowiednio dużych zasobów, duże zróżnicowanie rozwojowe i niski stopień zintegrowania regionu) problem ten nie jest traktowany jako priorytetowy. Większą uwagę w stosunku do tego zagadnienia zadeklarowano podczas szczytu w Singapurze w 2009 r., ale faktycznie uwagę skierowano nań podczas szczytu na Bali w Indonezji w roku 2013. Wówczas to włączono do deklaracji przywódców *APEC Framework on Connectivity*¹⁵⁸, które

¹⁵⁵ Por. *Sydney APEC Leaders' Declaration on Climate Change, Energy Security and Clean Development*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2007/2007_aelm/aelm_climatechange.aspx, 12 III 2015.

¹⁵⁶ Zob. *Strengthening APEC Energy Security*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2012/2012_aelm/2012_aelm_annexB.aspx, 15 III 2015.

¹⁵⁷ Zob. *2011 Leaders' Declaration. The Honolulu Declaration – Toward a Seamless Regional Economy*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2011/2011_aelm.aspx, 12 III 2015.

¹⁵⁸ *APEC Framework on Connectivity*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2013/2013_aelm/2013_aelm_annexA.aspx, 14 III 2015.

to porozumienie stanowiło podstawę do przygotowania w 2014 r. *APEC Connectivity Blueprint 2015-2025*¹⁵⁹, w którym odniesiono się do budowy połączeń fizycznych, instytucjonalnych czy też powiązań międzyludzkich (*People-to-People*). W tym kontekście istotnym elementem może być też utworzenie z inicjatywy Chińskiej Republiki Ludowej Azjatyckiego Banku Inwestycji Infrastrukturalnych (*Asian Infrastructure Investment Bank* – AIIB), który może zapewniać kapitały niezbędne do rozwoju tego ostatniego procesu¹⁶⁰.

Tabela 3.3. Chronologia szczytów APEC

Rok i miejsce	Najważniejsze wydarzenia
1989 – Canberra, Australia	Pierwsze spotkanie ministrów 12 państw APEC.
1991 – Seul, Korea Płd.	Formalne określenie celów APEC, wśród których miało się znaleźć podtrzymanie wzrostu i rozwoju regionu, wzmacnianie korzyści ze współzależności (pobudzanie przepływu dóbr, usług, kapitału, technologii), rozwijanie i umacnianie otwartego, wielostronnego systemu handlowego, redukcja barier w handlu dobrami i usługami, zgodnie z zasadami GATT.
1993 – Blake Island, USA	Pierwsze spotkanie liderów gospodarek APEC.
1994 – Bogor, Indonezja	Decyzja o ustanowieniu wolnego i otwartego handlu w APEC do 2010 r. dla krajów rozwiniętych, a do 2020 r. dla rozwijających się.
1995 – Osaka, Japonia	Przyjęcie Agendy Działania z Osaki (OAA), która precyzowała sposób osiągnięcia celów z Bogor.
1996 – Manila, Filipiny	Decyzja o przyjęciu Planu z Manili dla APEC (MAPA), w ramach którego opisane są szczegółowo środki, które podejmą kraje członkowskie dla realizacji celów z Bogor; przedstawienie pierwszych Indywidualnych Planów Działania (IAPs).
1997 – Vancouver, Kanada	Walka części krajów APEC z kryzysem azjatyckim; odrzucenie przez APEC japońskiego planu utworzenia Azjatyckiego Funduszu Walutowego (AMF); wybór 15 sektorów, w ramach których miała następować wczesna dobrowolna liberalizacja sektorowa (EVSL); decyzja o tym, że Indywidualne Plany Działania mają być aktualizowane corocznie.
1998 – Kuala Lumpur, Malezja	Zgoda APEC co do 9 sektorów w ramach EVSL, próba uzyskania zgody nie-członków APEC w ramach WTO; krytyka liberalizacji handlu i inwestycji w ramach APEC ze strony malezyjskiego premiera Mahathira bin Mohammada, który obarcza ten proces winą za azjatycki kryzys gospodarczy.

¹⁵⁹ *APEC Connectivity Blueprint for 2015-2025*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2014/2014_aelm/2014_aelm_annexd.aspx, 22 V 2015.

¹⁶⁰ Zob. strona oficjalna AIIB, [online] <http://www.aiibank.org/html/aboutus/AIIB/>, 12 VI 2015.

1999 – Auckland, Nowa Zelandia	Zobowiązanie do wprowadzenia handlu elektronicznego (<i>paperless</i>) do roku 2005 dla krajów rozwiniętych i do 2010 dla rozwijających się; przyjęcie planu wdrożenia APEC Business Travel Card; wywarcie presji na Indonezję w celu przyjęcia sił pokojowych w Timorze Wschodnim; poparcie rozpoczęcia nowej rundy negocjacyjnej w ramach WTO.
2000 – Bandar Seri Begawan, Brunei	Ustanowienie w APEC elektronicznych Indywidualnych Planów Działania (e-IAPs), co umożliwia dostęp do nich <i>online</i> ; zobowiązanie do działań na rzecz tzw. Nowej Gospodarki; poparcie wejścia Chin, Tajwanu, Rosji i Wietnamu do Światowej Organizacji Handlu.
2001 – Szanghaj, ChRL	Przyjęcie Porozumienia z Szanghaju (<i>Shanghai Accord</i>), w którym skupiono się na rozszerzeniu wizji APEC, ściślejszym zdefiniowaniu drogi do celów z Bogor i wzmocnieniu mechanizmu implementacji; przyjęcie e-strategii dla APEC; wydanie Oświadczenia Przeciw Terroryzmowi, w którym mówi się o wzmocnieniu współpracy antyterrorystycznej oraz walce z finansowaniem terroryzmu.
2002 – Los Cabos, Meksyk	Przyjęcie Planu ułatwień w zakresie handlu (TFAP); w celu redukcji kosztów transakcyjnych o 5% do 2006 r., a także polityki na rzecz handlu i e-gospodarki oraz standardów transparentności; wydanie drugiego Oświadczenia Przeciw Terroryzmowi wraz z inicjatywą Bezpiecznego handlu w regionie APEC (STAR).
2003 – Bangkok, Tajlandia	Wydanie oświadczenia ws. Rundy Rozwoju z Doha; zwrócenie uwagi na walkę z grupami terrorystycznymi, potrzebę eliminacji broni masowego rażenia i innych zagrożeń bezpieczeństwa; podpisanie Inicjatywy na rzecz bezpieczeństwa zdrowotnego oraz Planu działań przeciw SARS; zwrócenie uwagi na rozmowy sześciostronne w sprawie koreańskiego programu nuklearnego.
2004 – Santiago, Chile	Drugie oświadczenie ws. Rundy Rozwoju z Doha, wzywające do zakończenia negocjacji do grudnia 2005 r.; powstanie kodeksu dobrych praktyk w odniesieniu do FTAs/RTAs, co ma zapewnić ich zgodność z regułami WTO; ustanowienie programu na rzecz transparentności i przeciwdziałania korupcji.
2005 – Busan, Korea Pd.	Przyjęcie Planu Działania (Mapy Drogowej) z Busan, która uszczegóławia działania na rzecz osiągnięcia celów z Bogor; zwrócenie uwagi na reformę strukturalną oraz redukcję kosztów transakcyjnych; przygotowanie analizy dotychczasowych osiągnięć; zwrócenie uwagi na rozprzestrzenianie się zagrożeń pandemicznych, w związku z epidemią ptasiej grypy.
2006 – Hanoi, Wietnam	Przyjęcie Planu Działania z Hanoi, w którym określono dokładne działania na rzecz celów z Bogor oraz wsparcia środków na rzecz budowy potencjału gospodarek APEC; wydanie oświadczenia dot. negocjacji w ramach WTO; rozpoczęcie prac na rzecz reformy grup roboczych i Sekretariatu APEC; decyzja o przygotowaniu studium nt. propozycji utworzenia Strefy Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku (FTAAP).
2007 – Sydney, Australia	Wydanie Deklaracji ws. zmian klimatycznych, bezpieczeństwa energetycznego i czystego rozwoju; przyjęcie raportu nt. bliższej regionalnej integracji gospodarczej (w tym reformy strukturalnej) oraz II Planu na rzecz ułatwień w zakresie handlu, w ramach którego do roku 2010 ma nastąpić redukcja kosztów transakcyjnych o dalsze 5%.
2008 – Lima, Peru	W Deklaracji liderów skupiono się na zmniejszaniu zróżnicowania pomiędzy rozwiniętymi i rozwijającymi się gospodarkami APEC oraz odniesieniu się do społecznego wymiaru globalizacji; wydanie deklaracji nt. Gospodarki Globalnej, w której znajduje się odniesienie do kryzysu gospodarczego i środków jego zwalczania.

2009 – Singapur	Oprócz deklaracji nt. inkluzywnego i zrównoważonego wzrostu oraz rezygnacji ze środków protekcyjnych do 2010 r. przyjęto Porozumienie ramowe nt. łańcuchów dostaw (<i>Supply-Chain Connectivity Framework</i>) oraz Plan działania na rzecz ułatwień w biznesie (<i>Ease of Doing Business Action Plan</i>), co miało pozwolić na obniżenie kosztów prowadzenia działalności w regionie o 25% do 2015 r. Dodatkowo rozpoczęto prace nad Planem działań na rzecz usług.
2010 – Jokohama, Japonia	Wydano dokument pod nazwą Wizja z Jokohamy (<i>Yokohama Vision</i>), będący planem działania na rzecz zintegrowanej gospodarczo, silnej i bezpiecznej Wspólnoty APEC. Przygotowano też ocenę postępów w zakresie celów z Bogor. Sformułowano Strategię APEC na rzecz usług oraz Nową strategię APEC na rzecz reformy strukturalnej.
2011 – Honolulu, Stany Zjednoczone	Zadeklarowano dalszą i ściślejszą integrację, w tym w kwestii współpracy regulacyjnej i konwergencji. Zadeklarowano obniżenie do 2015 r. ceł na dobra związane ze środowiskiem naturalnym do maksymalnie 5%, a także ograniczenie energochłonności gospodarek o 45% do 2035 r.
2012 – Władywostok, Rosja	Przedstawiono listę towarów wpływających na zrównoważony rozwój, skupiono się na przejrzystości porozumień handlowych w regionie.
2013 – Bali, Indonezja	Zadeklarowano wsparcie dla pozytywnego zakończenia rundy negocjacyjnej WTO z Doha. Przedstawiono wieloletni plan na rzecz rozwoju infrastruktury i inwestycji. W ramach zachęcania do kontaktów międzyludzkich (<i>People-to-People</i> – PZP) ustanowiono cel w postaci 1 mln studentów na wymianach do 2020 r.
2014 – Pekin, Chiny	Przedstawiono Plan działania na rzecz FTAAP (w pierwszym etapie ma zostać przygotowane wspólne studium strategiczne dla tego projektu). Przyjęto Plan działania na rzecz spójności APEC na lata 2015-2025 (<i>APEC Connectivity Blueprint</i>). Zadeklarowano podwojenie udziału energii odnawialnej w bilansie energetycznym do 2030 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie M. Martin, *Asia Pacific Economic Cooperation (APEC) and the 2007 Meetings in Sydney (Australia)*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2007, s. 30-32; *APEC Outcomes and Outlook 2014-2015*, APEC Sekretariat, Singapore 2015, s. 46-49, [online] http://publications.apec.org/publication-detail.php?pub_id=1602, 20 VI 2015.

3.5. Partnerstwo Transpacyficzne (TPP) jako wyzwanie dla APEC

Wprawdzie APEC nigdy nie rozwijało się dynamicznie, ale za obecną jego stagnację możemy w pewnym zakresie winić brak zainteresowania USA tym procesem, co wiąże się m.in. z zaangażowaniem tego państwa w negocjacje dotyczące Partnerstwa Transpacyficznego (TPP).

Porozumienie to, zapoczątkowane jako Trans-Pacyficzne Strategiczne Porozumienie Gospodarcze (*Trans-Pacific Strategic Partnership Agreement* – TPP), powstało z inicjatywy trzech niewielkich państw Pacyfiku, tj. Singapuru, Chile i Nowej Zelandii, w 2003 r. (w 2005 r. dołączyło Brunei). Jego celem miało być

m.in. reagowanie na problem tzw. talerza spaghetti – nakładających się na siebie preferencyjnych porozumień handlowych w regionie. Porozumienie to weszło w życie w 2006 r., stanowiąc strefę wolnego handlu wysokiej jakości (odnosząc to pojęcie do obszarów objętych porozumieniem) w porównaniu do istniejących dotychczas w regionie wielostronnych porozumień handlowych. Warto zwrócić uwagę, że TPP miało też w założeniu odnieść się do regulacji wewnętrznych w uczestniczących krajach (tzw. *behind-the-border issues*), mających wpływ na dostęp do rynków, do których nie odnoszą się istniejące porozumienia. Ten ostatni problem niesie jednak znaczące ryzyko, gdyż bez właściwego przygotowania, ram wdrażania czy rozważenia poszczególnych aspektów tych regulacji, efekt prób ich wprowadzania może być odwrotny od zamierzonego, doprowadzając do wyłączenia kluczowych partnerów, a jednocześnie utrudniając innym dołączenie do projektu, co w konsekwencji może nie tylko ograniczyć zasięg porozumienia, ale też korzyści dla uczestniczących już w nim podmiotów¹⁶¹.

W marcu 2008 r. do negocjacji TPP dołączyły Stany Zjednoczone; podobną decyzję podjęły też Australia, Peru, Wietnam, Malezja, następnie Kanada i Meksyk, a wreszcie w lipcu 2013 r. – Japonia¹⁶². Kraje TPP odpowiadają za 40% amerykańskiego handlu towarami i 25% handlu w zakresie usług¹⁶³.

Negocjacje TPP zostały zintensyfikowane po Deklaracji Liderów z 2011 r., w której wsparto ideę całościowego porozumienia regionalnego, następnej generacji. Pomimo wstępnych deklaracji o chęci zakończenia negocjacji w roku 2013, po serii spotkań państwa uczestniczące nie osiągnęły porozumienia¹⁶⁴. Podczas spotkania liderów TPP (równoległe do spotkania APEC) w Pekinie w 2014 r. podkreślono wprawdzie kluczowe znaczenie negocjacji TPP, ale nie przyspieszyło to ich znacząco, co wiązało się z brakiem tzw. szybkiej ścieżki legislacyjnej dla prezydenta USA (*fast-track; Trade Promotion Authority* – TPA)¹⁶⁵. W 2015 r. negocjacje (spotkania głównych negocjatorów oraz spotkania ministerialne) były prowadzone w USA, a w czerwcu 2015 r. prezydent Barack Obama otrzymał od kongresu zgodę na tzw. szybką ścieżkę (TPA)¹⁶⁶. Umowa

¹⁶¹ Zob. P. Drysdale, *Are there a Real Dangers in the Trans-Pacific Partnership Idea?*, [online] <http://www.eastasiaforum.org/2011/04/18/are-there-real-dangers-in-the-trans-pacific-partnership-idea>, 5 VIII 2011.

¹⁶² Zob. I. Fergusson, M. McMinimy, B. Williams, *The Trans-Pacific Partnership (TPP). Negotiations and Issues for Congress*, CRS Report for Congress, Washington 2015. Udział w TPP leży też w sferze żywotnych interesów Tajwanu. Szerzej zob. E. Trojan, *Tajwan. Dylematy rozwoju*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2015, s. 279-280.

¹⁶³ *Ibidem*.

¹⁶⁴ Zob. *2014 Trade Policy Agenda and 2013 Annual Report of the President of the United States on the Trade Agreements Program*, USTR, s. 149-150, [online] <http://www.ustr.gov/about-us/press-office/reports-and-publications/2014-0>, 20 XI 2014.

¹⁶⁵ Por. I. Fergusson, M. McMinimy, B. Williams, *op. cit.*

¹⁶⁶ Wiązało się to m.in. z elastycznym podejściem i podpisaniem nie tylko ustawy wcielającej w życie *Trade Promotion Authority*, ale też *Trade Preferences Extension Act*, zawierającej *Trade Adjustment Assistance* (wcześniej przyjęte przez kongres), niwelującej dla niektórych sektorów (szczególnie zaś ich pracowników) koszty liberalizacji obrotów gospodarczych. Zob. *On*

ws. Partnerstwa Transpacyficznego została zawarta 5 października 2015 r. w Atlancie, a wkrótce opublikowano też jej pełny tekst¹⁶⁷.

Idea stworzenia strefy wolnego handlu wysokiej jakości, tj. kompleksowo regulującej wszelkie zagadnienia związane z liberalizacją handlu w zakresie dóbr i usług, a także innych wymienionych w tekście obszarów, z pewnością może być uznana za rewelacyjną, biorąc pod uwagę problem zazębiających się instytucji integracyjnych w regionie, w szczególności zaś różnego rodzaju preferencyjnych porozumień handlowych z jednej strony, z drugiej zaś wzrastających powiązań gospodarczych w regionie. Pomysł ten napotyka jednak istotne wyzwania, które mogą uczynić go niemożliwym w kształcie, w jakim został zaproponowany i wynegocjowany przez pierwotnych członków porozumienia.

Wśród podstawowych problemów należy wymienić:

- 1) olbrzymie zróżnicowanie regionu Azji i Pacyfiku, które czyni integrację bardzo trudną w świetle np. koncepcji potencjału integracyjnego Josepha Nye'a;
- 2) problemy z traktowaniem obszaru Pacyfiku jako regionu, jeśli odniesiemy ten obszar do teorii regionalizmu;
- 3) znaczne dysproporcje między partnerami, widoczne szczególnie, jeśli weźmiemy pod uwagę Stany Zjednoczone;
- 4) problem znacznej liczby konkurujących w regionie instytucji integracyjnych, o często ustabilizowanej już pozycji;
- 5) kwestia zobowiązań i koncesji, które konstytuują tzw. talerz spaghetti preferencyjnych porozumień handlowych w regionie;
- 6) problem z poważnymi ustępstwami ze strony kluczowych aktorów gospodarczych regionu, szczególnie Stanów Zjednoczonych.

Mimo wymienionych powyżej problemów szansa na wynegocjowanie porozumienia nadal istnieje, pojawia się jednak poważne ryzyko powstania strefy wolnego handlu o niskiej jakości, czyli niepoprawiającej w tym zakresie istniejących instytucji i porozumień, a przez to generującej raczej koszty niż korzyści dla partnerów (ze względu na kolejne zazębiające się zobowiązania). W takim wypadku TPP nie zwiększy konkurencyjności regionu.

W przypadku sukcesu porozumienie to mogłoby Stanom Zjednoczonym zapewnić możliwość odgrywania kierowniczej roli w procesie integracji regionalnej. Warto zwrócić także uwagę na determinację USA w dążeniu do zawarcia porozumienia oraz to, że posiadają już one strefy wolnego handlu z Australią, Chile, Peru i Singapurem (jak również z Kanadą i Meksykiem w ramach NAFTA), co znacząco ułatwia im proces negocjacyjny. Istnieją jednak ograniczenia wewnętrzne, na jakie napotyka administracja USA w związku z próbą zakoń-

Trade, Here's What the President Signed into Law, [online] <https://www.whitehouse.gov/blog/2015/06/29/trade-here-s-what-president-signed-law>, 25 VIII 2015.

¹⁶⁷ Zob. pełny tekst porozumienia: *TPP Full Text*, [online] <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/trans-pacific-partnership/tpp-full-text>, 25 XI 2015.

czenia tego projektu, które to ograniczenia są związane głównie z działalnością różnorodnych grup lobbujących. Warto też zwrócić uwagę na próbę narzucenia przez USA standardów ochrony praw własności intelektualnej (*intellectual property rights* – IPR), co wynika z amerykańskiej przewagi (a może dominacji) eksportowej na rynku dóbr, dla których prawa te mają zastosowanie. Opór importerów może osłabiać pozycję negocjacyjną USA w projekcie. Nie zmienia to jednak szansy, przed jaką stoją Stany Zjednoczone – ogrywania kluczowej roli w procesie negocjacyjnym TPP, a przez to znaczącej poprawy pozycji USA w regionie oraz przywrócenia strategicznej pozycji w architekturze regionalnej Azji i Pacyfiku, gdzie mają naturalne miejsce (w przeciwieństwie do architektury Azji Wschodniej) i którą kształtują w znacznej mierze w oparciu o własne wzorce. Wydaje się, że te korzyści warte są poczynienia nawet znacznych koncesji wobec partnerów TPP¹⁶⁸.

3.6. Ocena działalności i perspektywy APEC

Od początku działalności APEC istniały obawy o sensowność tego projektu, możliwe dublowanie istniejących struktur, a także koniunkturalny charakter ugrupowania¹⁶⁹. Duże wątpliwości pojawiały się szczególnie przy okazji sytuacji kryzysowych. Robert Gilpin, jeszcze przed kryzysem azjatyckim, który dotkliwie obnażył słabości APEC, zwracał uwagę, iż instytucja ta potrzebuje zasadniczych zmian, jeśli chce odegrać istotną rolę w nowym porządku międzynarodowym (inaczej będzie podrzędna w stosunku do ugrupowań integracyjnych w Europie i Ameryce Północnej). Wiązało się to z brakiem celu, nieefektywną organizacją oraz nieadekwatną siłą (*power*), a także faktem, że trzy dominujące w APEC mocarstwa (USA, Chiny i Japonia¹⁷⁰) były zbyt podzielone, aby móc kierować APEC i stworzyć z niego odpowiednio silny organizm w regionie Azji i Pacyfiku¹⁷¹.

Jednocześnie mieliśmy do czynienia ze stałym wzrostem potencjału integracyjnego w Basenie Pacyfiku, co wiązało się ze zwiększaniem specjalizacji w produkcji i handlu międzynarodowym (w czym niemałą rolę odgrywały działania GATT/WTO), znaczącymi postępami technologii informacyjnej, dzięki której kontakt między bardzo oddalonymi regionami i prowadzenie między nimi inte-

¹⁶⁸ Szerzej na temat TPP zob. M. Grabowski, *Will Trans-Pacific Strategic Partnership Agreement Increase the Competitiveness of the Asia-Pacific Region?*, [w:] *Faces of Competitiveness in Asia Pacific*, s. 61-73.

¹⁶⁹ Por. H. Hughes, *op. cit.*

¹⁷⁰ Rosja dołączyła do APEC po opublikowaniu tego artykułu (nie odnosząc się tutaj szerzej do jej roli jako mocarstwa, warto zaznaczyć, że może ona być traktowana jako mocarstwo sektorowe i regionalne, a wątpliwości może budzić, czy obszar Pacyfiku można uznać za region jej wpływów).

¹⁷¹ Por. R. Gilpin, *APEC in a New International Order*, [w:] *From APEC to Xanadu. Creating a Viable Community on the Post-Cold War Pacific*, eds. D. Hellmann, K. Pyle, Armonk NY 1997, s. 29-36.

resów stawały się znacznie prostsze, obniżającymi się kosztami transportu czy stałym otwieraniem się na świat gospodarek Azji i Pacyfiku, co zdecydowanie sprzyjało powstaniu i działalności instytucji takiej jak APEC¹⁷².

APEC było krytykowane, gdyż więcej tam mówiono, niż robiono. Jednak w pierwszym 10-leciu jego istnienia można mówić o pewnych sukcesach, takich jak: popularyzacja otwartych rynków w wielu gospodarkach centralnie planowanych, rola APEC w sukcesie Rundy Urugwajskiej GATT i w działalności na rzecz obniżania barier w ramach WTO¹⁷³. W podobnym czasie John McKay zwracał uwagę na poważne przeszkody w realizacji celów APEC w odniesieniu do liberalizacji i ułatwień w handlu i inwestycjach oraz współpracy w dziedzinach gospodarczej i technicznej¹⁷⁴.

W 2005 r. dokonano przeglądu osiągnięć APEC, zwracając uwagę na to, że cła w gospodarkach członkowskich zostały obniżone ze średniego poziomu 16,9% do 5,5%, oraz na przejrzystość procedury i dostępność danych dotyczących tych barier *on-line*, co znacznie ułatwia podejmowanie decyzji biznesowych i obniża koszty transakcyjne. Wiele barier pozataryfowych również zostało usuniętych, ewentualnie zamienionych na cła. Także w odniesieniu do handlu usługami postęp jest znaczący. Jeśli chodzi o ułatwienia w handlu i inwestycjach, to zapisane w TFAP zadania ciągle były na etapie wczesnego wdrażania. Zwrócono też uwagę na potrzebę stosowania przyjętych wcześniej dobrych praktyk dla RTAs/FTAs, widząc w nich czynnik sprzyjający liberalizacji handlu w ramach APEC. Odniesiono się również do wzmocnienia wielostronnej liberalizacji handlowej (w ramach WTO) dzięki zaangażowaniu krajów APEC. Wreszcie podkreślono, że w latach 1993-2003 wartość handlu wewnątrz APEC potroiła się, a wartość bezpośrednich inwestycji zagranicznych zwiększyła się pięciokrotnie. Współpraca w ramach APEC wpłynęła też pozytywnie na wzrost gospodarczy w jego gospodarkach członkowskich, który w latach 1989-2003 wyniósł 46% w porównaniu z 36% dla krajów niebędących członkami APEC¹⁷⁵.

¹⁷² Na te aspekty zwracają uwagę A. Elek i H. Soesastro, *APEC. Rationale, Evolution, Achievements and Potential*, Draft paper for PAFTAD 32, s. 7, [online] <http://www.eaber.org/intranet/publish/paftad>, 20 V 2009.

¹⁷³ Por. D. Emmerson, *Appraising APEC. All Talk, No Walk?*, [w:] *Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC). The First Decade*, eds. J. Rüland, E. Manske, W. Draguhn, Routledge, London 2002, s. 12-13.

¹⁷⁴ W odniesieniu do TILF podstawowe problemy to: powolna adaptacja agendy APEC, brak priorytetów, niedobory w wypełnianiu zobowiązań członków wobec APEC, kiepskie procedury ewaluacyjne, niedostatek bodźców wspierających wypełnianie zobowiązań w ramach APEC, niewystarczające wsparcie polityczne dla dalszej liberalizacji, w zakresie ECOTECH: znaczne rozproszenie ograniczonych zasobów, proliferacja forów, brak koordynacji dla określonych celów, brak odpowiedniej władzy podkomitetu ds. ECOTECH, brakuje środków koniecznych dla realizacji wielu inicjatyw, zob. J. McKay, *APEC. Successes, Weaknesses, and Future Prospects*, „Southeast Asian Affairs” 2002.

¹⁷⁵ Por. *A Mid-term Stocktake of Progress Towards the Bogor Goals. Busan Roadmap to Bogor Goals, The Seventeenth APEC Ministerial Meeting*, Busan, Republic of Korea, 15-16 November 2005, [w:] *Key APEC Documents 2005*, APEC Secretariat, Singapore 2005, s. 32-36. Analizę osiągnięć

W tym samym roku ukazała się też, przygotowana przez *Lowy Institute for International Policy*, analiza dotycząca przyszłości APEC, wysoce krytyczna w stosunku do ówczesnej sytuacji Forum i sugerująca zasadnicze działania w celu ocalenia (*sic!*) APEC¹⁷⁶.

W związku z 20-leciem działalności APEC w swoim dorocznym raporcie *State of the Region Report 2008-2009* Rada ds. Współpracy Gospodarczej Pacyfiku (PECC) zawarła dane dotyczące poziomu integracji w Basenie Pacyfiku w oparciu o zintegrowany wskaźnik integracji gospodarczej¹⁷⁷. W raporcie porównano wskaźniki dla 17 gospodarek APEC¹⁷⁸, skupiając się na danych z lat 1990 oraz 2005 jako podstawie porównań¹⁷⁹, a wnioski wynikające z tej analizy są następujące:

- ▶ region Azji i Pacyfiku był bardziej zintegrowany w roku 2005 niż w 1990, a trend w kierunku zacieśniania integracji był stały, przy czym w roku

nieć i drogi do osiągnięcia celów z Bogor można też znaleźć w: A. Elek, *A Mid-term Review of the Bogor Goals. Strategic Issues and Options*, [w:] M. Borthwick et al., *op. cit.*, s. 22-72. Autor zwraca m.in. uwagę na potrzebę liberalizacji w sektorach wrażliwych i możliwość ustanowienia ambitnych celów dla ułatwień w handlu na lata 2010-2020.

¹⁷⁶ Sugerowano tam: (1) porzucenie jakichkolwiek aspiracji do liberalizacji handlu wewnątrz APEC, a zamiast tego wsparcie liberalizacji wielostronnej i integracji Azji i Pacyfiku; (2) porzucenie zbyt ambitnej agendy i oddanie jej części do nowych instytucji działających szczególnie w Azji Wschodniej; (3) oparcie się próbom biurokratyzacji corocznych szczytów liderów; (4) całkowite zamknięcie organizacji na nowych członków; (5) reorganizację i odpowiednie finansowanie Sekretariatu APEC. Zob. *How to Save APEC*, „Policy Brief”, Lowy Institute for International Policy, October 2005. Ciekawą i wielowymiarową analizę przedstawił w tym samym roku J. McKay, zwracając uwagę na następujące aspekty działalności APEC w przyszłości: (1) aktualizacja celów z Bogor, (2) potencjał APEC jako regionalnej organizacji rozwojowej – jako OECD Azji i Pacyfiku, (3) APEC jako most przez Pacyfik, (4) APEC i bezpieczeństwo humanitarne, (5) APEC i tradycyjne zagrożenia bezpieczeństwa, (6) budowa Wspólnoty Azji i Pacyfiku, (7) problem członkostwa. Zob. J. McKay, *A Renewed Vision for APEC. Meeting New Challenges and Grasping New Opportunities*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2005, s. 97-137.

¹⁷⁷ Wskaźnik ten tworzony jest dwuetapowo. W pierwszym etapie mierzy się konwergencję podmiotów, co ma służyć ocenie, czy gospodarki integrującego się regionu stają się bardziej do siebie zbliżone ze względu na zachodzące procesy integracyjne (w skład indeksu konwergencji wchodzi poziom PKB *per capita*, udział sektora nierolniczego w PKB, udział populacji miejskiej w całej populacji, przewidywana długość życia oraz procent wydatków edukacyjnych w PKB). W drugim etapie dodaje się jeszcze trzy wskaźniki, nadając poszczególnym z nich następujące wagi: indeks konwergencji = 0,359; udział eksportu i importu do/z gospodarek Azji i Pacyfiku = 0,243; udział przepływów bezpośrednich inwestycji zagranicznych do/z innych gospodarek Azji i Pacyfiku = 0,102; udział przyjazdów turystów z innych gospodarek Azji i Pacyfiku = 0,294. Dane za: *A Composite Index of Economic Integration in the Asia Pacific*, [w:] *State of the Region Report 2008-2009*, Pacific Economic Cooperation Council, s. 6, [online] www.pecc.org. Pełne dane dotyczące tworzenia zintegrowanego indeksu integracji gospodarczej zob. Bo Chen, Yuen Pau Woo, *A Composite Index of Economic Integration in the Asia Pacific Region*, 2008, [online] www.asiapacific.ca.

¹⁷⁸ Uwzględnione gospodarki to: Australia, Chile, Chińska Republika Ludowa, Filipiny, Hongkong, Indonezja, Japonia, Kanada, Korea Południowa, Malezja, Meksyk, Nowa Zelandia, Singapur, Stany Zjednoczone, Tajlandia, Tajwan (Chiny Tajpej) i Wietnam.

¹⁷⁹ Indeks został opracowany dla wszystkich lat w tym przedziale, co jest istotne dla obserwacji trendów.

2001, kiedy pękła tzw. bańka internetowa, nastąpił trzyletni okres spadku lub stagnacji, a od 2004 r. mogliśmy znów obserwować wzrost stopnia integracji Basenu Pacyfiku;

- ▶ najbardziej zintegrowanymi z regionem Azji i Pacyfiku gospodarkami były w kolejności: Hongkong, Singapur i Tajwan;
- ▶ najmniej zintegrowanymi gospodarkami były: Indonezja, a później Chińska Republika Ludowa i Stany Zjednoczone;
- ▶ poziom integracji z regionem zwiększył się najbardziej w omawianych latach w przypadku Hongkongu, Nowej Zelandii, Wietnamu, Kanady i Australii;
- ▶ pięć gospodarek było mniej zintegrowanych z regionem Azji i Pacyfiku w 2005 r. niż w roku 1990, były to: Chile, Indonezja, Meksyk, Singapur i Tajwan¹⁸⁰.

Warto zwrócić uwagę na aspekty APEC, które czasem wymykają się obserwacjom, głównie ze względu na to, że nie mieszczą się w założonej agendzie. Jest to sam fakt istnienia APEC, który w świetle teorii integracyjnych nie powinien mieć miejsca, a dodatkowo skłania państwa, które nie chcą z tego forum być wykluczone, do pewnego dostosowania swojego zachowania. Ważne jest też utrzymywanie zaangażowania rządu USA w region Azji i Pacyfiku, nawet jeśli nie sprzyjają temu aktualne trendy polityczne. Forum pozwala też liderom nie tylko na spotkanie w dużej grupie, ale także na spotkania dwustronne, dzięki którym udaje się załatwić wiele trudnych problemów. Wreszcie APEC sprzyja budowaniu wspólnoty dzięki działalności grup roboczych, eksperckich, setkom corocznych spotkań i potrafi się dostosowywać do zmieniających się okoliczności globalnych. Te osiągnięcia wydają się nie do przeceniania¹⁸¹.

Poważnym zagrożeniem dla APEC stają się tworzone, szczególnie w regionie Azji Wschodniej (np. RCEP), nowe instytucje integracyjne, które pewne zadania są w stanie realizować lepiej i skuteczniej niż APEC, m.in. dzięki mniej-

¹⁸⁰ Wnioski za: *A Composite Index of Economic Integration in the Asia Pacific*, s. 2.

¹⁸¹ Por. R. Feinberg, *APEC 2007 and the Emerging Regional Architecture*, [online] <http://www.asialink.unimelb.edu.au/~feinberg260607.pdf>, 20 IV 2009. Na rolę APEC w budowaniu wspólnoty jako kluczową zwracał też uwagę H. Soesaastro, *APEC. The Joy of a Process*, „PECC Perspectives” 1995, vol. 1, no. 1. Ciekawą analizę na temat roli APEC w powstaniu globalnej klasy średniej, przy skupieniu się jednak na tym problemie w odniesieniu do regionu Azji i Pacyfiku, przedstawia raport Departamentu Spraw Zagranicznych i Handlu Australii. W raporcie tym zwraca się szczególnie uwagę na szybszy niż w innych regionach wzrost PKB (s. 27), a także prognozy, że udział klasy średniej z tego regionu w globalnej klasie średniej (który obecnie jest niższy niż 20%) zwiększy się do ponad 40% w 2030 r. (s. 7). Rola APEC w tym procesie może być wyjątkowa dzięki następującym cechom: globalnemu wpływowi, zróżnicowaniu (w tym połączeniu rynków eksportowych i importowych), elastyczności i brakowi sformalizowania. W tym aspekcie zwraca się szczególnie uwagę na: reformę strukturalną, zarządzanie w sektorze fiskalnym, rozwój rynków finansowych, *corporate governance*. Zwraca się też uwagę na wzrost bezpieczeństwa humanitarnego, próby walki ze zmianami klimatycznymi i zapewnienie bezpieczeństwa surowcowego. Por. *APEC and the Rise of the Global Middle Class*, Economic Analytical Unit, Department of Foreign Affairs and Trade, Australian Government, Canberra 2007, *passim*.

szemu zróżnicowaniu członków, mniejszemu ich oddaleniu geograficznemu czy wreszcie silnej konkurencji wymuszającej integrację. Ważnym problemem będzie znalezienie właściwego miejsca dla Forum wśród wielu ugrupowań integracyjnych regionu Azji i Pacyfiku¹⁸².

Ocena APEC i miejsca, jakie powinno zająć w architekturze instytucjonalnej regionu, z pewnością nie jest łatwa, jednak warto zwrócić uwagę na kilka elementów, które mogą pomóc w funkcjonowaniu tej instytucji¹⁸³.

Reforma instytucjonalna APEC, w szczególności zaś Sekretariatu wraz z wyposażeniem go w odpowiedni potencjał administracyjny i środki finansowe, wydaje się kluczowa dla osiągnięcia sukcesów w administrowaniu bardzo rozbudowanym mechanizmem. Dodatkowo warto ograniczyć liczbę istniejących forów, grup roboczych, zadaniowych, spotkań, aby móc skupić się na tych najważniejszych.

Rozważając potrzeby APEC w zakresie reformy, można poważnie zastanowić się nad możliwościami nadania tej instytucji pewnych kompetencji ponadnarodowych, a przynajmniej doprowadzenia do obsady Sekretariatu przez funkcjonariuszy międzynarodowych, jak również nad przekształceniem ugrupowania w organizację międzynarodową. Z pewnością są to trudne wyzwania, biorąc pod uwagę przywiązanie do idei państwa narodowego w regionie, ale wydaje się, że pewne kompromisy w tym zakresie byłyby możliwe do zaakceptowania przy zapewnieniu odpowiedniego finansowania takiego mechanizmu.

Odnosząc się do podejścia systemowego oraz teorii liberalnej, szczególnie liberalizmu współzależności, należy zwrócić uwagę na wzrastającą rolę aktorów pozapaństwowych w APEC, która jest widoczna szczególnie w odniesieniu do środowisk biznesowych (ABAC), naukowych (rola ASC, APIAN) czy wreszcie tych, w których możemy znaleźć reprezentantów różnych grup (PECC). Ciekawą analizę mechanizmów APEC przez pryzmat poszczególnych teorii stosunków międzynarodowych przeprowadził Man-jung Mignonne Chan, który odnosi się do wizji realistycznej, liberalnej i konstruktywistycznej. Wyniki tej analizy przedstawia tabela 3.4.

Skupienie się na pierwotnych celach APEC – liberalizacji i ułatwieniach w handlu i inwestycjach oraz współpracy w dziedzinach gospodarczej i technicznej – powinno być osią działalności APEC. Obecnie szczególnie istotne w dziedzinie liberalizacji handlu i inwestycji wydaje się doprowadzenie do kon-

¹⁸² Na ten aspekt zwracał uwagę Richard Weixing Hu, poruszając też kwestie zbyt rozbudowanego członkostwa (szczególnie w odniesieniu do Rosji, krajów Ameryki Łacińskiej czy Papui-Nowej Gwinej) oraz zbyt rozbudowanej agendy. Zob. R. H u, *APEC. The Challenge of Remaining Relevant*, [online] http://www.brookings.edu/opinions/2008/11_apec_hu.aspx, 15 IV 2010. Na fakt, że pozycja APEC zależy od kształtu architektury regionalnej w obszarze Azji i Pacyfiku, zwracał też uwagę P. D r y s d a l e, *APEC's Origins and its Future*, [w:] K. K e s a v a p a n y, H. L i m, *APEC at 20. Recall, Reflect, Remake*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2009, s. 24-25, *ISEAS Series on APEC*.

¹⁸³ Ocenę APEC autor przedstawił w pracy M. G r a b o w s k i, *Wiek Pacyfiku...*, s. 195-198.

Tabela 3.4. Mechanizmy APEC przez pryzmat paradygmatów SM

	Unilateralizm	Multilateralizm	Konstruktywizm (tworzenie konsensusu)
Liberałowie/ idealiści	* IAP * przykład autogeniczny * autogeniczne ograniczenia	* CAP * dobre praktyki * modelowe wytyczne	* wspólny unilateralizm * peer review (wzajemna ocena)
Realści	* EVSL * zarządzanie kryzysem finansowym * własne interesy * obłudne inicjatywy	* ITA * FTAAP * rozwiązywanie sporów * równowaga sił * mechanizm „marchewki i kija”	* konkurencyjna liberalizacja * reforma w oparciu o zasady
Konstruktywiści (realistyczni idealści)	* aktywny, zdyscyplinowany udział w dialogach	* szerszy zakres uczestnictwa interesariuszy * 21-x * inicjatywy kroczące (<i>path-finder</i>)	* cele z Bogor * bieżące kwestie problemowe * zarządzanie kryzysowe w kwestiach problemowych

Źródło: Man-jung Mignonne Chan, *APEC's Eye on the Prize. Participants, Modality, and Confidence-Building*, [w:] K. Kesavapany, H. Lim, *APEC at 20. Recall, Reflect, Remake*, Singapore 2009, s. 44.

wergencji istniejących regionalnych i bilateralnych stref wolnego handlu. Jeśli chodzi o współpracę w dziedzinach gospodarczej i technicznej, wzrost środków na ten cel z pewnością mógłby być korzystny szczególnie dla biedniejszych państw regionu, przyczyniając się jednocześnie się do pobudzenia gospodarek państw zamożniejszych, często zmagających się z problemami deflacyjnymi (Japonia) przy jednocześnie bardzo dużych rezerwach walutowych.

Ciągle niewystarczające są postępy APEC w odniesieniu do ułatwień w handlu, inwestycjach, działalności gospodarczej, ale rozwój w tych dziedzinach, który następuje stosunkowo intensywnie od roku 2001, może być kluczowy dla utrzymania dynamiki APEC, a także przynieść znaczące korzyści gospodarkom członkowskim i samej instytucji, będąc źródłem głównych jej sukcesów w najbliższych latach. Wydaje się, że obecnie to właśnie jest najważniejszy obszar, na którym APEC może odnieść sukcesy.

Za poważny błąd APEC należy uznać rozszerzanie agendy, początkowo o sprawy związane z bezpieczeństwem, zwalczaniem terroryzmu, wreszcie bezpieczeństwem miękkim, gdyż instytucja ta nie posiada odpowiedniego potencjału do zajmowania się tak rozbudowanym zakresem zagadnień, a co więcej – istnieje konkurencyjna struktura, Forum Regionalne ASEAN (ARF), której agenda skupia się na sprawach bezpieczeństwa. Również regionalne dobra publiczne, takie jak klimat, walka z zagrożeniami epidemiologicznymi, polityka energetyczna *etc.*, jak się wydaje, nie są na razie w zakresie możliwości działania APEC.

Ważnym problemem jest kwestia rozszerzenia członkostwa w APEC, co szczególnie odnosi się do Indii, które stają się coraz ważniejszym uczestnikiem nie tylko systemu Basenu Pacyfiku, ale także systemu globalnego. Przyjęcie Indii w poczet członków postawiłoby APEC przed koniecznością zmierzania się z innymi, mniej pożądanymi kandydaturami, stąd problem nie ma łatwego rozwiązania.

Cieężko rozstrzygnąć spór, czy APEC powinno zmierzać w kierunku OECD Azji i Pacyfiku, czy raczej powinna być forsowana koncepcja zamkniętego bloku handlowego – Strefy Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku (FTAAP), biorąc jednak pod uwagę sieć istniejących porozumień liberalizujących handel w regionie oraz poziom liberalizacji w ramach WTO, a wreszcie ograniczenia, które wynikają z polityki poszczególnych państw członkowskich, szczególnie zaś tych o największych gospodarkach, nie wydaje się, żeby taka strefa wolnego handlu mogła osiągnąć jakość wartą potencjalnie zainwestowanych w jej utworzenie środków, w związku z tym model OECD Azji i Pacyfiku wydaje się rozsądniejszy jako docelowy¹⁸⁴.

Wymienione wyżej dokonania APEC wydają się dalekie od oczekiwań, które pokładano w tej instytucji, biorąc jednak pod uwagę wszystkie niesprzyjające czynniki, które możemy obserwować w samych gospodarkach członkowskich, w systemie regionalnym, a także globalnym, wreszcie zaś podstawy teoretyczne, istnienie i działalność APEC można uznać za istotne osiągnięcie. Co więcej, stojące przed ugrupowaniem wyzwania, które zostały pokrótce scharakteryzowane powyżej, są z pewnością poważne. Niewątpliwie ciągle można mówić o istotnej roli tej instytucji w systemie, a także ważnych zadaniach, które już zostały w jej ramach wykonane oraz do wykonania których może się przyczynić w przyszłości. Odnosi się to nie tylko do samego systemu Azji i Pacyfiku, ale także do wielostronnego systemu handlowego (w ramach WTO).

Obserwując rozwój współpracy w ramach APEC, można odnieść wrażenie, że ugrupowanie zmierza do osiągnięcia swoich pierwotnych celów, do których

¹⁸⁴ Również w analizie przeprowadzonej w oparciu o GTAP (Global Trade Analysis Project), w ramach której odniesiono się do czterech możliwych wersji regionalizmu, integracja oparta o model otwartego regionalizmu okazała się przynosić największe korzyści. W przypadku FTAAP (regionalizm oparty o zasadę wzajemności) średni wzrost PKB wynosiłby 0,67%, w przypadku otwartego regionalizmu wzrost wynosiłby 2,33% PKB, w przypadku regionalizmu opartego o zasadę wzajemności, ale z prowizjami (KNU) dla krajów trzecich 1,04% PKB, zaś w przypadku liberalizacji handlu opartej o zasady WTO wzrost PKB wynosiłby tylko 0,5%. Dane te są nieco uproszczone, gdyż odniesiono się do regionów analitycznych, wyciągając później średnią z uzyskanych wyników (regiony analityczne to: Australia i Nowa Zelandia, Japonia, Malezja, Indonezja, Tajlandia, Filipiny, Chiny, Hongkong, Korea, Tajwan, Singapur, Kanada, USA, Meksyk, Peru, Chile, Rosja). We wszystkich opcjach integracja jest niekorzystna dla Rosji (od -3,29 przy modelu WTO do -0,99 przy FTAAP), w większości niekorzystna dla regionu analitycznego Ameryk (jedynie przy otwartym regionalizmie wzrost PKB o 0,24%). Por. H i k a r i I s h i d o, *APEC Members Complementarity and Connectivity. A Spatial-Economic View*, Paper presented at the ASCC Conference, 13-15 July 2009, Singapore. Dane te różnią się istotnie od przytaczanych wcześniej wyników badań J. D r a k e - B r o c k m a n i P. D r y s d a l e ' a, *op. cit.*, s. 6-7, w których integracja w ramach WTO jest znacznie korzystniejsza niż w ramach APEC.

można zaliczyć szczególnie liberalizację handlu i inwestycji, z czasem wzbogaconą o kolejne elementy istotne z punktu widzenia integracji gospodarczej, jak kwestie ułatwień w handlu i inwestycjach czy integracji infrastrukturalnej¹⁸⁵. Ostatnie lata jednak pokazują dwa istotne procesy, tj. po pierwsze od 2010 r. praktycznie nie nastąpił postęp w zakresie rzeczywistej liberalizacji w odniesieniu do redukcji stawek celnych (a w przypadku do produktów rolnych mamy do czynienia wręcz z ich wzrostem), jak również środków pozataryfowych, gdyż w miejsce tych usuwanych kraje APEC wprowadzają nowe. Pewien progres można obserwować w obszarze usług i inwestycji zagranicznych, gdyż kraje APEC starają się przyciągnąć kapitał zagraniczny, a także jeśli chodzi o kwestie reform strukturalnych i dostosowania się do standardów światowych¹⁸⁶.

Wprawdzie istnieją różne cezury, według których podejmuje się próby analizy rozwoju APEC¹⁸⁷, jednak można przyjąć, że jest on pochodną polityki zagranicznej USA. W pierwszym okresie, który można datować do 1989 r., tworzono podwaliny pod instytucję regionalną. Proces ten wzmacniała sytuacja międzynarodowa Australii i Japonii związana z potencjalną izolacją tych krajów w związku z osłabieniem sojuszy zimnowojennych oraz rozwojem procesów integracyjnych w innych regionach świata.

Te dwa kraje były też kluczowe w kolejnym etapie integracji regionalnej, kiedy istniało już Forum Współpracy Regionalnej Azji i Pacyfiku (APEC), czyli od 1989 r. Instytucja ta, operując na poziomie ministerialnym, miała jednak mniejsze znaczenie, co wraz z problemem ze zdefiniowaniem kluczowych obszarów swojej działalności przesądzało o jej rozwoju.

Sytuacja zmieniła się po zwołaniu przez Billa Clintona pierwszego szczytu przywódców gospodarczych APEC, który odbył się w 1993 r. Rozwinięte tam idee przygotowane przez tzw. Grupę Wybitnych Osobistości (Eminent Persons Group), pod kierunkiem C. Freda Bergstena, stworzyły podwaliny dla dalszych i kluczowych decyzji w ramach APEC, tj. adaptacji tzw. otwartego regionalizmu w ramach przyjętych rok później (1994) celów z Bogor. Można stwierdzić, że USA były aktywnym graczem (choć wspierały raczej dyskryminacyjną formę regionalizmu, co widać m.in. w ramach EVSL) w tym procesie.

¹⁸⁵ Na temat konkurencyjności innych inicjatyw wobec APEC zob. B. Michalski, *op. cit.*, s. 107-157.

¹⁸⁶ Por. *APEC Bogor Goals' Progress Report*, APEC Policy Support Unit 2014, [online] http://publications.apec.org/publication-detail.php?pub_id=1564, 22 VI 2015.

¹⁸⁷ Zob. np. klasyfikację Tomoyoshiego Nakayamy (w pewnym zakresie opierającą się na podejściu Takashi Terady), który uwzględnia okres między 1989 a 1995 r., czyli w zasadzie nieco rozszerza okres do przyjęcia celów z Bogor, jako drugi okres rozwoju przyjmuje lata 1996-2000, czyli rozwój integracji wstrzymany ostatecznie przez fiasko EVSL, jako trzeci okres – lata 2001-2005, kiedy USA skupiały się na sekurytyzacji APEC, a wreszcie jako czwarty – czas po 2006 r., kiedy USA skupiły się na kwestii FTAAP. T. Nakayama, *APEC. The Future Prospects for a Bridge Spinning the Pacific*, [w:] *Asian Responses to the Global Financial Crisis. The Impact of Regionalism and the Role of the G20*, eds. J. Park, T.J. Pempel, G. Xiao, Edward Elgar, Cheltenham-Northampton 2012, s. 121-134.

Kolejna zmiana wiąże się z azjatyckim kryzysem gospodarczym z lat 1997-1998, kiedy USA okazały się partnerem niebędącym w stanie wesprzeć krajów w kryzysie, a proces integracji regionalnej w obszarze Azji i Pacyfiku został zahamowany na rzecz integracji w ramach Azji Wschodniej, początkowo w odniesieniu do ASEAN Plus Trzy (10 krajów ASEAN plus Chiny, Japonia, Korea Południowa), stopniowo wykluczając USA z systemu regionalnego.

Kulminacją tego procesu był Szczyt Azji Wschodniej (EAS), który odbył się w 2005 r. w Kuala Lumpur. Brak w tym mechanizmie USA spowodował prze wartościowanie polityki tego kraju wobec regionu i wsparcie dla inicjatyw regionalnych, w tym Strefy Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku (FTAAP) oraz, nieco później (2008), Partnerstwa Transpacyficznego (TPP). Pozwoliło to USA przynajmniej formalnie wrócić do roli kluczowego gracza w systemie regionalnym, szczególnie od momentu dołączenia do EAS w 2011 r. USA rywalizują tutaj jednak bardzo mocno z Chińską Republiką Ludową, co jest widoczne również w kontekście nowych instytucji regionalnych, tj. z jednej strony TPP, gdzie kluczową rolę odgrywają Stany Zjednoczone (nie ma tam ChRL), a z drugiej RCEP, gdzie kluczowym graczem wydają się Chiny (nie ma tam USA).

W kontekście omówionej powyżej rywalizacji APEC staje się instytucją, która łączy obu graczy, przy czym coraz istotniejsza wydaje się ona dla Chin, tracąc znaczenie dla USA. Z tego powodu można obserwować wsparcie chińskiego lidera Xi Jinpinga dla rozwoju koncepcji FTAAP czy tworzenie przez Chińczyków AIIB. USA coraz bardziej skupiają się na negocjacjach w ramach TPP.

Jeśli chodzi o sam rozwój APEC, to w XXI w. liberalizacja handlu i usług staje się coraz mniej istotnym obszarem, a kluczową rolę zaczynają odgrywać ułatwienia w handlu i inwestycjach (*trade and investment facilitation*), integracja infrastrukturalna i międzyludzka czy kwestie energetyczno-ekologiczne, co wiąże się m.in. z nikłymi, szczególnie w obecnej dekadzie, postępami w zakresie liberalizacji handlu.

APEC jako instytucja z pewnością może być uznane za sukces regionu Azji i Pacyfiku, czego dowodzi ostatnie 25 lat jego istnienia, jak również rola swoistego katalizatora procesów integracyjnych w regionie. Nie należy jednak obecnie spodziewać się dalszego, intensywnego rozwoju tego procesu, m.in. ze względu na silną rywalizację geopolityczną kluczowych aktorów regionalnych, tj. USA i Chin.

Rozdział IV

ASEAN jako kluczowa organizacja w Azji Wschodniej

ASEAN wyrosło w ostatnich latach na kluczową organizację integracyjną nie tylko w obrębie Azji Południowo-Wschodniej, ale także szeroko pojętej Azji Wschodniej, skupiając w organizacjach pochodnych (APT, EAS) kluczowych graczy regionu oraz stanowiąc istotne wyzwanie dla zinstytucjonalizowanej poprzez uczestnictwo w APEC pozycji USA w tym regionie¹.

Choć potencjał samego ASEAN wydaje się nieporównywalnie mniejszy niż APEC (państwa ASEAN zajmują powierzchnię niecałych 4,5 mln km², posiadając ok. 625 mln ludności oraz produkt regionalny brutto na poziomie ok. 6,5 bln USD, przy czym PRB *per capita* to ok. 10 tys. USD²), to jednak jego potencjał integracyjny jest zdecydowanie większy³. Wniosek taki możemy wysnuć po analizie czynników opisanych w rozdziale II. Należy też wziąć pod uwagę istnienie w najbliższym otoczeniu mocarstw regionalnych, szczególnie zaś Chin i Indii, co wymusza ściślejszą integrację, jeśli państwa ASEAN i sama organizacja chcą pozostać podmiotem konkurencyjnym na scenie regionalnej⁴.

4.1. Rozwój ASEAN w latach 1967-2015

4.1.1. Geneza ASEAN i pierwsze dekady rozwoju

Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej zostało utworzone 8 sierpnia 1967 r. w Bangkoku (zastąpiło istniejące od 1961 r. Stowarzyszenie Azji Południowo-Wschodniej – Association of South-East Asia, którego członka-

¹ Analiza ASEAN przedstawiona w tym rozdziale została w pewnym zakresie opublikowana w pracy M. Grabowski, *Wiek Pacyfiku...*, s. 221-235.

² Wielkość produktu regionalnego brutto i PRB *per capita* według parytetów siły nabywczej (PPP), obliczenia własne wg danych w tabelach rozdziału drugiego.

³ Szerzej na temat potencjału integracyjnego w rozdziale pierwszym.

⁴ Na aspekt ten zwracał uwagę sekretarz generalny ASEAN w latach 2003-2007, Ambasadorka Ong Keng Yong podczas serii wywiadów udzielonych autorowi w czasie pobytu badawczego w Singapurze w sierpniu i wrześniu 2008 r. oraz w czerwcu 2012 r.

mi były Malesja, Filipiny i Tajlandia)⁵. W spotkaniu założycielskim wzięli udział ministrowie spraw zagranicznych Indonezji, Filipin, Malesji, Singapuru i Tajlandii, które to kraje stały się członkami nowo założonej organizacji. W deklaracji z Bangkoku znalazły się następujące cele:

- 1) przyspieszenie wzrostu gospodarczego, postępu społecznego i rozwoju kulturowego regionu;
- 2) promocja regionalnego pokoju i stabilności;
- 3) promocja aktywnej współpracy i wzajemnej pomocy w sferach gospodarczej, społecznej, kulturowej, technicznej, naukowej, administracyjnej;
- 4) wzajemne wsparcie w zakresie szkoleń i badań;
- 5) współpraca dla lepszego wykorzystania potencjału rolnego, przemysłowego, rozwoju handlu, transportu i komunikacji, podniesienia standardów życia;
- 6) promocja studiów nad Azją Południowo-Wschodnią;
- 7) utrzymanie bliskich i korzystnych relacji z istniejącymi organizacjami regionalnymi i międzynarodowymi o zbieżnych celach⁶.

W rzeczywistości organizacja ta początkowo stawiała sobie za cel wyeliminowanie sporów terytorialnych i napięć między członkami, a rolę mediatora pomiędzy zwaśnionymi Filipinami, Indonezją i Malesją pełniła Tajlandia⁷. Doszły do tego problemy związane z wycofaniem się mocarstw kolonialnych z regionu, nieefektywnością organizacji, której członkowie są oddaleni od siebie (SEATO), wzmocnieniem roli Azji Południowo-Wschodniej w odniesieniu do mocarstw aktywnych w regionie, wreszcie wzmocnieniem potencjału dla osiągnięcia celów, których poszczególne państwa nie były w stanie osiągać samodzielnie⁸. Organizacja chciała też przeciwstawić się zagrożeniom, które wynikały z konflik-

⁵ Organizacja ta stała się ofiarą konfliktu, który miał miejsce po powstaniu Malesji i włączeniu do jej terytorium Sabahu na Borneo, do którego pretensje rościły sobie Filipiny. Powstanie Malesji spowodowało również koniec istnienia Maphilindo (organizacji Malajów, Filipin i Indonezji powstałej w 1963 r.), gdyż ani Filipiny, ani Indonezja nie uznały nowego państwa, a prezydent Sukarno ogłosił wojnę partyzancką przeciw niemu. Por. N. Palmer, *SEATO, ASA, MAPHILINDO and ASPAC*, [w:] *The New ASEAN Reader*, eds. K.S. Sandhu et al., Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 1992, s. 29.

⁶ Por. *The ASEAN Declaration (Bangkok Declaration)*, Bangkok, 8 August 1967, [online] <http://www.asean.org/news/item/the-asean-declaration-bangkok-declaration>, 12 VII 2015.

⁷ To podczas jednego ze spotkań, w czasie których debatowano o pojednaniu między trzema stronami sporu, minister spraw zagranicznych Tajlandii, Thanat Khoman zaproponował utworzenie organizacji regionalnej. Pomysł przypadł do gustu szczególnie ministrowi spraw zagranicznych Indonezji Adamowi Malikowi, a stopniowo dołączyły do niego inne kraje, podczas gdy MSZ Tajlandii przygotowało wstępny projekt deklaracji nowej organizacji. Por. Jamil Maidan Flores, Jun Abad, *The Founding of ASEAN*, [online] <http://www.eppo.go.th/inter/asean/asean-sec/ASEAN-History.htm>, 12 VII 2015.

⁸ Taką listę powodów przedstawił Thanat Khoman, ówczesny (w 1967 r.) minister spraw zagranicznych Tajlandii, inicjator powołania ASEAN, por. T. Khoman, *ASEAN Conception and Evolution*, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-conception-and-evolution-by-thanat-khoman>, 10 VII 2015.

tów indochińskich oraz działalności ruchów partyzanckich wspieranych przez ChRL. Decyzja o zacieśnieniu współpracy była wynikiem zwycięstwa komunistów w Wietnamie, Laosie i Kampuczy/Kambodży, a organizację cechowało wyraźne ostrze antykomunistyczne⁹.

Wkrótce po utworzeniu organizacji współpraca w jej ramach praktycznie zamarła ze względu na piętrzące się wewnętrzne konflikty. W 1971 r. pięć krajów ASEAN, podczas spotkania w Kuala Lumpur, przyjęło Deklarację o Strefie Pokoju, Wolności i Neutralności w Azji Południowo-Wschodniej (*Zone of Peace, Freedom and Neutrality Declaration*), która to strefa miała być wolna od jakiegokolwiek ingerencji ze strony mocarstw zewnętrznych¹⁰.

Ważnymi wydarzeniami z lat 70., które miały miejsce podczas pierwszego szczytu ASEAN na indonezyjskiej wyspie Bali w 1976 r., było przyjęcie Deklaracji o jedności ASEAN (*Declaration of ASEAN Concord*)¹¹, która uregulowała ogólne zasady współpracy, oraz Układu o przyjaźni i współpracy (*The Treaty of Amity and Cooperation*).

W tym ostatnim traktacie określono m.in. zasady współpracy, tj.

- 1) wzajemny szacunek dla niepodległości, suwerenności, równości, integralności terytorialnej i tożsamości narodowej wszystkich narodów;
- 2) prawo każdego państwa do kierowania swoim bytem niezależnie od zewnętrznych ingerencji, przymusu i działalności wywrotowej;
- 3) nieingerencję w wewnętrzne sprawy innych;
- 4) rozstrzyganie sporów i różnic w sposób pokojowy;
- 5) odrzucenie groźby stosowania lub użycia siły;
- 6) efektywną współpracę pomiędzy stronami¹².

Istotne było też ustanowienie w 1977 r. Konferencji Postministerialnych (*Post-Ministerial Conferences*) w celu konsultacji z państwami dialogu (na po-

⁹ Szerzej na ten temat zob. Yoshiyuki Hagiwara, *Formation and Development of the Association of Southeast Asian Nations*, „The Developing Economies” 1973, vol. 9, no. 4.

¹⁰ Por. *Zone of Peace, Freedom and Neutrality Declaration*, Malaysia, 27 November 1971, [w:] *Handbook on Selected ASEAN Political Documents*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2003, s. 7-10.

¹¹ Szerzej deklaracja ta (1) odnosiła się do zapewnienia politycznej stabilności w poszczególnych krajach, jako istotnych dla zapewnienia międzynarodowego pokoju i stabilności; (2) zobowiązywała członków do wczesnego ustanowienia Strefy Pokoju, Wolności i Neutralności; (3) zwracała uwagę na potrzebę eliminacji biedy, głodu, chorób i analfabetyzmu w krajach członkowskich, a w związku z tym potrzebę intensyfikacji współpracy w sprawach gospodarczych i społecznych; (4) odnosiła się do potrzeby współpracy przy zwalczaniu klęsk żywiołowych; (5) sugerowała współpracę w tworzeniu narodowych i regionalnych programów rozwoju; (6) zobowiązywała członków do pokojowego załatwiania sporów wewnątrzregionalnych; (7) sugerowała dążenie do pokojowej współpracy na zasadach wzajemnego szacunku i wzajemnych korzyści; (8) wspominała o potrzebie tworzenia tożsamości regionalnej. W związku z tymi celami przyjęto program współpracy w ramach ASEAN w sferach politycznej, gospodarczej, społecznej, kulturowej i informacyjnej, bezpieczeństwa oraz organizacyjnej w odniesieniu do ASEAN. Zob. *Declaration of ASEAN Concord*, Indonesia, 24 February 1976, [online] <http://www.asean.org/news/item/declaration-of-asean-concord-indonesia-24-february-1976>, 20 VI 2015.

¹² Por. *Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia*, Indonesia, 24 February 1976, [online] <http://www.asean.org/news/item/treaty-of-amity-and-cooperation-in-southeast-asia-indonesia-24-february-1976-3>, 20 VI 2015.

czątku były to Australia, Nowa Zelandia, Korea Południowa, Japonia oraz Stany Zjednoczone)¹³.

4.1.2. Zmiany w latach 90. XX w.

Po zakończeniu zimnej wojny wzrósł nacisk administracji amerykańskiej na demokratyzację autorytarnych reżimów w regionie, co było jednym z czynników przyspieszających rozwój ASEAN. Stabilizacja środowiska międzynarodowego spowodowała zaś, iż możliwe stało się zwiększenie aktywności tej organizacji na forum międzynarodowym. Ważnymi czynnikami, które zdecydowały o rozwoju ASEAN w latach 90., były:

- 1) zakończenie wojny domowej w Kambodży po wycofaniu z tego kraju wojsk wietnamskich, co spowodowało zmianę sytuacji na Półwyspie Indochińskim, a w konsekwencji rozszerzenie ASEAN o Wietnam (1995), Laos i Mjanmę/Birmę (1997) oraz Kambodżę (1999);
- 2) zmniejszenie obecności wojskowej USA w Azji Południowo-Wschodniej (wycofanie USA z baz na Filipinach), przez co państwa regionu musiały wziąć większą odpowiedzialność za własne bezpieczeństwo;
- 3) wzrost potęgi ChRL, tradycyjnie postrzeganej jako regionalny rywal, a także hegemon (szczególnie w odniesieniu do sporów dotyczących archipelagu Spratly oraz Wysp Paracelskich), co spowodowało z jednej strony otwarcie na państwa indochińskie, z drugiej zaś zaproszenie ChRL jako partnera dialogu¹⁴.

Na początku lat 90. zaznaczyły się także istotne zmiany w międzynarodowym środowisku gospodarczym i w samych państwach ASEAN, które zaczęły wdrażać politykę liberalizacji swoich gospodarek, promocji eksportu oraz zwiększania udziału w międzynarodowych rynkach. W związku z tymi zmianami i potrzebą zwiększenia konkurencyjności gospodarek ASEAN w świecie, w którym rola ugrupowań integracyjnych stawała się coraz istotniejsza, zdecydowano o zacieśnieniu regionalnej współpracy gospodarczej¹⁵. Ważną rolę w tym procesie odegrały też organizacje biznesowe¹⁶.

¹³ Od 1984 roku ASEAN liczyło sześć państw członkowskich, gdyż w styczniu 1984 roku, wkrótce po uzyskaniu niepodległości do Stowarzyszenia dołączył Sułtanat Brunei.

¹⁴ Szerzej na ten temat: E. Haliżak, *Stosunki międzynarodowe w regionie Azji i Pacyfiku*, s. 412-416.

¹⁵ Na ten aspekt zwracają uwagę Seiji Naya i M. Plummer, którzy podkreślają, że konieczność regionalnej integracji gospodarczej wynikała z jednej strony ze wzrostu tendencji globalizacyjnych i współzależności, z drugiej zaś z symultanicznego wzrostu bilateralności i protekcyjizmu. Stąd zalecali oni na łamach „ASEAN Economic Bulletin” (wydawanego przez Institute of South-east Asian Studies, który jest kluczowym *think tankiem* dla rządu Singapuru i odgrywa jednocześnie rolę zaplecza intelektualnego ASEAN) z jednej strony liberalizację unilateralną oraz wsparcie działań GATT, z drugiej zaś integrację regionalną i bliższą współpracę, dzięki której będzie możliwe silniejsze przedstawienie swojego głosu jako bloku negocyjacyjnego. Zob. Seiji Naya, M. Plummer, *ASEAN Economic Co-operation in the New International Economic Environment*, „ASEAN Economic Bulletin” 1991, vol. 7, no. 3.

¹⁶ Na ich znaczenie zwraca uwagę P. Bowles, wymieniając jako powody powstania AFTA: (1) zmiany w gospodarce międzynarodowej, (2) wzrost wpływów i zainteresowania organiza-

Jednocześnie mieliśmy do czynienia z obawami części krajów (w zasadzie wszystkich poza Singapurem i Brunei¹⁷) dotyczącymi efektu przesunięcia handlu, utraty rynku oraz problemów z dostosowaniem struktury gospodarek¹⁸. Wydaje się, że wcześniejsze próby integracji gospodarczej były utrudnione z powodu struktury gospodarek. Były one raczej konkurencyjne niż komplementarne – początkowo oparte w znacznej mierze na eksporcie towarów nieprzetworzonych, później zaś w podobnym okresie weszły w fazę industrializacji, znów tworząc struktury konkurencyjne¹⁹.

W czasie czwartego szczytu ASEAN w Singapurze w styczniu 1992 r. zdecydowano o utworzeniu Strefy Wolnego Handlu ASEAN (*ASEAN Free Trade Area* – AFTA; do roku 2008)²⁰. Można zwrócić uwagę na cztery obszary, które były kluczowe dla stworzenia AFTA:

- 1) odpowiedź na presję zewnętrzną (problemy z zakończeniem rundy urugwajskiej GATT, integracja regionalna w Ameryce Północnej i Europie –

cji biznesowych regionem ASEAN, przy ich naturalnej predyspozycji do popierania regionalnej integracji gospodarczej, (3) dążenie ASEAN do utrzymania swojej pozycji jako istotnej organizacji w regionie, przy spodziewanej proliferacji nowych podmiotów regionalnych. Por. P. B o w l e s, *ASEAN, AFTA and the „New Regionalism”*, „Pacific Affairs” 1997, vol. 70, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2760773>.

¹⁷ Podmioty te są stosunkowo niewielkie, ale jednocześnie najbardziej rozwinięte gospodarczo w regionie, a rola Singapuru w procesach integracyjnych zarówno Azji Południowo-Wschodniej, jak i Pacyfiku wydaje się nie do przecenienia.

¹⁸ Obawy dotyczyły też faktu, że handel międzygałęziowy zastąpi wewnątrzgałęziowy, więc może dojść do przeniesienia czy lokowania całych łańcuchów produkcji w poszczególnych krajach. Wnioski z przeprowadzonych badań z początku lat 90. wskazywały jednak, że wzrasta rola handlu wewnątrzgałęziowego, co spowodowało zmniejszenie obaw dotyczących integracji w ramach AFTA. Por. J a y a n t M e n o n, *Intra-Industry Trade and the ASEAN Free Trade Area*, „Pacific Economic Papers” 1996, no. 251.

¹⁹ Co oczywiście nie musi być utrudnieniem w integracji gospodarczej, a nawet należy przyjąć, że integracja w okresie uprzemysłowienia mogłaby doprowadzić do przetrwania branż bardziej konkurencyjnych i wysoce korzystnej, wystawionej od razu na konkurencję specjalizacji, a w konsekwencji wzmocnienia całego bloku integracyjnego. Por. rozdział pierwszy, w którym opisane są czynniki i etapy międzynarodowej integracji gospodarczej.

²⁰ Zdecydowano wówczas o wspólnej efektywnej preferencyjnej taryfie handlowej na 15 grup produktów (*Common Effective Preferential Tariff* – CEPT), tj. oleje roślinne, cement, chemikalia, wyroby farmaceutyczne, nawozy sztuczne, tworzywa sztuczne, kauczuki, produkty skórzane, miążgę, tekstylia, ceramikę i wyroby szklane, kamienie szlachetne i biżuterię, elektrody miedziane, elektronikę, meble drewniane i ratanowe. Zdecydowano też o działaniach na rzecz zacieśnienia współpracy w obszarze handlu, przemysłu, minerałów i energii, finansów i bankowości, żywności, rolnictwa i leśnictwa, transportu i komunikacji. Za tymi ostatnimi deklaracjami nie poszły żadne praktyczne kroki. Por. *Singapore Declaration of the 1992 ASEAN Summit*, Singapore, 28 January 1992, [online] <http://www.asean.org/news/item/singapore-declaration-of-1992-singapore-28-january-1992>, 20 III 2015; *Framework Agreement On Enhancing ASEAN Economic Cooperation*, Singapore, 28 January 1992, [online] <http://www.asean.org/news/item/framework-agreement-on-enhancing-asean-economic-cooperation-singapore-28-january-1992>, 20 III 2015; *Agreement On The Common Effective Preferential Tariff (CEPT) Scheme For The ASEAN Free Trade Area*, Singapore, 28 January 1992, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/item/agreement-on-the-common-effective-preferential-tariff-cept-scheme-for-the-asean-free-trade-area-afta>, 20 III 2015.

możliwość dołączenia do Wspólnot Europejskich/UE krajów Europy Środkowo-Wschodniej);

- 2) poprawa pozycji negocjacyjnej ASEAN w systemie międzynarodowym, który mógłby stać się systemem regionalnych bloków integracyjnych;
- 3) chęć powstrzymania ekspansji gospodarczej ChRL, która po reformach zapoczątkowanych na przełomie lat 70. i 80. stawała się coraz istotniejszą gospodarką oraz konkurentem państw ASEAN w sektorach proekspansyjnych;
- 4) dalszy rozwój połączeń gospodarczych w ramach ASEAN dzięki ograniczeniu barier dla internacjonalizacji działalności przedsiębiorstw (a jednocześnie zwiększenie ich konkurencyjności)²¹.

AFTA weszła w życie w 2002 r. w ograniczonym zakresie (cła poniżej 5% na większość dóbr, uczestnictwo sześciu pierwszych członków ASEAN, pozostali mają dodatkowy czas na dostosowanie się)²² – wcześniej inicjatywę utworzenia strefy wolnego handlu podjęto w 1977 r., ale zakończyła się ona fiaskiem²³. Do roku 2015 w ramach grupy ASEAN-6 średnie cła dla produktów z przyjętej listy inkluzyjnej wynosiły 0,03%²⁴, a dla całego ASEAN było to 0,23%²⁵. Nadal jednak pozostaje kwestia barier pozataryfowych oraz liberalizowanych stopniowo reguł pochodzenia (*Rules of Origin* – ROO)²⁶.

Warto też zwrócić uwagę na problemy, które ujawniły się podczas tworzenia Strefy Wolnego Handlu ASEAN, takie jak asymetryczność stawek celnych (czy innych form ochrony rynków, głównie w zależności od poziomu rozwoju

²¹ Klasyfikacja za: C. D e n t, *op. cit.*, s. 92-93.

²² W styczniu 2002 r. średnia taryfa celna dla sześciu pierwszych członków ASEAN (Brunei, Filipiny, Indonezja, Malezja, Singapur, Tajlandia) wynosiła 3,2%, a handel wewnątrz regionu wzrósł w latach 1993-2000 od 44,2 mld USD do 97,8 mld USD. Pewną niedoskonałością był brak liberalizacji rynku artykułów rolnych oraz motoryzacyjnego. Por. *The ASEAN Free Trade Area. Reaching Its Target*, Opening Remarks of H.E. Rodolfo C. Severino, Secretary-General of the Association of Southeast Asian Nations, at the AFTA 2002 Symposium, Jakarta, 31 January 2002, „ASEAN Economic Bulletin” 2002, vol. 19, no. 2.

²³ Porozumienie *Agreement on ASEAN Preferential Trading Arrangements* (PTA) zostało podpisane w lutym 1977 r. i ratyfikowane przed sierpniowym szczytem w Kuala Lumpur, na którym dodatkowo zawarto umowy ws. rozbudowy infrastruktury regionalnej. Por. *Joint Communique, The Second ASEAN Heads of Government Meeting*, Kuala Lumpur, 4-5 August 1977, [w:] *ASEAN Document Series 1967-1988*, ASEAN Secretariat, Jakarta 1988.

²⁴ Produkty były klasyfikowane w następującym zakresie: lista inkluzyjna (*inclusion list*), czasowa lista ekskluzywna (*temporary exclusion list*), towary wrażliwe (*sensitive list*) oraz lista towarów wyłączonych (*general exception list*). Zob. *ASEAN Free Trade Area (AFTA). An Update*, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/item/asean-free-trade-area-afta-an-update>, 20 III 2015. Dane dotyczące stawek ceł za: *Average CEPT/ATIGA Tariff Rates*, [online] http://www.asean.org/images/2015/april/information_on_average_tariffs/average%20CEPT-ATIGA%20tariff%20rates%201993-2015_1.pdf, 20 III 2015.

²⁵ Por. C. D e n t, *op. cit.*, s. 97.

²⁶ Szczegóły dostępne w: *References and Other Documents on ASEAN Free Trade Area*, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/category/other-documents-24>, 20 III 2015.

gospodarczego, ale też pewnych przesłanek politycznych), relatywnie niewielki odsetek handlu wewnątrzregionalnego (ok. 22%), konsekwencje azjatyckiego kryzysu gospodarczego z lat 1997–1998, a także fakt, że AFTA w zasadzie była uproszczonym modelem FTA, opartym na obniżce ceł na towary, co dodatkowo marginalizowało jej rangę, biorąc pod uwagę inne preferencyjne porozumienia handlowe, w tym kwestię tzw. celów z Bogor w ramach APEC²⁷.

W roku 1992 przyjęto również Deklarację ASEAN w sprawie Morza Południowochińskiego, które wydawało się wówczas najpoważniejszym problemem w budowaniu wzajemnych relacji. W deklaracji tej skupiono się na potrzebie rozwiązania problemu w sposób pokojowy oraz oparciu się na Traktacie o Przyjaźni i Współpracy w Azji Południowo-Wschodniej (TAC)²⁸.

Od 1993 r. sprawy bezpieczeństwa regionalnego, nie tylko regionu Azji Południowo-Wschodniej, odgrywały coraz większą rolę w działalności ASEAN. W roku tym ustalono, że będą one rozpatrywane na konferencjach postministerialnych, a dla zinstytucjonalizowania tego procesu powołano Forum Regionalne ASEAN (*ASEAN Regional Forum* – ARF), którego pierwsze spotkanie odbyło się w Bangkoku w lipcu 1994 r., przy czym poza ogólnymi deklaracjami nie podjęto szczegółowych ustaleń dotyczących działalności ARF²⁹. W 1993 r. ujawniły się też kontrowersje z USA, które dotyczyły przestrzegania praw człowieka w krajach regionu oraz propozycji (zgłoszonej przez Malezję) utworzenia Ugrupowania Gospodarczego Azji Wschodniej (*East Asia Economic Caucus* – EAEC). Propozycja ta została zgłoszona przez malezyjskiego premiera Mahathira bin Mohammada w 1990 r. Administracja prezydenta George’a H. Busha podjęła szerokie działania, aby nie dopuścić do jej wejścia w życie, gdyż wschodnio-azjatycki blok handlowy mógł znacząco osłabić pozycję USA w regionie. Ostatecznie w lipcu 1993 r. ASEAN podjęło decyzję, że EAEC będzie ugrupowaniem w ramach APEC³⁰.

Na szczycie w Bangkoku w 1995 r. zdecydowano o przyspieszeniu redukcji taryf celnych, a także o usunięciu ograniczeń ilościowych i barier pozataryfowych od początku 1996 r., jak również o pracy nad harmonizacją standardów,

²⁷ Por. C. D e n t, *op. cit.*, s. 97–99.

²⁸ Treść krótkiej deklaracji zob. *ASEAN Declaration On The South China Sea*, Manila, Philippines, 22 July 1992, [w:] *Handbook on Selected ASEAN Political Documents*, s. 35–38.

²⁹ Członkami ASEAN były wtedy Brunei, Filipiny, Indonezja, Malezja, Singapur, Tajlandia, partnerami dialogu: Australia, Japonia, Kanada, Nowa Zelandia, Republika Korei, Stany Zjednoczone, Unia Europejska, partnerami konsultacyjnymi Chiny i Rosja, a obserwatorami Laos, Papua-Nowa Gwinea, Wietnam. Ustalenia szczytu dostępne w *Chairman’s Statement, The First ASEAN Regional Forum, Bangkok, Thailand, 25 July 1994*, [w:] *ASEAN Regional Forum Document Series 1994–2006*, ASEAN Sekretariat, Jakarta 2007, s. 3–4.

³⁰ W zasadzie oznaczało to odrzucenie idei EAEC aż do kryzysu azjatyckiego, po którym to zintensyfikowano współpracę w ramach ASEAN+3, a w pełnym wymiarze możemy mówić o rozwoju tej idei w ramach Szczytu Azji Wschodniej. Na temat EAEC i amerykańskiej polityki wobec tej organizacji zob. D. N a n t o, *APEC, EAEC, and Free Trade Area in the Asia Pacific*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 1994.

co wydaje się istotniejsze niż sama redukcja stawek celnych³¹. Zdecydowano również o utworzeniu w Azji Południowo-Wschodniej strefy wolnej od broni atomowej³².

Podczas tego szczytu zwrócono uwagę na wyrównywanie różnic rozwojowych pomiędzy państwami członkowskimi oraz ubiegającymi się wówczas o członkostwo. Zdecydowano o zaakceptowaniu Inicjatywy rozwoju gospodarczego delty Mekongu (*ASEAN–Mekong Development Cooperation*), której celem jest pomoc dla Kambodży, Laosu i Mjanmy/Birmy³³. Szczegółowe zasady tej inicjatywy przyjęto podczas spotkania w Kuala Lumpur w 1996 r.³⁴ (warto zauważyć, że grupa sygnatariuszy obejmowała 10 państw ASEAN oraz Chińską Republikę Ludową³⁵). Choć kierunek ten był i jest na pewno słuszny, tj. zarówno zgodny z potrzebami, jak i umożliwiający pełniejszą integrację i rozwój tego regionu, z pewnością jednak niewystarczające zasoby finansowe pozostałych członków ASEAN w niewielkim stopniu były w stanie zapewnić realizację przyjętych celów, nawet przy współpracy z krajami trzecimi, donatorami pomocy oraz Azjatyckim Bankiem Rozwoju, przez który płyną zasadnicze środki na tę

³¹ Por. *Bangkok Summit Declaration of 1995*, Bangkok, 14-15 December 1995, [online] <http://www.asean.org/news/item/bangkok-summit-declaration-of-1995-bangkok14-15-december-1995>, 20 III 2015.

³² Por. *Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone*, Bangkok, Thailand, 15 December 1995, [online] <http://www.asean.org/news/item/treaty-on-the-southeast-asia-nuclear-weapon-free-zone>, 20 III 2015. Co ciekawe, traktat ten staje się coraz większym problemem dla współpracy regionalnej, gdyż kilka krajów regionu rozważa poważnie budowę elektrowni atomowych (Wietnam, Indonezja i Tajlandia mają takie plany, a Malezja i Filipiny rozważają to jako opcję). Wydaje się, że odpowiednie podejście do tego problemu będzie ważnym testem dla ASEAN. Por. A. Symon, *Southeast Asia's Nuclear Power Thrust. Putting ASEAN's Effectiveness to the Test?*, „Contemporary Southeast Asia” 2008, vol. 30, no. 1.

³³ Komisja ds. Mekongu (*Mekong Committee*) powstała pod auspicjami ESCAP już w 1957 r., a Forum Większego Subregionu Mekongu (*Greater Mekong Subregion – GMS*) zostało zainicjowane w 1992 r. W 1994 r. japońskie MITI oraz ministrowie spraw zagranicznych państw ASEAN zdecydowali o wsparciu dla rozwoju Kambodży, Laosu i Mjanmy, a w kwietniu 1995 r. Komisja ds. Mekongu została przekształcona w Komisję Rzeki Mekong (*Mekong River Commission*). Na istotną rolę przystąpienia krajów CLMV do ASEAN w rozwoju Basenu Mekongu zwracał uwagę Sekretarz Generalny ASEAN R. Severino, por. *Developing the Greater Mekong Sub-Region. The ASEAN Context*, Statement of Mr. Rodolfo C. Severino, Secretary-General of the Association of Southeast Asian Nations, at the Greater Mekong Sub-region Business Workshop, Bangkok, 10 February 2000, „ASEAN Economic Bulletin” 2000, vol. 17, no. 1.

³⁴ Przyjęty dokument bardzo szeroko definiował obszary współpracy, zwracając uwagę na: (1) rozwój infrastruktury – w tym transportowej, telekomunikacyjnej, irygacyjnej i energetycznej; (2) rozwój inicjatyw na rzecz handlu i inwestycji; (3) rozwój sektora rolnego; (4) rozwój sektora leśnego i zasobów mineralnych; (5) rozwój przemysłu, szczególnie małych i średnich przedsiębiorstw; (6) rozwój turystyki; (7) rozwój zasobów ludzkich i wsparcie szkoleniowe; (8) współpracę w zakresie nauki i technologii. Por. *Basic Framework of ASEAN–Mekong Basin Development Cooperation*, Kuala Lumpur, 17 June 1996, [online] <http://www.asean.org/images/2013/economic/mbdc/basic%20framework%20of%20ambdc.pdf>, 22 III 2015.

³⁵ Aktualnych bądź przyszłych, gdyż Kambodża, Laos i Mjanma stały się członkami ASEAN później. Na terenie GMS leży chińska prowincja Yunan.

inicjatywę. Jest ona też hamowana ze względu na sprzeczne interesy państw uczestniczących oraz ich różne potrzeby i wzorce rozwojowe³⁶.

W tym kontekście należy wspomnieć o indochińskim rozszerzeniu ASEAN, które miało miejsce w latach 1995-1999 (Wietnam – 1995, Laos i Mjanma – 1997, Kambodża – 1999), a które do dziś jest postrzegane ambiwalentnie ze względu na fakt, że przyjęte zostały podmioty o niskim poziomie rozwoju gospodarczego, co spowodowało dodatkowe problemy z pogłębianiem integracji w ramach organizacji³⁷. Dla ówczesnych państw członkowskich korzystne było na pewno zwiększenie znaczenia organizacji w świecie i jej wiarygodności strategicznej, powiększenie rynku ASEAN czy wzrost zakresu regionalnego podziału pracy. Dla krajów CLMV kluczową rolę odgrywały wiarygodność i legitymacja w środowisku międzynarodowym³⁸.

³⁶ Poszczególne kraje posiadają różne potrzeby i interesy (np. w zakresie twardej i miękkiej infrastruktury), a dodatkowo kraje udzielające pomocy starają się realizować swoje cele. Szerzej na temat tej inicjatywy zob. Kao Kim Hourn, Sisowath Chanto, *The Greater Mekong Subregion. An ASEAN Issue*, [w:] *Reinventing ASEAN*, eds. S. Tay, J. Estanislao, H. Soesastro, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2001, s. 163-182. Na temat polityki ADB wobec regionu zob. Asian Development Bank, *The GMS. Beyond Borders – Regional Cooperation Strategy and Program*, ADB, Manila 2004. Krytyka działań ADB, które w teorii wydają się słuszne, mając na celu stworzenie gospodarki regionalnej poprzez stosowną integrację gospodarek sześciu podmiotów GMS (Kambodża, Laos, Mjanma, Tajlandia, Wietnam, chińska prowincja Yunan), opiera się na założeniu, że zbyt niski poziom rozwoju gospodarczego tych podmiotów sprawi, iż powstanie wprowadzie region zintegrowany, acz bez zawartości. Por. A. Oehlert, *A Critique of ADB Policies towards the Greater Mekong Sub-region*, „Journal of Contemporary Asia” 2006, vol. 36, no. 4.

³⁷ Trzeba jednak zwrócić uwagę, że problem różnic rozwojowych jest o wiele bardziej złożony niż prosty podział na stare i nowe kraje ASEAN, a odpowiedź, jaką jest Inicjatywa na rzecz Integracji ASEAN (*Initiative for ASEAN Integration*), powinna być dopasowana dokładnie do potrzeb towarzyszących zacieraniu tych różnic. Zob. R. Severino, *The ASEAN Developmental Divide and the Initiative for ASEAN Integration*, „ASEAN Economic Bulletin” 2007, vol. 24, no. 1; oraz D. Green, *Bridging the ASEAN Development Divide. A Regional Overview*, „ASEAN Economic Bulletin” 2007, vol. 24, no. 1. Por. też: *Ha Noi Declaration on Narrowing Development Gap for Closer ASEAN Integration*, Hanoi, Vietnam, 23 July 2001, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/item/ha-noi-declaration-on-narrowing-the-development-gap-2001>, 20 III 2015. *Bridging the Development Gap Among Members of ASEAN*, „Initiatives for ASEAN Integration”, ASEAN Secretariat, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-political-security-community/item/bridging-the-development-gap-among-members-of-asean>, 20 III 2015; *ASEAN Vision 2020*, Kuala Lumpur, 15 December 1997, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-vision-2020>, 20 V 2015. Warto też zwrócić uwagę, że w okresie, kiedy kraje te przystępowały do ASEAN, doszło do azjatyckiego kryzysu gospodarczego, co sprawiło, że integracja gospodarcza tych o wiele słabszych partnerów z innymi krajami Stowarzyszenia stała się znacznie trudniejsza, por. Cao Sy Kiem, *East Asian Economic Integration. Problems for Late-Entry Countries*, [w:] *East Asian Visions. Perspectives on Economic Development*, eds. E. Gill, Y. Huang, H. Khars, The World Bank-Institute of Policy Studies, Washington–Singapore 2007, s. 128-141.

³⁸ Kompleksową analizę nowych członków ASEAN przedstawia raport Departamentu Spraw Zagranicznych i Handlu Australii, *The New ASEANs. Vietnam, Burma, Cambodia and Laos*, Department of Foreign Affairs and Trade, Barton 1997. Por. też: *ASEAN Enlargement. Impacts and Implications*, eds. Mya Thana, C. Gates, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2001, s. 2-11; S. Narine, *Explaining ASEAN. Regionalism in Southeast Asia*, Lynne Rienner Publishers, London

Patrząc przez pryzmat członkostwa poszczególnych państw, warto odnieść się szczególnie do trzech z nich. Dla Wietnamu przystąpienie do ASEAN było z pewnością sukcesem nowej polityki zagranicznej, zainicjowanej jako część procesu reform w ramach tzw. polityki *doi moi*, a obserwując rozwój gospodarczy tego kraju, możemy stwierdzić, że przyniosło znaczące korzyści³⁹. Z drugiej jednak strony utrudniło prowadzenie niezależnej polityki zagranicznej, zarówno w odniesieniu do stosunków z mocarstwami (ChRL, USA), jak i problemów regionalnych (konflikt na Morzu Południowochińskim)⁴⁰.

Najważniejszą kwestią dla ASEAN stało się przyjęcie Mjanmy/Birmy w 1997 r. (w tym roku przyjęto też Laos), w którym to kraju rządy sprawowała *junta* wojskowa, a światowa opinia publiczna wyrażała krytyczny stosunek do łamania tamże praw człowieka, co nadal, mimo pewnej liberalizacji systemu od 2011 r., utrudnia działania Forum Regionalnego ASEAN (członkami są m.in. UE i USA), negocjowanie strefy wolnego handlu z UE czy porozumień handlowych z USA. Co więcej, współpraca z Mjanmą w ramach ASEAN była również bardzo utrudniona, gdyż ASEAN z jednej strony próbowało zwiększać swoją międzynarodową wiarygodność, z drugiej zaś przywiązanie do *ASEAN Way* sprawiało, że działania wobec tego kraju były z góry skazane na niepowodzenie⁴¹.

2002, s. 113-122; R. E m m e r s, *The Indochinese Enlargement of ASEAN. Security Expectations and Outcomes*, „Australian Journal of International Affairs” 2005, vol. 59, no. 1.

³⁹ Oczywiście rozwoju gospodarczego Wietnamu nie można rozpatrywać tylko poprzez pryzmat przystąpienia do ASEAN czy nawet rozwoju polityki proeksploatacyjnej tego kraju. Zob. szerzej: Phan Minh Ngoc, Nguyen Thi Phuong Anh, Phan Thuy Nga, *Exports and Long-run Growth in Vietnam, 1975-2001*, „ASEAN Economic Bulletin” 2003, vol. 20, no. 3.

⁴⁰ Jeśli jednak brać pod uwagę wszystkie korzyści i koszty, członkostwo Wietnamu w ASEAN zdecydowanie przyniosło więcej tych pierwszych, a poniesione koszty są korzyściami z perspektywy międzynarodowego porządku i stabilności. Por. J. D o s c h, *Vietnam's ASEAN Membership Revisited. Golden Opportunity or Golden Cage?*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 2. Niektórzy badacze oprócz pragmatycznych powodów członkostwa Wietnamu, takich jak wzrost gospodarczy, niezależność polityczna i przetrwanie reżimu, zwracają też uwagę, w duchu konstrukttywizmu, na fakt, że kraj ten przystąpił do ASEAN, aby przezwyciężyć kryzys tożsamości oraz izolację polityczną. Por. N g u y a n V u T u n g, *Vietnam's Membership of ASEAN. A Constructivist Interpretation*, „Contemporary Southeast Asia” 2007, vol. 29, no. 3.

⁴¹ Por. D. E m m e r s o n, *ASEAN's Black Swans*, „Journal of Democracy” 2008, vol. 19, no. 3; S. M c C a r t h y, *Burma and ASEAN. Estranged Bedfellows*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 6, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.6.911>. Warto też zwrócić uwagę na deklarację przyjętą przez szefów państw i rządów podczas spotkania w Singapurze w 2007 r. W deklaracji tej odniesiono się negatywnie do pomysłu, aby specjalny doradca Sekretarza Generalnego ONZ, Ibrahim Gambari, który przebywał kilkakrotnie z misją w Mjanmie, zrelacjonował sytuację (szczególnie w odniesieniu do poszanowania praw człowieka) na forum ASEAN bądź Szczytu Azji Wschodniej (taki pomysł wysunął przewodniczący w tym roku ASEAN Singapur). Jednocześnie, przy zaznaczeniu, że jest to całkowicie wewnętrzna sprawa Mjanmy, zaapelowano, aby Mjanma: (1) nawiązała dialog z Aung San Suu Kyi i Narodową Ligą na rzecz Demokracji (*National League for Democracy* – NLD), (2) skorzystała z pomocy ONZ i prof. Gambariego, (3) zniósła ograniczenia nałożone na Aung San Suu Kyi (liderkę opozycji, trzymaną w areszcie domowym) i zwolniła więźniów politycznych, (4) pracowała na rzecz pokojowego przejścia do demokracji, (5) zajęła się problemami gospodarczymi, które dotyczą ludność Mjanmy. Por. *ASEAN Chairman Statement on Myanmar*, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-chairman-statement-on-myanmar>, 20 III 2015. Odnie-

Kambodża stała się członkiem ASEAN dopiero w 1999 r., a jej przystąpienie do organizacji zostało opóźnione przez zamach stanu, jakiego dokonał Hu Sen⁴², który jednak ugiął się pod presją międzynarodową (szczególnie ze względu na wycofanie pomocy rozwojowej) i ogłosił wybory na lipiec 1998 r.⁴³ Nadal jednak pojawia się problem potencjalnego rozszerzania członkostwa ASEAN, gdyż istnieje spora grupa państw, które chciałyby dołączyć do Stowarzyszenia. Wśród nich wymienia się m.in. Timor Wschodni, Papuę-Nową Gwineę, Bangladesz czy Sri Lankę. Wydaje się, że w ciągu najbliższych kilku lat realne szanse na członkostwo ma tylko Timor Wschodni, który zresztą w roku 2014 złożył oficjalny wniosek o członkostwo⁴⁴.

W tym okresie coraz bardziej widoczna stawała się zmiana polityki Stowarzyszenia względem Chin⁴⁵. Jej wyrazem było spotkanie prezydenta (przewodniczącego) ChRL Jiang Zemina z przywódcami ASEAN w Kuala Lumpur w 1997 r. Podczas tego spotkania prezydent ChRL podkreślił pozytywną rolę ASEAN oraz przedstawił kompromisowe propozycje wobec archipelagu Spratly⁴⁶.

Kryzys azjatycki z lat 1997-1998 pokazał słabość ASEAN, które nie było w stanie zapobiec dewaluacji walut oraz skutecznie przeciwstawić się trudnościom gospodarczym. Podjęte środki (zgodne z przyjętym *Statement on Bold*

sienie do tej inicjatywy oraz dotychczasowych wysiłków poszczególnych krajów ASEAN (szczególnie *ASEAN Enlargement. Impacts and Implications*, s. 2-11; S. Narine, *op. cit.*, s. 113-122; R. Emmers, *The Indochinese Enlargement of ASEAN...*; oraz Indonezji, która jako jedyna ma skonkretyzowaną potencjalną regionalną inicjatywę dyplomatyczną), por. J. Haacke, *ASEAN and Political Change in Myanmar. Towards a Regional Initiative?*, „Contemporary Southeast Asia” 2008, vol. 30, no. 3.

⁴² Jak również próby odzyskania władzy przez lidera tzw. Czerwonych Khmerów, Pol Pota.

⁴³ Nie oznaczają to jednak jego ustąpienia, ale podzielenie się władzą z księciem Norodomem Ranariddhem. Zob. T. Kevin, *Cambodia's International Rehabilitation, 1997-2000*, „Contemporary Southeast Asia” 2000, vol. 22, no. 3; i d e m, *Cambodia and Southeast Asia*, „Australian Journal of International Affairs” 2000, vol. 54, no. 1.

⁴⁴ Na problem ten zwracał uwagę sekretarz generalny ASEAN w latach 2003-2007, ambasador Ong Keng Yong, podczas serii wywiadów udzielonych autorowi w czasie pobytu badawczego w Singapurze w sierpniu i wrześniu 2008 r. Uważał on wówczas, że po przyjęciu Timoru Wschodniego, które mogłoby nastąpić ok. roku 2012, należy zakończyć proces rozszerzania ASEAN, deklarując Stowarzyszenie organizacją zamkniętą. Jak zaznaczono, Timor złożył wniosek o członkostwo w 2014 r., obecnie jest on procedowany w ramach ASEAN. Zob. *Chairman's Statement of the 25th ASEAN Summit. „Moving Forward in Unity to a Peaceful and Prosperous Community”*, Nay Pyi Taw, Myanmar, 12 November 2014, [online] http://www.asean.org/images/pdf/2014_upload/Chairman%20Statement%20of%20the%2025th%20ASEAN%20Summit.pdf, 20 VI 2015.

⁴⁵ Choć należy zwrócić uwagę, że tzw. stosunki konsultacyjne zostały ustanowione w 1993 r., status Partnera Dialogu uzyskała ChRL w roku 1996.

⁴⁶ Omawiano też szerokie spektrum spraw, które możemy jednak potraktować jako dyplomatyczną kurtuazję (współpraca w ramach ARF, instytucji międzynarodowych, przyjazne sąsiedztwo, promocja wzrostu gospodarczego *etc.*). Por. *ASEAN-China Cooperation towards the 21st Century*, Joint Statement of the Meeting of Heads of State/Government of the Member States of ASEAN and the President of the People's Republic of China, Kuala Lumpur, Malaysia, 16 December 1997, [online] <http://www.asean.org/news/item/joint-statement-of-the-meeting-of-heads-of-state-governments-of-the-member-states-of-asean-and-the-president-of-the-people-s-republic-of-china-kuala-lumpur-malaysia-16-december-1997>, 20 III 2015.

*Measures*⁴⁷) były nieskuteczne, a ich siła i zasięg okazały się raczej przeciwieństwem deklarowanych. Jednak działania ASEAN na tle innych organizacji międzynarodowych były najbardziej adekwatne do potrzeb, a brak odpowiednich efektów wynikał przede wszystkim z faktu, że cały region znalazł się w kryzysie, a dotknięte nim kraje nie posiadały odpowiednich zasobów do walki z nim⁴⁸.

Ministrowie spraw zagranicznych ASEAN podnosili problem nierównowagi na międzynarodowych rynkach walutowych i związane z tym ryzyko już w 1995 r., a na wiosnę 1997 r. przyjęli memorandum, w którym podkreślali konieczność poprawy przejrzystości polityki finansowej oraz współpracy w zakresie polityki makroekonomicznej. Kiedy zaczął się kryzys, wezwali do promocji handlu wewnątrz ASEAN denominowanego w walutach lokalnych (grudzień 1997 – podczas nieformalnego Szczytu ASEAN), a rok później zobowiązali się do przyspieszenia liberalizacji handlu w ramach AFTA (podczas szczytu w Hanoi)⁴⁹.

Jeśli chodzi o skutki kryzysu dla Stowarzyszenia, to, odwrotnie niż przypuszczano, nie doprowadził on do zatrzymania integracji w ramach ASEAN, a wręcz przyspieszył liberalizację handlu w ramach AFTA. Doprowadził także do silnego zacieśnienia współpracy (szczególnie w kwestiach finansowych) z partnerami dialogu z Azji Północno-Wschodniej, tj. ChRL, Japonią i Koreą Południową⁵⁰.

⁴⁷ Por. *6th ASEAN Summit Statement on Bold Measures*, [online] <http://www.asean.org/news/item/statement-on-bold-measures-6th-asean-summit-hanoi-16-december-1998>, 20 III 2015.

⁴⁸ Jeśli przyjrzeć się bliżej działaniom na rzecz przezwyciężenia kryzysu, można rozpatrywać je na trzech poziomach: na poziomie narodowym kraje ASEAN podjęły działania na rzecz wzmocnienia nadzoru nad bankami, zwiększenia przejrzystości transakcji finansowych, promujących współzawodnictwo, na poziomie dwustronnym zwiększyły pomoc dla najbardziej dotkniętych krajów, szczególnie Indonezji, na poziomie międzynarodowym zaapelowały do krajów rozwiniętych o utrzymanie otwartości rynków, renegocjację długów oraz ochronę biednych w ich programach reform. Por. H. Soesastro, *ASEAN During the Crisis*, „ASEAN Economic Bulletin” 1998, vol. 15, no. 3.

⁴⁹ Warto też zwrócić uwagę na stosunkowo szybką reakcję Azjatyckiego Banku Rozwoju, który zwiększył kredytowanie dla regionu z 5,5 mld USD w 1996 r. do 9,4 mld USD w roku 1997. Zob. M. Wesley, *Asian Crisis and the Adequacy of Regional Institutions*, „Contemporary Southeast Asia” 1999, vol. 21, no. 1.

⁵⁰ Jeśli chodzi o odpowiedź ASEAN, to działania, które mogłyby cechować się większą skutecznością, zostały podjęte raczej w następstwie kryzysu, a wśród nich należy zwrócić uwagę na: (1) Proces Nadzoru ASEAN – w jego ramach wypracowano w październiku 1998 r. porozumienie ramowe ws. bliższych konsultacji ws. polityki gospodarczej, w których to konsultacjach będą brane pod uwagę dane z monitoringu światowych i regionalnych rynków finansowych; (2) współpracę finansową w ramach ASEAN+3 – na którą zgodzono się podczas szczytu w Manili w 1999 r. – tutaj głównym elementem są konsultacje ministrów finansów i przedstawicieli banków centralnych oraz monitoring przepływów kapitałowych; (3) inicjatywę Chiang Mai, przyjętą w 2000 r., która składa się z porozumień swapowych wewnątrz ASEAN oraz pomiędzy krajami ASEAN a ChRL, Japonią i Republiką Korei i ma zabezpieczać przed gwałtowną dewaluacją waluty, która stanie się przedmiotem ataku spekulacyjnego. Por. *ASEAN Response to the Financial Crisis*, [online] www.aseansec.org/7660.htm, 14 V 2009. Zob. też: *The ASEAN Free Trade Area. Moving Ahead on Regional Integration*, Address by H. E. Rodolfo C. Severino, Secretary-General of the Association of Southeast Asian Nations, at the AFTA Roundtable Discussion, Bangkok, 21 November 2000, „ASEAN Economic Bulletin” 2001, vol. 18, no. 2.

Kryzys spowodował też istotną zmianę w na osi ASEAN–ChRL–USA, gdyż Stany Zjednoczone były postrzegane jako kraj, który (przy współudziale międzynarodowych instytucji finansowych, szczególnie MFW) zablokował pomoc dla krajów Azji Południowo-Wschodniej doświadczających trudności gospodarczych, podczas gdy ChRL zdecydowała się nie dewaluować juana oraz wsparła kredytami kraje ASEAN, co znacząco pomogło im wydobyc się z głębokiej recesji i zapobiegło jeszcze większym problemom⁵¹.

Podczas wydarzeń w Timorze Wschodnim ASEAN pokazało swoją słabość⁵², co możemy powiązać z silnie zakorzenioną zasadą nieingerencji w sprawy wewnętrzne poszczególnych krajów, jak również kluczową rolę Indonezji w regionie Azji Południowo-Wschodniej oraz w samym ASEAN⁵³.

4.1.3. ASEAN w XXI wieku

Na siódmym szczycie ASEAN w Bandar Seri Begawan (Brunei) w 2001 r. skupiono się na problemach światowego spowolnienia gospodarczego oraz zwalczania terroryzmu (przyjęto Deklarację ASEAN ws. Wspólnych Działań Antyterrorystycznych – *ASEAN Declaration on Joint Action to Counter Terrorism*)⁵⁴. W celu zwiększania konkurencyjności oraz przyspieszenia integracji regionalnej podjęto decyzję o zleceniu Studium Konkurencyjności ASEAN (*ASEAN Competitiveness Study*). Specjalne miejsce poświęcono problemom HIV/AIDS, przyjmując Deklarację VII Szczytu ASEAN ws. HIV/AIDS⁵⁵. Ważną pozycję w obradach zajęła

⁵¹ W ramach MFW Chiny zapewniły kredyt w wysokości 1 mld USD dla Tajlandii oraz zaoferowały preferencyjne kredyty dla Birmy, Wietnamu i Laosu, a także udzieliły pomocy gospodarczej Birmie, Wietnamowi, Laosowi, Kambodży i Indonezji. Por. S. Ku, *China's Changing Political Economy with Southeast Asia. Starting a New Page of Accord*, „Asian Perspective” 2006, vol. 30, no. 4; por. też: M. Beeson, *Institutions of the Asia-Pacific...*, s. 30-32. Co ciekawe, choć być może nie bezpośrednio związane z kryzysem, lata 1997-1998 były też okresem kryzysu wewnątrz ASEAN i narastania konfliktów na linii Filipiny i Indonezja vs. Malezja (dotyczyło to osadzenia w więzieniu wicepremiera Anwara Ibrahima). Również Tajlandia i Singapur wyraziły sympatię wobec Anwara. Wcześniej mieliśmy też do czynienia z kryzysem na linii Singapur–Malezja. Kryzysy te były o tyle istotne, że zasada nieingerencji w wewnętrzne sprawy innych krajów jest fundamentem działania ASEAN. Por. J. Funston, *Challenges Facing ASEAN in a More Complex Age*, „Contemporary Southeast Asia” 1999, vol. 21, no. 2.

⁵² Por. A. Dupont, *ASEAN's Response to the East Timor Crisis*, „Australian Journal of International Affairs” 2000, vol. 54, no. 2.

⁵³ Por. A. Smith, *Indonesia's Role in ASEAN. The End of Leadership?*, „Contemporary Southeast Asia” 1999, vol. 21, no. 2; R. Emmers, *Regional Hegemonies and the Exercise of Power in Southeast Asia. A Study of Indonesia and Vietnam*, „Asian Survey” 2005, vol. 45, no. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2005.45.4.645>; P. Dibb, *Indonesia. The Key to South-East Asia's Security*, „International Affairs” 2001, vol. 77, no. 4; R. Leaver, *Introduction. Australia, East Timor and Indonesia*, „Pacific Affairs” 2001, vol. 14, no. 1.

⁵⁴ Zob. *2001 ASEAN Declaration on Joint Action to Counter Terrorism*, [online] <http://www.asean.org/news/item/2001-asean-declaration-on-joint-action-to-counter-terrorism>, 20 III 2015.

⁵⁵ Zob. *7th ASEAN Summit Declaration on HIV/AIDS*, Brunei Darussalam, 5 November 2001, [online] <http://www.asean.org/news/item/7th-asean-summit-declaration-on-hiv-aids-brunei-darussalam-5-november-2001>, 20 III 2015.

problematyka ściślejszej współpracy Azji Wschodniej. Zdecydowano wówczas, że konieczna jest szersza integracja niż zakładana przez formułę AFTA i ASEAN Investment Area, a także że niezbędne jest stworzenie Planu działania na rzecz Integracji ASEAN (*Roadmap for Integration of ASEAN*)⁵⁶.

Ósmy szczyt ASEAN odbył się w listopadzie 2002 r. w Phnom Penh. Podczas szczytu omawiano kwestie współpracy w Subregionie Mekongu, rolę ASEAN jako wspólnego celu wizyt turystycznych (podpisano *ASEAN Tourism Agreement*⁵⁷), solidarność ASEAN w kwestii pokoju i bezpieczeństwa, szczególnie w zwalczaniu terroryzmu, środki zmierzające do zrównoważonego zarządzania zasobami naturalnymi. Zwrócono również uwagę na dalszy rozwój konkurencyjności ASEAN oraz integracji regionu, w tym rozwój połączeń transportowych i informacyjnych⁵⁸.

Warto odnotować także szczyt Chin–ASEAN, w czasie którego podpisano Porozumienie ramowe ws. kompleksowej współpracy gospodarczej pomiędzy ASEAN i Chińską Republiką Ludową⁵⁹. Za istotny sukces ASEAN można uznać podpisanie Deklaracji ws. postępowania stron na Morzu Południowochińskim (*Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea*) pomiędzy ChRL i krajami ASEAN⁶⁰. Przyjęto też deklarację ws. współpracy przy „nietradycyjnych

⁵⁶ Szerzej na temat poszczególnych inicjatyw zob. *Press Statement by the Chairman of the 7th ASEAN Summit and the 5th ASEAN+3 Summit*, Brunei Darussalam, 5 November 2001, [online] <http://www.asean.org/news/item/press-statement-by-the-chairman-of-the-7th-asean-summit-and-the-5th-asean-3-summit-brunei-darussalam-5-november-2001>, 20 III 2015.

⁵⁷ W porozumieniu tym zapowiedziano wprowadzenie ułatwień w podróżach pomiędzy krajami regionu oraz ochronę zasobów naturalnych i dziedzictwa kulturowego ASEAN. Wydaje się, że współpraca w zakresie turystyki i promocja tej branży w świecie może być jednym z ważniejszych kierunków rozwoju państw ASEAN (dążeniem sygnatariuszy było uczynienie ASEAN jednorodnym celem podróży – *Single Tourism Destination*). Zob. *ASEAN Tourism Agreement*, Phnom Penh, 4 November 2002, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-tourism-agreement>, 20 III 2015.

⁵⁸ Por. *Press Statement by the Chairman of the 8th ASEAN Summit, the 6th ASEAN+3 Summit and the ASEAN-China Summit*, Phnom Penh, Cambodia, 4 November 2002, [online] <http://www.asean.org/news/item/press-statement-by-the-chairman-of-the-8th-asean-summit-the-6th-asean-3-summit-and-the-asean-china-summit-phnom-penh-cambodia-4-november-2002>, 20 III 2015.

⁵⁹ Zapowiedziano w nim utworzenie strefy wolnego handlu do 2010 r. dla starszych członków ASEAN, a do 2015 r. dla członków nowych (CLMV). Chiny zgodziły się przyznać specjalną taryfę preferencyjną dla Birmy/Mjanmy, Kambodży, Laosu i Wietnamu oraz zredukować zadłużenie gorzej rozwiniętych krajów ASEAN. Por. *Framework Agreement on Comprehensive Economic Co-Operation Between ASEAN and the People's Republic of China*, Phnom Penh, 4 November 2002, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/item/framework-agreement-on-comprehensive-economic-co-operation-between-asean-and-the-peoples-republic-of-china-phnom-penh-4-november-2002-3>, 22 III 2015.

⁶⁰ Ponieważ Morze Południowochińskie (szczególnie archipelagi Wysp Paracelskich i Spratly) jest często postrzegane jako możliwy region zarzewia przyszłego konfliktu regionalnego, a nawet światowego, porozumienie to można określić jako bardzo duży sukces zarówno dyplomacji ASEAN, jak i uroczej ofensywy (*charm offensive*) chińskiej polityki zagranicznej w Azji Południowo-Wschodniej. Por. J. Kurlantzić, *China's Charm Offensive in Southeast Asia*, „Current

kwestiach bezpieczeństwa”⁶¹. Podczas szczytu podpisano również Wspólną deklarację przywódców ASEAN i Japonii ws. całościowego partnerstwa gospodarczego (*Joint Declaration of the Leaders of ASEAN and Japan on the Comprehensive Economic Partnership*)⁶². Ósmemu szczytowi ASEAN towarzyszył również szczyt ASEAN–Indie, który zgodnie z ustaleniami miał się od tego czasu odbywać corocznie⁶³.

Jako przełomowy możemy potraktować dziewiąty szczyt ASEAN, który odbył się na Bali w październiku 2003 r.⁶⁴ W czasie szczytu przyjęto Deklarację

History” 2006, September. Treść deklaracji por. *Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea*, [online] <http://www.asean.org/asean/external-relations/china/item/declaration-on-the-conduct-of-parties-in-the-south-china-sea>, 20 III 2015.

⁶¹ Zob. *Joint Declaration of the ASEAN and China on Cooperation in the Field of Non-Traditional Security Issues*, Phnom Penh, 5 November 2002, [online] <http://www.asean.org/news/item/joint-declaration-of-asean-and-china-on-cooperation-in-the-field-of-non-traditional-security-issues-6th-asean-china-summit-phnom-penh-4-november-2002-2>, 20 III 2015.

⁶² Zakładała ona jak najszybsze (maksymalnie w okresie 10 lat) wdrożenie tego partnerstwa, zawierającego elementy strefy wolnego handlu. Zob. *Joint Declaration of the Leaders of ASEAN and Japan on the Comprehensive Economic Partnership*, Phnom Penh, 5 November 2002, [online] www.aseansec.org/13190.htm, 20 III 2015. Warto też podkreślić pomoc Japonii dla ASEAN, która jest przekazywana w ramach Inicjatywy na rzecz rozwoju w Azji Wschodniej (*Initiative for Development in East Asia – IDEA*), a która skupia się na bliskim powiązaniu oficjalnej pomocy rozwojowej (*Official Development Aid – ODA*), bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz ułatwień w handlu dla krajów rozwijających się. Por. *Press Statement by the Chairman of the ASEAN-Japan Summit, The ASEAN-Republic of Korea Summit, the First ASEAN-India Summit and the South African President's Briefing*, [online] <http://www.asean.org/news/item/press-statement-by-the-chairman-of-the-asean-japan-summit-the-asean-republic-of-korea-summit-the-first-asean-india-summit-and-the-south-african-president-s-briefing-5-november-2002-phnom-penh>, 20 III 2015. Na temat oficjalnej pomocy rozwojowej Japonii zob. Mitsuya Araki, *Japan's Official Development Assistance. The Japan ODA Model That Began Life in Southeast Asia*, „Asia-Pacific Review” 2007, vol. 14, no. 2.

⁶³ W czasie tego szczytu zapowiedziano objęcie współpracą kwestii strategicznych i politycznych oraz ekonomicznych i związanych z zasobami ludzkimi. Zwrócono uwagę na szereg kwestii szczegółowych, jak współpraca w dolinie Mekongu, terroryzm, przemyt narkotyków, broni i ludzi, oraz zdecydowano o rozważeniu możliwości utworzenia strefy wolnego handlu w przeciągu 10 lat. Por. *Joint Statement of the First ASEAN-India Summit*, Phnom Penh, 5 November 2002, [online] <http://www.asean.org/asean/external-relations/india/item/external-relations-india-asean-india-free-trade-area-joint-statement-of-the-seventh-aem-india-consultations-bangkok-13-august-2009>, 20 V 2015.

⁶⁴ Szczegółowe informacje na temat przyjętych ustaleń zob. *Press Statement by the Chairperson of the 9th ASEAN Summit and the 7th ASEAN+3 Summit*, Bali, Indonesia, 7 X 2003, [online] <http://www.asean.org/news/item/press-statement-the-chairperson-of-the-asean-china-summit-the-asean-japan-summit-the-asean-republic-of-korea-summit-and-the-asean-india-summit-bali-indonesia-8-october-2003-2>, 20 III 2015. Komentarz na temat roli tego szczytu, zwracający uwagę szczególnie na fakt, że deklaracje przyjęte na nim powinny być traktowane jako deklaracje zamiarów, nie zaś realne postanowienia, szczególnie w obszarze bezpieczeństwa, gdzie odrzucono indonezyjską propozycję ws. utworzenia sił pokojowych ASEAN oraz na rolę szczytu w konsolidacji stosunków zewnętrznych ASEAN, zob. A. Smith, *ASEAN's Ninth Summit. Solidifying*

ws. jedności ASEAN II (*Declaration of ASEAN Concord II – Bali Concord II*), w której liderzy ASEAN zobowiązali się do utworzenia Wspólnoty ASEAN do roku 2020. Wspólnota ta miała się opierać się na trzech filarach: Wspólnocie Bezpieczeństwa ASEAN (*ASEAN Security Community*); Wspólnocie Gospodarczej ASEAN (*ASEAN Economic Community*) oraz Wspólnocie Społeczno-Kulturowej ASEAN (*ASEAN Socio-Cultural Community*)⁶⁵.

Na szczycie na Wyspie Bali przygotowane zostały rekomendacje dotyczące integracji gospodarczej, w których zawarto propozycję utworzenia mechanizmu rozstrzygania sporów, w tym mechanizmu egzekucyjnego, co byłoby istotnym postępowaniem w instytucjonalizacji organizacji⁶⁶. Analitycy podkreślali jednak, że wysoki poziom dobrowolności, który występuje w ASEAN, raczej nie sprzyja wdrażaniu zapisów mających doprowadzić do powstania Wspólnoty ASEAN, choć przyjęty czas realizacji tego projektu (2020) może być wystarczający do zaprowadzenia zmian w organizacji. Czas ten był potrzebny, gdyż kompleksowy model, obejmujący wszystkie trzy filary, był wówczas jeszcze w fazie konceptualizacji⁶⁷.

Dziesiąty szczyt ASEAN odbył się w listopadzie 2004 r. w Wientianie. Na szczycie przyjęto Program Działania z Wientianu (*Vientiane Action Programme – VAP*), którego głównymi celami są dalsza integracja regionu oraz zmniejszenie dysproporcji rozwojowych pomiędzy poszczególnymi państwami. Dokument ten zawiera też cele i strategie zmierzające do osiągnięcia Wspólnoty ASEAN. VAP można uznać za najistotniejsze osiągnięcie tego szczytu, patrząc z perspektywy wewnętrznego rozwoju ASEAN⁶⁸. Zdecydowano też wówczas o zwołaniu I Szczytu Azji Wschodniej w 2005 r. w Malezji.

Jedenasty szczyt ASEAN miał miejsce w Kuala Lumpur w grudniu 2005 r. Jego najważniejszą decyzją wydaje się podpisanie deklaracji dotyczącej prac nad Kartą ASEAN. Jako kluczowy dla rozwoju integracji w regionie jawi się fakt,

Regional Cohesion, Advancing External Linkages, „Contemporary Southeast Asia” 2004, vol. 26, no. 3.

⁶⁵ Pełna treść deklaracji zob. *Declaration of ASEAN Concord II (Bali Concord II)*, [online] <http://www.asean.org/news/item/declaration-of-asean-concord-ii-bali-concord-ii>, 20 III 2015.

⁶⁶ Por. *Recommendations of the High-Level Task Force on ASEAN Economic Integration*, [online] <http://www.asean.org/news/item/recommendations-of-the-high-level-task-force-on-asean-economic-integration>, 20 III 2015.

⁶⁷ Zapisane mechanizmy rozstrzygania sporów w przypadku Wspólnoty Gospodarczej ASEAN były swoistym wyjątkiem opartym na interesach gospodarczych Tajlandii i Singapuru. Zasadniczo każdy z członków ASEAN może zaangażować się w tworzoną wspólnotę na swoim poziomie możliwości. Por. J. F e r g u s o n, *ASEAN Concord II. Policy Prospects for Participant Regional „Development”*, „Contemporary Southeast Asia” 2004, vol. 26, no. 3.

⁶⁸ Szczegółowe informacje dostępne w: *Chairman’s Statement of the 10th ASEAN Summit*, Vientiane, Laos, 29 November 2004; *Vientiane Action Programme (VAP) 2004-2010*, Vientiane, Laos, 29 November 2004, [w:] *ASEAN Document Series 2004*, ASEAN Sekretariat, Jakarta 2005. W zbiorze dostępne też pozostałe dokumenty, do których odnosi się ten akapit.

iż równolegle ze szczytem ASEAN odbył się pierwszy Szczyt Azji Wschodniej (*East Asia Summit*), który był wówczas postrzegany jako podstawowe zagrożenie dla dominacji USA w regionie⁶⁹.

Dwunasty szczyt ASEAN odbył się w Cebu na Filipinach w styczniu 2007 r. Ważnym wydarzeniem było przyjęcie deklaracji w sprawie projektu Karty ASEAN, zdecydowano też, że Wspólnota ASEAN powinna powstać do roku 2015 (pierwotnie plan przewidywał rok 2020). Wydaje się, że okres ten jest zbyt krótki dla zrealizowania założonych celów, ale jednocześnie próba ich realizacji w krótszym okresie z pewnością może spowodować, że poziom integracji znacząco się zwiększy (nawet przy braku pełnego sukcesu do końca 2015 r.)⁷⁰. Podjęto też decyzję o nawiązaniu współpracy z Szanghajską Organizacją Współpracy oraz przyjęto Konwencję ASEAN w sprawie przeciwdziałania terroryzmowi (*ASEAN Convention on Counter Terrorism*)⁷¹.

Najważniejszym wydarzeniem trzynastego szczytu ASEAN, który odbył się w listopadzie 2007 r. w Singapurze, było przyjęcie Karty ASEAN⁷², która definiuje ramy działalności Stowarzyszenia i kreśli charakter rozwoju organizacji w przyszłości⁷³. W Karcie państwa członkowskie nadały ASEAN osobo-

⁶⁹ Por. *Chairman's Statement of the 11th ASEAN Summit*, „One Vision, One Identity, One Community”, Kuala Lumpur, Malaysia, 12 December 2005; *Kuala Lumpur Declaration on the Establishment of the ASEAN Charter*, Kuala Lumpur, Malaysia, 12 December 2005, [w:] *ASEAN Document Series 2005*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2006.

⁷⁰ Podobne stanowisko wyrażał Denis Hew podczas wywiadów udzielonych autorowi w 2008 i 2012 r. (w 2008 r. pracował on w Institute of Southeast Asian Studies, w 2012 r. kierował APEC Policy Support Unit).

⁷¹ Por. *Chairperson's Statement of the 12th ASEAN Summit H.E. the President Gloria Macapagal-Arroyo*, „One Caring and Sharing Community”, Cebu, Philippines, 13 January 2007; *Cebu Declaration towards One Caring and Sharing Community*, Cebu, Philippines, 13 January 2007; *ASEAN Convention on Counter Terrorism*, Cebu, Philippines, 13 January 2007; *Cebu Declaration on the Blueprint of the ASEAN Charter*, Cebu, Philippines, 13 January 2007; *Cebu Declaration on the Acceleration of the Establishment of an ASEAN Community by 2015*, Cebu, Philippines, 13 January 2007, wszystkie dokumenty w: *ASEAN Document Series 2006*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2007.

⁷² Analiza drogi prowadzącej do przyjęcia Karty, odpowiedzi dla krytyków, przedstawienie motywacji działania poszczególnych państw zostało zapisane w zbiorze esejów przygotowanych przez kluczowych reprezentantów poszczególnych państw i samego ASEAN. Zob. *The Making of the ASEAN Charter*, eds. T. Koh, R. Manalo, W. Woon, World Scientific Publishing, Singapore 2009.

⁷³ Na temat drogi, która doprowadziła do przyjęcia Karty ASEAN, zob. H. Soesastro, *Finally, a Charter for ASEAN*, „Bulletin of East Asia Bureau of Economic Research” 2006, October. W dokumencie przygotowanym przez Sekretariat ASEAN w styczniu 2007 r. zwracano uwagę na następujące zadania stojące przed „Nowym ASEAN”, które to zadania miały znaleźć odniesienie w Karcie ASEAN: (1) realizacja Wizji ASEAN (stworzenia Wspólnoty ASEAN do 2020 r.), (2) jasne określenie celów i zasad, (3) zwiększenie zasobów, które mogą być użyte w celu zmniejszania dysproporcji rozwojowych, (4) wzmocnienie struktury organizacyjnej ASEAN, (5) nadanie ASEAN osobowości prawnej, (6) monitorowanie stosowania się krajów członkowskich do norm i ich wdrażania, (7) promocja ASEAN jako organizacji skoncentrowanej na ludziach, (8) wzmocnienie stosunków zewnętrznych. Por. *A New ASEAN*, ASEAN Secretariat, January 2007, [online] <http://www.asean.org/news/item/a-new-asean-by-asean-secretariat-2>, 20 II 2014.

wość prawną, a sam dokument został uznany za kamień milowy rozwoju organizacji⁷⁴.

Na pewno warto podkreślić fakt przyjęcia w Karcie, oprócz podstawowego sposobu podejmowania decyzji poprzez konsensus, możliwości ustalenia przez Szczyt ASEAN tego, jak zostanie podjęta konkretna decyzja w przypadku, gdy brak konsensusu. Ważne wydaje się też zapisanie w Karcie formuły ASEAN minus X, która ma być adaptowana do zobowiązań ekonomicznych i pozwoli na uelastycznienie procesu podejmowania decyzji⁷⁵.

Warto też zwrócić uwagę na zapis o powołaniu Ciała ds. Praw Człowieka, które jednak nie zostało w Karcie szczegółowo zdefiniowane⁷⁶. Ostatecznie w 2009 r. zdecydowano o powstaniu Międzyrządowej Komisji ASEAN ds. Praw Człowieka (ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights – AICHR), która w tym samym roku rozpoczęła swoją działalność. W 2012 r. przyjęto Deklarację Praw Człowieka ASEAN (*ASEAN Human Rights Declaration*), zwracając uwagę na prawa polityczne i obywatelskie, prawa gospodarcze, socjalne i kulturowe, prawo do rozwoju oraz prawo do pokoju⁷⁷. Z jednej strony stworzenie Międzyrządowej Komisji ASEAN ds. Praw Człowieka wydaje się przełomem w działalności tej organizacji i jej zasadach, z drugiej zaś zarówno sama komisja, jak i trzy lata późniejsza Deklaracja Praw Człowieka ASEAN są stworzone w sposób, który wywołuje krytykę, gdyż utrwała pewne nieliberalne rozumie-

⁷⁴ Oprócz przyjęcia Karty szefowie państw ASEAN skupili się m.in. na problemach zrównoważonego rozwoju, energii, klimatu, środowiska, zmniejszaniu dysproporcji rozwojowych i wzmocnieniu Sekretariatu ASEAN. Szerzej na temat postanowień XIII szczytu zob. „*One ASEAN at the Heart of Dynamic Asia*” *Chairman’s Statement of the 13th ASEAN Summit*, Singapore, 20 November 2007, [online] <http://www.asean.org/news/item/chairman-s-statement-of-the-13th-asean-summit-one-asean-at-the-heart-of-dynamic-asia-singapore-20-november-2007>, 20 II 2014.

⁷⁵ Procedura ta (podobnie jak procedura 2 plus X) była stosowana już wcześniej, jednak jej instytucjonalizacja z pewnością ułatwi działanie w ramach ASEAN przy jednoczesnym usuwaniu poza nawias pewnych działań czy projektów państw, które nie będą chciały ściślejszej integracji. Por. *The ASEAN Charter*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2007. Na temat drogi prowadzącej do wejścia Karty w życie, procesu konsultacyjnego, w tym udziału organizacji społeczeństwa obywatelskiego, a także potencjalnych niedoskonałości Karty, wśród których warto zwrócić uwagę na działania ASEAN w przypadku naruszenia przez państwa członkowskie zasad zapisanych w Karcie, przy których ostatecznie decyzje powinien podjąć Szczyt ASEAN (decydujący poprzez konsensus), czy niezbyt efektywnego mechanizmu rozstrzygania sporów, zob. M. Caballero - Anthony, *The ASEAN Charter. An Opportunity Missed or One that Cannot Be Missed?*, [w:] *Southeast Asian Affairs 2008*, eds. Daljit Singh, Tin Maung Maung Than, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2008, s. 71-85.

⁷⁶ Wydaje się jednak, że już samo zapisanie takiej inicjatywy w Karcie jest sporym sukcesem, biorąc pod uwagę wcześniejsze przewidywania i możliwości w tym zakresie. Por. M. Ma z n a h, *Towards a Human Rights Regime in Southeast Asia. Charting the Course of State Commitment*, „Contemporary Southeast Asia” 2002, vol. 24, no. 2.

⁷⁷ Zob. *ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights (Terms of Reference)*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2009; *ASEAN Human Rights Declaration and the Phnom Penh Statement on the Adoption of the ASEAN Human Rights Declaration (AHRD)*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2013.

nie praw człowieka, ograniczając ich ochronę w regionie w stosunku do zapisów deklaracji uniwersalnych⁷⁸.

W Karcie poświęcono też sporo miejsca na stosunki zewnętrzne ASEAN, w tym jego centralną rolę we współpracy regionalnej, krytycy podkreślają jednak, że możliwe będzie to tylko w przypadku, gdy ASEAN stanie się organizacją bardziej zintegrowaną, a zapisy Karty tego nie gwarantują⁷⁹.

Karta ASEAN weszła w życie 15 grudnia 2008 r., a fakt ten świętowano podczas czternastego szczytu ASEAN, który miał miejsce w Tajlandii na przełomie lutego i marca 2009 r. Uczczono wówczas również ustanowienie Komitetu Stałych Przedstawicieli (Committee of Permanent Representatives – CPR) w Dżakarcie. Organ ten ma za zadanie koordynować politykę ASEAN, zarówno w aspekcie wewnętrznym – z Sekretariatem i państwami członkowskimi, jak i z partnerami zewnętrznymi organizacji⁸⁰.

Zaplanowane na 10-12 kwietnia 2009 r. szczyty w formule ASEAN+1, ASEAN+3 oraz Szczyt Azji Wschodniej zakończyły się w atmosferze skandalu, gdyż przybyłych na nie przywódców trzeba było ewakuować ze względu na niepokoje wewnętrzne w Tajlandii i ich bezpośrednie zagrożenie. Pokazuje to, że słabość wewnętrzna państw członkowskich może być olbrzymią przeszkodą dla działania Stowarzyszenia, jak również dla pełnienia przez nie centralnej roli w regionalnych stosunkach międzynarodowych.

Szczyt ASEAN w Hanoi w 2010 r. poświęcono budowie Wspólnoty ASEAN, w tym spójności organizacji (*connectivity*) oraz kwestii odzyskania dynamiki gospodarek po globalnym kryzysie gospodarczym, ale podjęto też kwestie zmian klimatycznych czy centralnej roli ASEAN w regionie⁸¹. Warto też zwrócić

⁷⁸ Por. Y. Wahyuningrum, *AICHR After Five Years. Progress, Challenges and Opportunities*, „Focus” 2014, vol. 76; *Asia-Pacific Human Rights Information Center*, [online] <http://www.hurights.or.jp/archives/focus/section3/2014/06/aichr-after-five-years-progress-challenges-and-opportunities.html>, 10 V 2015; W. Jones, *Universalizing Human Rights The ASEAN Way*, „International Journal of Social Sciences” 2014, vol. 3, no. 3. Na aspekty pozytywne i budzące wątpliwości zwraca uwagę analiza American Bar Association: *The ASEAN Human Rights Declaration. A Legal Analysis*, American Bar Association Rule of Law Initiative 2014, [online] <http://www.americanbar.org/content/dam/aba/directories/roli/asean/asean-human-rights-declaration-legal-analysis-2014.authcheckdam.pdf>, 20 VI 2015.

⁷⁹ Por. Jusuf Wanandi, *The ASEAN Charter and Remodeling Regional Architecture*, [online] www.eastasiaforum.org/2008/11/09/the-asean-charter-and-remodeling-regional-architecture, 20 II 2014.

⁸⁰ Podczas tego szczytu zajmowano się też m.in. globalnym kryzysem finansowym, bezpieczeństwem energetycznym i żywnościowym, radzeniem sobie z klęskami żywiołowymi, walką z dysproporcjami rozwojowymi, wysiłkami na rzecz osiągnięcia milenijnych celów rozwoju, sprawami Mjanmy, nielegalnych imigrantów w basenie Oceanu Indyjskiego, a wreszcie aspektami budowy Wspólnoty ASEAN. Zob. *ASEAN Charter for ASEAN Peoples, Chairman's Statement of the 14th ASEAN Summit*, Cha-am, 28 February – 1 March 2009, [online] <http://www.asean.org/news/item/chairman-s-statement-of-the-14th-asean-summit-asean-charter-for-asean-peoples>, 20 IV 2014.

⁸¹ Zob. *Chairman's Statement of the 16th ASEAN Summit, „Towards the Asean Community. From Vision to Action”*, Ha Noi, 9 April 2010, [online] <http://www.asean.org/news/item/chairman-s>

uwagę na przyjęty również w Hanoi, ale na szczycie w październiku 2010 r., Ogólny plan działania na rzecz spójności ASEAN (*Masterplan on ASEAN Connectivity*)⁸². W tym samym miesiącu przyjęto też serię dokumentów na temat partnerstw strategicznych z Chinami (2011-2015), Republiką Korei (2011-2015) oraz Indiami (2010-2015), miały też miejsce szczyty z Australią, Japonią, Nową Zelandią, Rosją czy ONZ⁸³.

W roku 2011, poza odniesieniem się do kwestii budowy Wspólnoty ASEAN czy dalszych deklaracji współpracy z partnerami dialogu ASEAN, ważne było przygotowanie Planu działania w celu osiągnięcia Milenijnych Celów Rozwoju (*ASEAN Roadmap for the Attainment of Millenium Development Goals*), a także Porozumienia ramowego ws. Regionalnego Całościowego Porozumienia Gospodarczego (*Regional Comprehensive Economic Partnership* – RCEP), w ramach którego ma dojść do integracji gospodarczej ASEAN z partnerami dialogu. Liderzy skupili się też na zapobieganiu powodziom, ograniczeniu rozprzestrzeniania się HIV/AIDS czy wreszcie przyjęli Deklarację o Wspólnocie ASEAN w globalnej wspólnocie narodów (*Bali Concord III*)⁸⁴.

W kolejnym roku miały miejsce szczyty ASEAN w Phnom Penh, w Kamboży. Oprócz odniesienia się do budowy poszczególnych wspólnot ASEAN (w tym przyjęcia Planu działania ws. Bali Concord III) czy relacji zewnętrznych, warto zwrócić uwagę na rozpoczęcie negocjacji w sprawie RCEP i przyjęcie zasad, którymi RCEP ma się kierować, ale też Porozumienie ws. ASEAN wolnego od narkotyków (*ASEAN Leaders' Declaration on Drug-Free ASEAN*) czy Porozumienie ws. przepływu osób (*ASEAN Agreement on the Movement of Natural Persons*)⁸⁵. Warto też zwrócić uwagę na wypowiedź ówczesnego Sekretarza Generalnego ASEAN Surina Pitsuwana, w której namawiał on do wzmocnienia Sekretariatu ASEAN (nazywając go sercem ASEAN)⁸⁶. Należy jednak zauważyć znaczną niechęć państw ASEAN do rzeczywistej instytucjonalizacji organizacji, w tym właśnie wzmacniania finansowego czy organizacyjnego Sekretariatu ASEAN w Dżakarcie, co wynika z niechęci do ograniczania własnej suwerenności⁸⁷.

Podczas szczytów ASEAN w Bandar Seri Begawan w 2013 r. skupiono się na zbliżającym się celu – utworzeniu Wspólnoty ASEAN, szczególnie Wspólnoty

statement-of-the-16th-asean-summit-towards-the-asean-community-from-vision-to-action, 20 VI 2015.

⁸² Zob. *Masterplan on ASEAN Connectivity*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2010.

⁸³ Dokumenty przyjęte w czasie spotkań zob. *ASEAN Document Series 2010*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2011.

⁸⁴ Wszystkie dokumenty dostępne w: *ASEAN Document Series 2011*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2012.

⁸⁵ Wszystkie dokumenty dostępne w: *ASEAN Document Series 2012*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2013.

⁸⁶ Zob. Surin Pitsuwan, *Strengthening the Secretariat – the Heart of ASEAN*, Phnom Penh, 4 April, 2012, [online] <http://www.asean.org/news/item/surin-pitsuwan-strengthening-the-secretariat-the-heart-of-asean-phnom-penh-4-april-2012>, 12 III 2015.

⁸⁷ Informacje pozyskane m.in. na podstawie wywiadu z Termsakiem Chalermphanupapem, wówczas Dyrektorem ds. współpracy politycznej i bezpieczeństwa w Sekretariacie ASEAN, z czerwca 2012 r.

Gospodarczej ASEAN (AEC), do końca 2015 r. Zwrócono też uwagę na kwestie bezpieczeństwa transnarodowego, w tym chorób zakaźnych, bezpieczeństwa żywnościowego czy klęsk żywiołowych. Przyjęto także serię dokumentów dotyczących polityki społecznej, jak zatrudnienie młodych ludzi, opieka społeczna czy eliminacja przemocy wobec kobiet i dzieci. Najciekawszym elementem wydaje się jednak deklaracja Wspólnoty ASEAN po roku 2015 (*Declaration on the ASEAN Community's Post-2015 Vision*), choć nie zawierała ona żadnych konkretnych zobowiązań poza decyzją o stworzeniu stosownej wizji⁸⁸.

Szczyty, które odbyły się w nowej stolicy Birmy/Mjanmy Naypyidaw w 2014 r., możemy potraktować jako wyjątkowe, gdyż po raz pierwszy odbyły się w Mjanmie, a dodatkowo zostały przesunięte o kilka lat w związku z protestami, głównie państw zachodnich, przeciw reżimowi i sytuacji w zakresie praw człowieka w tym kraju. Istotne dokumenty i obszary, którymi zajęto się na szczytach, wyjąwszy omawiane zwykle zagadnienia rozwoju Wspólnoty ASEAN czy relacji zewnętrznych, obejmowały m.in.: Deklarację z Naypyidaw ws. Wspólnoty ASEAN po 2015 r. (*Nay Pyi Taw Declaration on the ASEAN Community's Post-2015 Vision*)⁸⁹, która została wypełniona treścią, choć była raczej rozwinięciem dotychczasowych deklaracji i zamierzeń (nie zawsze realnych). Istotna zaś wydaje się Deklaracja wzmocnienia Sekretariatu ASEAN i przeglądu organów ASEAN⁹⁰, w tym m.in. zapewnienia stosownych środków finansowych i personelu, z czym jest duży problem. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że ministrowie spraw zagranicznych ASEAN wyrazili zaniepokojenie sytuacją na Morzu Południowochińskim, co jest stosunkowo rzadkie, również ze względu na zasady ASEAN⁹¹.

Liderzy państw ASEAN podpisali Deklarację utworzenia Wspólnoty ASEAN (*2015 Kuala Lumpur Declaration on the Establishment of the ASEAN Community*) w czasie 27 Szczytu ASEAN w listopadzie 2015 r. Zgodnie z tą deklaracją Wspólnota ASEAN, złożona ze Wspólnoty Gospodarczej ASEAN, Wspólnoty Politycznej i Bezpieczeństwa ASEAN oraz Wspólnoty Społeczno-Kulturowej ASEAN, rozpoczyna funkcjonowanie 31 grudnia 2015 r. W czasie tego szczytu przyjęto też założenia strategii rozwoju ASEAN do roku 2025 (*Kuala Lumpur Declaration on*

⁸⁸ Wszystkie dokumenty dostępne w: *ASEAN Document Series 2013*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2014.

⁸⁹ Zob. *Nay Pyi Taw Declaration on the ASEAN Community's Post-2015 Vision*, [online] http://www.asean.org/images/pdf/2014_upload/Nay%20Pyi%20Taw%20Declaration%20on%20the%20ASEAN%20Communitys%20Post%202015%20Vision%20w.annex.pdf, 20 VI 2015.

⁹⁰ Zob. *Declaration on Strengthening ASEAN Secretariat and Reviewing ASEAN Organs*, [online] http://www.asean.org/images/pdf/2014_upload/Declaration%20on%20Strengthening%20the%20ASEAN%20Sec%20and%20Reviewing%20the%20ASEAN%20Organs.pdf, 20 VI 2015.

⁹¹ Zob. *ASEAN Foreign Ministers' Statement on the Current Developments in the South China Sea*, Nay Pyi Taw, 10 May 2014, [online] <http://www.asean.org/images/documents/24thASEANSummit/ASEAN%20Foreign%20Ministers%20Statement%20on%20the%20current%20developments%20in%20the%20south%20china%20sea.pdf>, 20 IV 2015.

ASEAN 2025: Forging Ahead Together)⁹². Analizując rozwój ASEAN w XXI w., pomimo kilku elementów zakłócających ten obraz z pewnością możemy zauważyć tendencję do przełamywania nieufności poszczególnych państw członkowskich do integracji regionalnej, co może wynikać z faktu, że tylko wspólne działania pozwolą ASEAN odgrywać istotniejszą rolę w systemie międzynarodowym. Cały czas utrzymuje się jednak swoista ambiwalencja między składanymi deklaracjami o dalszej integracji a obawami młodych państw narodowych przed oddaniem części suwerenności, co powoduje, że pomimo przyjęcia Karty ASEAN czy instytucjonalizacji organizacji nadal jest to ugrupowanie zintegrowane w bardzo niskim stopniu. Chronologię ASEAN przedstawiono w tabeli 4.1.

Tabela 4.1. Chronologia ASEAN

Rok i miejsce	Najważniejsze wydarzenia i dokumenty ASEAN
1967 – Bangkok, Tajlandia	Deklaracja ASEAN (Deklaracja z Bangkoku) – utworzenie ASEAN (pięć państw członkowskich)
1971 – Kuala Lumpur, Malezja	Deklaracja o Strefie Pokoju, Wolności i Neutralności w Azji Południowo-Wschodniej (<i>Zone of Peace, Freedom and Neutrality Declaration</i>) – wolność od ingerencji mocarstw zewnętrznych
1976 – Bali, Indonezja	Pierwszy szczyt ASEAN. Deklaracja o jedności ASEAN (<i>Declaration of ASEAN Concord</i>) – regulowała ona ogólne zasady współpracy oraz Układ o przyjaźni i współpracy (<i>The Treaty of Amity and Cooperation</i>) – m.in. pokojowe rozstrzyganie sporów i nieingerencję w sprawy innych
1992 – Singapur	Decyzja o utworzeniu Strefy Wolnego Handlu ASEAN (AFTA) oraz Deklaracja ASEAN ws. Morza Południowochińskiego.
1995 – Bangkok, Tajlandia	Traktat o strefie bezatomowej w Azji Południowo-Wschodniej oraz Prozumienie ramowe ASEAN ws. współpracy w obszarze Praw Własności Intelektualnej.
1997 – Kuala Lumpur, Malezja	Drugi nieformalny szczyt ASEAN. Przyjęto dokument Wizja ASEAN 2020 (<i>ASEAN Vision 2020</i>), który skupiał się na różnych wymiarach integracji gospodarczej, ale też innych obszarach integracji. Stworzono Fundację ASEAN oraz podjęto wstępne zobowiązania w zakresie Prozumienia ramowego ASEAN ws. usług (<i>ASEAN Framework Agreement on Services</i>).
1998 – Hanoi, Wietnam	Plan działania z Hanoi – ściślejsza integracja gospodarcza, w tym integracja makroekonomiczna i finansowa.
2001 – Bandar Seri Begawan, Brunei	Raport East Asia Vision Group: <i>Towards an East Asian Community. Region of Peace, Prosperity, and Progress</i> .

⁹² Por. *Chairman's Statement of the 27th ASEAN Summit, Kuala Lumpur, 21 November 2015: Our People, Our Community, Our Vision*, [online] <http://www.asean.org/images/2015/November/27th-summit/statement/Final-Chairmans%20Statement%20of%2027th%20ASEAN%20Summit-25%20November%202015.pdf>, 28 XI 2015.

2002 – Phnom Penh, Kambodża	Deklaracja ws. postępowania stron na Morzu Południowochińskim (<i>Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea</i>), raport końcowy East Asia Study Group (EASG) ws. integracji Azji Wschodniej (wówczas w formule ASEAN+3).
2003 – Bali, Indonezja	Przyjęcie Deklaracji ws. Jedności ASEAN II (<i>Declaration of ASEAN Concord II – Bali Concord II</i>), w której liderzy ASEAN zobowiązali się do utworzenia Wspólnoty ASEAN do roku 2020. Wspólnota ta miała się opierać się na trzech filarach: Wspólnocie Bezpieczeństwa ASEAN (<i>ASEAN Security Community</i>); Wspólnocie Gospodarczej ASEAN (<i>ASEAN Economic Community</i>) oraz Wspólnocie Społeczno-Kulturowej ASEAN (<i>ASEAN Socio-Cultural Community</i>).
2004 – Wientian, Laos	Program Działania z Wientian (<i>Vientiane Action Programme – VAP</i>), którego głównymi celami są dalsza integracja regionu oraz zmniejszenie dysproporcji rozwojowych pomiędzy poszczególnymi państwami (wcześniej ujęte w <i>Initiative for ASEAN Integration</i> z 2000).
2005 – Kuala Lumpur, Malezja	Decyzja o rozpoczęciu prac nad Kartą ASEAN oraz stworzenie Grupy Wybitnych Osobistości (<i>Eminent Persons Group – EPG</i>), która miała przygotować projekt. Pierwszy Szczyt Azji Wschodniej.
2007 – Cebu, Filipiny	Raport EPG ws. Karty ASEAN – zdecydowano, że Wspólnota ASEAN powinna powstać do roku 2015 (zamiast pierwotnego terminu – 2020), Deklaracja o bezpieczeństwie energetycznym.
2007 – Singapur	Przyjęcie Karty ASEAN, która czyni z ASEAN organizację międzynarodową, Plan na rzecz utworzenia Wspólnoty Gospodarczej ASEAN (<i>ASEAN Economic Community Blueprint</i>).
2009 – Cha-am, Tajlandia	Deklaracja ws. planu działania na rzecz Wspólnoty ASEAN 2009-2015 (<i>Cha-am Hua Hin Declaration on the Roadmap for the ASEAN Community 2009-2015</i>); Plan na rzecz Wspólnoty Politycznej i Bezpieczeństwa ASEAN (<i>ASEAN Political-Security Community Blueprint</i>); Plan na rzecz Wspólnoty Społeczno-Kulturowej ASEAN (<i>Blueprint for the ASEAN Socio-Cultural Community</i>), Strategiczne ramy dla Inicjatywy na rzecz integracji ASEAN 2009-2015 (<i>Initiative for ASEAN Integration – IAI</i>) i II Planu działania IAI, Całościowe porozumienie ASEAN ws. inwestycji (<i>ASEAN Comprehensive Investment Agreement</i>).
2010 – Hanoi, Wietnam	Ogólny plan działania na rzecz spójności ASEAN (<i>Masterplan on ASEAN Connectivity</i>).
2011 – Bali, Indonezja	Porozumienie ramowe ws. Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (<i>Regional Comprehensive Economic Partnership – RCEP</i>); Deklaracja o Wspólnocie ASEAN w globalnej wspólnotie narodów (<i>Bali Concord III</i>).
2012 – Phnom Penh, Kambodża	Rozpoczęcie negocjacji RCEP.
2014 – Naypyidaw, Birma/ Mjanma	Deklaracja z Naypyitaw ws. Wspólnoty ASEAN po 2015 roku (<i>Nay Pyi Taw Declaration on the ASEAN Community's Post-2015 Vision</i>); Deklaracja wzmocnienia Sekretariatu ASEAN i przeglądu organów ASEAN.
2015 – Kuala Lumpur, Malezja	Podpisanie deklaracji utworzenia Wspólnoty ASEAN z dniem 31 grudnia 2015 r. (<i>2015 Kuala Lumpur Declaration on the Establishment of the ASEAN Community</i>) oraz przyjęcie założeń rozwoju ASEAN do 2025 r. (<i>Kuala Lumpur Declaration on ASEAN 2025. Forging Ahead Together</i>).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie dokumentów ASEAN.

4.2. Cele i zasady działania ASEAN

Cele i zasady działania ASEAN zostały początkowo określone w deklaracji z Bangkoku, przyjętej w 1967 r., oraz Traktacie o przyjaźni i współpracy z 1976 r.⁹³ W ciągu czterech dekad działalności ASEAN następowała ich ewolucja oraz rozszerzenie zakresu, a wersję docelową i obecnie obowiązującą możemy znaleźć w Karcie ASEAN przyjętej podczas szczytu w Singapurze w listopadzie 2007 r.

Cele Stowarzyszenia (karta wymienia ich 15) można ująć w następujących pięciu zbiorczych kategoriach:

- 1) wzmacnianie pokoju, bezpieczeństwa, stabilności w regionie, współpraca w tym zakresie, zachowanie Azji Południowo-Wschodniej jako strefy wolnej od broni atomowej oraz zapewnienie mieszkańcom krajów członkowskich życia w pokojowym, demokratycznym i harmonijnym środowisku;
- 2) zapewnienie jednolitego rynku z wolnym przepływem dóbr, usług i inwestycji oraz ułatwionym dla ludzi i kapitału, walka z biedą, rozwój zasobów ludzkich, zapewnienie godnych warunków życia ludzi;
- 3) wzmacnianie demokracji, rządów prawa oraz praw człowieka;
- 4) walka z zagrożeniami transgranicznymi i bezpieczeństwa miękkiego (ochrona środowiska, walka z przestępczością transgraniczną, handlem narkotykami);
- 5) promocja tożsamości ASEAN oraz utrzymywanie centralnej roli Stowarzyszenia w kontaktach z partnerami zewnętrznymi i w środowisku regionalnym⁹⁴.

Zasady działania ASEAN wynikają z tych przyjętych w Traktacie o przyjaźni i współpracy (TAC)⁹⁵, a są ucieleśnieniem tzw. Drogi ASEAN (ASEAN

⁹³ Należy też uwzględnić Deklarację o Strefie Pokoju, Wolności i Neutralności w Azji Południowo-Wschodniej (*Zone of Peace, Freedom and Neutrality Declaration*) z 1971 r., Deklarację o jedności ASEAN (*Declaration of ASEAN Concord*) przyjętą na Bali w 1976 r., Traktat o strefie wolnej od broni atomowej w Azji Południowo-Wschodniej (*Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapons Free Zone*) z 1995 r., deklarację na temat Wizji ASEAN w 2020 r. (*ASEAN Vision 2020*) z 1997 r. i Deklarację o jedności ASEAN II (*Bali Concord II*) z 2003 r.

⁹⁴ Kompilacja za Kartą ASEAN, a wszystkie cele dostępne w tym dokumencie zob. *The ASEAN Charter*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2007, s. 3-5.

⁹⁵ Zasady te są zmodyfikowane i rozszerzone. W Karcie ASEAN znalazły się następujące: (1) szacunek dla niepodległości, suwerenności, równości, integralności terytorialnej i tożsamości narodowej wszystkich krajów członkowskich ASEAN; (2) zobowiązanie i wspólna odpowiedzialność za wzmacnianie regionalnego pokoju, bezpieczeństwa i dobrobytu; (3) wyrzeczenie się agresji oraz groźby użycia siły oraz innych działań sprzecznych z prawem międzynarodowym; (4) pokojowe rozstrzyganie sporów; (5) nieingerencja w wewnętrzne sprawy państw członkowskich ASEAN; (6) poszanowanie prawa każdego kraju do kierowania swoim bytem niezależnie od zewnętrznych ingerencji, przymusu i działalności wywrotowej; (7) wzmocnione konsultacje w sprawach poważnie wpływających na wspólny interes ASEAN; (8) przywiązanie do rządów prawa, właściwego rządzenia (*good governance*), zasad demokracji i rządów konstytucji; (9) szacunek dla podstawowych wolności, promocja i ochrona praw człowieka, promocja sprawiedliwo-

Way)⁹⁶, która z jednej strony jest postrzegana jako źródło sukcesów ASEAN, z drugiej zaś krytykowana, gdyż sprawia, że organizacja nie potrafi poradzić sobie z prostymi problemami⁹⁷.

Przyjęte zasady oraz ASEAN Way wynikają ze specyfiki stosunków międzynarodowych w regionie oraz specyfiki państw członkowskich, szczególnie zaś ich obaw o stosunkowo niedawno odzyskaną suwerenność państwową oraz stabilność wewnętrzną. W tym kontekście trzeba zwrócić uwagę na zasadę nieinterwencji w sprawy wewnętrzne danego kraju, która jest podstawowa dla ASEAN, praktycznie uniemożliwiając stworzenie jakichkolwiek wiążących państwa członkowskie norm czy raczej ich egzekucję. Problem ten ma fundamentalne znaczenie w kontekście ewentualnej demokratyzacji, praw człowieka czy ewoluującej doktryny interwencji humanitarnej⁹⁸. Jednak stopniowo również w ASEAN mamy do czynienia z ewolucją tej zasady, co wydaje się kluczowe, jeśli integracja miałaby się pogłębiać⁹⁹. Można założyć, że docelowo potrzebne

ści społecznej; (10) przestrzeganie Karty Narodów Zjednoczonych i prawa międzynarodowego, w tym międzynarodowego prawa humanitarnego, którego stronami są państwa ASEAN; (11) powstrzymanie się od udziału w jakiejkolwiek polityce lub działalności, w tym użycia terytorium, jakiegokolwiek państwa ASEAN, państwa nieczłonkowskiego ASEAN bądź aktora niepaństwowego, która to działalność mogłaby zagrażać suwerenności, integralności terytorialnej bądź politycznej lub gospodarczej stabilności któregoś z państw ASEAN; (12) szacunek dla różnych kultur, języków i religii obywateli ASEAN, przy jednoczesnym podkreślaniu ich wspólnych wartości w duchu „jedności w różnorodności”; (13) centralna rola ASEAN w zewnętrznych stosunkach politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych, przy jednoczesnym zaangażowaniu, otwarciu się na zewnątrz, inkluzyjności oraz zasadzie niedyskryminacji; (14) przywiązanie do wielostronnych reguł handlowych oraz reguł wynikających z reżimów ASEAN dla efektywnej implementacji zobowiązań gospodarczych i stopniowej redukcji, aż do likwidacji, wszystkich barier w regionalnej integracji gospodarczej w gospodarce rynkowej. Por. *The ASEAN Charter*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2007, s. 6-7.

⁹⁶ W języku polskim możemy też za Ł. Fijałkowskim przyjąć tłumaczenie: „Sposób” ASEAN. Ten sam autor dokonuje szerokiej analizy tego pojęcia i jego odniesienia dla budowania tożsamości i bezpieczeństwa regionalnego Azji Południowo-Wschodniej. Zob. Ł. Fijałkowski, *Regionalny wymiar bezpieczeństwa w Azji Południowo-Wschodniej. Normy – instytucje – ład regionalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010, s. 111-136, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, no. 3284.

⁹⁷ W swojej analizie opartej na przykładach Wspólnoty Gospodarczej ASEAN i niepowodzeń w integracji rynków ASEAN, Wspólnoty Bezpieczeństwa ASEAN i nietradycyjnych zagrożeń bezpieczeństwa (gdzie też ciężko mówić o sukcesach), a wreszcie problemu Morza Południowochińskiego i stosunków ASEAN–Chiny (gdzie normy zależą od ChRL, a podejście ASEAN jest dla niej bardzo wygodne), David Jones i Michael Smith dowodzą, że normy, szczególnie nieingerencji i niewiążącego konsensusu, uniemożliwiły bliższą integrację zarówno w ramach ASEAN, jak i ASEAN+3. Zob. D. Jones, M. Smith, *Making Process, Not Progress. ASEAN and the Evolving East Asian Regional Order*, „International Security” 2007, vol. 32, no. 1.

⁹⁸ Trzeba jednak zauważyć, że nieingerencja jest rozumiana często tylko w odniesieniu do działań publicznych – prywatnie, czy przez służby dyplomatyczne, liderzy państw ASEAN często podejmują próby wpłynięcia na poszczególne państwa w celu zmiany ich zachowania, szczególnie takiego, które negatywnie wpływa na Stowarzyszenie. Zob. R. Ramcharan, *ASEAN and Non-Interference. A Principle Maintained*, „Contemporary Southeast Asia” 2000, vol. 22, no. 1.

⁹⁹ Por. Hiro Katsumata, *Why is ASEAN Diplomacy Changing? From „Non-Interference” to „Open and Frank Discussions”*, „Asian Survey” 2004, vol. 44, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1017/S0022284X04000022>.

jest tworzenie w ASEAN poziomu ponadnarodowego, jeśli chcemy mówić o dalszej integracji oraz usprawnieniu struktury organizacyjnej Stowarzyszenia. Na obecnym etapie wydaje się to jednak trudne do wyobrażenia.

Jednocześnie silne przywiązanie do długotrwałej procedury podejmowania decyzji poprzez konsultacje i konsensus bardzo utrudnia sprawne działanie organizacji¹⁰⁰. Co więcej, *ASEAN Way* jest czasem rozumiane jako sposób działania, który z założenia jest nieskuteczny, a wiąże się raczej z pozorowanymi próbami rozwiązania problemu. Z drugiej strony właśnie to podejście postrzegane jest jako kluczowe dla organizacji, ze względu na fakt, że w ten sposób socjalizuje ona swoich członków i buduje własną tożsamość¹⁰¹. *ASEAN Way* można rozumieć z dwóch punktów widzenia – według pierwszego można traktować ten zbiór wartości i reprezentującą je organizację jako element tworzenia wspólnoty w Azji Południowo-Wschodniej, według drugiego zaś jako wypadkową wąskich interesów państw członkowskich ASEAN¹⁰².

Oba podejścia są właściwe, co więcej, jednoznacznie pozytywna lub negatywna ocena *ASEAN Way* z pewnością nie jest możliwa. Stanowi ono przecież wypadkową wartości podzielanych przez podmioty tworzące organizację, ich interesów, dążeń i celów. Odgrywa też rolę socjalizującą, która dała o sobie znać wraz z sukcesem zamiany tych partykularnych interesów na wspólnie

org/10.1525/as.2004.44.2.237. Warto też zwrócić uwagę na artykuł tego autora z 2003 r., w którym podkreśla on, że czynniki, które wpłynęły na wypracowanie *ASEAN Way*, nie zniknęły, więc nieprędko będzie można myśleć o zmianach w tym zakresie. Zob. Hiro Katsumata, *Reconstruction of Diplomatic Norms in Southeast Asia. The Case for Strict Adherence to the „ASEAN Way”*, „Contemporary Southeast Asia” 2003, vol. 25, no. 1.

¹⁰⁰ Sposób ten, będący podstawą *ASEAN Way*, jest oparty na zasadach kultury malajskiej: *musjawarah* i *mufukat*, czyli konsensus i konsultacje. Zob. S. Narine, *op. cit.*, s. 31-33. Jeśli spojrzymy na źródła prawnomiedzynarodowe, to trzeba zwrócić uwagę na Kartę Narodów Zjednoczonych (m.in. szacunek dla suwerenności i integralności terytorialnej, powstrzymanie się od groźby i użycia siły, pokojowe rozstrzyganie sporów czy nieingerencja w sprawy wewnętrzne innych państw), pięć zasad pokojowego współistnienia przyjętych na konferencji w Bandungu w 1955 r. (współpraca na rzecz rozwoju gospodarczego, kulturowego i społecznego, wzajemny szacunek dla narodowej niepodległości, potępienie rasizmu i kolonializmu, rozbrojenie i zakaz broni nuklearnej, szacunek dla praw człowieka, zasada nieinterwencji, szacunek dla prawa do samoobrony indywidualnej lub zbiorowej zgodnie z Kartą NZ), Deklarację ASA (*Association of Southeast Asia*) z 1961 r. czy Porozumienie z Manili z 1963 r. Szerzej na temat rozwoju zasad ASEAN, w tym traktowania *ASEAN Way* jako specyficznego prototypu kultury, zob. E. Solidum, *The Politics of ASEAN. An Introduction to Southeast Asian Regionalism*, Eastern Universities Press, Singapore 2003, s. 79-99, *Public Administration & Policy*.

¹⁰¹ Zob. A. Johnson, *Socialization in International Institutions. The ASEAN Way and International Relations Theory*, [w:] *International Relations Theory and the Asia-Pacific*, s. 107-162. Por. też artykuł Rodolfo Severino, który opisuje czynniki, jakie sprawiły, że *ASEAN Way* jest najlepszym rozwiązaniem dla ASEAN. Zob. R. Severino, *Will There Be a New ASEAN in the 21st Century?*, „Asia Europe Journal” 2004, vol. 2.

¹⁰² Przykłady badaczy przyjmujących te w pewnym sensie przeciwstawne perspektywy pokazuje S. Narine, *op. cit.*, s. 1-4. Kompleksową analizę *ASEAN Way* w duchu głównie konstruktywizmu przeprowadza A. Charya, *Constructing a Security Community in Southeast Asia. ASEAN and the Problem of Regional Order*, Routledge, Oxfordshire–New York 2014, s. 43-78, *Politics in Asia Series*.

akceptowane, co stało się kamieniem węgielnym organizacji. Z pewnością też *ASEAN Way* utrudnia i ogranicza dynamikę integracji regionalnej. Gdyby jednak nie wypracowano tego modelu, to prawdopodobnie istniejące w poszczególnych państwach członkowskich obawy sprawiłyby, że w ogóle nie mielibyśmy do czynienia z powstaniem i działalnością ASEAN, które może poszczycić się istotnymi osiągnięciami w sferze integracji regionalnej, będąc jedną z niewielu organizacji utworzonych w okresie zimnej wojny, którym udało się zaadaptować i rozwinąć w warunkach istotnych zmian w systemie międzynarodowym.

4.3. Struktura ASEAN

Jednym z celów, jakie postawiono sobie, przygotowując kartę ASEAN, było wzmocnienie struktury organizacyjnej Stowarzyszenia. Struktura ta z pewnością nie przystaje do zadań, które stawia sobie Stowarzyszenie. Ograniczenia te wynikają z niechęci państw członkowskich do jakichkolwiek działań, które mogłyby ograniczać ich suwerenność. Jednak ilość zadań, z którymi powinna radzić sobie organizacja (zgodnie z decyzjami podjętymi przez państwa członkowskie), znacząco przewyższa jej możliwości organizacyjne. Szczególnie zaś słaby i niedoinwestowany Sekretariat wymaga reformy. Struktura organizacyjna ASEAN została przedstawiona na rysunku 4.1.

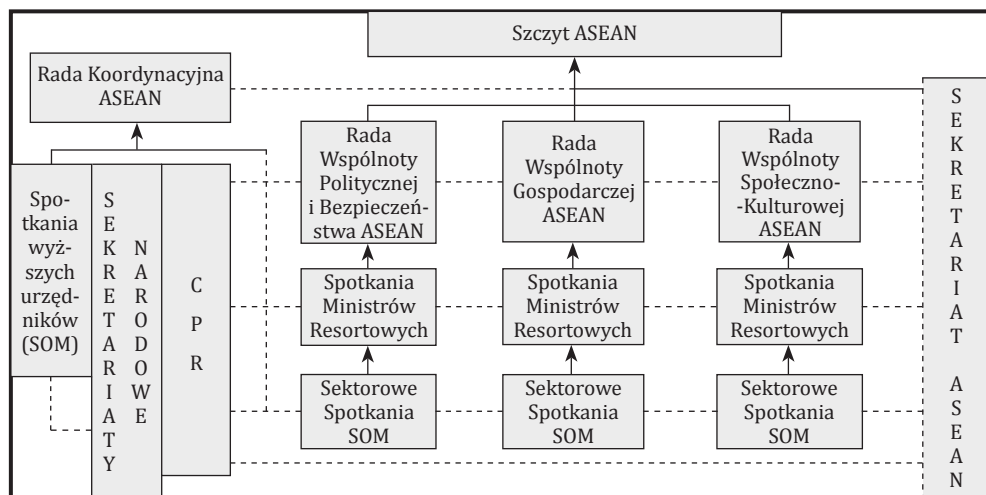
Zgodnie z zapisami, które znajdziemy w Karcie ASEAN, w strukturze organizacji możemy wymienić następujące, przedstawione niżej organy¹⁰³.

Najwyższym organem ASEAN, który jest uprawniony do podejmowania najważniejszych decyzji politycznych, jakie zostaną przedłożone przez państwa członkowskie bądź poszczególne ciała ASEAN, jest Szczyt ASEAN. Do 1992 r. miały miejsce tylko trzy Szczyty, co w pewnej mierze oddaje niską intensywność działania organizacji oraz fakt braku szerszych celów działania tej instytucji. Od 1992 r. Szczyty ASEAN odbywały się co trzy lata (przy czym mieliśmy do czynienia ze szczytami nieformalnymi), od 2001 r. – corocznie, a po wejściu w życie Karty ASEAN, od 2009 r., Szczyt ma miejsce dwa razy w roku.

To Szczyt ASEAN ma podejmować ostateczną decyzję w przypadku złamania przez państwa członkowskie Karty ASEAN bądź nieprzestrzegania porozumień i poszczególnych zapisów. Również w przypadku kontrowersji, których nie uda się rozwiązać poprzez mechanizm rozstrzygania sporów ustanowiony w Karcie, sprawa zostanie oddana Szczytowi. Nowością wprowadzoną w Karcie jest zwoływanie Szczytów dwa razy do roku. Odbywają się one w państwie, które w danym roku przewodniczy ASEAN. Przesunięcia w kalendarzu tych wydarzeń wynikają bądź z czynników zewnętrznych, jak katastrofy naturalne (np. Cebu, Filipiny), bądź z problemów wewnętrznych państw goszczących (np. Tajlandia). Z żalem należy stwierdzić, że nie wpisano *explicite* do Karty sugestii Grupy

¹⁰³ Poniższe organy, o ile nie zaznaczono inaczej, będą charakteryzowane w oparciu o zapisy Karty ASEAN. *The ASEAN Charter*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2007, s. 10-19. Wykorzystano również pracę E. Solidum, *op. cit.*, s. 26-30.

Rysunek 4.1. Struktura organizacyjna ASEAN

Źródło: Oficjalny serwis ASEAN (www.asean.org).

Wybitnych Osobistości (Eminent Persons Group – EPG), która przygotowywała rekomendacje w sprawie Karty, aby uwzględnić możliwość podejmowania niektórych decyzji zwykłą lub kwalifikowaną (2/3, 3/4) większością głosów. EPG zalecała także, żeby zawieszenie praw i przywilejów członkowskich było możliwe za jednomyślną zgodą wszystkich państw, przy założeniu, że państwo, którego dotyczy decyzja, nie bierze udziału w głosowaniu¹⁰⁴. Uelastycznienie procedury podejmowania decyzji to jedno z najpoważniejszych wyzwań, przed którymi stoi Stowarzyszenie, jeśli chce dalej rozwijać się jako organizacja. Wykaz dotychczasowych Szczytów ASEAN przedstawia tabela 4.2.

Ustanowiona w Karcie Rada Koordynacyjna ASEAN (ASEAN Coordinating Council) składa się z ministrów spraw zagranicznych państw członkowskich i spotyka się przynajmniej dwa razy do roku¹⁰⁵. Do jej zadań należą między innymi: przygotowanie Szczytów ASEAN, koordynacja wdrażania porozumień i decyzji Szczytów ASEAN, koordynacja współpracy rad poszczególnych Wspólnot ASEAN (Gospodarczej, Politycznej i Bezpieczeństwa oraz Społeczno-Kulturowej), koordynacja raportów poszczególnych ciał ASEAN, zatwierdzanie zastępców Sekretarza Generalnego, a wreszcie spełnianie wszelkich obowiązków, które wynikają z Karty bądź zostaną nałożone na nią przez Szczyt ASEAN. W swej pracy będzie wspierana przez odpowiednich wyższych urzędników. Wydaje się, że Rada Koordynacyjna może stać się podstawowym organem wykonawczym

¹⁰⁴ Zob. *Report of the Eminent Persons Group on the ASEAN Charter*, December 2006, s. 41, [online] <http://www.asean.org/archive/19247.pdf>, 20 IV 2015.

¹⁰⁵ Obecny skład ASEAN Coordination Council dostępny w Internecie: http://www.asean.org/images/2015/february/asean_coordinating_council/List%20of%20ACC%20as%20of%20-%20Oct%202014.pdf, 20 V 2015.

Tabela 4.2. Szczyty ASEAN

Rok	Miejsce	Rok	Miejsce
1976	Bali, Indonezja	2003	Bali, Indonezja
1977	Kuala Lumpur, Malezja	2004	Vientiane, Laos
1987	Manila, Filipiny	2005	Kuala Lumpur, Malezja
1992	Singapur	2007	Cebu, Filipiny**
1995	Bangkok, Tajlandia	2007	Singapur
1996	Dżakarta, Indonezja*	2009	Cha-am Tajlandia (2x)
1997	Kuala Lumpur, Malezja*	2010	Hanoi, Wietnam (2x)
1998	Hanoi, Wietnam	2011	Dżakarta i Bali, Indonezja (2x)
1999	Manila, Filipiny*	2012	Phnom Penh, Kambodża (2x)
2000	Singapur*	2013	Bandar Seri Begawan, Brunei (2x)
2001	Bandar Seri Begawan, Brunei	2014	Naypyidaw, Bruma/Mjanma (2x)
2002	Phnom Penh, Kambodża	2015	Kuala Lumpur i Lankawi, Malezja (2x)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych oficjalnego serwisu ASEAN (www.asean.org).

* Szczyt nieformalny.

** Szczyt przeniesiony z 2006 r.

ASEAN, szczególnie jeśli udałooby się doprowadzić do stopniowego rozszerzania uprawnień tego organu¹⁰⁶. Co więcej, zmiana sposobu pracy i podejmowania decyzji poszczególnych organów ASEAN, zwłaszcza zaś Rady Koordynacyjnej, która będzie kluczowa z punktu widzenia rzeczywistych decyzji, wydaje się niezbędna, jeśli za zapisami ma iść wzrost efektywności ich działania¹⁰⁷.

Również minimum dwa razy do roku zbierają się Rady poszczególnych Wspólnot ASEAN (Gospodarczej, Politycznej i Bezpieczeństwa oraz Społeczno-Kulturowej). W ich skład wchodzi reprezentanci każdego z państw członkow-

¹⁰⁶ Warto zwrócić uwagę, że ministrowie spraw zagranicznych ASEAN spotykają się od 1967 r. (*ASEAN Ministers Meeting* – AMM). Zgodnie z kartą spotkanie to zostało przypisane jako najważniejszy organ Wspólnoty Politycznej i Bezpieczeństwa ASEAN.

¹⁰⁷ W żartobliwy sposób styl działania ASEAN i jego instytucji opisuje kierujący CSIS w Dżakarcie i jeden z kluczowych dla rozwoju tej organizacji badaczy, Hadi Soesastro, podając trzy anegdoty dotyczące Spotkania Ministerialnego ASEAN (AMM), którego rolę przejmie teraz Rada Koordynacyjna ASEAN (można jednak anegdotę odnieść do innych analogicznych organów). Przed spotkaniem: Ilu urzędników sekretariatu potrzeba do wymiany żarówki? Dziesięciu, aby stworzyć komisję, która przestudiuje problem, dlaczego żarówki się przepalają; Podczas spotkania: Ilu ministrów potrzeba do zmiany żarówki? Dziesięciu, aby osiągnąć konsensus, że w pokoju jest ciemno; Po spotkaniu: Ilu ministrów potrzebnych było do zmiany żarówki? Żadnego, po prostu zredefiniowali ciemność jako jedną z kluczowych zasad ASEAN. Zob. H. Soesastro, *ASEAN in 2030. The Long View*, [w:] *Reinventing ASEAN*, s. 275.

skich, a do ich zadań należy wdrażanie decyzji Szczytów ASEAN, koordynacja różnych sektorów oraz przedstawianie raportów. Organy te powinny zostać wzmocnione, jeśli mają spełniać odpowiednią rolę.

Kolejnymi organami są sektorowe ciała ministerialne odpowiedzialne za właściwe obszary integracji. Ich spotkania są zwykle dostosowane do aktualnych potrzeb, a do zadań należy wdrażanie porozumień i decyzji Szczytów ASEAN oraz wzmacnianie współpracy w odnośnych sektorach¹⁰⁸.

Sekretarz Generalny ASEAN jest mianowany na nieodnawialną pięcioletnią kadencję i jest najwyższym urzędnikiem administracyjnym ASEAN. Wybór Sekretarza Generalnego następuje w oparciu o kryterium alfabetycznej rotacji krajów członkowskich ASEAN. Obecnie (w latach 2013-2017) funkcję tę sprawuje Le Luong Minh z Wietnamu. Podstawowa rola Sekretarza Generalnego polega na pośredniczeniu pomiędzy poszczególnymi państwami, koordynowaniu działań ASEAN i dbaniu o to, by organizacja zachowywała spójność oraz stopniowo się rozwijała. Istotna jest jego rola w łagodzeniu sporów i osiąganiu konsensusu pomiędzy członkami ASEAN. Autorytet Sekretarza Generalnego często bywa kluczowy dla osiągnięcia porozumienia w najważniejszych dla ASEAN sprawach¹⁰⁹. Sekretarz Generalny ma do pomocy czterech zastępców, z których dwóch jest rekrutowanych na nieodnawialne trzyletnie kadencje w oparciu o klucz geograficzny, dwóch zaś na trzyletnie, jednokrotnie odnawialne kadencje w oparciu o kryteria merytoryczne. Poszczególni sekretarze mają odpowiadać za każdą z trzech wspólnot (polityczną i bezpieczeństwa, gospodarczą, społeczno-kulturową) oraz stosunki zewnętrzne, budżet i sprawy administracyjne.

Sekretariat ASEAN, którego zadaniem jest zapewnianie efektywnej koordynacji działań stowarzyszenia i implementacji projektów, został ustanowiony w 1976 r. podczas Szczytu na Bali. Wzmocnienie Sekretariatu nastąpiło podczas Szczytu w Singapurze w 1992 r., kiedy zdecydowano, że do zadań tego organu będą należeć inicjowanie, koordynacja i wdrażanie działań ASEAN. Obecnie Sekretariat posiada cztery oddziały wykonawcze: wsparcia wykonawczego, audytu wewnętrznego i ewaluacji, planowania strategicznego i koordynacji oraz spójności ASEAN. Struktura funkcjonalna Sekretariatu odpowiada podziałowi obowiązków zastępców Sekretarza Generalnego, obejmując trzy departamenty wspólnot funkcjonalnych ASEAN oraz departament odpowiedzialny za sprawy korporacyjne. Sekretariat ASEAN jest zdecydowanie większy niż ten w APEC

¹⁰⁸ Sektorowe spotkania ministerialne są przyporządkowane do poszczególnych Wspólnot ASEAN, co jest wyszczególnione w Aneksie 1 do Karty ASEAN, przy czym dla zmian w tym aneksie nie potrzeba formalnie wprowadzać poprawek do Karty (Aneks może być zmieniony przez Sekretarza Generalnego ASEAN na wniosek Komitetu Stałych Przedstawicieli).

¹⁰⁹ Te zadania nie są *explicite* wpisane do Karty – taki obraz wyłania się z rozmów przeprowadzonych (podczas pobytów badawczych w Singapurze w sierpniu i wrześniu 2008 r. oraz w maju i czerwcu 2012 r.) przez autora z dwoma byłymi Sekretarzami Generalnymi ASEAN: ambasadorem Ong Keng Yongiem (Sekretarz Generalny w latach 2003-2007) oraz Rodolfo Severino (Sekretarz Generalny w latach 1998-2002).

(ok. 100 osób personelu merytorycznego)¹¹⁰, a Sekretarz Generalny wybierany na pięcioletnią kadencję posiada o wiele silniejszą pozycję. W Karcie zapisano też, że członkowie personelu Sekretariatu są urzędnikami ASEAN, a państwa członkowskie zobowiązują się do niepodjęmowania jakichkolwiek prób wpływu na nich w wypełnianiu obowiązków służbowych. Z pewnością warto podjąć próbę uczynienia z Sekretariatu pierwszego organu ponadnarodowego, któremu przede wszystkim zapewni się finansowanie adekwatne do potrzeb i rozległych zadań¹¹¹. Jednakże Sekretariat ASEAN, który jest formą struktury ponadnarodowej, niekoniecznie cieszy się wsparciem ze strony państw narodowych. Problemem są też niskie fundusze oraz niskie zarobki pracowników Sekretariatu. Wprawdzie podejmowane są próby zmiany tego stanu rzeczy, co było szczególnie widoczne w działaniach poprzedniego Sekretarza Generalnego, Surina Pitsuwana, acz działania te są stosunkowo ograniczone¹¹². Strukturę Sekretariatu ASEAN przedstawia rysunek 4.2.

Nowym podmiotem, którego utworzenie zapisano w Karcie, jest Komitet Stałych Przedstawicieli przy ASEAN, który składa się z reprezentantów państw członkowskich w randze ambasadorów. Jego zadaniem jest wspieranie Rad poszczególnych Wspólnot ASEAN oraz sektorowych spotkań ministerialnych, koordynacja Sekretariatów Narodowych ASEAN, łączność z Sekretarzem Generalnym i Sekretariatem ASEAN, ułatwianie współpracy z partnerami zewnętrznymi oraz pełnienie innych funkcji, o których zdecyduje Rada Koordynacyjna. Również w przypadku tego organu problemem pozostaje fakt, że przedstawiciele poszczególnych państw nie skupiają się na wspieraniu rozwoju i instytucjonalizacji ASEAN, ale raczej odrębnych interesów państw narodowych¹¹³.

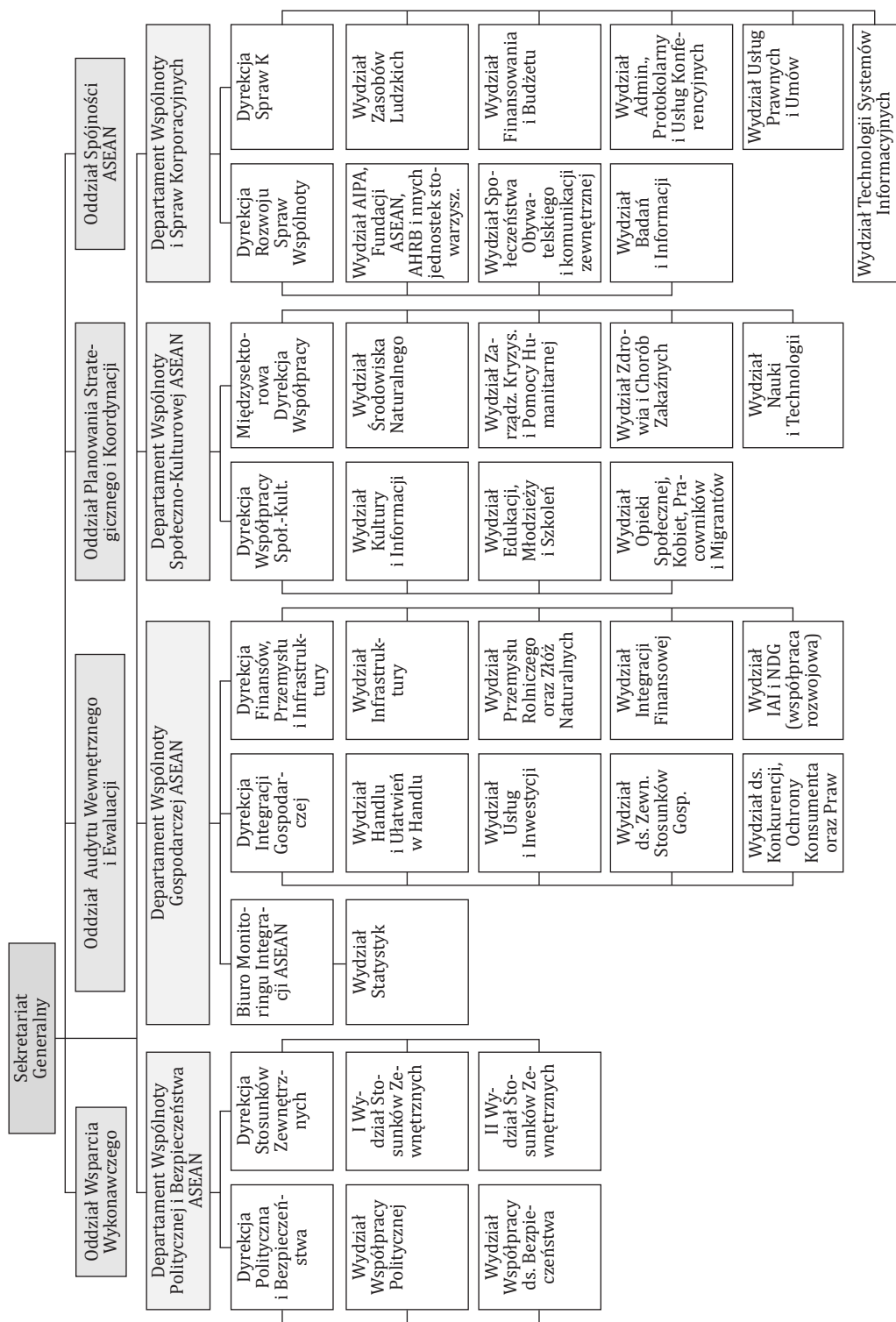
¹¹⁰ Łącznie z personelem lokalnym oraz pracownikami opłacanymi przez organizacje zewnętrzne w Sekretariacie pracuje ok. 300 osób. Zob. E. B o w e r, *Balance and Good Health Come from Strong Core. Is the ASEAN Secretariat Properly Resourced?*, „Southeast Asia from the Corner of 18th & K Streets” 2010, vol. 1, no. 34, [online] <http://csis.org/files/publication/120710-SoutheastAsiaNewsletter.pdf>, 22 III 2015.

¹¹¹ Obecnie obowiązuje zasada, że każde z państw przekazuje milion dolarów rocznie na koszty funkcjonowania sekretariatu. Na rolę instytucji w pełniejszej integracji w ramach ASEAN, w tym połączenia integracji na płaszczyznach politycznej i gospodarczej, które ciągle są oddalone od siebie, szczególnie zaś rolę Sekretariatu i potrzebę wzmocnienia jego wysoce ograniczonych możliwości, głównie w kwestiach strategicznych (w tym kompleksowego podejścia do regionalizmu), zwracał uwagę R. Severino, *ASEAN Beyond Forty. Towards Political and Economic Integration*, „Contemporary Southeast Asia” 2007, vol. 29, no. 3.

¹¹² Potrzeba zmian w Sekretariacie została przez Surina Pitsuwana przedstawiona podczas szczytu ASEAN w Phnom Penh, zob. S u r i n P i t s u w a n, *op. cit.*; a działania w tym celu zapowiedziano podczas szczytu w Naypyidaw w 2014 r. Na problemy w każdym zakresie zwracali uwagę Termsak Chalermpananupap, wówczas dyrektor ds. politycznych i bezpieczeństwa w Sekretariacie ASEAN, oraz Alladin Rillo, główny ekonomista i dyrektor ASEAN Integration Monitoring Office, podczas wywiadów w czasie pobytu badawczego autora w Dżakarcie w 2012 r. Szczególnie źle wyglądała wówczas sytuacja pionu analitycznego ASEAN.

¹¹³ Również na ten fakt zwracano uwagę podczas wywiadów w czasie pobytu badawczego autora w Sekretariacie ASEAN w Dżakarcie w 2012 r.

Rys. 4.2. Struktura Sekretariatu ASEAN

Źródło: Tłumaczenie na podstawie oficjalnego serwisu ASEAN, <http://www.asean.org/asean/asean-secretariat/organizational-structure>, 20.06.2015

W Karcie znalazły się też zapisy na temat Sekretariatów Narodowych ASEAN, które istnieją w strukturze tej organizacji, jak również Ciała ds. Praw Człowieka (działającego pod nazwą Międzyrządowa Komisja ASEAN ds. Praw Człowieka)¹¹⁴ oraz Fundacji ASEAN, której zadaniem jest budowa wspólnoty w oparciu o zwiększanie świadomości ASEAN, kontakty międzyludzkie oraz współpracę na linii biznes–społeczeństwo obywatelskie–instytucje akademickie. W propozycjach EPG znalazło się też utworzenie Instytutu ASEAN, który miałby podlegać Sekretarzowi Generalnemu, a zajmować się przygotowaniem analiz politycznych, planowaniem strategicznym i współpracą z tzw. Ścieżką II (*Track II*), tj. instytucjami akademickimi, społeczeństwa obywatelskiego czy biznesu¹¹⁵.

Obserwując ujęte w Karcie rozwiązania organizacyjne (podobnie jak inne towarzyszące im zapisy), trzeba zauważyć, że dążenie do pełniejszej integracji w ramach ASEAN istnieje i jest tam odzwierciedlone, a sama instytucjonalizacja bierze pod uwagę w znacznej mierze nie tylko tradycje i dotychczasowe osiągnięcia regionalizmu Azji Południowo-Wschodniej, ale też wzorce europejskie, które okazały się jak dotąd najskuteczniejsze w historii procesów integracyjnych w świecie. Z pewnością jednak specyfika lokalna, obawy o utratę suwerenności i brak woli politycznej, aby oddać jej część na rzecz struktur międzynarodowych (a docelowo nawet ponadnarodowych), a wreszcie niemożność wsparcia zapisów i postanowień wystarczającymi środkami finansowymi sprawiają, że możemy mieć do czynienia z karykaturą procesu europejskiego¹¹⁶.

¹¹⁴ Komisja została opisana powyżej. Warto zwrócić uwagę, że Azja to jedyny kontynent, który nie posiadał dotąd takiego ciała (porównywalnego np. z Międzyamerykańską Komisją Praw Człowieka, Europejskim Trybunałem Praw Człowieka czy Afrykańską Komisją na rzecz Praw Człowieka i Narodów). Jednak problemem w Azji było wyłonienie się ponadnarodowego ciała, które mogłoby prowadzić niezależne śledztwa, wydawać orzeczenia czy wreszcie wcielać je w życie. Zob. szerzej na temat potencjalnego mechanizmu ochrony praw człowieka w Azji: S. J o n e s, *Regional Institutions for Protecting Human Rights in Asia*, „Australian Journal of International Affairs” 1996, vol. 50, no. 3.

¹¹⁵ Por. *Report of the Eminent Persons Group on the ASEAN Charter*, s. 40. EPG proponowała, aby Instytut otrzymywał wsparcie finansowe od sektora biznesowego oraz z innych źródeł pozarządowych. Wydaje się, że przy ograniczonych środkach można dość skutecznie poradzić sobie bez tej jednostki, opierając się na *think-tankach* w poszczególnych krajach członkowskich, a sieć ASEAN-ISIS (*ASEAN Institutes of Strategic and International Studies*) wydaje się tutaj najważniejszym narzędziem.

¹¹⁶ W tym kontekście warto jednak zwrócić uwagę na bardzo istotne różnice, które już na wstępie podkreślają odmiennność tych organizacji: (1) otoczenie instytucjonalne, w którym funkcjonuje ASEAN na początku XXI w., jest zdecydowanie różne od tego, w którym funkcjonowała EWG w latach 50. XX w.; (2) międzynarodowe środowisko gospodarcze jest bardzo dalekie od tego, w którym formowały się Wspólnoty Europejskie; (3) ASEAN cechuje się zdecydowanie większym zróżnicowaniem w poziomach rozwoju; (4) kraje ASEAN są znacznie bardziej otwarte niż kraje europejskie w latach 50. Por. M. P l u m m e r, *ASEAN-EU Economic Relationship. Integration and Lessons for the ASEAN Economic Community*, „Journal of Asian Economics” 2006, vol. 17. Na różnice w procesach integracyjnych w ASEAN i Europie Zachodniej zwraca uwagę R. Langhammer, który podkreśla, że: (1) istnieją różne zasady ustanawiania reguł (ASEAN nie akceptuje niczego, co wymagałoby podporządkowania się im); (2) inne cele integracji (w 1997 r. dla ASEAN była to FTA); (3) inne etapy historycznego rozwoju gospodarczego; (4) różnice w warunkach począt-

Zapisy Karty przybliżają ASEAN do realizacji wizji organizacji międzynarodowej, w której będzie można mówić o rzeczywistej integracji, a co więcej, której rola na arenie międzynarodowej będzie rosła, zarówno w sensie prestiżowym, jak i rzeczywistym. Wydaje się jednak, że kluczowym dla ASEAN etapem będzie decyzja o ustanowieniu rzeczywistych struktur ponadnarodowych, która w obecnych warunkach i najbliższym czasie wydaje się w zasadzie niemożliwa. Bardzo istotne jest też wzmocnienie finansowe oraz instytucjonalne Sekretariatu ASEAN, który w perspektywie mógłby pełnić rolę pierwszego organu ponadnarodowego, a docelowo pełnić funkcję zbliżoną do tej spełnianej przez Komisję Europejską (w odpowiednio mniejszym zakresie).

4.4. Wspólnota ASEAN – Filary działalności organizacji

W przyjętej w 2003 r. podczas spotkania na indonezyjskiej wyspie Bali Deklaracji jedności ASEAN II (*Bali Concord II*) liderzy państw ASEAN zdecydowali o utworzeniu Wspólnoty ASEAN do 2020 r. Oparta miała być ona na trzech filarach: Wspólnocie Politycznej i Bezpieczeństwa (*ASEAN Political-Security Community* – APSC), Wspólnocie Gospodarczej (*ASEAN Economic Community* – AEC) oraz Wspólnocie Społeczno-Kulturowej (*ASEAN Socio-Cultural Community* – ASCC)¹¹⁷. Przygotowany rok później Program Działania z Wientian (*Vientiane Action Program* – VAP) zdefiniował bardziej szczegółowo działania, które zmierzały do utworzenia Wspólnoty ASEAN¹¹⁸.

W odniesieniu do tej decyzji podnoszono wiele wątpliwości, które odnosiły się do podstawowych założeń tworzenia wspólnoty w ramach ASEAN. Zwracano uwagę, że:

- 1) ASEAN nie posiada umocowania prawnego;
- 2) agenda ASEAN jest przeciążona inicjatywami regionalnymi;
- 3) mechanizm implementacji inicjatyw regionalnych jest zbyt miękki, co skutkuje miękką ścieżką integracji;
- 4) proces jest zdominowany przez narodowych biurokratów;
- 5) ASEAN stał się bardzo zróżnicowany, szczególnie od czasu rozszerzenia członkostwa o kraje CLMV¹¹⁹.

kowych (w Europie więcej rzeczywistego handlu wewnętrznego – w ASEAN bardziej wewnętrzgałęziowy); (5) różnice w poziomie otwarcia rynków (w krajach europejskich też występowały, ale były mniejsze niż pomiędzy poszczególnymi krajami ASEAN); (6) różnice w dynamice gospodarczej. Zob. R. Langhammer, *What Can ASEAN Learn from the Experience of the European Integration? An EU Perspective*, [w:] *ASEAN and EU. Forging New Linkages and Strategic Alliances*, eds. Chia Siow Yue, J. Tan, Institute of Southeast Asian Studies-OECD Development Center, Singapore-Paris 1997, s. 246-249.

¹¹⁷ Zob. *Declaration of ASEAN Concord II (Bali Concord II)*.

¹¹⁸ Zob. *Vientiane Action Programme*, [w:] *ASEAN Document Series*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2004, s. 20-50.

¹¹⁹ Zob. *Towards Realizing an ASEAN Community. A Brief Report on the ASEAN Community Roundtable*, eds. D. Hew, Chin kin Wah, Lee Hock Guan, Institute of Southeast Asian

W styczniu 2007 r. zdecydowano, że Wspólnota ASEAN powinna powstać do roku 2015. Szczegółowe uregulowania znalazły się w przygotowanych projektach poszczególnych wspólnot – AEC z 2007 r. oraz APSC i ASCC z 2009 r., a na spotkaniu 1 marca 2009 r. liderzy państw ASEAN zdecydowali, że Mapa Drogowa do Wspólnoty ASEAN 2009-2015 (*Roadmap for an ASEAN Community 2009-2015*) powinna zastąpić VAP. W skład tzw. mapy drogowej wchodziły projekty poszczególnych trzech wspólnot (AEC, APSC, ASCC) oraz II Plan Roboczy Inicjatywy na rzecz integracji ASEAN (*Initiative for ASEAN Integration Workplan 2 – IAI 2*)¹²⁰. Obszary i ciała sektorowe Wspólnoty ASEAN (jej komponentów) przedstawia tabela 4.3.

4.4.1. Wspólnota Gospodarcza ASEAN

Na początku XXI w. ASEAN zaczęło coraz bardziej tracić swoją konkurencyjną pozycję na rzecz Chin, a później także Indii. Co więcej, przygotowany przez firmę doradczą McKinsey raport (2004) pokazał, że ASEAN również na rzecz Chin utraciło swoją przewagę konkurencyjną w dziedzinie kosztów pracy, a ponadto Chiny wyprzedziły ASEAN jako miejsce docelowe bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ). Ten aspekt mógł się okazać szczególnie niebezpieczny w długoterminowym rozwoju państw ASEAN, gdyż ich gospodarki bezwzględnie potrzebowały do swego rozwoju kapitału. Warto zauważyć, że zróżnicowanie poziomu rozwoju gospodarek ASEAN można uznać za czynnik sprzyjający integracji gospodarczej, gdyż gospodarki w tej sytuacji są bardziej komplementarne¹²¹.

Istotnymi elementami, na których zdecydowano się oprzeć AEC, są:

- 1) Strefa Wolnego Handlu ASEAN (AFTA), w sprawie której podpisano porozumienie w 1992 r.¹²²;
- 2) Strefa Inwestycyjna ASEAN (*ASEAN Investment Area – AIA*), oparta na porozumieniu z 1998 r., założeniem której jest uczynienie ASEAN ob-

Studies, Singapore 2004, s. 4-5. Warto zwrócić uwagę, iż w tym raporcie wyraźnie podkreśla się, że instytucje regionalne nie powinny obejmować żadnych funkcji ponadnarodowych (s. 18).

¹²⁰ Por. *Cha-am Hua Hin Declaration on the Roadmap for the ASEAN Community (2009-2015)*, [online] <http://www.asean.org/news/item/cha-am-hua-hin-declaration-on-the-roadmap-for-the-asean-community-2009-2015>, 20 V 2015.

¹²¹ Por. D. H e w, *Introduction*, [w:] *Brick by Brick. The Building of an ASEAN Economic Community*, ed. D. H e w, Institute of Southeast Asian Studies, Canberra–Singapore 2007, s. 2-3. Na temat zróżnicowania rozwoju państw ASEAN, a także endo- i egzogenicznych czynników determinujących rozwój ich gospodarek zob. K. N a w r o t, *Determinanty rozwoju gospodarczego państw ASEAN*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 75-221. Rolę AEC w budowaniu pewności, że kraje ASEAN są zdecydowane na dalszą integrację i otwarte na inwestycje, zwracając też uwagę na fakt, że na znacznym obszarze istnieją raczej infrastrukturalne (Półwysep Indochiński) niż np. taryfowe bariery w handlu, i zakładając, że AEC może mieć olbrzymie znaczenie dla rozwoju handlu i inwestycji w regionie, podkreśla D. G r e e n, *The Role of ASEAN Economic Community as a Commitment to Policy Certainty*, „ASEAN Economic Bulletin” 2008, vol. 25, no. 2.

¹²² AFTA została opisana w podrozdziale 4.1.2.

Tabela 4.3. Obszary działania i ciała sektorowe Wspólnoty ASEAN

Wspólnota Polityczna i Bezpieczeństwa ASEAN	Wspólnota Gospodarcza ASEAN	Wspólnota Społeczno-Kulturowa ASEAN
Międzyrządowa komisja ASEAN ds. praw człowieka	Ministrowie ds. Gospodarki państw ASEAN	Spotkania ministrów ds. kultury i sztuki
Spotkania Ministrów Spraw Zagranicznych ASEAN (AMM)	Rada Strefy wolnego handlu ASEAN (AFTA)	Spotkania ministrów ds. sportu
Forum Regionalne ASEAN (ARF)	Spotkanie ministrów ds. energii	Spotkania ministrów ds. zarządzania kryzysowego
Spotkania ministrów obrony	Spotkanie ministrów ds. rolnictwa i leśnictwa	Spotkania ministrów edukacji
Spotkania ministrów odpowiedzialnych za systemy prawne	Spotkania ministrów finansów	Spotkania ministrów środowiska
Spotkania ministrów ds. przestępczości transnarodowej	Rada strefy inwestycyjnej ASEAN (AIA)	Konferencja ds. zanieczyszczenia powietrza
	Spotkania ministrów ds. złóż mineralnych	Spotkania ministrów zdrowia
	Współpraca na rzecz rozwoju Dorzecza Mekongu	Spotkania ministrów ds. informacji
	Spotkanie ministrów transportu	Spotkania ministrów pracy
	Spotkania ministrów ds. telekomunikacji i IT	Spotkania ministrów ds. rozwoju obszarów wiejskich i redukcji ubóstwa
	Spotkania ministrów ds. turystyki	Spotkania ministrów ds. nauki i techniki
	Inicjatywa na rzecz integracji ASEAN (IAI) oraz na rzecz zmniejszenia dysproporcji rozwojowych (NDG)	Spotkania ministrów ds. opieki społecznej i rozwoju
	Ciała sektorowe nadzorowane przez ministrów gospodarki ASEAN	Spotkania ministrów ds. kobiet
		Spotkania ministrów ds. młodzieży

Źródło: Tłumaczenie na podstawie oficjalnego serwisu ASEAN (www.asean.org).

szarem wysoce konkurencyjnym w przyciąganiu inwestycji zarówno z krajów ASEAN, jak i spoza regionu; zgodnie z zawartym porozumieniem wszystkie kraje mają znieść bariery w inwestycjach i nadać inwestorom klauzulę narodową do 2010 r. dla inwestorów z krajów ASEAN i do 2020 r. dla inwestorów spoza regionu¹²³;

- 3) Porozumienie Ramowe ASEAN ws. Usług (*ASEAN Framework Agreement on Services – AFAS*), zawarte w 1995 r., którego celem było zwiększenie współpracy w sferze usług w ASEAN poprzez eliminację wewnątrzregionalnych ograniczeń w handlu usługami i ułatwienie ich swobodnego przepływu do roku 2015¹²⁴.

Warto zwrócić uwagę, że w procesie tworzenia koncepcji AEC starły się dwa podstawowe podejścia. Jedno z nich, reprezentowane przez Instytut Studiów nad Azją Południowo-Wschodnią w Singapurze (Institute of South East Asian Studies – ISEAS), proponowało utworzenie Strefy Wolnego Handlu Plus (FTA+). Zakładano, że AEC będzie strefą wolnego handlu wzbogaconą o niektóre elementy, jak wolny przepływ kapitału i wykwalifikowanej siły roboczej¹²⁵.

Drugie, reprezentowane przez sieć Instytutów Studiów Strategicznych i Międzynarodowych ASEAN (ASEAN Institute of Strategic and International Studies – ASEAN-ISIS), opowiadało się za Wspólnym Rynkiem Minus, zakładając w pełni wolny przepływ towarów, usług, kapitału, ale też pełną wolność przemieszczania się i osiedlania siły roboczej i kapitału (co oznacza m.in. możliwość założenia firmy w dowolnym z państw). Propozycja zakładała jednak możliwość opóźnień integracji w niektórych sektorach w pewnych państwach (*common market minus*)¹²⁶. Szczególną uwagę warto zwrócić na zaproponowa-

¹²³ Więcej na temat integracji w dziedzinie usług w ramach ASEAN zob. *ASEAN Integration in Services*, ASEAN Sekretariat, Jakarta 2007, *passim*.

¹²⁴ Por. D. Hew, *Introduction*, s. 5-7. Na temat sytuacji wyjściowej dla utworzenia AEC zob. J. Tongzon, H. Khan, *The Challenge of Economic Integration for Transitional Economies of South-east Asia*; R. Oktaviani, A. Rifin, H. Reinhard, *A Review of Regional Tariffs and Trade in the ASEAN Priority Goods Sectors*; L. Dios, *Non-Tariff Barriers to Trade in the ASEAN Priority Goods Sectors*; C. Findlay, D. Parsons, H. Plunkett, *An Assessment of ASEAN's Priority Sectors for Fast-Track Integration*; I. Farrow, S. Jogarajan, *ASEAN Tax Regimes. Impediment or Pathway to Greater Integration*, wszystkie w: *Brick by Brick...*, s. 36-143.

¹²⁵ Szczegółowe rekomendacje zawierały: (1) wolny przepływ dóbr, usług, inwestycji i kapitału (zerowa stawka celna i eliminacja barier pozataryfowych); (2) atrakcyjna regionalna platforma produkcji, przyciągająca BIZ; (3) wolny przepływ wykwalifikowanej siły roboczej; (4) wolny przepływ turystów ze wszystkich krajów ASEAN; (5) harmonizacja procedur celnych i minimalizacja wymagań celnych; (6) harmonizacja standardów, które są zgodne ze standardami międzynarodowymi; (7) dobrze rozwinięta infrastruktura instytucjonalna i prawna w celu ułatwienia integracji gospodarczej. Zob. D. Hew, H. Soesastro, *Realizing the ASEAN Economic Community by 2020. ISEAS and ASEAN-ISIS Approaches*, „ASEAN Economic Bulletin” 2003, vol. 20, no. 3. Zob. też: D. Hew et al., *ISEAS Concept Paper on the ASEAN Economic Community*, [w:] *Roadmap to an ASEAN Economic Community*, ed. D. Hew, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2005, s. 293-310.

¹²⁶ W tym przypadku szczegółowe rekomendacje obejmowały: (1) spójne wprowadzenie programów AFTA i AIA; (2) usunięcie wszystkich barier pozataryfowych; (3) harmonizację taryf

ną przez ASEAN-ISIS koncepcję jednostek regionalnych, odpowiedzialnych za obszary wspólnej polityki, w tym współpracę rozwojową i monitoring postępu wdrażania rozwiązań AEC, które wraz ze wzmocnionym Sekretariatem miałyby stanowić oś instytucjonalną nowo tworzonej wspólnoty gospodarczej. Ciekawą inicjatywą jest też zapisana w raporcie potrzeba wprowadzania mechanizmów redystrybucyjnych pomiędzy państwami członkowskimi ASEAN¹²⁷. Ta odważna i daleko idąca koncepcja, zmierzająca między innymi do stopniowego oddania kontroli nad sektorami zintegrowanymi jednostkom ponadnarodowym, wydaje się jednak zbyt śmiała jak na możliwości ASEAN, acz niezbędna dla pełnej integracji gospodarczej w przyszłości.

Warto wreszcie zwrócić uwagę na przedstawioną przez Michaela Plummera koncepcję opartą o wzorce europejskie. Sugerował on utworzenie Unii Celnej Plus (*Customs Union Plus*), opartej o założenia otwartego regionalizmu, przy zerowej lub minimalnej taryfie zewnętrznej. Zakładał też wolny przepływ inwestycji, usług i wykwalifikowanej siły roboczej. Wreszcie sugerował wzmocnienie i rozwój instytucji regionalnych, które miałyby odpowiadać za monitoring wdrażania poszczególnych propozycji, a także za sprawy prawne. Rekomendował też współpracę w dziedzinach monetarnej i fiskalnej¹²⁸. W późniejszym opracowaniu autor ten podkreśla, że dla sukcesu AEC utworzenie unii celnej ASEAN jest niezbędne¹²⁹. Z pewnością oparcie integracji na wzorcach otwartego regionalizmu miałyby sens z punktu widzenia szerszej współpracy w kontekście WTO, jednak przykład APEC pokazuje, że takie podejście jest nieefektywne. Co więcej, można przyjąć, że mogłoby być wręcz szkodliwe dla ASEAN jako bloku integracyjnego, osłabiając jego pozycję przetargową w kontaktach z partnerami zewnętrznymi.

Ostatecznie w listopadzie 2007 r. w Singapurze liderzy państw ASEAN przyjęli projekt Wspólnoty Gospodarczej ASEAN, wzbogacony o harmonogram poszczególnych działań rozplanowany do roku 2015¹³⁰.

zewnętrznych; (4) harmonizację procedur celnych i standardów; (5) ustanowienie wiarygodnego mechanizmu rozstrzygania sporów; (6) przyjęcie zasady integracji o dwóch prędkościach; (7) utworzenie „jednostek regionalnych” – odpowiedzialnych za poszczególne sektory integracji, w których pracowałyby funkcjonariusze międzynarodowi, niezależni od rządów; (8) zgodę na stworzenie mechanizmów bezpieczeństwa, ale zarządzanych przez „jednostki regionalne”; (9) przekazanie „jednostkom regionalnym” również odpowiedzialności za obszary wspólnej polityki, w tym współpracę rozwojową oraz monitoring postępu. Zob. D. Hew, H. Soesastro, *op. cit.*

¹²⁷ Por. H. Soesastro, *ASEAN Economic Community. Concept, Costs, and Benefits*, [w:] *Roadmap to an ASEAN Economic Community...*, s. 13-30.

¹²⁸ Por. M. Plummer, *Creating an ASEAN Economic Community. Lessons from the EU and Reflections on the Roadmap*, [w:] *Roadmap to an ASEAN Economic Community...*, s. 31-59.

¹²⁹ Por. M. Plummer, *An ASEAN Customs Union?*, „Journal of Asian Economics” 2006, vol. 17.

¹³⁰ Przyjęcie jasnego harmonogramu, który być może nie zostanie zrealizowany, ale jest czytelnym punktem wyjścia, to bardzo istotny postęp w stosunku do prac nad AFTA, gdzie zdecydowano, że powstanie strefa wolnego handlu, a później próbowano tę deklarację wypełnić treścią.

W projekcie AEC przyjęto, że ASEAN stanie się jednolitym rynkiem i bazą produkcyjną, przyspieszając istniejące inicjatywy gospodarcze i integrację w sektorach priorytetowych, ułatwiając przemieszczanie się biznesmenów i wykwalifikowanej siły roboczej oraz wzmacniając mechanizm instytucjonalny ASEAN, przyczyniając się do wyrównywania dysproporcji rozwojowych i pełnej integracji regionu z gospodarką światową¹³¹. W ramach powyższego przyjęto następujące założenia:

- 1) jednolity rynek i bazę produkcyjną, oparte na wolnym przepływie dóbr, usług, inwestycji, nie do końca wolnym przepływie kapitału oraz wolnym przepływie wykwalifikowanej siły roboczej; przyjęto też priorytetowe sektory integracji i rozwój handlu oraz konkurencyjności w zakresie żywności, rolnictwa i leśnictwa;
- 2) region konkurencyjny gospodarczo, oparty na właściwej polityce konkurencji, ochronie konsumentów, ochronie praw własności intelektualnej, rozwoju infrastruktury, przygotowaniu umów o unikaniu podwójnego opodatkowania i rozwoju handlu elektronicznego;
- 3) zrównoważony rozwój gospodarczy, w ramach którego postanowiono skupić się na rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw i forsować Inicjatywę na rzecz integracji ASEAN (IAI)¹³²;
- 4) integracja ASEAN z gospodarką światową, w ramach której zwraca się uwagę na spójne podejście do zewnętrznych stosunków gospodarczych, oraz wzmocniony udział w globalnych łańcuchach podaży¹³³.

Działania w poszczególnych obszarach przedstawia tabela 4.4.

Problemy błędów w takim działaniu podkreślał H. Soesastro, *Accelerating ASEAN Economic Cooperation. Moving Beyond AFTA*, „CSIS Working Paper Series”, WPE 091, March 2005.

¹³¹ Warto zwrócić uwagę, że w żadnej z przedstawionych propozycji (w tym daleko idącej ASEAN-ISIS), a także przyjętym projekcie AEC nie może być mowy o rzeczywistym jednolitym rynku, która to koncepcja również przewija się w kontekście AEC. Wydaje się, że wspólny rynek, rozumiany na podstawie „prawa jednej ceny na czynniki produkcji, dobra, usługi, kapitał, siłę roboczą”, nie istnieje w żadnej z dotychczasowych organizacji integracyjnych (najbliżej jego stworzenia jest UE), nie jest możliwy do osiągnięcia w ASEAN w bardzo długiej perspektywie czasowej z powodów, które wydają się oczywiste. Por. P. Lloyd, *What Is a Single Market? An Application to the Case of ASEAN*, „ASEAN Economic Bulletin” 2005, vol. 22, no. 3.

¹³² W jej ramach podkreśla się wagę współpracy gospodarczej i technicznej dla wyrównywania różnic rozwojowych, aby wszystkie kraje ASEAN mogły jednakowo skorzystać z integracji gospodarczej. W ramach IAI ujęto następujące obszary priorytetowe: infrastruktura, rozwój zasobów ludzkich, technologia informacyjna i komunikacyjna, budowa potencjału dla regionalnej integracji gospodarczej, energia, klimat inwestycyjny, turystyka, redukcja ubóstwa, poprawa jakości życia. Zob. *Initiative for ASEAN Integration*, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/category/overview-ndg-iai-iai-work-plan-iai-task-force-idcf>, 20 V 2015.

¹³³ Szczegółowa charakterystyka przyjętego planu oraz harmonogram wdrażania poszczególnych działań zob. *ASEAN Economic Community Blueprint*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2008, s. 5-55.

Tabela 4.4. Obszary Wspólnoty Gospodarczej ASEAN

Jednolity rynek i baza produkcyjna	Region konkurencyjny gospodarczo	Zrównoważony rozwój gospodarczy	Integracja z gospodarką światową
Swobodny przepływ towarów	Polityka konkurencji	Rozwój małych i średnich przedsiębiorstw	Spójne podejście do zewnętrznych relacji handlowych
Swobodny przepływ usług	Ochrona konsumentów	Inicjatywa na rzecz integracji ASEAN (IAI)	Wzmocnione uczestnictwo w globalnych łańcuchach podaży
Swobodny przepływ inwestycji	Prawa własności intelektualnej (IPR)		
Swobodniejszy przepływ kapitału	Rozwój infrastruktury		
Swobodny przepływ wykwalifikowanej siły roboczej	Opodatkowanie		
Priorytetowe sektory integracyjne	E-handel		
Żywność, rolnictwo i leśnictwo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie oficjalnego serwisu ASEAN (www.asean.org).

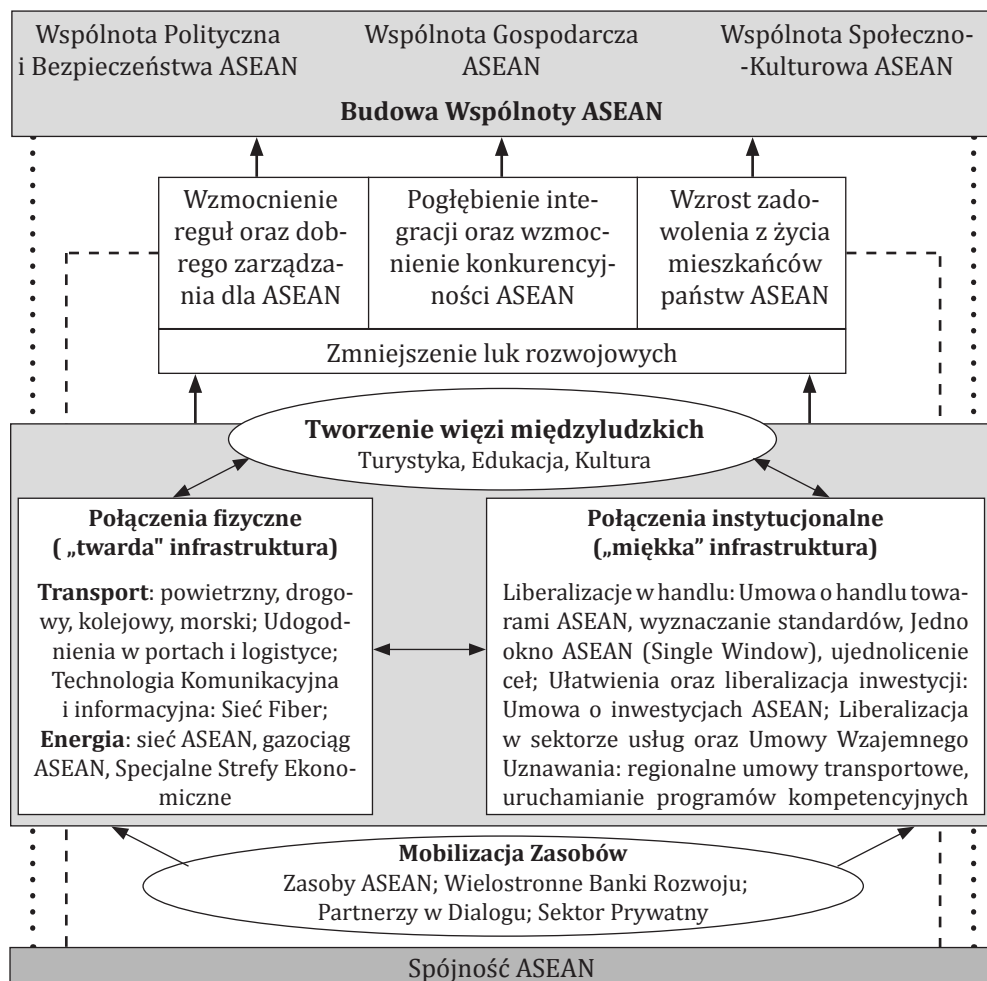
Dla oceny postępów we wdrażaniu poszczególnych zadań w ramach AEC stworzono mechanizm monitorowania, tzw. *ASEAN Economic Community Scorecard*. Realizację poszczególnych zadań podzielono na fazy, które poddawane są ocenie. W 2012 r. w obszarze pierwszym (jednolity rynek i baza produkcyjna) zostało wdrożone 65,9% zaplanowanych działań (93,8% z lat 2008-2009 oraz 49,1% z lat 2010-2011), w obszarze drugim (region konkurencyjny gospodarczo) – 67,9% (68,7% z lat 2008-2009 i 67,4% z lat 2010-2011), w obszarze trzecim (zrównoważony rozwój gospodarczy) wdrożono 66,7% (100% dla lat 2008-2009 i 55,5% dla lat 2010-2011), a w obszarze czwartym (integracja z gospodarką światową) – 85,7% (odpowiednio 100% i 77,8%)¹³⁴. W grudniu 2014 r. wdrożone było 83,8% zaplanowanych działań¹³⁵. Chia Siow Yue z Singapore Institute of International Affairs zwraca uwagę, że o ile kwestie usuwania barier taryfowych są stosunkowo proste, występuje problem z barierami pozataryfowymi oraz integracją w zakresie usług i inwestycji¹³⁶.

¹³⁴ Zob. *ASEAN Economic Community Scorecard. Charting Progress toward Regional Economic Integration Phase I (2008-2009) and Phase II (2010-2011)*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2012.

¹³⁵ *AEC Scorecard Key Deliverables*, dane za oficjalną prezentacją ASEAN: *ASEAN. A Community of Opportunities*, [online] [http://www.asean.org/images/ASEAN_RTK_2014/ASEAN%20-%20A%20Community%20of%20Opportunities%20\(Overview%20PPT\)_March2015.pptx.zip](http://www.asean.org/images/ASEAN_RTK_2014/ASEAN%20-%20A%20Community%20of%20Opportunities%20(Overview%20PPT)_March2015.pptx.zip), 20 VII 2015.

¹³⁶ Zob. Chia Siow Yue, *The ASEAN Economic Community. Progress, Challenges, and Prospects*, ADBI Working Paper, no. 440, Asian Development Bank Institute, Tokyo 2013, [online]

Rysunek 4.3. Interakcje pomiędzy obszarami spójności ASEAN i Wspólnotami ASEAN

Źródło: Tłumaczenie na podstawie *Masterplan on ASEAN Connectivity*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2010.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na przyjęty w 2010 r. Ogólny plan działania na rzecz spójności ASEAN (*Masterplan on ASEAN Connectivity*)¹³⁷, w którym kompleksowo ujęto obszary integracji w poszczególnych sektorach i ich wzajemny wpływ na integrację ASEAN oraz budowę poszczególnych Wspólnot ASEAN. Obszary te ujęto na rysunku 4.3. Wyzwaniem są oba główne filary tej integracji, tj. infrastruktura twarda oraz miękka, przy czym dla wdrażania tzw. infrastruktury

<http://www.adbi.org/workingpaper/2013/10/25/5916.asean.economic.community.progress.challenges>, dostęp: 20 VI 2015. Zob. też analizę wyzwań w poszczególnych filarach integracji gospodarczej: J. Menon, A. Melendez, *Realizing an ASEAN Community. Progress and Challenges*, ADB Economic Working Paper Series, no. 432, May 2015.

¹³⁷ *Masterplan on ASEAN Connectivity*.

tury miękkiej konieczna jest wola poszczególnych państw, zaś w przypadku twardej bardzo poważny kapitał, stąd tak ważna jest mobilizacja zasobów¹³⁸.

Z pewnością realizacja opisanych wyżej zamierzeń będzie bardzo trudna w zakładanym okresie, szczególnie w związku z globalnym kryzysem gospodarczym, który silnie dotknął również państwa ASEAN. Można też zaryzykować stwierdzenie, że zapisane w projekcie AEC założenia w dużej części pozostaną aktualne również w roku 2015, jeśli jednak uda się do ich realizacji przybliżyć, już można mówić o sukcesie¹³⁹. Wydaje się, że szczególnie punkty drugi i trzeci będą bardzo problematyczne, biorąc pod uwagę ograniczone możliwości działania ASEAN, niewystarczające zasoby, jak również zbyt słabą strukturę instytucjonalną. Jednak dążenie do celu, jakim jest integracja gospodarcza, a w perspektywie może i wspólny rynek ASEAN, powinno coraz bardziej obnażać te słabości i skłaniać liderów państw członkowskich Stowarzyszenia do usuwania ich. Brak pełnej realizacji zamierzonych celów do końca roku 2015 nie wyklucza faktu, że uczyniony został istotny krok do zrealizowania ich w perspektywie lat 2020-2025. Warto jednak zwrócić uwagę, że w przypadku sukcesu korzyści gospodarcze mogą być bardzo duże, jak szacują Peter Petri, Michael Plummer i Fan Zhai, a nawet zbliżone do tych odniesionych na europejskim jednolitym rynku, i wynosić mogą ok. 5,3% PRB, a w przypadku porozumień o wolnym handlu z partnerami zewnętrznymi – nawet ponad 10%¹⁴⁰.

4.4.2. Wspólnota Polityczna i Bezpieczeństwa ASEAN

Jak podkreślają osoby profesjonalnie związane z ASEAN oraz badacze tej tematyki, od początku istnienia organizacji udało się nie dopuścić do zbrojnych konfliktów pomiędzy członkami ASEAN. Warto też zwrócić uwagę, że w początkowym okresie funkcjonowania ASEAN to sprawy polityczne i bezpieczeństwa były kluczowe dla tej organizacji. To również w tej sferze szczególnie zasada nieingerencji w wewnętrzne sprawy innych okazała się skuteczna dla uniknięcia konfliktów. Z drugiej jednak strony ta sama zasada sprawia też, że ASEAN jest organizacją wysoce nieskuteczną, jeśli chodzi o rozwiązywanie ewentualnych problemów, które w dzisiejszym świecie w znacznej mierze nie wynikają z konfliktów międzypaństwowych i do zmierzenia się z tymi zagrożeniami organizacja powinna być przygotowana.

¹³⁸ Ciekawe analizy związane z *Masterplan on ASEAN Connectivity* możemy znaleźć w S. Basu Das, *Enhancing ASEAN's Connectivity*, Singapore 2012 (publikacja skupia się głównie na infrastrukturze twardej, przedstawia też ciekawe rekomendacje polityczne).

¹³⁹ Podobny pogląd wyrażają R. Severino i J. Menon, *Overview*, [w:] *The ASEAN Economic Community. A Work in Progress*, eds. S. Basu Das et al., Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2013, s. 1-2.

¹⁴⁰ Autorzy w analizie opartej o model równowagi ogólnej zwracają też uwagę na „fakt wielkiego odwrócenia handlu i inwestycji w niektórych gospodarkach”, ale one też ostatecznie osiągną korzyści. Zob. P. Petri, M. Plummer, Fan Zhai, *ASEAN Economic Community. A General Equilibrium Analysis*, „Asian Economic Journal” 2012, vol. 26, no. 2.

Jeśli chodzi o współpracę polityczną i bezpieczeństwa, liderzy ASEAN zwracają uwagę na dotychczasowe osiągnięcia, które potwierdzone są zawartymi traktatami, takimi jak: Deklaracja z Bangkoku (1967), Deklaracja o Strefie Pokoju, Wolności i Neutralności ASEAN (Kuala Lumpur 1971), Deklaracja jedności ASEAN (Bali 1976), Deklaracja ASEAN nt. Morza Południowochińskiego (Manila 1992), Traktat o strefie wolnej od broni atomowej w Azji Południowo-Wschodniej (Bangkok 1997), Deklaracja nt. Wizji ASEAN w 2020 r. (*ASEAN Vision 2020*) z 1997 r. i Deklaracja o jedności ASEAN II (*Bali Concord II*) z 2003 r.¹⁴¹ Wydaje się, że ich zasady, szczególnie w odniesieniu do stosunków między państwami, są przestrzegane i współpraca w tej dziedzinie może być uznana za sukces tej organizacji.

Przyjęty projekt wspólnoty politycznej i bezpieczeństwa ASEAN zakłada trzy podstawowe elementy. Pierwszy z nich to oparta na regułach wspólnota podzielanych wartości i norm, w ramach której będziemy mieli do czynienia z:

- 1) współpracą na rzecz rozwoju politycznego, w tym promocją zrozumienia i uznania systemów politycznych, kultury i historii państw ASEAN, położeniem podwalin dla ram instytucjonalnych swobodnego przepływu informacji w celu wzajemnego wsparcia pomiędzy państwami ASEAN, ustanowieniem programów wzajemnego wsparcia i pomocy pomiędzy krajami ASEAN w celu rozwoju strategii wzmocnienia rządów prawa, systemów sądownictwa oraz infrastruktury prawnej, promocją dobrego rządzenia (*good governance*), promocją i ochroną praw człowieka, zwiększeniem uczestnictwa właściwych jednostek stowarzyszonych z ASEAN w celu wsparcia inicjatyw rozwoju politycznego, zapobieganiem i zwalczaniem korupcji, promocją zasad demokracji, promocją pokoju i stabilności w regionie;
- 2) kształtowaniem i podzielaniem norm, w tym dostosowaniem ram instytucjonalnych ASEAN do Karty ASEAN, wzmocnieniem współpracy w ramach TAC, zapewnieniem pełnego wdrożenia Deklaracji ws. postępowania stron na Morzu Południowochińskim dla pokoju i bezpieczeństwa w tym regionie, zapewnieniem wdrożenia Traktatu o strefie wolnej od broni atomowej w Azji Południowo-Wschodniej, promocją współpracy morskiej ASEAN¹⁴².

Szczególnie pierwszy z dwóch powyższych punktów wydaje się ciekawy, gdyż jeśli spojrzymy na zawarte tam zamierzenia, możemy bardzo dobrze wykorzystać go jako diagnozę bolączek gnębiących obecnie ASEAN. Jak już podkreślano wcześniej, sprawna infrastruktura wewnątrzpaństwowa, w tym sądy

¹⁴¹ Odniesienia do tych dokumentów można znaleźć we wcześniejszych fragmentach rozdziału czwartego. Jeśli chodzi o współpracę polityczną i bezpieczeństwa, to szersze omówienie dotychczasowych dokonań można znaleźć w serwisie ASEAN, zob. *ASEAN Politics and Security Overview*, [online] www.aseansec.org/92.htm, 20 II 2008.

¹⁴² Zob. *ASEAN Political-Security Community Blueprint*, Cha-am, Thailand, 1 March 2009, s. 2-9, [online] <http://www.asean.org/archive/5187-18.pdf>, 20 V 2015.

czy brak korupcji, to w dzisiejszych czasach jeden z kluczowych elementów nie tylko dla stabilności państw, ale też dla przyciągania inwestycji zagranicznych, gdyż inwestorzy chcą mieć pewność, że zainwestowane pieniądze nie będą stracone, a ponoszone koszty transakcyjne nie wzrosną gwałtownie ze względu choćby na poziom korupcji. Warto też zwrócić uwagę na problematyczne sformułowania dotyczące życia obywateli ASEAN w demokracji¹⁴³.

Drugi z elementów to spójny, pokojowy i prężny region dzielący odpowiedzialność za całościowe bezpieczeństwo. W ramach tego elementu w projekcie zwrócono uwagę na:

- 1) zapobieganie konfliktom i środki budowy zaufania¹⁴⁴;
- 2) rozwiązywanie konfliktów i pokojowe załatwianie sporów¹⁴⁵;
- 3) utrwalanie pokoju w sytuacjach po konfliktach¹⁴⁶;
- 4) nietradycyjne zagrożenia bezpieczeństwa¹⁴⁷;
- 5) wzmocnienie współpracy ASEAN w celu zapobiegania i łagodzenia skutków klęsk żywiołowych i pomocy w sytuacjach nagłych;
- 6) efektywne i szybkie odpowiadanie na sytuacje nagłe i kryzysowe w ASEAN¹⁴⁸.

Jeśli przyjrzymy się wymienionym tutaj punktom, szczególnie zaś pierwszym dwóm, bez wątpienia możemy stwierdzić, że mamy do czynienia ze sferą, w której Stowarzyszenie osiągnęło już bardzo wiele, a utrzymanie harmonijnego porządku międzynarodowego w regionie bez wątpienia możemy uznać za dobry punkt wyjścia do dalszych działań¹⁴⁹. W kontekście stosunków między państwami ASEAN bardzo ważne wydaje się powiązanie bezpieczeństwa ze

¹⁴³ W tej ostatniej kwestii, jak również powiązanych z nią sprawach wcześniejszych, trzeba rozważyć nie tylko fakt, czy ASEAN może uczynić region bardziej demokratycznym, ale też czy samo może stać się bardziej demokratyczne. Por. D. E m m e r s o n, *Challenging ASEAN. A „Topological” View*, „Contemporary Southeast Asia” 2007, vol. 29, no. 3

¹⁴⁴ W tym: wzmocnienie środków budowy zaufania, promocja większej przejrzystości i zrozumienia polityk obronnych i percepcji bezpieczeństwa, budowa niezbędnej struktury instytucjonalnej dla wsparcia procesu ARF, wzmocnienie wysiłków dla integralności terytorialnej, suwerenności i jedności państw ASEAN, promocja rozwoju norm, które poprawiają współpracę ASEAN w dziedzinie obrony i bezpieczeństwa.

¹⁴⁵ W tym: rozwój istniejących mechanizmów pokojowego załatwiania sporów i rozważenie wzmocnienia ich, jeśli okaże się to konieczne, wzmocnienie aktywności badawczej w dziedzinie zarządzania i rozwiązywania konfliktów, promocja regionalnej współpracy dla utrzymania pokoju i bezpieczeństwa.

¹⁴⁶ W tym: wzmocnienie pomocy humanitarnej w ramach ASEAN, wdrożenie programów rozwoju zasobów ludzkich i budowy potencjału w obszarach postkonfliktowych, wzmocnienie współpracy w kwestiach pojednania i dalsze wzmacnianie pokojowych wartości.

¹⁴⁷ Wzmocnienie współpracy w ich zwalczaniu, szczególnie w odniesieniu do przestępczości transnarodowej i innych zagrożeń transgranicznych oraz wzmocnienie wysiłków antyterrorystycznych poprzez wczesną ratyfikację i pełną implementację Konwencji ASEAN ws. Przeciwdziałania Terroryzmowi.

¹⁴⁸ Zob. *ASEAN Political-Security Community Blueprint*, s. 9-17.

¹⁴⁹ Por. C. M o r r i s o n, *ASEAN. Forum, Caucus, and Community*, „ASEAN Economic Bulletin” 1997, vol. 14, no. 2.

wspólnie akceptowanymi normami, co więcej, wydaje się, że na polityce w tej dziedzinie mogą oprzeć się inne organizacje regionalne¹⁵⁰.

Jako istotne jawi się też podjęcie działań na rzecz walki z zagrożeniami transgranicznymi, jak przestępczość transnarodowa czy terroryzm. Zwalczenie tych problemów jest możliwe tylko poprzez współpracę oraz wzmacnianie poszczególnych państw. Kwestie te będą z pewnością trudniejsze niż wymienione wyżej, w których ASEAN ma już spore sukcesy. Warto jednak wziąć pod uwagę, że w obu sprawach poruszonych w tym akapicie ASEAN może liczyć na wsparcie ze strony innych państw, szczególnie zaś Stanów Zjednoczonych¹⁵¹. Wreszcie ostatni aspekt, czyli zarówno walka z klęskami żywiołowymi, jak i pomoc we wszechstronnej odbudowie obszarów kryzysowych, wydaje się szalenie istotny dla rozwoju współpracy w ramach ASEAN, choć ciągle będziemy mieli do czynienia z problemem niewystarczających zasobów.

Trzeci obszar działania Wspólnoty Politycznej i Bezpieczeństwa dotyczy roli ASEAN jako dynamicznego i otwartego na zewnątrz w zintegrowanym i współzależnym świecie. Tutaj, w oparciu o cele zapisane w Karcie ASEAN, wymienia się wzmocnienie centralnej roli ASEAN we współpracy regionalnej, promocję wzmocnionych powiązań z partnerami zewnętrznymi oraz wzmocnienie konsultacji i współpracy w sprawach międzynarodowych, które są przedmiotem wspólnej troski¹⁵². W grudniu 2014 r. poziom wdrożenia działań z Planu na rzecz budowy Wspólnoty Politycznej i Bezpieczeństwa ASEAN (*ASEAN Political and Security Community Blueprint*) oceniano na 86%¹⁵³.

ASEAN posiada rozbudowaną sieć kontaktów w formule ASEAN+1, a także zajmuje centralną rolę w mechanizmach ASEAN+3, Szczytu Azji Wschodniej czy Forum Regionalnego ASEAN. Można zaryzykować stwierdzenie, że ASEAN utrzymuje centralną rolę w regionalnych mechanizmach czy instytucjach współpracy, gdyż jako partner słabszy, a przynajmniej za takiego postrzegany przez mocarstwa regionalne, nie stanowi dla nich zagrożenia. W tym kontekście jego rola

¹⁵⁰ Jeśli chodzi o analizę współpracy w dziedzinie bezpieczeństwa w oparciu o wspólnie wypracowane normy (w tym wypadku szczególnie nieingerencji i powstrzymania się od użycia siły), ciekawie sytuację przedstawia S. Sharpe, który zwraca uwagę (na przykładach inwazji Wietnamu w Kambodży/Kambodży w 1979 r. oraz chińskiej okupacji Rasy Mischief w 1995 r.), że nawet w sytuacjach, gdy podjęcie działań alternatywnych w stosunku do tych wartości mogło przynieść członkom ASEAN większe korzyści, decydują się oni na pozostanie wiernym tym normom. Por. S. Sharpe, *An ASEAN Way to Security Cooperation in Southeast Asia?*, „The Pacific Review” 2003, vol. 16, no. 2. W kwestii potencjalnego zastosowania dobrych wzorców ASEAN do potrzeb Stowarzyszenia Azji Południowej na rzecz Współpracy Regionalnej (SAARC) zob. Rajshree Jetly, *Conflict Management Strategies in ASEAN. Perspectives for SAARC*, „The Pacific Review” 2003, vol. 16, no. 1.

¹⁵¹ Por. J. Chow, *ASEAN Counterterrorism Cooperation since 9/11*, „Asian Survey” 2005, vol. 45, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2005.45.2.302>; R. Emmers, *Comprehensive Security and Resilience on Southeast Asia. ASEAN's Approach to Terrorism and Sea Piracy*, „IDSS Working Paper Series” 2007, no. 132; A. Chau, *Security Community and Southeast Asia. Australia, the U.S., and ASEAN's Counter-Terror Strategies*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.4.626>.

¹⁵² Zob. *ASEAN Political-Security Community Blueprint*, s. 17-18.

¹⁵³ Dane za oficjalną prezentacją ASEAN: *ASEAN. A Community of Opportunities*.

wyduje się raczej przedmiotowa niż podmiotowa, co oczywiście nie oznacza, że rola organizacji nie będzie rosła, a z pewnością może się do tego przyczynić ściślejsza integracja w ramach Wspólnoty ASEAN.

Projekt Wspólnoty Politycznej i Bezpieczeństwa możemy traktować w znacznej mierze jako deklarację woli umawiających się stron niż jako wiążące zobowiązania, co można obserwować, choćby zwracając uwagę na fakt, że na mechanizm implementacyjny poświęcono w projekcie około pół strony z dziewiętnastu. Wydaje się jednak, że w dziedzinach, co do których istnieje rzeczywista zgoda państw członkowskich, czyli związanych bardziej ze sprawami transnarodowymi, ASEAN, w oparciu o swoje wartości i wcześniejsze doświadczenia, może osiągnąć sukces.

4.4.3. Wspólnota Społeczno-Kulturowa ASEAN

Jako podstawowy cel trzeciego filaru Wspólnoty ASEAN określono budowę organizacji, która jest skupiona na ludziach (*people-centred*), a także odpowiedzialna społecznie, biorąc pod uwagę szczególnie potrzeby grup marginalizowanych. Jednocześnie powinna ona kłaść nacisk na solidarność i jedność wśród narodów członkowskich, a także zmierzać do powstania tożsamości ASEAN. Przyjęte w przygotowanym projekcie założenia są niezmiernie ważne dla budowy Wspólnoty ASEAN, przy czym założone cele są długoterminowe i powinniśmy, nawet przy sprzyjających okolicznościach, rozpatrywać je w perspektywie minimum dwupokoleniowej. Na pewno cieszy, że liderzy ASEAN zdecydowali się na wdrażanie programów, które przyniosą skutki w dalekiej przyszłości.

W przygotowanym projekcie ASCC przyjęto, że wspólnota będzie opierać się na następujących komponentach:

- 1) rozwój człowieka, w tym poprawa i nadanie priorytetu edukacji, inwestycje w rozwój zasobów ludzkich, promocja godziwych warunków pracy, promocja technologii informacyjnej i komunikacyjnej, ułatwianie dostępu do nauki i techniki, wzmocnienie umiejętności przedsiębiorczych wśród kobiet, młodzieży, osób starszych i upośledzonych, budowa potencjału służby cywilnej;
- 2) dobrobyt i opieka społeczna, w tym: walka z ubóstwem, sieci bezpieczeństwa społecznego i ochrona przed negatywnym wpływem integracji i globalizacji, poprawa bezpieczeństwa żywnościowego, dostęp do służby zdrowia i promocja zdrowego stylu życia, poprawa zdolności do walki z chorobami zakaźnymi, walka z narkotykami, budowa potencjału w celu zapewnienia bezpieczeństwa społecznego;
- 3) sprawiedliwość i prawa społeczne, w tym: promocja i ochrona dobrobytu i praw kobiet, dzieci, osób starszych i niepełnosprawnych, ochrona praw imigrantów zarobkowych, promocja społecznej odpowiedzialności biznesu (CSR);
- 4) zapewnienie zrównoważonego rozwoju środowiska naturalnego, w tym: zajęcie się globalnymi problemami środowiska, zarządzanie i ochro-

na przed transgranicznymi zanieczyszczeniami środowiska, promocja technologii przyjaznej środowisku, promocja wysokich standardów życia w obszarach zurbanizowanych, promocja właściwego korzystania z zasobów wybrzeży i mórz, jak również zasobów naturalnych, w tym leśnych, promocja bioróżnorodności, zapewnianie dostępu do wody pitnej, reagowanie na zagrożenia klimatyczne;

- 5) budowa tożsamości ASEAN, w tym: promocja świadomości ASEAN i poczucia wspólnoty, ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego ASEAN, promocja przemysłu kulturalnego, zaangażowanie we wspólnotę;
- 6) zmniejszanie dysproporcji rozwojowych¹⁵⁴.

Jak już wspomniano, przyjęte cele trzeciego filaru ASEAN są z pewnością niezmiernie ważne dla budowy organizacji, w której społeczeństwa powinny się do siebie zbliżać, tworząc Wspólnotę. Należy jednak zwrócić uwagę na swoje połączenie kilku aspektów w tym projekcie. Z jednej strony mamy do czynienia z przyjęciem założeń prorozwojowych (ujętych w punkcie pierwszym), które, jeśli to na nie przeznaczy się priorytetowo niewielkie dostępne środki finansowe, pozwolą podnieść ASEAN na wyższy poziom rozwoju gospodarczego. Z drugiej strony punkty drugi i trzeci obejmują wysoce kosztochłonne wydatki socjalne, co do których istnieją niewielkie szanse, że uda się je sfinansować w ramach ASEAN. Oczywiście mogą sobie na nie pozwolić państwa zamożne, poważnym problemem w skali ASEAN jest jednak to, że państwa zamożne będące jego członkami są bardzo niewielkie (Singapur, Brunei), więc większość ludności ASEAN żyje w ubóstwie. Stąd wydaje się, że założone cele socjalne nie znajdą w najbliższym czasie finansowania. Podobnie niestety może być z wyrównywaniem dysproporcji rozwojowych, gdyż społeczeństwa zamożne, nawet rezygnując z większości swoich dochodów, nie byłyby w stanie zapewnić realnego wzrostu poziomu życia społeczeństwom ubogim¹⁵⁵. Co ciekawe, ocena wdrażania Planu na rzecz budowy Wspólnoty Społeczno-Kulturowej ASEAN (*ASEAN Socio-Cultural Community Blueprint*) z grudnia 2014 r. wskazywała na wdrożenie 97% założeń¹⁵⁶.

¹⁵⁴ Zob. *Blueprint for the ASEAN Socio-Cultural Community (2009-2015)*, Cha-am, Thailand, 1 March 2009, s. 2-26, [online] <http://www.asean.org/archive/5187-19.pdf>, 20 V 2015.

¹⁵⁵ Warto jednak zauważyć wysoki poziom optymizmu, jeśli chodzi o finansowanie przedsięwzięć prorozwojowych. W rozmowie na ten temat z autorem Ambasador Ong Keng Yong, sekretarz generalny ASEAN w latach 2003-2007, zwracał uwagę, że rolą ASEAN powinno być zapewnienie symbolicznego kapitału początkowego oraz woli współpracy i projektów, które w większości będą finansowane przez państwa trzecie oraz organizacje międzynarodowe. Rozmowę przeprowadzono czasie pobytu badawczego autora w Singapurze w sierpniu i wrześniu 2008 r. Również w projekcie ASCC wskazano następujące źródła finansowania: (1) państwa członkowskie ASEAN, (2) partnerzy dialogu, sektorowi oraz rozwoju, (3) instytucje regionalne i międzynarodowe, szczególnie Azjatycki Bank Rozwoju i Bank Światowy (Międzynarodowa Korporacja Finansowa), (4) fundacje regionalne i międzynarodowe (5) sektor prywatny. Por. *Blueprint for the ASEAN Socio-Cultural Community (2009-2015)*, s. 28.

¹⁵⁶ Dane za oficjalną prezentacją ASEAN: *ASEAN. A Community of Opportunities*. Szersza ocena procesu wdrażania ASCC zawarta jest w: *Midterm Review of the ASEAN Socio-Cultural Community*

Warto też zwrócić uwagę na dalekosiężne i istotne zamierzenia dotyczące działań na rzecz ochrony środowiska i zasobów naturalnych. Jest to tym bardziej istotne, że degradacja środowiska naturalnego w tym regionie jest daleko posunięta, a współpracę w tej dziedzinie można określić jako nieistniejącą. Mimo zawieranych porozumień ASEAN nie było dotąd w stanie odpowiednio sprawnie działać w tej dziedzinie zarówno ze względów materialnych, jak i normatywnych¹⁵⁷.

Nie można też pominąć niezmiernie istotnego założenia budowy tożsamości ASEAN, które, jak już wspomniano, należy rozpatrywać w perspektywie wielopokoleniowej. Bez wątpienia również tutaj potrzebne są zarówno środki, jak i odpowiednie instytucje, a przede wszystkim rzeczywiste dążenie władz poszczególnych krajów do budowy takiej tożsamości¹⁵⁸.

4.5. ASEAN jako oś współpracy regionalnej w Azji Wschodniej

Swoistym fenomenem procesów integracyjnych w Azji Wschodniej jest fakt, że organizacja często słabych i niewielkich państw¹⁵⁹, które w dodatku w większości borykają się z poważnymi problemami wewnętrznymi, stała się osią tworzonego systemu regionalnego. Jak wspomniano wcześniej, może to wynikać z faktu, że ASEAN zostało uznane przez mocarstwa za gracza na tyle słabego, że bez obawy o przejęcie przez niego przywództwa w regionie można było oddać mu formalnie palmę pierwszeństwa na tym obszarze. Z drugiej strony warto zauważyć, że umiejętna dyplomacja państw ASEAN odegrała w tych procesach istotną rolę, balansując między znacznie potężniejszymi graczami z regionu i spoza niego oraz uzyskując z tego tytułu korzyści gospodarcze i strategiczne¹⁶⁰.

Blueprint (2009-2015), Regional Assessment, Adopted by the ASEAN Leaders at the 23rd ASEAN Summit, ASEAN Secretariat, Jakarta 2014.

¹⁵⁷ Por. L. Elliott, *ASEAN and Environmental Cooperation. Norms, Interests and Identity*, „The Pacific Review” 2003, vol. 16, no. 1.

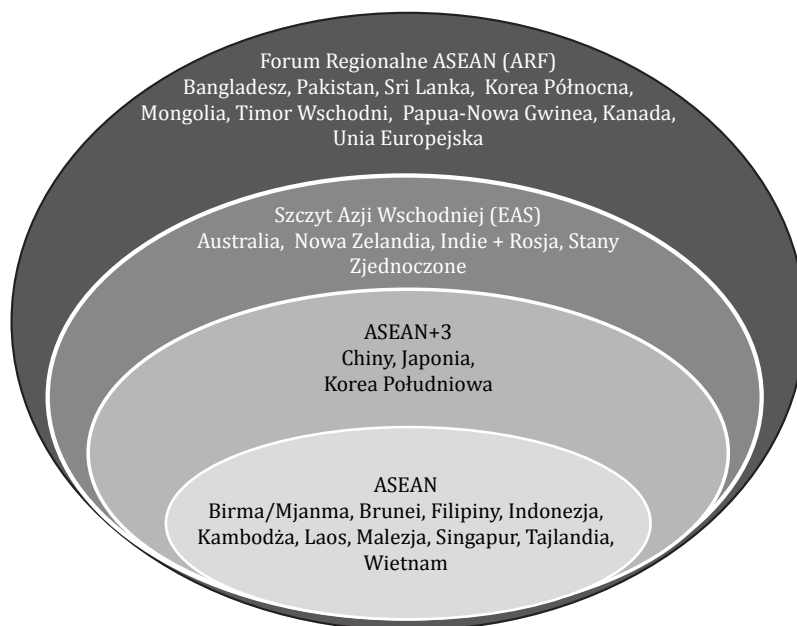
¹⁵⁸ Por. M. Jones, *Forging an ASEAN Identity. The Challenge to Construct a Shared Destiny*, „Contemporary Southeast Asia” 2004, vol. 26, no. 1. Na temat Wspólnoty ASEAN zob. też: N. Morada, *ASEAN at 40. Prospects for Community Building in Southeast Asia*, „Asia-Pacific Review” 2008, vol. 15, no. 1.

¹⁵⁹ Szczególnie jeśli wyłączymy Indonezję, która dzięki swojemu potencjałowi mogłaby w przyszłości odgrywać istotną samodzielną rolę na scenie regionalnej.

¹⁶⁰ W tym kontekście możemy mówić o polityce balansowania pomiędzy mocarstwami (*hedging*), dzięki której państwa ASEAN nie stają się uzależnione od jednego z mocarstw, co pozwala im nadal prowadzić niezależną politykę, a dodatkowo odnosić korzyści ze współpracy z różnymi podmiotami sceny regionalnej. Por. np. Kuik Cheng-Chwee, *The Essence of Hedging. Malaysia and Singapore's Response to a Rising China*, „Contemporary Southeast Asia” 2008, vol. 30, no. 2. Polityka ta jest szczególnie istotna w odniesieniu do Chińskiej Republiki Ludowej, której wpływy są balansowane przez współpracę z USA (tutaj podaje się przykłady Filipin i Singapuru, a jako balansujących w sposób bardziej subtelny Wietnamu, Malezji i Indonezji). Ważne jest też przyjęcie

W systemie regionalnym opartym o ASEAN możemy mówić o platformach współpracy ASEAN+1, ASEAN+3 (APT), Szczycie Azji Wschodniej (EAS) oraz Forum Regionalnym ASEAN (ARF). Stosunki w tych konfiguracjach konstytuują w znacznej mierze system regionalny Azji Wschodniej. System regionalny w oparciu o centralną pozycję ASEAN przedstawia rysunek 4.4.

Rysunek 4.4. Centralna pozycja ASEAN w systemie regionalnym

Źródło: Opracowanie własne.

4.5.1. ASEAN Plus Jeden

W kontekście współdziałania w formule ASEAN+1 (w tym wypadku +2) należy zwrócić uwagę na współpracę organizacji z Australią i Nową Zelandią (*Closer Economic Relations* – CER), z którymi stosunki nawiązano już w latach 1974 (Australia) i 1975 (Nowa Zelandia). Pierwsze szczyty ASEAN z tymi państwami miały miejsce w roku 1977¹⁶¹. W lutym 2009 r. oba kraje podpisały z ASEAN umowę

możliwości dołączania do silniejszego (*bandwagoning*), która jest szczególnie istotna w sferze współpracy gospodarczej z ChRL. Zob. D. Roy, *Southeast Asia and China. Balancing or Bandwagoning*, „Contemporary Southeast Asia” 2005, vol. 27, no. 2. Na temat polityki wzajemnego balansowania między ChRL i USA zob. E. Medeiros, *Strategic Hedging and the Future of Asia-Pacific Stability*, „The Washington Quarterly” 2005, vol. 29, no. 1.

¹⁶¹ Dokładniejsze omówienie stosunków ASEAN-CER zob. *Overview of ASEAN-Australia Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/news/item/overview-of-asean-australia-dialogue-relations>, 20 V 2015; *Overview of ASEAN-New Zealand Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/news/item/overview-of-asean-new-zealand-relations-2>, 20 V 2015. Zob. też: *Seeking Asian Engagement. Australia in World Affairs 1991-1995*, eds. J. Cotton, J. Raven-

o utworzeniu Strefy Wolnego Handlu¹⁶². W roku 2010 odbył się pierwszy szczyt ASEAN–Australia, a w 2013 r. Australia mianowała pierwszego ambasadora przy ASEAN. Oba kraje zawarły też porozumienia o całościowym partnerstwie strategicznym z ASEAN (Australia w 2007 r.¹⁶³, a Nowa Zelandia w 2010 r.¹⁶⁴).

Chińska Republika Ludowa jest kluczowym graczem w regionie, a „urocza ofensywa” (*charm offensive*) tego kraju odniosła nadspodziewanie dobre skutki w stosunkach z ASEAN. Chiny posiadają status partnera dialogu ASEAN od roku 1996, a kluczowym dokumentem w dziedzinie bezpieczeństwa, który podpisały Chiny i ASEAN, była Deklaracja ws. postępowania stron na Morzu Południowochińskim (2002), zaś w dziedzinie gospodarczej – Porozumienie ws. całościowej współpracy gospodarczej (2002), w ramach którego w 2010 r. powstała Strefa Wolnego Handlu ASEAN–Chiny (dla sześciu krajów ASEAN, do 2015 r. dla krajów CLMV), będąca trzecią co do wielkości FTA po Europejskim Obszarze Gospodarczym (EOG) i Północnoamerykańskiej Strefie Wolnego Handlu (NAFTA). Porozumienie to stało się wzorcem dla kolejnych, zawieranych z innymi partnerami dialogu ASEAN¹⁶⁵.

hill, *The Australian Institute of International Affairs*, Oxford University Press, Melbourne 1997, *Australia in World Affairs*, 8; *The National Interest in a Global Era. Australia in World Affairs 1996-2000*, eds. J. Cotton, J. Ravenhill, Melbourne 2001; *New Zealand and Asia. Perceptions, Identity and Engagement*, ed. Yongjin Zhang, Asia 2000 Foundation of New Zealand-New Zealand Asia Institute, Auckland 1999. Por. również: C. Snyder, *Southeast Asian Perceptions of Australia's Foreign Policy*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 2; W. Case, *Declare the Cost of War. Southeast Asia, Australia, and Interpretative Spin*, „Australian Journal of International Affairs” 2004, vol. 58, no. 4. Na temat roli Australii w regionie zob. N. Knight, M. Hazle, *op. cit.*, s. 220-238.

¹⁶² Zob. *Agreement Establishing the ASEAN-Australia-New Zealand Free Trade Area*, Cha-am, Thailand, 27 February 2009, [online] <http://www.asean.fta.govt.nz/assets/Agreement-Establishing-the-ASEAN-Australia-New-Zealand-Free-Trade-Area.pdf>, 20 VI 2015.

¹⁶³ Zob. *ASEAN-Australia Joint Press Statement on the Adoption of the Plan of Action to Implement the Joint Declaration on ASEAN-Australia Comprehensive Partnership Singapore, 21 November 2007*, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-australia-joint-press-statement-on-the-adoption-of-the-plan-of-action-to-implement-the-joint-declaration-on-asean-australia-comprehensive-partnership-singapore-21-november-2007>, 20 VI 2015.

¹⁶⁴ Zob. *Joint Declaration for ASEAN-New Zealand Comprehensive Partnership*, [online] <http://www.asean.org/portal.asean.org/archive/documents/Joint%20Declaration%20for%20ASEAN%20-%20New%20Zealand%20Comprehensive%20Partnership.doc>, 20 VI 2015.

¹⁶⁵ Dokładniejsze omówienie relacji ChRL–ASEAN zob. *ASEAN-China Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/asean/external-relations/china>, 20 V 2015. Zob. też: *Framework Agreement on Comprehensive Economic Co-Operation Between ASEAN and the People's Republic of China*, Phnom Penh, 5 November 2002, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/item/framework-agreement-on-comprehensive-economic-co-operation-between-asean-and-the-people-s-republic-of-china-phnom-penh-4-november-2002-3>, 20 V 2015. Analiza różnych aspektów stosunków gospodarczych Chiny–ASEAN, w tym sieci biznesowych, stosunków handlowych, strefy wolnego handlu, problematyki liberalizacji handlu usługami, współpracy finansowej, inwestycyjnej, energetycznej, pomocy rozwojowej Chin dla ASEAN czy współpracy z krajami CLMV w kontekście Podregionu Mekongu zob. *ASEAN-China Economic Relations*, ed. Saw Swee-Hock, Singapore 2007. Por. też: J. Wong, S. Chan, *China-ASEAN Free Trade Agreement. Shaping Future Economic Relations*, „Asian Survey” 2003, vol. 43, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2003.43.3.507>; A. Ba, *China and ASEAN. Renavigating Relations*

Stosunki ASEAN z Indiami, które w ostatnich latach intensyfikowały swoją politykę wschodnią (spojrzenie na wschód – *look east policy*, a po objęciu fotela premiera przez Narendrę Modiego działania na wschodzie *act east policy*), rozwijały się od częściowego partnerstwa w 1992 r., przez pełne partnerstwo w 1995 r., po pierwszy szczyt ASEAN–Indie, który odbył się w Phnom Penh w 2002 r. W 2003 r. podpisano umowę ASEAN–Indie o całościowym partnerstwie gospodarczym, która ma doprowadzić do stworzenia regionalnego obszaru handlu i inwestycji (data utworzenia FTA to 2011 r. dla ASEAN-6 i 2016 r. dla CLMV). Po sześcioletnich negocjacjach zawarto w 2009 r. Porozumienie ws. handlu towarami (weszło w życie w 2010 r.), a w 2012 r. – ws. handlu w zakresie usług oraz inwestycji (weszło w życie w 2015 r.). W czasie szczytu ASEAN–Indie w New Delhi w 2012 r. zdecydowano o podniesieniu poziomu relacji do partnerstwa strategicznego¹⁶⁶.

ASEAN nawiązało stosunki z Japonią już w 1973 r., a zostały one sformalizowane poprzez utworzenie Forum Japonia–ASEAN w roku 1977. Szczególne znaczenie dla ich rozwoju miało podpisanie Deklaracji z Tokio ws. dynamiki i wzmocnienia partnerstwa Japonii i ASEAN w nowym tysiącleciu. W 2003 r. podpisano Porozumienie ramowe o całościowym partnerstwie gospodarczym, które do 2012 r. miało doprowadzić do partnerstwa gospodarczego z elemen-

for a 21st Century Asia, „Asian Survey” 2003, vol. 43, no. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2003.43.4.622>; S. Ku, *op. cit.*; B. Womack, *China and Southeast Asia. Asymmetry, Leadership and Normalcy*, „Pacific Affairs” 2003/2004, vol. 76, no. 4; M. Vatikiotis, *Catching the Dragon's Tail. China and Southeast Asia in the 21st Century*, „Contemporary Southeast Asia” 2003, vol. 25, no. 1; B. Glosserman, *China and the New Geometry of East Asia*, „China. An International Journal” 2003, vol. 1, no. 1; J. Lee, *op. cit.*; C. Thayer, *ASEAN, China and the Code of Conduct in the South China Sea*, „SAIS Review of International Affairs” 2013, vol. 33, no. 2; C. Lakatos, T. Walmsley, *Investment creation and diversion effects of the ASEAN-China free trade agreement*, „Economic Modelling” 2012, vol. 29, no. 3; S. Yang, I. Martinez-Zarzoso, *A Panel Data Analysis of Trade Creation and Trade Diversion Effects. The Case of ASEAN-China Free Trade Area*, „China Economic Review” 2014, vol. 29.

¹⁶⁶ Omówienie relacji Indii i ASEAN zob. *ASEAN-India Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/news/item/overview-of-asean-india-dialogue-relations>, 20 VI 2015. Zob. też: *Framework Agreement on Comprehensive Economic Cooperation Between the Republic of India and the Association of Southeast Asian Nations*, Bali, Indonesia, 8 October 2003, [online] <http://www.asean.org/news/item/framework-agreement-on-comprehensive-economic-cooperation-between-the-republic-of-india-and-the-association-of-southeast-asian-nations-3>, 20 VI 2015. Por. też: Arabinda Acharya, *India and Southeast Asia in the Age of Terror. Building Partnership for Peace*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1355/cs28-2f>; Faizal Yahya, *India and Southeast Asia. Revisited*, „Contemporary Southeast Asia” 2003, vol. 25, no. 1; Tae Hwan Yoo, Balaji Venkatachalam, *A Brief Appraisal of India's Economic and Political Relations with China, Japan, ASEAN, the EU and the U.S.*, Seoul 2005, s. 48–63; Vibhanshu Shekhar, *India-ASEAN Relations. An Overview*, „Institute of Peace and Conflict Studies Special Report” 2007, no. 39; *India and ASEAN. Partners at Summit*, ed. P. Rao, New Delhi 2008; T. Osius, C. Raja Mohan, *Enhancing India-ASEAN Connectivity*, Center for Strategic and International Studies, Washington 2013; Uptal Kumar De, *India's Look East for Integration with East Asia. Step towards Progress*, „Journal of International Economics” 2014, vol. 5, no. 2; P. Bakshi, S. Tayal, *India-ASEAN Economic Engagement and Its Impact on Indian Economy*, „Indian Foreign Affairs Journal” 2015, vol. 10, no. 1.

tami Strefy Wolnego Handlu, natomiast w 2008 r. podpisano umowę o całościowym partnerstwie gospodarczym (obecnie trwają negocjacje w sprawie porozumień w zakresie handlu usługami oraz inwestycji, które mają się zakończyć w 2015 r.). W 2012 r. przygotowano 10-letni Plan działania na rzecz współpracy gospodarczej (*The ASEAN–Japan 10-year Strategic Economic Cooperation Roadmap*), w którym jest mowa m.in. o wsparciu dla Wspólnoty Gospodarczej ASEAN, RCEP czy transferze technologii z Japonii do ASEAN¹⁶⁷.

Ostatnim z państw Azji Wschodniej, które uczestniczyło od początku w Szczycie Azji Wschodniej (EAS16), współpracując przy tworzeniu Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (RCEP), jest Republika Korei. Dialog sektorowy pomiędzy ASEAN i Koreą Południową został nawiązany w 1989 r., a dwa lata później, podczas spotkania ministerialnego w Kuala Lumpur, Republika Korei otrzymała status pełnego partnera dialogu. Wspólną deklarację o całościowym partnerstwie podpisano w roku 2004, podczas szczytu upamiętniającego 15-lecie współpracy, a rok później w Kuala Lumpur podpisało Porozumienie ws. całościowego partnerstwa gospodarczego. W 2010 r., podczas szczytu w Hanoi zdecydowano o podniesieniu relacji na poziom partnerstwa strategicznego, w tym samym roku weszło w życie Porozumienie o Strefie Wolnego Handlu ASEAN–Korea¹⁶⁸.

¹⁶⁷ Por. *ASEAN-Japan Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/asean/external-relations/japan>, 20 VI 2015; *Tokyo Declaration for the Dynamic and Enduring ASEAN-Japan Partnership in the New Millennium*, Tokyo, 12 December 2003, [online] <http://www.asean.org/news/item/external-relations-japan-tokyo-declaration-for-the-dynamic-and-enduring-asean-japan-partnership-in-the-new-millennium-tokyo-12-december-2003>, 20 VI 2015; *Agreement on Comprehensive Economic Partnership among Member States of the Association of Southeast Asian Nations and Japan*, Kuala Lumpur, 14 April 2008, [online] [http://www.asean.org/archive/agreements/AJCEP/Agreemena tematpdf](http://www.asean.org/archive/agreements/AJCEP/Agreemena%20tematpdf), 20 VI 2015; *ASEAN – Japan 10-Year Strategic Economic Cooperation Roadmap (2012-2022)*, [online] http://www.meti.go.jp/policy/trade_policy/east_asia/dl/AJ_10year_SEC_Roadmap.pdf, 20 VI 2015. Zob. też: Takashi Tera da, *Directional Leadership in Institution Building. Japan's Approaches to ASEAN in the Establishment of PECC and APEC*, „The Pacific Review” 2001, vol. 14, no. 2; Ye o Lay Hwee, *Japan, ASEAN, and the Construction of an East Asian Community*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 2; La i ma Va r ma, *Japan's Policy Towards East and Southeast Asia. Trends in Re-Asianization*, „International Studies” 2006, vol. 43, no. 1; J. Gil so n, *Complex Regional Multilateralism. „Strategising” Japan's Responses to Southeast Asia*, „The Pacific Review” 2004, vol. 17, no. 1; P. Koz łowski, *Ewolucja polityki Japonii wobec ASEAN*, [w:] *Japonia na początku XXI wieku. Polityka, gospodarka, społeczeństwo i stosunki z Polską*, red. K. Gawlikowski, M. Ławacz, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 208-231, *Biblioteka Azji i Pacyfiku*. Ewolucję stosunków Japonii z ASEAN w oparciu o trzy doktryny polityki zagranicznej Japonii (Fukudy 1977-1986, Takeshity 1987-1996 i Hashimoto 1997-2003) omawia Sue o Su do, *Evolution of ASEAN-Japan Relations*, Institute of Southeast Asian Affairs, Singapore 2005, *Southeast Asia Background Series*, no. 6; zob. też wielowymiarową analizę w zbiorze artykułów: *ASEAN-Japan Relations*, eds. T. Shi ra i sh i, T. Ko ji ma, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2014.

¹⁶⁸ Por. *ASEAN-Republic of Korea Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-republic-of-korea-dialogue-relations>, 20 VI 2015; *Joint Declaration on Comprehensive Cooperation Partnership between the Association of Southeast Asian Nations and the Republic of Korea*, Vientiane, 30 November 2004, [online] <http://www.asean.org/news/item/joint-declaration-on-comprehensive-cooperation-partnership-between-the-association-of-southeast-asian-na>

Uczynienie z ASEAN osi porozumień gospodarczych w obszarze Azji Wschodniej, jak również przyłączanie się poszczególnych krajów do Traktatu o Przyjaźni i Współpracy w Azji Południowo-Wschodniej (TAC) należy uznać za niewątpliwą sukces ugrupowania¹⁶⁹.

4.5.2. ASEAN Plus Trzy (APT)

Powstanie ASEAN Plus Trzy (APT) można powiązać z azjatyckim kryzysem gospodarczym, w czasie którego okazało się, że istniejące porozumienia i organizacje o charakterze gospodarczym nie są w stanie zapobiec kryzysowi (który zaczął się od gwałtownego kryzysu walutowego) ani wesprzeć regionu w przewidywaniu jego skutków¹⁷⁰.

Co więcej, USA, od których oczekiwano pomocy jako od lidera regionu, również nie okazały, w oczach państw regionu, zainteresowania zażegnaniem kryzysu. Uświadomiło to liderom Azji Południowo-Wschodniej niebezpieczeństwa wiążące się z jednobiegunowym systemem światowym i skłoniło do szukania ściślejszych powiązań, szczególnie gospodarczych, z krajami Azji Północno-Wschodniej. Powiązania te są też wygodne dla Chin, Japonii i Korei Południowej, które w ten sposób starają się umacniać swoje wpływy w regionie¹⁷¹. Istotne są też silne tendencje integracji regionalnej, które występują na całym świecie, szczególnie w Ameryce Północnej (NAFTA) oraz Europie (UE), i dostrzegana potrzeba istnienia analogicznej instytucji integrującej państwa azjatyckie¹⁷².

tions-and-the-republic-of-korea, 20 VI 2015; *Framework Agreement on Comprehensive Economic Cooperation Among the Governments of the Member Countries of the Association of Southeast Asian Nations and the Republic of Korea*, Kuala Lumpur, 13 December 2005, [online] <http://www.asean.org/news/item/framework-agreement-on-comprehensive-economic-cooperation-among-the-governments-of-the-member-countries-of-the-association-of-southeast-asian-nations-and-the-republic-of-korea-kuala-lumpur-13-december-2005>, 20 VI 2015. Rekomendacje specjalnej grupy studyjnej zakładały utworzenie FTA do roku 2009, przy czym krajom CLMV należało dać dodatkowe pięć lat. Szerokie omówienie stosunków Korea-ASEAN w trzech aspektach: politycznym, bezpieczeństwa i gospodarczym, w tym kwestii utworzenia FTA oraz pomocy gospodarczej Korei, szczególnie dla najsłabiej rozwiniętych państw ASEAN, można znaleźć w pracy *ASEAN-Korea Relations. Security, Trade and Community Building*, ed. Ho Khai Leong, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2007 (jest to rezultat konferencji na temat stosunków Korea-ASEAN, która odbyła się w Singapurze w 2005 r.). Zob. też: D. Park, I. Park, G. Estrada, *The Prospects of ASEAN-Korea Free Trade Area (AKFTA). A Qualitative and Quantitative Analysis*, „ASEAN Economic Bulletin” 2012, vol. 29, no. 1.

¹⁶⁹ W formule ASEAN+1 należałoby też zwrócić uwagę na stosunki ASEAN z Kanadą, Pakistanem, Rosją, Unią Europejską czy Stanami Zjednoczonymi. Stosunki ASEAN z USA zostały omówione w pracy M. Grabowski, *Wiek Pacyfiku...*, s. 236-258.

¹⁷⁰ Szerzej na temat azjatyckiego kryzysu gospodarczego i jego wpływu na region w rozdziale drugim.

¹⁷¹ Por. S. Simon, *ASEAN and Southeast Asia. Remaining Relevant*, [w:] *International Relations of Asia*, s. 225-246.

¹⁷² W tym kontekście por. artykuł Richarda Stubbsa, który próbuje odnieść wysiłki integracyjne w Azji Wschodniej do analogicznych w innych regionach świata, nie pomijając bodźca integracyjnego, jakim stał się azjatycki kryzys gospodarczy, a także problemów z integracją związanych ze społeczeństwami i gospodarkami wschodnioazjatyckimi. Autor ten konkluduje, że rola

Pierwszy szczyt ASEAN+3 miał miejsce w 1997 r. w Kuala Lumpur przy okazji nieformalnego szczytu ASEAN¹⁷³. Szczyt i współpraca w formule ASEAN+3 zostały sformalizowane w roku 1999, kiedy wydano wspólne oświadczenie na temat współpracy w Azji Wschodniej, w którym zawarto deklarację współpracy w szerokim zakresie, skupiając się na sprawach współpracy gospodarczej, monetarnej i fiskalnej oraz rozwojowej¹⁷⁴.

Jako najważniejszy obszar współpracy APT, co wynika ze specyfiki jego powstania w reakcji na kryzys azjatycki, należy wymienić współpracę finansową opartą na trzech instrumentach, którymi są¹⁷⁵:

- 1) Przegląd Gospodarczy i Dialog Polityczny (*Economic Review and Policy Dialogue*) – jest to mechanizm, który ma na celu kontrolę i monitoring przepływów kapitałowych, wzmacnianie systemu bankowego oraz wczesnego ostrzegania o ewentualnych nadchodzących kryzysach¹⁷⁶;
- 2) Inicjatywa Chiang Mai (*Chiang Mai Initiative – CMI*), w ramach której początkowo stworzono sieć porozumień swapowych w ramach ASEAN

APT będzie rosła. W momencie pisania tego tekstu R. Stubbs nie miał jeszcze informacji, w jakiej formie ukształtuje się Szczyt Azji Wschodniej. Zob. R. Stubbs, *ASEAN Plus Three. Emerging East Asian Regionalism?*, „Asian Survey” 2002, vol. 42, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2002.42.3.440>. Por. też: S. Boisseau du Rocher, *ASEAN and Nothreast Asia. Stakes and Implications for the European Union-ASEAN Partnership*, „Asia-Europe Journal” 2006, vol. 4.

¹⁷³ Wydano wtedy trzy odrębne oświadczenia ASEAN-Chiny, ASEAN-Japonia, ASEAN-Republika Korei. Zob. *ASEAN-China Cooperation towards the 21st Century; Joint Statement of the Meeting of Heads of State/Government of the Member States of ASEAN and the Prime Minister of Japan*, Kuala Lumpur, 16 December 1997, [online] <http://www.asean.org/news/item/joint-statement-of-the-meeting-of-heads-of-stategovernment-of-the-member-states-of-asean-and-the-prime-minister-of-japan-kuala-lumpur-malaysia-16-december-1997>, 20 VI 2015; *Joint Statement of the Meeting of Heads of State/Government of the Member States of ASEAN and the Prime Minister of the Republic of Korea*, Kuala Lumpur, Malaysia, 16 December 1997, [online] <http://www.asean.org/news/item/joint-statement-of-the-meeting-of-heads-of-stategovernment-of-the-member-states-of-asean-and-the-prime-minister-of-the-republic-of-korea-kuala-lumpur-malaysia-16-december-1997>, 20 VI 2015.

¹⁷⁴ Zadeklarowano współpracę w sferach: gospodarczej, monetarnej i fiskalnej, rozwoju społecznego i zasobów ludzkich, rozwoju naukowego i technicznego, kultury i informacji, współpracy rozwojowej. Zdawkowe deklaracje odnosiły się do współpracy w sferach politycznej i bezpieczeństwa oraz problemów transnarodowych. Por. *Joint Statement on East Asia Cooperation*, Manila, Philippines, 28 November 1999, [w:] *ASEAN+3 Document Series 1999-2004*, ASEAN Sekretariat, Jakarta 2005, s. 3-5.

¹⁷⁵ Instrumenty te zostały też opisane w rozdziale drugim przy okazji analizy trzeciego z filarów integracji w regionie, tj. integracji monetarnej i finansowej, szczególnie w związku z kryzysem azjatyckim z lat 1997-1998.

¹⁷⁶ Szerzej na temat mechanizmów nadzoru finansowego w Azji Wschodniej, jak również inicjatywy Chiang Mai zob. Tadahiro Asami, *Chiang Mai Initiative as the Foundation of Financial Stability in East Asia*, Institute for International Monetary Affairs, March 2005, [online] <http://www.asean.org/archive/17902.pdf>, 20 V 2015. Szczegółowa analiza potencjalnej drogi rozwoju *Economic Review and Policy Dialogue* zob. Masahiro Kawai, C. Houser, *Evolving ASEAN+3 ERPD. Towards Peer Reviews or Due Dilligence?*, Asian Development Bank Institute, „Discussion Paper” 2007, no. 79. Zob. też analizę przygotowaną dla Sekretariatu ASEAN: *Research Papers and Policy Recommendations on Economic Surveillance and Policy Dialogue in East Asia*, Institute for International Monetary Affairs, March 2005, [online] <http://www.asean.org/archive/17890.pdf>, 20 V 2015.

(o wartości ok. 1 mld USD) oraz pomiędzy państwami ASEAN i Chinami, Japonią i Koreą Południową (o wartości ok. 36,5 mld USD) – porozumienia te mają na celu obronę wartości walut krajów sygnatariuszy w przypadku ataków spekulacyjnych¹⁷⁷; w 2010 r. doszło do multilateralizacji dotychczasowych dwustronnych porozumień swapowych (*Chiang Mai Initiative Multilateralization*), w ramach których zdecydowano o stworzeniu wspólnego funduszu o wartości 120 mld USD, co może pozwolić ograniczyć w Azji Wschodniej rolę MFW, a także USA¹⁷⁸; w 2012 r. zdecydowano o zwiększeniu puli dostępnych środków do 240 mld USD, przy zachowaniu proporcji głosów (32% Chiny, 32% Japonia, 16% Korea Południowa i 20% państwa ASEAN)¹⁷⁹; warto pamiętać, że CMI zapewnia krótkotrwałe finansowanie ratunkowe;

- 3) Inicjatywa Azjatyckiego Rynku Obligacji (*Asian Bond Market Initiative*) – w tym utworzony w 2003 r. Azjatycki Fundusz Obligacji (*Asian Bond Fund*) – których celem jest zapewnienie stabilnego długookresowego finansowania poprzez bezpieczne papiery dłużne i promocja obligacji denominowanych w walutach lokalnych¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Szersze informacje oraz perspektywy CMI można znaleźć w raportach przygotowanych dla ASEAN+3 przez ośrodki badawcze w różnych państwach regionu. Por. Tadahiro Asami, *op. cit.*; Kanit Sangsubhan, *Exploring Ways to Enhance the Functions of the Chiang Mai Initiative in the Medium Term*, March 2005, [online] <http://www.asean.org/asean/external-relations/asean-3/item/external-relations-asean-3-asean3-research-group-studies#>, 20 V 2015; He Fan, Zhang Bin, Zhang Ming, *After the CMI. The Future of Asian Monetary Cooperation and China's Role*, Institute of World Economics and Politics, Chinese Academy of Social Sciences, [online] <http://www.asean.org/archive/17904.pdf>, 20 V 2015; J. Ravalo, *Enhancing the Chiang Mai Initiative (CMI) to Address the Medium-Term Needs and Vulnerabilities of the Region. A Possible Capital Market Solution to the Problem of Risk*, [online] <http://www.asean.org/archive/17907.pdf>, 20 V 2015.

¹⁷⁸ Co istotne, Chiny i Japonia uzyskały po 32% głosów – jest to przełom w dotychczasowej polityce, w której Chiny były traktowane jako mocarstwo drugiej kategorii. Głosowanie odbywa się za pomocą zwykłej większości głosów, a liczba głosów będzie mniej więcej proporcjonalna do posiadanego wkładu. Przy tym układzie sił żadne z państw nie będzie w stanie stosować *de facto* prawa weta, co ma miejsce w przypadku Międzynarodowego Funduszu Walutowego i Stanów Zjednoczonych. Por. B. Eichengreen, *Can Asia Free Itself from the IMF?*, 30 June 2009, [online] <http://www.eastasiaforum.org/2009/06/30/can-asia-free-itself-from-the-imf/>, 20 V 2015. Zob. też: Hyoung-kyu Chey, *The Changing Political Dynamics of East Asian Financial Cooperation*, „Asian Survey” 2009, vol. 49, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2009.49.3.450>.

¹⁷⁹ Dodatkowo w mechanizmie CMI istnieją ograniczenia dotyczące możliwości pożyczek ratunkowych, które wahają się od 0,5x wielkości wkładu dla Chin i Japonii do 5x wielkości wkładu dla małych gospodarek ASEAN. Zob. *ASEAN+3 Finance Ministers And Central Bank Governors' Meeting Successfully Concludes*, Press Release, 3 May 2012, [online] http://english.mosf.go.kr/upload/mini/2012/05/FILE_A66G81_20120503182819_1.pdf, 20 VI 2015.

¹⁸⁰ Szerzej na ten temat zob. Kiyohiko Fokushima, *Challenges for Currency Cooperation in East Asia*, „Asia-Pacific Review” 2004, vol. 11, no. 1. Istotną przyczyną azjatyckiego kryzysu finansowego był niedorozwój rynków papierów dłużnych, które pozwalałyby z pominięciem banków inwestować stosunkowo wysokie oszczędności w rozwój przedsiębiorstw (oszczędności były lokowane w Azji poprzez amerykańskie czy europejskie instytucje finansowe, które pozyskiwały je z rynku lokalnego i reinwestowały często w formie krótkoterminowego kapitału

W 1998 r. zdecydowano o utworzeniu East Asia Vision Group (EAVG), która składała się z intelektualistów z państw ASEAN oraz Chin, Japonii i Korei Południowej. Przedstawiła ona w 2001 r. raport, w którym zalecała m.in.:

- ▶ utworzenie Strefy Wolnego Handlu Azji Wschodniej (*East Asian Free Trade Area* – EAFTA) i liberalizację handlu w oparciu o cele z Bogor, rozszerzenie Strefy Inwestycyjnej ASEAN na Azję Wschodnią, promocję współpracy rozwojowej i technologicznej oraz budowę gospodarki opartej na wiedzy;
- ▶ utworzenie mechanizmu samopomocy w zakresie współpracy finansowej, koordynacja mechanizmów kursowych, wzmocnienie regionalnego nadzoru finansowego;
- ▶ wzmocnienie współpracy politycznej i bezpieczeństwa;
- ▶ współpracę w zakresie ochrony środowiska, społecznym i kulturowym;
- ▶ ewolucję APT w Szczyt Azji Wschodniej i ustanowienie Forum Azji Wschodniej jako mechanizmu instytucjonalnego współpracy rządowej i pozarządowej¹⁸¹.

W 2000 r. zdecydowano o powołaniu East Asia Study Group (EASG), w skład której weszli urzędnicy rządowi z poszczególnych krajów i która przedstawiła swój raport końcowy w 2002 r. W raporcie tym odniesiono się do wcześniejszego raportu EAVG, decydując się na 17 działań krótkoterminowych oraz 9 działań w zakresie średnio- i długookresowym, zgodnych z przyjętymi wcześniej założeniami EAVG. Zajęto się też szczegółowo propozycją utworzenia Szczytu Azji Wschodniej¹⁸².

Pomimo zwołania Szczytu Azji Wschodniej nie ustały przesłanki (zwłaszcza polityczne), które sprzyjają współpracy w ramach APT. Stąd w 2007 r. zdecydowano o przyjęciu Planu współpracy ASEAN+3 na lata 2007-2017, w którym znalazły się m.in. założenia pogłębienia współpracy w dziedzinach politycznej i bezpieczeństwa, działań antyterrorystycznych i współpracy w zakresie nietradycyjnych zagrożeń bezpieczeństwa, współpraca w zakresie handlu i inwesty-

spekulacyjnego). Stąd potrzeba rozwoju azjatyckiego rynku obligacji wydaje się kluczowa w celu zapewnienia stabilności systemu finansowego regionu, a także ściślejszej współpracy gospodarczej w przyszłości. Zob. Hong Chen, *A New Approach to the Asian Finance Cooperation. Asian Bond Market Initiative*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2004, *passim*. Por. też przemówienie dziekana Asian Development Bank Institute: Masahiro Kawai, *Asian Bond Market Development. Progress, Prospects and Challenges*, High Yield Debt Summit Asia 2007, 16-17 May 2007, Singapore, [online] <http://adbi.adb.org/files/speech.2007.05.30.kawai.speech.bond.markets.pdf>, 20 V 2015. Szerzej na temat integracji finansowej w Azji Wschodniej zob. C. Sabhasri, *Monetary and Financial Architecture for ASEAN+*, [w:] *Global Economic Uncertainties and Southeast Asian Economies*, eds. S. Chirathvat, C. Sabhasri, A. Chongvilaivan, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2015, s. 218-241.

¹⁸¹ Zob. szerzej: *East Asian Vision Group Report. Towards an East Asian Community. Region of Peace, Prosperity and Progress*, 31 October 2001, [w:] *ASEAN+3 Document Series 1999-2004*, s. 33-60.

¹⁸² Zob. szerzej w raporcie: *Final Report of the East Asia Study Group*, ASEAN+3 Summit, 4 November 2002, Phnom Penh, Cambodia, [w:] *ASEAN+3 Document Series 1999-2004*, s. 97-150.

cji, w tym harmonizacja standardów i procedur dostosowawczych, współpraca w zakresie ochrony praw własności intelektualnej, transportu, turystyki, żywności, rolnictwa, rybołówstwa i leśnictwa, małych i średnich przedsiębiorstw, współpracy rozwojowej, energetycznej i w zakresie ochrony środowiska, wreszcie współpracy w zakresie społeczno-kulturowym i edukacyjnym. Założono też wzmocnienie Jednostki Koordynacyjnej ds. ASEAN+3 w Sekretariacie ASEAN (APT Coordination Unit)¹⁸³. W 2013 r. przyjęto lekko zmodyfikowaną wersję Planu współpracy ASEAN+3 na lata 2013-2017¹⁸⁴.

W październiku 2011 r. zdecydowano o powołaniu East Asia Vision Group II, której celem był przegląd działalności APT w ciągu poprzednich 15 lat oraz przygotowanie rekomendacji dla przyszłości tej organizacji. W raporcie EAVG II, *The East Asia Vision Group (EAVG) II Report: Realising an East Asia Economic Community by 2020*, który został przedstawiony w 2012 r. w Phnom Penh, zwrócono uwagę na następujące elementy:

- 1) w zakresie politycznym i bezpieczeństwa kluczowy był rozwój środków budowy zaufania, prowadzący do powstania ducha współpracy wśród uczestników, najbardziej zaawansowanym obszarem współpracy pozostaje gospodarka i finanse, zwrócono też uwagę na postęp w zakresie współpracy społeczno-kulturowej;
- 2) wyzwania i zagrożenia, takie jak konflikty terytorialne i wyścig zbrojeń w regionie, w tym proliferacja broni masowego rażenia, nietradycyjne zagrożenia bezpieczeństwa, wyzwania gospodarcze, jak kurczący się popyt zewnętrzny, niestabilność rynków finansowych po globalnym kryzysie finansowym z 2008 r., jeśli chodzi o obszar społeczno-kulturowy, skupiono się na problemie starzenia się społeczeństw, co pociąga za sobą spadek siły roboczej, pogłębiającą się lukę rozwojową czy problemy ekologiczne;
- 3) w odniesieniu do powyższego zaproponowano budowę Wschodnioazjatyckiej wspólnoty gospodarczej (East Asia Economic Community)¹⁸⁵ w oparciu o cztery elementy: (I) jednolity rynek i bazę produkcyjną, (II) stabilność finansową oraz bezpieczeństwo żywnościowe i energetyczne, (III) sprawiedliwy i zrównoważony rozwój oraz (IV) konstruktywny wkład w gospodarkę światową. Zapowiedziano też współpracę w zakresie politycznym i bezpieczeństwa oraz społeczno-kulturowym¹⁸⁶.

¹⁸³ Zob. *ASEAN Plus Three Cooperation Work Plan 2007-2017*, [online] <http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/asean/conference/asean3/plan0711.pdf>, 20 V 2015.

¹⁸⁴ Zob. *ASEAN Plus Three Cooperation Work Plan 2013-2017*, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/apt%20coop%20wp%202013-2017%20final.doc, 20 V 2015.

¹⁸⁵ Widać tutaj znaczną spójność z planami ASEAN Economic Community.

¹⁸⁶ Zob. *The East Asia Vision Group (EAVG) II Report. Realising an East Asia Economic Community by 2020*, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/Report%20of%20the%20EAVG%20II.pdf, 20 VI 2015.

Na szczycie w Naypyidaw w Birmie/Mjanmie w 2014 r. potwierdzono, że APT pozostanie kluczowym elementem budowy wspólnoty Azji Wschodniej z ASEAN jako główną siłą napędową¹⁸⁷.

Analizując wykaz zagadnień objętych potencjalną współpracą w ramach APT, szczególnie biorąc pod uwagę stopniowe przesuwanie akcentów w stronę Szczytu Azji Wschodniej oraz jej słabość instytucjonalną, związaną m.in. ze sprzecznościami politycznymi, które w niej występują, wydaje się, że zarówno plan działania, jak i wizja APT 2010 to raczej lista życzeń niż rzeczywisty plan współpracy¹⁸⁸.

Współpraca w grupie ASEAN+3 jest szczególnie popierana przez Chińską Republikę Ludową oraz Malezję. W przypadku ChRL chodzi o fakt, że w tej grupie jej wpływ byłby znacznie większy niż w ramach Szczytu Azji Wschodniej, do którego należą też Indie, Australia i Nowa Zelandia¹⁸⁹. W przypadku Malezji należy wiązać to ze zbieżnością współpracy w ramach EAS z wizjami EAEC przedstawianymi w początkach lat 90. ubiegłego stulecia przez premiera Malezji Mahathira bin Mohammada. Nie zmienia to faktu, że współpraca tego kraju w formule Szczytu Azji Wschodniej jest korzystna, gdyż rozszerza koncepcję integracji wschodnioazjatyckiej przy ograniczeniu wpływu państw zewnętrznych (szczególnie USA)¹⁹⁰. Warto zwrócić uwagę na pojawiające się głosy sceptyczne, w których podkreśla się fakt, że integracja w regionie Azji Wschodniej ma na celu głównie ograniczenie wewnętrznych napięć oraz wpływów zewnętrznych na region, szczególnie USA. Co więcej, ściślejsza integracja, ze względu właśnie na wewnętrzne napięcia, ale też niechęć Stanów Zjednoczonych do tych procesów, raczej ma niewielkie szanse na sukces¹⁹¹.

¹⁸⁷ *Overview of ASEAN+3 Cooperation*, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-plus-three-cooperation-2>, 20 VI 2015.

¹⁸⁸ Szczegółowe informacje na temat współpracy w ramach APT można znaleźć w *ASEAN Plus Three Cooperation Database*, [online] <http://www.asean.org/archive/22208.pdf>, 20 V 2015. Jako podstawową organizację integracyjną w Azji Wschodniej określa ASEAN+3 Eiji Yamashita, który uważa, że organizacja ta powinna dążyć do stworzenia unii celnej Azji Wschodniej, a perspektywicznie – wspólnego rynku jako celu integracji handlowej. W odniesieniu do integracji monetarnej region powinien dążyć do dedolaryzacji oraz stworzenia Azjatyckiego Systemu Monetarnego. Por. Eiji Yamashita, *Future Targets for Asian Regional Integration*, „Asia Europe Journal” 2009, vol. 7.

¹⁸⁹ Por. D. Nanto, *East Asian Regional Architecture. New Economic and Security Arrangements and U.S. Policy*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2008, s. 17-18.

¹⁹⁰ Niektóre analizy zwracają uwagę, że poza Chinami i Malezją kraje Azji Wschodniej popierają integrację w ramach Basenu Pacyfiku. Zob. M. Hund, *ASEAN Plus Three. Towards a New Age of Pan-East Asian Regionalism? A Skeptic's Appraisal*, „The Pacific Review” 2003, vol. 16, no. 3.

¹⁹¹ Taki pogląd przedstawiał M. Beeson, *ASEAN Plus Three and the Rise of Reactionary Regionalism*, „Contemporary Southeast Asia” 2003, vol. 25, no. 2. Por. też: Yo u Ji, *East Asian Community. A New Platform for Sino-Japanese Cooperation and Contention*, „Japanese Studies” 2006, vol. 26, no. 1. Na te aspekty zwraca uwagę M. Beeson, *Regionalism and Globalization in East Asia. Politics, Security and Economic Development*, New York 2014, s. 218-221.

4.5.3. Szczyt Azji Wschodniej (EAS)

Jak już wspomniano, na szczycie ASEAN w 1998 r. utworzono East Asia Vision Group, zaś w roku 2000, uwzględniając założenia EAVG, rozpoczęła prace East Asia Study Group. W obu przedstawionych przez te ciała raportach pojawia się propozycja zwołania Szczytu Azji Wschodniej, która dokładniej została wyartykułowana w drugim z raportów, przedstawionym w roku 2002. Autorzy obu raportów przyjmowali, iż członkami EAS będą państwa ASEAN+3¹⁹².

W przedstawionym w 2002 r. raporcie EASG zwraca się uwagę na wzrastający poziom współpracy regionalnej, a także rolę Azji Wschodniej jako wiodącego centrum wzrostu, wreszcie – na podobieństwo problemów, przed którymi stają kraje regionu. Podkreśla się też problemy, które uwidocznił azjatycki kryzys gospodarczy, i fakt, że dla przeciwstawienia się takim zagrożeniom w przyszłości konieczna jest szersza współpraca gospodarcza. Raport odnosi się też do poprawiających się stosunków politycznych i bezpieczeństwa w regionie i do idącej za tym wzrostem współpracy w tych dziedzinach. Wreszcie uznano, że współpraca taka jest nieunikniona i należy dążyć do jej wzmocnienia oraz do większej spójności grupy ASEAN+3. Warto zwrócić uwagę na fakt, że ASEAN miało pozostać rozgrywającym w EAS¹⁹³.

Ostatecznie szczyt ASEAN, a później APT w Wientianie w 2004 r. zdecydowały o powstaniu Szczytu Azji Wschodniej (East Asia Summit – EAS), w skład którego miały wejść państwa ASEAN+3. Jako kryteria uczestnictwa w Szczycie Ministrowie Spraw Zagranicznych zebrani w Cebu na Filipinach wymienili: znaczące stosunki z ASEAN, status partnera dialogu oraz przyjęcie Traktatu o Przyjaźni i Współpracy (TAC). To ostatnie kryterium wzbudziło pewne wątpliwości – z jednej strony warunek ten gwarantuje pokojowy rozwój stosunków międzynarodowych wśród państw członkowskich EAS, z drugiej zaś implikuje niebezpieczeństwo, że wzmocniona zostanie zasada nieingerencji w sprawy wewnętrzne, co wydaje się niezgodne z obecnymi trendami w świecie oraz może utrudniać konieczne reformy wewnętrzne w państwach Azji Wschodniej¹⁹⁴.

Wraz z konkretyzowaniem się propozycji i rosnącym przekonaniem o trwałości rodzącego się forum mieliśmy do czynienia z istotnymi zabiegami dyplo-

¹⁹² Warto też zwrócić uwagę na rolę Japonii w tym procesie, w tym na przemówienie japońskiego premiera Junichiro Koizumiego, wygłoszone w 2002 r. w Singapurze, w którym wzywał on do stworzenia wspólnoty Azji Wschodniej. Rolę Japonii w tworzeniu EAS w kontekście analizy w oparciu o mechanizm agenta i struktury opisuje Takashi Terada, *The Origins of ASEAN+6. Japan's Initiatives and the Agent-Structure Framework*, GIARI Working Paper, Global Institute for Asian Regional Integration, Tokyo 2009.

¹⁹³ Por. *Final Report of the East Asia Study Group, ASEAN+3 Summit, 4 November 2002, Phnom Penh, Cambodia*, [w:] *ASEAN+3 Document Series 1999-2004*, s. 145-149.

¹⁹⁴ Szczególne obawy dotyczą ewentualnego rozwoju wzorców demokratycznych w regionie, ale również z punktu widzenia rozwoju gospodarczego i integracji gospodarczej w odniesieniu do ważnych zagadnień ustroju wewnętrznego problemy te wydają się istotne. Por. Susumu Yamakage, *The Construction of an East Asian Order and the Limitations of the ASEAN Model*, „Asia-Pacific Review” 2005, vol. 12, no. 2.

matycznymi związanymi z członkostwem w tej grupie. W pierwotnej wersji rozważano członkostwo państw z grupy ASEAN+3, co jednak spowodowało ofensywę dyplomatyczną, szczególnie ze strony USA, aby nie dopuścić do zawężania członkostwa – w rezultacie mogłoby to doprowadzić do hegemonicznej pozycji Chin w ugrupowaniu. Pierwszy Szczyt Azji Wschodniej odbył się w Kuala Lumpur w Malezji w 2005 r. Dzięki inicjatywom dyplomatycznym Japonii¹⁹⁵ oraz poparciu niektórych krajów Azji Południowo-Wschodniej do udziału w szczycie zaproszono też Indie, Australię i Nową Zelandię, co pozwoliło zredukować niebezpieczeństwo przewodnictwa Chin w organizacji i uspokoiło administrację USA¹⁹⁶.

Istotne wydaje się członkostwo Indii, które z racji ich „polityki wschodniej” (*look east policy*) i wzrastającego potencjału gospodarczego wydaje się dość naturalne, a które wzbudzało kontrowersje, szczególnie u długoletniego premiera Singapuru Lee Kwan Yew¹⁹⁷. Jednak z ekonomicznego punktu widzenia tworzenie bloku gospodarczego w formule ASEAN+4 (Chiny, Indie, Japonia, Korea Pd.) może przynieść szersze korzyści gospodarcze¹⁹⁸. Ostatecznie Indie zostały członkiem EAS. Podobnie swoją, jak to określano, historyczną szansę instytucjonalnego włączenia się w region Azji Wschodniej wykorzystwała Australia¹⁹⁹.

W pierwszym Szczycie Azji Wschodniej wzięła też udział, jako obserwator, Rosja, która wyraziła żywe zainteresowanie włączeniem jej w tę organizację, co jest związane z rozwojem dalekowschodniej polityki tego kraju oraz rozwojem kontaktów z ASEAN²⁰⁰. Rosja była już wówczas sygnatariuszem TAC, więc

¹⁹⁵ Warto zwrócić uwagę, że premier Junichiro Koizumi zaznaczał wyraźnie, iż sojusz USA–Japonia zajmuje miejsce przed stosunkami Japonii z krajami azjatyckimi. Zob. Ye o L a y H w e e, *op. cit.*

¹⁹⁶ M. Malik, *The East Asia Summit*, „Australian Journal of International Affairs” 2006, vol. 60, no. 2.

¹⁹⁷ Porównywał on współpracę na linii Indie–ASEAN z Turcją i Unią Europejską.

¹⁹⁸ Zwraca się tu szczególnie uwagę na coraz szersze powiązania handlowe pomiędzy Indiami i Azją Wschodnią, jak również wzrost efektu kreacji handlu przy jednoczesnym ograniczeniu efektu przesunięcia handlu (efekty te zostały omówione w rozdziale pierwszym). Por. A m i t a B a t r a, *Asian Economic Integration. ASEAN+3+1 or ASEAN+1s?*, „ASEAN Economic Bulletin” 2007, vol. 24, no. 2. Na większe korzyści gospodarcze z integracji w szerszej formule wskazuje też analiza S. M o h a n t y, S. P o h i t, *Welfare Gains from Regional Economic Integration in Asia. ASEAN+3 or EAS*, [w:] *Asia's New Regionalism and Global Role. Agenda for the East Asia Summit*, eds. N. K u m a r, K. K e s a v a p a n y, Institute of Southeast Asian Studies – Research and Information System for Developing Countries, Singapore–New Delhi 2008, s. 165–181.

¹⁹⁹ Por. M. R i c h a r d s o n, *Australia-Southeast Asia Relations and the East Asian Summit*, „Australian Journal of International Affairs” 2005, vol. 59, no. 3.

²⁰⁰ Rozwój kontaktów Rosji z Azją Wschodnią jest istotny z punktu widzenia rozwoju gospodarczego dalekowschodnich regionów tego kraju. Rozwój kontaktów Rosji z ASEAN został zintensyfikowany za prezydentury Putina, a obecnie możemy obserwować coraz silniejsze nastroje zmierzające do włączenia się tego kraju w procesy integracyjne w regionie Azji Wschodniej. Por. L. B u s z y n s k i, *op. cit.*; B. M i r k a s y m o v, *Russian Policy to Asian Regionalism*, „Asia-Pacific Review” 2007, vol. 14, no. 2; P. R a n g s i m a p o r n, *Russian Perceptions and Policies in a Multipolar East Asia under Yeltsin and Putin*, „International Relations of the Asia-Pacific” 2009, vol. 9.

spełniała warunki formalne, aby stać się członkiem EAS (jednocześnie mając poparcie Chin i Indii dla członkostwa), co jednak było wysoce niepożądane, gdyż wówczas USA zostałyby postawione w niekorzystnej sytuacji. USA przystąpiły do TAC w lipcu 2009 r., choć poprzednie administracje amerykańskie podkreślały, że nie jest możliwe przystąpienie tego kraju do Traktatu o Przyjaźni i Współpracy, gdyż zakłada on wyrzeczenie się groźby i użycia przemocy w stosunkach międzynarodowych, co istotnie ograniczyłoby możliwości działania USA w świecie²⁰¹. Warto zauważyć, że wypracowana formuła Szczytu Azji Wschodniej, w którym uczestniczyło 16 państw, a rola kierownicza przypadła, przynajmniej formalnie, ASEAN, spowodowała spadek zainteresowania tym forum ChRL²⁰². W listopadzie 2011 r. USA i Rosja przystąpiły do Szczytu Azji Wschodniej i obecnie inicjatywa ta liczy 18 członków²⁰³.

Jeszcze przed I Szczytem Azji Wschodniej odbyła się konferencja w New Delhi (listopad 2005 r.), na której próbowano określić zakres spraw, jakimi będzie się zajmowała nowo tworzona organizacja. Uzgodnione propozycje były bardzo szerokie:

- 1) utworzenie Strefy Wolnego Handlu Azji Wschodniej, która obejmowałaby wszystkie kraje regionu (przy dostosowaniu tempa wchodzenia w życie do poziomu rozwoju poszczególnych krajów) i która powstałaby poprzez konsolidację istniejących preferencyjnych porozumień handlowych;
- 2) utworzenie azjatyckiej architektury monetarnej – poprzez rozbudowę inicjatywy Chiang Mai, rozszerzonej o wszystkie kraje EAS, docelowo stworzenie Azjatyckiej Jednostki Walutowej (*Asian Currency Unit* – ACU), a być może również Azjatyckiego Banku Inwestycyjnego (dla finansowania regionalnych dóbr publicznych), wzmocnienie rynków obligacji i stworzenie regionalnych agencji ratingowych;
- 3) stworzenie Azjatyckiego Forum Energetycznego (strategiczne rezerwy energii, sieci przesyłowe);

²⁰¹ Zob. *United States Accedes to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia*, [online] www.state.gov/r/pa/prs/ps/2009/july/126294.htm, 20 III 2013. Na problem obecnej równowagi i akceptacji USA dla Szczytu Azji Wschodniej, przy jednoczesnym niebezpieczeństwie związanym z naciskami Rosji na przyjęcie jej w te struktury, zwracał uwagę były Sekretarz Generalny ASEAN amb. Ong Keng Yong w rozmowie z autorem przeprowadzonej we wrześniu 2008 r. podczas pobytu badawczego w Singapurze.

²⁰² Por. M. Malik, *The East Asian Summit. More Discord than Accord*, YaleGlobal, 20 December 2005, [online] <http://yaleglobal.yale.edu/content/east-asia-summit-more-discord-accord>, 20 IV 2014.

²⁰³ Zob. „*ASEAN Community in a Global Community of Nations*”. *Chairman's Statement of the 6th East Asia Summit*, Bali, Indonesia, 19 November 2011, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/11_chairmans%20statement%20of%20the%206th%20eas.pdf, 20 V 2015. Zob. też: *U.S. Joins East Asia Summit. Implications for Regional Cooperation. An Interview with Ann Marie Murphy*, National Bureau of Asian Research, November 2011, [online] <http://www.nbr.org/research/activity.aspx?id=183>, 20 IV 2015.

- 4) rozwój infrastruktury regionalnej w zakresie współpracy naukowej i technologicznej;
- 5) spotkania ministrów handlu i przemysłu, finansów oraz szefów banków centralnych;
- 6) współpraca i koordynacja sieci *think-tanków*;
- 7) inicjatywy w zakresie współpracy międzyludzkiej (kultura, edukacja, media, wymiana młodzieży) – budowa tożsamości azjatyckiej²⁰⁴.

Pierwszy Szczyt Azji Wschodniej odbył się w Kuala Lumpur w grudniu 2005 r. i należy go traktować jako inicjujący współpracę i pozwalający uczestniczącym państwom nadać kształt nowo powstałemu mechanizmowi. W deklaracji końcowej odniesiono się do bieżących problemów regionu oraz potrzeby współpracy w sprawach strategicznych. Zdecydowano, że to ASEAN będzie kierować EAS (*driving seat*), a Szczyty Azji Wschodniej będą odbywać się w państwach ASEAN przy okazji dorocznych Szczytów ASEAN²⁰⁵.

Drugi Szczyt Azji Wschodniej miał miejsce w styczniu 2007 r.²⁰⁶ w Cebu na Filipinach. Poza omówieniem bieżących problemów regionalnych, do których odnieśli się zgromadzeni przywódcy, należy zwrócić uwagę na dwa istotne aspekty. Pierwszy z nich to problem bezpieczeństwa energetycznego, w ramach którego zajęto się też energią odnawialną, alternatywnymi źródłami energii, efektywnością jej wykorzystania, a także zmianami klimatycznymi. Państwa członkowskie zobowiązały się do przedstawienia niewiążących celów w tym obszarze²⁰⁷. Drugim, istotniejszym z punktu widzenia integracji regionalnej, tematem była przedstawiona przez Japonię w połowie 2006 r. propozycja utworzenia Całościowego Partnerstwa Gospodarczego dla Azji Wschodniej (Comprehensive Economic Partnership for East Asia – CEPEA), które miało być wzorowane na OECD, a dodatkowo wiązać się z utworzeniem Instytutu Badań Gospodarczych dla ASEAN i Azji Wschodniej (Economic Research Institute for ASEAN and East Asia – ERIA) oraz strefy wolnego handlu EAS. Zgromadzeni liderzy zdecydowali o zleceniu studium na temat CEPEA oraz przyjęli propozycję utworzenia ERIA²⁰⁸.

Dalsze ustalenia w stosunku do tych inicjatyw miały miejsce w czasie trzeciego Szczytu Azji Wschodniej w Singapurze w listopadzie 2007 r. Zdecydowa-

²⁰⁴ Zob. *Towards an Asian Economic Community. An Agenda for the East Asian Summit. Reflections from Asian Think-Tanks Dialogue on Broader Asian Economic Integration*, Research and Information System for Developing Countries-Institute of Southeast Asian Studies, New Delhi–Singapore 2006.

²⁰⁵ Por. *Chairman's Statement of the First East Asia Summit*, Kuala Lumpur, 14 December 2005, [w:] *East Asia Summit Document Series 2005-2014*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2015, s. 9-10.

²⁰⁶ Został przesunięty z grudnia 2006 r. ze względu na tajfun, który uderzył w Filipiny.

²⁰⁷ Zob. *Cebu Declaration on East Asian Energy Security*, Cebu, Philippines, 15 January 2007, [w:] *East Asia Summit Document Series 2005-2014*, s. 20-22.

²⁰⁸ Por. *Chairman's Statement of the Second East Asia Summit*, Cebu, Philippines, 15 January 2007, [online] <http://www.asean.org/news/item/chairman-s-statement-of-the-second-east-asia-summit-cebu-philippines-15-january-2007>, 20 VI 2015.

no wówczas, że ostateczny raport w sprawie CEPEA zostanie przedstawiony podczas czwartego Szczytu oraz że zostanie utworzony ERIA, który czasowo zostanie umieszczony w Sekretariacie ASEAN. Istotnym problemem, przed którym stanął EAS, była sprawa Birmy/Mjanmy, gdyż specjalny wysłannik ONZ do tego kraju Ibrahim Gambari chciał przedstawić Szczytowi swój raport, na co nie uzyskał zgody w związku ze sprzeciwem delegacji Mjanmy. Przyjęto również deklarację w sprawie zmian klimatycznych²⁰⁹.

Czwarty Szczyt Azji Wschodniej miał odbyć się w Tajlandii w grudniu 2008 r., ale ze względu na kryzys polityczny w tym kraju został przesunięty na kwiecień 2009 r. Jednak silne zamieszki antyrządowe spowodowały ewakuację zgromadzonych przywódców i przełożenie Szczytu. Przesunięcia w terminie i miejscu czwartego Szczytu Azji Wschodniej pokazują też znacznie poważniejszy problem, tj. słabość wewnętrzną wielu państw ASEAN, które to państwa mają však być siłą napędową EAS, co bardzo niekorzystnie wróży na przyszłość tego ugrupowania.

Zarówno wówczas, jak i obecnie właściwe wydawało się skupienie się na budowie Strefy Wolnego Handlu Azji Wschodniej, co jednak również należy uznać za krok w kierunku harmonizacji preferencyjnych porozumień handlowych w regionie. Wydaje się też, że budowa szerszego układu handlowego w ramach Szczytu Azji Wschodniej jest wskazana z ekonomicznego punktu widzenia, acz w przypadku niemożności osiągnięcia konsensusu na poziomie ASEAN+6²¹⁰ budowa EAFTA i harmonizacja istniejących porozumień handlowych wydaje się obecnie podstawowym wyzwaniem przynajmniej dla APT. Trzeba jednak mieć nadzieję, że to korzystniejszy z ekonomicznego punktu widzenia projekt CEPEA doczeka się realizacji²¹¹.

Raport grupy analitycznej do spraw CEPEA zwracał uwagę na główne założenia tego projektu, czyli pogłębianie integracji gospodarczej, zmniejszanie różnic rozwojowych i wpływanie na zrównoważony rozwój regionu. W tym celu należy skupić się na współpracy gospodarczej oraz liberalizacji i ułatwieniach w handlu i inwestycjach. Wreszcie siłą napędową mechanizmu miało być ASEAN, a CEPEA miała być zorientowana na zagadnienia gospodarcze, gdyż to sektor biznesowy będzie głównym beneficjentem, ale i wykonawcą projektu,

²⁰⁹ Por. *Chairman's Statement of the 3rd East Asia Summit*, Singapore, 21 November 2007, [online] <http://www.asean.org/news/item/chairman-s-statement-of-the-3rd-east-asia-summit-singapore-21-november-2007>, 20 VI 2015.

²¹⁰ ASEAN+Chiny, Japonia, Korea, Australia, Nowa Zelandia i Indie.

²¹¹ Korzyści z takich działań i potrzebę podążenia w tym kierunku przedstawia H. Soesastro, *An ASEAN Economic Community and ASEAN+3. How Do They Fit Together?*, „Pacific Economic Papers” 2003, no. 338. Analizę działań w kierunku harmonizacji istniejących porozumień w strefę ogólnoregionalną przedstawia Chang Jae Lee et al., *From East Asian FTAs to an EAFTA. Typology of East Asian FTAs and Implications for an EAFTA*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2006. Zob. też analizę obu możliwości: Masahiro Kawai, Ganeshan Wignaraja, *EAFTA or CEPEA. Which Way Forward?*, „ASEAN Economic Bulletin” 2008, vol. 25, no. 2.

wreszcie projekt powinien być oparty na otwartym regionalizmie, gdyż ma się przyczyniać do liberalizacji gospodarki światowej²¹².

Warto odnotować przeszkody w procesach integracyjnych, wśród których wymienia się olbrzymie dysproporcje rozwojowe, brak mechanizmów współpracy w Azji Północno-Wschodniej oraz przewaga problemów związanych z polityką i bezpieczeństwem w stosunku do spraw gospodarczych²¹³.

W 2009 r. istotnymi problemami, którymi zajmowano się poza sprawami bieżącymi, były kwestia globalnego kryzysu gospodarczego oraz przyjęcie Stanowiska ws. zarządzania kryzysowego w Azji Wschodniej²¹⁴. W 2010 r. w czasie Szczytu EAS w Wietnamie zwrócono uwagę na dotychczasowe osiągnięcia Szczytu Azji Wschodniej w pięciu kluczowych obszarach, tj. finansów, edukacji, energii, zarządzania kryzysowego oraz zapobiegania ptasiej grypie (*sic!*), a także przekazano zachęty do dalszych równoległych prac nad koncepcjami EAFTA vs. CEPEA²¹⁵.

Ważnym wydarzeniem szóstego Szczytu EAS na wyspie Bali w Indonezji w 2011 r. było przede wszystkim dołączenie do struktury organizacji Rosji i Stanów Zjednoczonych. Należy też zwrócić uwagę na konkretyzowanie się inicjatyw integracyjnych, co widać w przyjętej Deklaracji na rzecz spójności EAS²¹⁶, a także na przyjęcie Deklaracji Szczytu Azji Wschodniej ws. wzajemnie korzystnych stosunków, która w znacznej mierze odpowiada dotychczasowym zasadom ASEAN wyrażonym w Traktacie o przyjaźni i współpracy (TAC)²¹⁷.

Z wydarzeń roku 2012 warto zauważyć pozytywne odniesienie się do inicjatywy ASEAN i sześciu partnerów gospodarczych Stowarzyszenia dotyczącej negocjacji Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (*Regional Comprehensive Economic Partnership* – RCEP) oraz Deklarację z Phnom Penh ws. inicjatywy rozwoju w Azji Wschodniej, w ramach której zwrócono uwagę na

²¹² Por. Mung-Hang Toh, *ASEAN+6 as a Step towards an Asian Economic Community*, 15 May 2009, [online] <http://www.eastasiaforum.org/2009/05/15/asean6-as-a-step-towards-an-asian-economic-community>, 20 V 2014.

²¹³ Por. H. Soesastro, *Building an East Asian Community Through Trade and Investment Integration*, „CSIS Working Paper Series”, WPE 067, April 2003.

²¹⁴ Zob. *Cha-am Hua Hin Statement on East Asia Summit (EAS) Disaster Management*, Cha-am Hua Hin, Thailand, 25 October 2009, [online] <http://www.asean.org/news/item/cha-am-hua-hin-statement-on-east-asia-summit-eas-disaster-management-cha-am-hua-hin-thailand-25-october-2009>, 20 VI 2015.

²¹⁵ Zob. *Chairman's Statement of the East Asia Summit (EAS)*, Ha Noi, Viet Nam, 30 October 2010, [online] http://www.asean.org/images/2015/January/east_asia_summit/Chairman_State-ment_5th_EAS_2010.pdf, 20 VI 2015.

²¹⁶ Zob. *Declaration of the 6th East Asia Summit on ASEAN Connectivity*, Bali, Indonesia, 19 November 2011, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/eas%20connectivity.pdf, 20 VI 2015.

²¹⁷ *Declaration of the East Asia Summit on the Principles For Mutually Beneficial Relations*, Bali, 19 November 2011, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/Declaration_of_the_6th_EAS_on_the_Principles_for_Mutually_Beneficial_Relations_Clean.pdf, 20 VI 2015.

mobilizację zasobów i współpracę istniejących w regionie instytucji integracyjnych, jak APEC, ASEAN+3, ASEAN+1 czy EAS właśnie, uwzględniając różnorakie mechanizmy współpracy głównie gospodarczej, ale też związanej z zarządzaniem kryzysowym²¹⁸. Można oczywiście polemizować z taką maksymalną inkluzyjnością, słusznie zauważając, że deklaracja odnosząca się do wszystkim mechanizmów w rzeczywistości nie dotyczy i nie wspiera żadnego, ale można też zwrócić uwagę na pokazanie chęci unifikacji rozproszonych i często multiplikujących się mechanizmów i instytucji regionalnych, a to z pewnością należy uznać za korzystne dla regionu.

Ważnymi obszarami, o których dyskutowano w ramach EAS w roku 2013 w czasie szczytu w Bandar Seri Begawan, były bezpieczeństwo żywnościowe²¹⁹ oraz dalszy nacisk na negocjacje w zakresie RCEP²²⁰. Proces negocjacji RCEP otrzymał wsparcie również w czasie dziewiątego szczytu EAS w Naypyidaw, gdzie liderzy wskazali koniec roku 2015 jako pożądaną datę zakończenia negocjacji²²¹. Warto też zwrócić uwagę na kolejny dokument, który wydaje się konkretyzować nieco działania EAS, a mianowicie przyjęty przez ministrów spraw zagranicznych Plan działania na rzecz wdrożenia Deklaracji z Phnom Penh ws. inicjatywy rozwoju w Azji Wschodniej na lata 2014-2015²²².

Regionalne Całościowe Partnerstwo Gospodarcze (RCEP) dla 16 krajów Szczytu Azji Wschodniej (EAS16), tj. bez Rosji i Stanów Zjednoczonych, które zostało wstępnie zaproponowane w czasie szczytu ASEAN na Bali, a pomyślane jako Strefa Wolnego Handlu wysokiej jakości, tj. w znaczącym stopniu redukująca szerokie spektrum barier pozataryfowych, jest problemem regionu o tyle, że staje się narzędziem silnej rywalizacji geopolitycznej, szczególnie między Chinami (uczestniczącymi w procesie RCEP, w którym nie bierze udziału m.in. USA) i Stanami Zjednoczonymi (promującymi TPP, gdzie nie ma Chin). Odrębne są też obszary nacisku w każdym z porozumień, RCEP koncentruje się na dostępie

²¹⁸ *Phnom Penh Declaration on the East Asia Summit Development Initiative*, Phnom Penh, Cambodia, 20 November 2012, [online] <http://www.asean.org/images/2012/news/documents/Phnom%20Penh%20Declaration%2020%20November%202012%20-final.pdf>, 20 VI 2015.

²¹⁹ *Zob. Declaration of the 8th East Asia Summit on Food Security*, Bandar Seri Begawan, Brunei Darussalam, 10 October 2013, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/declaration%20of%20the%208th%20eas%20on%20food%20security%20-%20final.pdf, 20 VI 2015.

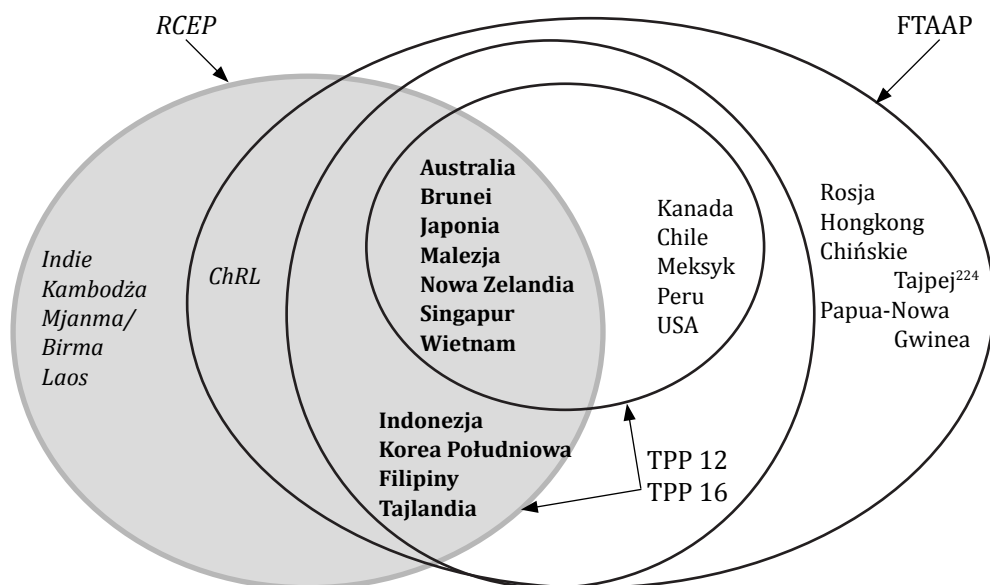
²²⁰ *Chairman's Statement of the 8th East Asia Summit*, Bandar Seri Begawan, Brunei Darussalam, 10 October 2013, [online] <http://www.asean.org/images/archive/23rdASEANSummit/chairmans%20statement%20-%208th%20east%20asia%20summit%20-%20final.pdf>, 20 VI 2015.

²²¹ *Zob. Chairman's Statement of 9th East Asia Summit (9th EAS)*, Nay Pyi Taw, Myanmar, 13 November 2014, [online] [http://www.asean.org/images/pdf/2014_upload/9th%20EAS%20Chairman's%20Statement%20\(Final\).pdf](http://www.asean.org/images/pdf/2014_upload/9th%20EAS%20Chairman's%20Statement%20(Final).pdf), 20 VI 2015.

²²² *Zob. Plan of Action to Implement the Phnom Penh Declaration on EAS Development Initiative (2014-2015)*, [online] http://www.asean.org/images/2014/external_relations/Plan%20of%20Action%20to%20Implement%20the%20Phnom%20Penh%20Declaration%20on%20EAS%20Development%20Initiative%202014-2015.pdf, 20 VI 2015.

do rynków, szczególnie w zakresie sektora przetwórczego, TPP raczej na kwestiach przewagi komparatywnej gospodarek wysoko rozwiniętych, takich jak usługi, inwestycje czy prawa własności intelektualnej. Choć RCEP jest naturalną odpowiedzią na omawiane wyżej problemy tzw. talerza spaghetti regionalnych porozumień handlowych, rywalizacja pomiędzy dwiema koncepcjami (zakres członkostwa w zależności od możliwego wariantu przedstawia rysunek 4.5), przy konkurencyjnym członkostwie kluczowych gospodarek regionu (USA – TPP vs. ChRL – RCEP) może doprowadzić do redukcji korzyści gospodarczych w podzielonym funkcjonalnie na połowę regionie²²³.

Rysunek 4.5. Możliwe konfiguracje porozumień gospodarczych w regionie Azji i Pacyfiku

Źródło: Opracowanie własne w oparciu o: M. Plummer, *A Vision of Global Free Trade? The New Regionalism and the „Building Blocs” Debate*. Asia Pathways: A Blog for the Asian Development Bank Institute, 10 December 2013, [online] <http://www.asiaphways-adbi.org/2013/12/a-vision-of-global-free-trade-the-new-regionalism-and-the-building-blocs-debate/>, 12 VI 2015.

Poza wymienionymi przy omawianiu poszczególnych szczytów problemami, w czasie każdego szczytu poruszono zagadnienia współpracy w obszarach prio-

²²³ Problem ten omawia np. S. Hamanaka, który analizuje rywalizację przez pryzmat dominującego mocarstwa, próbującego narzucić swoją hegemonię i wykluczającego kluczowych konkurentów: S. Hamanaka, *op. cit.*; a także S. Basu Das, *RCEP and TPP. Can They Converge into an FTAAP?*, „ISEAS Perspective” 2014, no. 60. Autorka analizuje możliwości połączenia RCEP i TPP w szerszą Strefę Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku (FTAAP) i zaznaczając jednocześnie, że to połączenie jest mniej prawdopodobne niż pozostanie obecnego modelu ze względu na odmienne obszary zainteresowań RCEP i TPP, skłaniające do nieangażowania się w konkurencyjną inicjatywę, czy właśnie rywalizację amerykańsko-chińską w regionie i świecie.

²²⁴ W ramach APEC Tajwan występuje pod nazwą Chińskie Tajpej.

rytetowych oraz w coraz szerszym zakresie spraw istotnych dla EAS²²⁵. Poza regularnym omawianiem poszczególnych zagadnień, czy raczej odnoszeniem się do nich, w niewielkim stopniu można zaobserwować realne osiągnięcia EAS.

W tym kontekście pojawia się pytanie o zasadność istnienia Szczytu Azji Wschodniej, który w znaczącej mierze dubluje istniejące instytucje integracyjne w regionie, osiągając niewielkie sukcesy. Warto odnieść się tutaj do opinii Nicka Bisleya, który na łamach „The Lowy Interpreter” zwracał uwagę na następujące obszary:

- 1) EAS potrzebuje jasnego zakresu zadań i odróżnienia się od innych instytucji regionalnych;
- 2) w oparciu o posiadane przewagi komparatywne EAS powinien rozwinąć zakres spraw priorytetowych, obecnie zapewne obszar bezpieczeństwa szlaków morskich i energetycznego;
- 3) EAS potrzebuje wsparcia instytucjonalnego, być może komitetu stałych reprezentantów, co pozwoli mu funkcjonować bardziej profesjonalnie;
- 4) EAS, w którego skład wchodzi osiem krajów spoza ASEAN, a dodatkowo potęg globalnych lub regionalnych, powinien rozważyć, czy rzeczywiście stawianie w centrum ASEAN jest rozwiązaniem konstruktywnym i umożliwiającym rozwój²²⁶.

Wydaje się, że przedstawione przez naukowców i popierane regularnie przez polityków uczestniczących w spotkaniach EAS założenia co do zakresu integracji w ramach Szczytu Azji Wschodniej pozostaną tylko konstruktem teoretycznym, gdyż istnieje szereg przeszkód utrudniających rozwój i efektywność EAS, w tym rywalizacja geopolityczna USA–Chiny, rywalizacja chińsko-japońska czy wreszcie rywalizacja pomiędzy instytucjami w regionie Azji i Pacyfiku, prowadząca do dodatkowej marginalizacji instytucji nieposiadających jasnej wizji rozwoju i środków do jej realizacji.

4.5.4. Forum Regionalne ASEAN (ARF)

Forum Regionalne ASEAN można rozpatrywać raczej w dziedzinie stosunków politycznych i bezpieczeństwa niż integracji gospodarczej, wydaje się jednak kluczowe dla architektury regionalnej. Warto zwrócić uwagę, iż rola ASEAN w ARF jest mniejsza, niż wskazywałaby na to nazwa organizacji. Samą organizację możemy rozpatrywać ze względu na zakres członkostwa jako organizację międzyregionalną, która, funkcjonując w obszarze Pacyfiku, posiada też istotny łącznik z Europą, gdyż UE jest jej członkiem. Powstanie ARF wiąże się ze zmia-

²²⁵ W Polsce stosunkowo dokładnie opisuje te zagadnienia do roku 2011 K. Klecha-Tylec, *op. cit.*, s. 222–232. Wszystkie dokumenty EAS dostępne są w: *East Asia Summit Document Series 2005–2014* oraz w Internecie: <http://www.asean.org/asean/external-relations/east-asia-summit-eas>, 20 VI 2015.

²²⁶ N. Bisley, *How the East Asia Summit can achieve its potential*, Lowy Interpreter, 10 November 2014, [online] <http://www.lowyinterpreter.org/post/2014/11/10/How-East-Asia-Summit-can-achieve-potential.aspx>, 20 VI 2015.

nami w architekturze bezpieczeństwa regionu Azji Wschodniej i szerzej – Ba-senu Pacyfiku, po zakończeniu zimnej wojny. Pierwsze spotkanie Forum Regionalnego ASEAN (ASEAN Regional Forum – ARF) miało miejsce 25 lipca 1994 r. w Bangkoku. Organizacja ta wyłoniła się z istniejących wcześniej konferencji postministerialnych ASEAN, które odbywały się po spotkaniach ministrów spraw zagranicznych ASEAN, a w których brali udział również przedstawiciele mocarstw regionalnych USA, Chin i Japonii.

Początkowo podkreślano, iż organizacja ta była odpowiedzią krajów Azji Wschodniej na niebezpieczeństwo wycofania się USA z regionu w latach 90. XX w. Zwracano też uwagę (z takimi porównaniami nadal możemy się spotkać), iż Forum Regionalne ASEAN mogłoby być organizacją zbliżoną w swej formule do Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE), ale szczególnie kraje ASEAN starały się unikać tworzenia takiej paraleli. Wydaje się, iż uprawnione jest stwierdzenie, że podstawowym celem ARF jest zapewnienie stabilności w regionie, w ramach której dopuszcza się drobne napięcia, pomagając unikać poważniejszych konfliktów. Jest to szczególnie istotne dla regionu, w którym stabilna sytuacja międzynarodowa była i jest kluczowa dla zapewnienia rozwoju gospodarczego oraz często idącej za tym stabilności systemów społeczno-politycznych w poszczególnych państwach²²⁷.

Działalność ARF możemy rozpatrywać w trzech płaszczyznach teoretycznych:

- 1) realiści traktują ARF jako ramy dla polityki siły (*power politics*), którą prowadzą główne mocarstwa regionu (szczególnie USA i ChRL) – z tego punktu widzenia zarówno rozwój i działalność Forum Regionalnego ASEAN, jak i los mniejszych państw regionu są zależne od układu sił pomiędzy mocarstwami;
- 2) dla neoliberałów Forum Regionalne ASEAN jest płaszczyzną dla realizacji pewnych interesów taktycznych – w ramach tego forum jego poszczególni członkowie mogą taktycznie współpracować w celu radzenia sobie z różnymi regionalnymi aspektami bezpieczeństwa;
- 3) dla konstruktywistów ARF jest miejscem, gdzie powstają i są praktykowane pewne normy, a zachowanie każdego z członków jest oparte o reguły współpracy, na których bazuje proces ARF²²⁸.

W 1995 r., podczas drugiego Forum Regionalnego ASEAN ministrowie spraw zagranicznych zdecydowali o następujących celach i oczekiwaniach dla organizacji:

²²⁷ Zob. szerzej: L. Wortzel, *The ASEAN Regional Forum. Asian Security Without an American Umbrella*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle 1996, *passim*.

²²⁸ Analizując te trzy nurty oraz odnosząc się do klasycznego postrzegania ARF w kontekście (wzmiankowanego wcześniej) potencjalnego wycofania się USA z regionu oraz porównania ARF i OECD, Hiro Katsumata zwraca uwagę, iż ARF powinno być postrzegane w kontekście teorii konstruktywistów jako miejsce, gdzie kształtują się normy, które później wpływają na zachowanie uczestników procesu. Por: Hiro Katsumata, *Establishment of the ASEAN Regional Forum. Constructing a „Talking Shop” or a „Norm Brewery”?*, „The Pacific Review” 2006, vol. 19, no. 2.

- 1) członkowie powinni działać na rzecz zachowania pokoju, dobrobytu i stabilności w regionie Azji i Pacyfiku;
- 2) ARF powinno być forum otwartego dialogu i konsultacji w regionalnych sprawach dotyczących polityki i bezpieczeństwa, w celu dyskusowania i godzenia różnych punktów widzenia uczestników dla redukcji zagrożeń bezpieczeństwa;
- 3) ARF przyjęło koncepcję całościowego bezpieczeństwa, które miało obejmować nie tylko sprawy militarne, ale też polityczne, gospodarcze, społeczne i inne²²⁹.

Przyjęty zakres działań, szczególnie koncepcja całościowego bezpieczeństwa, do której miało się odnosić ARF, sprawiały, że realizacja celów i oczekiwań członków wydaje się trudna. Co istotne, działalność organizacji zdecydowano się oprzeć na założeniach Układu o Przyjaźni i Współpracy ASEAN z 1976 r. (*Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia* – TAC), co jest ważne dla ewentualnej sprawności funkcjonowania ARF.

Co więcej, zakres członkostwa tej organizacji zdecydowanie nie sprzyja jej efektywności. Obecnie członkami ARF są: Australia, Bangladesz, Birma/Mjanma, Brunei, Chińska Republika Ludowa, Filipiny, Indie, Indonezja, Japonia, Kamboża, Kanada, Korea Południowa, Korea Północna, Laos, Malezja, Mongolia, Nowa Zelandia, Pakistan, Papua-Nowa Gwinea, Rosja, Singapur, Sri Lanka, Stany Zjednoczone, Tajlandia, Timor Wschodni, Wietnam, Unia Europejska. Zgodnie z zasadami przyjętymi podczas trzeciego Forum Regionalnego ASEAN nowi członkowie powinni współpracować dla osiągnięcia celów ASEAN, muszą zaakceptować decyzje podjęte wcześniej przez ARF, powinni mieć wpływ na pokój i bezpieczeństwo w obszarze kluczowej działalności ARF, tj. Azji Północno-Wschodniej, Azji Południowo-Wschodniej oraz Oceanii, a liczba członków ARF powinna być ograniczana w taki sposób, aby zapewnić efektywność organizacji²³⁰.

ARF jest często postrzegane jako arena dla realizacji interesów przez mocarstwa. Zarówno kluczowe mocarstwa regionalne, tj. Chiny, Japonia, USA, jak i ASEAN, ale także podmioty spoza regionu mają interes w tym, aby wspierać istnienie i działalność ARF, gdyż nawet jeśli organizacja ta nie jest w stanie w pełni zabezpieczyć pokoju i stabilności w regionie, nie wydaje się, aby jakakolwiek inna była w stanie zrealizować ten cel lepiej²³¹.

²²⁹ Por. *Chairman's Statement of the Second ASEAN Regional Forum*, Bandar Seri Begawan, Brunei Darussalam, 1 August 1995, [w:] *ASEAN Regional Forum Document Series 1994-2006*, s. 7.

²³⁰ Por. *Chairman's Statement of the Third ASEAN Regional Forum*, Jakarta, Indonesia, 23 July 1996, [w:] *ASEAN Regional Forum Document Series 1994-2006*, s. 23-24.

²³¹ Por. D. Heller, *The Relevance of the ASEAN Regional Forum (ARF) for Regional Security in the Asia-Pacific*, „Contemporary Southeast Asia” 2005, vol. 27, no. 1. Na rolę polityki równowagi sił w ramach ARF zwraca też uwagę R. Emmers, który odnosi się szczególnie do znaczenia, jakie Chińska Republika Ludowa przywiązuje do organizacji promującej wielobiegunowość w regionie Azji i Pacyfiku (co ciekawe, odnosi się on również do genezy ARF jako instrumentu, który miał utrzymać obecność USA w regionie, a jednocześnie zapewnić właściwe normy zachowania ChRL w środowisku międzynarodowym). Por. R. Emmers, *The Influence of the Balance of Power Fac-*

W czasie drugiego spotkania ministerialnego w Brunei ustalono strukturę organizacji, w której najważniejszą rolę odgrywają spotkania ministerialne, odbywające się corocznie po spotkaniach ministerialnych ASEAN, a przed konferencjami postministerialnymi (spotkania zwykle odbywają się latem). Poprzedzają je spotkania wysokich rangą przedstawicieli rządów (SOM), które mają zapewnić sprawność działania Forum. Również w 1995 r. zdecydowano o utworzeniu Międzysesyjnej Grupy Wsparcia (Inter-sessional Support Group – ISG) ds. budowy zaufania oraz Spotkań Międzysesyjnych ds. wspólnych działań (Inter-sessional Meetings – ISMs), w tym operacji pokojowych. Istotną rolę w ARF spełnia przewodniczący²³², który koordynuje działalność w ramach dwóch płaszczyzn:

- 1) dialogu między rządami – Ścieżka I (*Track I*), który opisany jest powyżej,
- 2) działalności instytutów badawczych (pozarządowa) – Ścieżka II (*Track II*) – szczególna aktywność ASEAN-ISIS i CSCAP (Council on Security Cooperation in the Asia Pacific)²³³.

W przedstawionym w 1995 r. dokumentcie *concept paper* określono, że organizacja będzie się rozwijać w trzech etapach, co jest konieczne ze względu na zróżnicowanie jej członków. Poszczególne etapy miały obejmować:

- 1) promocję środków budowy zaufania, w oparciu o doświadczenia członków ASEAN – organizacja w zasadzie nie wyszła poza ten etap²³⁴;

tor within the ASEAN Regional Forum, „Contemporary Southeast Asia” 2001, vol. 23, no. 2. Por. też: R. E m m e r s, *Cooperative Security and the Balance of Power in ASEAN and the ARF*, Routledge, London 2003, *Politics in Asia Series*, szczególnie s. 10-60 oraz 110-127. Warto zwrócić też uwagę na zmienne podejście Japonii do tego forum, w stosunku do którego była ona entuzjastyczna na początku lat 90. ubiegłego wieku, stopniowo tracąc ten entuzjazm w związku z niewielkimi możliwościami Forum oraz własnymi ograniczeniami w sferze bezpieczeństwa (co jest odniesione do dwóch kluczowych prądów badawczych). Por. T a k e s h i Y u z a w a, *Japan's Changing Conception of the ASEAN Regional Forum From an Optimistic Liberal to a Pessimistic Realist Perspective*, „The Pacific Review” 2005, vol. 18, no. 4.

²³² Każdorazowo Minister Spraw Zagranicznych kraju goszczącego spotkanie, od pewnego czasu coraz istotniejsza jest rola sekretariatu ASEAN, który spełnia rolę pomocniczą.

²³³ Por. *Chairman's Statement of the Second ASEAN Regional Forum*, s. 8-9. W ramach ścieżki II można poruszać sprawy, których nie da się poruszać na oficjalnej ścieżce rządowej. Spełnia ona funkcję integracyjną, przyspieszając niektóre działania, wreszcie dzięki niej można wysuwać pewne bardziej kontrowersyjne propozycje, zob. D. H e l l e r, *op. cit.*

²³⁴ W załącznikach do *concept paper* wymieniano środki, które mogą być wdrożone natychmiast, takie jak np.: dialog na temat postrzegania zagrożeń bezpieczeństwa, publikacja tzw. Białych Ksiąg, uczestnictwo w rejestrze zbrojeń konwencjonalnych ONZ, rozbudowane kontakty, w tym wizyty na wysokim szczeblu, wymiana pomiędzy uczelniami wojskowymi, obserwacja ćwiczeń wojskowych, coroczne seminaria na temat spraw bezpieczeństwa, oraz które mają być wdrożone w dalszym okresie, tj. np. regionalny rejestr zbrojeń, regionalne centrum studiów nad bezpieczeństwem, współpraca w zakresie morskich linii komunikacyjnych, piractwa, przemytu narkotyków, ustanowienie stref współpracy (Morze Południowocchińskie), współpraca w zakresie pomocy w przypadku klęsk żywiołowych, system notyfikacji rozmieszczenia broni, a nawet zachęcanie firm zbrojeniowych do przekazywania informacji na temat odbiorców ich produkcji.

- 2) rozwój mechanizmów dyplomacji prewencyjnej, przy czym rzeczywisty jej rozwój wydaje się możliwy dopiero po odstąpieniu od zasad *ASEAN Way*²³⁵;
- 3) rozwój mechanizmów rozwiązywania konfliktów, który to etap został jednak określony jako odległy w czasie, gdyż ASEAN miało skupić się na promowaniu regionalnego pokoju i stabilności²³⁶.

Choć bardzo ograniczona i w zasadzie niewykraczająca poza poziom środków budowy zaufania rola ARF jest o tyle istotna, że w regionie brakuje zinstytucjonalizowanego systemu bezpieczeństwa. Oficjalnie dominującą rolę w działaniach ARF odgrywa ASEAN (co nie jest do końca akceptowane przez mocarstwa regionalne). Jednak uczestnictwo takich państw jak Chiny, Indie, Japonia, Rosja, USA oraz Unii Europejskiej uwiarygodnia ARF jako instytucję bezpieczeństwa zgodną z celami ich strategii regionalnych. Z drugiej strony oddanie formalnego kierownictwa forum ASEAN pozwala uniknąć rywalizacji o pozycję lidera pomiędzy mocarstwami, co wydaje się ze wszech miar korzystne. Niewątpliwie bezpieczeństwo w regionie będzie w znacznej mierze zależeć od układu sił pomiędzy mocarstwami. Także zwiększanie przejrzystości działań oraz tworzenie reguł działania sprzyja zmniejszaniu poczucia zagrożenia pośród państw regionu, co należy uznać za kluczowe na tym etapie rozwoju systemu regionalnego²³⁷.

Por. *The ASEAN Regional Forum. A Concept Paper*, [w:] *ASEAN Regional Forum Document Series 1994-2006*, s. 17-19.

²³⁵ Wśród działań, które mogłyby być podjęte natychmiast, *concept paper* wymieniał w tej mierze m.in. przygotowanie wskazówek dla pokojowego rozstrzygania sporów w oparciu o zasady Karty NZ i TAC, promocję i uznanie celów i zasad TAC dla pokojowego rozwiązywania sporów, poszukiwanie wsparcia innych krajów dla Deklaracji ASEAN ws. Morza Południowochińskiego. Jako działania bardziej odległe w czasie wymieniano poszukiwanie i rozwój środków unikania konfliktów, analizę możliwości powoływania specjalnych wysłanników, którzy mieliby ustalać stan faktyczny i oferować dobre usługi, czy wreszcie ustanowienie regionalnego centrum ryzyka w celu wymiany informacji. Por. *ibidem*. Zgodnie z materiałami dostępnymi w serwisie ASEAN ARF przechodzi obecnie na etap dyplomacji prewencyjnej, por. *The ASEAN Regional Forum. Paving the Way for a Peaceful Asia-Pacific*, Fact Sheet, 2008/APSC/002, [online] <http://www.asean.org/archive/2007-ASPC-002.pdf>, 20 VI 2015. Por. również sceptyczną analizę (uwzględniającą m.in. spór Chin i Japonii o rolę dyplomacji prewencyjnej oraz poszczególne analizy przygotowywane w ramach ścieżki II) Takeshi Yuzawa, *The Evolution of Preventive Diplomacy in the ASEAN Regional Forum. Problems and Prospects*, „Asian Survey” 2006, vol. 46, no. 5, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2006.46.5.785>.

²³⁶ Por. *The ASEAN Regional Forum. A Concept Paper*, s. 13-16. Na fakt, że rola ARF powinna skupiać się na promowaniu norm, które skłaniają do zachowania pokoju i stabilności w regionie, przy uwzględnieniu jednak zmian w środowisku międzynarodowym, które to zmiany wymuszają bardziej aktywną politykę w dziedzinie rozwiązywania sporów i operacji pokojowych, zwraca uwagę M. Caballero-Anthony, *Partnership for Peace in Asia. ASEAN, the ARF, and the United Nations*, „Contemporary Southeast Asia” 2002, vol. 24, no. 3.

²³⁷ Na fakt, że luźna instytucja, której w zasadzie wystarczy poziom I, czyli działanie na rzecz budowy zaufania pomiędzy członkami, jest wystarczająca dla systemu regionalnego Azji i Pacyfiku, zwraca uwagę Tsuyoshi Kawasaki, *Neither Skepticism Nor Romanticism. The ASEAN Regional Forum as a Solution for the Asia-Pacific Assurance Game*, „The Pacific Review” 2006, vol. 19, no. 2.

Z drugiej strony inicjatorzy powstania ARF, czyli członkowie ASEAN, sprawiają, iż kieruje się ono specyficznymi normami, jak niechęć do tworzenia stałych struktur organizacyjnych czy silny paradygmat nieinterwencji w wewnętrzne sprawy członków (w tym także ich dyskutowania na forach międzynarodowych). Bardzo ważnym czynnikiem jest olbrzymie zróżnicowanie uczestników Forum, z czym wiąże się problem zasięgu obowiązywania norm i zobowiązań (czy tylko w obszarze Azji Wschodniej, czy również Ameryki Północnej i Europy)²³⁸.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że w ostatnich latach ARF koncentruje się coraz bardziej na obszarze bezpieczeństwa miękkiego i humanitarnego, co pozwala tej instytucji ograniczać obszar kontrowersji w jej działaniu, a potencjalnie może doprowadzić do rozwoju Forum Regionalnego. Przyjęty w Hanoi Plan działania z Hanoi na rzecz wdrożenia wizji ARF odnosi się do następujących obszarów współpracy: pomoc w zakresie klęsk żywiołowych, przeciwdziałanie terroryzmowi i przestępczość transnarodowa, bezpieczeństwo morskie, nieprolifracja i rozbrowienie czy operacje pokojowe. Istotna jest także deklaracja wzmocnienia instytucjonalnego ARF²³⁹. W kolejnych latach w oparciu o ten dokument przyjęto szereg planów działania na rzecz dyplomacji prewencyjnej, przeciwdziałania terroryzmowi i przestępczości transnarodowej latach 2015-2017, bezpieczeństwa informacji w technologii komunikacyjnej, pomocy w klęskach żywiołowych 2015-2017, bezpieczeństwa morskiego 2015-2017 czy nieprolifracji i rozbrowienia²⁴⁰.

Forum Regionalne ASEAN jest organizacją słabą ze względu na: przyjęcie norm postępowania opartych na *ASEAN Way*, które w zasadzie wykluczają aktywniejszą rolę w regionie; wysoki stopień inkluzyjności, dopuszczający do członkostwa w zasadzie każde zainteresowane państwo, co znacząco osłabia siłę przetargową organizacji; formalne przewodnictwo w organizacji państw oddane w ręce ASEAN, które w rzeczywistości jest bardziej przedmiotem rozgrywek między mocarstwami niż ich podmiotem; a w końcu strukturę organizacyjną, w której spotkaniami najwyższej rangi są spotkania ministerialne.

Mimo powyższych ograniczeń organizacja odgrywa istotną rolę, zarówno ze względu na rozwijane środki budowy zaufania pomiędzy podmiotami w trudnym ze strategicznego punktu widzenia regionie, stopniowe rozszerzanie ak-

²³⁸ Na problem zastosowania tego podejścia w ARF zwraca uwagę J. Garofano, *Flexibility or Irrelevance. Ways Forward for the ARF*, „Contemporary Southeast Asia” 1999, vo. 21, no. 1.

²³⁹ Zob. *Hanoi Plan of Action to Implement the ASEAN Regional Forum Vision Statement*, [online] [http://aseanregionalforum.asean.org/files/library/Plan%20of%20Action%20and%20Work%20Plans/Hanoi%20Plan%20of%20Action%20to%20Implement%20ARF%20Vision%20Statement%20\(2010\).pdf](http://aseanregionalforum.asean.org/files/library/Plan%20of%20Action%20and%20Work%20Plans/Hanoi%20Plan%20of%20Action%20to%20Implement%20ARF%20Vision%20Statement%20(2010).pdf), 20 VI 2015. Wzmocnienie instytucjonalne ARF wydaje się warunkiem kluczowym dla realizacji zadań Forum, tym bardziej w nowej formule. Na temat mankamentów instytucjonalnych zob. R. Severino, *The ASEAN Regional Forum*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2009, s. 112-125, *UPCC Book Collections on Project MUSE*.

²⁴⁰ Dokumenty dostępne w serwisie *Plan of Action and Work Plans*, [online] <http://aseanregionalforum.asean.org/library/arf-activities/665.html>, 20 VI 2015.

tywności na obszar nietradycyjnych zagrożeń bezpieczeństwa, szczególnie zaś jednak ze względu na konstruowanie norm zachowań sprzyjających pokojowi i stabilności w regionie i skłanianie do ich przestrzegania, co jest kluczowe zarówno dla poszczególnych aktorów, jak i całego systemu na przynajmniej trzech poziomach – międzyludzkim, międzypaństwowym oraz organizacji międzynarodowych²⁴¹.

W opisywanym systemie organizacji regionalnych ARF zajmuje pozycję szczególną ze względu właśnie na szerokie spektrum członkostwa, w tym uczestnictwo w Forum wszystkich liczących się mocarstw światowych. Wiąże się to z faktem, iż działania w sferze bezpieczeństwa w regionie Azji i Pacyfiku, kluczowym, jak przyjęto, z punktu widzenia systemu światowego, są ściśle powiązane z aktywnością najważniejszych mocarstw na arenie światowej. Każde z tych mocarstw przyjmuje specyficzną taktykę, związaną z posiadanymi zdolnościami i potencjałem, ale właśnie ARF pokazuje nam, że potencjalna gra o przywództwo światowe może mieć miejsce właśnie w tym regionie naszego globu.

Należy wreszcie raz jeszcze zwrócić uwagę, że ARF jest postrzegane jako instytucja, która została stworzona w odpowiedzi na groźbę wycofania się USA z regionu Azji i Pacyfiku, co dodatkowo pokazuje, że państwa Azji Wschodniej są zainteresowane obecnością Stanów Zjednoczonych w tym podsystemie, który w przeciwnym razie byłby poważnie narażony na niebezpieczeństwo konfliktu o hegemonię. W tym kontekście rola ARF dla polityki USA w Basenie Pacyfiku wydaje się istotna, zważywszy dodatkowo na zbyt niskie zaangażowanie tego kraju w zachodzące procesy integracyjne.

4.6. Próba oceny i możliwości rozwoju ASEAN

W opublikowanym w 2014 r. przez Asian Development Bank Institute studium *ASEAN 2030: Toward a Borderless Economic Community* autorzy zwracają uwagę na następujące wyzwania stojące przed ASEAN:

- 1) zapewnienie stabilności makroekonomicznej i finansowej;
- 2) wspieranie sprawiedliwego wzrostu;

²⁴¹ Członkowie ARF podczas X Forum w Phnom Penh zwrócili uwagę na następujące osiągnięcia forum: (1) użyteczność jako forum dwu- i wielostronnego dialogu i konsultacji oraz ustanowienie efektywnych zasad dla dialogu i współpracy, wśród których należy wymienić podejmowanie decyzji przez konsensus, nieinterwencję, stopniowy postęp i poruszanie się po ścieżce, która jest komfortowa dla wszystkich; (2) skłonność wszystkich członków do dyskusowania szerokiego spektrum spraw bezpieczeństwa na gruncie wielostronnym; (3) wzajemne zaufanie budowane poprzez wspólne działania; (4) utrwalanie nawyków dialogu i konsultacji w sprawach politycznych i bezpieczeństwa; (5) przejrzystość promowaną przez takie działania ARF, jak wymiana informacji odnoszących się do polityki obronności i publikacja białych ksiąg w sferze bezpieczeństwa; (6) rozwijanie współpracy pomiędzy urzędnikami odpowiedzialnymi za bezpieczeństwo, obronę i wojsko. Zob. *ARF Achievements*, [online] <http://aseanregionalforum.asean.org/about/arf-achievements.html>, 20 VI 2015.

- 3) promocję konkurencyjności i innowacji;
- 4) ochronę środowiska naturalnego²⁴².

Wskazują przy tym podstawowe obszary, które są kluczowe dla osiągnięcia tej wspólnoty, a mianowicie rozwój rynków finansowych, wykorzystanie kapitału ludzkiego, rozwój spójności wewnętrznej (*seamless connectivity*), wzmocnienie zarządzania²⁴³. Autorzy pokazują też aktualny stan instytucji wraz z rekomendacjami ewentualnych zmian. W zasadzie trudno się nie zgodzić z postawionymi w raporcie diagnozami, a zastosowanie przyjętych rozwiązań z pewnością wpłynęłoby na poprawę funkcjonowania i rozwój samego ASEAN, jak również jego członków, poprawiając warunki życia ich mieszkańców. To jednak państwa członkowskie, czy ich rządy, będą kluczowymi czynnikami utrudniającymi wprowadzanie kolejnych kroków integracji w życie. Mimo to można założyć, że ASEAN jest organizacją, która osiągnęła znaczące sukcesy na przestrzeni blisko 50-letniego istnienia.

Próba oceny i prognoza ewentualnego rozwoju ASEAN może być przeprowadzona w oparciu o zapisane w Karcie ASEAN cele. W kontekście tych celów oraz sposobów ich realizacji warto zastanowić się, na ile są one możliwe do osiągnięcia przez Stowarzyszenie, w odniesieniu do którego zwraca się uwagę, że deklaracje, a nawet pisemne zobowiązania są dalekie od rzeczywistości. Taka refleksja może także być punktem wyjścia do zastanowienia się, co udało się osiągnąć ASEAN i jaki jest sens istnienia tej organizacji.

Warto też pokrótce odnieść się do istniejących prądów teoretycznych, które mogą służyć analizie ASEAN, przy czym należy wziąć pod uwagę zarówno realistyczne czy neorealistyczne podejście prezentowane przez Michaela Leifera, jak i socjologiczną wizję, w której podkreśla się rolę ASEAN w kształtowaniu regionalnej tożsamości, który to pogląd wspiera Amitav Acharya, czy uwzględniając zarówno rolę ASEAN w kształtowaniu norm, jak i znaczenie norm nienaruszalności suwerenności państwowej i trwałości systemu westfalskiego w regionie Azji Południowo-Wschodniej teorię Angielskiej Szkoły Stosunków Międzynarodowych, a wreszcie rozważania o wadze ASEAN dla systemu regionalnego przy uwzględnieniu perspektyw neorealistycznej i konstruktywistycznej²⁴⁴.

Jeśli spojrzymy na zapisane w tym rozdziale pracy pięć kategorii celów ASEAN, to wysoko należy ocenić osiągnięcia w odniesieniu do pierwszej z tych kategorii (związanej z bezpieczeństwem, pokojem i stabilnością w regionie), gdyż przez ponad 40 lat istnienia ASEAN nie doszło do poważniejszego konflik-

²⁴² Zob. *ASEAN 2030. Toward a Borderless Economic Community*, Asian Development Bank Institute, Tokyo 2014, s. 81-136.

²⁴³ *Ibidem*, s. 139-182.

²⁴⁴ W tym kontekście szczególnie warto zwrócić uwagę na teksty: Amitav Acharya, *Do Norms and Identity Matter? Community and Power in Southeast Asia's Regional Order*, „The Pacific Review” 2005, vol. 18, no. 1; S. Narine, *The English School and ASEAN*, „The Pacific Review” 2006, vol. 19, no. 2; S. Eaton, R. Stubbs, *Is ASEAN Powerful? Neo-Realist versus Constructivist Approaches to Power in Southeast Asia*, „The Pacific Review” 2006, vol. 19, no. 2.

tu zbrojnego między jego członkami²⁴⁵. Co więcej, Stowarzyszenie przyczyniło się do złagodzenia wielu napięć w regionie, a za najważniejszy sukces w tej mierze można uznać podpisane deklaracje na temat sporów na Morzu Południowochińskim, które stanowiły bardzo poważny problem dla regionalnej stabilności (a w perspektywie mogły stanowić zarzewie konfliktu światowego).

O wiele trudniejsze wydają się zadania związane z zapewnieniem ludziom żyjącym w państwach ASEAN demokracji czy praw człowieka, nawet jeśli będziemy próbowali je interpretować przez pryzmat tzw. wartości azjatyckich. Problemy wewnętrzne państw ASEAN, z których część została opisana w niniejszej pracy, wydają się nie do przezwyciężenia w kontekście zasady nieingerencji w wewnętrzne sprawy państw członkowskich. Warto tutaj zwrócić uwagę na kwestie totalitarnych rządów w Birmie/Mjanmie i totalną niemoc ASEAN w odniesieniu do tego problemu, na opisany też wyżej problem Timoru Wschodniego, w odniesieniu do którego również ASEAN nie było w stanie podjąć odpowiednich działań (czy szerzej – problemy Indonezji z mniejszościami narodowymi), wreszcie bardzo poważne problemy wewnętrzne Tajlandii (a nawet, co niespotykane w ramach ASEAN, problemy tego kraju w stosunkach z Kambodżą) czy nieco łagodniejsze Malesji. Również inne państwa indochińskie, tj. Wietnam, Laos i Kambodżę, byłoby trudno uznać za demokratyczne, a nawet najlepiej radzący sobie w każdej dziedzinie Singapur jest państwem autorytarnym.

W kontekście stawianych celów gospodarczych związanych z budową wspólnego rynku również należy się zastanawiać, czy możliwe jest osiągnięcie zapowiadanych celów do końca roku 2015, a nawet czy rzeczywiście działania ASEAN wpłynęły na dotychczasową integrację. Wprawdzie mieliśmy do czynienia ze znaczącą redukcją stawek celnych czy usuwaniem barier pozataryfowych, jednak wiele z tych działań byłoby podjętych również bez zobowiązań w ramach ASEAN ze względu na globalną tendencję do otwierania rynków, ale przede wszystkim na bardzo duży udział handlu wewnątrzgałęziowego pomiędzy krajami ASEAN. Istniejące łańcuchy produkcji wymuszają usuwanie barier. O wiele trudniejsza wydaje się praca na rzecz rzeczywistej integracji w obszarze infrastrukturalnym czy związanym z wyrównywaniem dysproporcji rozwojowych. Wynika to przynajmniej z dwóch przyczyn: niedostatecznych środków finansowych, o czym była już mowa wcześniej, oraz problemów wewnętrznych państw ASEAN, które poważnie utrudniają działania zmierzające do rozwoju gospodarczego i integracji gospodarczej, szczególnie na „wyższym poziomie”, tj. zakładanego jednolitego rynku. Niewątpliwie jednak postawione przez ASEAN cele gospodarcze są słuszne, a nawet jeśli trudne do zrealizowania w zakładanym czasie, to możliwe do osiągnięcia w dłuższej perspektywie, co jednak wymaga zmian mentalnościowych wśród liderów ugrupowania oraz organizacyjnych w samym ASEAN. Tendencja, której wyrazem są zapisy w Karcie ASEAN, jest krokiem w dobrym kierunku.

²⁴⁵ Jeśli dochodziło do konfliktów w Indochinach, to pomiędzy krajami, które wówczas nie były członkami ASEAN (np. interwencja Wietnamu w Kambodży).

Jeśli chodzi o walkę z zagrożeniami transgranicznymi – tutaj na problem należy spojrzeć dwutorowo. Z jednej strony współdziałanie państw ASEAN, a nawet szerszego grona państw jest konieczne, jeśli walka z tymi zagrożeniami ma być skuteczna. Z drugiej zaś ciągle wydaje się, że niewystarczające środki, a także często brak woli politycznej czy problemy związane z tzw. słabym państwem mogą w wielu przypadkach realizację tych celów utrudnić.

Wreszcie, jeśli chodzi o wzmacnianie tożsamości ASEAN czy utrzymanie centralnej roli Stowarzyszenia w integracji regionalnej, warto zwrócić uwagę na dwa aspekty. Co do znaczenia ASEAN dla mieszkańców krajów członkowskich, wydaje się, że jest ono o wiele niższe niż analogicznie w przypadku Unii Europejskiej, a wiąże się to zarówno ze słabością organizacji, jak i z jej słabą promocją czy wreszcie brakiem wystarczająco rozwiniętego społeczeństwa obywatelskiego w wielu z krajów członkowskich. W uproszczeniu można zaryzykować tutaj tezę, że mieszkańcy państw członkowskich uważają, iż nie ma nic, co ASEAN byłoby w stanie zrobić dla obywatela któregoś z państw Stowarzyszenia.

Jeśli chodzi o rolę organizacji w środowisku regionalnym, znów można za-
stanowić się nad dwoma aspektami. Gdy przyjrzeć się organizacjom w regionie Azji Wschodniej, to wyraźnie mamy do czynienia z centralną rolą ASEAN w zachodzących tam procesach integracyjnych. W formule ASEAN+1 odbywa się dialog m.in. z Australią, Chinami, Indiami, Japonią, Rosją, Stanami Zjednoczonymi czy Unią Europejską. W formule ASEAN+3 mamy do czynienia z organizacją skupiającą poza ASEAN Chiny, Koreę i Japonię, dodatkowo Indie, Australię oraz Nową Zelandię uczestniczące w Szczycie Azji Wschodniej. Istnieje wreszcie ASEAN Regional Forum, które jest, przynajmniej formalnie, podstawowym forum bezpieczeństwa dla państw szeroko pojętego regionu Azji i Pacyfiku.

Mogłoby to świadczyć o dominującej pozycji ASEAN w architekturze regionalnej, a przynajmniej o wysokiej jakości dyplomacji tego Stowarzyszenia. Wydaje się, że taki wniosek byłby jednak pochopty i mocno przesadzony. Faktycznie, możemy mieć do czynienia ze sprytną grą dyplomacji ASEAN, która stosuje strategię *hedgingową*, umiejętnie balansując między mocarstwami. Można również zaryzykować odważniejszą wersję – w systemie regionalnym, w którym występuje tak wiele mocarstw, przyznanie „kluczowej pozycji” organizacji, która nie tylko sama nie posiada realnej władzy, ale do tego jest zlepkiem podmiotów borykających się z bardzo dużymi problemami wewnętrznymi i niezdolnych do sprawnego działania na arenie międzynarodowej, jest bardzo dla tych mocarstw bezpieczne. Pozwala z pewnością uniknąć podstawowego konfliktu, do którego mogłoby dojść, gdyby nie ASEAN – konfliktu o przywództwo. Jednocześnie daje wygodne pole do dialogu, spotkań, niewielkich kroków w stronę budowy struktury regionalnej. Z tej perspektywy ASEAN spełnia w architekturze regionu bardzo ważną rolę, acz, jak wynika z przedstawionej analizy, przedmiotową.

Odnosząc się do wymienionych pięciu kategorii celów oraz roli organizacji w regionie, można stwierdzić, że w niektórych przypadkach ASEAN ma na swo-

im koncie znaczące sukcesy, szczególnie w sferze politycznej i bezpieczeństwa w regionie, w innych jego państwa członkowskie powinny rozwiązać szereg palących problemów wewnętrznych, wreszcie w niektórych pozycja organizacji wydaje się iluzoryczna, acz ważna. Przyjmując założenie, że zapisane cele ASEAN będą w jakimś czasie realizowane, wielce wątpliwe jest, czy uda się to w najbliższych latach.

Niewątpliwie jednak istnienie i rola ASEAN w regionie wydają się nie do przecenienia, a jego trwałość oraz obecne zamierzenia i podejmowane działania są istotne zarówno dla samego Stowarzyszenia, jak i szerzej – systemu Azji Wschodniej. Wynika to z faktu, że sprzeczne interesy mocarstw nie pozwoliłyby zapewne na stworzenie organizacji regionalnej, w którejś jedno z nich uzyskałoby hegemonię. Z tej perspektywy wskazane jest wspieranie integracji i wzmacniania instytucjonalnego samego ASEAN, które powinno stać się podmiotem systemu międzynarodowego Basenu Pacyfiku, oraz wspieranie jego roli jako osi współpracy międzynarodowej w regionie, co może sprzyjać stabilności tego systemu.

Podsumowanie

Architektura instytucjonalna regionu Azji i Pacyfiku, wbrew wielu istniejącym tam ugrupowaniom, powinna być uznana za słabą i w wysokim stopniu wtórną w stosunku do podstawowych aktorów działających w systemie regionalnym, tj. państw narodowych. Państwom tym, co zrozumiałe, niekoniecznie zależy na oddawaniu swoich prerogatyw, często uzyskanych stosunkowo niedawno, na rzecz innych podmiotów. Jeśli tak, to muszą występować inne czynniki, które sprawiają, że integracja będzie się pogłębiać. Takie czynniki można zidentyfikować głównie na poziomie transnarodowym, szczególnie w sektorze gospodarczym, który przynosi uczestniczącym podmiotom wymierne korzyści. Warto zauważyć, że państwa narodowe mogą instrumentalizować ugrupowania integracyjne, co może prowadzić do rywalizacji nie tylko na linii państwo–instytucja, ale też między organizacjami, które spełniają w strukturze systemu rolę agentów na poziomie systemowym.

Odnosząc się do powyższego przyjęto, że system regionu Azji i Pacyfiku, egzemplifikowany początkowo przez APEC, a obecnie w większym stopniu przez TPP-12 będzie przeciwstawiony systemowi Azji Wschodniej, symbolizowanemu przez ASEAN i ugrupowania pochodne, szczególnie zaś ASEAN+3 i Szczyt Azji Wschodniej (EAS16). Rozróżnienie to jest kluczowe dla pozycji i polityki USA wobec regionu, gdyż w przypadku systemu Pacyfiku USA są jego naturalną częścią, a ich potencjał pozwala zachować pozycję hegemoniczną w systemie, co jest szczególnie widoczne w kontekście negocjacji TPP, w których nie biorą udziału Chiny. W przypadku systemu Azji Wschodniej USA stają się aktorem z zewnątrz, który swą politykę może prowadzić głównie w oparciu o sojuszników, będących elementami systemu Azji Wschodniej, co było widoczne w EAS16, a obecnie szczególnie w negocjacjach RCEP, w których nie uczestniczą Stany Zjednoczone.

W pracy przyjęto też trójpoziomowe podejście do systemu międzynarodowego, zakładając, że jednostkami systemu są państwa narodowe. W związku z tym jako pierwszy poziom, poniżej państw narodowych, uwzględniono poziom podjednostek (np. korporacje, religie, grupy narodowościowe), operujących na płaszczyźnie transnarodowej, oraz jednostek indywidualnych, które odgrywają rolę na płaszczyźnie transnarodowej (np. wybitne jednostki, istotne dla ukształtowania poszczególnych organizacji międzynarodowych), ale też

jako zmienne w odniesieniu do jednostek systemu (czyli wpływające na politykę poszczególnych państw).

Poziomem drugim są stosunki na płaszczyźnie jednostek systemu, tj. międzypaństwowe, które są kluczowe dla koncepcji biegunowości w systemie. Zaproponowano tutaj cztery modele ułożenia stosunków w regionie, tj. jedno-biegunowy, z dominującymi Stanami Zjednoczonymi, a w przypadku tranzycji potęgi – Chinami; dwubiegunowy, z największym prawdopodobieństwem – ze Stanami Zjednoczonymi i Chińską Republiką Ludową; w pewnym sensie marginalny trójbiegunowy (w kilku wariantach) oraz docelowy, wielobiegunowy.

Trzecim wreszcie poziomem, który może być uznany za poziom podsystemów, jest poziom instytucji międzynarodowych, w niniejszej pracy głównie w odniesieniu do APEC i ugrupowań integracyjnych w Azji Wschodniej, tj. ASEAN, ASEAN+3, Szczytu Azji Wschodniej. Poziom ten mógłby być traktowany jako poziom ponadnarodowy, jednak obecny etap rozwoju poszczególnych organizacji w regionie nie pozwala na przypisanie im cech ponadnarodowości. Jedyną organizacją, która w widocznej perspektywie rokuje na zmiany w tym kierunku, mogłoby być ASEAN, jednak wydaje się, że trudno na to liczyć przed rokiem 2025-2030, o ile wystąpią sprzyjające okoliczności polityczne oraz warunki gospodarcze, a jednocześnie dalsze dążenie do integracji. Stąd w koncepcjach biegunowości ASEAN może być traktowane jako potencjalny aktor systemu.

Potencjał integracyjny

Jeśli chodzi o ocenę potencjału integracyjnego i pierwszy z poziomów analizy systemowej, oparto się o teorie Karla Deutscha (autor ten mówił o tworzeniu połączonej wspólnoty bezpieczeństwa, jednak przyjęto, że teoria ta ma zastosowanie również w analizowanych przypadkach, szczególnie gdyby doszło do dalszej, pogłębionej współpracy), Josepha Nye'a (który mówił o potencjale integracyjnym) oraz teorie regionalizmu Louisa Cantoriego i Stevena Spiegla (zwracającą uwagę na powiązania językowe, kulturowe, historyczne, społeczne, religijne) oraz Williama Thompsona (który zwracał uwagę na bliskość geograficzną, regularność i intensywność interakcji, uznanie państw regionu jako wyróżnionego obszaru).

Pod tym kątem przeanalizowano w rozdziale II czynniki środowiskowe, społeczne, demograficzne i gospodarcze. W wyniku tej analizy należy stwierdzić, że powstanie wspólnoty regionalnej w Basenie Pacyfiku jest o wiele trudniejsze niż analogiczne w Azji Wschodniej. Wynika to zarówno z kryterium geograficznego – ogromne rozmiary Basenu Pacyfiku, trudności związane z budową połączeń fizycznych, choć oczywiście należy zwrócić uwagę, że rozwój technologiczny znacznie zbliża te obszary; jak i społeczno-kulturowego – obszar wschodniego Pacyfiku to najczęściej cywilizacja judeochrześcijańska, kojarzona z Europą, zachodni Pacyfik zaś to cywilizacja azjatycka (oparta na tradycji, religiach

i wartościach znacząco różnych od europejskich, nawet jeśli następuje ich stałe przenikanie się i amalgamacja).

Warto znów zwrócić uwagę, że stopień przenikania się różnorodnych wartości w obszarze Azji Wschodniej, a tym bardziej Azji Południowo-Wschodniej, jest znacznie wyższy niż w Basenie Pacyfiku, co jest naturalne ze względu na intensywność kontaktów handlowych, przenikania wartości i prądów religijnych czy kierunków migracji w przeszłości, ale też obecnie. Jeśli chodzi o Basen Pacyfiku, procesy te są o wiele słabsze, jednak możemy obserwować stały wzrost interakcji pomiędzy Ameryką Północną a Azją Wschodnią (które z punktu widzenia niniejszej pracy są istotne). Dotyczy to zarówno przenikania tradycji kulturowych (kino azjatyckie w USA, amerykańska muzyka i popkultura w Azji, upowszechnianie dyscyplin sportowych, np. *baseballu* w Azji), migracji, szczególnie Azjatów do USA, coraz większej liczby studiujących w Stanach Zjednoczonych mieszkańców Azji, którzy wracają później do swoich krajów, upowszechniając tam amerykańskie wzorce kulturowe. Mimo to nie wydaje się, aby poziom interakcji był wystarczający do stworzenia naturalnego regionu, a proces powstania regionu społeczno-kulturowego w Azji Wschodniej jest o wiele bardziej prawdopodobny niż w Basenie Pacyfiku.

Współpraca gospodarcza

Kluczowe dla integracji w obrębie Basenu Pacyfiku wydaje się jednak powstanie doktryny geoeconomicznej i wzrost kontaktów gospodarczych obu stron Pacyfiku. Oparcie współpracy na tym fundamencie jawi się jako niewralgiczne dla tworzenia podsystemu Basenu Pacyfiku czy koncepcji Azji i Pacyfiku. Współzależność gospodarcza osiągnęła obecnie bardzo wysoki poziom, zarówno w handlu, inwestycjach, jak i powiązaniach kapitałowych. Przyjmując bardzo uproszczony model powiązań: amerykańskie korporacje inwestują znaczące środki w krajach Azji Wschodniej, przenosząc tam szczególnie pracochłonne gałęzie przemysłu (choć oczywiście trzeba pamiętać też o korporacjach, szczególnie konglomeratach lokalnych, jak przykładowo *keiretsu* w Japonii czy *chaebol* w Korei), których wyroby są później eksportowane do USA, a będąc znacznie bardziej konkurencyjnymi niż dobra amerykańskie, wypierają je z rynku (dobra produkowane w USA nie są też wystarczająco atrakcyjne, zwłaszcza cenowo, żeby dominować na rynkach azjatyckich). Sytuacja opisana powyżej powoduje powstanie bardzo wysokiego deficytu handlowego USA z regionem i zaburzenie bilansu płatniczego. Kapitał, który pozyskiwany jest z inwestycji oraz handlu z USA, finansuje wzrost gospodarczy w krajach wschodnioazjatyckich (choć w ciągle ograniczonym zakresie), co w połączeniu z transferem technologii powoduje wzmocnienie ich pozycji konkurencyjnej i dalsze osłabianie pozycji USA. Znaczący deficyt USA jest finansowany dzięki sprzedaży obligacji skarbowych, których istotnymi posiadaczami są Chiny, Japonia, kraje Azji Południowo-Wschodniej, posiadające największe rezerwy walutowe.

Taki model powiązań gospodarczych jest jednak przedmiotem krytyki w USA (stąd nacisk na tworzenie TPP, gdzie kluczowe są obszary wyżej dochodowe dla gospodarek wysoko rozwiniętych, opartych na wiedzy, jak kwestia praw własności intelektualnej), a w związku z kryzysem gospodarczym coraz głośniejsze stają się nawoływania do jego zmiany, polegającej na zrównoważeniu handlu w Basenie Pacyfiku (oraz w świecie). Wymaga to powiększenia rynku wewnętrznego w krajach azjatyckich bądź w azjatyckim integracyjnym ugrupowaniu gospodarczym. Aby skłonić Azjatów do wydawania większych sum, konieczne jest zwiększenie obszaru państwa socjalnego, dzięki któremu mieszkańcy krajów Azji Wschodniej będą mieli pewność, że państwo zatroszczy się o ich potrzeby w przypadku niepowodzeń życiowych czy starości. Może ich to skłonić do zwiększania konsumpcji, a co za tym idzie – powiększy rynek wewnętrzny w Azji, który rośnie także dzięki zwiększaniu się poziomu zamożności tamtejszych społeczeństw. Jednak istnieje możliwość, że zmiana tego modelu okaże się niekorzystna dla transpacyficznych powiązań gospodarczych, gdyż perspektywa eksportowania dóbr i usług wewnątrz regionu Azji Wschodniej może stać się bardziej atrakcyjna niż w obszarze Basenu Pacyfiku.

Filary integracji gospodarczej

Warto dodać, że budowaną potencjalnie wspólnotę gospodarczą należy oprzeć na czterech filarach. Pierwszy z nich to wzrost połączeń fizycznych – dróg, połączeń kolejowych, lotniczych, rurociągów, sieci teleinformatycznych, kanałów komunikacyjnych, dzięki któremu następuje połączenie rynków i zasobów, to zaś niesie za sobą korzyści związane z powiększaniem skali rynku i jego większą konkurencyjnością, powodując wzrost efektywności. Jeśli chodzi o ten filar, rozwój technologiczny sprawia, że następuje on zarówno w obszarze Azji Wschodniej, jak i Basenu Pacyfiku. W obszarze Azji Wschodniej, szczególnie zaś ASEAN, jest to proces planowy, dzięki któremu możemy obserwować stopniowe scalanie rynków. Jednak wysokie koszty i brak środków na te cele znacząco ograniczają tempo tworzenia wspólnej infrastruktury (istotna jest tu rola ADB). Równie ważne jednak, co tworzenie „twardej infrastruktury”, jest ujednolicanie regulacji prawnych, procedur celnych i usuwanie innych barier, które mogą zniweczyć korzyści wynikające z posiadania odpowiedniej infrastruktury.

Choć infrastruktura transgraniczna powinna być podstawą współpracy gospodarczej, chronologicznie jej tworzenie następuje zwykle dopiero po budowie drugiego z filarów, tj. współpracy w dziedzinie handlu i inwestycji. W przypadku regionu Azji i Pacyfiku mamy do czynienia z bardzo dużą ilością porozumień bilateralnych i multilateralnych, które określane są mianem „talerza spaghetti”, a wypracowanie wspólnego modelu i docelowa ich harmonizacja jest niezbędna dla integracji w regionie. Warto zaznaczyć, że ułatwienia w handlu i inwestycjach, a także stopniowa liberalizacja przepływów siły roboczej wydają się w dłuższym okresie istotne dla integracji gospodarczej regionu. W tym

kontekście należy zwrócić uwagę na działalność ASEAN i wzorzec porozumień o wolnym handlu, które ugrupowanie to podpisuje z poszczególnymi partnerami, oraz wypracowywane w ramach APEC rozwiązania modelowe dla preferencyjnych porozumień handlowych. Również propozycje tworzenia większych ugrupowań gospodarczych, tj. Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (RCEP) czy Strefy Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku (FTAAP), wydają się rozwiązaniem dla tego problemu, o ile porozumienia te będą wystarczająco wysokiej jakości (tj. unikniemy wykluczania sektorów wrażliwych, usuniemy maksymalnie dużo barier taryfowych i pozataryfowych). Również model otwartego regionalizmu wdrażany przez APEC mógłby spełnić rolę w integracji handlowej. Także w tym aspekcie integracja w obszarze Azji Wschodniej jest dalej posunięta i lepiej rokuje niż w ta w Basenie Pacyfiku.

Trzecim filarem jest współpraca finansowa i monetarna, której potrzeba stała się szczególnie widoczna po azjatyckim kryzysie finansowym z lat 1997-1998. Stworzone wówczas, szczególnie w ramach ASEAN+3, porozumienia, wzmocnione multilateralizacją Inicjatywy z Chiang Mai (CMI) oraz utworzeniem Biura Badań Makroekonomicznych ASEAN+3 (ASEAN+3 Macroeconomic Research Office – AMRO), o ile integracja w tej sferze będzie nadal następować, dobrze rokują na przyszłość i powinny pozwolić uniknąć wstrząsów związanych z niestabilnością sektora finansowego. Jeśli chodzi o współpracę monetarną, stopień zróżnicowania Azji Wschodniej, a przez to nieprzystawalność cykli koniunkturalnych (zgodnie z teorią optymalnego obszaru walutowego Roberta Mundella), sugeruje, że w tej dziedzinie pozostaje jeszcze daleka droga do integracji. Jeśli chodzi o integrację w tych dwóch obszarach w Basenie Pacyfiku, to nie wydaje się ona możliwa w dającym się określić horyzoncie czasowym.

Współpraca w zakresie czwartego filaru, tj. zarządzania regionalnymi dobraми publicznymi, wydaje się również niezbędna w sytuacji wzrostu powiązań między poszczególnymi krajami regionu. Dotyczy to szczególnie problemów ekologicznych, bezpieczeństwa humanitarnego, przestępczości transgranicznej, chorób zakaźnych czy zwalczania klęsk żywiołowych. W tym obszarze, pomimo wielu zamierzeń, współpraca w ramach ASEAN wydaje się stosunkowo słaba, choć w ostatnich latach widzimy coraz większy nacisk na jej rozwój. Współpraca w ramach Azji Wschodniej również jest ograniczona dostępnymi zasobami materialnymi (trzeba zwrócić jednak uwagę na zaangażowania i możliwości Japonii), a współpraca w Basenie Pacyfiku wydaje się bardziej zaawansowana, niż wskazywałaby na to teoria. Dotyczy to zarówno porozumień USA z ASEAN, jak i deklaracji przyjmowanych przez, ostatnie szczególnie, szczyty APEC. Wsparcie tych inicjatyw przez kraje wschodniego Pacyfiku jest ze wszech miar wskazane, a polityka USA powinna zmierzać do ustanowienia trwałych mechanizmów współpracy, gdyż mogą one ułatwić temu krajowi zachowanie pozycji w regionie.

Jeśli chodzi o etapy integracji gospodarczej w Basenie Pacyfiku, to w sferze multilateralnej dominują porozumienia, które nie zostały nawet ujęte przez

Belę Balasę w wypracowanych przez niego modelach, takich jak ekonomiczne porozumienia gospodarcze (EPA) czy porozumienia ramowe w sprawie handlu i inwestycji (TIFA). Regionalna Strefa Wolnego Handlu znajduje się w fazie negocjacji (FTAAP). Jeśli chodzi o Azję Wschodnią, to również regionalna Strefa Wolnego Handlu (RCEP) jest w sferze opracowywania, ale ASEAN wypracowało modelowe rozwiązania dla stref wolnego handlu z poszczególnymi partnerami dialogu i podpisało stosowne porozumienia. Najdalej obecnie posunięta jest integracja w ramach ASEAN, które do końca 2015 r. planuje stworzyć Wspólny Rynek (z pewnymi ograniczeniami, dotyczącymi mobilności siły roboczej, osiedlania się, inwestycji kapitałowych).

Koncepcje biegunowości systemu

W odniesieniu do współpracy pomiędzy jednostkami systemu, tj. współpracy międzypaństwowej, w niniejszej rozprawie odniesiono się do czterech modeli biegunowości systemu. Pierwszy z nich, jednobiegunowy, zakłada dominację USA w systemie, która ma miejsce obecnie, a będzie łatwiejszy do realizacji, jeśli będziemy mówić o systemie Basenu Pacyfiku. Rola USA w systemie Azji Wschodniej, choć nadal może być uznana za dominującą, stale się zmniejsza. Wydaje się, że największe szanse na hegemonię w systemie Azji Wschodniej mają, z racji swojego potencjału, Chiny, szczególnie jeśli weszłyby w sojusz z Indiami lub Rosją, choć sojusz taki wydaje się mało prawdopodobny.

W modelu dwubiegunowym zakłada się rywalizację pomiędzy USA a Chinami o pozycję hegemoniczną w systemie. Model ten jest wysoce prawdopodobny, ale trzeba zaznaczyć, że zarówno stopień współzależności między tymi krajami, jak i zróżnicowane doktryny geostrategiczne sugerują, że współzawodnictwo to będzie miało charakter pokojowy. Trudno obecnie wyobrazić sobie inne dwubiegunowe modele w Basenie Pacyfiku. W Azji Wschodniej (rozumianej szerzej w oparciu o członkostwo w Szczycie Azji Wschodniej) można zastanawiać się nad grupą państw Australia–Japonia–Indie, które przeciwstawiają się hegemonii Chin, równoważąc ich wpływy (taką sytuację mieliśmy przy tworzeniu Szczytu Azji Wschodniej).

System trójbiegunowy jest tradycyjnie zakorzeniony w strukturze stosunków międzynarodowych regionu Azji i Pacyfiku, głównie za sprawą stosunków USA–ChRL–ZSRR w okresie zimnej wojny. Obecnie kluczowym trójkątem strategicznym jest trójkąt USA–Chiny–Japonia, w którym rozgrywającym są Stany Zjednoczone, co jest sytuacją wysoce korzystną z punktu widzenia USA, jednak niebezpieczną, gdyż może doprowadzić do marginalizacji Korei Południowej i ASEAN, a to na dłuższą metę najprawdopodobniej wzmocni pozycję Chin, osłabiając USA w regionie. Również w trójkącie Chiny–Indie–USA pozycję rozgrywającego raczej zajmą USA, szczególnie w związku ze stałą poprawą stosunków z Indiami, co również jest dla USA korzystne. Rozważany trójkąt Chiny–Indie–

–Rosja wydaje się oparty na kruchych podstawach, gdyż w stosunkach z każdym tych krajów (Chinami, Indiami) to Rosja jest partnerem słabszym, a taka rola z pewnością nie odpowiadałaby jej władzom.

W systemie wielobiegunowym pod uwagę brane są USA, Japonia, Chiny, Indie, Rosja, Australia (ewentualnie CER) oraz ASEAN jako biegun instytucjonalny (rozważano też rolę Unii Europejskiej). Z pewnością siła i znaczenie poszczególnych biegunów są tutaj nierównomierne, a potencjał ten stale ulega zmianie. Można przyjąć, że pierwsze cztery państwa będą kluczowymi biegunami; jeśli chodzi o Rosję, to sytuacja zależy od rozwoju jej potencjału gospodarczego oraz przyjętych kierunków polityki zagranicznej. Rola Australii nie będzie się raczej znacząco zmieniać, zaś rola ASEAN zależy od postępów integracji w ramach tego ugrupowania. W pracy założono, że system międzynarodowy Basenu Pacyfiku będzie ewoluował od obecnego jednobiegunowego, z kluczową rolą USA, poprzez dwubiegunowy (USA–Chiny), w stronę wielobiegunowego.

Architektura instytucjonalna regionu

Jeśli chodzi o architekturę instytucjonalną (poziom trzeci), jak już wspomniano, przyjęto, że w regionie Azji i Pacyfiku możemy założyć dychotomię pomiędzy APEC i ASEAN (APT, EAS). Działalność skupiającego 21 gospodarek Azji i Pacyfiku APEC skoncentrowana jest na trzech filarach, tj. liberalizacji handlu i inwestycji, współpracy w dziedzinach gospodarczej i technicznej oraz ułatwieniach w działalności gospodarczej. Z pewnością dążenie do stworzenia w Basenie Pacyfiku wolnego handlu (do roku 2010 dla państw rozwiniętych i do 2020 dla państw rozwijających się) wydaje się bardzo istotnym aspektem działalności tej instytucji, jednak cel ten z dzisiejszej perspektywy zdaje się też mało realny. Warto skupić się na podstawowych celach ugrupowania, tj. liberalizacji oraz ułatwieniach w handlu i inwestycjach, a także współpracy w dziedzinach gospodarczej i technicznej (ECOTECH), gdyż rozszerzanie agendy działania APEC sprawia, że instytucja ta staje się coraz mniej wydolna. Rozwój APEC w stronę tworzenia ułatwień w dziedzinie handlu i inwestycji może być przyszłością dla tego ugrupowania. Również wzmocnienie wysiłków na rzecz reformy strukturalnej w poszczególnych gospodarkach członkowskich jest istotnym aspektem działalności APEC, bo problemy wewnętrzne państw członkowskich są często najpoważniejszą przeszkodą w integracji.

Nie rezygnując z podstawowego celu, jakim jest wolny handel, należy wziąć pod uwagę, że ciężko będzie doprowadzić do sytuacji, w której porozumienie regionalne, rozciągające przywileje na państwa trzecie, będzie korzystniejsze dla gospodarek członkowskich APEC niż istniejące dotychczas porozumienia preferencyjne. Również wiążące, a co ważniejsze, zakładające wzajemność, wielostronne negocjacje handlowe w ramach Światowej Organizacji Handlu mogą być korzystniejsze. W tej sytuacji wskazane wydaje się, aby APEC stało się

też kołem zamachowym WTO, tym bardziej że wiele kluczowych sprzeczności przekładających się na impas negocjacji wielostronnych wiąże się z gospodarkami członkowskimi APEC.

Jeśli chodzi o rozszerzenie spektrum działalności APEC o aspekty związane z bezpieczeństwem handlu czy bezpieczeństwem humanitarnym, które miało miejsce w następstwie ataków terrorystycznych na USA w 2001 r., wydaje się ono mieć właściwości dysfunkcjonalne w stosunku do ugrupowania. Podobnym problemem jest zajęcie się tej instytucji kwestiami regionalnych dóbr publicznych, gdyż potencjał APEC nie pozwala skutecznie wypełniać tych zadań, a obarczanie nimi ugrupowania prowadzi do jeszcze większej niewydolności jej struktur, utrudniając wykorzystanie skromnych zasobów dla realizacji celów podstawowych. Istotna jest także reforma struktury tej instytucji, szczególnie zaś wzmocnienie Sekretariatu oraz zapewnienie stosownego do zadań poziomu finansowania.

Warto też zwrócić uwagę na rolę APEC w budowaniu wspólnoty Basenu Pacyfiku, poczynając od stwierdzenia, że sam fakt istnienia APEC, nawet w świetle przedstawianych w pracy teorii, jest trudny do uzasadnienia. Ugrupowanie z pewnością spełnia rolę socjalizującą w stosunku do swoich członków oraz zwiększa stopień zaangażowania USA w regionie, nawet jeśli nie sprzyjają mu aktualne trendy polityczne. Forum pozwala też liderom nie tylko na spotkanie w dużej grupie, ale także na spotkania dwustronne, dzięki którym udaje się załatwić wiele trudnych problemów. Wreszcie APEC sprzyja budowaniu wspólnoty dzięki działalności grup roboczych, eksperckich, setkom corocznych spotkań i potrafi dostosowywać się do zmieniających się okoliczności globalnych.

Cieńko rozstrzygnąć spór, czy APEC powinno zmierzać w kierunku OECD Azji i Pacyfiku, czy raczej powinna być forsowana koncepcja zamkniętego bloku handlowego – Strefy Wolnego Handlu Azji i Pacyfiku (FTAAP), biorąc jednak pod uwagę sieć istniejących porozumień liberalizujących handel w regionie oraz poziom liberalizacji w ramach WTO, a wreszcie ograniczenia, które wynikają z polityki poszczególnych państw członkowskich, szczególnie zaś tych o największych gospodarkach, nie wydaje się, żeby taka Strefa Wolnego Handlu mogła osiągnąć jakość wartą potencjalnie zainwestowanych w jej utworzenie środków, w związku z tym model OECD Pacyfiku wydaje się rozsądniejszy jako docelowy.

Należy też zaznaczyć, że spadek zainteresowania USA rozwojem APEC, związany z forsowanym przez ten kraj projektem Partnerstwa Transpacyficznego (TPP), będzie prowadził do dalszej stopniowej marginalizacji tej instytucji, szczególnie w przypadku rzeczywistego sukcesu negocjacji TPP.

Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN) może być uznane za najbardziej dynamiczną w ostatnim okresie organizację integracyjną, dodatkowo możemy traktować je jako kluczową organizację integracyjną w Azji Wschodniej oraz oś współpracy regionalnej (szczególnie biorąc pod uwagę ASEAN+3, skupiające poza ASEAN również Koreę Południową, Japonię i Chiny, czy

Szczyt Azji Wschodniej, gdzie poza wymienionymi wcześniej mamy też Indie, Australię i Nową Zelandię, a od 2011 r. Rosję i USA, które jednak nie uczestniczą w negocjacjach RCEP). W tym kontekście ASEAN, ale szczególnie organizacje pochodne (APT, EAS) mogą być traktowane jako wyzwanie dla dominującej i zinstytucjonalizowanej poprzez uczestnictwo w APEC pozycji USA w regionie. Wprawdzie potencjał (demograficzny, gospodarczy, militarny) ASEAN jest nieporównywalnie mniejszy niż APEC, jednak potencjał integracyjny Stowarzyszenia jest zdecydowanie większy, a dodatkową motywacją dla integracji jest istnienie w najbliższym otoczeniu potężnych współzawodników, szczególnie zaś Chin i Indii, które wymusza ściślejszą integrację, jeśli kraje ASEAN chcą zachować konkurencyjność na scenie regionalnej (zarówno w aspekcie gospodarczym, jak i politycznym).

Szczególną uwagę warto zwrócić na rozwój organizacji w ostatnich latach, w tym przyjęcie Karty ASEAN na szczycie w Singapurze w 2007 r. oraz projekt Wspólnoty ASEAN, która powstawszy 31 grudnia 2015 r., opierać się będzie na Wspólnocie Gospodarczej, Wspólnocie Politycznej i Bezpieczeństwa oraz Wspólnocie Społeczno-Kulturowej. Realizacja zapisów Karty ASEAN będzie istotnym przełomem w działalności tej organizacji, o ile możliwe będzie wcielenie w życie tych ambitnych i zapisanych tam celów (obecnie mamy do czynienia z obstrukcją w stosunku do pewnych założeń).

Swoistym fenomenem procesów integracyjnych w Azji Wschodniej jest fakt, że organizacja często słabych i niewielkich państw, które w dodatku w większości borykają się z poważnymi problemami wewnętrznymi, stała się osią tworzonego systemu regionalnego. Może to wynikać z faktu, że ASEAN zostało uznane przez mocarstwa za gracza na tyle słabego, że bez obawy o przejęcie przez niego przywództwa można było oddać mu formalnie palmę pierwszeństwa w regionie. Z drugiej strony warto zauważyć, że umiejętna dyplomacja państw ASEAN odegrała w tych procesach bardzo istotną rolę, balansując między znacznie potężniejszymi graczami z regionu i spoza niego oraz uzyskując z tego tytułu korzyści zarówno gospodarcze, jak i strategiczne.

W systemie regionalnym opartym na ASEAN warto wymienić ASEAN+3 (APT), Szczyt Azji Wschodniej (EAS) oraz Forum Regionalne ASEAN (ARF). Powstanie ASEAN Plus Trzy (APT) możemy powiązać z azjatyckim kryzysem gospodarczym, w czasie którego okazało się, że istniejące porozumienia i organizacje o charakterze gospodarczym nie są w stanie nie tylko mu zapobiec, ale też wesprzeć regionu w przezwyciężaniu jego skutków. Jako najważniejszy obszar współpracy APT, co wynika ze specyfiki powstania w reakcji na kryzys azjatycki, należy wymienić współpracę finansową opartą na trzech instrumentach, Przeglądzie Gospodarczym i Dialogu Politycznym (*Economic Review and Policy Dialogue*), Inicjatywie Chiang Mai (*Chiang Mai Initiative*) oraz Inicjatywie Azjatyckiego Rynku Obligacji (*Asian Bond Market Initiative*).

O zwołaniu Szczytu Azji Wschodniej (*East Asia Summit* – EAS) zdecydowano ostatecznie w Wientian w 2004 r., początkowo zakładając, że członkostwo

w tym forum będzie ograniczone do grupy państw ASEAN+3. Dzięki inicjatywom USA i ich sojuszników członkostwo zostało rozszerzone o Indie, Australię i Nową Zelandię. Dla Stanów Zjednoczonych poważnym wyzwaniem stało się niebezpieczeństwo, że organizacja może ograniczyć wpływy APEC, a przez to USA w regionie, oraz fakt, że przywództwo w nowej organizacji mogłaby przejąć Chińska Republika Ludowa. Umiejętna dyplomacja USA i Japonii doprowadziła jednak do zrównoważenia pozycji Chin głównie dzięki przyjęciu Indii i Australii w poczet członków.

Wydaje się, że właściwe byłoby na obecnym etapie rozwoju EAS skupienie się na budowie Strefy Wolnego Handlu Azji Wschodniej i Oceanii (RCEP). Budowa szerszego układu handlowego w ramach Szczytu Azji Wschodniej jest wskazana z ekonomicznego punktu widzenia, acz w przypadku niemożności osiągnięcia konsensusu na poziomie ASEAN+6 budowa EAFTA (*East Asian Free Trade Area*) i harmonizacja istniejących porozumień handlowych wydaje się obecnie podstawowym wyzwaniem przynajmniej dla APT.

Powstanie ARF jest związane ze zmianami w architekturze bezpieczeństwa regionu Azji Wschodniej i Pacyfiku po zakończeniu zimnej wojny. Pierwsze spotkanie Forum Regionalnego ASEAN (ARF *ASEAN Regional Forum*) miało miejsce 25 lipca 1994 r. w Bangkoku. Organizacja miała rozwijać się w trzech etapach, tj. promocji środków budowy zaufania, rozwoju mechanizmów dyplomacji prewencyjnej, a wreszcie rozwoju mechanizmu rozwiązywania konfliktów. Rola organizacji wydaje się jednak bardzo ograniczona i w zasadzie nie wykracza poza poziom środków budowy zaufania, jednak przy braku zinstytucjonalizowanego mechanizmu bezpieczeństwa w regionie działalność tej organizacji jest istotna.

* * *

W systemie regionalnym Azji i Pacyfiku można zaobserwować wielość różnorodnych inicjatyw integracyjnych, które motywowane są wieloma czynnikami. Co więcej, niektóre z nich ewoluują w kierunku pełnoprawnych organizacji międzynarodowych (ASEAN), stawiając sobie bardzo ambitne cele (Wspólnota ASEAN). Inne zaś istnieją mimo znaczących trudności wynikających z wielowymiarowego zróżnicowania (APEC).

Jednocześnie mamy do czynienia z wielopoziomową rywalizacją, którą można obserwować w następujących obszarach:

- 1) rywalizacja pomiędzy poziomem państwowym a poziomem organizacji – państwa nie chcą oddawać swoich prerogatyw, tworząc poziom transnarodowy, nad którym nie miałyby kontroli;
- 2) rywalizacja pomiędzy kluczowymi jednostkami systemu na poziomie międzynarodowym (międzypaństwowym), prowadząca najpewniej do powolnej ewolucji tegoż w kierunku dwu-, a później wielobiegunowości – szczególne znaczenie ma tutaj rywalizacja pomiędzy USA a Chinami;
- 3) rywalizacja pomiędzy koncepcjami geopolitycznymi/geoekonomicznymi – z jednej strony Azja Wschodnia, z drugiej region Azji i Pacyfiku/Basen Pacyfiku – kluczowa dla pozycji USA w systemie;

4) rywalizacja między blokami integracyjnymi wspieranymi przez poszczególne państwa – szczególną rolę odgrywa tutaj koncepcja lansowanego przez USA Partnerstwa Transpacyficznego (*Trans-Pacific Partnership* – TPP), w którym nie uczestniczy obecnie Chińska Republika Ludowa (umowa TPP została podpisana w październiku 2015 r.), i przeciwstawiona jej koncepcja Regionalnego Całościowego Partnerstwa Gospodarczego (*Regional Comprehensive Economic Partnership* – RCEP), w którym uczestniczy 16 państw, pierwotnych członków Szczytu Azji Wschodniej, a nie uczestniczą USA;

5) rywalizacja wewnątrz ugrupowań integracyjnych, co jest widoczne zarówno w APEC, jak i w ASEAN i organizacjach od niego pochodnych, jak ASEAN Plus Trzy czy Szczyt Azji Wschodniej (EAS), a co ma na celu maksymalizację wykorzystania organizacji jako agenta własnych interesów.

Jednoznaczne rozstrzygnięcie przedstawionego w tytule książki dylematu – rywalizacja czy integracja – nie jest łatwe. System Azji i Pacyfiku to hybryda łącząca oba prądy w sposób umożliwiający regionowi trwanie, a nawet dalszy rozwój, a jego obecna infrastruktura instytucjonalna jest dopasowana do możliwości istniejących w tym systemie.

Wykaz tabel

Tabela 2.1. Powierzchnia i ludność państw Azji i Pacyfiku (w oparciu o przynależność do APEC i/lub ARF)	78
Tabela 2.2. Zróżnicowanie religijne w krajach regionu	87
Tabela 2.3. Zróżnicowanie etniczne państw regionu	94
Tabela 2.4. Wartość PKB (PPP) krajów regionu oraz instytucji regionalnych, zmiana PKB w latach 1989-2014	103
Tabela 2.5. Wartość PKB (PPP) <i>per capita</i> dla krajów regionu	106
Tabela 2.6. Średnioroczna dynamika wzrostu PKB w regionie	108
Tabela 2.7. Struktura udziału procentowego poszczególnych sektorów w wytwarzaniu PKB oraz procentowa struktura zatrudnienia w poszczególnych sektorach gospodarek krajów regionu	114
Tabela 2.8. Stosunek eksportu, importu i skumulowanych napływających inwestycji zagranicznych do PKB w krajach regionu	119
Tabela 2.9. Porozumienia o strefie wolnego handlu (FTA), negocjacje i dyskusje dla wybranych krajów Azji Wschodniej i innych (2015)	128
Tabela 3.1. Instytucje i propozycje poprzedzające powstanie APEC	146
Tabela 3.2. Gospodarki goszczące APEC w latach 1989-2022	153
Tabela 3.3. Chronologia szczytów APEC	183
Tabela 3.4. Mechanizmy APEC przez pryzmat paradygmatów SM	193
Tabela 4.1. Chronologia ASEAN	218
Tabela 4.2. Szczyty ASEAN	225
Tabela 4.3. Obszary działania i ciała sektorowe Wspólnoty ASEAN	232
Tabela 4.4. Obszary Wspólnoty Gospodarczej ASEAN	236

Wykaz wykresów i rysunków

Wykres 2.1. Udział ludności poszczególnych państw w ludności regionu Azji i Pacyfiku w roku 1989 (w oparciu o kryterium instytucjonalne, uwzględniono podmioty zawarte w tabeli 2.1)	80
Wykres 2.2. Udział ludności poszczególnych państw w ludności regionu Azji i Pacyfiku w roku 2014 (w oparciu o kryterium instytucjonalne, uwzględniono podmioty zawarte w tabeli 2.1)	81
Wykres 2.3. Mediana wieku ludności państw regionu w roku 2015.....	82
Wykres 2.4. Zmiana liczby ludności w krajach regionu w latach 1989-2014 (%)	83
Wykres 2.5. Udział najważniejszych gospodarek Azji i Pacyfiku w wartości produktu regionalnego brutto (liczonego wg PPP) w roku 1989	101
Wykres 2.6. Udział najważniejszych gospodarek Azji i Pacyfiku w wartości produktu regionalnego brutto (liczonego wg PPP) w roku 2014	102
Wykres 2.7. Zróżnicowanie PKB <i>per capita</i> w państwach regionu w roku 1989 oraz w roku 2014.....	105
Wykres 2.8. Średnioroczna dynamika wzrostu PKB w krajach regionu w latach 1990-2014 ..	109
Wykres 2.9. Indeks rozwoju społecznego państw Azji i Pacyfiku w roku 2013	112
Wykres 2.10. Index GINI w krajach regionu Azji i Pacyfiku	113
Wykres 2.11 Zmiana stosunku eksportu do PKB w latach 1989-2014.....	120
Rysunek 2.1. Współpraca regionalna w różnych sektorach i jej współzależności	124
Rysunek 3.1. Struktura APEC	166
Rysunek 4.1. Struktura organizacyjna ASEAN	224
Rysunek 4.2. Struktura Sekretariatu ASEAN	228
Rysunek 4.3. Interakcje pomiędzy obszarami spójności ASEAN i Wspólnotami ASEAN	237
Rysunek 4.4. Centralna pozycja ASEAN w systemie regionalnym	245
Rysunek 4.5. Możliwe konfiguracje porozumień gospodarczych w regionie Azji i Pacyfiku ...	262

Bibliografia

Źródła

Zbiory dokumentów

- ASEAN Document Series 1967-1988*, ASEAN Secretariat, Jakarta 1988.
- ASEAN Document Series 2003*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2004.
- ASEAN Document Series 2004*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2005.
- ASEAN Document Series 2005*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2006.
- ASEAN Document Series 2006*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2007.
- ASEAN Document Series 2010*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2011.
- ASEAN Document Series 2011*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2012.
- ASEAN Document Series 2012*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2013.
- ASEAN Document Series 2013*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2014.
- ASEAN Regional Forum Document Series 1994-2006*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2007.
- ASEAN+3 Document Series 1999-2004*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2005.
- East Asia Summit Document Series 2005-2014*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2015.
- Handbook on Selected ASEAN Political Documents*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2003.
- Key APEC Documents 2000*, Asia-Pacific Economic Cooperation Secretariat, Singapore 2000.
- Key APEC Documents 2001*, Asia-Pacific Economic Cooperation Secretariat, Singapore 2001.
- Key APEC Documents 2002*, APEC Secretariat, Singapore 2002.
- Key APEC Documents 2003*, APEC Secretariat, Singapore 2003.
- Key APEC Documents 2004*, APEC Secretariat, Singapore 2004.
- Key APEC Documents 2005*, APEC Secretariat, Singapore 2005.
- Key APEC Documents 2006*, APEC Secretariat, Singapore 2006.
- Key APEC Documents 2007*, APEC Secretariat, Singapore 2007.
- Key APEC Documents 2008*, APEC Secretariat, Singapore 2008.
- Key APEC Documents 2009*, APEC Secretariat, Singapore 2009.
- Key APEC Documents 2010*, APEC Secretariat, Singapore 2010.
- Key APEC Documents 2011*, APEC Secretariat, Singapore 2011.
- Key APEC Documents 2012*, APEC Secretariat, Singapore 2012.
- Key APEC Documents 2013*, APEC Secretariat, Singapore 2013.
- Key APEC Documents 2014*, APEC Secretariat, Singapore 2014.
- References and Other Documents on ASEAN Free Trade Area*, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/category/other-documents-24>.
- Selected APEC Documents 1989-1994*, APEC Secretariat, Singapore 1994.
- Selected APEC Documents 1995*, APEC Secretariat, Singapore 1995.
- Selected APEC Documents 1996*, APEC Secretariat, Singapore 1997.
- Selected APEC Documents 1997*, APEC Secretariat, Singapore 1998.
- Selected APEC Documents 1998*, Asia-Pacific Economic Cooperation Secretariat, Singapore 1999.
- Selected APEC Documents 1999*, Asia-Pacific Economic Cooperation Secretariat, Singapore 1999.

Raporty, deklaracje, przemówienia, umowy

- 2001 ASEAN Declaration on Joint Action to Counter Terrorism, [online] <http://www.asean.org/news/item/2001-asean-declaration-on-joint-action-to-counter-terrorism>.
- 2006 APEC Economic Policy Report, APEC Secretariat, Singapore 2006
- 2007 APEC Economic Policy Report, APEC Secretariat, Singapore 2007.
- 2008 APEC Economic Policy Report, APEC Secretariat, Singapore 2008.
- 2008 Committee on Trade and Investment Annual Report to Ministers, APEC Secretariat, Singapore 2008.
- 2008 Senior Officials Report on Economic and Technical Cooperation, APEC Secretariat, Singapore 2008.
- 2010 APEC Senior Officials' Report on Economic and Technical Cooperation, [online] http://publications.apec.org/publication-detail.php?pub_id=1075.
- 2011 Leaders' Declaration: The Honolulu Declaration – Toward a Seamless Regional Economy, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2011/2011_aelm.aspx.
- 2014 Trade Policy Agenda and 2013 Annual Report of the President of the United States on the Trade Agreements Program, USTR, [online] <http://www.ustr.gov/about-us/press-office/reports-and-publications/2014-0>.
- 6th ASEAN Summit Statement on Bold Measures, [online] <http://www.asean.org/news/item/statement-on-bold-measures-6th-asean-summit-hanoi-16-december-1998>.
- 7th ASEAN Summit Declaration on HIV/AIDS, Brunei Darussalam, 5 November 2001, [online] <http://www.asean.org/news/item/7th-asean-summit-declaration-on-hiv-aids-brunei-darussalam-5-november-2001>.
- Achieving APEC Vision. Free and Open Trade in the Asia Pacific, Asia-Pacific Economic Cooperation, Second Report of the Eminent Persons Group, Singapore, August 1994.
- Agreement Establishing the ASEAN-Australia-New Zealand Free Trade Area, Cha-am, Thailand, 27 February 2009, [online] <http://www.asean.fta.govt.nz/assets/Agreement-Establishing-the-ASEAN-Australia-New-Zealand-Free-Trade-Area.pdf>.
- Agreement on Comprehensive Economic Partnership among Member States of the Association of Southeast Asian Nations and Japan, Kuala Lumpur, 14 April 2008, [online] <http://www.asean.org/archive/agreements/AJCEP/Agreement.pdf>.
- Agreement On The Common Effective Preferential Tariff (CEPT) Scheme For The ASEAN Free Trade Area, Singapore, 28 January 1992, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/item/agreement-on-the-common-effective-preferential-tariff-cept-scheme-for-the-asean-free-trade-area-afta>.
- An Asia-Pacific Regional Economic Organization. An Exploratory Concept Paper for the Committee on Foreign Relations, U.S. Senate, Congressional Research Service, Washington 1979.
- APEC – 2012 Priorities, [online] http://apec2012.ru/docs/about/apec_forum.
- APEC and the Rise of the Global Middle Class, Economic Analytical Unit, Department of Foreign Affairs and Trade, Australian Government, Canberra 2007.
- APEC at a Glance 2015, APEC Secretariat, Singapore 2015, [online] http://publications.apec.org/publication-detail.php?pub_id=1610.
- APEC at a Glance, APEC Secretariat, Singapore 2008.
- APEC Bogor Goals' Progress Report, APEC Policy Support Unit 2014, [online] http://publications.apec.org/publication-detail.php?pub_id=1564.
- APEC Connectivity Blueprint for 2015-2025, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2014/2014_aelm/2014_aelm_annexd.aspx.
- APEC Economies. Realizing the Benefits of Trade Facilitation. A Report Prepared for the APEC Ministerial Meeting, Los Cabos, Mexico 2002, Department of Foreign Affairs and Trade, Canberra 2002.
- APEC Framework on Connectivity, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2013/2013_aelm/2013_aelm_annexA.aspx.
- APEC New Strategy for Structural Reform, Singapore 2014, [online] <http://www.apec.org/Groups/Economic-Committee.aspx>.

- APEC Outcomes and Outlook 2014-2015*, APEC Secretariat, Singapore 2015, [online] http://publications.apec.org/publication-detail.php?pub_id=1602.
- APEC. Getting Results for Business*, APEC Secretariat, Singapore 2000.
- ARF Achievements*, [online] <http://aseanregionalforum.asean.org/about/arf-achievements.html>.
- ASEAN – Japan 10-Year Strategic Economic Cooperation Roadmap (2012-2022)*, [online] http://www.meti.go.jp/policy/trade_policy/east_asia/dl/AJ_10year_SEC_Roadmap.pdf.
- ASEAN 2030. Toward a Borderless Economic Community*, Asian Development Bank Institute, Tokyo 2014.
- ASEAN Chairman Statement on Myanmar*, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-chairman-statement-on-myanmar>.
- The ASEAN Charter*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2007.
- ASEAN Charter for ASEAN Peoples, Chairman's Statement of the 14th ASEAN Summit*, Cha-am, 28 February – 1 March 2009, [online] <http://www.asean.org/news/item/chairman-s-statement-of-the-14th-asean-summit-asean-charter-for-asean-peoples>.
- „ASEAN Community in a Global Community of Nations”. Chairman's Statement of the 6th East Asia Summit*, Bali, Indonesia, 19 November 2011, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/11_chairmans%20statement%20of%20the%206th%20EAS.pdf.
- The ASEAN Declaration (Bangkok Declaration)*, Bangkok, 8 August 1967, [online] <http://www.asean.org/news/item/the-asean-declaration-bangkok-declaration>.
- ASEAN Economic Community Blueprint*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2008.
- ASEAN Economic Community Scorecard. Charting Progress toward Regional Economic Integration Phase I (2008-2009) and Phase II (2010-2011)*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2012.
- ASEAN Foreign Ministers' Statement on the Current Developments in the South China Sea*, Nay Pyi Taw, 10 May 2014, [online] <http://www.asean.org/images/documents/24thASEANSummit/ASEAN%20Foreign%20Ministers%20Statement%20on%20the%20current%20developments%20in%20the%20south%20china%20sea.pdf>.
- The ASEAN Free Trade Area. Moving Ahead on Regional Integration*, Address by H. E. Rodolfo C. Severino, Secretary-General of the Association of Southeast Asian Nations, at the AFTA Roundtable Discussion, Bangkok, 21 November 2000, „ASEAN Economic Bulletin” 2001, vol. 18, no. 2.
- The ASEAN Free Trade Area. Reaching Its Target*, Opening Remarks of H.E. Rodolfo C. Severino, Secretary-General of the Association of Southeast Asian Nations, at the AFTA 2002 Symposium, Jakarta, 31 January 2002, „ASEAN Economic Bulletin” 2002, vol. 19, no. 2.
- ASEAN Integration in Services*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2007.
- ASEAN Intergovernmental Commission on Human Rights (Terms of Reference)*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2009.
- ASEAN Human Rights Declaration and the Phnom Penh Statement on the Adoption of the ASEAN Human Rights Declaration (AHRD)*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2013.
- ASEAN Plus Three Cooperation Work Plan 2007-2017*, [online] <http://www.mofa.go.jp/region/asia-paci/asean/conference/asean3/plan0711.pdf>.
- ASEAN Plus Three Cooperation Work Plan 2013-2017*, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/ap3%20coop%20wp%202013-2017%20final.doc.
- ASEAN Political-Security Community Blueprint*, Cha-am, Thailand, 1 March 2009, [online] <http://www.asean.org/archive/5187-18.pdf>.
- ASEAN Politics and Security Overview*, [online] <http://www.aseansec.org/92.htm>.
- ASEAN Response to the Financial Crisis*, [online] <http://www.aseansec.org/7660.htm>.
- ASEAN Tourism Agreement*, Phnom Penh, 4 November 2002, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-tourism-agreement>.
- ASEAN Vision 2020*, Kuala Lumpur, 15 December 1997, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-vision-2020>.
- ASEAN: A Community of Opportunities*, [online] [http://www.asean.org/images/ASEAN_RTK_2014/ASEAN%20-%20A%20Community%20of%20Opportunities%20\(Overview%20PPT\)_March2015.pptx.zip](http://www.asean.org/images/ASEAN_RTK_2014/ASEAN%20-%20A%20Community%20of%20Opportunities%20(Overview%20PPT)_March2015.pptx.zip).

- ASEAN+3 Finance Ministers And Central Bank Governors' Meeting Successfully Concludes*, Press Release, 3 May 2012, [online] http://english.mosf.go.kr/upload/mini/2012/05/FILE_A66G81_20120503182819_1.pdf.
- ASEAN-Australia Joint Press Statement on the Adoption of the Plan of Action to Implement the Joint Declaration on ASEAN-Australia Comprehensive Partnership Singapore, 21 November 2007*, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-australia-joint-press-statement-on-the-adoption-of-the-plan-of-action-to-implement-the-joint-declaration-on-asean-australia-comprehensive-partnership-singapore-21-november-2007>.
- ASEAN-China Cooperation towards the 21st Century*, Joint Statement of the Meeting of Heads of State/Government of the Member States of ASEAN and the President of the People's Republic of China, Kuala Lumpur, Malaysia, 16 December 1997, [online] <http://www.asean.org/news/item/joint-statement-of-the-meeting-of-heads-of-stategovernment-of-the-member-states-of-asean-and-the-president-of-the-people-s-republic-of-china-kuala-lumpur-malaysia-16-december-1997>.
- The Asian Century. Implications for Japan, the Region and the U.S.*, Highlightes from 2007-2008 Japan Society Corporate Program, Japan Society Inc., New York 2008.
- Asian Development Bank, *The GMS. Beyond Borders – Regional Cooperation Strategy and Program*, Manila 2004.
- Australia in the Asian Century. White Paper*, Australian Government, Canberra 2012, [online] <http://www.eaber.org/node/24056>.
- Bangkok Summit Declaration of 1995*, Bangkok, 14-15 December 1995, [online] <http://www.asean.org/news/item/bangkok-summit-declaration-of-1995-bangkok14-15-december-1995>.
- Basic Framework of ASEAN-Mekong Basin Development Cooperation*, Kuala Lumpur, 17 June 1996, [online] <http://www.asean.org/images/2013/economic/mbdc/basic%20framework%20of%20ambdc.pdf>.
- Beijing Agenda for an Integrated, Innovative and Interconnected Asia-Pacific*, Leaders' Declaration 2014, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2014/2014_aelm.aspx.
- The Beijing Roadmap for APEC's Contribution to the Realization of the FTAAP*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2014/2014_aelm/2014_aelm_annexa.aspx.
- Blueprint for the ASEAN Socio-Cultural Community (2009-2015)*, Cha-am, Thailand, 1 March 2009, [online] <http://www.asean.org/archive/5187-19.pdf>.
- Bridging the Development Gap Among Members of ASEAN*, „Initiatives for ASEAN Integration“, ASEAN Secretariat, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-political-security-community/item/bridging-the-development-gap-among-members-of-asean>.
- Building Asia-Pacific Community. Mapping Long-Term Prosperity*, APEC Business Advisory Council, Report to APEC Economic Leaders, Beijing 2014.
- Business Leaders Push for Free Trade Area of the Asia-Pacific*, APEC Business Advisory Council, Danang Viet Nam, 27 August 2009, [online] www.apec.org/~20090827_business_leaders.html.
- Chairman's Statement of the 16th ASEAN Summit „Towards the Asean Community. From Vision to Action“*, Ha Noi, 9 April 2010, [online] <http://www.asean.org/news/item/chairman-s-statement-of-the-16th-asean-summit-towards-the-asean-community-from-vision-to-action>.
- Chairman's Statement of the 3rd East Asia Summit*, Singapore, 21 November 2007, [online] <http://www.asean.org/news/item/chairman-s-statement-of-the-3rd-east-asia-summit-singapore-21-november-2007>.
- Chairman's Statement of the 8th East Asia Summit*, Bandar Seri Begawan, Brunei Darussalam, 10 October 2013, [online] <http://www.asean.org/images/archive/23rdASEANSummit/chairmans%20statement%20-%208th%20east%20asia%20summit%20-%20final.pdf>.
- Chairman's Statement of the East Asia Summit (EAS)*, Ha Noi, Viet Nam, 30 October 2010, [online] http://www.asean.org/images/2015/January/east_asia_summit/Chairman_State-ment_5th_EAS_2010.pdf.

- Chairman's Statement of the Second East Asia Summit*, Cebu, Philippines, 15 January 2007, [online] <http://www.asean.org/news/item/chairman-s-statement-of-the-second-east-asia-summit-cebu-philippines-15-january-2007>.
- Chairman's Statement of 9th East Asia Summit (9th EAS)*, Nay Pyi Taw, Myanmar, 13 November 2014, [online] [http://www.asean.org/images/pdf/2014_upload/9th%20EAS%20Chairman's%20Statement%20\(Final\).pdf](http://www.asean.org/images/pdf/2014_upload/9th%20EAS%20Chairman's%20Statement%20(Final).pdf).
- Chairman's Statement of the 25th ASEAN Summit. „Moving Forward in Unity to a Peaceful and Prosperous Community”*, Nay Pyi Taw, Myanmar, 12 November 2014, [online] http://www.asean.org/images/pdf/2014_upload/Chairman%20Statement%20of%20the%2025th%20ASEAN%20Summit.pdf.
- Chanlett-Avery E., *Rising Energy Competition and Energy Security in Northeast Asia. Issues for U.S. Policy*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2008.
- Cravero K. et al., *HIV/AIDS in Asia*, Hearing before the Committee on Asia and the Pacific of the Committee on International Relations, House of Representatives, One Hundred Eight Congress, 21 July 2004, U.S. Government Printing Office, Washington 2004.
- Declaration of ASEAN Concord II (Bali Concord II)*, [online] <http://www.asean.org/news/item/declaration-of-asean-concord-ii-bali-concord-ii>.
- Declaration of ASEAN Concord*, Indonesia, 24 February 1976, [online] <http://www.asean.org/news/item/declaration-of-asean-concord-indonesia-24-february-1976>.
- Declaration of the 6th East Asia Summit on ASEAN Connectivity*, Bali, Indonesia, 19 November 2011, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/eas%20connectivity.pdf.
- Declaration of the 8th East Asia Summit on Food Security*, 10 October 2013, Bandar Seri Begawan, Brunei Darussalam, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/declaration%20of%20the%208th%20EAS%20on%20food%20security%20-%20final.pdf.
- Declaration of the East Asia Summit on the Principles For Mutually Beneficial Relations*, Bali, 19 November 2011, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/Declaration_of_the_6th_EAS_on_the_Principles_for_Mutually_Beneficial_Relations_Clean.pdf.
- Declaration on Strengthening ASEAN Secretariat and Reviewing ASEAN Organs*, [online] http://www.asean.org/images/pdf/2014_upload/Declaration%20on%20Strengthening%20the%20ASEAN%20Sec%20and%20Reviewing%20the%20ASEAN%20Organs.pdf.
- Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea*, [online] <http://www.asean.org/asean/external-relations/china/item/declaration-on-the-conduct-of-parties-in-the-south-china-sea>.
- Defending Australia in the Asia-Pacific Century. Force 2030*, Australian Government, Department of Defense, Canberra 2009.
- Defense White Paper 2013*, Australian Government, Department of Defense, Canberra 2013, [online] <http://www.defence.gov.au/Whitepaper/Links.asp>.
- Developing the Greater Mekong Sub-Region. The ASEAN Context*, Statement of Mr. Rodolfo C. Severino, Secretary-General of the Association of Southeast Asian Nations, at the Greater Mekong Sub-region Business Workshop, Bangkok, 10 February 2000, „ASEAN Economic Bulletin” 2000, vol. 17, no. 1.
- Diplomatic Bluebook 2014*, Ministry of Foreign Affairs of Japan, [online] http://www.mofa.go.jp/fp/pp/page22e_000566.html.
- The East Asia Vision Group (EAVG) II Report. Realising an East Asia Economic Community by 2020*, [online] http://www.asean.org/images/2013/external_relations/Report%20of%20the%20EAVG%20II.pdf.
- ECOTECH Project by Priorities*, [online] <http://www.apec.org/Groups/SOM-Steering-Committee-on-Economic-and-Technical-Cooperation.aspx>.
- Environment Operational Directions 2013-2020. Promoting Transitions to Green Growth in Asia and the Pacific*, Asian Development Bank, Manila 2013.
- The Evolution of PECC. The First 25 Years*, Pacific Economic Cooperation Council Secretariat, Singapore 2005.
- Fergusson I., McMinimy M., Williams B., *The Trans-Pacific Partnership (TPP). Negotiations and Issues for Congress*, CRS Report for Congress, Washington 2015.

- Framework Agreement on Comprehensive Economic Cooperation Among the Governments of the Member Countries of the Association of Southeast Asian Nations and the Republic of Korea*, Kuala Lumpur, 13 December 2005, [online] <http://www.asean.org/news/item/framework-agreement-on-comprehensive-economic-cooperation-among-the-governments-of-the-member-countries-of-the-association-of-southeast-asian-nations-and-the-republic-of-korea-kuala-lumpur-13-december-2005>.
- Framework Agreement on Comprehensive Economic Co-Operation Between ASEAN and the People's Republic of China*, Phnom Penh, 4 November 2002, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/item/framework-agreement-on-comprehensive-economic-co-operation-between-asean-and-the-people-s-republic-of-china-phnom-penh-4-november-2002-3>.
- Framework Agreement on Comprehensive Economic Cooperation Between the Republic of India and the Association of Southeast Asian Nations*, Bali, Indonesia, 8 October 2003, [online] <http://www.asean.org/news/item/framework-agreement-on-comprehensive-economic-cooperation-between-the-republic-of-india-and-the-association-of-southeast-asian-nations-3>.
- Framework Agreement on Enhancing ASEAN Economic Cooperation*, Singapore, 28 January 1992, [online] <http://www.asean.org/news/item/framework-agreement-on-enhancing-asean-economic-cooperation-singapore-28-january-1992>.
- Greenspan B. et al., *Asia's Environmental Challenges*, Hearing before the Subcommittee on Asia and the Pacific of the Committee on International Relations, House of Representatives, 22 September 2004, U.S. Government Printing Office, Washington 2004.
- Ha Noi Action Plan to Implement the Busan Roadmap towards the Bogor Goals*, [online] <http://www.mofa.go.jp/policy/economy/apec/2006/action.pdf>.
- Ha Noi Declaration on Narrowing Development Gap for Closer ASEAN Integration*, Hanoi, Vietnam, 23 July 2001, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/item/ha-noi-declaration-on-narrowing-the-development-gap-2001>.
- Hanoi Plan of Action to Implement the ASEAN Regional Forum Vision Statement*, [online] [http://aseanregionalforum.asean.org/files/library/Plan%20of%20Action%20and%20Work%20Plans/Hanoi%20Plan%20of%20Action%20to%20Implement%20ARF%20Vision%20Statement%20\(2010\).pdf](http://aseanregionalforum.asean.org/files/library/Plan%20of%20Action%20and%20Work%20Plans/Hanoi%20Plan%20of%20Action%20to%20Implement%20ARF%20Vision%20Statement%20(2010).pdf).
- Haqqani H., *Statement*, [w:] *Islam in Asia*, Hearing before the Subcommittee on Asia and the Pacific of the Committee on International Relations, House of Representatives, U.S. Government Printing Office, Washington 2004.
- Hassal G., Sampson Th., *Toward a New Pacific Regionalism. An Asian Development Bank-Commonwealth Secretariat Joint Report to the Pacific Islands Forum Secretariat*, vol. 2, Asian Development Bank, Manila 2005.
- Hua Hin Cha-am Declaration on the Roadmap for the ASEAN Community (2009-2015)*, [online] <http://www.asean.org/news/item/cha-am-hua-hin-declaration-on-the-roadmap-for-the-asean-community-2009-2015>.
- Hua Hin Cha-am Statement on East Asia Summit (EAS) Disaster Management*, Cha-am Hua Hin, Thailand, 25 October 2009, [online] <http://www.asean.org/news/item/cha-am-hua-hin-statement-on-east-asia-summit-eas-disaster-management-cha-am-hua-hin-thailand-25-october-2009>.
- Implementing the APEC Vision, Asia-Pacific Economic Cooperation, Third Report of the Eminent Persons Group*, Singapore, August 1995.
- Initiative for ASEAN Integration*, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/category/overview-ndg-iai-iai-work-plan-iai-task-force-idcf>.
- Initiative for ASEAN Integration*, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/category/overview-ndg-iai-iai-work-plan-iai-task-force-idcf>.
- Institutions for Regional Integration. Towards an Asian Economic Community*, Asian Development Bank, Hong Kong 2011.

- Japan's Official Development Assistance White Paper 2013. Japan's International Cooperation*, Ministry of Foreign Affairs of Japan 2014, [online] <http://www.mofa.go.jp/policy/oda/white/2013/pdfs/all.pdf>.
- Joint Declaration for ASEAN-New Zealand Comprehensive Partnership*, [online] <http://www.asean.org/portal.asean.org/archive/documents/Joint%20Declaration%20for%20ASEAN%20-%20New%20Zealand%20Comprehensive%20Partnership.doc>.
- Joint Declaration of the ASEAN and China on Cooperation in the Field of Non-Traditional Security Issues*, Phnom Penh, 5 November 2002, [online] <http://www.asean.org/news/item/joint-declaration-of-asean-and-china-on-cooperation-in-the-field-of-non-traditional-security-issues-6th-asean-china-summit-phnom-penh-4-november-2002-2>.
- Joint Declaration of the Leaders of ASEAN and Japan on the Comprehensive Economic Partnership*, Phnom Penh, 5 November 2002, [online] <http://www.aseansec.org>. <http://www.asean.org/news/item/asean-japan-summit-phnom-penh-5-november-2002-joint-declaration-of-the-leaders-of-asean-and-japan-on-the-comprehensive-economic-partnership-2org/13190.htm>.
- Joint Declaration on Comprehensive Cooperation Partnership between the Association of Southeast Asian Nations and the Republic of Korea*, Vientiane, 30 November 2004, [online] <http://www.asean.org/news/item/joint-declaration-on-comprehensive-cooperation-partnership-between-the-association-of-southeast-asian-nations-and-the-republic-of-korea>.
- Joint Statement of the Meeting of Heads of State/Government of the Member States of ASEAN and the Prime Minister of the Republic of Korea*, Kuala Lumpur, Malaysia, 16 December 1997, [online] <http://www.asean.org/news/item/joint-statement-of-the-meeting-of-heads-of-state-government-of-the-member-states-of-asean-and-the-prime-minister-of-the-republic-of-korea-kuala-lumpur-malaysia-16-december-1997>.
- Joint Statement on East Asia Cooperation*, Manila, Philippines, 28 November 1999, [w:] *ASEAN+3 Document Series 1999-2004*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2005.
- Kawai Masahiro, *Asian Bond Market Development. Progress, Prospects and Challenges*, High Yield Debt Summit Asia 2007, 16-17 May 2007, Singapore, [online] <http://adbi.adb.org/files/speech.2007.05.30.kawai.speech.bond.markets.pdf>.
- Lum T., Morrison W., Vaughn B., *China's „Soft Power“ in Southeast Asia*, CRS Report for Congress, Washington 2008.
- Manyin M. et al., *Pivot to the Pacific? The Obama Administration's „Rebalancing“ Toward Asia*, CRS Report for Congress, Washington 2012.
- Margesson R., Vaughn B., *East Timor. Internal Strife, Political Turmoil, and Reconstruction*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2007.
- Martin M., *Asia Pacific Economic Cooperation (APEC) and the 2007 Meetings in Sydney (Australia)*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2007.
- Masterplan on ASEAN Connectivity*, ASEAN Secretariat, Jakarta 2010.
- Meeting the Challenges in an Era of Globalization by Strengthening Regional Development Cooperation*, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, United Nations, New York 2004.
- Midterm Review of the ASEAN Socio-Cultural Community Blueprint (2009-2015)*, Regional Assessment, Adopted by the ASEAN Leaders at the 23rd ASEAN Summit, ASEAN Secretariat, Jakarta 2014.
- Migration and the Labour Market in Asia. Recent Trends and Policies*, Organization of Economic Cooperation and Development, Paris 2002.
- Mind the Gap. Making Globalization an Opportunity for All*, APEC Business Advisory Council, Report to APEC Economic Leaders, Lima 2008.
- Ministry of International Trade and Industry, *Aratanaru Ajia Taiheiyō Kyōryoku-wo Motomete (Towards a New Asia Pacific Cooperation)*, Tokyo 1988.
- Nanto D., *APEC, EAEC, and Free Trade Area in the Asia Pacific*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 1994.

- Nanto D., *East Asian Regional Architecture. New Economic and Security Arrangements and U.S. Policy*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2006.
- Nanto D., *East Asian Regional Architecture. New Economic and Security Arrangements and U.S. Policy*, CRS Report for Congress, Congressional Research Service, Washington 2008.
- Nay Pyi Taw Declaration on the ASEAN Community's Post-2015 Vision, [online] http://www.asean.org/images/pdf/2014_upload/Nay%20Pyi%20Taw%20Declaration%20on%20the%20ASEAN%20Communitys%20Post%202015%20Vision%20w.annex.pdf.
- A New ASEAN, ASEAN Secretariat, January 2007, [online] <http://www.asean.org/news/item/a-new-asean-by-asean-secretariat-2>.
- The New ASEANs: Vietnam, Burma, Cambodia and Laos*, Department of Foreign Affairs and Trade, Barton 1997.
- „One ASEAN at the Heart of Dynamic Asia“ Chairman's Statement of the 13th ASEAN Summit, Singapore, 20 November 2007, [online] <http://www.asean.org/news/item/chairman-s-statement-of-the-13th-asean-summit-one-asean-at-the-heart-of-dynamic-asia-singapore-20-november-2007>.
- Overview of ASEAN+3 Cooperation, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-plus-three-cooperation-2>.
- Pacific Basin Economic Council. *Bridging the Pacific 1967-2007*, [online] <http://www.pbec.org/images/stories/publications/PBEC%20-2040th%20Year%20Anniversary%20Book.pdf>.
- Pathways to FTAAP, Yokohama, 14 November 2010, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2010/2010_aelm/pathways-to-ftaap.aspx.
- Phnom Penh Declaration on the East Asia Summit Development Initiative, Phnom Penh, Cambodia, 20 November 2012, [online] <http://www.asean.org/images/2012/news/documents/Phnom%20Penh%20Declaration%2020%20November%202012%20-final.pdf>.
- Plan of Action and Work Plans, [online] <http://aseanregionalforum.asean.org/library/arf-activities/665.html>.
- Plan of Action to Implement the Phnom Penh Declaration on EAS Development Initiative (2014-2015), [online] http://www.asean.org/images/2014/external_relations/Plan%20of%20Action%20to%20Implement%20the%20Phnom%20Penh%20Declaration%20on%20EAS%20Development%20Initiative%202014-2015.pdf.
- Press Statement by the Chairman of the 7th ASEAN Summit and the 5th ASEAN+3 Summit, Brunei Darussalam, 5 November 2001, [online] <http://www.asean.org/news/item/press-statement-by-the-chairman-of-the-7th-asean-summit-and-the-5th-asean-3-summit-brunei-darussalam-5-november-2001>.
- Press Statement by the Chairman of the 8th ASEAN Summit, the 6th ASEAN+3 Summit and the ASEAN-China Summit, Phnom Penh, Cambodia, 4 November 2002, [online] <http://www.asean.org/news/item/press-statement-by-the-chairman-of-the-8th-asean-summit-the-6th-asean-3-summit-and-the-asean-china-summit-phnom-penh-cambodia-4-november-2002>.
- Press Statement by the Chairman of the ASEAN-Japan Summit, The ASEAN-Republic of Korea Summit, the First ASEAN-India Summit and the South African President's Briefing, [online] <http://www.asean.org/news/item/press-statement-by-the-chairman-of-the-asean-japan-summit-the-asean-republic-of-korea-summit-the-first-asean-india-summit-and-the-south-african-president-s-briefing-5-november-2002-phnom-penh>.
- Press Statement by the Chairperson of the 9th ASEAN Summit and the 7th ASEAN+3 Summit, Bali, Indonesia, 7 October 2003, [online] <http://www.asean.org/news/item/press-statement-the-chairperson-of-the-asean-china-summit-the-asean-japan-summit-the-asean-republic-of-korea-summit-and-the-asean-india-summit-bali-indonesia-8-october-2003-2>.
- Progress of Regional Cooperation and Integration in Asia and the Pacific, The Boao Forum for Asia, Annual Report 2007, Asian Development Bank, Manila 2007.
- Quadrennial Diplomacy and Development Review. *Enduring Leadership In a Dynamic World 2015*, [online] <http://www.state.gov>.
- Ramage D., *Statement. Indonesia and Malaysia*, [w:] *Islam in Asia*, Hearing before the Subcommittee on Asia and the Pacific of the Committee on International Relations, House of Representatives, U.S. Government Printing Office, Washington 2004.

- Recommendations of the High-Level Task Force on ASEAN Economic Integration*, [online] <http://www.asean.org/news/item/recommendations-of-the-high-level-task-force-on-asean-economic-integration>.
- Regional Cooperation and Integration Strategy*, Asian Development Bank, Manila 2006.
- Report of the Eminent Persons Group on the ASEAN Charter*, December 2006, [online] <http://www.asean.org/archive/19247.pdf>.
- Rudd K., *East Asia's Strategic and Economic Future. Chinese Perspectives and American Responses*, An Address at the Launch of Zbigniew K. Brzezinski Institute Convened by the Center for Strategic and International Studies Washington DC, 1 October 2014, [online] http://csis.org/files/publication/141001_Kevin_Rudd_Brzezinski_Address_Bi-lingual.pdf.
- Singapore Declaration of the 1992 ASEAN Summit*, Singapore, 28 January 1992, [online] <http://www.asean.org/news/item/singapore-declaration-of-1992-singapore-28-january-1992>.
- Statement on Pacific Economic Cooperation*, 1986: PECC V, Vancouver Statement, Canada, [online] <http://www.pecc.org>.
- Strengthening APEC Energy Security*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2012/2012_aelm/2012_aelm_annexB.aspx.
- Surin Pitsuwan, *Strengthening the Secretariat – the Heart of ASEAN*, Phnom Penh, 4 April, 2012, [online] <http://www.asean.org/news/item/surin-pitsuwan-strengthening-the-secretariat-the-heart-of-asean-phnom-penh-4-april-2012>.
- Sydney APEC Leaders' Declaration on Climate Change, Energy Security and Clean Development*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2007/2007_aelm/aelm_climatechange.aspx.
- Tokyo Declaration for the Dynamic and Enduring ASEAN-Japan Partnership in the New Millennium*, Tokyo, 12 December 2003, [online] <http://www.asean.org/news/item/external-relations-japan-tokyo-declaration-for-the-dynamic-and-enduring-asean-japan-partnership-in-the-new-millennium-tokyo-12-december-2003>.
- Toward a New Pacific Regionalism. An Asian Development Bank, Commonwealth Secretariat, Joint Report to the Pacific Islands Forum Secretariat*, Working Papers 2005, vol. 3, Asian Development Bank, [online] <http://www10.iadb.org/intal/intalcdi/pe/2010/06982.pdf>.
- TPP Full Text*, [online] <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/trans-pacific-partnership/tpp-full-text>.
- Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia*, Indonesia, 24 February 1976, [online] <http://www.asean.org/news/item/treaty-of-amity-and-cooperation-in-southeast-asia-indonesia-24-february-1976-3>.
- Treaty on the Southeast Asia Nuclear Weapon-Free Zone*, Bangkok, Thailand, 15 December 1995, [online] <http://www.asean.org/news/item/treaty-on-the-southeast-asia-nuclear-weapon-free-zone>.
- U.S. Joins East Asia Summit. *Implications for Regional Cooperation. An Interview with Ann Marie Murphy*, National Bureau of Asian Research, November 2011, [online] <http://www.nbr.org/research/activity.aspx?id=183>.
- United States Accedes to the Treaty of Amity and Cooperation in Southeast Asia*, [online] <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2009/july/126294.htm>.
- Vaughn B., *East Asian Summit (EAS). Issues for Congress*, CRS Report for Congress, Washington 2006.
- Vaughn B., *East Asian Summit. Issues for Congress*, CRS Report for Congress, Washington 2005.
- A Vision for APEC. Towards an Asia Pacific Economic Community, Asia-Pacific Economic Cooperation, Report of the Eminent Persons Group to APEC Ministers*, Singapore, October 1993.
- Weiss M., *Statement*, [w:] *Islam in Asia*, Hearing before the Subcommittee on Asia and the Pacific of the Committee on International Relations, House of Representatives, U.S. Government Printing Office, Washington 2004.
- Yokohama Declaration – The Yokohama Vision. Bogor and Beyond*, [online] http://www.apec.org/Meeting-Papers/Leaders-Declarations/2010/2010_aelm.aspx.

Dane statystyczne, analizy

- APEC Trade Facilitation Action Plan*, 2002, [online] http://www.apec.org/~media/Files/AboutUs/Action%20Plans/03_cti_tfactionplan.pdf.
- APEC's Second Trade Facilitation Action Plan*, 2007, [online] <http://www.apec.org/en/Groups/Committee-on-Trade-and-Investment/~media/1E898BBD474347F8807AB1EB44E1C6DE.ashx>.
- Asami Tadahiro, *Chiang Mai Initiative as the Foundation of Financial Stability in East Asia*, Institute for International Monetary Affairs, March 2005, [online] <http://www.asean.org/archive/17902.pdf>.
- ASEAN Free Trade AREA (AFTA). An Update*, [online] <http://www.asean.org/communities/asean-economic-community/item/asean-free-trade-area-afta-an-update>.
- The ASEAN Human Rights Declaration. A Legal Analysis*, American Bar Association Rule of Law Initiative 2014, [online] <http://www.americanbar.org/content/dam/aba/directories/roli/asean/asean-human-rights-declaration-legal-analysis-2014.authcheckdam.pdf>.
- ASEAN Plus Three Cooperation Database*, [online] <http://www.asean.org/archive/22208.pdf>.
- The ASEAN Regional Forum. Paving the Way for a Peaceful Asia-Pacific*, Fact Sheet, 2008/APSC/002, [online] <http://www.asean.org/archive/2007-ASPC-002.pdf.pdf>.
- ASEAN-China Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/asean/external-relations/china>.
- ASEAN-India Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/news/item/overview-of-asean-india-dialogue-relations>.
- ASEAN-Japan Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/asean/external-relations/japan>.
- ASEAN-Republic of Korea Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-republic-of-korea-dialogue-relations>.
- Asian Development Outlook 2007. Growth amid Change*, Asian Development Bank, Manila 2007.
- Asian Development Outlook 2015. Financing Asia's Future Growth*, Asian Development Bank, Manila 2015, [online] <http://www.adb.org/sites/default/files/publication/154508/ado-2015.pdf>.
- Asia-Pacific Human Rights Information Center*, [online] <http://www.hurights.or.jp/archives/focus/section3/2014/06/aichr-after-five-years-progress-challenges-and-opportunities.html>.
- Average CEPT/ATIGA Tariff Rates*, [online] http://www.asean.org/images/2015/april/information_on_average_tariffs/average%20CEPT-ATIGA%20tariff%20rates%201993-2015_1.pdf.
- Bhattacharyay B., *Financing Asia's Infrastructure. Modes of Development and Integration of Asian Financial Markets*, ADBI Working Paper Series, no. 229, Asian Development Bank Institute, Tokyo 2010, [online] <http://www.adbi.org/working-paper/2010/07/12/3937.financing.asia.infrastructure>.
- Botman D., Danninger S., Schiff J., *Can Abenomics Succeed? Overcoming the Legacy of Japan's Lost Decades*, International Monetary Fund, Washington 2015.
- Chalongphob Sussangkarn, *The Chiang Mai Initiative Multilateralization. Origin, Development and Outlook*, ADBI Working Paper Series, no. 230, Tokyo 2010.
- Chen Bo, Woo Yuen Pau, *A Composite Index of Economic Integration in the Asia Pacific Region*, 2008, [online] <http://www.asiapacific.ca>.
- Chronology of China-US Relations*, [online] <http://www.china.org.cn/english/china-us/26890.htm>.
- The CIA World Factbook 2008*, [online] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>.
- The CIA World Factbook 2014*, [online] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>.
- The CIA World Factbook 2015*, [online] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>.
- Economist Intelligence Unit, „Country Profile. Hong Kong” (London) 2005, ed. D. Web.
- Economist Intelligence Unit, „Country Profile. Myanmar (Burma)” (London) 2005, ed. D. Richards.

- Economist Intelligence Unit, „Country Profile. Pacific Islands. Cook Islands, Kiribati, Nauru, Tuvalu, Federated States of Micronesia, Marshall Islands, Palau” (London) 2005.
- Economist Intelligence Unit, „Country Profile. Philippines” (London) 2005, ed. D. Web.
- Economist Intelligence Unit, „Country Profile. Taiwan” (London) 2008, ed. D. Kilbinder.
- Fan He, Bin Zhang, Zhang Ming, *After the CMI. The Future of Asian Monetary Cooperation and China's Role*, Institute of World Economics and Politics, Chinese Academy of Social Sciences, [online] <http://www.asean.org/archive/17904.pdf>.
- Felipe J., Lim J., *Export or Domestic Led Growth in Asia*, Economic and Research Department Working Paper Series, no. 69, Asian Development Bank, Manila 2005.
- Feridhanusetyawan T., *Preferential Trade Agreements in the Asia-Pacific Region*, IMF Working Paper, WP/05/149, International Monetary Fund 2005, [online] <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2005/wp05149.pdf>.
- Fujimura Manabu, *Cross-Border Transport Infrastructure, Regional Integration and Development*, ADB Institute Discussion Paper, no. 16, Asian Development Bank, Tokyo 2006.
- Garver J., *The China-India-U.S. Triangle. Strategic Relations in the Post-Cold War Era*, „NBR Analysis”, vol. 13, no. 5, The National Bureau of Asian Research 2002, [online] <http://www.nbr.org/publications/analysis/vol13no5/Triangle.html>.
- Gill E., Huang Y., Kharas H. (eds.), *East Asian Visions. Perspectives on Economic Development*, Washington–Singapore 2007.
- Global Religious Diversity: Half of the Most Religiously Diverse Countries are in Asia-Pacific Region*, Pew Research Center, April 2014, [online] <http://www.pewforum.org/files/2014/04/Religious-Diversity-full-report.pdf>.
- The Global Religious Landscape. A Report on the Size and Distribution of the World's Major Religious Groups as of 2010*, Pew Research Center, December 2012, [online] <http://www.pewforum.org/files/2014/01/global-religion-full.pdf>.
- Hamanaka S., *Trans-Pacific Partnership versus Regional Comprehensive Economic Partnership. Control of Membership and Agenda Setting*, ADB Working Paper Series on Regional Economic Integration, no. 146, December 2014, [online] <http://www.adb.org/sites/default/files/publication/152753/reiwp-146.pdf>.
- Human Development Index and its components*, Human Development Reports, United Nations Development Program, [online] <http://hdr.undp.org/en/content/table-1-human-development-index-and-its-components>.
- Kochar K. et al., *India's Pattern of Development. What Happened, What Follows?*, IMF Working Paper, January 2006, [online] <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2006/wp0622.pdf>.
- Juthathip Jongwanich, *Determinants of Export Performance in East and Southeast Asia*, ERD Working Paper, no. 106, Asian Development Bank, Manila 2007.
- Kasahara Shigehisa, *The Asian Developmental State and the Flying Geese Paradigm*, Discussion Papers, United Nations Conference on Trade and Development, no. 213, November 2013, [online] http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/osgdp20133_en.pdf.
- Kassum Jemal-ud-din, *Economic Developments and Challenges in the East Asia Region*, Presentation at State Development Planning Commission, Beijing, 25 October 2002, [online] <http://go.worldbank.org/KXVJX6J9E0>.
- Kawai Masahiro, *Evolving Economic Architecture in East Asia*, ADB Institute Discussion Paper, no. 84, Asian Development Bank Institute, Tokyo 2007.
- Khoman Thanat, *ASEAN Conception and Evolution*, [online] <http://www.asean.org/news/item/asean-conception-and-evolution-by-thanat-khoman>.
- Khor M., *The Economic Crisis in East Asia. Causes, Effects, Lessons*, [online] <http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/Resources/WDR/malaysia/khor.pdf>.
- Kuroda Haruhiko, Kawai Masahiro, Nangia R., *Infrastructure and Regional Cooperation*, ADB Institute Discussion Paper, no. 76, Asian Development Bank Institute, Tokyo 2007.
- Melendez A., *Realizing an ASEAN Community. Progress and Challenges*, ADB Economic Working Paper Series, no. 432, May 2015.

- National Statistics of the Republic of China (Taiwan)*, [online] http://eng.stat.gov.tw/public/data/dgbas03/bs2/yearbook_eng/y008.pdf.
- Overview of ASEAN-Australia Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/news/item/overview-of-asean-australia-dialogue-relations>.
- Overview of ASEAN-New Zealand Dialogue Relations*, [online] <http://www.asean.org/news/item/overview-of-asean-new-zealand-relations-2>.
- Prakash Brahm, *Regional Cooperation in Asia. Long-term Progress, Recent Retrogression, and the Way Forward*, ERD Working Paper Series, no. 28, Asian Development Bank, Manila 2002.
- Rana Pradumna, *Monetary and Financial Cooperation in East Asia. The Chiang Mai Initiative and Beyond*, ERD Working Paper, no. 6, Asian Development Bank, Manila 2002.
- Ravalo J., *Enhancing the Chiang Mai Initiative (CMI) to Address the Medium-Term Needs and Vulnerabilities of the Region. A Possible Capital Market Solution to the Problem of Risk*, [online] <http://www.asean.org/archive/17907.pdf>.
- Research Papers and Policy Recommendations on Economic Surveillance and Policy Dialogue in East Asia*, Institute for International Monetary Affairs, March 2005, [online] <http://www.asean.org/archive/17890.pdf>.
- Sangsubhan Kanit, *Exploring Ways to Enhance the Functions of the Chiang Mai Initiative in the Medium Term*, March 2005, [online] <http://www.asean.org/asean/external-relations/asean-3/item/external-relations-asean-3-asean3-research-group-studies#>.
- Soesastro Hadi, *Finally, a Charter for ASEAN*, „Bulletin of East Asia Bureau of Economic Research” 2006, October.
- State of the Region Report 2008-2009*, Pacific Economic Cooperation Council, [online] www.pecc.org.
- Tandon Ajay, *Macroeconomic Impact of HIV/AIDS in the Asian and Pacific Region*, ERD Working Paper, no. 75, Asian Development Bank, Manila 2006.
- Total population (in number of people)*, World Bank Databank, [online] <http://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>.
- World Development Indicators*, World Bank Databank, [online] <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&Topic=3#>.
- World Economic Outlook Database*, International Monetary Fund, [online] <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/index.aspx>.
- World Economic Outlook Uneven Growth Short- and Long-Term Factors*, International Monetary Fund, Washington 2015, [online] <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/pdf/text.pdf>.
- World Population Prospects. The 2012 Revision*, United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, New York 2013, [online] <https://data.un.org/Data.aspx?d=PopDiv&f=variableID%3A41>.
- Yue Chia Siow, *The ASEAN Economic Community. Progress, Challenges, and Prospects*, ADBI Working Paper, no. 440, Asian Development Bank Institute, Tokyo 2013, [online] <http://www.adbi.org/workingpaper/2013/10/25/5916.asean.economic.community.progress.challenges>.
- Zhai Fan, *Preferential Trade Agreements in Asia. Alternative Scenarios of „Hub and Spoke”*, ERD Working Paper, no. 83, Asian Development Bank, Manila 2006.

Literatura

Wydawnictwa zwarte

- Acharya A., Buzan B. (eds.), *Non-Western International Relations Theory. Perspectives on and beyond Asia*, Routledge, London–New York 2010.
- Acharya A., *Constructing a Security Community in Southeast Asia. ASEAN and the Problem of Regional Order*, Routledge, Oxfordshire–New York 2014, *Politics in Asia Series*.
- Aghion P., Williamson J. (eds.), *Growth, Inequality and Globalization. Theory, History, and Policy*, Cambridge University Press, Cambridge–New York 1998, *Raffaele Mattioli Lectures*.

- Ahn Hyungdo, *APEC After 10 Years. Is APEC Sustainable*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 1999, *KIEP Working Paper*, 99-08.
- Armstrong M., Armstrong R., Mulliner K., *Chinese Populations in Contemporary Southeast Asian Societies. Identities, Interdependence and International Influence*, Curzon Press, Richmond 2001.
- Aron R., *Peace and War. A Theory of International Relations*, Doubleday, Garden City NY 1966.
- Baatz U., *Buddyzm*, przeł. J. Marek, Interspar, Warszawa 2004, *Religie Świata*.
- Balassa B., *The Theory of International Economic Integration*, George Allen & Unwin Ltd., London 1964.
- Basham A., *Indie. Od początku dziejów do podboju muzułmańskiego*, przeł. Z. Kubiak, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1973, *Rodowody Cywilizacji*.
- Basu Das S., *Enhancing ASEAN's Connectivity*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2012.
- Basu Das S. et al. (eds.), *The ASEAN Economic Community. A Work in Progress*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2013.
- Beeson M., *Institutions of the Asia-Pacific. ASEAN, APEC and Beyond*, Routledge, London–New York 2009, *Global Institutions Series*.
- Beeson M., *Regionalism and Globalization in East Asia. Politics, Security and Economic Development*, Palgrave Macmillan, New York 2014.
- Bergsten F. (ed.), *Whither APEC? The Progress to Date and Agenda for the Future*, Institute for International Economics, Washington 1997, *Special Reports (Institute for International Economics (U.S.))*, 9.
- Bertrand J., Laliberté A. (eds.), *Multination States in Asia. Accommodation or Resistance*, Cambridge University Press, New York 2010.
- Blank S. (ed.), *Russia's Prospects in Asia*, Strategic Studies Institute, National Defense University, Carlisle 2010, *SSI Monograph*.
- Boisseau du Rocher S., Fort B. (eds.), *Paths to Regionalisation. Comparing Experiences in East Asia and Europe*, Marshall Cavendish Academic, Singapore 2005, *Asia-Europe Research Series. Regionalism & Regional Security*.
- Borthwick M. et al., *The Future of APEC and Regionalism in Asia Pacific. Perspectives from the Second Track*, Centre for Strategic and International Studies-Pacific Economic Cooperation Council, Jakarta–Singapore 2005.
- Bożyk P., Misła J., Puławski M., *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998.
- Bristow G., *Critical Reflections on Regional Competitiveness. Theory, Policy and Practice*, Routledge, London–New York 2010, *Routledge Studies in Human Geography*, 31.
- Brown M., Ganguly S. (eds.), *Government Policies and Ethnic Relations in Asia and the Pacific*, MIT Press, Cambridge 1997, *CSIA Studies in International Security*.
- Brunner-Traut E. (red.), *Pięć wielkich religii świata*, Instytut Wydawniczy Pax, przeł. J. Doktor, Warszawa 1996.
- Brzeziński Z., *Strategiczna wizja. Ameryka a kryzys globalnej potęgi*, przeł. K. Skonieczny, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013.
- Brzeziński Z., *The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York 1997.
- Budnikowski A., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.
- Burchill S. et al., *Teorie stosunków międzynarodowych*, przeł. P. Frankowski, Książka i Wiedza, Warszawa 2006.
- Burton J., *Systems, States, Diplomacy and Rules*, Cambridge University Press, Cambridge 1966.
- Butterfield H., Wight M. (eds.), *Diplomatic Investigations. Essays in the Theory of International Politics*, Allen & Unwin, London 1991.
- Buzan B., Little R., *International Systems in World History. Remaking the Study of International Relations*, Oxford University Press, Oxford–New York 2000.

- Calleo D., *Follies of Power. America's Unipolar Fantasy*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Cantori L., Spiegel S. (eds.), *The International Politics of Regions. A Comparative Approach*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1970.
- Charlton S., *Comparing Asian Politics. India, China, and Japan*, Westview Press, Boulder 2015.
- Chirathvat S., Sabhasri C., Chongvilaivan A. (eds.), *Global Economic Uncertainties and Southeast Asian Economies*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2015.
- Choi Seok-young, *Revisiting the Open Regionalism of APEC. Assessment and New Challenges*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2004, *APEC Study Series*, 04-01.
- Clark I., *Globalization and International Relations Theory*, Oxford University Press, Oxford-New York 1999.
- Cohn T., *Global Political Economy. Theory and Practice*, Longman, New York 2003.
- Coplin W., Kegley Ch., *Analyzing International Relations. A Multimethod Introduction*, Praeger, New York 1975.
- Cotton J., Ravenhill J. (eds.), *Seeking Asian Engagement. Australia in World Affairs 1991-1995*, The Australian Institute of International Affairs, Oxford University Press, Melbourne 1997, *Australia in World Affairs*, 8.
- Cotton J., Ravenhill J. (eds.), *The National Interest in a Global Era. Australia in World Affairs 1996-2000*, The Australian Institute of International Affairs, Oxford University Press, South Melbourne-New York 2001.
- Crump T., *Asia-Pacific*, Continuum Books, London 2007.
- Curtis G., Kokubun R., Jisi Wang (eds.), *Getting the Triangle Straight. Managing China-Japan-US Relations*, Japan Center for International Exchange, Tokyo-New York 2010.
- Cziomer E., Zyblikiewicz L., *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Kraków 2000.
- Darga M., *Taoizm*, przeł. J. Pawłowska, Interspar, Warszawa 2004, *Religie Świata – Interspar*.
- Davis N., *A Long Walk to Church. A Contemporary History of Russian Orthodoxy*, Westview Press, Boulder 2003.
- Dayley R., Neher C., *Southeast Asia in the New International Era*, Westview Press, Boulder 2013.
- Dent Ch., *East Asian Regionalism*, Routledge, London-New York 2008.
- Dervis K., Kawai M., Lombardi D. (eds.), *Asia and Policymaking for the Global Economy*, Asian Development Bank Institute – Brookings Institution Press, Tokyo-Washington D.C. 2011.
- Deutsch K. et al., *Political Community and the North Atlantic Area. International Organization in the Light of Historical Experience*, Princeton University Press, Princeton 1957, *Publication of the Center for Research on World Political Institutions*.
- D'onza Chiodo M., *Buddyzm*, przeł. K. Stopa, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, *Mała Biblioteka Religii*.
- Dougherty J., Pfaltzgraff R., *Contending Theories of International Relations. A Comprehensive Survey*, Harper & Row Publishers, New York 1990.
- Drabina J. (red.), *Buddyzm*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 1271, *Studia Religioznawcze*, z. 37.
- Drelich-Skulska B. (red.), *Azja-Pacyfik. Obraz gospodarczy regionu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007.
- Dumoulin H., *Zen Buddhism. A History*, Macmillan, New York 2005, *Nanzan Studies in Religion and Culture, Treasures of the World's Religions Series*.
- Dupont A., *East Asia Imperilled. Transnational Challenges to Security*, Cambridge University Press, Cambridge-New York 2001, *Cambridge Asia-Pacific Studies*.
- Dutta M., *Economic Regionalization in the Asia-Pacific. Challenges to Economic Cooperation*, Edward Elgar, Northampton 1999.
- Dziekan M., *Cywilizacja islamu w Azji i Afryce*, Książka i Wiedza, Warszawa 2007.
- Ebrey P., Walthall A., Palais J. (eds.), *East Asia. A Cultural, Social, and Political History*, Houghton Mifflin Company, Boston 2006.
- Ellinger H., *Hinduizm*, przeł. G. Sowinski, Znak, Kraków 1997, *Krótko i Węźłowato*.

- Emmers R., *Cooperative Security and the Balance of Power in ASEAN and the ARF*, Routledge, London 2003, *Politics i Asia Series*.
- Fairbank J., *Historia Chin. Nowe spojrzenie*, Wydawnictwo Marabut, Gdańsk 1996, *Narody i Cywilizacje*.
- Farrel M., Hettne B., van Langenhove L. (eds.), *Global Politics of Regionalism. Theory and Practice*, Pluto Press, London 2005.
- Fealy G., Hooker V. (eds.), *Voices of Islam in Southeast Asia. A Contemporary Sourcebook*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2006.
- Feinberg R. (ed.), *APEC as an Institution. Multilateral Governance in the Asia-Pacific*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2003.
- Ferguson N., *Colossus. The Price of America's Empire*, Penguin Press, New York 2004.
- Fijałkowski Ł., *Regionalny wymiar bezpieczeństwa w Azji Południowo-Wschodniej. Normy – instytucje – ład regionalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, no. 3284.
- Foot R., Walter A., *China, The United States, and Global Order*, Cambridge University Press, Cambridge–New York 2011.
- Friedman T., *The Lexus and the Olive Tree*, Farrar Straus and Giroux, New York 1999.
- Funabashi Yoichi, *Asia Pacific Fusion. Japan's Role in APEC*, Institute for International Economics, Washington 1995.
- Gacek Ł., Trojnar E., *Pokojowe negocjacje czy twarda gra? Rozwój stosunków ponad Cieśniną Tajwańską*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013, *Societas – Księgarnia Akademicka*, 54.
- Ganesan N., Amer R. (eds.), *International Relations in Southeast Asia. Between Bilateralism and Multilateralism*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2010.
- Ganesan N., Kyaw Yin Hlaing (eds.), *Myanmar. State, Society and Ethnicity*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2007.
- Garnaut R., *APEC, the WTO and Asia-Pacific Leadership for Global Trade and Investment Liberalization*, Columbia University's APEC Study Center, New York 1997, *Discussion Paper Series (Columbia University. APEC Study Center)*.
- Garnaut R., *Open Regionalism and Trade Liberalization. An Asia-Pacific Contribution to the World Trade System*, Institute of Southeast Asian Studies–Allen and Unwin, Singapore–Sydney 1996, *ISEAS Current Economic Affairs Series*.
- Gawlikowski K., Ławacz M. (red.), *Azja Wschodnia na przełomie XX i XXI wieku. Przemiany polityczne i społeczne*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2004.
- Gawlikowski K., Ławacz M. (red.), *Japonia na początku XXI wieku. Polityka, gospodarka, społeczeństwo i stosunki z Polską*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, *Biblioteka Azji i Pacyfiku*.
- Gawrycki M., Zajączkowski J., Bógdał-Brzezińska A. (red.), *Re-Wizje i Re-Orientacje. Myśl pozaeuropejska w nauce o stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2012.
- Global Financial Crisis. Implications for ASEAN*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2009, *Report (Institute of Southeast Asian Studies. ASEAN Studies Centre)*, no. 6.
- Goh E., *The Struggle for Order. Hegemony, Hierarchy, and Transition in Post-Cold War East Asia*, Oxford University Press, Oxford 2013.
- Gough L., *Asia Meltdown. The End of the Miracle*, Capstone Publishing Limited, Oxford 1998.
- Grabowski M., Laidler P. (eds.), *The World in Economic Crisis. Remarks from the SYLFF Community*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012.
- Grabowski M., *Wiek Pacyfiku – polityka Stanów Zjednoczonych wobec regionu Azji i Pacyfiku po roku 1989*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2012, *Prace Amerykaniści Uniwersytetu Jagiellońskiego*.
- Guan Lee Hock (ed.), *Civil Society in Southeast Asia*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2004.
- Guan Lee Hock (ed.), *Ageing in Southeast and East Asia. Family, Social Protection, Policy Challenges*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2008.

- Guzek M., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze. Zarys teorii i polityki handlowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.
- Haas E., *Beyond the Nation-State. Functionalism and International Organization*, Stanford University Press, Stanford 1964.
- Haas E., *The Uniting of Europe*, Stanford University Press, Stanford 1958.
- Hailmann S., Schmidt D., *China's Foreign Political and Economic Relations. An Unconventional Global Power*, Rowman and Littlefield, Lanham 2014, *State and Society in East Asia*.
- Halizak E. (red.), *Geoekonomia*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2012.
- Halizak E., *Integracja gospodarcza w regionie Pacyfiku w latach 80.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1990.
- Halizak E., Kuźniar R. (red.), *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, dynamika*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2000.
- Halizak E., *Stosunki międzynarodowe w regionie Azji i Pacyfiku*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 1999.
- Halizak E., *Wspólnota Pacyfiku a Wspólnota Wschodnioazjatycka*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, *Żurawia Papers*, z. 8.
- Halizak E., Pietraś M. (red.), *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, Wydawnictwo Rambler, Warszawa 2013.
- Han Hongyul, *Implementing the Bogor Goals of APEC*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2002, *APEC Study Series*, 02-04.
- Hänggi H., Roloff R., Rüland J. (eds.), *Interregionalism and International Relations*, Routledge, London–New York 2006, *Routledge Advances in International Relations and Global Politics*, 38.
- Harvey P. (ed.), *Buddhism*, Continuum, London–New York 2001, *World Religions, Themes and Issues*.
- Hawke R., *The Hawke Memoirs*, Melbourne 1994.
- Held D. et al., *Global Transformations. Politics, Economics, and Culture*, Stanford University Press, Stanford 1999.
- Hellmann D., Pyle K. (eds.), *From APEC to Xanadu. Creating a Viable Community on the Post-Cold War Pacific*, M.E. Sharpe, Armonk NY 1997.
- Hew D. (ed.), *Brick by Brick. The Building of an ASEAN Economic Community*, Institute of Southeast Asian Studies, Canberra–Singapore 2007.
- Hew D. (ed.), *Roadmap to an ASEAN Economic Community*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2005.
- Hew D., Wah Chin Kin, Guan Lee Hock (eds.), *Towards Realizing an ASEAN Community. A Brief Report on the ASEAN Community Roundtable*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2004.
- Ikenberry J., Mastanduno M. (eds.), *International Relations Theory and the Asia-Pacific*, Columbia University Press, New York 2003, *Columbia International Affairs Online. Books*.
- Ikenberry J., Turbowitz P. (eds.), *American Foreign Policy. Theoretical Essays*, Oxford University Press, New York–Oxford 2015.
- Inoue Nobutaka (ed.), *Shinto. A Short History*, trans. M. Teeuwen, J. Breen, Routledge, London–New York 2003.
- Iwańczuk K., Ziętek A. (red.), *Chiny w stosunkach międzynarodowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003.
- Jelonek A., Tyszka K., *Koncepcje rozwoju społecznego*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2001.
- Jentleson B., *American Foreign Policy. The Dynamics of Choice in the 21st Century*, W.W. Norton and Company, New York 2014.
- Jędrzejczyk-Kuliński K. et al. (red.), *Regionalizacja w stosunkach międzynarodowych. Aspekty polityczno-gospodarcze*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Joffe J., *The Myth of America's Decline. Politics, Economics, and a Half Century of False Prophecies*, W.W. Norton, New York 2014.
- Joffe J., *Wielkie mocarstwa*, przeł. S. Bitner, Prószyński i S-ka, Warszawa 1999, *Prognozy XXI Wieku*.

- Kaplan M., *System and Process in International Politics*, John Wiley & Sons, New York 1957.
- Kapstein E., Mastanduno M., *Unipolar Politics. Realism and State Strategies after the Cold War*, Columbia University Press, New York 1999.
- Keown D., *Buddyzm*, przeł. T. Jurewicz, Prószyński i S-ka, Warszawa 1997, *Bardzo Krótkie Wprowadzenie*.
- Kesavapany K., Lim H., *APEC at 20. Recall, Reflect, Remake*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2009, *ISEAS Series on APEC*.
- Khai Leong Ho (ed.), *ASEAN-Korea Relations. Security, Trade and Community Building*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2007.
- Klecha-Tylec K., *Regionalizm w teorii i praktyce państw Azji Wschodniej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Knight N., Heazle M., *Understanding Australia's Neighbours. An Introduction to East and Southeast Asia*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Knorr K., Verba S. (eds.), *The International System. Theoretical Essays*, Princeton University Press, Princeton NJ 1961.
- Knott K., *Hinduism*, Oxford University Press, New York 1998.
- Knox Z., *Russian Society and the Orthodox Church. Religion in Russia After Communism*, Routledge, London–New York 2004, *BASEES/RoutledgeCurzon Series on Russian and East European Studies*, 13.
- Koh T., Manalo R., Woon W. (eds.), *The Making of the ASEAN Charter*, World Scientific Publishing, Singapore 2009.
- Kojima Kiyoshi (ed.), *Pacific Trade and Development. Papers and Proceedings of a Conference Held by the Japan Economic Research Center*, Tokyo 1968, *Nihon Keizai Kenkyū Sentā, Center Paper*.
- Komori Yasumasa, *The Construction of Regional Institutions in the Asia-Pacific and East Asia. Origins, Motives, and Evolution*, Ph.D. dissertation submitted to the Faculty of the Graduate School of Public and International Affairs of the University of Pittsburgh, 2007.
- Krishnamurthy V., *Essentials of Hinduism*, Narosa Pub. House, New Delhi 1989.
- Krugman P., Obstfeld M., *Ekonomia międzynarodowa. Teoria i polityka*, t. 1, red. przekł. J.J. Michałek, W. Siwiński, przeł. P. Gierałtowski et al., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Kudelska M., *Hinduizm*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006, *Mała Biblioteka Religii*.
- Kumar N., Kesavapany K., Chaochang Yao (eds.), *Asia's New Regionalism and Global Role. Agenda for the East Asia Summit*, Institute of Southeast Asian Studies-Research and Information System for Developing Countries, Singapore–New Delhi 2008.
- Künstler M., *Dzieje kultury chińskiej*, Ossolineum, Wrocław 1994.
- Kupchan Ch., *The End of the American Era. U.S. Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-First Century*, Random House, New York 2002.
- Kyung Tae Lee, Deok Ryong Yoon, *A Roadmap for East Asian Monetary Integration. The Necessary First Step*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2007, *KIEP Working Paper*, 07-04.
- Lampton D., *Same Bed, Different Dreams. Managing U.S.-China Relations, 1989-2000*, University of California Press, Berkeley 2001.
- Lindberg L., Scheingold S. (eds.), *Regional Integration. Theory and Research*, Harvard University Press, Cambridge 1971.
- Lindberg L., *The Political Dynamics of European Economic Integration*, Stanford University Press, Stanford 1963.
- Littleton S., *Shinto. Origins, Rituals, Festivals, Spirits, Sacred Places*, Oxford University Press, Oxford–New York 2002.
- Lundestad G., *The Rise and Decline of the American „Empire”. Power and Its Limits in Comparative Perspective*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- Łoś-Nowak T., *Stosunki międzynarodowe. Teorie, systemy, uczestnicy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2006, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, nr 2868.
- Mackerras C. (ed.), *Eastern Asia. An Introductory History*, Longman, Frenchs Forest 2000.

- Mahathir bin Mohamad, *A Doctor in the House. The Memoirs of Tum Dr Mahathir Mohamad*, Petaling Jaya 2011.
- Malone D., *Does the Elephant Dance? Contemporary Indian Foreign Policy*, Oxford University Press, Oxford–New York 2011.
- Marris E., Overland M., *The History of the Pacific Basin Economic Council 1967 to 1997. Bridging the Pacific*, Pacific Basin Economic Council, Wellington–Honolulu 1997.
- McDougall D., *Asia-Pacific in World Politics*, Lynne Rienner, Boulder 2007.
- McGreal I. (red.), *Wielcy myśliciele Wschodu*, przeł. Z. Łomnicka, I. Kałużyńska, Wydawnictwo al fine, Warszawa 1997.
- McKay J., *A Renewed Vision for APEC. Meeting New Challenges and Grasping New Opportunities*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2005, *APEC Study Series*, 05-02.
- Michalski B., *Międzyregionalne porozumienia handlowe. Transpacyficzny regionalizm jako alternatywa dla „wolnego” handlu?*, Diffin, Warszawa 2014.
- Ming Wan, *The Political Economy of East Asia. Striving for Wealth and Power*, CQ Press, Washington 2008.
- Miranti R., Hew D., *APEC in the 21st Century*, Institute for Southeast Asian Studies, Singapore 2004.
- Mitrany D., *A Working Peace System*, Quadrangle Books, Chicago 1966.
- Mittal S., Thursby G. (eds.), *The Hindu World*, Free Press, New York–London 2004, *Routledge Worlds*.
- Monteiro N., *Theory of Unipolar Politics*, Cambridge University Press, New York 2014, *Cambridge Studies in International Relations*, 132.
- Morrison C., Pedrosa E. (eds.), *An APEC Trade Agenda? The Political Economy of a Free Trade Agenda of the Asia-Pacific*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2007.
- Morse E., *Modernization and the Transformation of International Relations*, Free Press, New York 1976, *Perspectives on Modernization*.
- Nam Sang-yirl, *APEC Trade Liberalization After EVSL*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2000, *APEC Study Series*, 00-07.
- Narine S., *Explaining ASEAN. Regionalism in Southeast Asia*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 2002.
- Nawrot K., *Determinanty rozwoju gospodarczego państw ASEAN*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2008.
- Nye J., *Bound to Lead. The Changing Nature of American Power*, Basic Books, New York 1990.
- Nye J., *International Regionalism*, Little Brown, Boston 1968.
- Nye J., *Is the American Century Over*, Polity Press, Cambridge 2015, *Global Futures Series*.
- Nye J., Keohane R., *Power and Interdependence. World Politics in Transition*, Little, Brown and Company, Boston 1977.
- Nye J., *Peace in Parts. Integration and Conflict in Regional Organization*, Little, Brown, Boston 1971, *Perspectives on International Relations*.
- Ohmae K., *The Borderless World. Power and Strategy in the Interlinked Economy*, HarperBusiness, New York 1990.
- Osius T., Raja Mohan C., *Enhancing India-ASEAN Connectivity*, Center for Strategic and International Studies, Washington 2013.
- Palmer Kaup K. (ed.), *Understanding Contemporary Asia-Pacific*, Lynne Rienner Publishers, Boulder 2007, *Understanding*.
- Park J., Pempel T.J., Xiao G. (eds.), *Asian Responses to the Global Financial Crisis. The Impact of Regionalism and the Role of the G20*, Edward Elgar, Cheltenham–Northampton 2012.
- Park Sung-Hoon, *The Relationship between the WTO and APEC. Trade Policy Options for APEC in the 21st Century*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 1999, *KIEP Working Paper*, 99-20, *APEC Analysis Series*, 99-02.
- Park Yung Chul, Wang Yun-jong, *Can East Asia Emulate European Economic Integration?*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2002, *KIEP Discussion Paper*, 02-09.
- Pekkanen S., Ravenhill J., Foot R. (eds.), *The Oxford Handbook of the International Relations of Asia*, Oxford University Press, Oxford–New York 2014, *Oxford Handbooks*.

- Petersen A., Barysch K., *Russia, China and the Geopolitics of Energy in Central Asia*, Center for European Policy Reform, London 2011.
- Pietraś M. (red.), *Międzynarodowe stosunki polityczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2007.
- Pietraś M. et al. (red.), *Teoria i praktyka stosunków międzynarodowych. Dziedzictwo intelektualne profesora Ziemowita Jacka Pietrasia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2014.
- Pietraś Z., *Teoria gier jako sposób analizy podejmowania decyzji politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1997, *Spółeczeństwa, Demokracje, Konstytucje*, t. 5.
- Pospelovsky D., *The Orthodox Church in the History of Russia*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood 1998.
- Pożarlik G. (ed.), *Joint Second Cycle Degree in International Relations. Europe in the Visegrad Perspective. On-Line Reader*, [online] <http://visegradstudies.eu/student-area/reader>.
- Prebish C., *A to Z of Buddhism*, Scarecrow Press, Lanham 2001.
- Rao P. (ed.), *India and ASEAN. Partners at Summit*, KW Publishers Book, New Delhi 2008.
- Ravenhill J., *APEC and the Construction of Pacific Rim Regionalism*, Cambridge University Press, Cambridge 2001.
- Reader I., Andreasen E., Stefánsson F. (eds.), *Japanese Religions. Past and Present*, University of Hawaii Press, Honolulu 1993.
- Rolfe J. (ed.), *Asia-Pacific. A Region in Transition*, Asia-Pacific Center for Security Studies, Honolulu 2004.
- Ross R. (ed.), *China, the United States, and the Soviet Union. Tripolarity and the Policy Making in the Cold War*, M.E. Sharpe, Armonk 1993, *Studies on Contemporary China*.
- Rourke J., *International Politics on the World Stage*, McGraw Hill, Guilford 1997.
- Rozman G. (ed.), *Asia's Alliance Triangle. US-Japan-South Korea Relations at a Tumultuous Time*, Palgrave Macmillan, New York 2015, *Asan-Palgrave Macmillan Series*.
- Rozman G., *The East Asia Region. Confucian Heritage and Its Modern Adaptation*, Princeton University Press, Princeton 1991.
- Rüland J., Manske E., Draguhn W. (eds.), *Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC). The First Decade*, Routledge, London 2002.
- Runde D.F. et al., *Asian Infrastructure Investment Bank*, Center for Strategic and International Studies, 20 March 2015, [online] <http://csis.org/publication/asian-infrastructure-investment-bank>.
- Rymarczyk J., Wróblewski M. (red.), *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, *Międzynarodowe Stosunki Gospodarcze – Arboretum*, 3.
- Sandhu K.S. et al. (eds.), *The New ASEAN Reader*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 1992.
- SarDesai D.R., *Southeast Asia. Past and Present*, Westview Press, Boulder 2013.
- Sassen S., *Globalization and Its Discontents. Essays on the New Mobility of People and Money*, New Press, New York 1997.
- Schweer Th., *Buddyzm. Powstanie – dzieje – nauka*, przeł. P. Pachciarek, Verbinum, Warszawa 2003, *Seria Religioznawcza ABC*.
- Schweer Th., *Hinduizm. Powstanie – dzieje – nauka*, przeł. P. Pachciarek, Verbinum, Warszawa 2003, *Seria Religioznawcza ABC*.
- Segal G., *Rethinking the Pacific*, Clarendon Press, Oxford 1990.
- Severino R., *The ASEAN Regional Forum*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2009, *UPCC Book Collections on Project MUSE*.
- Shambaugh D. (ed.), *Power Shift. China and Asia's New Dynamics*, University of California Press, Berkeley 2005.
- Shambaugh D. (ed.), *Tangled Titans. The United States and China*, Rowman and Littlefield, Lanham 2013.
- Shambaugh D., *China Goes Global. The Partial Power*, Oxford University Press, Oxford–New York 2013.

- Shambaugh D., Yahuda M., *International Relations of Asia*, Rowman and Littlefield, Lanham 2014.
- Shibusawa M., Ahmad Z., Bridges B., *Pacific Asia in the 1990s*, Routledge for the Royal Institute of International Affairs, London–New York 1992.
- Shigeko Hayashi, *Japan and East Asian Monetary Regionalism. Towards a Proactive Leadership Role?*, Sheffield Centre for Japanese Studies–Routledge, London–New York 2006, *Sheffield Centre for Japanese Studies/Routledge Series*.
- Shinn J. (ed.), *Fires Across the Water. Transnational Problems in Asia*, Council on Foreign Relations, New York 1998.
- Shiraishi T., Kojima T. (eds.), *ASEAN-Japan Relations*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2014.
- Singh Daljit, Maung Maung Than Tin (eds.), *Southeast Asian Affairs 2008*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2008.
- Sjöholm F., Tongzon J., *Institutional Change in Southeast Asia*, Routledge, London–New York 2005, *European Institute of Japanese Studies East Asian Economics & Business Series*.
- Skulska B., Jankowiak A. (eds.), *Faces of Competitiveness in Asia Pacific*, Publishing House of Wrocław University of Economics, Wrocław 2011, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 191.
- Skulska B., *Regionalizm ekonomiczny Azji Wschodniej. Jedno spojrzenie – różne wymiary*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2012.
- Snelling J., *Buddyzm*, przeł. R. Bartołod, Zysk i S-ka, Poznań 1999.
- Snyder J. (ed.), *Religion and International Relations Theory*, Columbia University Press, New York 2011, *Religion, Culture, and Public Life*.
- Söderbaum F., Shaw T. (eds.), *Theories of New Regionalism. A Palgrave Reader*, Palgrave Macmillan, New York 2003, *International Political Economy Series (Palgrave Macmillan (Firm))*.
- Solidum E., *The Politics of ASEAN. An Introduction to Southeast Asian Regionalism*, Eastern Universities Press, Singapore 2003, *Public Administration & Policy*.
- Stiglitz J., *Globalization and Its Discontents*, Pinguin Books, New York 2002.
- Sudo Sueo, *Evolution of ASEAN-Japan Relations*, Institute of Southeast Asian Affairs, Singapore 2005, *Southeast Asia Background Series*, no. 6.
- Suryadinata L. (ed.), *Chinese Diaspora Since Admiral Zheng He. With Special Reference to Maritime Asia*, Chinese Heritage Centre, Singapore 2007.
- Sutter R., *Foreign Relations of the PRC. The Legacies and Constraints of China's International Politics since 1949*, Rowman and Littlefield, Lanham 2013.
- Swee-Hock Saw (ed.), *ASEAN-China Economic Relations*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2007.
- Szatlach M., *Interregionalizm w międzynarodowych stosunkach politycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2012.
- Tanaka H., Liff A., *Japan's Foreign Policy and East Asian Regionalism*, Council of Foreign Relations, New York 2009.
- Tatsumi Y. (ed.), *US-Japan-Australia Security Cooperation. Prospects and Challenges*, Stimson Center, Washington 2015.
- Tay S., Estanislao J., Soesastro Hadi (eds.), *Reinventing ASEAN*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2001.
- Than Mya, Gates C. (eds.), *ASEAN Enlargement. Impacts and Implications*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2001.
- Togo K., *Japan's Foreign Policy, 1945-2009. The Quest for a Proactive Policy*, International Institute for Asian Studies, Leiden 2009.
- Tomala K. (red.), *Chiny. Przemiany państwa i społeczeństwa w okresie reform 1978-2000*, Wydawnictwo TRIO, Warszawa 2001.
- Toporov B., Hansen C., *Taoizm*, przeł. S. Musielak, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2003, *Dla Żółtodziobów*.
- Towards an Asian Economic Community. An Agenda for the East Asian Summit. Reflections from Asian Think-Tanks Dialogue on Broader Asian Economic Integration*, Research and Information System for Developing Countries–Institute of Southeast Asian Studies, New Delhi–Singapore 2006.

- Trojnar E., *Tajwan. Dylematy rozwoju*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2015.
- Tyler P., *A Great Wall. Six Presidents and China. An Investigative History*, Public Affairs, New York 1999.
- Uren D., *The Kingdom and the Quarry. China, Australia, Dear and Greed*, Black Inc., Collingwood 2012.
- Viotti P., Kauppi M., *International Relations Theory. Realism, Pluralism, Globalism, and Beyond*, Allyn & Bacon, Boston 1999.
- Vogel E., Yuan Ming, Tanaka Akihiko (eds.), *The Age of Uncertainty. The U.S.-China-Japan Triangle from Tiananmen (1989) to 9/11 (2001)*, Harvard University Asia Center, Cambridge 2004, *Harvard East Asian Monographs*.
- Waddell L., *The Buddhism of Tibet or Lamaism*, W. Heffer, Cambridge 1973.
- Wallerstein I., *The Modern World-System*, Academic Press, New York 1974.
- Walter A., Zhang Xiaoke (eds.), *East Asian Capitalism. Diversity, Continuity and Change*, Oxford University Press, Oxford 2012.
- Wang Ling-chi, Wang Gungwu (eds.), *The Chinese Diaspora. Selected Essays*, Times Academic Press, Singapore 1998.
- Weatherbee D., *Southeast Asia. The Struggle for Autonomy*, Rowman and Littlefield Publishers, Lanham 2015.
- Williams P., *Buddhist Thought. A Complete Introduction to the Indian Tradition*, Routledge, London–New York 2000.
- Williams P., *Buddyzm Mahajana*, przeł. H. Smagacz, Wydawnictwo „A”, Kraków 2000, *Seria Buddyzm*.
- Wortzel L., *The ASEAN Regional Forum. Asian Security Without an American Umbrella*, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, Carlisle 1996.
- Xinzhong Yao, *An Introduction to Confucianism*, Cambridge University Press, Cambridge 2000.
- Xinzhong Yao, *RoutledgeCurzon Encyclopedia of Confucianism*, Routledge, London–New York 2003, *RoutledgeCurzon Encyclopedias of Religion*.
- Yamazawa I. (ed.), *Asia Pacific Economic Cooperation (APEC). Challenges and Tasks for the Twenty-First Century*, Routledge, London–New York 2000, *Pacific Trade and Development Conference Series*.
- Yoichiro Sato (ed.), *Growth and Governance in Asia*, Asia-Pacific Center for Security Studies, Honolulu 2004.
- Yongjin Zhang (ed.), *New Zealand and Asia. Perceptions, Identity and Engagement*, Asia 2000 Foundation of New Zealand–New Zealand Asia Institute, Auckland 1999.
- Yoo Tae Hwan, Venkatachalam Balaji, *A Brief Appraisal of India's Economic and Political Relations with China, Japan, ASEAN, the EU and the U.S.*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 2005.
- Yue Chia Siow, Lim Jamus Jerome, *Information Technology in Asia. New Development Paradigms*, Institute of Southeast Asian Studies, Singapore 2002.
- Yue Chia Siow, Tan J. (eds.), *ASEAN and EU. Forging New Linkages and Strategic Alliances*, Institute of Southeast Asian Studies–OECD Development Center, Singapore–Paris 1997.
- Yumei Zhang, *Pacific-Asia. The Politics of Development*, Routledge, London–New York 2004.
- Yunjong Wang, *The Asian Financial Crisis and the Need for Regional Financial Cooperation*, Korea Institute for International Economic Policy, Seoul 1999, *KIEP Working Paper*, no. 99-14.
- Zajączkowski J., Schottli J., Thampa M. (eds.), *India in the Contemporary World. Polity, Economy and International Relations*, Routledge, New Delhi 2014.
- Zakaria F., *Koniec hegemonii Ameryki*, przeł. S. Korczyński, wstęp i posł. A. Kostarczyk, Nadir Media Lazar, Warszawa 2009.
- Żukrowska K. (red.), *Procesy integracyjne i dezintegracyjne w gospodarce światowej*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2007.
- Żukrowska K. (red.), *Zróżnicowanie rozwoju jako impuls pro wzrostowy w gospodarce światowej*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2008, *Wyzwania Społeczno-Ekonomiczne*.

Artykuły i opracowania

- Acharya Amitav, *Do Norms and Identity Matter? Community and Power in Southeast Asia's Regional Order*, „The Pacific Review” 2005, vol. 18, no. 1.
- Acharya Arabinda, *India and Southeast Asia in the Age of Terror. Building Partnership for Peace*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1355/cs28-2f>.
- Aggarwal V., *Building International Institutions in Asia-Pacific*, „Asian Survey” 1993, vol. 33, no. 11, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2644997>.
- Akaha Tsuneo, *Cross-Border Migration as a New Element of International Relations in Northeast Asia. A Boon to Regionalism or a New Source of Friction?*, „Asian Perspective” 2004, vol. 28, no. 2.
- Araki Mitsuya, *Japan's Official Development Assistance. The Japan ODA Model That Began Life in Southeast Asia*, „Asia-Pacific Review” 2007, vol. 14, no. 2.
- Arndt S., *Production Networks in an Economically Integrated Region*, „ASEAN Economic Bulletin” 2001, vol. 18, no. 1.
- Arnold M., *Challenges Too Strong for the Nascent States of Timor-Leste. Petitioners and Mutineers*, „Asian Survey” 2009, vol. 49, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2009.49.3.429>.
- Ayoob M., *From Regional System to Regional Society. Exploring Key Variables in the Construction of Regional Order*, „Australian Journal of International Affairs” 1999, vol. 53, no. 3.
- Ba A., *China and ASEAN. Renavigating Relations for a 21st Century Asia*, „Asian Survey” 2003, vol. 43, no. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2003.43.4.622>.
- Bakshi P., Tayal S., *India-ASEAN Economic Engagement and Its Impact on Indian Economy*, „Indian Foreign Affairs Journal” 2015, vol. 10, no. 1.
- Basu Das S., *RCEP and TPP. Can They Converge into an FTAAP?*, „ISEAS Perspective” 2014, no. 60.
- Batra Amita, *Asian Economic Integration: ASEAN+3+1 or ASEAN+1s?*, „ASEAN Economic Bulletin” 2007, vol. 24, no. 2.
- Beeson M., *ASEAN Plus Three and the Rise of Reactionary Regionalism*, „Contemporary Southeast Asia” 2003, vol. 25, no. 2.
- Binnendijk H., *Back to Bipolarity?*, „The Washington Quarterly” 1999, vol. 22, no. 4.
- Bisley N., *How the East Asia Summit can achieve its potential*, Lowy Interpreter, 10 November 2014, [online] <http://www.lowyinterpreter.org/post/2014/11/10/How-East-Asia-Summit-can-achieve-potential.aspx>.
- Boisseau du Rocher S., *ASEAN and Notheast Asia. Stakes and Implications for the European Union-ASEAN Partnership*, „Asia-Europe Journal” 2006, vol. 4.
- Bower E., *Balance and Good Health Come from Strong Core. Is the ASEAN Secretariat Properly Resourced?*, „Southeast Asia from the Corner of 18th & K Streets” 2010, vol. 1, no. 34, [online] <http://csis.org/files/publication/120710-SoutheastAsiaNewsletter.pdf>.
- Bowles P., *ASEAN, AFTA and the „New Regionalism”*, „Pacific Affairs” 1997, vol. 70, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2760773>.
- Brooks S., Wohlforth W., *American Primacy in Perspective*, „Foreign Affairs” 2002, vol. 81, no. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/20033237>.
- Burns A., *U.S. Joins East Asia Summit. Implications for Regional Cooperation. An Interview with Ann Marie Murphy*, National Bureau of Asian Research, 2011, [online] http://www.nbr.org/downloads/pdfs/NBR/NARP_Murphy_interview_11172011.pdf.
- Buszynski L., *Russia and Southeast Asia. A New Relationship*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 2.
- Buzan B., Little R., *The Idea of „International System”. Theory Meets History*, „International Political Science Review” 1994, vol. 15, no. 3.
- Caballero-Anthony M., *SARS in Asia. Crisis, Vulnerabilities, and Regional Responses*, „Asian Survey” 2005, vol. 45, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2005.45.3.475>.
- Caballero-Anthony M., *Partnership for Peace in Asia. ASEAN, the ARF, and the United Nations*, „Contemporary Southeast Asia” 2002, vol. 24, no. 3.
- Caballero-Anthony M., *Revisioning Human Security in Southeast Asia*, „Asian Perspective” 2004, vol. 28, no. 3.

- Callahan W., *Beyond Cosmopolitanism and Nationalism. Diasporic Chinese and Neo-Nationalism in China and Thailand*, „International Organization” 2003, vol. 57, no. 3.
- Campbell K., Andrews B., *Explaining the US „Pivot” to Asia*, Chatham House, August 2013, [online] http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Americas/0813pp_pivottoasia.pdf.
- Capie D., Acharya A., *The United States and East Asia Summit. A New Beginning?*, 20 November 2011, [online] <http://www.eastasiaforum.org/2011/11/20/the-united-states-and-the-east-asia-summit-a-new-beginning>.
- Carlos Salazar L., Basu Das S., *Bridging the ASEAN Developmental Divide. Challenges and Prospects*, „ASEAN Economic Bulletin” 2007, vol. 24, no. 1.
- Carr A., *Is Australia a Middle Power? A Systemic Impact Approach*, „Australian Journal of International Affairs” 2014, vol. 68, no. 1.
- Case W., *Declare the Cost of War. Southeast Asia, Australia, and Interpretative Spin*, „Australian Journal of International Affairs” 2004, vol. 58, no. 4.
- Chang Li Lin, Ramkishen R., *Regional Responses to the Southeast Asian Financial Crisis. A Case of Self-Help or No Help?*, „Australian Journal of International Affairs” 1999, vol. 53, no. 3.
- Chau A., *Security Community and Southeast Asia. Australia, the U.S., and ASEAN's Counter-Terror Strategies*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.4.626>.
- Cheng-Chwee Kuik, *The Essence of Hedging. Malaysia and Singapore's Response to a Rising China*, „Contemporary Southeast Asia” 2008, vol. 30, no. 2.
- Cheung Y., Chinn M., Fujii E., *China, Hong Kong, and Taiwan. A Quantitative Assessment of Real and Financial Integration*, „China Economic Review” 2003, vol. 14.
- Chey Hyoungh-kyu, *The Changing Political Dynamics of East Asian Financial Cooperation*, „Asian Survey” 2009, vol. 49, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2009.49.3.450>.
- Chiang J., Ho C., *New Thinking on Harmonizing APEC's ECOTECH-TILF Relationship*, paper presented at the ASCC Conference, 23-24 May 2006, Ho Chi Minh City, Viet Nam.
- Chow J., *ASEAN Counterterrorism Cooperation since 9/11*, „Asian Survey” 2005, vol. 45, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2005.45.2.302>.
- Ciorciari J., *Chiang Mai Initiative Multilateralization. International Politics and Institution-Building in Asia*, „Asian Survey” 2011, vol. 51, no. 5, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2011.51.5.926>.
- Collins S., Bosworth B., *Economic Growth in East Asia. Accumulation versus Assimilation*, „Brookings Papers on Economic Activity” 1996, no. 2, [online] http://www.brookings.edu/~media/Projects/BPEA/1996-2/1996b_bpea_collins_bosworth_rodrik.PDF; <http://dx.doi.org/10.2307/2534621>.
- Cummings B., *China's Bullying No Match for US Pacific Power*, „Current History” 2014, vol. 113, no. 764.
- Deutsch K., Singer D., *Multipolar Power Systems and International Stability*, „World Politics” 1964, vol. 16, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2009578>.
- Dibb P., *Indonesia. The Key to South-East Asia's Security*, „International Affairs” 2001, vol. 77, no. 4.
- Dittmer L., *Burma vs. Myanmar. What's in a Name?*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 6, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.6.885>.
- Dodsworth J., *How Indochina's Economies Took Off*, „Finance & Development”, June 1997, [online] <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1997/03/pdf/dodsworth.pdf>.
- Dosch J., *Vietnam's ASEAN Membership Revisited. Golden Opportunity or Golden Cage?*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 2.
- Dreyer J.T., *The Asian Infrastructure Investment Bank. Who Will Benefit?*, Foreign Policy Research Institute, April 2015, [online] http://www.fpri.org/docs/dreyer_-aiib.pdf.
- Drysdale P., *Are there a Real Dangers in the Trans-Pacific Partnership Idea?*, [online] <http://www.eastasiaforum.org/2011/04/18/are-there-real-dangers-in-the-trans-pacific-partnership-idea>.

- Drysdale P., *History of Regional Economic Integration in East Asia*, [online] http://www.crawford.anu.edu.au/pdf/staff/peter_drysdale/mexico.pdf.
- Dupont A., *ASEAN's Response to the East Timor Crisis*, „Australian Journal of International Affairs” 2000, vol. 54, no. 2.
- Eaton S., Stubbs R., *Is ASEAN Powerful? Neo-Realist versus Constructivist Approaches to Power in Southeast Asia*, „The Pacific Review” 2006, vol. 19, no. 2.
- Eichengreen B., *Can Asia Free Itself from the IMF?*, 30 June 2009, [online] <http://www.eastasiaforum.org/2009/06/30/can-asia-free-itself-from-the-imf>.
- Elek A., Soesastro H., *APEC. Rationale, Evolution, Achievements and Potential*, Draft paper for PAFTAD 32, [online] <http://www.eaber.org/intranet/publish/paftad>.
- Elliott L., *ASEAN and Environmental Cooperation. Norms, Interests and Identity*, „The Pacific Review” 2003, vol. 16, no. 1.
- Emmers R., *Comprehensive Security and Resilience on Southeast Asia. ASEAN's Approach to Terrorism and Sea Piracy*, „IDSS Working Paper Series” 2007, no. 132.
- Emmers R., Greener-Barcham B., Thomas N., *Institutional Arrangements to Counter Human Trafficking in the Asia Pacific*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 3.
- Emmers R., *International Regime-Building in ASEAN: Cooperation Against the Illicit Trafficking and Abuse of Drugs*, „Contemporary Southeast Asia” 2007, vol. 29, no. 3.
- Emmers R., *Regional Hegemonies and the Exercise of Power in Southeast Asia. A Study of Indonesia and Vietnam*, „Asian Survey” 2005, vol. 45, no. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2005.45.4.645>.
- Emmers R., *The Indochinese Enlargement of ASEAN. Security Expectations and Outcomes*, „Australian Journal of International Affairs” 2005, vol. 59, no. 1.
- Emmers R., *The Influence of the Balance of Power Factor within the ASEAN Regional Forum*, „Contemporary Southeast Asia” 2001, vol. 23, no. 2.
- Emmerson D., *ASEAN's Black Swans*, „Journal of Democracy” 2008, vol. 19, no. 3.
- Emmerson D., *Challenging ASEAN. A „Topological” View*, „Contemporary Southeast Asia” 2007, vol. 29, no. 3.
- Falk R., *Regionalism and World Order After the Cold War*, „Australian Journal of International Affairs” 1995, vol. 49, no. 1.
- Faust J., Franke U., *Attempts at Diversification. Mexico and Pacific Asia*, „The Pacific Review” 2002, vol. 15, no. 2.
- Fawcett L., *Exploring Regional Domains. A Comparative History of Regionalism*, „International Affairs” 2004, vol. 80, no. 3.
- Feinberg R., *Comparing Regional Integration in Non-Identical Twins. APEC and the FTAA*, paper presented at the APEC Study Center Consortium Annual Meeting, Brunei, 26-28 May 2000.
- Ferguson J., *ASEAN Concord II. Policy Prospects for Participant Regional „Development”*, „Contemporary Southeast Asia” 2004, vol. 26, no. 3.
- Ferguson N., *A World Without Power*, „Foreign Policy” 2004, no. 143, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/4152908>.
- Fewsmith J., *The Politics of China's Accession to the WTO*, „Current History” 2000, September.
- Flamini R., *U.S.-China Relations*, [w:] *Issues for Debate in American Foreign Policy. Selections from CQ Researcher*, Washington 2012.
- Fokushima Kiyohiko, *Challenges for Currency Cooperation in East Asia*, „Asia-Pacific Review” 2004, vol. 11, no. 1.
- Font-Vilalta M., Costa-Font J., *A Note on the Feasibility of a Monetary Area in the East Asia*, „Asia-Europe Journal” 2006, vol. 4.
- Fred Bergsten C., *A Partnership of Equals*, „Foreign Affairs” 2008, vol. 87, no. 4.
- Funston J., *Challenges Facing ASEAN in a More Complex Age*, „Contemporary Southeast Asia” 1999, vol. 21, no. 2.
- Gallant N., Stubbs R., *APEC's Dilemmas. Institution Building Around the Pacific Rim*, „Pacific Affairs” 1997, vol. 70, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2760772>.
- Garofano J., *Flexibility or Irrelevance. Ways Forward for the ARF*, „Contemporary Southeast Asia” 1999, vol. 21, no. 1.

- Gavin B., Lee S., *Regional Energy Cooperation in North East Asia. Lessons from the European Experience*, „Asia-Europe Journal” 2007, vol. 5.
- Gawlikowski K., *Azja Południowo-Wschodnia jako region historyczno-kulturowy*, „Azja Pacyfik” 2002, t. 5.
- Gilson J., *Complex Regional Multilateralism. „Strategising” Japan’s Responses to Southeast Asia*, „The Pacific Review” 2004, vol. 17, no. 1.
- Glosserman B., *China and the New Geometry of East Asia*, „China. An International Journal” 2003, vol. 1, no. 1.
- Grabowski M., *An Overview of Sino-American Relations 1989-2001*, „Ad Americam” 2006, vol. 5.
- Grabowski M., *Koncepcja biegunowości w systemach międzynarodowych regionu Azji i Pacyfiku*, „Politeja” 2010, nr 12.
- Grabowski M., *Will Trans-Pacific Strategic Partnership Agreement Increase the Competitiveness of the Asia-Pacific Region?*, [w:] *Faces of Competitiveness in Asia Pacific*, red. B. Skulska, A. Jankowiak, Publishing House of Wrocław University of Economics, Wrocław 2011, s. 61-73, *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, nr 191.
- Green D., *Bridging the ASEAN Development Divide. A Regional Overview*, „ASEAN Economic Bulletin” 2007, vol. 24, no. 1.
- Green D., *The Role of ASEAN Economic Community as a Commitment to Policy Certainty*, „ASEAN Economic Bulletin” 2008, vol. 25, no. 2.
- Greenhalgh S., *Missile Science, Population Science. The Origins of China’s One-Child Policy*, „The China Quarterly” 2005, vol. 182.
- Haacke J., *ASEAN and Political Change in Myanmar. Towards a Regional Initiative?*, „Contemporary Southeast Asia” 2008, vol. 30, no. 3.
- Hagiwara Yoshiyuki, *Formation and Development of the Association of Southeast Asian Nations*, „The Developing Economies” 1973, vol. 9, no. 4.
- Ha-Joon Chang, *The Hazard of Moral Hazard. Untangling the Asian Crisis*, „World Development” 2000, vol. 28, no. 4.
- Halizak E., *Regionalizm w stosunkach międzynarodowych po zimnej wojnie*, „Sprawy Międzynarodowe” 1996, nr 2.
- Harris T., *Don’t Declare Victory for Abenomics Yet*, East Asia Forum, 24 May 2013, [online] <http://www.eastasiaforum.org/2013/05/24/dont-declare-victory-for-abenomics-yet>.
- Hausman J., Wieland J., *Abenomics: Preliminary Analysis and Outlook*, „Brookings Papers on Economic Activity”, Spring 2014, [online] http://www.brookings.edu/~media/projects/bpea/spring%202014/2014a_hausman.
- Heller D., *The Relevance of the ASEAN Regional Forum (ARF) for Regional Security in the Asia-Pacific*, „Contemporary Southeast Asia” 2005, vol. 27, no. 1.
- Hew D., Soesastro H., *Realizing the ASEAN Economic Community by 2020. ISEAS and ASEAN-ISIS Approaches*, „ASEAN Economic Bulletin” 2003, vol. 20, no. 3.
- Hikari Ishido, *APEC Members Complementarity and Connectivity. A Spatial-Economic View*, paper presented at the ASCC Conference, 13-15 July 2009, Singapore.
- Hiro Katsumata, *Establishment of the ASEAN Regional Forum. Constructing a „Talking Shop” or a „Norm Brewery”?*, „The Pacific Review” 2006, vol. 19, no. 2.
- Hooper P., *A Brief History of the Institute of Pacific Relations*, [online] <http://mcel.pacificu.edu/aspac/papers/scholars/hooper/hooper.htm>.
- Hu R., *APEC. The Challenge of Remaining Relevant*, [online] http://www.brookings.edu/opinions/2008/11_apec_hu.aspx.
- Hu R., *Building Asia Pacific Regional Architecture. The Challenge of Hybrid Regionalism*, The Brookings Institution Center for Northeast Asian Policy Studies, July 2009, [online] http://www.brookings.edu/~media/research/files/papers/2009/7/asia-pacific-hu/07_asia_pacific_hu.pdf.
- Hudson V., Den Boer A., *A Surplus of Men, A Deficit of Peace. Security and Sex Ratios in Asia’s Largest States*, „International Security” 2002, vol. 26, no. 4.
- Hughes H., *Does APEC Make Sense?*, „ASEAN Economic Bulletin” 1991, vol. 8, no. 2.
- Hund M., *ASEAN Plus Three. Towards a New Age of Pan-East Asian Regionalism? A Skeptic’s Appraisal*, „The Pacific Review” 2003, vol. 16, no. 3.

- Hungdah Su, *Politics of Differentiation. Enhanced Cooperation in the EU and the Pathfinder in APEC*, „Asia Europe Journal” 2007, vol. 5.
- Huntington S., *The Lonely Superpower*, „Foreign Affairs” 1999, vol. 78, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/20049207>.
- Hurrell A., *Hegemony, Liberalism and Global Order. What Space for Could-be Great Powers*, „International Affairs” 2006, vol. 82, no. 1.
- Hwee Yeo Lay, *Japan, ASEAN, and the Construction of an East Asian Community*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 2.
- Jakobson L., „A Greater Chinese Union”. *Striving Toward a Solution of Taiwan’s Unresolved Future Status*, „Asia-Europe Journal” 2008, vol. 6.
- Jetly Rajshree, *Conflict Management Strategies in ASEAN. Perspectives for SAARC*, „The Pacific Review” 2003, vol. 16, no. 1.
- Ji You, *East Asian Community. A New Platform for Sino-Japanese Cooperation and Contention*, „Japanese Studies” 2006, vol. 26, no. 1.
- Jones D., Smith M., *Making Process, Not Progress. ASEAN and the Evolving East Asian Regional Order*, „International Security” 2007, vol. 32, no. 1.
- Jones M., *Forging an ASEAN Identity. The Challenge to Construct a Shared Destiny*, „Contemporary Southeast Asia” 2004, vol. 26, no. 1.
- Jones S., *Regional Institutions for Protecting Human Rights in Asia*, „Australian Journal of International Affairs” 1996, vol. 50, no. 3.
- Jones W., *Universalizing Human Rights The ASEAN Way*, „International Journal of Social Sciences” 2014, vol. 3, no. 3.
- Kamayotsu K., *Islam and Nation Building in Southeast Asia. Malaysia and Indonesia in Comparative Perspective*, „Pacific Affairs” 2002, vol. 75, no. 5, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/4127290>.
- Kang D., *International Relations Theory and East Asian History. An Overview*, „Journal of East Asian Studies” 2013, vol. 13.
- Kang D., *The Theoretical Roots of Hierarchy in International Relations*, „Australian Journal of International Affairs” 2004, vol. 58, no. 3.
- Kang D., *Transaction Costs and Crony Capitalism in East Asia*, „Comparative Politics” 2003, vol. 35, no. 4, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/4150189>.
- Katsumata Hiro, *Reconstruction of Diplomatic Norms in Southeast Asia. The Case for Strict Adherence to the „ASEAN Way”*, „Contemporary Southeast Asia” 2003, vol. 25, no. 1.
- Katsumata Hiro, *Why is ASEAN Diplomacy Changing? From „Non-Interference” to „Open and Frank Discussions”*, „Asian Survey” 2004, vol. 44, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2004.44.2.237>.
- Kawai Masahiro, Ganenshan Wignaraja, *The Asian „Noodle Bowl”. Is It Serious for Business?*, „ADB Working Paper Series” 2009, no. 136.
- Kawai Masahiro, Ganeshan Wignaraja, *EAFTA or CEPEA. Which Way Forward?*, „ASEAN Economic Bulletin” 2008, vol. 25, no. 2.
- Kawai Masahiro, Houser C., *Evolving ASEAN+3 ERP. Towards Peer Reviews or Due Dilligence?*, Asian Development Bank Institute, „Discussion Paper” 2007, no. 79.
- Kawasaki Tsuyoshi, *Neither Skepticism Nor Romanticism. The ASEAN Regional Forum as a Solution for the Asia-Pacific Assurance Game*, „The Pacific Review” 2006, vol. 19, no. 2.
- Kearney C., Muckley C., *Reassessing the Evidence of an Emerging Yen Block in North and Southeast Asia*, „IIIS Discussion Paper” 2004, no. 41.
- Kevin T., *Cambodia’s International Rehabilitation, 1997-2000*, „Contemporary Southeast Asia” 2000, vol. 22, no. 3.
- Kevin T., *Cambodia and Southeast Asia*, „Australian Journal of International Affairs” 2000, vol. 54, no. 1.
- Kireeva A., *Russia’s East Asia Policy. New Opportunities and Challenges*, „Perceptions” 2012, vol. 17, no. 4.
- Krause L., Nye J., *Reflections on the Economics and Politics of International Economic Organizations*, „International Organization” 1975, vol. 29, no. 1.

- Krauthammer C., *The Unipolar Moment Revisited*, „The National Interest” 2002/2003, no. 71.
- Ku S., *China's Changing Political Economy with Southeast Asia. Starting a New Page of Accord*, „Asian Perspective” 2006, vol. 30, no. 4.
- Kuchins A., *Russia and the CIS in 2013. Russia's Pivot to Asia*, „Asian Survey” 2014, vol. 54, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2014.54.1.129>.
- Kumar De Uptal, *India's Look East for Integration with East Asia. Step towards Progress*, „Journal of International Economics” 2014, vol. 5, no. 2.
- Kurlantzick J., *China's Charm Offensive in Southeast Asia*, „Current History” 2006, September.
- Lakatos C., Walmsley T., *Investment creation and diversion effects of the ASEAN-China free trade agreement*, „Economic Modelling” 2012, vol. 29, no. 3.
- Lake D., *Escape from the State of Nature. Authority and Hierarchy in World Politics*, „International Security” 2007, vol. 32, no. 1.
- Langhammer R., *Regional Integration APEC Style. Lessons from Regional Integration EU Style*, „ASEAN Economic Bulletin” 1999, vol. 16, no. 2.
- Leaver R., *Introduction. Australia, East Timor and Indonesia*, „Pacific Affairs” 2001, vol. 14, no. 1.
- Lee J., *China's ASEAN Invasion*, „The National Interest” 2007, no. 89.
- Lee Jea-Seung, *Beyond Trade Liberalization. Rethinking the APEC Agenda*, paper prepared for APEC Study Center Consortium Conference/PECC Trade Forum, 23 May 2005, Hotel Shilla, Jeju, Korea.
- Lie J., Kim A., *South Korea in 2007. Scandals and Summits*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.1.116>.
- Lloyd P., *What Is a Single Market? An Application to the Case of ASEAN*, „ASEAN Economic Bulletin” 2005, vol. 22, no. 3.
- Lord Wilson, *Hong Kong. Ten Years On*, „Asian Affairs” 2007, vol. 38, no. 3.
- Luttwak E., *From Geopolitics to Geo-Economics. Logic of Conflict, Grammar of Commerce*, „The National Interest” 1990, no. 20.
- Mahbubani Kishore, *The Pacific Way*, „Foreign Affairs” 1995, vol. 74, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/20047022>.
- Maidan F.J., Abad J., *The Founding of ASEAN*, [online] <http://www.eppo.go.th/inter/asean/asean-sec/ASEAN-History.htm>.
- Malik B., *The East Asia Summit*, „Australian Journal of International Affairs” 2006, vol. 60, no. 2.
- Malik M., *The East Asian Summit. More Discord than Accord*, YaleGlobal, 20 December 2005, [online] <http://yaleglobal.yale.edu/content/east-asia-summit-more-discord-accord>.
- Mania A., Grabowski M., *Rola Departamentu Stanu w polityce USA wobec Chińskiej Republiki Ludowej w okresie pierwszej kadencji prezydenckiej Baracka Obamy (2009-2013)*, [w:] *Teoria i praktyka stosunków międzynarodowych. Dziedzictwo intelektualne profesora Ziemowita Jaka Pietrasia*, red. M. Pietraś et al., Lublin 2014.
- Mansfield E., Milner H., *The New Wave of Regionalism*, „International Organization” 1999, vol. 53, no. 3.
- Maswana J., *Economic Development Patterns and Outcomes in Africa and Asia*, „Revue Congolaise d'Economie – Congo Economic Review”, Working Paper WP04/06, 2006, [online] http://www.econ.kyoto-u.ac.jp/~maswana/document_04.pdf.
- Maznah M., *Towards a Human Rights Regime in Southeast Asia. Charting the Course of State Commitment*, „Contemporary Southeast Asia” 2002, vol. 24, no. 2.
- McBride J., *Abenomics and Japanese Economy*, Council on Foreign Relations Background, March 2015, [online] <http://www.cfr.org/japan/abenomics-japanese-economy/p30383>.
- McCarthy S., *Burma and ASEAN. Estranged Bedfellows*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 6, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.6.911>.
- McKay J., *APEC. Successes, Weaknesses, and Future Prospects*, „Southeast Asian Affairs” 2002.
- Mearsheimer J., *Back to the Future. Instability in Europe after the Cold War*, „International Security” 1990, vol. 15, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2538981>.
- Medeiros E., *Strategic Hedging and the Future of Asia-Pacific Stability*, „The Washington Quarterly” 2005, vol. 29, no. 1.

- Menon Jayant, *Intra-Industry Trade and the ASEAN Free Trade Area*, „Pacific Economic Papers” 1996, no. 251.
- Ming Sing, *Hong Kong's Democrats Hold Their Own*, „Journal of Democracy” 2009, vol. 20, no. 1.
- Ming Zhang, *The Emerging Asia-Pacific Triangle*, „Australian Journal of International Affairs” 1998, vol. 52, no. 1.
- Mirkasymov B., *Russian Policy to Asian Regionalism*, „Asia-Pacific Review” 2007, vol. 14, no. 2.
- Mitter R., *History. Unfinished Business in East Asia*, „Current History” 2014, vol. 113, no. 764.
- Morada N., *ASEAN at 40. Prospects for Community Building in Southeast Asia*, „Asia-Pacific Review” 2008, vol. 15, no. 1.
- Morrison C., *ASEAN. Forum, Caucus, and Community*, „ASEAN Economic Bulletin” 1997, vol. 14, no. 2.
- Narine S., *The English School and ASEAN*, „The Pacific Review” 2006, vol. 19, no. 2.
- Naya S., Plummer M., *ASEAN Economic Co-operation in the New International Economic Environment*, „ASEAN Economic Bulletin” 1991, vol. 7, no. 3.
- Nguyen Vu Tung, *Vietnam's Membership of ASEAN. A Constructivist Interpretation*, „Contemporary Southeast Asia” 2007, vol. 29, no. 3.
- Nye J., *American Strategy after Bipolarity*, „International Affairs” 1990, vol. 66, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2623071>.
- Oehlers A., *A Critique of ADB Policies towards the Greater Mekong Sub-region*, „Journal of Contemporary Asia” 2006, vol. 36, no. 4.
- Oxley A., *The ECOTECH Agenda – APEC's other Side. Will Infrastructure be APEC's New Orientation?*, „Australian APEC Study Center Issues Paper” 1997, no. 10, [online] <http://www.monash.edu.au/ausapec/iss10.htm>.
- Pant H., *Feasibility of the Russia-China-India Strategic Triangle. Assessment of Theoretical and Empirical Issues*, „International Studies” 2006, vol. 43, no. 1.
- Park D., Park I., Estrada G., *The Prospects of ASEAN-Korea Free Trade Area (AKFTA). A Qualitative and Quantitative Analysis*, „ASEAN Economic Bulletin” 2012, vol. 29, no. 1.
- Park Sung-Hoon, *ASEM and the Future of Asia-Europe Relations. Background, Characteristics and Challenges*, „Asia-Europe Journal” 2004, vol. 2.
- Patrick H., *From PAFTAD to APEC. Economists Networks and Public Policymaking*, Discussion Paper no. 2, „Discussion Paper Series”, APEC Study Center, Columbia University, New York 1997.
- Petri P., *Measuring and Comparing Progress in APEC*, „ASEAN Economic Bulletin” 1997, vol. 14, no. 1.
- Phan Minh Ngoc, Nguyen Thi Phuong Anh, Phan Thuy Nga, *Exports and Long-run Growth in Vietnam, 1975-2001*, „ASEAN Economic Bulletin” 2003, vol. 20, no. 3.
- Plummer M., *ASEAN-EU Economic Relationship: Integration and Lessons for the ASEAN Economic Community*, „Journal of Asian Economics” 2006, vol. 17.
- Plummer M., Zhai Fan, *ASEAN Economic Community. A General Equilibrium Analysis*, „Asian Economic Journal” 2012, vol. 26, no. 2.
- Poon J., *Regionalism in the Asia Pacific. Is Geography a Destiny?*, „Area” 2001, vol. 33, no. 3.
- Prestowitz C., „Chindia” Tilts the Playing Field, „Current History” 2006, vol. 105, no. 690.
- Quah J., *Curbing Asian Corruption. An Impossible Dream?*, „Current History” 2006, April.
- Rajendram D., *India's New Asia-Pacific Strategy. Modi acts East*, Lowy Institute, December 2014, [online] <http://www.lowyinstitute.org/files/indias-new-asia-pacific-strategy-modi-acts-east.pdf>.
- Ramcharan R., *ASEAN and Non-Interference. A Principle Maintained*, „Contemporary Southeast Asia” 2000, vol. 22, no. 1.
- Ramkishan R., *Monetary and Financial Cooperation in Asia. Taking Stock of Recent Ongoings*, „International Relations of the Asia-Pacific” 2008, vol. 8, no. 1.
- Rangsimaporn P., *Russian Perceptions and Policies in a Multipolar East Asia under Yeltsin and Putin*, „International Relations of the Asia-Pacific” 2009, vol. 9.
- Rasler K., Thompson W., *Explaining Rivalry Escalation to War. Space, Position, and Contiguity in the Major Power Subsystem*, „International Studies Quarterly” 2000, vol. 44, no. 3.

- Ravenhill J., *APEC and the WTO. Which Way Forward for Trade Liberalization*, „Contemporary Southeast Asia” 1999, vol. 21, no. 2.
- Razeen S., Rahul S., *Whither Trade Policies in Southeast Asia? The Wider Asian and Global Context*, „ASEAN Economic Bulletin” 2005, vol. 22, no. 1.
- Richardson M., *Australia-Southeast Asia Relations and the East Asian Summit*, „Australian Journal of International Affairs” 2005, vol. 59, no. 3.
- Ross R., *The Geography of the Peace: East Asia In the Twenty-First Century*, „International Security” 1999, vol. 23, no. 4.
- Roy D., *Southeast Asia and China. Balancing or Bandwagoning*, „Contemporary Southeast Asia” 2005, vol. 27, no. 2.
- Runde D.F. et al., *Asian Infrastructure Investment Bank*, Center for Strategic and International Studies, March 2015, [online] <http://csis.org/publication/asian-infrastructure-investment-bank>.
- Sahin S., *Building the State in Timor-Leste*, „Asian Survey” 2007, vol. 47, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2007.47.2.250>.
- Sakaki A., *Japan's Security Policy. A Shift in Direction under Abe?*, „SWP Research Paper” Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin 2015.
- Sandholtz W., Gray M., *International Integration and National Corruption*, „International Organization” 2003, vol. 57, no. 4.
- Sangbum Shin, *East Asian Environmental Co-operation. Central Pessimism, Local Optimism*, „Pacific Affairs” 2007, vol. 80, no. 1.
- Schmitter P., *A Revised Theory of Regional Integration*, „International Organization” 1970, vol. 24, no. 4.
- Schuller F., Grant T., *Executive Diplomacy. Multilateralism, Unilateralism and Managing American Power*, „International Affairs” 2003, vol. 79, no. 1.
- Scott A., *The Logic of International Interaction*, „International Studies Quarterly” 1977, vol. 21, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2600233>.
- Severino R., *ASEAN Beyond Forty. Towards Political and Economic Integration*, „Contemporary Southeast Asia” 2007, vol. 29, no. 3.
- Severino R., *The ASEAN Developmental Divide and the Initiative for ASEAN Integration*, „ASEAN Economic Bulletin” 2007, vol. 24, no. 1.
- Severino R., *Will There Be a New ASEAN in the 21st Century?*, „Asia Europe Journal” 2004, vol. 2.
- Shain Y., Barth A., *Diasporas and International Relations Theory*, „International Organization” 2003, vol. 57, no. 3.
- Shambaugh D., *The New Strategic Triangle. U.S. and European Reactions to China's Rise*, „The Washington Quarterly” 2005, vol. 28, no. 3.
- Sharpe S., *An ASEAN Way to Security Cooperation in Southeast Asia?*, „The Pacific Review” 2003, vol. 16, no. 2.
- Shekhar Vibhanshu, *India-ASEAN Relations. An Overview*, „Institute of Peace and Conflict Studies Special Report” 2007, no. 39.
- Shibuichi Daiki, *The Yasukuni Shrine Dispute and the Politics of Identity in Japan. Why All the Fuss?*, „Asian Survey” 2005, vol. 45, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2005.45.2.197>.
- Shulman S., *Nationalist Sources of International Economic Integration*, „International Studies Quarterly” 2000, vol. 44, no. 3.
- Smith A., *ASEAN's Ninth Summit. Solidifying Regional Cohesion, Advancing External Linkages*, „Contemporary Southeast Asia” 2004, vol. 26, no. 3.
- Smith A., *Indonesia's Role in ASEAN. The End of Leadership?*, „Contemporary Southeast Asia” 1999, vol. 21, no. 2.
- Snyder C., *Southeast Asian Perceptions of Australia's Foreign Policy*, „Contemporary Southeast Asia” 2006, vol. 28, no. 2.
- So A.Y., *The Middle Class in Asia-Pacific. The Second-Phase Research and Future Trajectory*, „Asian Perspective” 2004, vol. 28, no. 2.
- Soesastro H., *Accelerating ASEAN Economic Cooperation. Moving Beyond AFTA*, „CSIS Working Paper Series”, WPE 091, March 2005.

- Soesastro H., *An „Agenda-driven” Reform for APEC*, APEC Study Center, CSIS Indonesia, ASCC Conference, Ho Chi Minh City, 23-24 May 2006, Vietnam.
- Soesastro H., *An ASEAN Economic Community and ASEAN+3. How Do They Fit Together?*, „Pacific Economic Papers” 2003, no. 338.
- Soesastro H., *APEC. The Joy of a Process*, „PECC Perspectives” 1995, vol. 1, no. 1.
- Soesastro H., *ASEAN During the Crisis*, „ASEAN Economic Bulletin” 1998, vol. 15, no. 3.
- Soesastro H., *Building an East Asian Community Through Trade and Investment Integration*, „CSIS Working Paper Series”, WPE 067, April 2003.
- Soesastro H., *Challenges to APEC Trade Policy. The Doha Development Agenda and RTAs/FTAs*, „CSIS Working Paper Series”, WPE 069, May 2003, [online] <http://www.csis.or.id/papers/wpe069>.
- Sofijan D., Trojnar E., *The Challenge of Building a Multi-Ethnic State in Malaysia*, „Hemispheres. Studies on Cultures and Societies” 2011, no. 26.
- Solis M., Katada S., *The Japan-Mexico FTA. A Cross-Regional Step in the Path towards Asian Regionalism*, „Pacific Affairs” 2007, vol. 80, no. 2.
- Stubbs R., *ASEAN Plus Three. Emerging East Asian Regionalism?*, „Asian Survey” 2002, vol. 42, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2002.42.3.440>.
- Sun J., *Soft Power’s Rise and Fall in East Asia*, „Current History” 2013, vol. 112, no. 755.
- Suryadinata L., *Chinese Politics in Post-Suharto’s Indonesia. Beyond the Ethnic Approach?*, „Asian Survey” 2001, vol. 41, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2001.41.3.502>.
- Sussex M., *Putin’s Pivot. The Russians are Coming to Asia*, Lowy Institute, 2015, [online] <http://www.lowyinterpreter.org/post/2015/06/09/Putins-pivot-The-Russians-are-coming-to-Asia.aspx>.
- Sutter R. et al., *Balancing Acts. The U.S. Rebalance and Asia-Pacific Stability*, Sigur Center for Asian Studies, August 2013, [online] http://www2.gwu.edu/~sigur/assets/docs/BalancingActs_Compiled1.pdf.
- Sutter R., *Why Does China Matter?*, „The Washington Quarterly” 2003-2004, Winter.
- Swanson P., *„Zen is not Buddhism”. Recent Japanese Critiques of Buddha-Nature*, „Numen” 1993, vol. 40, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/3270201>.
- Symon A., *Southeast Asia’s Nuclear Power Thrust. Putting ASEAN’s Effectiveness to the Test?*, „Contemporary Southeast Asia” 2008, vol. 30, no. 1.
- Takashi Terada, *The Genesis of APEC. Australian-Japanese Political Initiatives*, „Pacific Economic Papers” 1999, no. 298.
- Tan E., *Re-engaging Chineseness. Political, Economic and Cultural Imperatives of Nation-building in Singapore*, „The China Quarterly” 2003, no. 175.
- Tan Nuo Ing J., *The Possibility of an Asian Monetary Union Drawing from the EMU Experience*, „Asia-Europe Journal” 2003, vol. 1.
- Terada Takashi, *Directional Leadership in Institution Building. Japan’s Approaches to ASEAN in the Establishment of PECC and APEC*, „The Pacific Review” 2001, vol. 14, no. 2.
- Terada Takashi, *The Origins of ASEAN+6. Japan’s Initiatives and the Agent-Structure Framework*, GIARI Working Paper, Global Institute for Asian Regional Integration, Tokyo 2009.
- Thayer C., *ASEAN, China and the Code of Conduct in the South China Sea*, „SAIS Review of International Affairs” 2013, vol. 33, no. 2.
- Thompson W., *The Regional Subsystem. A Conceptual Explication and a Propositional Inventory*, „International Studies Quarterly” 1973, vol. 17, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/3013464>.
- Toh Mung-Hang, *ASEAN+6 as a Step towards an Asian Economic Community*, 15 May 2009, [online] <http://www.eastasiaforum.org/2009/05/15/asean6-as-a-step-towards-an-asian-economic-community>.
- Trenin D., *Moscow on the Pacific. The Missing Piece in the „Pivot” to Asia*, „Current History” 2012, vol. 111, no. 747.
- Tsutomu Toichi, *Energy Security in Asia and Japanese Policy*, „Asia-Pacific Review” 2003, vol. 10, no. 1.
- Varma Laima, *Japan’s Policy Towards East and Southeast Asia. Trends in Re-Asianization*, „International Studies” 2006, vol. 43, no. 1.

- Vatikiotis M., *Catching the Dragon's Tail. China and Southeast Asia in the 21st Century*, „Contemporary Southeast Asia” 2003, vol. 25, no. 1.
- Vayrynen R., *Regional Conflict Formations. An Intractable Problem of International Relations*, „Journal of Peace Research” 1984, vol. 21, no. 4.
- Wahyuningrum Y., *AICHR After Five Years. Progress, Challenges and Opportunities*, „Focus” 2014, vol. 76.
- Wallerstein I., *The World-System after the Cold War*, „Journal of Peace Research” 1993, vol. 30, no. 1.
- Walters P., *Turning Outwards or Turning Inwards? The Russian Orthodox Church Challenged by Fundamentalism*, „Nationalities Papers” 2007, vol. 35, no. 5.
- Waltz K., *The Emerging Structure of International Politics*, „International Security” 1993, vol. 18, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2539097>.
- Wanandi J., *The ASEAN Charter and Remodeling Regional Architecture*, [online] www.eastasiaforum.org/2008/11/09/the-asean-charter-and-remodeling-regional-architecture.
- Wee V., Jayasuriya K., *New Geographies and Temporalities of Power. Exploring the New Fault-Lines of Southeast Asia*, „The Pacific Review” 1997, vol. 15, no. 4.
- Wesley M., *APEC's Mid-Life Crisis? The Rise and Fall of Early Voluntary Sectoral Liberalization*, „Pacific Affairs” 2001, vol. 74, no. 2, [online] <http://dx.doi.org/10.2307/2672077>.
- Wesley M., *Asian Crisis and the Adequacy of Regional Institutions*, „Contemporary Southeast Asia” 1999, vol. 21, no. 1.
- Wesley M., *Australia Faces the Asian Century*, „Current History” 2010, vol. 109, no. 728.
- Whyte M., *Modifying China's One Child Policy*, E-International Relations, 2 February 2014, [online] http://scholar.harvard.edu/files/martinwhyte/files/modifying_chinas_one-child_policy.pdf.
- Wing Thye Woo, *The Asian Financial Crisis. Hindsight, Insight, Foresight*, „ASEAN Economic Bulletin” 2000, vol. 17, no. 2.
- Womack B., *China and Southeast Asia. Asymmetry, Leadership and Normalcy*, „Pacific Affairs” 2003/2004, vol. 76, no. 4.
- Wong J., Chan S., *China-ASEAN Free Trade Agreement. Shaping Future Economic Relations*, „Asian Survey” 2003, vol. 43, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2003.43.3.507>.
- Xu Yi-Chong, *China's Energy Security*, „Australian Journal of International Affairs” 2006, vol. 60, no. 2.
- Yahya Faizal, *India and Southeast Asia. Revisited*, „Contemporary Southeast Asia” 2003, vol. 25, no. 1.
- Yamakage Susumu, *The Construction of an East Asian Order and the Limitations of the ASEAN Model*, „Asia-Pacific Review” 2005, vol. 12, no. 2.
- Yamashita E., *Future Targets for Asian Regional Integration*, „Asia Europe Journal” 2009, vol. 7.
- Yamazawa I., *Whither East Asian Regionalism*, „Asia-Pacific Review” 2001, vol. 8, no. 2.
- Yang S., Martinez-Zarzoso I., *A Panel Data Analysis of Trade Creation and Trade Diversion Effects. The Case of ASEAN-China Free Trade Area*, „China Economic Review” 2014, vol. 29.
- Yifu Lin J., Fan Zhang, *Sustainign Growth of the People's Republic of China*, „Asian Development Review” 2015, vol. 32, no. 1.
- Young Nam Cho, Jong Ho Jeong, *China's Soft Power. Discussion, Resources, and Prospects*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 3, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.3.453>.
- Young O., *Interdependencies in World Politics*, „International Journal” 1996, vol. 24.
- Yuen Pau Woo, *A Review of APEC Membership and Issues Surrounding the Admission of New Members*, APEC Study Centers Consortium Meeting, Viña del Mar, Chile, 26-29 May 2004.
- Yuzawa Takeshi, *Japan's Changing Conception of the ASEAN Regional Forum. From an Optimistic Liberal to a Pessimistic Realist Perspective*, „The Pacific Review” 2005, vol. 18, no. 4.
- Yuzawa Takeshi, *The Evolution of Preventive Diplomacy in the ASEAN Regional Forum. Problems and Prospects*, „Asian Survey” 2006, vol. 46, no. 5, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2006.46.5.785>.
- Ziegler C., *Russia and the CIS in 2007. Putin's Final Year?*, „Asian Survey” 2008, vol. 48, no. 1, [online] <http://dx.doi.org/10.1525/as.2008.48.1.133>.

Źródła internetowe

ASEAN Regional Forum, <http://aseanregionalforum.asean.org>
 Asia-Pacific Economic Cooperation Organisation, <http://apec.org>
 Asia-Pacific Foundation of Canada, <http://www.asiapacific.ca>
 Asian Development Bank, <http://www.adb.org>
 Association of South-East Asia Nations, <http://www.asean.org>
 Australian Department of Defence, <http://defence.gov.au>
 Brookings Institution, <http://www.brookings.edu>
 Center for Strategic & International Studies, <http://csis.org>
 Central Intelligence Agency, <https://www.cia.gov/index.html>
 Council on Foreign Relations, <http://www.cfr.org>
 East Asia Bureau of Economic Research, <http://www.eaber.org>
 East Asia Forum, <http://www.eastasiaforum.org>
 International Monetary Fund, <http://www.imf.org/external/index.htm>
 Lowy Institute for International Policy, <http://www.lowyinstitute.org>
 Ministry of Economy, Trade and Industry of Japan, <http://www.meti.go.jp/english>
 Ministry of Foreign Affairs of Japan, <http://www.mofa.go.jp>
 The National Bureau of Asian Research, <http://nbr.org>
 Pacific Economic Cooperation Council, <http://www.pecc.org>
 Pew Research Center, <http://www.pewforum.org>
 The Royal Institute of International Affairs, <http://www.chathamhouse.org>
 United Nations Conference on Trade and Development, <http://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>
 United Nations Development Programme, <http://www.undp.org>
 U.S. Department of State, <http://www.state.gov/index.htm>
 The World Bank, <http://www.worldbank.org>

Czasopisma

„Ad Americam”
 „ADB Working Paper Series”
 „ASEAN Economic Bulletin”
 „Asia-Europe Journal”
 „Asian Affairs”
 „Asian Development Review”
 „Asian Economic Journal”
 „Asian Perspective”
 „Asian Survey”
 „Asia-Pacific Review”
 „Australian Journal of International Affairs”
 „Brookings Papers on Economic Activity”
 „China Economic Review”
 „China. An International Journal”
 „The China Quarterly”
 „Comparative Politics”
 „Contemporary Southeast Asia”
 „Current History”
 „The Developing Economies”
 „Economic Modelling”
 „Foreign Affairs”
 „Indian Foreign Affairs Journal”
 „Institute of Peace and Conflict Studies Special Report”
 „International Affairs”
 „International Journal of Social Sciences”

„International Journal”
„International Organization”
„International Political Science Review”
„International Relations of the Asia-Pacific”
„International Security”
„International Studies Quarterly”
„International Studies”
„Japanese Studies”
„Journal of Asian Economics”
„Journal of Democracy”
„Journal of East Asian Studies”
„Journal of International Economics”
„Journal of Peace Research”
„The National Interest”
„Pacific Affairs”
„Pacific Economic Papers”
„The Pacific Review”
„PECC Perspectives”
„SAIS Review of International Affairs”
„Sprawy Międzynarodowe”
„The Washington Quarterly”
„World Development”
„World Politics”

Indeks osób

Abe Shinzo 48
Acharya Amitav 16, 270
Aquino Corazon 96
Aron Raymond 30
Arroyo Gloria Macapagal 96, 213
Balassa Bela 67, 280
Bergsten Fred 16, 157, 168
Bisley Nick 263
Brzeziński Zbigniew 39
Burton John 19
Bush George 158, 203
Buzan Barry 31
Cantori Louis 57, 99, 276
Cline Ray S.51
Clinton Bill 53, 158, 195
Clinton Hilary 43
Crawford John 144, 146
Deutsch Karl 47, 56, 276
Dougherty James 29, 31
Drysdale Peter 25, 60, 143-144, 146
Evans Gareth 146
Feinberg Richard 25
Frazer Malcolm 144
Gilpin Robert 42, 188
Haas Ernst 54
Halizak Edward 16, 25, 59, 61, 71
Hawke Robert 140, 145
Holbrooke Richard 144
Jiang Zemin 207
Joffe Josef 40
Kang David 33
Kaplan Morton 37
Keating Paul 158
Kojima Kyoshi 142, 146
Kugler Jacek 43
Lee Kwan Yew 256
Little Richard 31
McKay John 189
Mitrany David 53
Modelski George 30
Modi Narendra 50, 247
Mohathir bin Mohamad 158, 183, 203, 254
Morse Edward 36
Mundell Robert 69, 279
Nye Joseph 36, 40, 56-58, 67, 187, 276
Obama Barack 186
Ohira Masayoshi 144
Ong Keng Yong 25
Okita Saburo 144, 146
Organski A.F.K. 43
Patrick Hugh 25, 144, 146
Pedrosa Eduardo 16
Pfaltzgraff Robert 29, 31
Pitsuwan Surin 216, 227
Rao Narasimha 110
Rudd Kevin 50
Singer J. David 47-48
Singh Manmohan 110
Soesastro Hadi 16
Spiegel Steven 57
Suharto, prezydent Indonezji 158
Thompson William 7, 274
Wallerstein Immanuel 29

SOCIETAS

seria pod redakcją
BOGDANA SZLACHTY

1. Grzybek Dariusz, *Nauka czy ideologia. Biografia intelektualna Adama Krzyżanowskiego*, 2005.
2. Drzonek Maciej, *Między integracją a europeizacją. Kościół katolicki w Polsce wobec Unii Europejskiej w latach 1997-2003*, 2006.
3. Chmieliński Maciej, *Max Stirner. Jednostka, społeczeństwo, państwo*, 2006.
4. Nieć Mateusz, *Rozważania o pojęciu polityki w kręgu kultury attyckiej. Studium z historii polityki i myśli politycznej*, 2006.
5. Sokołów Florian, *Nahum Sokołów. Życie i legenda*, oprac. Andrzej A. Zięba, 2006.
6. Porębski Leszek, *Między przemocą a godnością. Teoria polityczna Harolda D. Laswella*, 2007.
7. Mazur Grzegorz, *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918-1939*, 2007.
8. Węc Janusz Józef, *Spór o kształt instytucjonalny Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej 1950-2005. Między ideą ponadnarodowości a współpracą międzyrządową. Analiza politologiczna*, 2006.
9. Karas Marcin, *Integryzm Bractwa Kapłańskiego św. Piusa X. Historia i doktryna rzymskokatolickiego ruchu tradycjonalistycznego*, 2008.
10. *European Ideas on Tolerance*, red. Guido Naschert, Marcin Rebes, 2009.
11. Gacek Łukasz, *Chińskie elity polityczne w XX wieku*, 2009.
12. Zemanek Bogdan S., *Tajwańska tożsamość narodowa w publicystyce politycznej*, 2009.
13. Lencznarowicz Jan, *Jalta. W kręgu mitów założycielskich polskiej emigracji politycznej 1944-1956*, 2009.
14. Grabowski Andrzej, *Prawnicze pojęcie obowiązywania prawa stanowionego. Krytyka niepozytywistycznej koncepcji prawa*, 2009.
15. Kich-Masłej Olga, *Ukraina w opinii elit Krakowa końca XIX – pierwszej połowy XX wieku*, 2009.
16. Citkowska-Kimla Anna, *Romantyzm polityczny w Niemczech. Reprezentanci, idee, model*, 2010.
17. Mikuli Piotr, *Sądy a parlament w ustrojach Australii, Kanady i Nowej Zelandii (na tle rozważań brytyjskich)*, 2010.
18. Kubicki Paweł, *Miasto w sieci znaczeń. Kraków i jego tożsamości*, 2010.
19. Żurawski Jakub, *Internet jako współczesny środek elektronicznej komunikacji wyborczej i jego zastosowanie w polskich kampaniach parlamentarnych*, 2010.
20. *Polscy eurodeputowani 2004-2009. Uwarunkowania działania i ocena skuteczności*, red. K. Szczerski, 2010.

21. Bojko Krzysztof, *Stosunki dyplomatyczne Moskwy z Europą Zachodnią w czasach Iwana III*, 2010.
22. *Studia nad wielokulturowością*, red. Dorota Pietrzyk-Reeves, Małgorzata Kułakowska, Elżbieta Żak, 2010.
23. Bartnik Anna, *Emigracja latynoska w USA po II wojnie światowej na przykładzie Portorykańczyków, Meksykanów i Kubańczyków*, 2010.
24. *Transformacje w Ameryce Łacińskiej*, red. Adam Walaszek, Aleksandra Giera, 2011.
25. Praszałowicz Dorota, *Polacy w Berlinie. Strumienie migracyjne i społeczności imigrantów. Przegląd badań*, 2010.
26. Głogowski Aleksander, *Pakistan. Historia i współczesność*, 2011.
27. Brząkiewicz Bartłomiej, *Choroba psychiczna w literaturze i kulturze rosyjskiej*, 2011.
28. Bojenko-Izdebska Ewa, *Przemiany w Niemczech Wschodnich 1989-2010. Polityczne aspekty transformacji*, 2011.
29. Kołodziej Jacek, *Wartości polityczne. Rozpoznanie, rozumienie, komunikowanie*, 2011.
30. *Nacjonalizmy różnych narodów. Perspektywa politologiczno-religioznawcza*, red. Bogumił Grott, Olgierd Grott, 2012.
31. Matyasik Michał, *Realizacja wolności wypowiedzi na podstawie przepisów i praktyki w USA*, 2011.
32. Grzybek Dariusz, *Polityczne konsekwencje idei ekonomicznych w myśli polskiej 1869-1939*, 2012.
33. Woźnica Rafał, *Bułgarska polityka wewnętrzna a proces integracji z Unią Europejską*, 2012.
34. Ślufińska Monika, *Radykałowie francuscy. Koncepcje i działalność polityczna w XX wieku*, 2012.
35. Fyderek Łukasz, *Pretorianie i technokraci w reżimie politycznym Syrii*, 2012.
36. Węc Janusz Józef, *Traktat lizboński. Polityczne aspekty reformy ustrojowej Unii Europejskiej w latach 2007-2009*, 2011.
37. Rudnicka-Kassem Dorota, *John Paul II, Islam and the Middle East. The Pope's Spiritual Leadership in Developing a Dialogical Path for the New History of Christian-Muslim Relations*, 2012.
38. Bujwid-Kurek Ewa, *Serbia w nowej przestrzeni ustrojowej. Dzieje, ustrój, konstytucja*, 2012.
39. Cisek Janusz, *Granice Rzeczypospolitej i konflikt polsko-bolszewicki w świetle amerykańskich raportów dyplomatycznych i wojskowych*, 2012.
40. Gacek Łukasz, *Bezpieczeństwo energetyczne Chin. Aktywność państwowych przedsiębiorstw na rynkach zagranicznych*, 2012.
41. Węc Janusz Józef, *Spór o kształt ustrojowy Wspólnot Europejskich i Unii Europejskiej w latach 1950-2010. Między ideą ponadnarodowości a współpracą międzyrządową. Analiza politologiczna*, 2012.
42. *Międzycywilizacyjny dialog w świecie słowiańskim w XX I XX wieku. Historia – religia – kultura – polityka*, red. Irena Stawowy-Kawka, 2012.

43. *Ciekawość świata, ludzi, kultury... Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Ryszardowi Kantorowi z okazji czterdziestolecia pracy naukowej*, red. R. Hołda, T. Paleczny, 2012.
44. Węć Janusz Józef, *Pierwsza polska prezydencja w Unii Europejskiej. Uwarunkowania – Procesy decyzyjne – Osiągnięcia i niepowodzenia*, 2012.
45. Zemanek Adina, *Córki Chin i obywatelki świata. Obraz kobiety w chińskich czasopiśmie o modzie*, 2012.
46. Kamińska Ewa, *Rezeption japanischer Kultur in Deutschland: Zeitgenössische Keramik als Fallstudie*, 2012.
47. Obeidat Hassaym, *Stabilność układu naftowego w warunkach zagrożeń konfliktami w świetle kryzysu w latach siedemdziesiątych XX i na progu XXI wieku*, 2012.
48. Ścigaj Paweł, *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki*, 2012.
49. Głogowski Aleksander, *Af-Pak. Znaczenie zachodniego pogranicza pakistańsko-afgańskiego dla bezpieczeństwa regionalnego w latach 1947-2011*, 2012.
50. Miżejewski Maciej, *Ochrona pluralizmu w polityce medialnej Polski i Włoch*, 2012.
51. Jakubiak Łukasz, *Referendum jako narzędzie polityki. Francuskie doświadczenia ustrojowe*, 2013.
52. *Skuteczność polskiej prezydencji w Unii Europejskiej. Założone cele i ich realizacja*, red. Krzysztof Szczerski, 2013.
53. *Stosunki państwo – kościół w Polsce 1944-2010*, red. Rafał Łatka, 2013.
54. Gacek Łukasz, Trojnar Ewa, *Pokojowe negocjacje czy twarda gra? Rozwój stosunków ponad cieśniną tajwańską*, 2012.
55. Sondel-Cedarmas Joanna, *Nacjonalizm włoski. Geneza i ewolucja doktryny politycznej (1896-1923)*, 2013.
56. Rudnicka-Kassem Dorota, *From the Richness of Islamic History*, 2013.
57. Fyderek Łukasz, Renata Kurpiewska-Korbut, Piotr Fudała, *Budowanie parlamentaryzmu. Doświadczenia z Afganistanu, Iraku i Kurdystanu irackiego*, 2013.
58. Dardziński Piotr, *Kapitalizm nieobjawiony. Doktryna ładu społecznego, politycznego i ekonomicznego w myśli Wilhelma Röpkego*, 2013.
59. *The Taiwan Issues*, ed. Ewa Trojnar, 2012.
60. Kopyś Tadeusz, *Stosunki polsko-węgierskie w latach 1945-1980*, 2013.
61. Kurpiewska-Korbut Renata, *Spółeczność międzynarodowa wobec Kurdów irackich*, 2013.
62. Pietrzyk-Reeves Dorota, *Ład rzeczypospolitej. Polska myśl polityczna XVI wieku a klasyczna tradycja republikańska*, 2012.
63. Matykieicz-Włodarska Aleksandra, Marion Gräfin Dönhoff. *Idee i refleksje polityczne*, 2012.
64. Reczyńska Anna, *Braterstwo a bagaż narodowy. Relacje w Kościele katolickim na ziemiach kanadyjskich do I wojny światowej*, 2013.
65. *Współczesne transformacje. Kultura, polityka, gospodarka*, red. Monika Banaś, Joanna Dziadowiec, 2013.

66. Grott Olgierd, *Instytut Badań Spraw Narodowościowych i Komisja Naukowych Badań Ziem Wschodnich w planowaniu polityki II Rzeczypospolitej Polskiej na Kresach Wschodnich*, 2013.
67. *Teoretyczne i praktyczne problemy kultury politycznej. Studia i szkice*, red. Monika Banaś, 2013.
68. *Podejścia badawcze i metodologie w nauce o polityce*, red. Barbara Krauz-Mozer, Paweł Ścigaj, 2013.
69. *Narratives of Ethnic Identity, Migration and Politics. A Multidisciplinary Perspective*, eds. Monika Banaś, Mariusz Dziegłowski, 2013.
70. *Promoting Changes in Times of Transition and Crisis: Reflections on Human Rights Education*, eds. Krzysztof Mazur, Piotr Musiewicz, Bogdan Szlachta, 2013.
71. Bar Joanna, *Po ludobójstwie. Państwo i społeczeństwo w Rwandzie 1994-2012*, 2013.
72. *Włochy wielokulturowe. Regionalizmy, mniejszości, migracje*, red. Karolina Golemo, 2013.
73. *Stany Zjednoczone wczoraj i dziś. Wybrane zagadnienia społeczno-polityczne*, red. Agnieszka Małek, Paulina Napierała, 2013.
74. Plichta Paweł, *Estera w kulturach. Rzecz o biblijnych toposach*, 2014.
75. Czekańska Renata, *Wartości autoteliczne w kulturze symbolicznej na przykładzie indyjsko-polskich spotkań literackich*, 2014.
76. Włodarski Bartosz, *Szkoła Nauk Politycznych UJ 1920-1949*, 2014.
77. *Arabska wiosna w Afryce Północnej. przyczyny, przebieg, skutki*, red. Szczepankiewicz-Rudzka Ewa, 2014.
78. Bajor Piotr, *Partnerstwo czy członkostwo. Polityka euroatlantycka Ukrainy po 1991 r.*, 2014.
79. Gabryś Marcin, Kijewska-Trembecka Marta, Rybkowski Radosław, Soroka Tomasz, *Kanada na przełomie XX i XXI wieku. Polityka, społeczeństwo, edukacja*, red. Marta Kijewska-Trembecka, 2014.
80. Trojnar Ewa, *Tajwan. Dylematy rozwoju*, 2015.
81. Głogowski Aleksander, *Policja Państwowa i inne instytucje bezpieczeństwa na Wileńszczyźnie w latach 1918-1939*, 2015.
82. Krzyżanowska-Skowronek Iwona, *Teorie zmiany na przykładzie włoskiej polityki wschodniej*, 2015.
83. Rysiewicz Mikołaj, *Monarchia – lud – religia. Monarchizm konserwatywnych środowisk politycznych Wielkiej Emigracji w latach 1831-1848*, 2015.
84. Szymkowska-Bartyzel Jolanta, *Od fascynacji do postamerykanizacji. Polskie spotkania z amerykańską kulturą popularną po 1918*, 2015.
85. Napierała Paulina, *In God We Trust. Religia w sferze politycznej USA*, 2015.
86. Paluszkiewicz-Misiaczek Magdalena, *Szacunek i wsparcie. Kanadyjski system opieki nad weteranami*, 2015.
87. *Детерминанты и перспективы политики европейской интеграции Республики Молдова*, под научной редакцией Петра Байора, 2015.

88. *Eastern Chessboard. Geopolitical Determinants and Challenges in Eastern Europe and the South Caucasus*, ed. Piotr Bajor, Kamila Schöll-Mazurek, 2015.
89. Mazur Wojciech, *Pod wiatr. Francja i lotnictwo wojskowe II Rzeczypospolitej (1921-1938)*, 2015.
90. Węc Janusz Józef, *Traktat lizboński. Polityczne aspekty reformy ustrojowej Unii Europejskiej w latach 2007-2015*, 2016
91. Fyderek Łukasz, *Autorytarne systemy polityczne świata arabskiego. Adaptacja i inercja w przededniu Arabskiej Wiosny*, 2015.
92. Paluszkiewicz-Misiaczek Magdalena, *Szacunek i wsparcie. Kanadyjski system opieki nad weteranami*, 2015.

Dr Marcin Grabowski jest adiunktem w Katedrze Historii Dyplomacji i Polityki Międzynarodowej Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Doktorat z nauk politycznych uzyskał na podstawie dysertacji *Stany Zjednoczone a procesy integracji gospodarczej w basenie Pacyfiku po 1989 roku, ze szczególnym uwzględnieniem APEC i ASEAN*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Andrzeja Mani. Badania autora koncentrują się na problematyce integracji gospodarczej Azji i Pacyfiku, polityce zagranicznej USA oraz ChRL, międzynarodowych stosunkach gospodarczych i teorii stosunków międzynarodowych. Studiował w prestiżowych uczelniach amerykańskich, Uniwersytecie Columbia w Nowym Jorku, George Washington University w Waszyngtonie i Uniwersytecie Kalifornijskim w San Diego, gdzie ukończył Global Leadership Institute. Prowadził też badania w kluczowych ośrodkach zajmujących się problematyką azjatycką: Institute of Southeast Asian Studies w Singapurze, Korea Institute for International Economic Policy w Seulu, Institute of Asia-Pacific Studies Uniwersytetu Waseda w Tokio, East Asian Bureau of Economic Research w Canberze i Nordic Institute of Asian Studies w Kopenhadze. Jest autorem, redaktorem i współredaktorem następujących pozycji książkowych: *Stosunki międzynarodowe we współczesnym świecie: regiony i problemy* (2011), *Wiek Pacyfiku: Polityka Stanów Zjednoczonych wobec regionu Azji i Pacyfiku po 1989 r.* (2012), *The World in Economic Crisis: Remarks from the SYLFF Community* (2012), *The United States as a Divided Nation: Past and Present* (2014).

Ostatnie 25 lat, czyli okres od zakończenia zimnej wojny, to nieustanny wzrost znaczenia regionu Azji i Pacyfiku w świecie, jak również stopniowego budowania coraz ściślejszych powiązań instytucjonalnych, ale też rywalizacji między państwami narodowymi i poszczególnymi koncepcjami integracyjnymi w tym regionie. W monografii, opierając się na podejściu systemowym oraz teoriach integracji regionalnej, przedstawiono procesy i ugrupowania integracyjne w regionie Azji i Pacyfiku. Uwzględniono modele biegunowości w tym systemie, biorąc pod uwagę rolę mocarstw regionalnych, pokazano ewolucję transnarodowego wymiaru integracji oraz przedstawiono analizę czterech podstawowych wymiarów integracji gospodarczej, a przede wszystkim zaprezentowano dwa modele integracji regionalnej. Z jednej strony jest to integracja w regionie Azji i Pacyfiku, egzemplifikowana przez Forum Współpracy Gospodarczej Azji i Pacyfiku (ale też faworyzowane przez USA Partnerstwo Transpacyficzne – TPP), z drugiej zaś integracja w regionie Azji Wschodniej, gdzie centralną organizacją pozostaje Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN), zamierzające do końca 2015 roku utworzyć Wspólnotę ASEAN i stanowiące podstawę do ugrupowań takich jak ASEAN Plus Trzy, Szczyt Azji Wschodniej czy Forum Regionalne ASEAN.

www.akademicka.pl

